

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ
ΤΟΜΕΑΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΚΑΙ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

ΑΘΗΝΑ ΙΑΚΩΒΙΔΟΥ

ΝΙΚΗ

ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΙΑ, ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΣΥΜΒΟΛΙΣΜΟΣ ΣΤΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ
ΝΟΜΙΣΜΑΤΑ ΤΗΣ ΑΡΧΑΪΚΗΣ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2010

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ
ΤΟΜΕΑΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΚΑΙ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

ΑΘΗΝΑ ΙΑΚΩΒΙΔΟΥ

ΝΙΚΗ

ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΙΑ, ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΣΥΜΒΟΛΙΣΜΟΣ ΣΤΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ
ΝΟΜΙΣΜΑΤΑ ΤΗΣ ΑΡΧΑΪΚΗΣ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2010

Η έγκριση της διδακτορικής διατριβής από το Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων δεν υποδηλώνει κατ' ανάγκην συμφωνία με τις απόψεις και θέσεις της συγγραφέως (Ν. 5343/32, άρθρο 202, παρ. 2)

Ημερομηνία αίτησης της κας Αθηνάς Ιακωβίδου: 11-02-2002

Ημερομηνία ορισμού Τριμελούς Συμβουλευτικής Επιτροπής: 209/13-03-2002

Μέλη Τριμελούς Συμβουλευτικής Επιτροπής:

Επιβλέπουσα

Αικατερίνη Λιάμπη, Καθηγήτρια Αρχαίας και Μεσαιωνικής Ιστορίας, Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

Μέλη

Ζωή Παπαστύλου, Επίκουρη Καθηγήτρια Αρχαίας και Μεσαιωνικής Ιστορίας, Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

Αριάδνη Γράρτζιου-Τάττη, Καθηγήτρια Κλασικής Φιλολογίας, Τμήματος Φιλολογίας, Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

Ημερομηνία ορισμού θέματος: 209/13-03-2002

«Νίκη. Εικονογραφία, ιδεολογία και συμβολισμός στα ελληνικά νομίσματα της αρχαϊκής και κλασικής περιόδου»

ΔΙΟΡΙΣΜΟΣ ΕΠΤΑΜΕΛΟΥΣ ΕΞΕΤΑΣΤΙΚΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ: 328/02.06.2010

Αικατερίνη Λιάμπη, Καθηγήτρια Αρχαίας και Μεσαιωνικής Ιστορίας, Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

Ζωή Παπαστύλου, Επίκουρη Καθηγήτρια Αρχαίας και Μεσαιωνικής Ιστορίας, Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

Αριάδνη Γράρτζιου-Τάττη, Καθηγήτρια Κλασικής Φιλολογίας, Τμήματος Φιλολογίας, Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

Κωνσταντίνα Γραβάνη, Επίκουρη Καθηγήτρια Αρχαιολογίας, Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

Ιωάννης Τζαμτζής, Επίκουρος Καθηγητής Αρχαίας και Μεσαιωνικής Ιστορίας, Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

Δημήτριος Πλάντζος, Επίκουρος Καθηγητής Αρχαιολογίας, Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

Χαρίκλεια Παπαγεωργιάδου-Μπάνη, Διευθύντρια Ερευνών Κ.Ε.Ρ.Α., Ε.Ι.Ε.

Έγκριση Διδακτορικής Διατριβής με βαθμό «ΑΡΙΣΤΑ» στις 15-6-2010

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Εισαγωγή	11
Μέρος 1^ο	
I. Η Νίκη στις λογοτεχνικές πηγές	
I. 1. Γενεαλογία.....	21
I. 2. Ενέργεια και πεδία δράσης.....	22
I. 3. Φύση και μορφή	24
II. Η Νίκη στην τέχνη της αρχαϊκής και κλασικής περιόδου: τυπολογία, τεχνοτροπία, εξέλιξη της μορφής και του συμβολισμού της	27
II. 1. Αρχαϊκή περίοδος.....	27
II. 1.1. Αγγειογραφία.....	28
II. 1.2. Πλαστική.....	28
II. 1.3. Μικροτεχνία.....	31
II. 1.4. Νομισματική	31
II. 1.5. Σχολιασμός των παραστάσεων	31
II. 2. Η μετάβαση προς την κλασική περίοδο	
II. 2.1. Αγγειογραφία	33
II. 2.2. Πλαστική.....	35
II. 2.3. Νομισματική	36
II. 2.4. Σχολιασμός των παραστάσεων	36
II. 3. Κλασική περίοδος	
II. 3.1. Αγγειογραφία.....	38
II. 3.2. Πλαστική.....	42
II. 3.3. Μικροτεχνία.....	44
II. 3.4. Νομισματική	44
II. 3.5. Σχολιασμός των παραστάσεων	45
III. Η λατρεία της Νίκης	48
IV. Συμπεράσματα	51
Μέρος 2^ο	
V. Η Νίκη στα νομίσματα των ελληνικών πόλεων: ιστορία και νομισματοκοπία, τυπολογία, τεχνοτροπία και συμβολισμός	
V. 1. Η Νίκη στα νομίσματα των ελληνικών αποικιών στη Σικελία	
V. 1.1. Συρακούσες.....	59

V. 1.2. Γέλα	86
V. 1.3. Λεοντίνοι	108
V. 1.4. Κατάνη.....	117
V. 1.5. Ακράγαντας	137
V. 1.6. Καμάρινα.....	152
V. 1.7. Μεσσήνη.....	170
V. 1.8. Ιμέρα	183
V. 1.9. Σελινούντας	200
V. 1.10. Μοργαντίνα.....	206
V. 1.11. Επιχώρια σικελικά νομισματοκοπεία: Πάνορμος, Σεγέστη, Έρυκας και Θέρμες.....	220
V. 2. Η Νίκη στα νομίσματα των ελληνικών αποικιών στην Κάτω Ιταλία	
V. 2.1. Τέρινα	229
V. 2.2. Σύβαρη.....	253
V. 2.3. Νεάπολη.....	263
V. 2.4. Μεταπόντιο.....	274
V. 2.5. Τάραντας.....	283
V. 2.6. Θούριοι	294
V. 2.7. Ηράκλεια.....	300
V. 2.8. Κύμη	304
V. 2.9. Επιχώρια κατωιταλιώτικα νομισματοκοπεία: Νόλα	310
V. 3. Η Νίκη στα νομίσματα των πόλεων της κυρίως Ελλάδας	
V. 3.1. Πελοπόννησος	
V. 3.1.α. Ολυμπία.....	315
V. 3.2. Θεσσαλία	
V. 3.2.α. Μεθύλιο	341
V. 3.3. Θράκη	
V. 3.3.α. Άβδηρα.....	348
V. 4. Η Νίκη στα νομίσματα των πόλεων της Μικράς Ασίας	
V. 4.1. Μυσία	
V. 4.1.α. Κύζικος	359
V. 4.1.β. Λάμψακος	375
V. 4.2. Τρωάδα	
V. 4.2.α. Αβυδος	382

V. 4.3. Πόντος	
V. 4.3.α. Ηράκλεια.....	384
V. 4.4. Κιλικία	
V. 4.4.α. Μαλλός	391
V. 4.5. Λέσβος	
V. 4.5.α. Μυτιλήνη	397
V. 5. Η Νίκη στα νομίσματα των πόλεων της Κυρηναϊκής	
V. 5.1 Κυρήνη.....	413
V. 6. Η Νίκη στα νομίσματα του Μεγάλου Αλεξάνδρου.....	423
VI. Ποικίλα	
VI. 1. Ο εικονογραφικός τύπος της Αθηνάς Νικηφόρου.....	437
VI. 1.1. Η Αθηνά Νικηφόρος στα νομίσματα των Όλμων Κιλικίας	439
VI. 1.2. Η Αθηνά Νικηφόρος στα νομίσματα της Υπάτης Θεσσαλίας.....	446
VI. 2. Η Νίκη ως δευτερεύον σύμβολο στα νομίσματα	452
Μέρος 3^ο	
VII. Γενικά συμπεράσματα	459
Βιβλιογραφία και συντομογραφίες	
Αρχαίοι συγγραφείς.....	475
Επιγραφές	480
Νομισματικοί κατάλογοι και δημοσιευμένες συλλογές	480
Κατάλογοι Δημοπρασιών	482
Συντομογραφίες περιοδικών.....	482
Βιβλιογραφικές συντομογραφίες.....	485
Περίληψη στα αγγλικά	513

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Θέμα της διδακτορικής αυτής διατριβής αποτελεί η εικονογραφία, η ιδεολογία και ο συμβολισμός της θεότητας Νίκης στα ελληνικά νομίσματα της αρχαϊκής και κλασικής περιόδου. Η μορφή της Νίκης αποτέλεσε ένα προσφιλέθιο θέμα στα νομίσματα της αρχαίας Ελλάδας, καθώς, λόγω του μεστού σε μηνύματα χαρακτήρα της, είχε τη δυνατότητα να εκφράζει ποικίλους συμβολισμούς, συνδεδεμένη άλλοτε με την νίκη στον αγώνα, άλλοτε με την προσδοκώμενη εύνοια προς ένα συγκεκριμένο τόπο ή εκδοτική αρχή. Από τη Σικελία και την Κάτω Ιταλία μέχρι τις αποικίες της Μικράς Ασίας και της Κυρηναϊκής, η εικονογραφία της Νίκης συχνά υπηρέτησε την πολιτική και πολιτειακή βούληση, λειτουργώντας ως άμεση μνεία στα κατορθώματα και τις αθλητικές ή στρατιωτικές επιτυχίες που η εκάστοτε εκδίδουσα αρχή επιθυμούσε να προβάλλει.

Η ταυτότητα και ο χαρακτήρας της Νίκης είλικυσαν το ενδιαφέρον των ερευνητών, ήδη από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα. Το 1854, ο Preller συμπεριέλαβε τη μορφή της στο λεξικό του για την ελληνική μυθολογία, υποστηρίζοντας ότι η αρχική της σημασία σχετίζεται με την αστραπή.¹ Μερικές δεκαετίες αργότερα, ο Kekulé, ο Baumeister, αλλά και ο Bulle αναγνώρισαν την πολυπλοκότητα και την ποικιλία των ρόλων της θεότητας και υποστήριξαν, δίκαια, ότι η εξέλιξη μιας αφηρημένης έννοιας σε ένα ζωντανό πλάσμα δεν μπορεί να ανήκει σε μια πρώιμη περίοδο. Σύμφωνα με τους μελετητές, η μορφή της Νίκης διαμορφώθηκε στους ιστορικούς χρόνους, προκειμένου να καλύψει τις ανάγκες ενός ήδη μορφωτικά εξελιγμένου πολιτισμού, προσωποποιώντας την αφηρημένη έννοια «νίκη».² Ο Usener και ο Studniczka αντέταξαν την άποψη ότι η θεότητα είχε τις ρίζες της σε μια αρχέγονη λατρεία,³ θεωρία η οποία καταρρίφθηκε οριστικά το 1936 από τον Bernert.⁴ Αναφορές για τη Νίκη διαθέτουμε, επίσης, από τα νεότερα εγκυκλοπαιδικά λεξικά, οι οποίες όμως είναι ιδιαίτερα συνοπτικές και δεν προσφέρουν νέα στοιχεία στην έρευνα.⁵

Πολυάριθμες υπήρξαν οι μελέτες για τις απεικονίσεις της Νίκης στην τέχνη. Το 1876 ο Kieseritzky και ο Knapp αφιέρωσαν τα πονήματά τους στις παραστάσεις

¹ Preller 1854, 286.

² Kekulé 1876, 3· Baumeister 1887, 1018· Bulle 1897-1902, στ. 305. Την εν λόγω άποψη αποδέχτηκε τελικά και ο Preller σε μεθύτερη έκδοση του έργου του (1860, 388-89).

³ Usener 1896, 258· Studniczka 1898, 278-79.

⁴ Bernert 1936, στ. 286.

⁵ Pötscher 1972, στ. 100-102· Bäbler και Scherf 2000, στ. 906-908.

της θεότητας στην αγγειογραφία.⁶ Η θεότητα Νίκη εντάχθηκε, επίσης, στις γενικές μελέτες για τις παραστάσεις φτερωτών μορφών στην τέχνη από τον Langbehn και τον Schauenburg, χωρίς ωστόσο να δοθεί ιδιαίτερη βαρύτητα στη μορφή της.⁷ Τη φύση, το χαρακτήρα και τη λατρεία της Νίκης αποπειράθηκε να διαλευκάνει ο Baudrillart το 1894, εξετάζοντας τις αναφορές της στις αρχαίες πηγές, αλλά και την παρουσία της στην τέχνη. Η έρευνά του, ωστόσο, δεν εστιάζει τόσο στην ελληνική, όσο στην ετρουσκική και αργότερα τη ρωμαϊκή τέχνη.⁸

Ιδιαίτερης μνείας χρήζουν οι σύγχρονες μελέτες για τη Νίκη, στις οποίες εκτός από την παρουσίαση της εικονογραφίας της, γίνεται προσπάθεια να ανιχνευθεί η εξέλιξη του τρόπου δράσης και του χαρακτήρα της. Με την αρχαϊκή εποχή ασχολήθηκε η Isler-Kerenyi, ενώ η Γουλάκη και η Thöne⁹ έδωσαν βαρύτητα κυρίως στα έργα της κλασικής εποχής. Διεξοδική, φυσικά, υπήρξε και η παρουσίαση των παραστάσεων της φτερωτής θεότητας από τις Μουστάκα και Γουλάκη, στο *Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae*.¹⁰

Οι προαναφερθείσες έρευνες, όπως άλλωστε είναι φυσικό, αναφέρονται στις νομισματικές παραστάσεις της Νίκης μόνο δειγματοληπτικά. Η πρώτη παρουσίαση της Νίκης στις κοπές των ελληνικών πόλεων έγινε από τον Imhoof-Blumer, σε άρθρο του στο περιοδικό *Numismatische Zeitschrift*.¹¹ Ωστόσο, η παλαιότητα του έργου το καθιστά ανακριβές σε ζητήματα χρονολόγησης ή ταύτισης των νικηφόρων εκδόσεων, οι οποίες, επίσης, δεν εξαντλούνται στο σύνολό τους. Συνάμα, λόγω της συνοπτικής μορφής της μελέτης, ο ερευνητής δεν επεκτείνεται, παρά μόνο ελάχιστα, στο σχολιασμό των παραστάσεων και στην αξιολόγησή τους σε σχέση με την ιστορία των πόλεων. Ευσύνοπτη υπήρξε και η μελέτη των Bellinger και Berlincourt για τη Νίκη ως νομισματικό τύπο, όπου και πάλι οι αναφορές σε καμία περίπτωση δεν ανταποκρίνονται στο εύρος των παραστάσεων της θεότητας, αλλά και ο σχολιασμός τους δεν θεωρείται επαρκής.¹²

Με την εξαίρεση μεμονωμένων άρθρων που σχολιάζουν συγκεκριμένους και λιγοστούς τύπους της Νίκης, μέχρι σήμερα, δεν υφίσταται μελέτη που να συγκεντρώνει τις νομισματικές απεικονίσεις της ή να εξετάζει το συσχετισμό τους με

⁶ Kieseritzky 1876· Knapp 1876.

⁷ Langbehn 1881· Schauenburg 1987, 199-232.

⁸ Baudrillart 1894.

⁹ Isler-Kerenyi 1969· Goulaki 1981· Thöne 1999.

¹⁰ Moustaka 1992, 1-93· Goulaki-Voutira 1992, 94-379

¹¹ Imhoof-Blumer 1871, 1-52.

¹² Bellinger και Berlincourt 1962.

τα σύγχρονα ιστορικά συμφραζόμενα. Επιβεβλημένη, λοιπόν, θεωρήθηκε η εκ νέου σπουδή των νομισματικών απεικονίσεων της Νίκης στις ελληνικές πόλεις, αλλά και η κατάδειξη του συμβολισμού της σε αυτές, προκειμένου να καλυφθεί ένα τεράστιο κενό στη μελέτη της θεότητας.

Η παρούσα εργασία πραγματεύεται τις παραστάσεις της Νίκης κατά τους αρχαϊκούς και κλασικούς χρόνους, ενώ η ελληνοιστική περίοδος πρόκειται να αποτελέσει το θέμα μιας μελλοντικής εργασίας. Ο διαχωρισμός του υλικού κρίθηκε απαραίτητος, καθώς η Νίκη στους ελληνοιστικούς χρόνους υπόκειται σε ένα εντελώς διαφορετικό ιδεολογικό πλαίσιο. Ο νικηφόρος συμβολισμός της δεν συνδέεται πια με τις πόλεις, αλλά με τους ίδιους τους ηγεμόνες και τη φιλοδοξία τους να αναδείξουν τις αρετές και τη στρατιωτική τους μεγαλοσύνη.

Ο ερευνητικός στόχος της μελέτης έγκειται, όχι μόνο στην παρουσίαση της τυπολογίας και της τεχνοτροπίας των παραστάσεων της Νίκης στα νομίσματα, αλλά, κυρίως, στην αποσαφήνιση του συμβολισμού και την κατάδειξη του χαρακτήρα και ρόλου της στα νομίσματα.

Η εργασία αυτή αναπτύσσεται σε επτά κεφάλαια. Το πρώτο αφορά στην υπόσταση της Νίκης, όπως αυτή διαφαίνεται από τις φιλολογικές πηγές. Αποτελείται δε από τρία υποκεφάλαια. Στο πρώτο εξετάζεται η γενεαλογία της Νίκης, στο δεύτερο η ενέργεια και τα πεδία δράσης της και στο τρίτο η φύση και η μορφή της. Στο δεύτερο κεφάλαιο το ενδιαφέρον της εργασίας στρέφεται στις απεικονίσεις της Νίκης στην τέχνη της αρχαϊκής και κλασικής περιόδου. Το σχετικά υποκεφάλαιο αφορούν σε μια συνοπτική παρουσίαση των παραστάσεων της θεότητας στην πλαστική, την αγγειογραφία και τη μικροτεχνία, τόσο της αρχαϊκής, όσο και της κλασικής περιόδου. Σχολιάζονται η τυπολογία και τεχνοτροπία τους και επιχειρείται η αποσαφήνιση της εξέλιξης της φύσης και του τρόπου δράσης της θεότητας. Στο τρίτο κεφάλαιο εξετάζεται η λατρεία της θεότητας και στη συνέχεια, στο τέταρτο κεφάλαιο, παρουσιάζονται τα συμπεράσματα, που προέκυψαν από τη μελέτη της μορφής της Νίκης στις φιλολογικές πηγές και στην τέχνη. Ο κύριος κορμός της έρευνας, το πέμπτο κεφάλαιο, αφορά στην παρουσίαση των ελληνικών νομισματοκοπειών που υιοθέτησαν το εικονογραφικό θέμα της Νίκης. Η ταξινόμηση του υλικού στον κατάλογο έγινε με βάση το γεωγραφικό κριτήριο και όχι τα εικονογραφικά θέματα. Μελετώντας με αυτόν τον τρόπο το υλικό αποκτήσαμε ευρύτερη και πιο σφαιρική εικόνα για το πλήθος και το είδος των παραστάσεων της Νίκης, αλλά και τον ιδιαίτερο συμβολισμό που είχε σε συγκεκριμένες γεωγραφικές ενότητες. Πρώτα

μελετήθηκαν τα νομισματοκοπεία της Σικελίας, λόγω της ειδικής βαρύτητας της περιοχής, καθώς εκεί εντοπίσαμε την πλουσιότερη τυπολογική παράδοση της Νίκης. Ακολουθούν, οι αποικίες της Κάτω Ιταλίας, οι πόλεις της κυρίως Ελλάδας, της Μικράς Ασίας, της Κυρηναϊκής και τέλος τα νομίσματα του Μ. Αλεξάνδρου. Η ταξινόμηση των πόλεων σε κάθε γεωγραφική ενότητα έγινε με βάση τη χρονολογική σειρά υιοθέτησης τύπων της Νίκης. Στα εν λόγω υποκεφάλαια γίνεται λόγος για την τεχνοτροπία και την τυπολογία της μορφής της θεότητας και εντοπίζονται οι συσχετισμοί των παραστάσεων ανάμεσα στα διαφορετικά νομισματοκοπεία, αλλά και η αναλογία τους με τις παράλληλες απεικονίσεις της Νίκης στην τέχνη (πλαστική, αγγειογραφία, μικροτεχνία). Επιπλέον, προτείνονται νέες χρονολογήσεις των εκδόσεων, στηριζόμενες τόσο σε τεχνοτροπικές παρατηρήσεις, όσο και στην μελέτη του ιστορικού πλαισίου κάθε πόλης. Ιδιαίτερης βαρύτητας υπήρξε η συζήτηση για τα ιστορικά συμφραζόμενα, καθώς πετύχαμε να ερμηνεύσουμε για πρώτη φορά τις παραστάσεις, με βάση τα ιστορικά γεγονότα, τα αιτήματα και τις συμβολικές ανάγκες εκάστης των υπό εξέταση περιοχών, σε συγκεκριμένες χρονικές περιόδους. Μελετώνται, επίσης, οι νομισματικές εκδόσεις που φέρουν επιγραφή με το όνομα της Νίκης, παρότι δεν απεικονίζουν τη μορφή της. Συμπεριλαμβάνονται δε και οι περιπτώσεις των πόλεων, που χωρίς να είναι ελληνικές υιοθέτησαν το θέμα της Νίκης, αναγράφοντας ελληνικές επιγραφές στα νομίσματα. Στο έκτο κεφάλαιο παρουσιάζεται ο εικονογραφικός τύπος της Αθηνάς Νικηφόρου και οι περιπτώσεις των πόλεων, που υιοθέτησαν την μορφή της Νίκης ως δευτερεύον σύμβολο στα νομίσματά τους. Το έβδομο και τελικό κεφάλαιο αφορά στην κατάθεση των τελικών αποτιμήσεων και συμπερασμάτων της έρευνας.

Η ολοκλήρωσή της εν λόγω εργασίας οφείλεται στην πολλαπλή καθοδήγηση και συνεχή ενθάρρυνση της καθηγήτριάς μου, κας Κατερίνης Λιάμπη. Όχι μόνο αποτέλεσε πηγή έμπνευσης για μένα, αλλά οι παρατηρήσεις της και η οξυδέρκειά της υπήρξαν καθοριστικές σε κάθε στάδιο της εργασίας. Οι συμβουλές της έδωσαν λύσεις σε πολλά επιμέρους προβλήματα της έρευνας και με έβγαλαν από πλήθος αδιεξόδων. Για όσα με δίδαξε, για την εμπιστοσύνη που μου έδειξε, αλλά κυρίως για την υπομονή της και τον ανεξάντλητο και πηγαίο ενθουσιασμό της για τις επιστήμες της ιστορίας και της νομισματικής, την ευχαριστώ θερμά.

Θα ήθελα, επίσης, να ευχαριστήσω τα μέλη της τριμελούς επιτροπής, την Καθηγήτρια κα Αριάδνη Γκάρτζιου-Τάττη και την Επίκουρη Καθηγήτρια κα Ζωή

Παπαστύλου, οι οποίες μου προσέφεραν πρόθυμα και συστηματικά την επιστημονική τους συνεργασία. Για τις γόνιμες συζητήσεις και τις συμβουλές τους είμαι βαθύτατα υποχρεωμένη. Ευχαριστώ, βεβαίως, τους καθηγητές της επταμελούς επιτροπής, κα Χαρίκλεια Παπαγεωργιάδου-Μπάνη, Διευθύντρια Ερευνών ΚΕΡΑ, ΕΙΕ και τους Επίκουρους Καθηγητές και Καθηγήτριες κα Κωνσταντίνα Γραβάνη, κ. Δημήτριο Πλάντζο και κ. Ιωάννη Τζαμτζή, αφενός για τη θετική υποδοχή της προσπάθειας αυτής, αφετέρου δε για τις καίριες παρατηρήσεις και τις νέες ιδέες ως προς την αντιμετώπιση του θέματος.

Νιώθω ιδιαίτερα υποχρεωμένη και ευχαριστώ τον Dr Alan Walker, ο οποίος μοιράστηκε μαζί μου τις παρατηρήσεις του για τα νομίσματα της Ολυμπίας και με ευγένεια μου προσέφερε τον κατάλογο των σχετικών νομισμάτων της *Leu Numismatics*, από τη συλλογή BCD. Επίσης, ευχαριστώ τον κ. Βασίλειο Δημητριάδη που δεν δίστασε απλόχερα να μου παραχωρήσει την άδεια να εργαστώ στην πλούσια βιβλιοθήκη του και να ενημερωθώ για δυσεύρετες νομισματικές συλλογές.

Ευχαριστώ, επίσης, τους καλούς φίλους και εκλεκτούς συναδέλφους, Αλέξανδρο Ανδρέου, Ευαγγελία Γεωργίου, Σπύρο Μιχαλέα, Απόστολο Μπουσδρούκη (PhD, ερευνητή στο ΚΕΡΑ, ΕΙΕ), Κλεοπάτρα Παπαευαγγέλου-Γκενάκου (PhD), Γαβριέλλα Παρισάκη (PhD, ερευνήτρια στο ΚΕΡΑ, ΕΙΕ), Πασχάλη Πασχίδη (PhD, ερευνητή στο ΚΕΡΑ, ΕΙΕ), Θεόδωρο Σιόντη, Ευτυχία Στατήρα και Ιωάννη Στόγια για τις πολύωρες συζητήσεις, τις βιβλιογραφικές υποδείξεις, τις ιδέες και τη φιλική συμπαράστασή τους.

Ευχαριστίες χρωστώ ιδιαίτερα στο προσωπικό της βιβλιοθήκης της Αμερικάνικης Σχολής Κλασικών Σπουδών (ASCSA), της Αγγλικής Αρχαιολογικής Σχολής (BSA), της Γαλλικής Αρχαιολογικής Σχολής (ÉFA), της Ιταλικής Αρχαιολογικής Σχολής (SAIA) και του Γερμανικού Αρχαιολογικού Ινστιτούτου (DAI), στην Αθήνα, όπου και πραγματοποιήθηκε το μεγαλύτερο και ουσιαστικότερο μέρος της μελέτης αυτής. Ιδιαίτερα ευχαριστώ τη συνάδελφο αρχαιολόγο, βιβλιοθηκονόμο του Κέντρου Ελληνικής και Ρωμαϊκής Αρχαιότητας του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών, κα Σοφία Σαρογλίδου, για την άμεση και ταχύτατη ανταπόκρισή της, την προθυμία της να με εξυπηρετήσει όποτε αυτό χρειάστηκε, αλλά και για την πολύτιμη φιλική της συμπαράσταση.

Η ηθική και πρακτική υποστήριξη της οικογένειάς μου, οι ιδέες και οι παρατηρήσεις τους, αλλά και το κουράγιο που μου προσέφεραν όλο αυτό το διάστημα ήταν ανεκτίμητα και συγκινητικά. Η πολύτιμη συμπαράσταση, ο

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

ενθουσιασμός, η υπομονή και η ψυχραιμία τους στάθηκαν για μένα σημεία αναφοράς. Τους ευχαριστώ *de profundis*...

Αθηνά Ιακωβίδου

ΜΕΡΟΣ 1^ο

I. Η ΝΙΚΗ ΣΤΙΣ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΕΣ ΠΗΓΕΣ

I. 1. ΓΕΝΕΑΛΟΓΙΑ

Η Νίκη εμφανίζεται για πρώτη φορά στις γραπτές πηγές τον 7^ο αι. π.Χ., στη *Θεογονία* του Ησίοδου. Ο ποιητής παρουσιάζει τη θεότητα ως κόρη του Τιτάνα Πάλλαντος και της Στυγός· ως αδέρφια της αναφέρονται ο Ζήλος, το Κράτος και η Βία, θεότητες της δύναμης και της κυριαρχικής βίας. Ως εκ τούτου, κατατάσσεται στην γενεαλογία των Τιτάνων (στίχ. 383-385, *Στύξ δ' ἔτεκ' Ὀκεανοῦ θυγάτηρ Πάλλαντι μιγεῖσα Ζῆλον καὶ Νίκην καλλίσφυρον ἐν μεγάροισι καὶ Κράτος ἠδὲ Βίην ἀριδείκετα γείνατο τέκνα*). Η σύνθεση της οικογένειάς της δεν μας εκπλήσσει. Ο ζήλος, δηλαδή ο φθόνος, αλλά και η δίψα για ανταγωνισμό και άμιλλα, αποτελούν απαραίτητα κίνητρα για τη νίκη. Το κράτος, ήτοι η δύναμη και η εξουσία, ασφαλώς είναι μια ιδιότητα αναγκαία προκειμένου να ξεχωρίσει ο νικητής ενός αγώνα. Αλλά και η βία, ιδιαίτερα στον στρατιωτικό στίβο, κρίνει το αποτέλεσμα της μάχης. Για τον πατέρα της δεν γνωρίζουμε τίποτα, πέραν του ονόματός του. Αντιθέτως, ο Ησίοδος μας ενημερώνει ότι η Στύξ ήταν επιφορτισμένη από τον Δία με έναν σπουδαίο ρόλο, καθώς αποτελούσε τον όρκο των θεών, *αὐτὴν μὲν γὰρ ἔθηκε θεῶν μέγαν ἔμμεναι ὄρκον* (*Θεογ.* 400). Ως εγγυήτρια της τιμιότητας των θεών, η Στύξ ήταν ο στυλοβάτης της εξουσίας του Δία και ένας από τους πυλώνες της νομικής ισχύος του.¹³

Όταν ο Δίας καλεί τους θεούς σε βοήθεια, στον αγώνα του εναντίον των Τιτάνων, πρώτη τίθεται στη διάθεσή του η Στυξ με τα τέκνα της. Ως ανταμοιβή για την συμπαράσταση που προσέφεραν, η Στυξ γίνεται θεά του όρκου, αλλά και τα τέκνα της κερδίζουν μια θέση στον ιερό Όλυμπο, στο πλευρό του Δία (στίχ. 397-403). Ο Βακχυλίδης (απ. 48 [Bergk] = *ΑΠ* 6.313), επίσης, την ονομάζει *κούρα Πάλλαντος*, ενώ στον Διονύσιο τον Αλικαρνασσέα (*Ρωμ. Αρχ.* 1.33.1), χαρακτηρίζεται κόρη του Αρκάδα Πάλλαντος: *ταύτην δὲ Ἀρκάδες μυθολογοῦσι Πάλλαντος εἶναι θυγατέρα τοῦ Λυκάονος· τιμὰς δὲ παρ' ἀνθρώπων ἄς ἔχει νῦν Ἀθηνᾶς βουλήσει λαβεῖν, γενομένην τῆς θεοῦ σύντροφον. Δοθῆναι γὰρ εὐθύς ἀπὸ γονῆς τὴν Ἀθηνᾶν Πάλλαντι ὑπὸ Διὸς καὶ παρ' ἐκείνῳ τέως εἰς ὥραν ἀφίκετο τραφῆναι*. Στους Ομηρικούς Ὑμνους (*εις Ἀρ.* 8.4) η Νίκη μνημονεύεται ως κόρη του Ἄρη και στον Ιμέριο (*Λόγ.* 65.30) ως κόρη του Δία.

Από την εξέταση των πηγών δεν προκύπτουν άλλες πληροφορίες σχετικά με τη γενεαλογία της Νίκης. Όπως διαπιστώνουμε, ο ρόλος της στη μυθολογία είναι

¹³ Για το φιλολογικό σχολιασμό των ονομάτων, βλ. Leclerc 1997, 348-49.

ισχνός και δεν αποκτά ποτέ δικό της μύθο, όπως οι άλλοι θεοί. Η μυθολογική σημασία που είχε η Νίκη για τους Έλληνες ανιχνεύεται, εκτός από τις λιγοστές λογοτεχνικές μνείες, κατά κύριο λόγο στην τέχνη και κυρίως στην αγγειογραφία και τη μικροτεχνία.¹⁴

I. 2. ΕΝΕΡΓΕΙΑ ΚΑΙ ΠΕΔΙΑ ΔΡΑΣΗΣ

Το ουσιαστικό «νίκη» ερμηνεύεται ως η επιτυχία στον πολεμικό, αλλά και ειρηνικό αγώνα. Κατά τον ίδιο τρόπο και η θεότητα έγινε αντιληπτή στη λογοτεχνία ως σύμβολο της νίκης, τόσο σε στρατιωτικά, όσο και σε αθλητικά συμφραζόμενα.

Η λυρική ποίηση προσδίδει στη Νίκη, από τις αρχές του 5^{ου} αι. π.Χ., αθλητικό χαρακτήρα. Στα *Επινίκια* του Πινδάρου και του Βακχυλίδη παρουσιάζεται να αναγγέλλει τη νίκη στους αγώνες. Μια στενή προσωπική σχέση μεταξύ της θεότητας και των ανθρώπων εντοπίζουμε στην 5^η Ωδή των *Νεμεονίκων* (στίχ. 42), όπου ο νικητής Ευθυμένης από την Αίγινα πέφτει στην αγκαλιά της Νίκης, εορτάζοντας την επιτυχία του, *Νίκας ἐν ἀγκώνεσσι πίτνων* (βλ. και Πίνδ., *Ισθμ.* 2.26, *χρυσέας ἐν γούνασιν πίτνοντα Νίκας*). Η θεότητα αναφέρεται πολύ συχνά από τον Βακχυλίδη, να βοηθά με την εύνοιά της τους αθλητές, προσφέροντας τη χάρη της στο στεφάνι της νίκης (*Επιν.* 13.59-60, *Νίκας φερεκυδέος ἀνθρώποισιν ἄνθεα*: 10.15-16, *Νίκας ἔκατι ἄνθεσιν ξανθὰν ἀναδησάμενος κεφαλὰν*). Μάλιστα, μαζί με τη χάριτα Αἰγλαΐα, κατευθύνει η ίδια το νικηφόρο τέθριππο του Ιέρωνα από τις Συρακούσες, στους αγώνες της Ολυμπίας (Βακχυλ., *Επιν.* 3.5-6).

Σε καλλιτεχνικούς αγώνες, κυρίως λυρικής ποίησης, γίνεται επίκληση για την ευνοϊκή επιρροή της Νίκης. Ο Βακχυλίδης επικαλείται συχνά τη θεότητα, προκειμένου να του χαρίσει το στεφάνι της νίκης στο παιχνίδι του με τις Μούσες (απ. 48 [Bergk] [= *ΑΠ* 6.313]). Άλλοτε, τον παροτρύνει η ίδια να γράψει τον ύμνο της νίκης και τον οδηγεί στην Αίγινα, την πατρίδα του νικητή σε αγώνες πάλης, Τεισία (Βακχυλ., *Επιν.* 12.3-7). Ο Σιμωνίδης υπερηφανεύεται για την προσωπική εύνοια της Νίκης, δηλώνοντας ότι έχει ανέβει πολλές φορές στην φημισμένη άμαξά της (Σιμων. απ. 79 [Diehl] [= *ΑΠ* 6.213]).

Αλλά και ο τραγικοί ποιητές μνημονεύουν τη βοήθεια της Νίκης. Ο Ευριπίδης τελειώνει τρεις από τις διασωθείσες τραγωδίες του, αναφωνώντας προς τη Νίκη να του παρέχει πάντοτε τα προς το ζην και να μην του αρνηθεί ποτέ το στεφάνι της νίκης

¹⁴ Bernert 1936, στ. 286.

(Ευρ., *Ιφ. Ταυρ.* 1497-1499· *Ορ.* 1691-1693· *Φοίνισ.* 1764-1766). Με επίκληση προς τη Νίκη τελειώνουν και πολλά έργα του Μενάνδρου (*Δύσκ.* 968-969· *Σικυών.* 422-423· *Σαμ.* 736-7· *Μισ.* 465-466).

Τον πολύτιμο ρόλο της Νίκης και τη συνεισφορά της στη επιτυχία του αγώνα καθιστά σαφή ο Βακχυλίδης, υμνώντας το σεβαστό καθήκον της, να αποδίδει σε θεούς και ανθρώπους την αμοιβή για τις αρετές τους (*Επιν.* 11.6-7, *κρίνεις τέλος άθανάτοισίν τε καί θνατοῖς άρετᾶς*).

Η Νίκη ως θεότητα αναφέρεται σπάνια στις πηγές σε σχέση με πολεμικές αντιπαραθέσεις. Για πρώτη φορά η συμμετοχή της στο πολεμικό πεδίο διατυπώνεται στη *Θεογονία* του Ησιόδου. Η θεότητα, μαζί με τα αδέρφια της Κράτος, Βία και Ζήλο, βοηθούν τον Δία στον αγώνα του εναντίον των Τιτάνων (Ησ., *Θεόγ.* 397-403). Η συμμετοχή και η βοήθειά της στον αγώνα εναντίον των Τιτάνων αναφέρεται, επίσης, στα *Διονυσιακά* του Νόννου (2.709), όπου, προς τιμή του Δία που γυρνά από την Τιτανομαχία, τραγουδά το άσμα της νίκης.

Στο χρησμό του Βάκιδος, στη ναυμαχία της Σαλαμίνας, η θεότητα εξυμνείται από τον Ηρόδοτο (8.77.10-11, *Τότ' έλεύθερον Έλλάδος ήμαρ εύρύοπα Κρονίδης έπάγει καί πότνια Νίκη*), καθώς μαζί με τον Δία έφερε στην Ελλάδα τη μέρα της ελευθερίας. Ο Σιμωνίδης (απ. 107 [Diehl]), επίσης, υμνεί τη Νίκη, γιατί η ίδια, με τη βοήθεια του Άρη, απώθησε τους Πέρσες.

Ο Πλούταρχος (*Δημήτρ.* 29.2.1-4, *Δημήτριος μέν γάρ έδοξε κατά τούς ύπνους Άλέξανδρον ώπλισμένον λαμπρώς έρωτᾶν, όποῖόν τι σύνθημα διδόναι προς τήν μάχην μέλλουσιν· αύτοῦ δέ φήσαντος "Δία καί Νίκην"*), αναφέρει τη Νίκη μαζί με τον Δία, ως το σύνθημα που ο Δημήτριος Πολιορκητής ονειρεύτηκε ότι θα έδινε στη μάχη της Ιψού. Αντίθετα, στο κείμενο του Ξενοφώντα (*Κύρ. Ανάβ.* 1.8.17) μνημονεύεται ότι πριν από την μάχη στα Κούναξα δόθηκε το σύνθημα *Ζεύς σωτήρ καί νίκη*, όμως, αυτό δεν μπορεί να συσχετιστεί με τη θεότητα Νίκη, αλλά έχει μια αφηρημένη έννοια, εννοείται δηλαδή το επιθυμητό αποτέλεσμα του αγώνα.¹⁵

Τέλος, ο Σοφοκλής, στην τραγωδία του *Αντιγόνη* (στίχ. 148-150, *Άλλά γάρ ά μεγαλώνυμος ήλθε Νίκα τᾶ πολυαρμάτω άντιχαρεῖσα Θήβα*), συσχετίζει την έλευση της Νίκης με τη νίκη των Θηβαίων στη μάχη τους εναντίον των Αργείων.

¹⁵ Thöne 1999, 15.

Πέραν των προαναφερθέντων μαρτυριών, στις φιλολογικές πηγές δεν διαπιστώνεται άλλη σύνδεση της Νίκης με νικηφόρα έκβαση σε στρατιωτικές συγκρούσεις.

Ενδιαφέρον είναι το γεγονός ότι ο Βακχυλίδης, θέλοντας να τιμήσει τους γιούς του Δεινομένη για τις νίκες τους στον αθλητισμό, αλλά και στη μάχη της Ιμέρας, διαχωρίζει τους προστάτες του αθλητικού και του στρατιωτικού χώρου.¹⁶ Χαρακτηριστικά αναφέρει ότι οι Δεινομενίδες απολαμβάνουν την εύνοια τόσο της Νίκης, όσο και του Άρη (*Επιν.* 5.32-36, *ὑμετέραν ἀρετὰν ὑμνεῖν, κυανοπλοκάμου θ' ἕκατι Νίκας χαλκεοστέρνου τ' Ἄρηος, Δεινομένευσ ἀγέρωχοι παῖδες*). Αντίθετα, ο Αριστοφάνης, το 414 π.Χ., στην κωμωδία του, *Ιππείς*, σχολιάζει τη δράση της Νίκης και στα δύο πεδία. Η Νίκη, ἡ χορικῶν ἑταίρα, καλείται από το χορό να προσφέρει τη νίκη και στο στρατιωτικό αγώνα (*Ιππ.* 586-594, *δεῦρ' ἀφικοῦ λαβοῦσα τὴν ἐν στρατιαῖς τε καὶ μάχαις ἡμετέραν ξυνεργὸν Νίκην, ἡ χορικῶν ἐστὶν ἑταίρα τοῖς τ' ἐχθροῖσι μεθ' ἡμῶν στασιάξει. Νῦν οὖν δεῦρο φάνηθι· δεῖ γὰρ τοῖς ἀνδράσι τοῖσδε πάση τέχνῃ πορίσαι σε νίκην εἴπερ ποτὲ καὶ νῦν*).

Από τη μελέτη των λογοτεχνικών πηγών συμπεραίνουμε ότι η Νίκη ως θεότητα συνδέεται κυρίως με τον αθλητικό και καλλιτεχνικό στίβο και σπανίως μνημονεύεται και στα πολεμικά επεισόδια.

I. 3. ΦΥΣΗ ΚΑΙ ΜΟΡΦΗ

Κι ενώ σχετικά με τον τρόπο δράσης της Νίκης οι πληροφορίες που απορρέουν από τις πηγές είναι φειδωλές, αντίθετα, περισσότερα στοιχεία μας βοηθούν να αντλήσουμε για τη φύση της θεότητας. Όπως ήδη αναφέρθηκε, ο Ησίοδος στην *Θεογονία* του (στίχ. 383-385) την παρουσιάζει ως θεά. Της δίνει, όπως και ο Βακχυλίδης στον ενδέκατο επινίκιο ύμνο (στίχ. 1-9), μια θέση πάνω στον Όλυμπο στο πλευρό του Δία.

Οι συγγραφείς της απονέμουν ποικίλα προσωνύμια και επίθετα, τα οποία συσχετίζονται τόσο με την μορφή της, όσο και με τον χαρακτήρα και τις αρετές της. Με ευαισθησία ο Ησίοδος υμνεί τα όμορφα χαρακτηριστικά της Νίκης, αποκαλώντας την *καλλίσφυρο* (*Θεογ.* 384), όπως άλλοτε ο Όμηρος χαρακτήριζε την Ευηνίνη (*Ιλ.* 9.557), τις νύμφες (*Ιλ.* 9.560), τη Δανάη (*Ιλ.* 14.319), την Ινώ (*Οδ.* 5.333) και την

¹⁶ Bernert 1936, στ. 287.

Ἥβη (*Οδ.* 11.603, βλ. και Διόδ. 4.39.3.5).¹⁷ Ο Πίνδαρος την αποκαλεί μεταφορικά χρυσέα (*Ισθμ.* 2.26), επίθετο που συχνά αποδίδεται στην Αφροδίτη (*Ομηρ., Ιλ.* 3.64· *Οδ.* 8.337, *Ησ., Ἐργ.* 65, *Ορφ., Λιθ.* 469) και ο Βακχυλίδης εξυμνεί την κόμη της, σχολιάζοντάς την ως κυανοπλόκαμο (*Επιν.* 5.33). Ο Αριστοφάνης, στην κωμωδία του *Ορνιθες*, αναφέρεται στη Νίκη ως μια μορφή με χρυσά φτερά (*Ορν.* 574: *Αὐτίκα Νίκη πέτεται πτερύγοιν χρυσαῖν*), όπως και ο Ιμέριος, ο οποίος την αποκαλεί χρυσοπτέρυγο (*Λόγ.* 19.3).¹⁸

Οι αρετές της εξυμνούνται από τον Σιμωνίδη, ο οποίος την αποκαλεί εὔδοξο (*απ.* 79 [Diehl]), αλλά και από τον Ευριπίδη, που πολλάκις την χαρακτηρίζει σεμνή (*Ιφ. Ταυρ.* 1497· *Ορ.* 1691· *Φοίνισ.* 1764), όπως συχνά αποκαλούνταν θεοί και θείαινες του ελληνικού πανθέου.¹⁹ Συχνά, επίσης, οι λόγιοι την προσφωνούν με σεβασμό πότνια (Βακχουλ. *απ.* 48 [Bergk]· Βακχουλ., *Επιν.* 12.5· *Ηρόδ.* 8.77),²⁰ δέσποινα (Αριστοφ., *Λυσ.* 317),²¹ βασιλεία (*ΑΠ* 15.46.3), ή με το δοξαστικό επίθετο μεγαλώνυμο (*Σοφ., Αντ.* 148).²² Μνεία στα δώρα που προσφέρει στους ανθρώπους, γίνεται από τον Βακχυλίδη, ο οποίος την ονομάζει γλυκύδωρο (Βακχουλ., *Επιν.* 11.1).²³

Μια ιδιαίτερη πτυχή του χαρακτήρα της θεότητας παρουσιάζεται από τον Αισχύλο (*Χ.* 148, *σὺν θεοῖσι καὶ γῆ καὶ δίκη νικηφόρῳ*) και τον Αριστοφάνη (*Λυσ.* 321, *Πέτου πέτου, Νικοδίκη· Ιππ.* 93, *νικῶσιν δίκας*), οι οποίοι συνδέουν στενά τη νικηφόρα φύση της με την έννοια του δικαίου. Προάγγελο της ιδιότητάς της αυτής ανιχνεύσαμε, άλλωστε, και στις αναφορές του Ησίοδου, καθώς η Νίκη μνημονεύεται ως κόρη της Στυγός, εγγυήτριας της τιμότητας των θεών.

Τέλος, ο χαρακτηρισμός του Βακχυλίδη, *πολυώνυμε Νίκα* (*απ.* 48 [Bergk] [= *ΑΠ* 6.313]), που σημαίνει «Νίκη με τα πολλά ονόματα», μοιάζει ακατανόητος, καθώς δεν γνωρίζουμε τίποτα για τα πολυάριθμα ονόματα που της αποδίδονταν. Εντούτοις,

¹⁷ Το εν λόγω επίθετο αποδίδεται συχνά και στη Μούσα Αλκμήνη (*Ησ., Θεογ.* 526· Σιμωνίδ. *απ.* 17.1 [Diehl]).

¹⁸ Με το ίδιο επίθετο ο Ιμέριος χαρακτηρίζει και τις Μούσες (*Λόγ.* 14.37).

¹⁹ Η Δήμητρα (*Υμν. Ομηρ., εις Δήμ.* 1.486), η Εκάτη (Πίνδ., *Πυθ.* 3.79), η Θέτιδα (Πίνδ., *Νεμ.* 5.25), ο Απόλλωνας (*Αισχ., Επ.* 800), ο Ποσειδώνας (*Σοφ., Οιδ. Κολ.* 55), η Αθηνά Παλλάδα (*Σοφ., Οιδ. Κολ.* 1090), αλλά και οι Ερινύες (*Σοφ., Οιδ. Κολ.* 90, 458).

²⁰ Πότνια επίσης αποκαλούνταν η Άρτεμη (*Ομηρ., Ιλ.* 21.470), η Αφροδίτη (*Ευρ., απ.* 781.16 [Nauck]), η Ήρα (*Αισχ., Επ.* 152), η Δήμητρα και η Κόρη (*Σοφ., Οιδ. Κολ.* 1050), η Ἥβη (*Ομηρ., Ιλ.* 4.2), η Ενωό (*Ομηρ., Ιλ.* 5.592), η Καλυψώ (*Ομηρ., Οδ.* 1.14), η Κίρκη (*Ομηρ., Οδ.* 8.448), η Τήθυδα (*Ησ., Θεογ.* 368), η Πειθώ (*Ησ., Ἐργ.* 73) και η Γή (*Σοφ., Φιλ.* 395).

²¹ Συχνά χρησιμοποιείται το επίθετο και για την Άρτεμη (*Σοφ., Ελ.* 626), την Περσεφόνη (*Πλάτ., Νόμ.* 796b) και την Αφροδίτη (*Ξέναρχ.* 4.21).

²² Το ίδιο επίθετο αποδίδει ο Αριστοφάνης και στον Δία (*Θεσ.* 315).

²³ Γλυκύδωρος αποκαλείται επίσης η Κλειώ (Βακχουλ., *Επιν.* 3.3), αλλά και ο Έρωτας (*ΑΠ* [Ρουφίνου] 5.22.1).

μπορούμε να υποθέσουμε ότι όλα είχαν σχέση με δραστηριότητες, στην ολοκλήρωση των οποίων η Νίκη είχε τη δυνατότητα να συνεισφέρει.²⁴

Όπως προκύπτει από τα προαναφερθέντα, οι γραπτές πηγές καλύπτουν ένα μεγάλο ορίζοντα των ιδιοτήτων, αλλά και της εξωτερικής περιγραφής της Νίκης. Ωστόσο, για τον ορισμό της σημασίας και του πεδίου δράσης της μέσα στις κοινωνικές, θρησκευτικές και πολιτικές δομές είναι απαραίτητη η επικουρία των αρχαιολογικών μαρτυριών και η μελέτη της εικονογραφίας της στο ευρύτερο κοινωνικό-πολιτιστικό πλαίσιο.

²⁴ Thöne 1999, 16.

II. Η ΝΙΚΗ ΣΤΗΝ ΤΕΧΝΗ ΤΗΣ ΑΡΧΑΪΚΗΣ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ: ΤΥΠΟΛΟΓΙΑ, ΤΕΧΝΟΤΡΟΠΙΑ, ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΗΣ ΜΟΡΦΗΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΣΥΜΒΟΛΙΣΜΟΥ ΤΗΣ

Η βαρύνουσα σημασία, που η ελληνική διάνοηση προσέδωσε στη Νίκη, τη θεότητα που προσωποποιεί την επιτυχία στον αγώνα, δεν αντανακλάται πλήρως στις σχετικές μυθολογικές και λογοτεχνικές αναφορές της. Η πολυποίκιλη φύση και ο πλούτος των ενεργειών της θεότητας καταδεικνύονται προπαντός στις εικαστικές τέχνες.²⁵ Η εκτενής μελέτη και κατανόηση της εικονογραφίας της, αλλά και του ιστορικού πλαισίου στο οποίο εντάσσεται μας επιτρέπουν να ορίσουμε τη σημασία της στην κοινωνική, πολιτική και θρησκευτική ζωή των αρχαίων Ελλήνων.

II. 1. ΑΡΧΑΪΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ

Καθότι η Νίκη στους πρώιμους χρόνους είναι μια αφηρημένη προσωποποίηση χωρίς δική της λατρεία και μύθο, η μορφή της δεν μπορεί να γίνει εύκολα αντιληπτή στην εικονογραφία. Κατά την αρχαϊκή περίοδο χρονολογούνται πολλές αναπαραστάσεις φτερωτών γυναικείων μορφών στην αγγειογραφία, αλλά και σε έργα από πηλό, μάρμαρο και χαλκό. Στο μεγαλύτερο ποσοστό τους προέρχονται από τα ιερά των Δελφών και της Ολυμπίας, καθώς και από την Ακρόπολη των Αθηνών.²⁶ Πρόκειται κυρίως για μεμονωμένες μορφές, που συχνά δεν συνοδεύονται από σύμβολα, γεγονός που καθιστά δυσχερή την ασφαλή ταύτισή τους.

Η Isler-Kerényi στη μονογραφία της για τις απεικονίσεις της Νίκης στην τέχνη κατά την αρχαϊκή περίοδο αποπειράθηκε να ταυτίσει τις μορφές αυτές, όμως, σε αρκετές περιπτώσεις οι ερμηνείες της δεν μπορούν να θεωρηθούν ικανοποιητικές. Οι προτάσεις της για ταυτοποίηση ορισμένων απεικονίσεων με μορφές, όπως Έρις-Νίκη ή Νίκη-Ίρις,²⁷ παραμένουν υποθετικές, καθώς η έλλειψη άλλων μαρτυριών καθιστά δύσκολη την απόδειξη της ύπαρξής τους. Γεγονός παραμένει ότι είναι εξαιρετικά δύσκολο να κατονομάσουμε το πλείστον των γυναικείων φτερωτών μορφών της αρχαϊκής περιόδου. Αξίζει δε να επισημανθεί ότι στην αγγειογραφία της

²⁵ Bernert 1936, στ. 286.

²⁶ Βλ. συγκεντρωμένα τα έργα στη μονογραφία της Isler-Kerényi (1969, *passim*) σχετικά με τις αναπαραστάσεις της Νίκης στην αρχαϊκή περίοδο. Επίσης, Danner 1989, 17 κ.ε., αρ. 103, 106-109, 114, 116-118· Moustaka 1992, 852-59, αρ. 1-93· Thöne 1999, 17-27.

²⁷ Isler-Kerényi 1969, 34-36.

ανατολίζουσας περιόδου παριστάνονται συχνά φτερωτές φηγούρες, οι οποίες, όμως, περισσότερο μπορούν να χαρακτηριστούν ως δαιμονικά όντα παρά ως Νίκη.²⁸

Π. 1.1. ΑΓΓΕΙΟΓΡΑΦΙΑ

Οι απεικονίσεις της Νίκης στην αγγειογραφία είναι ευρύτερες σε σχέση με τις αγαλματικές αποδόσεις της. Στην αττική αγγειογραφία, ήδη από το β' τέταρτο του 6^{ου} αι. π.Χ., εμφανίζεται μόνη της, χωρίς σύμβολα ή κρατώντας στεφάνι, φιάλη, μουσικά όργανα, κλαδιά ή θυμιατήριο, στην εσωτερική διακόσμηση φιαλών.²⁹ Αποτυπώνεται, επίσης, σε συνθέσεις με άλλες μορφές, στα συμφραζόμενα θρησκευτικών ή μυθολογικών³⁰ παραστάσεων ή σε σκηνές συμποσίου.³¹ Ιδιαίτερα συχνή είναι η παρουσία της σε παραστάσεις που σχετίζονται με αθλητές, γεγονός που αποδεικνύει την ολοένα αυξανόμενη σημασία που αποκτούν οι πανελλήνιοι αγώνες στην κοινωνική ζωή του 6^{ου} προχριστιανικού αιώνα. Η νίκη στους αγώνες αποτελούσε τη μοναδική ευκαιρία των αριστοκρατών της περιόδου, εκτός από την πολεμική αντιπαράθεση, για ατομική και κατ' επέκταση κοινωνική καταξίωση και επιβεβαίωση.³² Όσον αφορά στην τεχνοτροπία των παραστάσεων της αγγειογραφίας, η Νίκη συνήθως απεικονίζεται στην στάση του «έν γούνασιν δρόμου», όπως και στην πλαστική.

Π. 1.2. ΠΛΑΣΤΙΚΗ

Ήδη από το πρώτο μισό του 6^{ου} αι. π.Χ. εντοπίζουμε με ασφάλεια τη μορφή της Νίκης στην πλαστική. Ο σχολιαστής του Αριστοφάνη (*Όρν.* 547 [White]) εγκωμιάζει τον Άρχερμο από την Χίο ως τον αγαλματοποιό που πρώτος αναπαρέστησε τη Νίκη με φτερά. Ο Πλίνιος (*HN* 36.11) γνώριζε ένα Χίο γλύπτη με το όνομα Άρχερμος, ο οποίος καταγόταν από οικογένεια γλυπτών και εργάστηκε στη Χίο και τη Λέσβο, το πρώτο μισό του 6^{ου} αι. π.Χ. Η διατύπωση στο εν λόγω σχόλιο δεν εξηγεί επαρκώς αν το «νεωτερικό στοιχείο» αφορά στην πρώτη δημιουργία ενός τύπου Νίκης ή έχει σχέση με την τοποθέτηση

²⁸ Moustaka 1992, 895.

²⁹ Moustaka 1992, αρ. 1-15.

³⁰ Οι απεικονίσεις της Νίκης σε μυθολογικές σκηνές είναι σχετικά σπάνιες. Συνηθέστερα είναι παρούσα στη γέννηση της Αθηνάς ή πολεμά στη Γιγαντομαχία στο πλευρό του Δία.

³¹ Moustaka 1992, αρ. 61-90.

³² Stein-Hölkeskamp 1989, 120.

φτερών στη μορφή. Η ύπαρξη ενός παλαιότερου τύπου άπτερου Νίκης δεν επιβεβαιώνεται από τις αρχαιολογικές και τις λογοτεχνικές πηγές.³³ Αναπαραστάσεις άπτερου Νίκης ασφαλώς είναι γνωστές, προέρχονται, ωστόσο, από την κλασική κυρίως εποχή.³⁴ Το παλαιότερο άγαλμα φτερωτής γυναίκας βρέθηκε στη Δήλο. Παρουσιάζεται στην αρχαϊκή στάση του «έν γούνασιν δρόμου» και χρονολογείται με τεχνολογικά κριτήρια γύρω στο 550 π.Χ. Η χρονολογία αυτή συμφωνεί με εκείνη που δίνει ο Πλίνιος για τον Άρχερμο. Κοντά της βρέθηκε μια βάση με επιγραφή, που κατονομάζει τον Άρχερμο ως γλύπτη, τον Μικκιάδη ως αναθέτη και τον Μέλανα πιθανώς ως ένα πρόγονο ή ήρωα οικιστή της Χίου.³⁵ Πολλοί ειδικοί εντόπισαν ασυμφωνίες ανάμεσα στη χρονολογία της βάσης και σε αυτή της φτερωτής μορφής, ωστόσο, σήμερα θεωρείται γενικά αποδεκτό ότι πρόκειται για τη Νίκη που κατασκεύασε ο Άρχερμος.³⁶ Σύμφωνα με την ερμηνεία τον Scheibler, η Νίκη του Άρχερμου δεν μπορεί να συσχετιστεί με κάποια συγκεκριμένη νίκη, αλλά πρόκειται για ένα ανάθημα του ίδιου του καλλιτέχνη προς τους θεούς, υπό την προστασία των οποίων οι καλλιτέχνες έθεταν την εργασία τους.³⁷

Από την Ακρόπολη των Αθηνών προέρχονται αρκετά θραύσματα και κορμοί γυναικείων αγαλμάτων από μάρμαρο, που αναπαριστούν μια φτερωτή κόρη στη στάση του «έν γούνασιν δρόμου». Στη συντριπτική τους πλειονότητα χρονολογούνται στο τελευταίο τέταρτο του 6^{ου} αι. π.Χ., ενώ ολιγάριθμα φιλοτεχνήθηκαν την πρώτη δεκαετία του 5^{ου} αι. π.Χ.³⁸

Ο Petersen αναγνώρισε σε πολλά χάλκινα αγαλματίδια των τελευταίων δεκαετιών του 6^{ου} αι. π.Χ. μια αναπαραγωγή του τύπου της Νίκης που δημιούργησε ο Άρχερμος και με αυτή την έννοια θεώρησε ασφαλή την ταύτισή τους με τη Νίκη.³⁹ Σχετικά με τα αγαλματίδια αυτά, ο Reisch υποστήριξε ότι μπορούν πιθανώς να ερμηνευθούν ως αναθήματα νικητών αθλητών.⁴⁰

³³ Kekulé 1876, 3-10· Knapp 1876, 33, 92· Bulle 1897-1902, στ. 316· Bernert 1936, στ. 288-90· Thöne 1999, 17. Αντιθέτως, ο Kieseritzky (1876, 6, 39) υποστήριξε, χωρίς ωστόσο πειστικά επιχειρήματα, την ύπαρξη ενός πρώιμου τύπου άπτερου Νίκης.

³⁴ Goulaki-Voutira 1992, αρ. 370-376· Thöne 1999, 73-76.

³⁵ Homolle 1879, 393-99, πίν. 6-7 (πρώτη δημοσίευση του αγάλματος, το οποίο ταυτίζεται από τον συγγραφέα ως Άρτεμις) και Homolle 1881, 272-78 (πρώτη δημοσίευση της βάσης). Βλ. και Moustaka 1992, αρ. 16, με τη σχετική νεότερη βιβλιογραφία.

³⁶ Gulaki 1981, 78-79· Thöne 1999, 17, με την προγενέστερη βιβλιογραφία.

³⁷ Scheibler 1979, 20.

³⁸ Langlotz 1939, αρ. 70-76, 78-84 (θραύσματα), αρ. 67-69, 77 (κορμοί).

³⁹ Petersen 1886, 372-88.

⁴⁰ Reisch 1890, 34.

Η Νίκη, επίσης, συχνά απεικονίζεται σε έργα κοροπλαστικής, όμως μόνο ένα μικρό ποσοστό τους μπορεί να συσχετιστεί με αναθήματα ή προσφορές σε θεούς. Αυτά προέρχονται κυρίως από την Κ. Ιταλία και Σικελία και χρονολογούνται από το 525 π.Χ. και μεθύτερα.⁴¹

Η Αλίκη Μουστάκα μελέτησε πώρινα έργα πλαστικής από την Ολυμπία, τα οποία απεικονίζουν τη φτερωτή Νίκη στη στάση του «έν γούνασιν δρόμου» και υποστήριξε τη χρήση τους ως ακρωτήρια αετωμάτων.⁴² Για δύο από αυτά απέδειξε ότι συνανήκουν ως πλευρικά ακρωτήρια, που πλαισίωναν ένα επίσης πώρινο κεντρικό ακρωτήριο με παράσταση Γιγαντομαχίας. Χρονολογικά, το σύνολο των Νικών ανήκει στις τελευταίες δεκαετίες του 6^{ου} π.Χ. Το γεγονός ότι οι μορφές αυτές δεν μπορούν να ερμηνευθούν παρά ως ακρωτήρια, σε συνδυασμό με την χρονολόγηση και το μέγεθός τους, τις συνδέει με τους Θησαυρούς που ήταν παραταγμένοι στις υπόρειες του Κρονίου. Σύμφωνα με την ίδια ερευνήτρια, η επιλογή της Νίκης δεν οφείλεται σε απλή εικονογραφική προτίμηση, αλλά σχετίζεται με τον ίδιο τον χαρακτήρα των Θησαυρών, που στο μεγαλύτερο ποσοστό τους αποτελούν αναθήματα, μετά από κάποια, απροσδιόριστη πλέον, πολεμική νίκη.⁴³

Δύο αγαλματίδια Νίκης, που επίσης κατασκευάστηκαν ως πλευρικά ακρωτήρια, στόλιζαν το Θησαυρό των Σιφναίων.⁴⁴ Η Thöne διατύπωσε την άποψη ότι η θεότητα σε αυτή την περίπτωση πρέπει να γίνει αντιληπτή ως έκφραση μιας επιτυχημένης διαπραγμάτευσης μεταξύ των θεών και των ανθρώπων και όχι ως μιας συγκεκριμένης νίκης σε αθλητικό ή πολεμικό αγώνα. Με αυτή τη γενική έννοια, μπορούν να ερμηνευθούν και οι Νίκες στο ναό του Απόλλωνα και στο ναό της Αθηνάς Προναίας στους Δελφούς.⁴⁵

Οι περισσότερες αναπαραστάσεις της Νίκης στην πλαστική κατά την αρχαϊκή εποχή αφορούν σε ακρωτήρια ναών ή άλλων δημοσίων κτηρίων. Θεωρώ ότι η προτίμηση αυτή οφείλεται, όπως δικαίως υποστηρίζει η Thöne, κυρίως στην κινητικότητα της μορφής και στη δυνατότητα της πτήσης, που εξυπηρετούσε μια χαλαρή αίσθηση, επιθυμητή για τις προσόψεις των οικοδομημάτων. Η μορφή προσωποποιεί τη νικηφόρο ενέργεια και με το πέταγμά της στην στάση του «έν γούνασιν δρόμου» τιμάται ως ένα πλάσμα που κατέχει τη γρήγορη κίνηση. Καθώς

⁴¹ Moustaka 1992, αρ. 36-39.

⁴² Moustaka 1993, 65-97, αρ. F1-3, F26-32, F46.

⁴³ Moustaka 1993, 10-25, 162-65, αρ. F1-2.

⁴⁴ Moustaka 1992, αρ. 20 και 20a.

⁴⁵ Thöne 1999, 21.

μάλιστα τοποθετείται στην υπέρτατη θέση των μνημείων, στην κορυφή τους, θα μπορούσαμε να εικάσουμε ότι επιδιώκεται να βρίσκεται κοντά στους Ολύμπιους θεούς, προκειμένου να τους διαμηνύει τις ένδοξες νίκες των θνητών.⁴⁶

II. 1.3. ΜΙΚΡΟΤΕΧΝΙΑ

Κατά τον 6^ο αι. π.Χ. ελάχιστες είναι οι απεικονίσεις της Νίκης στη μικροτεχνία. Σε σκαραβαίο των μέσων του 6^{ου} αι. π.Χ. αποτυπώνεται η θεότητα στη στάση του «έν γούνασιν δρόμου», κρατώντας με το ένα χέρι το ένδυμά της και με το άλλο άνθος.⁴⁷ Στο 510 π.Χ. χρονολογείται μια ακόμη παράστασή της σε σκαραβαίο, καθώς ίσταται, κρατώντας άνθος.⁴⁸

II. 1.4. ΝΟΜΙΣΜΑΤΙΚΗ

Η νομισματική μικροτεχνία δεν έχει να επιδείξει παρά μόνον ένα παράδειγμα απεικόνισης της Νίκης, το οποίο προέρχεται από την Κύζικο της Μυσίας και χρονολογείται στο 500 π.Χ. Η Νίκη χαράσσεται στην παραδοσιακή στάση της εποχής, του «έν γούνασιν δρόμου» και ανασηκώνει με το ένα χέρι τον χιτώνα της, ενώ με το άλλο κρατά θύννο, το χαρακτηριστικό σύμβολο της πόλης.⁴⁹

II. 1.5. ΣΧΟΛΙΑΣΜΟΣ ΤΩΝ ΠΑΡΑΣΤΑΣΕΩΝ

Καθώς συνάγεται από τα όσα διατυπώθηκαν παραπάνω, η τυπολογία, ο χαρακτήρας και τα πεδία δράσης της Νίκης μπορούν να γίνουν αντιληπτά στην τέχνη ήδη από την αρχαϊκή εποχή. Η αποδιδόμενη στη στάση του «έν γούνασιν δρόμου» φτερωτή μορφή, που σπάνια συνοδεύεται από σύμβολα, απολαμβάνει από το γ' τέταρτο του 6^{ου} αι. π.Χ. όλο και μεγαλύτερη δημοτικότητα. Η Νίκη γίνεται αντιληπτή ως έκφραση συγκεκριμένων επιτυχιών, σπάνια μετέχει σε μυθολογικά συμβάντα και αρχίζει να κατασκευάζεται από τους γλύπτες ως ανάθημα, προκειμένου οι θνητοί να ευχαριστήσουν τους θεούς για την εύνοια που τους προσέφεραν. Ο συσχετισμός της με πολεμικές νίκες δεν είναι συχνός, αντίθετα συνδέεται κατ' εξοχήν με τη νίκη στο αθλητικό πεδίο. Το γεγονός αυτό δεν τεκμηριώνεται μόνο από τις εικονογραφικές μαρτυρίες, αλλά και από την ίδια τη δημιουργία της λατρείας της Αθηνάς-Νίκης στην Ακρόπολη των Αθηνών, η οποία συνάπτεται πλέον με αθλητικούς αγώνες. Πρώτος ο

⁴⁶ Thöne 1999, 22.

⁴⁷ Moustaka 1992, αρ. 50.

⁴⁸ Moustaka 1992, αρ. 51.

⁴⁹ Βλ. κεφάλαιο V. 4.1.α.

Welter συσχέτισε την ίδρυση της λατρείας της με την ανασύσταση των Παναθηναίων στο τρίτο έτος της 53^{ης} Ολυμπιάδας.⁵⁰ Η θεωρία του αναζωπυρώθηκε στη συνέχεια από τον Raubitschek και τον Klüwe και έκτοτε έγινε αποδεκτή από την πλειονότητα των ερευνητών.⁵¹ Με τη θέση αυτή, εξάλλου, συνηγορούν και οι παραστάσεις της Νίκης στα αττικά αγγεία, οι οποίες, από τα μέσα του 6^{ου} αι. π.Χ., τη συνδέουν με τους γυμνικούς αγώνες. Γνωρίζουμε ότι οι γυμνικοί αγώνες εισήχθησαν στα Παναθήναια, κατά την ανασύστασή τους στα έτη 566/65 π.Χ. από τον Πεισίστρατο (Euseb. Hieron. 1451, *Agon gymnicus, quem Panatheneon vocant, actus*). Η σύγχρονη, λοιπόν, εμφάνιση της Νίκης σε σκηνές γυμνικών αγώνων ευθυγραμμίζεται με την ίδρυση της λατρείας της Αθηνάς-Νίκης, ακριβώς όταν συνέβη η ανασύσταση των Παναθηναϊκών αγώνων.

Η Νίκη, παρότι από τις γραπτές πηγές παρουσιάζεται συχνά ως θεά, κατά την αρχαϊκή εποχή δεν διαθέτει δικό της μύθο, ούτε υπάρχει λατρεία που να την τιμά ως αυτόνομη θεότητα. Από τις μαρτυρίες των φιλολογικών πηγών είναι ευδιάκριτο ότι η Νίκη τιμάται, ωστόσο, αυτό γίνεται πάντα σε συνδυασμό με κάποια άλλη θεότητα. Ήδη από τον 6^ο αι. π.Χ. στην Αθήνα και πολύ υστερότερα στις Ερυθρές, στα Μέγαρα και στη Ρόδο λατρεύεται σε σχέση με την Αθηνά,⁵² ενώ ο Πausanias (5.14.8) αναφέρει στην Ολυμπία βωμό του Δία Καθάρσιου και της Νίκης. Λόγω της λατρείας της σε συνδυασμό με την Αθηνά, η Νίκη έγινε αρχικώς αντιληπτή ως αναπόσπαστο μέρος της θεάς και μάλιστα ως εκπόρευσή της.⁵³ Παρόλα αυτά, ούτε μια απεικόνιση της Νίκης, κατά την αρχαϊκή εποχή, δεν την εμφανίζει ως απόρροια της Αθηνάς. Απεναντίας, η Νίκη παρουσιάζεται ως μια αυτόνομη οντότητα, συχνότερα μόνη της, αλλά και σε συνδυασμό με άλλες μορφές, χωρίς όμως να υποδηλώνεται η συνύπαρξή της με την Αθηνά. Όπως υπογραμμίζει, ωστόσο, η Thöne, τουλάχιστον κατά την αρχαϊκή περίοδο, η Νίκη δεν γίνεται αντιληπτή τόσο ως θεϊκό πλάσμα, αλλά ως μια δύναμη, που εκπορεύεται από το συναίσθημα των ανθρώπων και διαχέεται προς τον έξω κόσμο.⁵⁴

Προς το τέλος της αρχαϊκής περιόδου το μοτίβο της στάσης του «έν γούνασιν δρόμου» αρχίζει να φθίνει, οι κινήσεις της Νίκης αποκτούν ποικιλία και τα πεδία δράσης της επεκτείνονται.

⁵⁰ Welter 1939, 11-22.

⁵¹ Raubitschek 1949, 359-65· Klüwe 1966, 39-55· Hamdorf 1964, 59· Thöne 1999, 25-26. *Contra* Mark-Ira 1993, 35, 126-28.

⁵² Βλ. αντίστοιχα, Thöne 1999, 57-58· *Ditt. Syll.* III⁴ 1014, 30· Πaus. 1.42.4· *IG* XII, 10.

⁵³ Baudrillart 1894, 7· Bernert 1936, στ. 295· Nilsson 1952, 34.

⁵⁴ Thöne 1999, 26.

II. 2. Η ΜΕΤΑΒΑΣΗ ΠΡΟΣ ΤΗΝ ΚΛΑΣΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟ

II. 2.1. ΑΓΓΕΙΟΓΡΑΦΙΑ

Στην περίοδο γύρω στα 490/80 π.Χ. εμφανίζεται ένας, τόσο εντυπωσιακά μεγάλος αριθμός παραστάσεων της Νίκης στην αττική αγγειογραφία, ώστε προκάλεσε τον Studniczka να υποστηρίξει ότι η θεότητα αποτέλεσε το δημοφιλέστερο θέμα της εποχής.⁵⁵

Οι περισσότερες παραστάσεις των αρχών του 5^{ου} αι. π.Χ., προέρχονται από ληκύθους και αμφορείς, που παριστούν τη φτερωτή κόρη ως μεμονωμένη μορφή. Επίσης, πολυπληθείς είναι οι απεικονίσεις της Νίκης σε σκηνές θυσίας, όπου εμφανίζεται να κρατά τα ιερά σκεύη ή κηρύκειο, κοντά σε βωμούς ή σε ακαθόριστο περιβάλλον.⁵⁶ Παρότι το κηρύκειο θεωρείται κατεξοχήν σύμβολο της Ίριδος, ως αγγελιοφόρου των θεών, επιγραφές στα αγγεία που κατονομάζουν τη Νίκη, βεβαιώνουν με ασφάλεια ότι το εν λόγω αντικείμενο χρησιμοποιείται και από τη θεότητα της νίκης.⁵⁷ Όπως γίνεται φανερό από τις αναφορές του Θουκυδίδη (1.53.1, *ἔδοξεν οὖν αὐτοῖς ἄνδρας ἐς κελήτιον ἐσβιβάσαντας ἄνευ κηρυκείου προσπέμψαι τοῖς Ἀθηναίοις καὶ πείραν ποιήσασθαι*) και του Ηροδότου (9.100.2-5, *Ἰοῦσι δέ σφι φήμη τε ἐσέπτατο ἐς τὸ στρατόπεδον πᾶν καὶ κηρυκήιον ἐφάνη ἐπὶ τῆς κυματωγῆς κείμενον· ἡ δὲ φήμη διήλθε σφι ὧδε, ὡς οἱ Ἕλληνες τὴν Μαρδονίου στρατιὴν νικῶεν ἐν Βοιωτοῖσι μαχόμενοι*), το κηρύκειο, όχι μόνο συνοδεύει τον αγγελιοφόρο, αλλά επίσης μπορεί να εκφράζει τη νίκη στον στρατιωτικό αγώνα. Αξίζει εδώ να αναφερθεί ότι συνήθως η Νίκη κρατά το κηρύκειο πολύ κοντά στο σώμα της, το φέρει δηλαδή ως αντικείμενο που προσδιορίζει την ιδιαίτερη ταυτότητά της.

Αντίθετα με το β' μισό του 6^{ου}, στις αρχές του 5^{ου} αι. π.Χ. η Νίκη σπάνια συμμετέχει σε σκηνές με αθλητικό περιεχόμενο.⁵⁸ Αυτές οι σκηνές θα κερδίσουν έδαφος αργότερα, κατά το β' τέταρτο και κυρίως στο β' μισό του 5^{ου} αι. π.Χ.

Η Νίκη δεν εμφανίζεται σε μυθολογικά επεισόδια. Εξαίρεση αποτελεί, ίσως, η φιάλη του αγγειογράφου Μάκρωνα, όπου απεικονίζονται, ως εξωτερική διακόσμηση, σκηνές από τη μάχη της Τροίας και μια σπείδουσα γυναικεία φτερωτή μορφή στο εσωτερικό. Η μορφή δεν μπορεί με βεβαιότητα να ταυτιστεί με τη Νίκη, καθώς σώζεται αποσπασματικά, μην επιτρέποντας την αναγνώριση συμβόλων, που πιθανώς

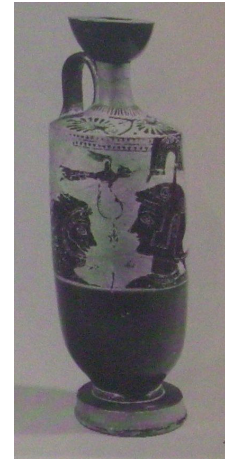
⁵⁵ Studniczka 1898, 13.

⁵⁶ Thöne 1999, 28-30, με τις αντίστοιχες απεικονίσεις.

⁵⁷ ARV² 288, 5 και 6 (490 π.Χ.)· ARV² 1045, 3 και 4 (460/50 π.Χ.).

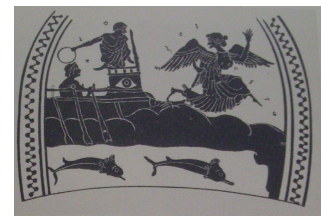
⁵⁸ Για τα λιγοστά παραδείγματα, βλ. Greifenhagen 1968, 28, εικ. 42 (490 π.Χ.)· ARV² 286, 12 (490/80 π.Χ.)· ARV² 405· ARV² 446, 263 και ARV² 1644 (480 π.Χ.).

την συνόδευαν.⁵⁹ Ιδιαίτερη μνεία θα πρέπει να γίνει σε μία αττική λευκή λήκυθος των αρχών του 5^{ου} αι. π.Χ., όπου απεικονίζονται οι κεφαλές του Ηρακλή, της Αθηνάς και πιθανότατα της Ήβης, ενώ δύο μικρές φτερωτές Νίκες που κρατούν στεφάνια αιωρούνται πάνω από τις κεφαλές.⁶⁰ Ενδεχομένως η παράσταση σχετίζεται με την αποθέωση του Ηρακλή, του πιο δοξασμένου ήρωα των Ελλήνων, που ως αμοιβή για τους άθλους του θεοποιήθηκε και παντρεύτηκε την κόρη του Δία, Ήβη.⁶¹ Η εν λόγω λήκυθος αποτελεί την πρωιμότερη γνωστή μαρτυρία, που βεβαιώνει την απεικόνιση της Νίκης, καθώς δίπλα από τη μορφή της αναγράφεται η λέξη ΝΙΚ[Η]. Ταυτόχρονα, πρόκειται για μια από τις αρχαιότερες παραστάσεις, όπου η θεότητα φιλοτεχνείται ιπτάμενη και όχι στην στάση του «έν γούνασιν δρόμου» και, τέλος, για πρώτη φορά παριστάνεται διπλή.

Λιγιστές είναι επίσης οι παραστάσεις, όπου η Νίκη συμμετέχει σε πολεμικές σκηνές, αν και αυτές θα αποκτήσουν στη συνέχεια του αιώνα ιδιαίτερη σημασία. Αξίζει να αναφερθεί η διακόσμηση της φιάλης από το Vulci, όπου η Νίκη εικονίζεται, στον ομφαλό του αγγείου, να στέκει αντικριστά σε έναν πάνοπλο πολεμιστή. Γύρω από τον ομφαλό απεικονίζεται αρματοδρομία και στην εξωτερική όψη του αγγείου παλαίστρες.⁶² Η απεικόνιση δεν αποδεικνύει, αν η συνάντηση της Νίκης με τον πολεμιστή έγινε κατά την αναχώρηση ή τη νικηφόρο επάνοδό του ή αν πρόθεση του αγγειογράφου ήταν να μνημονεύσει κάποια συγκεκριμένη ιστορική νίκη. Επίσης, η αποσπασματικά σωζόμενη μορφή της θεότητας δεν αποκαλύπτει, εάν κρατούσε ή όχι ένα σύμβολο. Πρόκειται, παρόλα αυτά, για μια από τις πρωιμότερες αναπαραστάσεις της Νίκης, όπου η ίδια αναλαμβάνει να τονίσει με την παρουσία της την ικανότητα νίκης ενός πολεμιστή.

Μνείας χρήζει και η μελανόμορφη αττική οινόχνη, χρονολογημένη γύρω στο 480 π.Χ., στην οποία η Νίκη απεικονίζεται να σπεύδει προς τα δεξιά στην στάση του «έν γούνασιν δρόμου» πάνω από τα θαλάσσια κύματα. Το βλέμμα της στρέφεται πίσω και χαιρετά με το ανασηκωμένο χέρι ένα καράβι, που ακολουθεί την ίδια κατεύθυνση με εκείνη. Στην πρόρα του πλοίου διακρίνεται μια

⁵⁹ ARV² 460, 15 (480 π.Χ.).

⁶⁰ Moustaka 1992, αρ. 67.

⁶¹ Thöne 1999, 25.

⁶² ARV² 429, 21 (490 π.Χ.).

ανδρική μορφή, που κρατά στεφάνι και πίσω ένας πηδαλιούχος.⁶³ Η παράσταση δεν αποκλείεται να αντιφεγγίζει τη ναυμαχία της Σαλαμίνας και η Νίκη να χαιρετά το νικηφόρο πλοίο, οδηγώντας το στο δρόμο του για την πατρίδα.⁶⁴ Την ερμηνεία αυτή ενισχύει η αναφορά του Ηροδότου (8.77.10-11, *Τότ' ἐλεύθερον Ἑλλάδος ἤμαρ "εὐρύοπα Κρονίδης ἐπάγει καὶ πότνια Νίκη"*), ο οποίος μνημονεύει τη συμβολή της Νίκης στην εν λόγω συνταρακτική ναυμαχία.

Από τις αρχές του 5^{ου} αι. π.Χ. η αγγειογραφία παρουσιάζει τη Νίκη με μια πληθώρα συμβόλων (συχνότερα με σκεύη σπονδών, θυσίας ή κηρύκειο, σπανιότερα με ταινία ή στεφάνι). Σε αντίθεση με τις παραστάσεις της κατά τον 6^ο αι. π.Χ., η θεότητα ορίζεται με ειδικό τρόπο και έχει καθορισμένα καθήκοντα. Τα πολυσχιδή σύμβολα που τη συνοδεύουν δεν αποτελούν ακριβή δείγματα του ενεργειακού της πεδίου, όπως συνήθως συμβαίνει με τους θεούς, αλλά μάλλον υποδεικνύουν τα διαφορετικά πεδία δράσης της. Την ιδιαιτερότητα της ύπαρξής της καταδεικνύουν τα φτερά της, που τη χαρακτηρίζουν ως ένα πλάσμα που μπορεί γρήγορα να πετάξει.

Η στροφή προς τον 5^ο αι. π.Χ. σηματοδοτείται, επίσης, από αλλαγές στην τεχνοτροπία των παραστάσεων της Νίκης, καθώς η στάση του «έν γούνασιν δρόμου» αρχίζει βαθμιαία να εγκαταλείπεται. Η θεότητα αποσπώμενη από το έδαφος, αιωρείται με έντονα κεκαμμένες τις κνήμες. Ο κορμός είναι συνήθως στραμμένος κατενώπιον, ενώ το κάτω μέρος του σώματος εικονίζεται κατά τομή.⁶⁵ Από το 480 π.Χ. η στάση αυτή γίνεται ιδιαίτερα δημοφιλής στις αναπαραστάσεις της Νίκης.

II. 2.2. ΠΛΑΣΤΙΚΗ

Στις αρχές του 5^{ου} αι. π.Χ. χρονολογείται και η Νίκη του Καλλιμάχου (490 π.Χ.),⁶⁶ η οποία θεωρείται με βεβαιότητα ανάθημα. Σύμφωνα με τον Hampe, ο αναφερόμενος στην επιγραφή, στρατηγός του Μαραθώνα, Καλλιμάχος, ανέθεσε το άγαλμα για νίκη του σε πολεμικές αναμετρήσεις που έγιναν πριν από τη μάχη του Μαραθώνα, στην οποία και σκοτώθηκε. Το άγαλμα ολοκληρώθηκε μετά το

⁶³ Moustaka 1992, αρ. 93.

⁶⁴ Thöne 1999, 33.

⁶⁵ Βλ. για παράδειγμα, ARV² 451, 35 και 211, 189 (490/80 π.Χ.)· ARV² 307, 7· ARV² 210, 184 και 199, 31 (480 π.Χ.).

⁶⁶ Moustaka 1992, αρ. 23, με τη σχετική βιβλιογραφία.

θάνατό του και ως εκ τούτου αναφέρεται και στις δύο νίκες του στρατηγού.⁶⁷ Οι νεότεροι ερευνητές εφιστούν την προσοχή, σχετικά με τις δυσκολίες που δημιουργεί αυτή η ερμηνεία του μνημείου και επισημαίνουν ως πιθανότερη τη σύνδεσή του με μια νίκη του στρατηγού σε αθλητικούς αγώνες, ίσως τα Μεγάλα Παναθήναια, που έλαβαν χώρα πριν από τη μάχη του Μαραθώνα.⁶⁸

Σύγχρονα είναι και τα μαρμάρινα αγαλματίδια της Νίκης από τις Συρακούσες, τα οποία πιθανότατα χρησίμευαν ως ακρωτήρια ναών,⁶⁹ αλλά και πώρινα αγαλματίδια-ακρωτήρια από τους Δελφούς, στα οποία έγινε μνεία στο προηγούμενο κεφάλαιο.⁷⁰ Στις αρχές του 5^{ου} αι. π.Χ., επίσης, χρονολογείται αναθηματικό πώρινο ανάγλυφο από την Κ. Ιταλία, όπου εικονίζεται η Νίκη ιπτάμενη, κρατώντας στεφάνι.

II. 2.3. ΝΟΜΙΣΜΑΤΙΚΗ

Στη μεταβατική περίοδο από τους αρχαϊκούς προς τους κλασικούς χρόνους χρονολογούνται τα περίφημα αργυρά τετράδραχμα των Συρακουσών (485-480 π.Χ.), τα οποία στην οπίσθια όψη τους απεικονίζουν τη Νίκη, καθώς ίπταται πάνω από τέθριππο, στέφοντας τους ίππους ή τον ηνίοχο. Η εισαγωγή της Νίκης στο τυπικό θέμα του άρματος, κυρίαρχο τύπο του νομισματοκοπείου των Συρακουσών ήδη από τα τέλη του 6^{ου} αι. π.Χ., έχει συσχετιστεί από αρκετούς μελετητές με τη νίκη του Γέλωνα στους Ολυμπιακούς αγώνες του 488 π.Χ.⁷¹ Όπως θα αναλύσουμε στη συνέχεια, η επιλογή αυτή εμπεριέχει ασφαλώς ιδεολογικές και πολιτικές προεκτάσεις.

II. 2.4. ΣΧΟΛΙΑΣΜΟΣ ΤΩΝ ΠΑΡΑΣΤΑΣΕΩΝ

Εύλογα αναρωτάται κανείς εάν η πληθώρα των αναπαραστάσεων της Νίκης από τις αρχές του 5^{ου} αι. π.Χ., μπορεί να συνδεθεί με τα σύγχρονα ιστορικά δρώμενα. Δίχως αμφιβολία, το σημαντικότερο πολεμικό γεγονός της περιόδου υπήρξε η νίκη των Ελλήνων εναντίον των Περσών. Όμως, οι απεικονίσεις της Νίκης δεν καθιστούν προφανή μια τέτοια σύνδεση, καθώς, όπως ήδη σημειώθηκε παραπάνω, εμφανίζεται συχνότερα με αντικείμενα σπονδής και όχι με στρατιωτικά αντικείμενα ή σύμβολα νίκης. Παρότι θα μπορούσε κανείς να υποθέσει ότι οι απεικονιζόμενες πράξεις

⁶⁷ Hampe 1939, 170-74.

⁶⁸ Shefton 1950, 140-65· Harrison 1971, 5-24· Meiggs και Lewis 1969, 34· Thöne 1999, 18-20. Βλ. και Σταϊνχάουερ 2009, 161- 62, ο οποίος ταυτίζει τα άγαλμα με την Ίριδα και υποστηρίζει, ότι ανατέθηκε από τους φίλους του στρατηγού, προκειμένου να μνημονευτεί ο ρόλος του στη μάχη του Μαραθώνα.

⁶⁹ Moustaka 1992, αρ. 24 (490 π.Χ.), αρ. 25 (480 π.Χ.).

⁷⁰ Βλ. κεφάλαιο V. 1.1.

⁷¹ Kraay 1976, 210.

σπονδής ή θυσίας συσχετίζονται με πολεμικά γεγονότα, απηχούν δηλαδή τις ικεσίες ή ευχαριστίες στους θεούς για τη νίκη, αυτή η ερμηνεία δεν θα ήταν επαρκής για το σύνολο των πολυπληθών παραστάσεων της Νίκης στις αρχές του 5^{ου} αι. π.Χ. Αναντίρρητα, όπως σχολιάσαμε, υπάρχουν περιπτώσεις μεμονωμένων απεικονίσεων, που μπορούν να συνδεθούν με σύγχρονες στρατιωτικές αναμετρήσεις ή πολιτικά επεισόδια.

Όμως, η νίκη των Ελλήνων εναντίον των Περσών, ή άλλα, μεμονωμένα περιστατικά του πολιτικού βίου δεν μπορούν να αξιολογηθούν ως οι μοναδικοί παράγοντες, που επηρέασαν την εν λόγω θεματική επιλογή στις εικαστικές τέχνες. Περισσότερο ευλογοφανές είναι, να αντιληφθούμε την τέχνη ως ένα φαινόμενο που επηρεάζεται και καθορίζεται από πολυπληθείς παράγοντες, τόσο της πολιτικής, όσο και της κοινωνικής και θρησκευτικής ζωής, οι οποίοι και σηματοδοτούν τη νοοτροπία μιας κοινωνίας.

Η Thöne, στη μελέτη της για τις απεικονίσεις της Νίκης κατά τον 5^ο αι. π.Χ., προτείνει μια ενδιαφέρουσα ερμηνεία για το εν λόγω καλλιτεχνικό ενδιαφέρον, αρχινώντας από την πεποίθηση ότι οι πολυάριθμες αναπαραστάσεις της θεότητας στην αττική τέχνη της εποχής δεν σταχυολογούνται από τις εμπειρίες μεμονωμένων γεγονότων. Σύμφωνα με την ερευνήτρια, η επιτυχία και η νίκη στις απεικονίσεις εορτάζονται ως γενικές έννοιες και γεννιούνται από μια θεμελιώδη αλλαγή της κοινωνικής σκέψης, η οποία συμβαδίζει με τη δημιουργία του δημοκρατικού κράτους των Αθηνών. Με την κατάλυση της τυραννίδας των Πεισιστρατιδών και τη δημιουργία ενός νέου πολιτεύματος από τον Κλεισθένη, στο τέλος του 6^{ου} αι. π.Χ., γεννήθηκε ο θεμέλιος λίθος, πάνω στον οποίο βασίστηκε η διαμόρφωση της δημοκρατίας, ήτοι της κυριαρχίας του λαού. Ο πολίτης αρχίζει να αισθάνεται τον εαυτό του ως άτομο που ενεργεί με υπευθυνότητα και μπορεί να λάβει μέρος σε πολιτικές αποφάσεις. Η καινούργια αυτή εμπειρία της ανθρώπινης δύναμης και η ολοένα αναπτυσσομένη συνειδητοποίηση για μια αυτόβουλη προσωπικότητα, που ενεργεί ανεξάρτητα, γίνεται εξάλλου εμφανής και στη λογοτεχνία, νωρίς τον 5^ο προχριστιανικό αιώνα. Ενώ στα ομηρικά έπη οι θεοί καθορίζουν την εξέλιξη των γεγονότων, στην αττική τραγωδία ο άνθρωπος αισθάνεται αυτουργός των αποφάσεών του και έχει δικαίωμα και υποχρέωση να αναζητήσει την αρετή, χωρίς να βασίζεται στα προνόμια που του δόθηκαν, αλλά σε αυτά που μπορεί να κερδίσει με τις ικανότητές του. Από αυτή τη νοοτροπία, που δημιουργήθηκε από την ίδρυση της δημοκρατικής κρατικής τάξης, όπου βάση της συνείδησης είναι η έμπρακτη επιδίωξη

του ατόμου για αναγνώριση στην κοινότητα, για δόξα και τιμή, γεννήθηκαν οι αναπαραστάσεις της Νίκης, που κατά τον 5^ο αι. π.Χ. σχηματίζουν την εικόνα της αποφασιστικά. Η θεότητα χορηγεί, με τον πιο σαφή και έκδηλο τρόπο, μια εικονογραφική εξωτερικήυση στην αρετή του ατόμου, και μέσω της έκφρασης αυτής εκδηλώνεται η εμπειρία του «αγωνιστικού αιώνα», που επιδιώκει τη νίκη ως απόδειξη της ατομικής ικανότητας.⁷²

II. 3. ΚΛΑΣΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ

II. 3.1. ΑΓΓΕΙΟΓΡΑΦΙΑ

Με πολλούς τρόπους η αττική αγγειογραφία, κατά τον 5^ο αι. π.Χ., απεικονίζει τη Νίκη σε θρησκευτική διάσταση.⁷³ Οι εν λόγω παραστάσεις αποτελούν το δημοφιλέστερο τύπο παρουσίασης της Νίκης, ιδιαίτερα κατά το β' τέταρτο του αιώνα.

Η θεότητα, άλλοτε ιερούργει σε βωμό ή απλώς κρατά αντικείμενα σπονδής (φιάλη, οινόχρη), συμμετέχει σε σκηνές θυσίας ή αναλαμβάνει η ίδια να εκτελέσει τη θυσία. Απεικονίζεται μόνη της, με άλλους θεούς ή θνητούς, πολεμιστές ή αθλητές και πολύ συχνά η μορφή της τεκμαίρεται και από επιγραφή.⁷⁴ Για τα εκάστοτε αίτια της θυσίας ή σπονδής ή για τον παραλήπτη της οι απεικονίσεις συχνά δεν αποκαλύπτουν τίποτα. Τα αντικείμενα που κρατά η Νίκη είναι τα συνήθη αντικείμενα της σπονδής, έτσι είναι φανερό πως δεν υπάρχει πρόθεση να προσδιοριστεί το αίτιο και ο αποδέκτης της ιερής πράξης. Αρκετές φορές, βέβαια, η θεότητα εικονίζεται κοντά σε βωμό με σύμβολα που δεν έχουν τελετουργική χρήση, γραπτούς κυλίνδρους, σε σπονδή για λογοτεχνική νίκη⁷⁵ ή λύρα,⁷⁶ προκειμένου να δηλωθεί μια νίκη σε μουσικό αγώνα. Οι γραπτές πηγές επιβεβαιώνουν το έθιμο των αγωνιστών μετά από μια επιτευχθείσα νίκη να αφιερώνουν το «εργαλείο» τους στους θεούς. Αγωνιστές σε ιπποδρομίες αφιέρωναν το άρμα τους (Πίνδ., *Πυθ.* 5.33), νικητές του άλματος, τους αλτήρες⁷⁷ και

⁷² Thöne 1999, 33-35, 120.

⁷³ Knapp 1876, 97· Bulle 1897-1902, στ. 327.

⁷⁴ Απεικονίσεις της Νίκης με θρησκευτικό περιεχόμενο στα αγγεία: Goulaki-Voutira 1992, αρ. 96-97, 99-100, 107, 168-172, 202, 204, 207, 211-214, 236, 306-307, 310-312, 334-343, 364-369. Βλ. και Thöne 1999, 36-56, με τις αντίστοιχες απεικονίσεις. Αγγεία με επιγραφή που κατονομάζει τη Νίκη: ARV² 977, 1 (470/60 π.Χ.)· ARV² 622, 50 (460 π.Χ.)· ARV² 1045, 3 και 4 (460/50 π.Χ.).

⁷⁵ ARV² 1199, 20 (440 π.Χ.).

⁷⁶ ARV² 203, 100 (470 π.Χ.).

⁷⁷ Kirchhoff 1879, 158, αρ. 305.

μουσικοί, τα όργανά τους (ΑΠ 5.206 [Λεωνίδας] και 6.151 [Τύμναιος]). Επίσης, η Νίκη συχνά κρατά κοντά σε βωμό, αντί για αντικείμενα σπονδής, τα γνωστά σύμβολα της νίκης, ταινία ή στεφάνι.⁷⁸ Με τον τρόπο αυτό δίνεται, αφενός

εικονογραφική έμφαση στην επιτυχία ενός αγωνιστή, αφετέρου ανακοινώνεται η νίκη στους θεούς.⁷⁹ Οι γραπτές πηγές, εξάλλου, επιβεβαιώνουν τη συνήθεια των αγωνιστών να προσφέρουν το νικητήριο στεφάνι τους σε μια θεότητα, ως ανάθημα (Ξεν., *Ελλ.* 3.4.18· Πίνδ. *Ολ.* 9.10).⁸⁰ Λιγότερο συχνά, τα αναπαριστώμενα πρόσωπα κατονομάζονται με επιγραφή, κυρίως σε σκηνές με πολεμιστές, οι οποίοι, έτσι, προβάλλονται ως ατομικές προσωπικότητες.⁸¹ Μια ερμηνεία σχετικά με την μεγάλη συχνότητα των απεικονίσεων της Νίκης σε περιβάλλον θυσίας ή σπονδής προκύπτει από την έντονη ανάγκη των ανθρώπων να εκφράσουν τη θρησκευτικότητά τους και να συνδεθούν με τη θεϊκή σφαίρα, ανάγκη η οποία είχε ενισχυθεί από τα βίαια γεγονότα των Περσικών πολέμων και τις νίκες των Ελλήνων.⁸² Η Νίκη αναλαμβάνει την υποχρέωση να αναγγείλει τις εκάστοτε επιτυχίες των ανθρώπων στους θεούς και να γνωστοποιήσει τις ικανότητές τους. Στο δεύτερο μισό του 5^{ου} αι. π.Χ. οι παραστάσεις της Νίκης σε περιβάλλον θυσίας ή σπονδής χάνουν όλο και περισσότερο τη σημασία τους και μειώνονται αριθμητικά.

Ιδιαίτερα συχνές είναι και οι απεικονίσεις της Νίκης στον αθλητικό χώρο, καθώς η συμμετοχή στους αγώνες παύει να είναι προνόμιο των αριστοκρατών και επεκτείνεται, κατά τη διάρκεια του 5^{ου} και 4^{ου} αι. π.Χ., και στις κοινωνικά αδύνατες ομάδες.⁸³ Το νέο δημοκρατικό φρόνημα του 5^{ου} αι. π.Χ. ζητά από τον καθένα να επιδιώκει την αναγνώριση της κοινότητας, τηρώντας τους κανόνες και τους νόμους της, καθώς η αξία του πολίτη δεν στηρίζεται πια στα προνόμια που δόθηκαν από την γέννηση, λόγω κοινωνικής τάξης. Τα άτομα πρέπει να αγωνιστούν για την αναγνώριση και η νίκη στους αθλητικούς αγώνες αποδεικνύει, με πρόδηλο τρόπο, τις ικανότητες και τις αρετές τους. Η Νίκη τιμά νικηφόρους αγωνιστές σε γυμνικούς, μουσικούς και κυρίως ιππικούς αγώνες και τους προσφέρει το στεφάνι, την ταινία,

⁷⁸ Thöne 1999, αρ. Α 115-136.

⁷⁹ Thöne 1999, 43-44.

⁸⁰ Βλ. και Blech 1982, 114.

⁸¹ ARV² 1045, 3 και 4 (460/50 π.Χ.).

⁸² Kern 1935, 243.

⁸³ Pleket 1974, 57-65.

κλαδί φοίνικα ή άλλα έπαθλα.⁸⁴ Το πλείστον των απεικονίσεων αφορά σε νικηφόρα άρματα, ιδίως από το 470 π.Χ. και εξής, γεγονός που, χωρίς αμφιβολία εκφράζει την υψηλή εκτίμηση που έχαιραν οι νικητές των αρματοδρομιών. Γνωρίζουμε ότι το υψηλότερο βραβείο νίκης που δόθηκε ποτέ σε αθλητή στα Παναθήναια, 140 αμφορείς γεμάτοι λάδι, αφορά σε νικητή αρματοδρομίας.⁸⁵ Από τα μέσα του 5^{ου} αι. π.Χ. εντοπίζονται παραστάσεις που ταυτοποιούν, μέσω επιγραφών, τους συμμετέχοντες στην παράσταση ή τις αγωνιστικές νίκες, απηχούν δηλαδή συγκεκριμένα αθλητικά γεγονότα.⁸⁶

Η θεότητα-ηνίοχος άρματος, χρησιμοποιείται ως εικονογραφικό θέμα, ήδη από τις αρχές του 5^{ου} αι. π.Χ. και κυρίως στις τελευταίες δεκαετίες του. Στις πιο πρώιμες παραστάσεις ανήκουν δύο επιχρυσωμένες αργυρές φιάλες από τον τύμβο Golmata Mogila στο Dunvanlij, όπου η Νίκη στέκει πάνω σε ένα μετωπικά αποδιδόμενο τέθριππο, κρατώντας ανοιχτό στεφάνι.⁸⁷ Το μοτίβο της Νίκης ως ηνίοχου άρματος χρησιμοποιήθηκε συχνά σε σχετικές με αθλητικά γεγονότα παραστάσεις, αλλά και σε μυθολογικά συμφραζόμενα, στα οποία οδηγεί το άρμα του Ηρακλή στην αποθέωσή του στον Όλυμπο, επίσης το άρμα του Δία στον αγώνα του εναντίον των Τιτάνων, αλλά και το άρμα της Αθηνάς.⁸⁸ Ο Hölscher διαφοροποίησε τις παραστάσεις και θεώρησε ότι όταν η Νίκη εικονίζεται σε άρμα μαζί με άλλους θεούς ή ήρωες πρόκειται για το δικό τους άρμα, το οποίο η Νίκη μπορεί να οδηγεί ή απλώς να συνοδεύει.⁸⁹ Ωστόσο, η Thöne υποστήριξε ότι σε όλες τις απεικονίσεις εννοείται το άρμα της ίδιας της Νίκης, στο οποίο ανεβαίνουν και άλλοι, για να τονιστεί η ικανότητά τους στη νίκη. Όπως επισημαίνει η ερευνήτρια, η επιλογή του συγκεκριμένου θέματος, προκειμένου να προβληθεί η εξαιρετική επιτυχία δεν μας εκπλήσσει, καθώς το οδήγημα του άρματος και η κατοχή ίππων ήταν ικανά μέσα για να προσδώσουν αξία στις παραστάσεις, λόγω της ιδιαίτερης εκτίμησης που έχαιραν στην ελληνική κοινωνία.

Συχνές, επίσης, είναι οι απεικονίσεις της θεότητας σε μυθολογικές σκηνές, ιδιαίτερα μετά τα μέσα του 5^{ου} αι. π.Χ. Η πλειονότητα των σχετικών παραστάσεων της Νίκης ανήκει στον κύκλο των μύθων του Ηρακλή, του πιο προσφιλούς ήρωα των

⁸⁴ Goulaki-Voutira 1992, αρ. 315-333. Βλ. και Thöne 1999, 77-96, με τις αντίστοιχες απεικονίσεις. Επίσης, Βαλαβάνης 1991, 146-52· Κεφαλίδου 1996, 64-68, 86-87, 100-102, 144-59.

⁸⁵ *IG II/III² 2311*· Mommsen 1898, 85-90.

⁸⁶ Thöne 1999, αρ. Cc34 και 47 (440 π.Χ.).

⁸⁷ Hafner 1938, 61, 64, αρ. 158.

⁸⁸ Για τις απεικονίσεις της Νίκης ως ηνίοχου άρματος, βλ. Thöne 1999, 108-109.

⁸⁹ Hölscher 1974, 63-65.

Ελλήνων, που στο τέλος του 5^{ου} αι. π.Χ. γίνεται σύμβολο της ανθρώπινης ελπίδας για αθανασία και ευτυχία. Οι απεικονίσεις κατά κύριο λόγο συσχετίζονται με την αποθέωση του ήρωα,⁹⁰ η οποία εικονογραφείται με δύο διαφορετικούς τρόπους: ο ήρωας ανεβαίνει στον Όλυμπο πεζός ή με άμαξα. Πεζός εικονίζεται ο ήρωας κυρίως στις αρχές του αιώνα. Οι σκηνές με το άρμα ανιχνεύονται κατά το τελευταίο τέταρτο του 5^{ου} αι. π.Χ. και συνήθως ηνίοχος είναι η Νίκη,⁹¹ εγγυητής για τη θεϊκή συνέχεια ζωής, που δίνεται στον αγωνιστή ως ανταμοιβή για τις επίγειες επιτυχίες του. Σύμφωνα με την Thöne, η επιλογή του συγκεκριμένου θέματος αντικατοπτρίζει τις ιδιαίτερες ανάγκες της ελληνικής κοινωνίας στα τέλη του 5^{ου} προχριστιανικού αιώνα. Ο Ηρακλής γίνεται σύμβολο της ανθρώπινης ελπίδας για αιωνιότητα και ευτυχία. Στο πρόσωπό του εκφράζονται οι προσδοκίες των ανθρώπων για προσωπική κάθαρση και ανταμοιβή για τις αρετές τους, οι οποίες δεν εκπηγάζουν από τα, δοσμένα από τους θεούς, προνόμια, αλλά από την ατομική προσπάθεια. Ο Πελοποννησιακός πόλεμος, οι έντονες δοκιμασίες των πόλεων και η κρίση της δημοκρατίας αποτέλεσαν πρόσφορο έδαφος για την ανάπτυξη νέων αντιλήψεων για την ευτυχία και την ψυχική λύτρωση, αργά στον 5^ο αι. π.Χ. Ο Ηρακλής προάγεται σε σύμβολο της ολύμπιας ευδαιμονίας και η Νίκη επιλέγεται, προκειμένου να προβάλλει, μέσω της εικόνας, την επιτυχία στην πιο υψηλή της ολοκλήρωση, συνοδεύοντας ή οδηγώντας τον ήρωα με το άρμα προς τον ουρανό των θεών.⁹²

Η Νίκη, με τις απεικονίσεις της στα αγγεία, δίνει, επίσης, έμφαση στις αρετές του Θησέα, του ήρωα των Αθηνών, μέσω του οποίου η πόλη αναδεικνύεται ως μια ικανή και δυνατή κοινωνία. Συνάμα, συμμετέχει σε πολυπληθείς σκηνές από τον Τρωικό Πόλεμο, ή παριστάνεται μαζί με τους Διόσκουρους, συμβολίζοντας τη νίκη πάνω στο θάνατο. Τέλος, με την παρουσία της σε σκηνές από τη γέννηση του Εριχθονίου, η Αθήνα προβάλλεται ως η νικηφόρα πόλη, που συλλογίζεται με περηφάνια το παρελθόν της.⁹³

Η εικονογραφία της Νίκης μας αποκαλύπτει, επιπλέον, το ρόλο της στην προβολή διακεκριμένων χειρωνακτικών ικανοτήτων της καθημερινής ζωής, όπως διαπιστώνουμε σε μία αττική υδρία, όπου απεικονίζονται δύο Νίκες με στεφάνια μαζί

⁹⁰ Thöne 1999, 97-102, αρ. Ea 1-32 (οι αριθμοί Ea 8-32 απεικονίζουν σκηνές από την αποθέωση του Ηρακλή).

⁹¹ Boardman *et al.* 1990, 130-132· Thöne 1999, αρ. Ea 22-31.

⁹² Thöne 1999, 101-102.

⁹³ Για τις απεικονίσεις της Νίκης σε μυθολογικά συμφραζόμενα, βλ. Thöne 1999, 97-107.

με την Αθηνά, να τιμούν τεχνίτες σε εργαστήριο αγγειοπλαστικής.⁹⁴ Ιδιαίτερα από το β' μισό του 5^{ου} αι. π.Χ. η θεότητα συχνά εορτάζει τη γυναικεία ομορφιά, το γάμο και τα πλεονεκτήματα της γυναικείας φύσης, σε λουτροφόρους και γαμικούς λέβητες. Οι σκηνές συνήθως αναπαριστούν μια καθιστή γυναικεία μορφή στο κέντρο να περιβάλλεται από άλλες γυναίκες, ενώ οι Νίκες της προσφέρουν στεφάνια, ταινίες, αγγεία για αλοιφές, πλούσια υφάσματα, πυξίδες για κοσμήματα ή άλλα αντικείμενα που προορίζονται για τον καλλωπισμό και τη θελκτική εμφάνιση της γυναίκας.⁹⁵ Έτσι, η Νίκη προάγεται σε σύμβολο της νικηφόρας γυναικείας ομορφιάς.⁹⁶

II. 3.2. ΠΛΑΣΤΙΚΗ

Παρότι οι αναπαραστάσεις της Νίκης στην πλαστική είναι λιγότερες από ότι στην αγγειογραφία, εντούτοις, οι γλύπτες έπλασαν τη μορφή της με τόσο εντυπωσιακό και περιεκτικό τρόπο, ώστε ο Curtius χαρακτήρισε τα έργα αυτά ως τα πιο αντιπροσωπευτικά δείγματα της κλασικής ελληνικής τέχνης.⁹⁷

Οι καλλιτέχνες προσπάθησαν να προβάλλουν το πέταγμα ως την πιο χαρακτηριστική ιδιότητα της Νίκης και πέτυχαν να αποδώσουν μια πειστική αναπαράστασή του, ξεπερνώντας την στατικότητα του υλικού τους. Η Νίκη της Πάρου, χρονολογημένη το 470 π.Χ., είναι το πρώτο άγαλμα της θεότητας, στο οποίο γεννάται η ψευδαίσθηση του πετάγματος, χάρη στο χιασμό των κινήσεων της μορφής (*contrapposto*).⁹⁸

Τα αυστηρά πλαίσια του *contrapposto* υπερνικά η Νίκη του Παιωνίου στην Ολυμπία (421 π.Χ.), η οποία αποτελεί το πρωιμότερο, γνωστό σε μας, έργο που δημιουργήθηκε ως μνημείο νίκης για μια στρατιωτική επιτυχία.⁹⁹ Όπως μας ενημερώνει η επιγραφή στη βάση του αγάλματος, αποτέλεσε ανάθημα των Μεσσηνίων και Ναυπακτίων για τη νίκη τους εναντίον των Λακεδαιμονίων στη

⁹⁴ Βλ. για παράδειγμα, ARV² 571, 73 (470/60 π.Χ.)· ARV² 624, 78 (460/50 π.Χ.)· Goulaki-Voutira 1992, αρ. 360 (450 π.Χ.)· ARV² 1126, 1 (μέσα 4^{ου} αι. π.Χ.)· ARV² 1503, 6 (μέσα 4^{ου} αι. π.Χ.)· ARV² 1297, 14 (430/20 π.Χ.)· Goulaki-Voutira 1992, αρ. 363 (350-318 π.Χ.).

⁹⁵ ARV² 397, 50 (β' μισό 5^{ου} αι. π.Χ.)

⁹⁶ Bulle 1897-1902, στ. 309.

⁹⁷ Curtius 1938, 332.

⁹⁸ Goulaki-Voutira 1992, αρ. 131.

⁹⁹ Ο Γέλωνας αφιέρωσε στον Δελφικό Απόλλωνα, μετά τη νικηφόρα μάχη εναντίον των Καρχηδονίων (480 π.Χ.), ένα τρίποδα και μια Νίκη, που, όπως μας πληροφορεί το επίγραμμα της βάσης (SIG³ 34), φιλοτεγήθηκε από τον Βίωνα της Μιλήτου. Όμως, στην περίπτωση αυτή η Νίκη φέρει τον τρίποδα και δεν αποτελεί η ίδια μνημείο νίκης (Thöne 1999, υποσ. 661). Όπως μας πληροφορεί ο Θεόπομπος ([FGrHist 115] απ. 193), ο Ιέρωνας επανέλαβε το ίδιο ανάθημα.

Σφακτηρία το 425 π.Χ.¹⁰⁰ Ο Hölscher συζήτησε τις πολιτικές διαστάσεις του μνημείου και κατέδειξε το συσχετισμό του με την χρυσή ασπίδα που αφιέρωσε η Σπάρτη και οι σύμμαχοί της το 457 π.Χ., μετά τη μάχη στην Τανάγρα. Ο ερευνητής υποστήριξε την ύπαρξη μιας πολιτικής, που συνίστατο στην προκλητική απάντηση, μέσω μνημείων, σε ανάλογα αναθήματα των εχθρών. Έτσι, η Νίκη αποτέλεσε την απόκριση στη χρυσή ασπίδα των Σπαρτιατών και με τη σειρά της προκάλεσε τη δημιουργία δύο έργων γλυπτικής, που ο Λύσανδρος διέταξε να αναγερθούν στη Σπάρτη μετά τη νίκη στους Αιγός Ποταμούς (405 π.Χ.). Σύμφωνα με τον Πausανία (3.17.4), τα εν λόγω έργα απεικόνιζαν τη μορφή της Νίκης να αιωρείται πάνω από αετό.¹⁰¹

Η αρχαϊκή στάση του «έν γούνασιν δρόμου» αποδίδεται, με κλασικές πλέον φόρμες, στην ιπτάμενη Νίκη από την Αγορά των Αθηνών, η οποία χρονολογείται στις τελευταίες δεκαετίες του 5ου αι. π.Χ.¹⁰²

Η Νίκη, σε ορισμένες περιπτώσεις, δανείζεται τα σύμβολα από τους προστάτες θεούς των ναών. Χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελούν οι μορφές της Νίκης ως ακρωτήρια του ναού του Ασκληπιού στην Επίδαυρο (380/70 π.Χ.),¹⁰³ οι οποίες κρατούν πέρδικα, το σύμβολο του θεού. Η Νίκη αποκτά εδώ την ολοκληρωμένη έκφραση της ελεύθερης αβαρούς αιώρησης, με αντίθετες κινήσεις να διέπουν το σώμα και το ύφασμα να παρασύρεται στις διαφορετικές ριπές του ανέμου.

Το πλείστον των απεικονίσεων της Νίκης στην πλαστική της κλασικής εποχής αποτελεί ανάθημα ή ακρωτήριο.¹⁰⁴ Για τα αίτια της δημιουργίας χρυσών αγαλμάτων της Νίκης το 434/35, 426/25, 410 και 374/73 π.Χ. στην Ακρόπολη των Αθηνών, οι πηγές, δυστυχώς, δεν μας διαφωτίζουν.¹⁰⁵

Οι γραπτές πηγές μας πληροφορούν για έναν αριθμό αγαλμάτων της Νίκης, που δεν έχουν στις μέρες μας διασωθεί. Ο Πausανίας (4.36.6) μνημονεύει μια χάλκινη Νίκη, την οποία αφιέρωσαν οι Αθηναίοι στην Ακρόπολη, σε ανάμνηση των

¹⁰⁰ Gulaki 1981, 41-48· Goulaki-Voutira 1992, αρ. 137. Για την επιγραφή, βλ. SIG³ 80· Meiggs και Lewis 1969, 223-24.

¹⁰¹ Hölscher 1974, 70-111.

¹⁰² Goulaki-Voutira 1992, αρ. 143.

¹⁰³ Gulaki 1981, 68-73.

¹⁰⁴ Για τις παραστάσεις της Νίκης ως ακρωτήριο, βλ. Goulaki-Voutira 1992, αρ. 138-141, 143-145, 152.

¹⁰⁵ Thompson 1944, 173-209· Βλ. Harris 1995, 272-75, όπου παρατίθενται συγκεντρωμένες οι επιγραφικές και λογοτεχνικές μαρτυρίες για τις χρυσές Νίκες της Ακρόπολης. Επίσης, *idem*, 32-36, 38, 108, 236.

γεγονότων της Σφακτηρίας. Ο περιηγητής αναφέρει, επίσης, ένα σύμπλεγμα του Αρκά και της Νίκης, φιλοτεχνημένο από τον Δαίδαλο, ανάθημα των Τεγεατών στους Δελφούς, για τη νίκη τους εναντίον των Σπαρτιατών, το 369 π.Χ. (Παυσ. 10.9.5-6).¹⁰⁶ Επιγραφικά πληροφορούμαστε και για ένα γλυπτό της Αθηνάς-Νίκης, το οποίο αφιέρωσαν οι Αθηναίοι για τις νίκες τους στη βορειοδυτική Ελλάδα (425/24 π.Χ.).¹⁰⁷

Πλαστικές απεικονίσεις της Νίκης ως μνημεία για μια αθλητική νίκη σπάνια επιβεβαιώνονται. Ο Παυσανίας αναφέρεται στα αναθήματα του Κρατισθένη (Παυσ. 6.18.1, μέσα 5^{ου} αι. π.Χ.), του Τίμωνα (Παυσ. 6.12.6, α΄ μισό του 4^{ου} αι. π.Χ.) και του Λάμπου (Παυσ. 6.4.10, β΄ μισό του 4^{ου} αι. π.Χ.), για τις νίκες τους σε ιππικό αγώνισμα στην Ολυμπία, τα οποία παριστούν τη Νίκη ως ηνίοχο πάνω σε άρμα.

Πλούσιες αριθμητικά είναι οι αναπαραστάσεις της Νίκης σε ανάγλυφα.¹⁰⁸ Ένα ποσοστό αυτών αποτελεί τη βάση αναθημάτων και κοσμείται με το θέμα της Νίκης που κρατά τρόπαιο ή προσαρτά σε αυτό κράνος.¹⁰⁹ Με τη λατρεία της Αθηνάς-Νίκης συσχετίζονται ανάγλυφα αναθημάτων με μορφές Νίκης από την Ακρόπολη των Αθηνών.¹¹⁰ Φυσικά, άξια ιδιαίτερης μνείας είναι τα ανάγλυφα της θεότητας από το θωρακείο του ναού της Αθηνάς-Νίκης στην Ακρόπολη των Αθηνών.¹¹¹ Η θεότητα φιλοτεχνείται σε ποικιλία παραστάσεων· στήνοντας τρόπαιο με κράνος και ασπίδα ή φαρέτρα, ιστάμενη δίπλα στην Αθηνά, κρατώντας αττικό κράνος ή ασπίδα, οδηγώντας το ζώο στη θυσία ή δένοντας το σανδάλι της.

II. 3.3. ΜΙΚΡΟΤΕΧΝΙΑ

Μεγάλο εύρος τυπολογίας διαπιστώνουμε στις παραστάσεις της Νίκης στη μικροτεχνία. Πλήθος δακτυλιδιών, σκαραβαίων και σφραγιδόλιθων υιοθετούν τη μορφή της θεότητας, καθώς δένει το σανδάλι της, κρατά άφλαστο ή τρόπαιο, θυσιάζει ταύρο, οδηγεί άρμα και στέφει θεούς, νύμφες και ήρωες.¹¹²

II. 3.4. ΝΟΜΙΣΜΑΤΙΚΗ

Το μεγαλύτερο, ωστόσο, ποσοστό των παραστάσεων της Νίκης στην μικροτεχνία προέρχεται από τα νομίσματα, τα οποία και θα εξετάσουμε στην πορεία

¹⁰⁶ Goulaki-Voutira 1992, αρ. 146.

¹⁰⁷ IG II² 403.

¹⁰⁸ Goulaki-Voutira 1992, αρ. 160, 165, 169, 186-193, 227, 232, 234-236.

¹⁰⁹ Goulaki-Voutira 1992, αρ. 119, 161-163, 341-343.

¹¹⁰ Goulaki-Voutira 1992, αρ. 187-189.

¹¹¹ Goulaki-Voutira 1992, αρ. 118, 154a, 160, 169, 186.

¹¹² Goulaki-Voutira 1992, αρ. 154-155, 166, 171-172, 179-181, 369.

του παρόντος πονήματος. Η μορφή της θεότητας φιλοτεχνείται σε πλήθος ελληνικών νομισματικών εκδόσεων, από τη Σικελία και την Κάτω Ιταλία μέχρι τις αποικίες του Ευξείνου, της Ασίας και της Κυρηναϊκής. Η θεματολογία των παραστάσεων μαρτυρά τις επιδράσεις από τις υπόλοιπες εικαστικές τέχνες, καθώς η πλειονότητα των απεικονίσεων της θεότητας αφορά σε τύπους που ήδη είχαν αποτυπωθεί στην αγγειογραφία, τη γλυπτική ή στα άλλα είδη της μικροτεχνίας. Τα κυρίαρχα εικονογραφικά θέματα, καθ' όλη τη διάρκεια του 5^{ου} και 4^{ου} αι. π.Χ., αφορούν σε σκηνές όπου η Νίκη ίπταται, ίσταται ή κάθεται μόνη της, πετά πάνω από άρμα στέφοντας τους ίππους ή τον ηνίοχο ή στέφει ταύρο. Η πλειονότητα των παραστάσεων της προέρχεται από τις ελληνικές αποικίες της Μεγάλης Ελλάδας. Σε μεμονωμένες περιπτώσεις, εικονίζεται σε θρησκευτικές σκηνές, στέφει κρήνη, ίσταται στο χέρι θεοτήτων, αναγράφει το όνομά της ή το όνομα της πόλης στο πεδίο του νομίσματος ή προσαρτά κράνος σε τρόπαιο. Τα σύμβολά της είναι, συνήθως, αυτά που τη χαρακτηρίζουν και στις άλλες μορφές τέχνης, το στεφάνι, η ταινία, ο κότινος, το κηρύκειο και το κλαδί ελιάς. Λιγότερο συχνά, οι χαρακτες τοποθετούν στο χέρι της θεότητας σκήπτρο, άφλαστον, κλαδί φοίνικα, ασπίδα, πινακίδα που αναγράφει το όνομα του χαρακτή, στυλίδα, ή το έμβλημα μιας πόλης. Δεν λείπουν, τέλος, και τα σύμβολα που δεν συνάδουν με τη φύση της και προκύπτουν από τον συγκερασμό της με τις τοπικές νύμφες των πόλεων, ήτοι τόπι, πτηνό, άνθος, υδρόβια πτηνά, σκήπτρο με ρόδι ή πτηνό στην κορυφή του και κώδωνας.

Όπως θα καταδείξουμε στη συνέχεια, η μορφή της περωτής θεότητας υιοθετείται στα ελληνικά νομίσματα της κλασικής περιόδου, κατά κύριο λόγο, προκειμένου να μνημονευτούν συγκεκριμένα, σημαντικά γεγονότα, του αθλητικού, κοινωνικού, πολιτικού και στρατιωτικού βίου κάθε πόλης.

II. 3.5. ΣΧΟΛΙΑΣΜΟΣ ΤΩΝ ΠΑΡΑΣΤΑΣΕΩΝ

Κατά το πρώτο μισό του 5^{ου} αι. π.Χ. η ελληνική τέχνη δεν αναπαριστά τη Νίκη ως μια μορφή που εορτάζει τη στρατιωτική επιτυχία. Η θεότητα απεικονίζεται σε πολεμικά επεισόδια, κρατώντας όπλα, εξαρτήματα, ή όργανα θυσίας ή δίνοντάς τα σε αγωνιστή.¹¹³ Όμως, όπως επισημαίνει η Thöne, οι παραστάσεις αυτές δεν μπορούν να εκληφθούν ως μνημεία νίκης, καθώς περισσότερο εξυμνούν τις ικανότητες του πολεμιστή.¹¹⁴ Μια διαφορετική περίπτωση αποτελούν οι απεικονίσεις της Νίκης με

¹¹³ Goulaki-Voutira 1992, αρ. 304-314· Thöne 1999, 153-54.

¹¹⁴ Thöne 1999, 115.

άφλαστον. Η αφιέρωση λαφύρων νίκης είναι η βασική φόρμα των ελληνικών μνημείων νίκης¹¹⁵ και τα εξαρτήματα της πρύμνης των πλοίων υποδεικνύουν, κυρίως, μια επιτυχή ναυμαχία.¹¹⁶ Η μορφή της Νίκης με άφλαστον απεικονίζεται σε αττική λήκυθο, χρονολογημένη το 470 π.Χ.¹¹⁷ και σε θραύσματα αναθηματικής ασπίδας του 460 π.Χ. από την Ακρόπολη των Αθηνών.¹¹⁸ Τα εν λόγω παραδείγματα αποτελούν τα πρωιμότερα μνημεία που παριστούν τη Νίκη να γιορτάζει μια πολεμική νίκη, αλλά και οι μοναδικές γνωστές μαρτυρίες από το πρώτο μισό του 5^{ου} αι. π.Χ., που προσδίδουν στη Νίκη μια πολεμική διάσταση.¹¹⁹

Όπως σημειώνει η Thöne, η Νίκη δεν προάγεται αυτή την περίοδο από το κράτος ως μνημείο νίκης. Ακόμα και οι αναθηματικές ασπίδες στην Ακρόπολη των Αθηνών είναι πολύ λιτές για να θεωρήσουμε ότι προέρχονται από δημόσια αφιέρωση και περισσότερο πιθανό είναι, να αποτελούν ιδιωτική πρωτοβουλία.¹²⁰ Στο επίκεντρο του διανοητικού φρονήματος των Ελλήνων των αρχών του 5^{ου} αι. π.Χ. στέκει η ανάγκη για ατομική υπευθυνότητα και επίγνωση των αδυναμιών και των δυνάμεων του πολίτη. Η Νίκη παραμένει στο ιδιωτικό πεδίο και μεταφέρει εικονογραφικά την ανάγκη του ατόμου να επιδείξει τις αποκτηθείσες ικανότητες και αρετές του.

Η Νίκη κατά τον 5^ο αι. π.Χ. ενεργεί στον αγωνιστικό χώρο, εμφανίζεται μαζί με πολεμιστές, συνυπάρχει με θεούς γύρω από βωμό, ιερουργεί κατά την σπονδή και συμμετέχει σε μυθολογικές παραστάσεις. Η θεότητα εκφράζει τις στρατιωτικές, αθλητικές ή άλλες ικανότητες, επιβραβεύει τις αποδόσεις των πολιτών, δίνει το στεφάνι ή την ταινία και ενίοτε προσφέρει σε νικητές αγωνιστές βραβεία. Όταν θυσιάζει ή ιερουργεί αναλαμβάνει την υποχρέωση να πληροφορήσει τους Ολύμπιους θεούς για την ικανότητα των θνητών. Συνήθως, οι αναπαραστάσεις της δεν αποτελούν μνεία σε συγκεκριμένα γεγονότα, αλλά απηχούν γενικά τις αποκτηθείσες ικανότητες και την υπεροχή των ανθρώπων, των ηρώων και των θεών.

Την ίδια περίπου εικόνα μας μεταφέρουν και οι νομισματικές παραστάσεις της Νίκης. Μέχρι το 460 π.Χ. η μορφή της απεικονίζεται μόνο στα νομίσματα της

¹¹⁵ Gauer 1968, *passim*.

¹¹⁶ Για τη δομή, το ρόλο, την ετυμολογία και την προέλευση του άφλαστου, βλ. Svoronos 1914, 120-30. Σχετικά με τις απεικονίσεις του άφλαστου στην τέχνη, βλ. τη βασική μελέτη του Diels 1915, 61-80. Για τη συσχέτιση των απεικονίσεων του άφλαστου με πολεμικά συμφραζόμενα, βλ. Wade-Gery 1933, 99-104· Hausmann 1957, 144-51· Gauer 1968, 71-72· Webster 1972, 75-79.

¹¹⁷ ARV² 423, 125.

¹¹⁸ ARV² 535, 6· ARV² 539, 48.

¹¹⁹ Με εξαίρεση την προαναφερθείσα οinoχόη του 480 π.Χ. από τις Θήβες (βλ. παραπάνω, σελ. 34-35), που εικονίζει τη Νίκη να χαιρετά πλοίο και πιθανώς συσχετίζεται με τη ναυμαχία στη Σαλαμίνα.

¹²⁰ Hausmann 1957, 150.

Ολυμπίας, συμβολίζοντας τη νίκη, η οποία είναι έτοιμη να προσφερθεί σε όποιον αθλητή αποδειχθεί ικανότερος και στις κοπές των Συρακουσών, όπου συσχετίζεται άμεσα με την προσωπική προβολή και τις αθλητικές ικανότητες των τυράννων.

Αντίθετα, στο β' μισό του αιώνα η Νίκη συνδέεται με συγκεκριμένα ιστορικά γεγονότα, τόσο στα νομίσματα, όσο και στις υπόλοιπες μορφές τέχνης. Η μορφή της ανυψώνεται σε μνημείο νίκης και αποκτά μια νέα διάσταση. Παλαιότερα, τα δημόσια αναθήματα για στρατιωτικές νίκες, συνήθως, απευθύνονταν αυστηρά στους θεούς: για αυτούς κατασκευάζονταν τα ιερά, αυτοί παριστάνονταν στα αναθήματα και σε αυτούς αφιερώνονταν τα λάφυρα. Όταν η Νίκη ανάγεται σε μνημείο, επιτυγχάνεται, μέσω της εικόνας, η προβολή, όχι της επίδρασης των θεϊκών δυνάμεων, αλλά της ίδιας της νίκης, η οποία δεν είναι πια συνδεδεμένη με την ενέργεια της θεϊκής δύναμης, αλλά με την ατομική ικανότητα.¹²¹

Την ίδια περίοδο εμφανίζονται πολλές νέες προσωποποιήσεις στη θρησκευτική δομή, οι οποίες ενίοτε εξυψώνονται σε σημαντικές λατρευτικές θεότητες.¹²² Η αυξανόμενη προτίμηση για αφηρημένες θεότητες αποτελεί δείγμα της αλλαγής της παλιάς πίστης, σχετικά με την εμπλοκή των ανθρωπόμορφων θεών στις ανθρώπινες ενέργειες. Κατά τον 6^ο και τις αρχές του 5^{ου} προχριστιανικού αιώνα οι προσωποποιήσεις συνδέονταν άμεσα με τη λατρεία των μεγάλων θεών και απολάμβαναν λατρεία, ως επίθετα ή ως ιδιότητες αυτών. Η Νίκη αναδεικνύεται ως κεντρική μορφή στην ελληνική πίστη, διότι, παρότι η λατρεία της κατά τους αιώνες αυτούς συνδέεται με την Αθηνά, είναι εμφανές ότι αναγνωρίζεται ως αυτόνομη οντότητα και δεν αποτελεί απλώς επίθετο της θεάς. Κατά τα μέσα του 5^{ου} αι. π.Χ. εξελίσσεται σε δημόσιο μνημείο νίκης και, από την εποχή του Μ. Αλεξάνδρου και εξής, χαίρει λατρείας ως ανεξάρτητη θεότητα.

¹²¹ Thöne 1999, 119.

¹²² Nilsson 1952, 31-40.

III. Η ΛΑΤΡΕΙΑ ΤΗΣ ΝΙΚΗΣ

Η αρχαιότερη, γνωστή, λατρεία της Νίκης είναι η λατρεία της Αθηνάς-Νίκης στην Ακρόπολη των Αθηνών. Η έναρξή της εκτιμάται περί τα μέσα του 6^{ου} αι. π.Χ. και πιθανότατα συνδέεται, όπως ήδη σχολιάσαμε, με την ανασύσταση των Παναθηναϊκών αγώνων. Η λατρεία δεν αφορά τη Νίκη ως αυτόνομη θεότητα, αλλά επισυνάπτεται στη λατρεία της Αθηνά. Παρόλα αυτά δεν αποτελεί προσωνύμιο της Αθηνάς, καθώς, το προτιθέμενο άρθρο στην επίκληση, που αναφέρεται σε επιγραφή στον παλιό βωμό του αρχαϊκού τεμένους, δεν αφήνει αμφιβολία για τη σχετική αυτοτέλεια της θεότητας.¹²³ Η λατρευτική αυτή συνένωση της Νίκης με την Αθηνά, ενισχύεται από μεθύτερες γραπτές πηγές, που επιβεβαιώνουν τη συγκεκριμένη λατρεία στις Ερυθρές, στα Μέγαρα και στη Ρόδο.¹²⁴

Λατρευτικά αγάλματα της Νίκης δεν μας είναι γνωστά από την αρχαϊκή και την κλασική εποχή. Στις περιπτώσεις κατά τις οποίες η μορφή της απεικονίζεται σε έργα πλαστικής που συσχετίζονται με μια λατρεία η Νίκη αποτελεί πάντα το σύμβολο μιας άλλης θεότητας.¹²⁵ Την ύπαρξη αυτόνομης λατρείας της Νίκης δεν μπορούμε με ασφάλεια να εντοπίσουμε παρά μόνον μετά τα μέσα του 4^{ου} αι. π.Χ., οπότε μνημονεύεται η πιο πρώιμη θυσία στη Νίκη, από τον Μ. Αλέξανδρο (Δημοσθ., *Προοίμ.* 54.1.4-5, και γάρ έθύσαμεν τῷ Διὶ τῷ σωτήρι καὶ τῇ Ἀθηνᾷ καὶ τῇ Νίκῃ).¹²⁶

Άξιες σχολιασμού, ωστόσο, είναι ορισμένες αμφιλεγόμενες παραδόσεις, οι οποίες θεωρήθηκε ότι μαρτυρούν μια προγενέστερη λατρεία της Νίκης. Ερωτηματικά εγείρει η επιγραφή του Τροιζήνιου Θεμιστοκλή των όψιμων κλασικών χρόνων,¹²⁷ η

¹²³ IG I³ 596: τῆς Ἀθε[ναίας]

τῆς Νίκης

βωμός. Βλ. και Raubitscheck 1949, αρ. 329· Mark-Ira 1993, 32-34. Παρότι η λατρεία δύο αυτόνομων θεοτήτων δεν μπορεί να αποδειχθεί, για την σχετική αυτοτέλεια της Νίκης, βλ. Thöne 1999, 57.

¹²⁴ Βλ. σελ. 32 και υποσ. 52. Για τη λατρεία της Αθηνάς-Νίκης, βλ. Bernert 1936, στ. 295-96· Thöne 1999, 57, 59-72.

¹²⁵ Η Νίκη απεικονίζεται στο χέρι της Αθηνάς Παρθένου του Φειδία στην Ακρόπολη των Αθηνών (Παυσ. 1.24.7· Πλίν., *HN* 36.18), στο χέρι του Φειδιακού Δία στην Ολυμπία (Παυσ. 5.10.2), στο χέρι του Δία Σωτήρα, φιλοτεχνημένου από τον Κηφισόδοτο, στον Πειραιά (Παυσ. 1.1.3· Πλίν., *HN* 34.74), πάνω στο διάδημα της Νέμεσης του Αγοράκριτου (Παυσ. 1.33.2). Επίσης, η Νίκη αναφέρεται σε επίγραμμα βάσης αγάλματος από την Πάφο, το οποίο αποδίδεται στην Αθηνά Λημνία. Είναι πιθανό, να πρόκειται για ένα αντίγραφο της Αθηνάς Παρθένου του Φειδία, που δεν έχει διασωθεί στις μέρες μας (Hartswick 1998, 108). Για τα εν λόγω λατρευτικά αγάλματα, βλ. και Gulaki 1981, 135.

¹²⁶ Επίσης, ο Αλέξανδρος προσέφερε θυσίες το 327 π.Χ., στην Αθηνά και στη Νίκη (Κούρτ. 8.2.32) και λίγο αργότερα ανέθεσε βωμούς στην Αθηνά και τη Νίκη στην Άορνο Πέτρα, στην Ινδία (Κούρτ. 8.11.24).

¹²⁷ Jameson 1960, 198-223· Habicht 1961, 1-35· SEG 22 (1967), 274: στίχ. 39-40:

θύ]σαντας ἀρεστήριον τῷ Διὶ τῷ

Παγκρατεῖ καὶ τῇ Ἀθηνᾷ {καὶ}(?) τῇ Νίκῃ καὶ τῷ Ποσει-

οποία ερμηνεύτηκε, ως απόδειξη της λατρείας της Νίκης στην Αθήνα ήδη από τον 5^ο αι. π.Χ.¹²⁸ Η εν λόγω επιγραφή, που πλέον χρονολογείται γύρω στο 300 π.Χ.,¹²⁹ αφορά σε ένα αθηναϊκό δημοψήφισμα που προκάλεσε ο Θεμιστοκλής πριν από τη ναυμαχία της Σαλαμίνας. Οι στίχοι 39-40 κατονομάζουν τους θεούς, στους οποίους πρέπει να γίνει θυσία, πριν από την αναχώρηση του στόλου (Δίας Παγκράτιος, Αθηνά, Νίκη, Ποσειδώνας Ασφάλειος). Πέραν του ότι υπάρχουν αμφιβολίες, που εκτιμούν ως πιθανότερη την εκδοχή η θυσία να αφορά στην Αθηνά-Νίκη και όχι στη Νίκη ως αυτόνομη θεότητα, οι ερευνητές δεν έχουν μέχρι σήμερα καταλήξει, αν η επιγραφή απηχεί το δημοψήφισμα του 480 π.Χ. ή αποτελεί υστερότερη αναδιατύπωση με σύγχρονες επιδράσεις. Ως εκ τούτου, δεν μπορεί να θεωρηθεί ως απόδειξη της ύπαρξης λατρείας της Νίκης από τον πρώιμο 5^ο αι. π.Χ.

Η επιγραφή σε ένα παναθηναϊκό αμφορέα του 500 π.Χ.¹³⁰ μας ενημερώνει για μια προσφώνηση της Νίκης, η οποία, με την προτεινόμενη συμπλήρωση του Naumann (*NIKE κλύθ[ι]*), ομοιάζει με επίκληση σε θεό, όπως απαντά συχνά στον Όμηρο.¹³¹ Ωστόσο, η παράσταση, μια οπλισμένη Αθηνά, αλλά και το γεγονός ότι πρόκειται για έναν παναθηναϊκό αμφορέα, οδηγούν στο συσχετισμό της επιγραφής με την Αθηνά, ή καλύτερα την Αθηνά-Νίκη. Μπορεί, έτσι, να εκληφθεί, ως παράκληση στη θεότητα, προκειμένου να κομίσει τη νίκη σε κάποιο αγώνα των Παναθηναίων. Η εκδοχή αυτή, φυσικά, ενδυναμώνει την υπόθεση του συσχετισμού της ίδρυσης της λατρείας της Αθηνάς-Νίκης με την αναδιοργάνωση των Παναθηναϊκών αγώνων.¹³²

Από πολλούς ερευνητές, τέλος, η αναφορά του περιηγητή Πausανία (5.14.8) για ένα βωμό του Δία Καθάρσιου και της Νίκης στην Ολυμπία θεωρήθηκε, επίσης, ως απόδειξη της λατρείας της Νίκης κατά τον 6^ο, ή τις αρχές του 5^{ου} προχριστιανικού αιώνα.¹³³ Όμως, γεγονός παραμένει ότι η μαρτυρία του περιηγητή δεν μπορεί να μας οδηγήσει σε κάποιο ασφαλές συμπέρασμα, καθώς δεν καθορίζεται σε ποια εποχή ξεκίνησε η λατρεία.

Όπως συμπεραίνουμε από τα ανωτέρω, παρότι η Νίκη, ήδη από τον 6^ο αι. π.Χ., εμφανίζεται στην τέχνη ως μια αυτόνομη ύπαρξη με αυτοδύναμη ενέργεια, δεν προάγεται ούτε στην αρχαϊκή, ούτε στην κλασική εποχή ως μια αυθύπαρκτη

δῶνι τῶι Ἀσφα[λ]είωι.

¹²⁸ Jameson 1960, 220.

¹²⁹ SEG 22 (1967), 274.

¹³⁰ ARV² 221, 8.

¹³¹ Neumann 1977, 42.

¹³² Thöne 1999, 58.

¹³³ Bulle 1897-1902, στ. 311· Bernert 1936, στ. 294· Bäbler και Scherf 2000, στ. 907.

λατρευτική θεότητα και η λατρεία της περιορίζεται σε αυτή της Αθηνάς-Νίκης. Ανοιχτό παραμένει, συνεπώς, το ερώτημα γιατί η Νίκη, παρόλη την τεράστια εκτίμηση που έχαιρε, κυρίως το β' τέταρτο του 5^{ου} αι. π.Χ., δεν ανυψώθηκε σε λατρευτική θεότητα.

IV. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η Νίκη, αποτελεί ένα ξεκάθαρο δημιούργημα της ελληνικής σκέψης και της ανάγκης των ανθρώπων να προσωποποιήσουν την επιτυχία στον αθλητικό, στρατιωτικό, κοινωνικό ή πολιτικό βίο. Εκπροσωπώντας μια ιδιότητα διαχρονικά απαραίτητη στο βίο των ανθρώπων, όμως άμεσα εξαρτώμενη από τις μεταβολές των κοινωνικών στοχασμών και του ηθικού κώδικα, η φύση και ο ρόλος της Νίκης μετεξελίσσονται συνεχώς, ακολουθώντας τις αλλαγές της νοοτροπίας και της κοσμοαντίληψης των Ελλήνων. Εξάλλου, ο μεστός σε μηνύματα χαρακτήρας της, είχε τη δυνατότητα να εκφράζει ποικίλους συμβολισμούς, εμφυσώντας διαφορετικά νοήματα, ανάλογα με τις ανάγκες τις κάθε εποχής.

Στις γραπτές πηγές αναφέρεται για πρώτη φορά τον 7^ο προχριστιανικό αιώνα, στη Θεογονία του Ησιόδου, όπου κερδίζει μια θέση στον Όλυμπο, στο πλευρό του Δία. Ήδη από την πρώιμη αυτή εποχή παρουσιάζεται στενά συνδεδεμένη με πολεμικά δρώμενα, στα οποία θα αποκτήσει ξανά ρόλο μετά τους Περσικούς πολέμους. Επίσης, μεστά περιγράφονται, μέσω της γενεαλογίας της, οι αναγκαίες ικανότητες που την περιβάλλουν, η άμιλλα, η δύναμη, η βία, αλλά και η δικαιοσύνη. Από τις αρχές του 5^{ου} αι. π.Χ. ενεργεί στον αθλητικό, αλλά και στον καλλιτεχνικό στίβο και προσφέρει την εύνοιά της στους αγωνιστές. Η σπουδαιότητα που κατείχε στη σκέψη των Ελλήνων γίνεται έντονα εμφανής στα ποικίλα δοξαστικά επίθετα, που με σεβασμό της αποδίδουν οι συγγραφείς, αλλά και στις γεμάτες ευαισθησία περιγραφές της μορφής της.

Η φτερωτή μορφή της Νίκης εμφανίζεται στην ελληνική τέχνη ήδη από τις αρχές του 6^{ου} αι. π.Χ. Αποδίδεται στη στάση του «έν γούνασιν δρόμου» και απολαμβάνει από το γ' τέταρτο του ίδιου αιώνα όλο και μεγαλύτερη δημοτικότητα. Η μορφή της επιλέγεται ως ανάθημα, προκειμένου οι ιδιώτες να ευχαριστήσουν τους θεούς για την εύνοιά τους, ως κόσμηση των προσώπων οικοδομημάτων και, κυρίως, ως έκφραση επιτυχιών στον αθλητικό στίβο.

Οι πολυπληθείς αναπαραστάσεις της Νίκης στην αγγειογραφία και την πλαστική των αρχών του 5^{ου} αι. π.Χ., δεν συσχετίζονται άμεσα με τις δοξασμένες νίκες των Ελλήνων εναντίον των Περσών, αλλά περισσότερο αντικατοπτρίζουν μια νέα νοοτροπία που προέκυψε από τη δημιουργία της δημοκρατικής, νέας κοινωνικής τάξης πραγμάτων. Η Νίκη επιλέγεται, προκειμένου να προβάλλει εικονιστικά την επιδεξιότητα του ατόμου και την ικανότητά του στην αρετή. Η ίδια δεν χορηγεί την

επιτυχία, αλλά την προσφέρει και η παρουσία της, τουλάχιστον κατά τους πρώιμους χρόνους, επισημαίνει ένα ήδη τετελεσμένο γεγονός.¹³⁴

Τα σύμβολα που φέρει δεν αντανακλούν το δυναμικό της πεδίο, όπως συμβαίνει συνήθως στην εικονογραφία των θεών, αλλά περισσότερο καταδεικνύουν τη νίκη και την επιτυχία των άλλων. Ως δικά της σύμβολα μπορούμε να χαρακτηρίσουμε τα φτερά και το κηρύκειο, τα οποία εκφράζουν και τονίζουν το χαρακτήρα της ως αγγελιοφόρου. Η διαφορά της από τη φτερωτή Ίριδα έγκειται στο εξής: η Ίριδα είναι η αγγελιοφόρος που στέλνουν οι θεοί, ενώ αντίθετα η Νίκη ηγάζει από τη νέα ανάγκη των ανθρώπων να πληροφορήσουν τους θεούς και τους θνητούς για ό,τι εξαιρετικό έχουν πετύχει.

Από τα μέσα περίπου του 5^{ου} αι. π.Χ. ολοκληρώνεται μια σημαντική αλλαγή στην αντίληψη των ανθρώπων σχετικά με τη φύση της Νίκης. Νωρίτερα, τα δημόσια αναθήματα που αφορούσαν σε στρατιωτικές νίκες απευθύνονταν συνήθως αυστηρά στους Ολύμπιους θεούς και τους ήρωες. Γι αυτούς κατασκευάζονταν τα δημόσια ιερά, αυτοί οι ίδιοι απεικονίζονταν στα αναθήματα και για αυτούς προορίζονταν τα πολεμικά λάφυρα. Η εν λόγω πρακτική αντικατοπτρίζει τη στενή συνάφεια ανάμεσα στη στρατιωτική νίκη και την πίστη για την εύνοια των θεών, καθώς η επιτυχία είναι κάτι που κέρδιζαν οι θεοί και οι ίδιοι ήταν φορείς της νίκης. Όταν η ίδια η Νίκη, που προσωποποιεί τις έννοιες ικανότητα και απόδοση, ανυψώνεται σε μνημείο νίκης, η μαρτυρία της εικόνας προβάλλει, όχι την επίδραση των θεϊκών δυνάμεων, αλλά αυτή καθαυτή τη νίκη. Η θεότητα συνδέεται πλέον με συγκεκριμένα ιστορικά γεγονότα και μνημονεύει συγκεκριμένες επιτυχίες στον αθλητικό, στρατιωτικό, πολιτικό ή κοινωνικό βίο. Έτσι, εκδηλώνεται η αποφασιστική αλλαγή στη σκέψη των Ελλήνων για την επιτυχία, η οποία δεν είναι πια δεμένη με την ενέργεια μιας θεϊκής δύναμης, αλλά ένα ατομικό κέρδος, ανεξάρτητο από τη θέληση των θεών. Αυτή η σημαντική αλλαγή στην ελληνική σκέψη αποτέλεσε την προϋπόθεση για να ανυψωθεί η Νίκη σε αυτόνομη λατρευτική θεότητα μετά τα μέσα του 4^{ου} αι. π.Χ. και, κυρίως, στους αιώνες που θα ακολουθήσουν.¹³⁵

¹³⁴ Imhoof-Blumer 1871, 6-7· Bernert 1936, στ. 287· Bulle 1897-1902, στ. 306· Thöne 1999, 33-35, 120.

¹³⁵ Bulle 1897-1902, στ. 311-12· Bernert 1936, στ. 297.

ΜΕΡΟΣ 2^ο

**V. Η ΝΙΚΗ ΣΤΑ ΝΟΜΙΣΜΑΤΑ ΤΩΝ
ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΠΟΛΕΩΝ: ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ
ΝΟΜΙΣΜΑΤΟΚΟΠΙΑ, ΤΥΠΟΛΟΓΙΑ,
ΤΕΧΝΟΤΡΟΠΙΑ ΚΑΙ ΣΥΜΒΟΛΙΣΜΟΣ**

**V. 1. Η ΝΙΚΗ ΣΤΑ ΝΟΜΙΣΜΑΤΑ ΤΩΝ
ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΑΠΟΙΚΙΩΝ ΣΤΗ ΣΙΚΕΛΙΑ**

V. 1.1 ΣΥΡΑΚΟΥΣΕΣ

ΤΥΠΟΙ ΝΟΜΙΣΜΑΤΩΝ

Αργυρά τετράδραγμα, 485-480 π.Χ.

Η ΝΙΚΗ ΣΤΕΦΕΙ ΙΠΠΟΥΣ Η ΗΝΙΟΧΟ

1. Ε. Συνωρίδα δ. οδηγούμενη από ανδρική μορφή. Άνω ίπταται Νίκη δ., κρατώντας στεφάνι, με το οποίο στέφει τους ίππους. Στικτός κύκλος.

Ο. ΣΥΡΑΚΟΣΙΟΝ. Κεφαλή Αρέθουσας δ. Γύρω από την κεφαλή τέσσερα δελφίνια.

Boehringher 1929, αρ. 38

Ποικιλίες: η συνωρίδα αρ., η Νίκη στέφει τον ηνίοχο (Boehringher 1929, αρ. 36)· η Νίκη σε όρθια θέση πάνω από τους ίππους (Boehringher 1929, αρ. 48)· η Νίκη κρατά στεφάνι με ταινία (Boehringher 1929, αρ. 55).

Αργυρά τετράδραγμα, 479-466 π.Χ.

Η ΝΙΚΗ ΣΤΕΦΕΙ ΙΠΠΟΥΣ

2. Ε. Συνωρίδα δ. οδηγούμενη από ανδρική μορφή. Άνω ίπταται Νίκη δ., κρατώντας στεφάνι, με το οποίο στέφει τους ίππους. Στο έξεργο λέοντα. Στικτός κύκλος.

Ο. ΣΥΡΑΚΟΣΙΟΝ. Κεφαλή Αρέθουσας δ. Γύρω από την κεφαλή τέσσερα δελφίνια.

Boehringher 1929, αρ. 62

Δεκάδραγμα, 466 π.Χ. (;)

Η ΝΙΚΗ ΣΤΕΦΕΙ ΙΠΠΟΥΣ

3. Ε. Συνωρίδα δ. οδηγούμενη από ανδρική μορφή. Άνω ίπταται Νίκη δ., κρατώντας στεφάνι, με το οποίο στέφει τους ίππους. Στο έξεργο λέοντας. Στικτός κύκλος.

Ο. ΣΥΡΑΚΟΣΙΟΝ. Κεφαλή Αρέθουσας δ. Γύρω από την κεφαλή τέσσερα δελφίνια.

Boehringner 1929, αρ. 376

Αργυρά τετράδραγμα, 466-425 π.Χ.

Η ΝΙΚΗ ΣΤΕΦΕΙ ΙΠΠΟΥΣ Η ΗΝΙΟΧΟ

4. Ε. Συνωρίδα δ. οδηγούμενη από ανδρική μορφή. Άνω ίπταται Νίκη δ., κρατώντας στεφάνι, με το οποίο στέφει τους ίππους. Στο έξεργο θαλάσσιο κήτος. Στικτός κύκλος.

Ο. ΣΥΡΑΚΟΣΙΟΝ. Κεφαλή Αρέθουσας δ. Γύρω από την κεφαλή τέσσερα δελφίνια. Στικτός κύκλος.

Boehringner 1929, αρ. 409

Ποικιλίες: η συνωρίδα δ., η Νίκη αρ. στέφει τον ηνίοχο (Boehringner 1929, αρ. 434)· η συνωρίδα δ., η Νίκη ίπταται πίσω από τον ηνίοχο (δίδραχμο, Boehringner 1929, αρ. 497).

Αργυρά τετράδραχμα, 425-400 π.Χ.

Η ΝΙΚΗ ΣΤΕΦΕΙ ΗΝΙΟΧΟ Η ΑΓΩΝΑ (ΕΡΩΤΑ?) Η ΠΕΡΣΕΦΟΝΗ

5. Ε. Τέθριππο αρ. οδηγούμενο από ανδρική μορφή. Άνω ίπταται Νίκη δ., κρατώντας ανοιχτό στεφάνι, με το οποίο στέφει τον ηνίοχο. Στικτός κύκλος.
Ο. ΣΥΡΑΚΟΣΙΟΝ. Κεφαλή Αρέθουσας αρ. Γύρω από την κεφαλή τέσσερα δελφίνια. Κάτω από τον άμπυκα ΕΥΜΕΝΟΣ.

Tudeer 1913, αρ. 4

Ποικιλίες: η Νίκη κρατά στεφάνι με ταινία (Tudeer 1913, αρ. 19)· το τέθριππο δ., η Νίκη κρατά στεφάνι και πινακίδα με την επιγραφή ΕΥΑΙΝΕΤΟ (Tudeer 1913, αρ. 43)· το τέθριππο δ., οδηγείται από τον Έρωτα ή τον Αγώνα, τον οποίο στέφει Νίκη, που κρατά στεφάνι με το δ. χέρι και άφλαστον με το αρ. (Tudeer 1913, αρ. 46)· το τέθριππο οδηγεί η Περσεφόνη, την οποία στέφει η Νίκη (Tudeer 1913, αρ. 106).

Αργυρά δεκάδραχμα, 406/405-370 π.Χ.

Η ΝΙΚΗ ΣΤΕΦΕΙ ΗΝΙΟΧΟ

6. Ε. ΑΘΛΑ. Τέθριππο αρ. οδηγούμενο από ανδρική μορφή. Άνω ίπταται Νίκη δ., κρατώντας στεφάνι, με το οποίο στέφει τον ηνίοχο. Στο έξεργο τρόπαια μάχης. Στο πεδίο ΚΙΜΩΝ. Στικτός κύκλος.
Ο. ΣΥΡΑΚΟΣΙΩΝ. Κεφαλή Αρέθουσας αρ. Γύρω από την κεφαλή τέσσερα δελφίνια.

Jongkees 1941, σ. 8, αρ. 1

ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΝΟΜΙΣΜΑΤΟΚΟΠΙΑ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ

Η πόλη των Συρακουσών ιδρύθηκε από τον Αρχία, Ηρακλείδη από την Κόρινθο (Θουκ. 6.3.2· Στράβ. 8.6.22) και μια ομάδα Δωριέων (Στράβ. 6.2.4· Ψευδο-Σκύμν. 279-82). Η ακριβής χρονολόγηση της ίδρυσής της αποτελεί μέχρι σήμερα ένα αμφισβητούμενο θέμα, ωστόσο, σύμφωνα με τον Θουκυδίδη (6.3.2) θα πρέπει να τοποθετηθεί στο 733/32 π.Χ.¹³⁶

Αμέσως μετά την ίδρυσή τους, οι Συρακούσες άρχισαν να επεκτείνουν τα εδαφικά τους όρια. Διεξήγαν ένα μεγάλο αριθμό πολέμων, ο πρωιμότερος εναντίον της αποικίας τους Καμάρινας στα μέσα του 6^{ου} αι. π.Χ., κατά τον οποίο και οι δύο πλευρές υποστηρίζονταν από τους συμμάχους τους (Φίλιστος [*FGrHist* 556] απ. 5). Κατά την περίοδο της τυραννίας των Δεινομενιδών οι Συρακούσες είχαν απορροφήσει ή ήλεγχαν τα εδάφη της Καμάρινας, των Μεγάρων, των Λεοντίνων και της Νάξου και μέχρι το 440 π.Χ. είχαν κατακτήσει όλες τις πόλεις των Σικελών (Διόδ. 12.29.2-4). Μετά τη σύναψη ειρήνης με τους Καρχηδονίους από τον Διονύσιο Α΄ το 392 π.Χ., οι Συρακόσιοι¹³⁷ κυβερνούσαν σε όλη την κεντρική και ανατολική Σικελία, καθώς και σε περιοχές της Ν. Ιταλίας, συμπεριλαμβανομένου του Ρηγίου και της νότιας Καλαβρίας.¹³⁸ Πέρα από τις πλείστες στρατιωτικές νίκες των Δεινομενιδών, αναμφίβολα ο πιο μεγάλος θρίαμβος των Συρακοσίων συντελέστηκε κατά την περίοδο της δημοκρατίας, όταν κατά το 413 π.Χ., υποστηριζόμενοι από όλες τις πόλεις της Σικελίας – εκτός από τον Ακράγαντα (Θουκ. 7.33, 58) – νίκησαν τους εισβολείς Αθηναίους (Θουκ. 6-7).¹³⁹

Η τυραννία στις Συρακούσες καταλύθηκε κατά το 466/65 π.Χ., όταν οι Συρακόσιοι, με τη βοήθεια στρατιωτικών δυνάμεων από τη Γέλα, τον Ακράγαντα, τον Σελινούντα και την Ιμέρα, ξεσηκώθηκαν εναντίον του τυράννου Θρασύβουλου και τον εξόρισαν (Διόδ. 11.67.5-68.5). Η δημοκρατία αποκαταστάθηκε και ένα τουλάχιστον μέρος του πληθυσμού, που είχε μετακινηθεί από τον Γέλωνα, επέστρεψε στην πόλη του.¹⁴⁰

¹³⁶ Bérard 1957, 120.

¹³⁷ Για το εθνικό των πολιτών, «Συρακόσιοι», βλ. Θουκ. 3.103.1, *IGDS* 94 και τις επιγραφές των νομισμάτων του 5^{ου} αι. π.Χ.

¹³⁸ Karlsson 1992, χάρτης 2α.

¹³⁹ Hornblower 2008, 5-12.

¹⁴⁰ Barrett 1973, 23-35.

Η νομισματοκοπία των Συρακουσών ξεκίνησε γύρω στο 530/10 π.Χ.¹⁴¹ με βασική μονάδα το τετράδραχμο, κομμένο σύμφωνα με τον αττικο-ευβοϊκό σταθμητικό κανόνα. Ο τύπος του άρματος αποτέλεσε από την έναρξη της λειτουργίας του νομισματοκοπείου την κυρίαρχη εικονογραφική επιλογή, ενώ από τα χρόνια της τυραννίας του Γέλωνα και μέχρι τον Διονύσιο Α΄¹⁴² εμπλουτίστηκε με τη μορφή της Νίκης, η οποία ίπτατο πάνω από το άρμα, στέφοντας τον ηνίοχο ή τους ίππους.

Η πολιτική και οικονομική υπεροχή των Συρακουσών ήταν τόσο συντριπτική που το νόμισμά τους επηρέασε όλα τα νομισματοκοπεία της νήσου. Το τετράδραχμο, που για πρώτη φορά στη Σικελία κόπηκε στις Συρακούσες, έγινε η κυρίαρχη υποδιαίρεση σε όλη την περιοχή και ο τύπος του άρματος με τη Νίκη αποτέλεσε τον χαρακτηριστικό εικονογραφικό τύπο για τα περισσότερα από τα σικελικά νομισματοκοπεία.

ΤΕΧΝΟΤΡΟΠΙΑ

Ο εικονογραφικός τύπος του άρματος, πάνω από το οποίο ίπταται Νίκη, διατηρήθηκε κατά το μεγαλύτερο διάστημα της λειτουργίας του νομισματοκοπείου των Συρακουσών και γνώρισε, όπως είναι φυσικό, μεγάλη εξέλιξη και τεχνοτροπικές αλλαγές.

Η Νίκη εισήχθη στα νομίσματα των Συρακουσών κατά τη δεύτερη περίοδο του νομισματοκοπείου (485-480 π.Χ.), αντικαθιστώντας την επιγραφή με το όνομα των Συρακοσίων στο άνω μέρος του πετάλου του νομίσματος. Πρόκειται για μια ιδιαίτερα μικρή παραγωγή τετραδράχμων, καθώς η έλλειψη αργύρου στη νήσο και η παράλληλη χρηματοδότηση ενός μεγάλου όγκου διδράχμων στη Γέλα,¹⁴³ δεν παρείχαν στον τύραννο δυνατότητες για την κοπή περισσότερων νομισμάτων.

Η έναρξη των «νέων» αυτών τετραδράχμων των Συρακουσών χρονολογήθηκε από τον Kraay στο 485 π.Χ.¹⁴⁴ Η ερμηνεία του «θησαυρού» του Randazzo από την Arnold-Biucchi ανέτρεψε τη χρονολόγηση αυτή, ανεβάζοντας την έναρξη στο 490

¹⁴¹ Ο Boehringer (1929, 6) προτείνει για την εναρκτήρια κοπή του νομισματοκοπείου το 530 π.Χ., ο Kraay (1969, 36) το 520 π.Χ., ενώ η Arnold-Biucchi (1990, 47) το 510 π.Χ.

¹⁴² Μετά τον Διονύσιο Α΄ ο εικονογραφικός τύπος του τεθρίππου δεν ξαναχρησιμοποιείται από το νομισματοκοπείο. Η Νίκη επανέρχεται ως θέμα στα χρόνια του Αγαθοκλή με τη γνωστή παράσταση της θεότητας που εγείρει τρόπαιο.

¹⁴³ Jenkins 1970, 20-28.

¹⁴⁴ Kraay 1969, 29-30.

π.Χ.¹⁴⁵ Ωστόσο, λίγα χρόνια αργότερα, ο Rutter δικαίως επανέφερε και επιβεβαίωσε τη χρονολόγηση του Kraay, στηριζόμενος για άλλη μια φορά στις μαρτυρίες των «θησαυρών», στις τεχνοτροπικές ομοιότητες με τις σύγχρονες κοπές της Γέλας και, κυρίως, σε ένα από τα βασικά επιχειρήματα του Kraay, τη χρονολόγηση της αλλαγής του κόππα σε κάππα στο εθνικό των Συρακοσίων. Η εν λόγω χρονολόγηση έγινε με βάση την επιγραφή στη βάση του τρίποδα και της χρυσής Νίκης, που αφιέρωσε ο Γέλωνας, εορτάζοντας τη νίκη του στην Ιμέρα το 480 π.Χ. και των επιγραφών σε κράνη που αφιέρωσε στην Ολυμπία ο Ιέρωνας, μετά τη νίκη εναντίον των Ετρούσκων στην Κύμη το 474 π.Χ. Έτσι, η έναρξη των νομισμάτων αυτών τοποθετήθηκε εκ νέου στο 485 π.Χ., στην αρχή δηλαδή της βασιλείας του Γέλωνα.¹⁴⁶

Η εν λόγω ομάδα των νομισμάτων αποτελείται από τετράδραγμα, τα οποία φέρουν στην εμπρόσθια όψη Νίκη ιπτάμενη πάνω από συνωρίδα, που κινείται προς τα δεξιά ή αριστερά, οδηγούμενη από ανδρική μορφή. Η Νίκη ίπταται προς τα δεξιά σε όλα τα νομίσματα της περιόδου, φέροντας στεφάνι, έτοιμη να στέψει τους ίππους του άρματος, με εξαίρεση την πρώτη κοπή, όπου στέφει τον ίδιο τον ηνίοχο.

Αξίζει εδώ να αναφερθεί μια παρατήρηση, σχετικά με την επιλογή των χαρακτών να κατευθύνουν τη Νίκη κυρίως προς τους ίππους και όχι τον ηνίοχο. Οι νικητήριες παραστάσεις, αλλά και οι γραπτές πηγές μας παρέχουν πληροφορίες που σκιαγραφούν τον ιδιαίτερο τρόπο συμπεριφοράς απέναντι στους αγωνιστικούς ίππους, οι οποίοι μοιράζονταν τις τιμές που απευθύνονταν στον ηνίοχο, τον αναβάτη ή τον ιδιοκτήτη τους.¹⁴⁷ Στην τέχνη του 6^{ου} και 5^{ου} αι. π.Χ. συχνά συναντούμε ίππους στεφανωμένους ή αναδεμένους με ταινίες, όμως, όταν η Νίκη συμμετέχει στην παράσταση, το ενδιαφέρον στρέφεται προς τον αναβάτη ή τον ηνίοχο. Η Νίκη προσπερνά τους ίππους και στρέφεται προς τα άτομα, για να προσφέρει την ταινία ή το στεφάνι. Μόλις στα μέσα του 4^{ου} αι. π.Χ. δύο Νίκες αναλαμβάνουν να στεφανώσουν τους ίππους ενός νικητήριου αποβατικού τεθρίππου σε καλυκωτό κρατήρα από την Όλυνθο.¹⁴⁸ Κατά συνέπεια, τα νομίσματα των Συρακουσών αποτελούν την πρώτη απεικόνιση της Νίκης, καθώς στέφει τους ίππους ενός αγωνιστικού άρματος.

¹⁴⁵ Arnold-Biucchi 1990, 46.

¹⁴⁶ Rutter 1998, 311-12, 314.

¹⁴⁷ Για μια παρουσίαση των εν λόγω γραπτών πηγών, των παραστάσεων με αγωνιστικούς ίππους, αλλά και την ερμηνεία τους, βλ. Κεφαλίδου 1996, 34-38 και 94-96.

¹⁴⁸ Goulaki-Voutira 1992, αρ. 326.

Σχετικά με την τεχνοτροπία των νομισματικών απεικονίσεων, εμφανής είναι η μεγάλη αλλαγή και εξέλιξη στη χάραξη του άρματος, σε σχέση με τις εναρκτήριοιες κοπές του νομισματοκοπείου. Η παράσταση έχει χάσει την αρχαϊκή γλυπτική βαρύτητα και στιβαρότητά της, γεγονός που ενισχύει τη θεωρία της μεσολάβησης ενός κενού 10 με 15 ετών από την πρώτη ομάδα των νομισμάτων των Συρακουσών.¹⁴⁹ Η μορφή της Νίκης στην πρώτη έκδοση της περιόδου¹⁵⁰ είναι σχετικά ασχημάτιστη, τα φτερά χαράσσονταιγωνιώδη και φαίνεται να μην έχει δοθεί ιδιαίτερη φροντίδα για τις αναλογίες και την απόδοση των λεπτομερειών του σώματος και του ενδύματος. Στην ακόλουθη έκδοση,¹⁵¹ οι αλλαγές στην απεικόνιση της θεότητας είναι σημαντικές. Η χάραξη είναι εξαιρετικά προσεγμένη και γίνεται εμφανής μια μεγάλη φροντίδα για την απόδοση των λεπτομερειών, γεγονός που δεν συναντούμε ξανά μέχρι την εποχή των μεγάλων χαρακτών. Το σώμα είναι ραδινό, τα φτερά ιδιαίτερα καλοσηματισμένα και διακρίνεται ο χαρακτηριστικός κρωβύλος στην κεφαλή της θεότητας. Η Νίκη φορά τον ποδήρη λεπτό αρχαϊκό χιτώνα, που ακολουθεί και αγκαλιάζει τις γραμμές του σώματος. Χαρακτηριστική της αρχαϊκής τέχνης είναι η απόδοση του λοξού ιωνικού ιματίου, που πέφτει στο κάτω μέρος του σώματος, με τις πτυχώσεις του να σχηματίζονται με λεπτές κυματιστές χαράξεις. Η Νίκη μοιάζει να κρατά τον πρώτο ρόλο στην απεικόνιση, παρατήρηση που επιτείνεται από το γεγονός ότι το σώμα της καταλαμβάνει έναν αρκετά μεγάλο και δυσανάλογο, σε σχέση με το μέγεθος της παράστασης, χώρο, φτάνοντας σε ιδιαίτερα μικρή απόσταση από τους ίππους και τον ηνίοχο. Η κοπή αυτή παρουσιάζει πλείστες ομοιότητες, τόσο στην απόδοση της Νίκης, όσο και του άρματος, με τα πρώτα τετράδραχμα της Γέλας (477 π.Χ.), των Λεοντίνων (476 π.Χ.) και της Κατάνης/Αίτνας (476 π.Χ.). Όπως συζητείται και στα αντίστοιχα κεφάλαια,¹⁵² είναι πολύ πιθανόν τα νομίσματα να φιλοτεγήθηκαν από τον ίδιο χαρακτή, ο οποίος εικάζουμε ότι προσελήφθη στις πόλεις για να εγκαινιάσει τη σειρά του, ήδη γνωστού στις Συρακούσες, θέματος του άρματος που στέφεται από τη Νίκη.

Στην αμέσως επόμενη έκδοση,¹⁵³ οι αναλογίες της Νίκης αλλάζουν, το σώμα μικραίνει και απομακρύνεται από το άρμα. Η θεότητα τοποθετείται σε όρθια θέση, σαν να βαδίζει πάνω από τους ίππους, ενώ η στάση της δεν μπορεί παρά να μας

¹⁴⁹ Βλ. και Kraay 1969, 36 (υποστηρίζει κενό 15 ετών) και Arnold-Biucci 1990, 47 (υποστηρίζει κενό 10 ετών).

¹⁵⁰ Boehringer 1929, αρ. V25.

¹⁵¹ Boehringer 1929, αρ. V26.

¹⁵² Βλ. κεφάλαιο V. 1.2, σελ. 91, V. 1.3, σελ. 109 και V. 1.4, σελ. 122.

¹⁵³ Boehringer 1929, αρ. V27.

θυμίζει την υστεροαρχαϊκή απεικόνιση της Νίκης στα νομίσματα της Ολυμπίας, χρονολογημένα γύρω στο 460 π.Χ.¹⁵⁴ Η χάραξη είναι κι εδώ ιδιαίτερα επιμελημένη, με περισσή μέριμνα για την απόδοση των λεπτομερειών και το σώμα έχει αποκτήσει περισσότερο συμμετρικές, σε σχέση με την υπόλοιπη παράσταση, αναλογίες. Στις τελευταίες κοπές της ομάδας¹⁵⁵ η Νίκη μετακινείται από την όρθια θέση, χωρίς όμως να επανέρχεται στην κλασική στάση του πετάγματος, διατηρώντας μια σχετικά ευθυτενή πόζα. Κρατά και με τα δύο χέρια το στεφάνι, στο οποίο έχει προστεθεί τώρα μια ταινία, που κυματίζει πάνω από τα σώματα των ίππων. Τα φτερά αποδίδονται ανοιχτά, επιμελημένα στη χάραξη, ενώ στο σώμα της θεότητας μοιάζει να μην έχει χαραχθεί το ένδυμα.

Η νίκη στην Ιμέρα, κατά το 480 π.Χ., μετέβαλε δραστικά το οικονομικό σκηνικό για τον Γέλωνα. Η νομισματική παραγωγή αυξήθηκε θεαματικά, καθώς υπήρχε πλέον άφθονο μέταλλο, που προερχόταν από τα λάφυρα των Καρχηδονίων, τα λύτρα για τις εξαγορές των αιχμαλώτων και τα 2.000 τάλαντα από τις πρόστιμα του πολέμου (Διόδ. 11.25.2).¹⁵⁶ Έτσι, η τρίτη ομάδα των τετραδράχμων αποτελείται από περισσότερες από 150 σφραγίδες εμπροσθοτύπων και 220 οπισθοτύπων. Αντίθετα με ότι θα περίμενε κανείς, λαμβάνοντας υπόψη τον μεγάλο αριθμό των σφραγίδων, δεν παρατηρούμε ιδιαίτερες μεταβολές ή κάποια εξέλιξη στην τεχνοτροπία των παραστάσεων της ομάδας αυτής. Η εξήγηση έγκειται στο γεγονός ότι, όπως άλλωστε επισημαίνουν και οι περισσότεροι μελετητές, πρόκειται για μια μαζική παραγωγή νομισμάτων, τα οποία κόπηκαν σε ένα πολύ σύντομο χρονικό διάστημα.¹⁵⁷ Στην ομάδα αυτή εντάσσεται και το πρώτο δεκάδραχμο των Συρακουσών – το λεγόμενο Δημαρέτειο – στο οποίο χαράσσεται ο ίδιος με τις προηγούμενες κοπές τύπος, με τη διαφορά ότι στο έξεργο της εμπρόσθιας όψης προστίθεται λέοντας, ενώ η Αρέθουσα στην οπίσθια φορά στεφάνι από φύλλα ελιάς.

Η χρονολόγηση των νομισμάτων των Συρακουσών έχει αποτελέσει πεδίο συνεχών συζητήσεων και αντιπαραθέσεων. Η Arnold-Biucchi, δημοσιεύοντας τον «θησαυρό» του Randazzo, έριξε φως σε πολλά ζητήματα της χρονολόγησης του νομισματοκοπείου και φυσικά αντιμετώπισε ξανά το ακανθώδες πρόβλημα του Δημαρέτειου, το οποίο χρονολόγησε στο τέλος της τρίτης ομάδας των νομισμάτων,

¹⁵⁴ Leu 90, 10 May 2004, αρ. 24 (κεφάλαιο V. 3.1.α, αρ. 4).

¹⁵⁵ Boehringer 1929, αρ. V55 και V58.

¹⁵⁶ Kraay 1972, 23.

¹⁵⁷ Η Arnold-Biucchi (1990) προτείνει 15 χρόνια διάρκεια παραγωγής των νομισμάτων αυτών. Σύμφωνα με τον Rutter (1998, 314) η ομάδα αυτή ξεκινά γύρω στο 478 και σταματά πριν το 466 π.Χ.

δηλαδή γύρω στο 470 π.Χ.¹⁵⁸ Ο Rutter ισχυρίστηκε ότι η ομάδα αυτή πρέπει να διήρκεσε 12 ή και λιγότερα χρόνια, παρότι λοιπόν τοποθέτησε και αυτός το δεκάδραχμο στο τέλος της σειράς, αποφάνθηκε ότι το δεκάδραχμο πρέπει να κόβεται λίγο πριν το 466 π.Χ.¹⁵⁹ Σε γενικές γραμμές, οι περισσότεροι μελετητές φαίνεται να συμφωνούν σε μια χρονολόγηση του δεκαδράχμου στα χρόνια του Ιέρωνα,¹⁶⁰ ενώ παραμένουν και οι πιστοί στις παλαιότερες θεωρίες, οι οποίοι υποστηρίζουν την υψηλή χρονολόγηση.¹⁶¹ Τέλος, ο Mattingly, επανεξετάζοντας τους «θησαυρούς» και τις απομιμήσεις του δεκαδράχμου, θεωρεί πιο σωστή μια χρονολόγηση μετά την πτώση της τυραννίας,¹⁶² ενώ ο Kraay μοιάζει αναποφάσιτος, ανάμεσα στην ένταξη του στα τελευταία χρόνια της τυραννίας ή στα πρώτα χρόνια των εμφυλίων ταραχών που ακολούθησαν.¹⁶³

Από την ομάδα αυτή (479-466 π.Χ.) ο σχεδιασμός της Νίκης φαίνεται να αλλάζει χαρακτήρα. Η θεότητα αποδίδεται βραχύσωμη, κάνοντας πιθανόν δυσκολότερη την απόδοση των λεπτομερειών που αφορούν, είτε στο σώμα, είτε στο ένδυμά της. Οι χαράξεις δεν είναι επιμελημένες και μάλιστα, καθώς απουσιάζει η προσπάθεια για την απόδοση της αίσθησης του πετάγματος, δίνεται ένα στατικό αποτέλεσμα, σε σύγκριση με τις πρώτες κοπές του νομισματοκοπείου. Χαρακτηριστική είναι η τάση της εποχής για έντονη σχηματοποίηση του ενδύματος, με τις πτυχώσεις του να σχηματίζονται με ευθείες χαράξεις, που χωρίς πλαστικό όγκο μένουν αδιατάρακτες από την κίνηση του σώματος.¹⁶⁴ Η τεχνοτροπία, όπως προαναφέραμε, φαίνεται να παραμένει σταθερή για ένα μεγάλο αριθμό κοπών, ενώ οι διαφοροποιήσεις που εντοπίζονται προκύπτουν, πιθανότατα, λόγω της ύπαρξης διαφορετικών χαρακτών και όχι λόγω της τεχνοτροπικής εξέλιξης που οφείλεται στην πάροδο του χρόνου. Οι πιο έντονες διαφορές εντοπίζονται, κυρίως, στο μέγεθος της μορφής, η οποία αλλού αποδίδεται εξαιρετικά βραχύσωμη¹⁶⁵ και αλλού περισσότερο ραδινή.¹⁶⁶ Αναγνωρίζουμε σε αυτή την ομάδα παράλληλες χαράξεις της Νίκης με κοπές της Γέλας, της περιόδου από το 477 έως περίπου το 470/67 π.Χ. και των

¹⁵⁸ Arnold-Biucchi 1990, 47.

¹⁵⁹ Rutter 1998, 314-15.

¹⁶⁰ Εκτός από τον Rutter και την Arnold-Biucchi, επίσης ο Knoepfler (1992, 5-45), ο οποίος υποστηρίζει την χρονολόγηση στο 472 και ο Boehringer (1992, 203-209) πριν το 467/66 π.Χ.

¹⁶¹ Cahn 1992, 99-102· Caccamo Caltabiano 1993, 383.

¹⁶² Mattingly 1992, 1-12.

¹⁶³ Βλ. Kraay 1972, 24, και 1976, 205, όπου υποστηρίζεται η χρονολόγηση γύρω στο 465/60.

¹⁶⁴ Βλ. και τις ομόλογες αποδόσεις του ενδύματος της Νίκης στα σύγχρονα νομίσματα της Γέλας (βλ. σελ. 92), των Λεοντίνων (βλ. σελ. 109-110) και της Κατάνης/Αίτνας (βλ. σελ. 122).

¹⁶⁵ Για παράδειγμα, Boehringer 1929, αρ. 179, 224.

¹⁶⁶ Boehringer 1929, αρ. 181.

Λεοντίνων, κυρίως από τις εναρκτήριες κοπές του νομισματοκοπείου (476 π.Χ.).¹⁶⁷ Επίσης, ομόλογη είναι η χάραξη της Νίκης και στα πρώτα τετράδραχμα της Κατάνης/Αίτνας, τα οποία έχουν χρονολογηθεί γύρω στο 476 π.Χ.¹⁶⁸ Οι εν λόγω τεχνοτροπικές ομοιότητες, αφενός επιβεβαιώνουν τη χρονολόγηση της τρίτης ομάδας των τετραδράχμων των Συρακουσών στο 479-466 π.Χ. και αφετέρου υποδηλώνουν τη χρήση κοινών χαρακτών στις τέσσερις αυτές πόλεις.

Μια διαφορετική αντιμετώπιση στη χάραξη της Νίκης διαπιστώνεται μετά το μέσον περίπου της περιόδου¹⁶⁹ και μέχρι το τέλος της. Ο τρόπος με τον οποίο αποδίδεται η θεότητα είναι τυπικός του αυστηρού ρυθμού. Το σώμα μοιάζει να αιωρείται, χωρίς καθόλου μέλημα για την αίσθηση της κίνησης και αποδίδεται με μια αφύσικη, σχεδόν γωνιώδη, κάμψη. Το βαρύ και άκαμπτο ένδυμα, ο πέπλος, καλύπτει το σώμα, χωρίς να αφήνει να διαφανούν οι λεπτομέρειές του, ενώ οι χαράξεις του δίνουν την αίσθηση ότι το σώμα τέμνεται σε τρία διακριτά μέρη. Το κάτω μέρος του ενδύματος είναι κωδωνόσχημο και οι πτυχώσεις του αποδίδονται με παράλληλες κυρτές γραμμές.

Η ιδιαίτερα έντονη κάμψη στο σώμα της Νίκης και η απόδοση του ενδύματος βρίσκουν παράλληλο στην παράσταση της θεότητας σε λήκυθο από τη Γέλα, χρονολογημένη γύρω στο 490/80 π.Χ.¹⁷⁰ Η έντονη κάμψη του σώματος είναι χαρακτηριστική και στη Νίκη που αποδίδεται σε υδρία των μέσων του 5^{ου} αι. π.Χ.,¹⁷¹ αλλά και σε γαμικό λέβητα, όπου η θεότητα εικονίζεται να αιωρείται σχεδόν στην ίδια στάση.¹⁷² Τεχνοτροπικές ομοιότητες, επίσης, διαπιστώνουμε στην παράσταση Νίκης σε αμφορέα του 470 π.Χ.¹⁷³ και λήκυθο του 460 π.Χ.¹⁷⁴ Το χέρι του ίδιου χαρακτήρα μπορούμε πιθανότατα να αναγνωρίσουμε στις, χρονολογημένες το 465 π.Χ., κοπές των Λεοντίνων,¹⁷⁵ όπου μάλιστα χαράσσεται στο έξεργο λέοντα, σύμβολο που θα χρησιμοποιηθεί και στις Συρακούσες στις τελευταίες, ήτοι σύγχρονες, κοπές της περιόδου. Παράλληλες απεικονίσεις, αν και περισσότερο εξελιγμένες στη χάραξη και την απόδοση των λεπτομερειών, συναντούμε και στις παραστάσεις ιπτάμενης Νίκης

¹⁶⁷ Σύγκρινε για παράδειγμα, Boehringer 1929, αρ. 181-190, 205, 208 (Συρακούσες) και Jenkins 1970, αρ. 127-146 (Γέλα)· Boehringer 1929, αρ. 86 αλλά και 243, 244, 250 (Συρακούσες) και SNG ANS 199, SNG Ashmolean 1771 (Λεοντίνοι).

¹⁶⁸ NAC 13, 8 October 1998, αρ. 250 (Αίτνα/Κατάνη) και Boehringer 1929, αρ. 235 (Συρακούσες).

¹⁶⁹ Από την κοπή Boehringer 1929, αρ. 293.

¹⁷⁰ ARV² 451, 35.

¹⁷¹ London CVA 6, πίν. 101, αρ. 1.

¹⁷² ARV² 1126, 1.

¹⁷³ ARV² 203, 100.

¹⁷⁴ ARV² 697, 28.

¹⁷⁵ Boehringer 1998, πίν. 11, αρ. 26-27 (κεφάλαιο V. 1.3, αρ. 2).

σε κοπές της Καμάρινας, της περιόδου 461 έως 440/35 π.Χ.¹⁷⁶ και της Κατάνης, της περιόδου 461 έως 450 π.Χ.¹⁷⁷ Η συγκεκριμένη τεχνική απόδοσης της θεότητας διατηρείται μέχρι και το τέλος της εν λόγω ομάδας των Συρακουσών, πλην ελαχίστων εξαιρέσεων, στις οποίες η Νίκη διακρίνεται για την ισχνότητά της και για τη δυσανάλογη σε μέγεθος απόδοση των φτερών της.¹⁷⁸

Στην ομάδα αυτή εντάσσονται και τα πρώτα δεκάδραγμα των Συρακουσών, τα οποία ομοιάζουν τεχνοτροπικά με τις κοπές των τελευταίων τετραδράχμων. Η παρατήρηση αυτή επιβεβαιώνει την υπόθεση του Rutter, ότι τα δεκάδραγμα πρέπει να χρονολογηθούν στο τέλος της ομάδας, αποτελώντας την κατάληξη μιας τεχνοτροπικής εξέλιξης και όχι την έναρξη μιας καινούργιας.¹⁷⁹ Δεν πρόκειται, λοιπόν, για κοπές που εορτάζουν την πτώση της τυραννίας και αναγγέλλουν την έναρξη μιας καινούργιας εποχής για την πολιτική και οικονομική ζωή των Συρακουσών, όπως είχαν υποστηρίξει ο Kraay και ο Mattingly,¹⁸⁰ αλλά για κοπές των τελευταίων ετών της τυραννίας.

Η περίοδος από το 466 έως το 425 π.Χ.¹⁸¹ μπορεί να χωριστεί σε δύο υποομάδες. Στην πρώτη, η οποία είναι και η μεγαλύτερη χρονικά (466-435 π.Χ.), χαράσσεται ως σύμβολο στο έξεργο κήτος. Η υποομάδα αυτή δεν έχει να επιδείξει ιδιαίτερες αλλαγές ή κάποια εξέλιξη στην τεχνοτροπία των παραστάσεων. Χαρακτηριστική, ωστόσο, σε ορισμένες κοπές, είναι η θέση των φτερών και του κάτω μέρους του σώματος, που χαράσσονται σαν δύο καμπύλες μάζες, σχηματίζοντας ένα καμπύλο V. Ομόλογη είναι η στάση αυτή με τις σύγχρονες απεικονίσεις της Νίκης στα νομίσματα της Γέλας και της Μεσσήνης.¹⁸² Σε γενικές γραμμές, η χάραξη της θεότητας ακολουθεί τεχνοτροπικά τις κοπές του τέλους της προηγούμενης ομάδας, ενώ στις τελευταίες σειρές καταλήγει να χαράσσεται ως μια ισχνή και σχεδόν σχηματοποιημένη μορφή.

Στις πρώτες κοπές της δεύτερης υποομάδας (435-425 π.Χ.)¹⁸³ γίνεται εμφανής μια έντονη αλλαγή στη χάραξη της μορφής της Νίκης. Μεγαλύτερο βάρος πέφτει στην επιμέλεια της χάραξής της και στην απόδοση των λεπτομερειών του σώματος.

¹⁷⁶ Westermarck και Jenkins 1980, αρ. 1-127 (κεφάλαιο V. 1.6, αρ. 1).

¹⁷⁷ Rizzo 1946, αρ. 1 (κεφάλαιο V. 1.4, αρ. 2).

¹⁷⁸ Για παράδειγμα, Boehringer 1929, αρ. 376, 387, 391.

¹⁷⁹ Rutter 1998, 315.

¹⁸⁰ Βλ. παραπάνω, σελ. 67.

¹⁸¹ Boehringer 1929, αρ. 408-627. Για τη χρονολόγηση, βλ. Arnold-Biucchi 1990, 47.

¹⁸² Σύγκρινε Jenkins 1970, αρ. 343, 345 (Γέλα), Caccamo Caltabiano 1993, αρ. 355, 356 (Μεσσήνη) και Boehringer 1929, αρ. 571 (Συρακούσες).

¹⁸³ Boehringer 1929, αρ. 628-728.

Συνάμα, προσπάθειες γίνονται για τη μεταφορά της αίσθησης της κίνησης της μορφής, αν και δεν θα μπορούσαμε να πούμε ότι οι χαρακτές έχουν επιτύχει να απομακρυνθούν αρκετά από τη στατικότητα των προηγούμενων χρόνων. Ο τρόπος χάραξης μεταβάλλεται εκ νέου στις κοπές που ακολουθούν, όταν οι χαρακτές επιλέγουν να σχεδιάσουν το σώμα της Νίκης αφύσικα ισχνό, σχεδόν σχηματοποιημένο.¹⁸⁴ Προς το τέλος της ομάδας αυτής¹⁸⁵ αναγνωρίζεται το χέρι ενός περισσότερο έμπειρου χαρακτή, ο οποίος ξαναδίνει στη Νίκη φυσικότητα στο πέταγμα και ζυγισμένες αναλογίες και, παράλληλα, φροντίζει ιδιαίτερα για την απόδοση των λεπτομερειών της ανατομίας της. Στις τελευταίες κοπές η Νίκη απεικονίζεται να κρατά πάνω από τις κεφαλές των ίππων ένα ανοιχτό, αντί για το κλειστό στεφάνι.

Από το 425 π.Χ. ξεκινά η ομάδα των τετραδράχμων που υπογράφονται από τους περίφημους χαρακτές της εποχής. Τα νομίσματα αυτά μελέτησε ο Tudeer, στο εξαιρετικό πόνημά του για τα υπογεγραμμένα τετράδραγμα των Συρακουσών.¹⁸⁶ Οι υπογραφές στις όψεις των νομισμάτων με τον τύπο του τεθρίππου αποκαλύπτουν τα ονόματα σπουδαίων καλλιτεχνών, του Ευμένη, του Ευαίνετου, του Ευθύμου (ΕΥΘ...), του Κίμωνα και του Ευαρχίδα. Πολλούς από τους χαρακτές αυτούς απαντούμε να υπογράφουν τις δημιουργίες τους και σε άλλα σικελικά νομισματοκοπεία, όπως ο Ευαίνετος σε τετράδραγμα και δραχμές στην Κατάνη, την Καμάρινα και την Τέρνα.

Στις πρώτες κοπές της περιόδου την κεφαλή της Αρέθουσας σχεδιάζει ο χαρακτήης Σωσίωνα. Οι σφραγίδες με το θέμα του άρματος είναι πανομοιότυπες, τόσο στην απεικόνιση του τεθρίππου, όσο και της Νίκης, με τις σύγχρονες κοπές της Καμάρινας.¹⁸⁷ Είναι λοιπόν πιθανόν να φιλοτεγήθηκαν από τον ίδιο χαρακτή, ενδεχομένως τον Σωσίωνα. Παράλληλο τεχνοτροπικά είναι το ανάγλυφο των μέσων του 5^{ου} αι. π.Χ.,¹⁸⁸ που εικονίζει τη Νίκη να ίπταται στο πάνω μέρος ενός τεθρίππου.

Η συμβατική και αμελής χάραξη της Νίκης στις σφραγίδες του Ευμένη¹⁸⁹ φανερώνει το χέρι ενός όχι ιδιαίτερα έμπειρου και εμπνευσμένου χαρακτή. Η πληθώρα των σφραγίδων εμπροσθοτύπων και οπισθοτύπων που δημιούργησε

¹⁸⁴ Για παράδειγμα, Boehringer 1929, αρ. 657, 677, 697.

¹⁸⁵ Boehringer 1929, αρ. 722-728.

¹⁸⁶ Tudeer 1913.

¹⁸⁷ Βλ. κεφάλαιο V. 1.6, σελ. 158.

¹⁸⁸ Waywell 1967, 19-26· Goulaki-Voutira 1992, αρ. 329.

¹⁸⁹ Tudeer 1913, αρ. 9, 10, 11.

αποκαλύπτει ότι πρόκειται, προφανώς, για χαράκτη που δούλευε σταθερά στο νομισματοκοπείο των Συρακουσών.

Η δουλειά του Ευαίνετου πρέπει να ξεκινά περίπου το 417 π.Χ., λίγο πριν την επίθεση των Αθηναίων.¹⁹⁰ Ο περιορισμένος αριθμός των σφραγίδων που υπογράφει υποδηλώνει ότι, σε αντίθεση με τον Ευμένη, δεν απασχολείτο μόνιμα από το νομισματοκοπείο των Συρακουσών.¹⁹¹ Στην πρώτη σφραγίδα του,¹⁹² η Νίκη κρατά τα πόδια της λυγισμένα σχεδόν σε ορθή γωνία, ενώ το ένδυμα κυματίζει μόνο στο κάτω μέρος τους. Η τάση προς τη χρήση γωνιών παρατηρείται και στην απόδοση των φτερών, παρόλα αυτά η μορφή διατηρεί την πλαστικότητά της και, ταυτόχρονα, δίνεται η φυσική αίσθηση ότι το σώμα της Νίκης παρασύρεται από την ορμή του ανέμου. Στη δεύτερη σφραγίδα του¹⁹³ η χάραξη της Νίκης είναι σχεδόν πανομοιότυπη, ο χαρακτήρας, όμως, έχει προσθέσει στα χέρια της Νίκης μια πινακίδα, στην οποία αναγράφεται το όνομά του (EYAINETO). Συγκρίνοντας την κοπή αυτή με την αντίστοιχη παράσταση του χαράκτη στην Κατάνη, θα μπορούσαμε να επισημάνουμε ότι η απόδοση της Νίκης στις Συρακούσες διατηρεί αρκετά αρχαϊκά στοιχεία, αντιληπτά, κυρίως, λόγω της χρήσης των γωνιών. Οι σφραγίδες του καλλιτέχνη στην Κατάνη διακρίνονται από ώριμη τεχνοτροπία, γεγονός που οδηγεί σε μια υστερότερη χρονολόγησή τους. Η παρατήρησή μας αυτή, εξάλλου, ενισχύεται και από το γεγονός ότι ο Ευαίνετος δεν θα μπορούσε να δουλεύει και στα δύο νομισματοκοπεία πριν από την υπογραφή συνθήκης ειρήνης μεταξύ των δύο πόλεων, η οποία έλαβε χώρα την άνοιξη του 409 π.Χ. (Διόδ. 13.56).

Άξιος ιδιαίτερης μνείας είναι ο χαράκτης Εύθυμος (EYΘ[...]), ο οποίος με την προσθήκη νέων στοιχείων, αλλά και την εμπνευσμένη χάραξή του δίνει μια νέα πνοή στην παράσταση.¹⁹⁴ Το τέθριππο οδηγεί τώρα φτερωτός νέος (Ερωτας ή Αγώνας), ενώ η Νίκη κρατά, εκτός από το στεφάνι, άφλαστον. Η ωριμότητα του καλλιτέχνη είναι εμφανής στην απόδοση της μορφής της Νίκης, η οποία, παρότι διατηρεί αρχαϊκά στοιχεία, που στερούν την πλαστικότητα από το ένδυμά της, διακρίνεται από ελευθερία και σιγουριά στη χάραξη της στάσης και της κίνησής της, στοιχεία που χαρίζουν ένα φυσιοκρατικό αποτέλεσμα. Επιπλέον, ο χαράκτης αποδίδει τον κορμό της θεότητας κατενώπιον, μια τεχνοτροπική λεπτομέρεια, την οποία συνήθως οι

¹⁹⁰ Jongkees 1941, 79.

¹⁹¹ Jongkees 1941, 85.

¹⁹² Tudeer 1913, αρ. 12.

¹⁹³ Tudeer 1913, αρ. 12.

¹⁹⁴ Tudeer 1913, αρ. 15.

καλλιτέχνες φροντίζουν για τη χάραξη των κεντρικών μορφών της παράστασης, ιδιαίτερα κατά τον 5^ο και 4^ο αι. π.Χ.

Ακολουθούν τα τετράδραχμα, των οποίων την κεφαλή της Αρέθουσας υπογράφει ο Φρύγιλλος. Στην οπίσθια όψη,¹⁹⁵ η οποία δεν είναι υπογεγραμμένη, χαράσσεται το κλασικό τέθριππο με τη Νίκη, αυτή τη φορά, όμως, ηνίοχος είναι η ίδια η Περσεφόνη, η λατρεία της οποίας είχε προεξέχουσα σημασία στις Συρακούσες. Η τεχνική χάραξης της παράστασης καθιστά τις κοπές σχεδόν σύγχρονες, ή λίγο μεθύτερες αυτών του Ευθύμου.

Στα τετράδραχμα των οποίων οι εμπρόσθιες όψεις φέρουν την υπογραφή του Κίμωνα, αντιλαμβανόμαστε μια τελειώς διαφορετική απόδοση της Νίκης.¹⁹⁶ Στην πρώτη σφραγίδα, η οποία επίσης φέρει την υπογραφή του Κίμωνα στο έξεργο, αξιοθαύμαστο είναι το ενδιαφέρον του χαρακτήρα για την απόδοση των λεπτομερειών, τόσο του ενδύματος, όσο και του σώματος της θεότητας. Η δεύτερη σφραγίδα, σε αναλογία με τετράδραχμο της Κατάνης, του οποίου η εμπρόσθια όψη έχει την υπογραφή του Ηρακλείδα, η Νίκη χαράσσεται σε όρθια θέση, κρατώντας στα χέρια της το στεφάνι. Η απόδοση των πτυχώσεων του χιτώνα, αλλά και της κόμης της θεότητας με κυματιστές χαράξεις και ο σχηματισμός των φτερών προς τα πάνω χαρίζουν στην παράσταση την αίσθηση της κίνησης, ενώ προσπάθεια γίνεται για να στραφεί η μορφή προς το μέρος του θεατή, αν και χωρίς μεγάλη επιτυχία. Πρόκειται για μια αριστουργηματική χάραξη της θεότητας, η οποία, παρότι υπολείπεται στη μετάδοση της ευαισθησίας και της ατομικότητας, συγκρινόμενη με το προαναφερθέν τετράδραχμο της Κατάνης, δεν παύει να αποτελεί ένα πρωτοποριακό, για την εποχή του, έργο της νομισματικής μικροτεχνίας.

Ο Ευαρχίδας συνεισέφερε στο νομισματοκοπείο των Συρακουσών με δύο υπογεγραμμένες σφραγίδες εμπροσθοτύπων.¹⁹⁷ Ο χαρακτήρας, παρότι ακολούθησε την ίδια τεχνική στην απεικόνιση του άρματος, χειρίστηκε το θέμα της Νίκης με δύο διαφορετικές οπτικές. Στη μία κοπή η θεότητα απεικονίζεται ιδιαίτερα στιβαρή, σε μέγεθος δυσανάλογο με την υπόλοιπη παράσταση, ενώ στη δεύτερη χαράσσεται ραδινή και μικρόσωμη. Εάν κρίνουμε από την απεικόνιση του άρματος, στον ίδιο καλλιτέχνη ανήκουν, πιθανότατα, και δύο άλλες κοπές.¹⁹⁸ Η σειρά αυτή ενδεχομένως αποτελεί μια σπουδή του χαρακτήρα πάνω στο θέμα της Νίκης και στο τελευταίο

¹⁹⁵ Tudeer 1913, αρ. 34.

¹⁹⁶ Tudeer 1913, αρ. 53, 54.

¹⁹⁷ Tudeer 1913, αρ. 31, 33.

¹⁹⁸ Tudeer 1913, αρ. 30, 32.

νόμισμα έχει εξελίξει τόσο την τεχνική του, ώστε να παρουσιάσει μια Νίκη μοναδικής ποιότητας και ομορφιάς, ιδιαίτερα προσεγμένη, τόσο στη συμμετρία των αναλογιών, όσο και στην απόδοση της κίνησης και των λεπτομερειών του ενδύματος και του φτερώματος.

Ακολουθούν τα δεκάδραχμα των χαρακτών Κίμωνα και Ευαίветου, τα οποία, σύμφωνα με τα νέα δεδομένα της έρευνας, εντάσσονται στα χρόνια της βασιλείας του Διονυσίου Α΄ (406/405-367 π.Χ.).¹⁹⁹ Τα δεκάδραχμα του Κίμωνα μελετήθηκαν από τον Jongkees το 1941²⁰⁰ και του Ευαίветου από τον Gallatin το 1930.²⁰¹ Στις σφραγίδες του Κίμωνα, οι οποίες είναι και οι πρωιμότερες, η ταχύτητα αποτελεί το κύριο χαρακτηριστικό στην απόδοση, τόσο της Νίκης, όσο και της υπόλοιπης παράστασης. Η απεικόνιση αποκτά ένταση και δραματικότητα, καθώς δίνεται η εντύπωση, πως η Νίκη κατέρχεται από τον ουρανό με ορμή και ταχύτητα, ενώ με τα χέρια τεντωμένα μπροστά προσπαθεί να προσεγγίσει τον, αφοσιωμένο στη ροή της κούρσας, ηνίοχο και να του αποθέσει το στεφάνι. Η αίσθηση αυτή έρχεται σε αντίθεση με την απόλυτη αρμονία και ραδινότητα του σώματος της Νίκης, το οποίο είναι ενδεδυμένο με ελαφρύ, λεπτό χιτώνα, που μοιάζει κι αυτός να παρασύρεται από την ταχύτητα του ανέμου.

Σε αντιδιαστολή με τις ραδινές, γεμάτες χάρη και ορμή Νίκες του Κίμωνα, οι σφραγίδες του Ευαίветου αποτυπώνουν τη θεότητα στιβαρή και δυναμική. Το βαρύ ένδυμα καλύπτει το σώμα της θεότητας, χωρίς να διακρίνονται οι λεπτομέρειές του, ταυτόχρονα, όμως, η απόδοσή του χαρακτηρίζεται από μεγάλη πλαστικότητα, με τις πτυχωσεις του να μοιάζουν σαν να συμμετέχουν σε διαφορετικές ριπές του ανέμου.

ΣΥΜΒΟΛΙΣΜΟΣ

Το θέμα του άρματος που οδηγείται από ηνίοχο αποτέλεσε, όπως ήδη σχολιάσαμε, το βασικό εικονογραφικό τύπο του νομισματοκοπέιου των Συρακουσών, ο οποίος, με διάφορες βέβαια παραλλαγές, διατηρήθηκε για αρκετές δεκαετίες και αντιγράφηκε, όχι μόνο από τα υπόλοιπα νομισματοκοπέια της Σικελίας, αλλά και από τα καρχηδονιακά νομίσματα του 4^{ου} αι. π.Χ. Την περίοδο κατά την οποία εισήχθη ο τύπος (τέλη του 6^{ου} αι. π.Χ.), οι Συρακόσιοι κυβερνούνταν από αριστοκρατικό

¹⁹⁹ Βλ. παρακάτω, σελ. 81-82.

²⁰⁰ Jongkees 1941.

²⁰¹ Gallatin 1930.

πολίτευμα. Είναι σαφές ότι η παράσταση, την οποία πιθανότατα εμπνεύστηκαν από τα νομίσματα της Ολύνθου,²⁰² αποτελούσε το καταλληλότερο μοτίβο για την εκδήλωση του ενδιαφέροντός τους για τους ιππικούς αγώνες, αλλά και της περηφάνιας για τη συμμετοχή τους στους πανελλήνιους αγώνες των Δελφών και της Ολυμπίας. Ο τύπος του άρματος διατηρήθηκε μέχρι περίπου το 490 π.Χ., όταν δηλαδή οι αριστοκράτες εξορίστηκαν από τις Συρακούσες και μετά από ένα κενό κάποιων ετών στη νομισματοκοπία ο τύπος επανεμφανίστηκε με μικρές, αλλά ουσιαστικές αλλαγές στο θέμα του. Μια από τις αλλαγές αυτές είναι η προσθήκη της θεότητας Νίκης πάνω από το άρμα, η οποία στέφει τους ίππους ή τον ηνίοχο.

Η περίοδος κατά την οποία ξεκινά εκ νέου η νομισματοκοπία των Συρακουσών, συμπίπτει με ιστορικά γεγονότα, τα οποία επηρέασαν το μέλλον, όχι μόνο της πόλης, αλλά και ολόκληρης της Σικελίας. Στην πόλη εγκαθιδρύεται δημοκρατία και οι αριστοκράτες, αφού εκδιώκονται από την πόλη, ζητούν τη βοήθεια του Γέλωνα, ήδη τυράννου της Γέλας και κυρίαρχου στο μεγαλύτερο μέρος της νοτιοανατολικής Σικελίας. Ο τελευταίος κυριεύει την πόλη, επαναφέρει τους εξοριστούς αριστοκράτες και τη χρίζει πρωτεύουσά του, μεταφέροντας εκεί και ένα μεγάλο μέρος του πληθυσμού της Γέλας. Έτσι, κατά το 485 π.Χ. η ήσσοнос σημασίας και σπαρασσόμενη από διαμάχες πόλη των Συρακουσών γίνεται πρωτεύουσα του ισχυρού ανατολικού σικελικού βασιλείου.

Η εισαγωγή της Νίκης στο τυπικό θέμα του άρματος των Συρακουσών έχει συσχετιστεί από αρκετούς μελετητές με τη νίκη του Γέλωνα στους Ολυμπιακούς αγώνες του 488 π.Χ.²⁰³ Όπως δε υποστηρίζει η Arnold-Biucchi, η διατήρηση του ίδιου τύπου ακόμα και μετά την πτώση της τυραννίας, οδηγεί στην ερμηνεία του θέματος ως καθαρά αγωνιστικού και όχι ως πολιτικού.²⁰⁴

Η άποψη αυτή, όπως θα καταδείξουμε στη συνέχεια, δεν αποδίδει τις πραγματικές διαστάσεις της εν λόγω επιλογής. Ένα χαρακτηριστικό γνώρισμα των συμβόλων είναι ότι η σημασιοδότησή τους μπορεί να αλλάζει ανάλογα με τα ιστορικά συμφραζόμενα, εξυπηρετώντας διαφορετικούς σκοπούς και στόχους ανά περίπτωση. Κατά τη γνώμη μου, λοιπόν, η προσθήκη της Νίκης στον εικονογραφικό τύπο και η διατήρησή της καθ' όλη τη διάρκεια της τυραννίδας στις Συρακούσες, εμπεριέχει ασφαλώς και ιδεολογικές και πολιτικές προεκτάσεις.

²⁰² Babelon 1907, 1517· Gaebler 1925, 193· Cahn 1979, 49-51.

²⁰³ Kraay 1976, 210.

²⁰⁴ Arnold-Biucchi 1990, 30.

Γνωρίζουμε ότι ιδιαίτερα κατά τον 5^ο αι. π.Χ. η επιτυχία στους αγώνες έχαιρε μεγάλης εκτίμησης από τις οικογένειες των ευγενών στην Ελλάδα. Ο Πίνδαρος είχε εγείρει γύρω από τις νίκες αυτές μια ολόκληρη μεταφυσική της αριστοκρατίας, καθώς αντιλαμβανόταν την αθλητική επιτυχία ως μια απόδειξη της *ἀρετής*, των εγγενών δηλαδή ικανοτήτων των ευγενών, τις οποίες λίγοι εκλεκτοί είχαν κληρονομήσει από τους θεϊκούς προγόνους τους. Σε μικρότερο βαθμό, την οπτική αυτή ασπαζόταν και ο Βακχυλίδης, ο οποίος μιλούσε με θέρμη για τη σπουδαιότητα της επιτυχίας στον αγώνα. Οι ποιητές αυτοί είχαν, άλλωστε, την υποστήριξη και την προστασία ευγενών από την Αίγινα, τη Θεσσαλία και τη Σικελία.²⁰⁵

Ιδιαίτερα στην Ιταλία και τη Σικελία, ο σεβασμός και η εκτίμηση για τον νικητή αθλητή φαίνεται να είχε φτάσει σε υψηλότερα επίπεδα. Ο νικητής δεν ανταμείβονταν απλά ως μια ανώτερη ανθρώπινη ύπαρξη, αλλά ως μια οντότητα πάνω από τα ανθρώπινα μέτρα.²⁰⁶ Ο Ολυμπιονίκης Φίλιππος από τον Κρότωνα αφηρωίστηκε μετά το θάνατό του και τιμήθηκε με θυσίες «εξαιτίας της ομορφιάς του» (Ηρόδ. 5.47), αλλά και ο Ολυμπιονίκης Εύθυμος από τους Λοκρούς Επιζεφυρίους δέχθηκε, όπως μαρτυρείται, ανάλογες τιμές κατά τη διάρκεια της ζωής του (Πλίν., *HN* 7.47). Ενδεικτικό είναι και το παράδειγμα του Εξαίνετου, ο οποίος κέρδισε στους αγώνες το 416 και το 412 π.Χ. και εισήλθε στην πόλη σε τέθριππο, συνοδευόμενος από 300 συνωρίδες (Διόδ. 13.82).

Οι τιμές που αποδίδονταν στους νικητές των αγώνων δεν σχετίζονταν μόνο με τα θρησκευτικά έθιμα, αλλά σταδιακά αποκτούσαν και κοινωνικοπολιτικές προεκτάσεις. Η επιτυχία στους αγώνες, με τη συνεπακόλουθη πολιτική επιρροή που προσέφερε, αποτελούσε ένα θαυμάσιο εργαλείο, προκειμένου να αποκτηθεί, αλλά και να διατηρηθεί η επιθυμητή φήμη και εξουσία.²⁰⁷

Η εισαγωγή της Νίκης στον, ήδη γνωστό και καθιερωμένο από τους αριστοκράτες, τύπο του άρματος συμπίπτει χρονικά με την άνοδο των τυράννων στην εξουσία. Η σύνδεση των αγώνων με την πολιτική κατά την εποχή αυτή είναι ιδιαίτερα ξεκάθαρη στη Δύση, όπως αποδεικνύει η μακρά σειρά των τυράννων που είχαν κατακτήσει νίκες σε σημαντικούς αγώνες στα πρώτα χρόνια του 5^{ου} αι. π.Χ. Ο Άστυλος του Κρότωνα, ο Αναξίλας του Ρηγίου, ο Θέρων και ο Ξενοκράτης του Ακράγαντα, ο Γέλωνας και ο Ιέρωνας των Συρακουσών, όλοι είχαν σημειώσει νίκες

²⁰⁵ Bowra 1938, 263.

²⁰⁶ Bowra 1938, 265-66.

²⁰⁷ Raschke 1988, 40-41.

σε σημαντικούς αγώνες. Δεν θα έπρεπε, επίσης, να μείνει ασχολίαστο το γεγονός ότι ο Κλέανδρος, ο πρώτος τύραννος της Σικελίας²⁰⁸ (Γέλα, 505 π.Χ.), ήταν ο γιος του Παντάρεως (Ηρόδ. 7.154), του πρώτου Σικελού που κέρδισε σε αρματοδρομίες στην Ολυμπία, επιτυχία την οποία φρόντισε να μνημονεύσει, στήνοντας αναθηματική επιγραφή στην Ολυμπία (*I.G.A.* 5_{12 a}).²⁰⁹ Στη Δύση, όπως και αλλού, την αίγλη και το κύρος που κατακτούσε κάθε επιτυχημένος αθλητής διεκδικούσαν με σθένος όλοι όσοι ήθελαν να κερδίσουν την πολιτική εξουσία, για τους ίδιους ή τις οικογένειές τους.²¹⁰ Έτσι, η συμμετοχή σε πανελλήνιους αθλητικούς αγώνες, ιδιαίτερα στα ιππικά αγωνίσματα και τις αρματοδρομίες και η έγερση αφιερωμάτων στα πανελλήνια ιερά αποτελούσαν σαφείς πολιτικές πράξεις.²¹¹

Μελετώντας την επινίκια ποίηση του Πινδάρου, παρατηρούμε ότι οι νικητές σε αγώνες αρματοδρομίας τύραννοι παρουσιάζονται ως αγαθά πρόσωπα που ωφέλησαν την πόλη, αλλά και τους υποτελείς τους. Περιγράφονται ως φιλόανθρωποι βασιλείς και ιδρυτές,²¹² άξιοι ηρωικών τιμών και η εξουσία τους νομιμοποιείται χάρη στην υποτεθήμενη συνέχιση μιας επικής παράδοσης.²¹³ Οι ποιητικοί, όμως, έπαινοι του Πινδάρου αποτελούσαν, όπως εικάζουμε, μόνο ένα μέρος του μεγάλου στρατηγικού σχεδίου των Δεινομενιδών, προκειμένου να παρουσιάσουν εαυτούς ως ηρωικούς και σύμφωνους με την παράδοση ηγέτες. Παρατηρούμε ότι οι αναθηματικές επιγραφές των Δεινομενιδών στα πανελλήνια ιερά αποφεύγουν οποιαδήποτε σαφή ή άμεση αναφορά στο πολιτικό τους *status*. Οι τύραννοι δεν επιθυμούν να διαχωρίσουν τον εαυτό τους από οποιονδήποτε άλλο ιδιώτη και εγείρουν μνημεία, μια πολιτικά σημαντική πράξη, με τον τρόπο που θα το έκανε ένας παραδοσιακός αριστοκράτης νικητής και όχι ένας τύραννος που κατείχε μόνος του τον πολιτικό έλεγχο της πόλης.²¹⁴ Το παράδειγμα του Γέλωνα είναι κάτι παραπάνω από σαφές. Η επιγραφή στον χρυσό τρίποδα που αφιέρωσε στους Δελφούς μετά τη νίκη του εναντίον των Καρχηδονίων στην Ιμέρα, το 480 π.Χ.²¹⁵ (Διόδ. 11.26.7), δεν έχει καμία αναφορά στη θέση του ως στρατηγού των ελληνικών δυνάμεων, στην ίδια

²⁰⁸ Οι δύο προηγούμενες τυραννίες, του Παναίτιου στους Λεοντίνους, τον 7^ο αι. π.Χ. και του Φάλαρη στον Ακραγα, τον 6^ο αι. π.Χ. φαίνεται να ήταν ιδιαίτερα επισφαλείς και σύντομες (Ηρόδ. 7.154).

²⁰⁹ Dyer 1905, 297.

²¹⁰ Bowra 1938, 268.

²¹¹ Βλ. Raschke 1988, 38-41 και Kurke 1999, 172-74, σχετικά με τις περιπτώσεις, όπου νίκες σε ιππικά αγωνίσματα και αρματοδρομίες ερμηνεύονταν στην αρχαιότητα, ως επικίνδυνες πολιτικές ή και τυραννικές πράξεις.

²¹² Για τους τυράννους ως ιδρυτές πόλεων, βλ. Jacquemin 1993, 19-27.

²¹³ Βλ. Πίνδ. *Ολ.* 6.93-96· *Πυθ.* 1.60-65, 1.69-70· *Νεμ.* 9.30-32.

²¹⁴ Harrell 2002, 450-55.

²¹⁵ *SIG*³ 34· Meiggs και Lewis 1969, αρ. 28.

τη μάχη, ή στους συμμετέχοντες σε αυτή. Καμία αναφορά στην πολιτική ή στρατιωτική σπουδαιότητα, τοπική ή πανελλήνια, αυτής της αφιερωματικής πράξης. Η σιωπή αυτή μοιάζει προσεκτικά σχεδιασμένη, ειδικά εάν παρατηρήσουμε ότι τα μνημεία των Δεινομενιδών παντού αποφεύγουν να σημειώσουν το αυτονόητο, ότι αυτή η οικογένεια μετέβαλε την αριστοκρατική της θέση σε τυραννικό καθεστώς. Αποφεύγοντας λοιπόν να αναφερθούν στην πολιτική τους θέση και παρουσιάζοντας τους εαυτούς τους ως ιδιώτες που εκπροσωπούν απλά την πόλη τους, οι Δεινομενίδες επιτρέπουν στους κατοίκους της Γέλας και των Συρακουσών να συμμετέχουν στη δόξα των αφιερωμάτων τους.²¹⁶ Αυτός ήταν, πιθανότατα, ο μόνος τρόπος που οι Δεινομενίδες μπορούσαν να γίνουν αποδεκτοί από τους υποτελείς τους και να συντηρήσουν την εξουσία τους. Επιπροσθέτως, παρότι οι Δεινομενίδες υπερείχαν σε πλούτο και δύναμη, σε σχέση με τον υπόλοιπο ελληνικό κόσμο, ακόμα προσδοκούσαν την αποδοχή της ευρύτερης ελληνικής κοινότητας και ιδιαίτερα των αριστοκρατών. Ο Finley υπογραμμίζει και αυτός τη διστακτικότητα των Δεινομενιδών να αναφέρουν τον επίσημο τίτλο τους στα νομίσματα και τις αναθηματικές επιγραφές. Ερμηνεύει δε το γεγονός, ως επακόλουθο του μελήματός τους να γίνουν αποδεκτοί και παράλληλα να γίνει γνωστή η μεγαλοσύνη τους σε ολόκληρο τον κόσμο, σε μια εποχή που η τυραννία είχε ουσιαστικά εξαφανιστεί στην κυρίως Ελλάδα και η, κάποτε ουδέτερη, λέξη τύραννος είχε πια ταυτιστεί με το δεσποτισμό, αποκτώντας αρνητική χροιά. Όπως επισημαίνει ο ερευνητής, ουσιαστικά το μόνο εισιτήριο που διέθεταν οι Δεινομενίδες, προκειμένου να γίνουν αποδεκτοί, ήταν ο πλούτος τους, οι νίκες τους στους αγώνες αρματοδρομίας και τα πλούσια αφιερώματά τους στα πανελλήνια ιερά.²¹⁷

Παρότι η συμμόρφωση με το πανελλήνιο τυπικό των αναθηματικών επιγραφών υποδηλώνει ότι οι τύραννοι επιθυμούσαν να προβληθούν ως συνεχιστές της αριστοκρατικής παράδοσης, είναι σαφές και η προσπάθειά τους να προχωρήσουν πέρα από αυτή. Οι τύραννοι προσδοκούν να διαφοροποιηθούν από τους αριστοκράτες και, ταυτόχρονα, να δηλώσουν με σαφήνεια την υπεροχή τους έναντι των υπολοίπων διεκδικητών της εξουσίας, είτε πρόκειται για πολιτικές ομάδες, είτε για μεμονωμένα

²¹⁶ Βλ. την αναθηματική επιγραφή που συνόδευε το χάλκινο άρμα, το οποίο αφιέρωσε ο Γέλωνας στην Ολυμπία μετά τη νίκη του στις αρματοδρομίες του 488 π.Χ. (SIG³ 33). Επίσης, τις επιγραφές στα τρία κράνη που αφιέρωσε ο Ιέρωνας στην Ολυμπία μετά τη νίκη του στην Κύμη εναντίον των Ετρούσκων το 474 π.Χ. (Meiggs και Lewis 1969, αρ. 29) και την επιγραφή που διασώζει ο Πausanias (8.42.9), από το χάλκινο άρμα που αφιέρωσε ο γιος του Ιέρωνα, Δεινομένης μετά τις νίκες του πατέρα του στην Ολυμπία.

²¹⁷ Finley 1979, 56' βλ. επίσης και Kurke 1999, 132-33.

άτομα. Η προσθήκη της Νίκης στην εικονογραφία των νομισμάτων εστιάζει στη νίκη και όχι απλά στη συμμετοχή στους αγώνες. Αφενός δηλαδή προβάλλονται ως συνεχιστές των αριστοκρατών, επαναχρησιμοποιώντας το βασικό εικονογραφικό τύπο των Γαμορών και αφετέρου, προσθέτοντας το σύμβολο της επιτυχίας στους αγώνες, τη θεότητα Νίκη, φροντίζουν να υπερτονίσουν τη νίκη τους.

Θεωρώ, λοιπόν, ότι η εισαγωγή της Νίκης στον τύπο του άρματος στις Συρακούσες, παρότι σχετίζεται καταρχήν με την επιτυχία στους αθλητικούς αγώνες, έχει καθαρά πολιτικές προεκτάσεις, καθώς συνδέεται άμεσα με την επιδίωξη του Γέλωνα για τη νομιμοποίηση και διατήρηση της εξουσίας του. Το μήνυμα του εικονογραφικού αυτού τύπου δεν είναι μόνο η μνεία στη συμμετοχή των τυράννων στους μεγάλους αθλητικούς αγώνες, αλλά η νίκη τους σε αυτούς, ως ένα γεγονός που τους διαχωρίζει από τους υπολοίπους και δικαιώνει την πολιτική τους θέση. Η θεότητα Νίκη συμβολίζει δηλαδή εδώ το δικαίωμα στην πολιτική εξουσία, το οποίο αποκτάται και μέσω της επιτυχίας στους αθλητικούς αγώνες. Η υπόθεση ότι η προσθήκη της θεότητας ήταν σημαντική και προσεκτικά επιλεγμένη από τον ίδιο τον δυνάστη συνάδει και με την εξαιρετικά προσεγμένη χάραξη της Νίκης στις πρώτες κοπές του νομισματοκοπείου, αλλά πιθανόν και με τον μεγάλο χώρο που αρχικώς επιλέχθηκε να καταλαμβάνει στην παράσταση. Ακόμα και η προσθήκη της ταινίας στο στεφάνι, η οποία ανήκει στα πιο προσωπικά σύμβολα νίκης, που στόχο είχαν να διαχωρίσουν τον νικητή από τους υπολοίπους,²¹⁸ αποτελεί μέρος του προσεκτικού αυτού σχεδιασμού, παραπέμποντας άμεσα στις συγκεκριμένες επιτυχίες των τυράννων.

Το άρμα με τη Νίκη διατηρήθηκε για τους ίδιους λόγους και από τους επόμενους τυράννους των Συρακουσών, τους αδελφούς του Γέλωνα, Ιέρωνα και Θρασύβουλο. Έχουμε δε παρατηρήσει ότι ο εικονογραφικός τύπος του άρματος με τη Νίκη αποτέλεσε το μοντέλο για τις πρώτες εκδόσεις τετραδράχμων στα νομισματοκοπεία της Γέλας (477 π.Χ.), της Κατάνης/Αίτνας (476 π.Χ.) και των Λεοντίνων (476 π.Χ.). Οι εμπρόσθιες όψεις και των τεσσάρων αυτών νομισματοκοπειών, μοιράζονται τον ίδιο τύπο (με τη διαφορά ότι στην Κατάνη/Αίτνα το άρμα οδηγεί η Αθηνά), ενώ οι οπίσθιες διατηρούν καθαρά τοπική θεματολογία. Η αναγνώριση δε των ίδιων χαρακτών ανάμεσα σε κοπές των Συρακουσών και τις εναρκτήριες εκδόσεις των τριών αυτών πόλεων, ενισχύει την πιθανότητα οι

²¹⁸ Πιο αναλυτικά για την ταινία, βλ. κεφάλαιο V. 3.1.α, σελ. 330-31.

Δεινομενίδες (Πολύζαλος στη Γέλα, Ιέρωνας στις Συρακούσες, στην Κατάνη/Αίτνα και τους Λεοντίνους) να ήλεγχαν όλα τα νομισματοκοπεία και να επέλεγαν οι ίδιοι τους χαρακτες που θα δημιουργούσαν τις σφραγίδες. Πρόκειται λοιπόν για ένα, τουλάχιστον εν μέρει, δυναστικό νόμισμα, το οποίο, όσον αφορά στην εμπρόσθια όψη του, συνδέεται και αναφέρεται, ίσως για πρώτη φορά πριν τους ελληνιστικούς χρόνους, όχι στην πόλη, αλλά στον ίδιο το δυνάστη της, στα χέρια του οποίου γίνεται ένα οιονεί «προπαγανδιστικό» εργαλείο.

Όμως, ακόμα και μετά την πτώση της τυραννίας, στα χρόνια της δεύτερης Δημοκρατίας, από το 466 έως το 406 π.Χ., ο τύπος παραμένει σταθερός στο εικονογραφικό πρόγραμμα της πόλης. Θεωρώ ότι η διατήρηση του θέματος είχε αρχικώς τις ρίζες της σε καθαρά πρακτικά αίτια. Η Νίκη που στέφει το άρμα αποτελούσε πια έναν από τους πλέον αναγνωρίσιμους, διαδεδομένους, αλλά και δουλεμένους στα χέρια δεκάδων χαρακτών, τύπους της σικελικής νομισματοκοπίας. Ο τύπος συνέχιζε να φέρει ένα ιδιαίτερο συμβολικό βάρος, ταυτιζόμενος πια, όχι με την εξουσία των τυράννων, αλλά με την παντοδυναμία της πόλης των Συρακουσών, η οποία τον εισήγαγε και τον διέδωσε σε δεκάδες άλλα σικελικά νομισματοκοπεία. Η Νίκη, ως σύμβολο και φορέας της δύναμης και της ισχύος, υπενθυμίζει τώρα την κραταιά δύναμη των Συρακουσών και την επιβολή τους στις υπόλοιπες σικελικές πόλεις.

Μετά το 425 π.Χ., κλήθηκαν στην πόλη επώνυμοι χαρακτες, οι οποίοι προσέφεραν τη δική τους καλλιτεχνική ματιά πάνω στο εικονογραφικό θέμα του τεθρίππου που στέφεται από Νίκη. Η επιτυχία στο στρατιωτικό πεδίο αποτελούσε και πάλι για τις Συρακούσες ένα επίκαιρο θέμα, καθώς κατά τους χρόνους αυτούς μαινόταν ο πόλεμος των Συρακουσών και των δωρικών πόλεων της Σικελίας, εναντίον των Λεοντίνων και των χαλκιδικών πόλεων (Διόδ. 12.53). Είναι λοιπόν πιθανόν την περίοδο αυτή, καθώς η νίκη αποτελεί και πάλι αναγκαιότητα για τους Συρακοσίους και το σύμβολο της επαναφορτίζεται, αποκτώντας εκ νέου βαρύνουσα σημασία, το κάλεσμα των θαυμαστών αυτών καλλιτεχνών, που θα χάριζαν την έμπνευσή τους σε έναν ήδη γνωστό και καθιερωμένο τύπο, να οφείλεται στην ανάγκη για επανεπιβεβαίωση και επίδειξη της δύναμης της πόλης μέσα από το νόμισμα.

Ο συμβολισμός της Νίκης μετεξελίσσεται εκ νέου, όταν στην πορεία των ετών τα ίδια τα άτομα, οι χαρακτες, φροντίζουν να οικειοποιηθούν τη συμβολική της αξία, χρησιμοποιώντας τη μορφή της, προκειμένου να προβάλλουν τις ικανότητές τους και να επαινέσουν την ποιότητα του δημιουργήματός τους. Χαρακτηριστικό παράδειγμα

αποτελεί η περίπτωση του Ευαίветου, ο οποίος χαράσσει τη μορφή της θεότητας να κρατά την πινακίδα που γράφει το όνομά του.

Από τις υπογεγραμμένες εκδόσεις των Συρακουσών αξίζει να μνημονευθεί η φιλοτέχνηση οπισθοτύπου του χαρακτή Ευθύμου, η οποία, όπως εικάζουμε, αντανακλά σύγχρονα ιστορικά γεγονότα. Στην κοπή αυτή ηνίοχος είναι φτερωτός νέος, πιθανότατα ο Αγώνας, η Νίκη κρατά εκτός από το στεφάνι και άφλαστον, ενώ στο έξεργο η Σκύλλα κυνηγά ιχθύ, κρατώντας τρίαίνα. Παρατηρώντας το νόμισμα διαπιστώνουμε ότι η χαρακτηριστική στάση των ίππων, οι οποίοι γέρνουν τις κεφαλές τους προς τα πίσω από το έντονο τράβηγμα των ηνίων, αποτέλεσε το μοντέλο για την τελευταία κοπή του Σελινούντα, ο οποίος καταστράφηκε από τους Καρχηδόνιους το 409 π.Χ. Υποθέτουμε ότι η κοπή των Συρακουσών πρέπει να χρονολογηθεί κάποια χρόνια πριν από αυτόν τον δανεισμό και άρα εντάσσεται στα χρόνια της αποτυχημένης Αθηναϊκής εκστρατείας του 415-413 π.Χ. (Θουκ. 6.8). Η εισαγωγή του άφλαστου, ενός νέου, ναυτικού μάλιστα, συμβόλου, στο χέρι της Νίκης, αλλά και η παράσταση στο έξεργο, κάνουν εξαιρετικά θελκτική την υπόθεση, να αποτελεί η κοπή αυτή μνεία στη νίκη των Συρακουσών εναντίον του Αθηναϊκού στόλου (Θουκ. 7.70-71).²¹⁹ Το άφλαστον, όπως είναι γνωστό, συνηθιζόταν να αποκολλάται από τα πλοία των εχθρών και να επιδεικνύεται ως τρόπαιο από τους νικητές μιας ναυμαχίας. Η καμπύλη αυτή απόληξη της πρύμνης χρησιμοποιήθηκε ευρέως ως σύμβολο ναυτικής νίκης, τόσο στα νομίσματα, όσο και στις άλλες μορφές τέχνης.²²⁰

Κρίνοντας με βάση την τεχνοτροπία, στο πλαίσιο των ίδιων ιστορικών συμφραζομένων μπορούμε να εντάξουμε και την ανυπόγραφη σφραγίδα οπισθοτύπου,²²¹ η οποία συνδυάζεται με εμπροσθότυπο υπογεγραμμένο από τον Φρύγιλλο. Το τέθριππο εδώ οδηγεί η ίδια η Περσεφόνη, η οποία κρατά αναμμένο πυρσό και στέφεται από τη Νίκη. Η ανεύρεση πληθώρας λατρευτικών αντικειμένων, χρονολογημένων κατά τον ύστερο 5^ο αι. π.Χ., πιστοποιεί την ύπαρξη ιερού της Δήμητρας και της Περσεφόνης στα δυτικά της πόλης των Συρακουσών.²²² Το ιερό αυτό είναι πιθανότατα το ίδιο με αυτό που ο Διόδωρος μαρτυρεί ότι εξωραΐστηκε από

²¹⁹ Για τα γεγονότα της περιόδου, βλ. Kagan 1981, 157-353, αλλά και Hornblower 2008, 5-11.

²²⁰ Για τη δομή, το ρόλο, την ετυμολογία και την προέλευση του άφλαστου, βλ. Svoronos 1914, 120-30. Για τις απεικονίσεις του άφλαστου στα νομίσματα, βλ. Baldwin-Brett 1938, 23-32· γενικά στην τέχνη, βλ. τη βασική μελέτη του Diels 1915, 61-80. Για τη συσχέτιση των απεικονίσεων του άφλαστου με πολεμικά συμφραζόμενα, βλ. Wade-Gery 1933, 99-104· Hausmann 1957, 144-51· Gauer 1968, 71-72· Webster 1972, 75-79.

²²¹ Tudeer 1913, αρ. O34.

²²² Martin *et al.* 1979, 680-86.

τον Γέλωνα μετά τη νίκη της Ιμέρας (Διόδ. 11.26.7) και καταστράφηκε από τους Καρχηδόνιους το 396 π.Χ. (Διόδ. 14.70.4). Η χρονολόγηση των λατρευτικών αντικειμένων στην ίδια περίοδο με το εν λόγω νόμισμα πιθανόν συνηγορεί σε μια σύγχρονη αναβίωση της λατρείας της Περσεφόνης. Το γεγονός δε ότι η Νίκη στέφει μια από τις κύριες θεότητες των Συρακουσών κάνει ακόμα πιο άμεση τη σύνδεση με την πόλη και αποτελεί μια επιπλέον μνεία στην, ανανεωμένη μετά την κατατρόπωση του Αθηναϊκού στόλου, δύναμή της. Ενισχυτική προς αυτή την ερμηνεία είναι και η παρατήρηση ότι η τάση για υιοθέτηση γυναικείων μορφών ως ηνιόχων στα σικελικά νομίσματα εντοπίζεται κυρίως σε δύο χρονικές στιγμές· κατά το 425 π.Χ. και το 415 π.Χ., έτη που εντάσσονται στην Α' και Β', αντίστοιχα, Αθηναϊκή εκστρατεία (427-424 π.Χ. και 415-413 π.Χ.). Και στις δύο περιπτώσεις, όπως θα δούμε στην εξέταση και των υπολοίπων νομισματοκοπειών, οι τύποι απηχούν τα σύγχρονα πολιτικά γεγονότα.²²³

Αξίζει, επίσης, να αναφερθούν τα υπογεγραμμένα από τον Κίμωνα και τον Ευαίνετο δεκάδραχμα, στα οποία προστίθενται στο έξεργο κράνος, ασπίδα, θώρακας και περικνημίδες, αλλά και η επιγραφή ΑΘΛΑ. Τον 18^ο αιώνα ο Eckhel προσπάθησε να συνδέσει τα δεκάδραχμα με την τέλεση των «ἀργυρικῶν ἀγῶνων».²²⁴ Το 1891 ο Evans ερμήνευσε τις κοπές, ως αναμνηστικές της μεγάλης ήττας των Αθηναίων το 413 π.Χ. στον ποταμό Ασίναρο. Θεώρησε ότι η παράσταση του άρματος με τη Νίκη σχετίζεται με αγώνες που συστήθηκαν κατά το 412 π.Χ., με αφορμή τη νίκη αυτή και εξήγησε τα πολεμικά εξαρτήματα στο έξεργο, ως τα λάφυρα του Αθηναϊκού στρατού, τα οποία χρησιμοποιήθηκαν ως έπαθλα για τους αγώνες.²²⁵ Όμως, πέραν του ότι δεν έχουμε καμία ένδειξη ή μαρτυρία για την ύπαρξη αυτών των αγώνων, πρώτοι οι Jenkins και Kraay,²²⁶ με βάση τους «θησαυρούς» Ognina και Pachino, στους οποίους δεν περιέχονταν τα δεκάδραχμα, αμφισβήτησαν την υψηλή αυτή χρονολόγηση. Το 1989 ο Mildenberg, ερμηνεύοντας τον «θησαυρό» του Naro, κατέληξε ότι τα δεκάδραχμα του Κίμωνα, τα οποία είναι και τα πρωιμότερα, πρέπει να κόπηκαν γύρω

²²³ Η Καμάρινα κατά την περίοδο 425-405 π.Χ. εισάγει ως ηνίοχο του τεθρίππου την Αθηνά· το 425-420 π.Χ. και 415-404 π.Χ. η Γέλα απεικονίζει τη Νίκη ως ηνίοχο· το 415-408 π.Χ. η Μεσσήνη εισάγει την προσωποποιημένη Μεσσήνη· το 415 π.Χ. η Σεγέστη εισάγει τη Νύμφη Σεγέστη.

²²⁴ Eckhel 1792-1826, 243.

²²⁵ Evans 1891, 333. Βλ. και το άρθρο της Caccamo Caltabiano (1987, 119-37), η οποία λανθασμένα χρονολογεί και αυτή τα δεκάδραχμα γύρω στο 412 π.Χ., θεωρώντας ότι κόπηκαν προκειμένου να χρηματοδοτήσουν τις πολιτικές φιλοδοξίες του Συρακόσιου στρατηγού, Ερμοκράτη στην ανατολική Μεσόγειο.

²²⁶ Jenkins 1961, 86 και 1970, 99· Kraay 1969, 55 και 1976, 223-24.

στο 406 π.Χ.²²⁷ Η μαρτυρία των «θησαυρών» επιβεβαιώνεται από τα ιστορικά συμφραζόμενα της εποχής. Ο Διονύσιος Α΄ είχε επιτύχει κατά το 406 π.Χ. να αναγνωριστεί ως «στρατηγός αυτοκράτωρ» και να του μεταβιβαστεί η πλήρης ευθύνη και η απόλυτη εξουσία στον πόλεμο εναντίον των Καρχηδονίων (Διόδ. 13.95.1). Είναι σαφές ότι, προκειμένου να ανταποκριθεί στις απαιτήσεις της προετοιμασίας του για τον πόλεμο, χρειαζόταν υπέρογκα χρηματικά ποσά, αλλά και ένα νόμισμα μεγάλης αξίας, για να πληρώνει τους μισθοφόρους και τους τεχνίτες του.

Ανοιχτή, λοιπόν, παραμένει η ερμηνεία της προσθήκης του πολεμικού εξοπλισμού με την επιγραφή ΑΘΛΑ στο έξεργο, αλλά και το κατά πόσον το εικονογραφικό αυτό εύρημα συνδέεται με τη βασική παράσταση του τεθρίππου με τη Νίκη. Ανάλογο παράδειγμα συναντούμε σε δίδραγμα του Μεταποντίου, χρονολογημένα γύρω στο 440 με 430 π.Χ., στην οπίσθια όψη των οποίων χαράσσεται η μορφή του Αχελώου με την επιγραφή ΑΨΕΛΟΙΟ ΑΕΘΛΟΝ.²²⁸ Τα νομίσματα αυτά έχουν ερμηνευθεί ως έπαθλα των αγώνων που διεξάγονταν προς τιμήν του ποτάμιου θεού Αχελώου.²²⁹ Όμως, σε αντίθεση με τα δεκάδραγμα των Συρακουσών, η επιγραφή στις κοπές του Μεταποντίου αναγράφεται στον ενικό, γεγονός που κάνει εύκολη τη συσχέτιση ενός μεμονωμένου νομίσματος ως νικητήριου επάθλου και επιπροσθέτως, ακολουθεί κυκλικά την παράσταση, δημιουργώντας ένα οργανικό σύνολο με αυτή. Δεν θεωρείται, λοιπόν, πιθανόν να αποτελούσαν τα ίδια τα νομίσματα των Συρακουσών έπαθλα κάποιων αθλητικών αγώνων. Η Alföldi διαχώρισε την παράσταση στο έξεργο από το τέθριππο με τη Νίκη και θεώρησε ότι ο στρατιωτικός εξοπλισμός αφορούσε τα λαφυραγωγημένα όπλα του Αθηναίου στρατηγού Νικία. Έτσι, αποδίδοντας συμβολική σημασία στην πανοπλία, υποστήριξε ότι αποτελούσε έναν καλό οιώνό για την έκβαση του πολέμου εναντίον των Καρχηδονίων.²³⁰ Όμως, το πλείστον των σφραγίδων δείχνει καθαρά ένα κράνος φρυγικού τύπου, αλλά και μια ασπίδα που δεν μπορεί να είναι αττική. Επιπλέον, ο Διόδωρος (13.19.3) αναφέρει σαφώς, πως ο εξοπλισμός των Αθηναίων στρατηγών αφέθηκε ως τρόπαιο στο πεδίο της μάχης, προς τιμήν των θεών που βοήθησαν τους Συρακοσίους.

Οι αναπαραστάσεις φρυγικού κράνους στη Σικελία είναι λιγοστές και δεν βοηθούν στην ερμηνεία της παράστασης. Σε σχέση με την Αθηνά, εμφανίζεται σε

²²⁷ Mildenberg 1989, 182-88.

²²⁸ Noe 1931, πίν. 24, αρ. 311.

²²⁹ Lacroix 1965, 82.

²³⁰ Alföldi 1976, 123-24.

νομίσματα της Καμάρινας²³¹ και της Κατάνης,²³² τα οποία ανήκουν στην τελευταία δεκαετία του 5^{ου} αι. π.Χ., αλλά και σε κρατήρες που βρέθηκαν στη νεκρόπολη του Fusco στις Συρακούσες.²³³ Στην Κ. Ιταλία υιοθετείται σε στατήρες του 4^{ου} αι. π.Χ. από τον Τάραντα, στους οποίους, είτε ιπέας φορά φρυγικό κράνος, είτε ο ήρωας Τάραντας το κρατά στα χέρια του.²³⁴ Επίσης, ανιχνεύεται στην εμπρόσθια όψη αργυρών νομισμάτων από την Υέλη, όπου απεικονίζεται η κεφαλή της Αθηνάς με κράνος αυτού του τύπου.²³⁵

Ο Fischer-Bossert μελέτησε εξαντλητικά τις αναπαραστάσεις φρυγικού κράνους στην τέχνη και κατέδειξε τη δημοτικότητα του και τον έντονο συσχετισμό του με μύθους και λατρεία ηρώων. Με βάση τις παραστάσεις αυτές, αλλά και τη μαρτυρία των πηγών, συνέδεσε τον πολεμικό εξοπλισμό στο έξοργο των συρακοσιανών δεκαδράχμων με τα ομηρικά άθλα σε μορφή πανοπλίας, τα οποία δίνονταν στους αγώνες προς τιμήν του Πατρόκλου. Σύμφωνα με τον συγγραφέα, η παράθεσή τους στα νομίσματα εμφυσούσε στους στρατιώτες τη δύναμη των μυθικών ηρώων και ταυτόχρονα αποτελούσε την υπέρτατη αναγνώριση της προσπάθειας και της ανδρείας τους. Επιπλέον, ο Fischer-Bossert άφησε ανοιχτή την πιθανότητα ο Διονύσιος, προκειμένου να κρατήσει το στρατό ενωμένο και να αυξήσει την πειθαρχία και τη δύναμή του, να είχε ο ίδιος συστήσει ομηρικούς αγώνες, κατ' αναλογία με το παράδειγμα του Αγησιλάου, δίνοντας ως έπαθλα ομηρικά όπλα.²³⁶

Η Μουστάκα επιχείρησε πρόσφατα να επαναδιαπραγματευτεί το ζήτημα της ερμηνείας των δεκαδράχμων, παρουσιάζοντας για πρώτη φορά *unicum* νόμισμα από την Τρίκκα, το οποίο προέρχεται από ιδιωτική συλλογή και φέρει στην εμπρόσθια όψη Απόλλωνα με μουσικό όργανο και την επιγραφή ΑΘΛΑ. Ερμηνεύοντας το νόμισμα της Τρίκκας ως έπαθλο μουσικών αγώνων της Θεσσαλίας, θεωρεί ότι είναι πολύ πιθανόν η επιγραφή στα δεκάδραχμα των Συρακουσών να αναφέρεται και αυτή στα ίδια τα νομίσματα, τα οποία αποτελούσαν έπαθλα σε στρατιωτικούς ή αθλητικούς αγώνες.²³⁷

Σε αντίθεση με την ερμηνεία των περισσότερων ερευνητών, θεωρώ ότι ο χαρακτήρας της παράστασης απέχει πολύ από το να είναι ρεαλιστικός. Ο Διονύσιος

²³¹ Westermarck και Jenkins 1980, αρ. 144.

²³² Evans 1889, πίν. 4, αρ. 7 και Ravel 1947, αρ. 538, αντίστοιχα.

²³³ Trendall 1987, 25, αρ. 7-8.

²³⁴ SNG Lewis 133.

²³⁵ Rutter 2001, 1291, 1295.

²³⁶ Fischer-Bossert 1992, 39-60. Βλ. και Roller 1981, 107-119.

²³⁷ Moustaka 1997, 89-95.

είχε ανάγκη από μεγάλης αξίας νόμισμα για τις πληρωμές των μισθοφόρων του και ως εκ τούτου είναι πολύ ριψοκίνδυνο, να ερμηνεύσουμε το μοναδικό μεγάλης αξίας νόμισμα που μας έχει διασωθεί ως αγωνιστικό έπαθλο. Τα νομίσματα αυτά δεν κόπηκαν για να εξυπηρετήσουν εμπορικούς σκοπούς, αλλά θα κατέληγαν στα χέρια κυρίως στρατιωτών, που είχαν ανάγκη από εμψύχωση.²³⁸ Σε συνδυασμό, λοιπόν, με την παράσταση της Νίκης πάνω από το τέθριππο, που υπενθύμιζε την κραταιά δύναμη των Συρακουσών, η επιγραφή ΑΘΛΑ παραπέμπει σε μια ανταμοιβή των στρατιωτών με όπλα (πρβλ. και το απόσπασμα του Ξενοφώντα [*Ελλην.* 4.2.7], ἦν δὲ τὰ ἄλλα τὰ μὲν πλεῖστα ὄπλα ἐκπεπονημένα εἰς κόσμον καὶ ὀπλιτικά καὶ ἵππικά), αυτό όμως ο Διονύσιος δεν το πραγμάτωνε παρά μόνο σε ένα συμβολικό επίπεδο. Η παράσταση δεν αφορούσε τα αληθινά λάφυρα των ηττημένων Αθηναίων, αλλά παρουσίαζε τα όπλα των μυθικών ηρώων, τέχνασμα που θα εξυπηρετούσε τους προπαγανδιστικούς στόχους του Διονυσίου Α', προκειμένου να κρατηθεί υψηλό το ηθικό των στρατιωτών. Αξίζει δε να αναφερθεί και το γεγονός ότι ποικίλοι τύποι της Νίκης χρησιμοποιούνται κατά την εν λόγω περίοδο, σε σχέση με τον πόλεμο εναντίον των Καρχηδονίων, στα νομισματοκοπεία του Ακράγαντα, του Σελινούντα, της Καμάρινας, της Ιμέρας και της Σεγέστης.

Η μεγάλη σειρά των τετραδράχμων των Συρακουσών έφτασε στο τέλος της γύρω στο 400 π.Χ., για να αντικατασταθεί από ένα σύστημα, το οποίο αποτελούνταν κυρίως από αργυρά δεκάδραχμα και υποδιαιρέσεις σε χρυσό, αξίας ενός ή δύο δεκαδράχμων. Νομίσματα στα δύο μέταλλα εκδίδονταν ταυτόχρονα και η πιθανότερη χρονολόγησή τους είναι μεταξύ των ετών 396 και 367 π.Χ.²³⁹ Οι περισσότερες ελληνικές πόλεις της Σικελίας είχαν πλέον πάψει να εκδίδουν νόμισμα, διότι είτε είχαν υποταχθεί στις Συρακούσες, είτε είχαν καταστραφεί από τις Καρχηδονιακές επιδρομές. Οι Συρακούσες ήταν η μόνη ελληνική πόλη, με εξαίρεση τη Μεσσήνη, που είχε καταφέρει να διατηρήσει την ανεξαρτησία της και άρα ο Διονύσιος Α' δεν χρειαζόταν πια υποδιαιρέσεις, που να μπορούν να συναλλαχθούν με τις υπόλοιπες πόλεις, αλλά ένα υψηλής αξίας και με γόητρο νόμισμα, για να πληρώνει τους μισθοφόρους του.²⁴⁰ Στη λογική του γοήτρου εντάσσεται και η διατήρηση του τύπου του τεθρίππου με τη Νίκη και τον στρατιωτικό εξοπλισμό στο έξοργο στα δεκάδραχμα των Συρακουσών, καθώς αφενός αποτελούσε ένα εικονογραφικό θέμα

²³⁸ Για τα γεγονότα της περιόδου, βλ. *CAH VI*², 128-32.

²³⁹ Kraay 1976, 231.

²⁴⁰ Kraay 1976, 224.

με καθολική αποδοχή και αναγνωσιμότητα, ήδη από τα χρόνια των Δεινομενιδών, και αφετέρου παρέπεμπε στη μεγάλη νίκη του Διονυσίου Α΄, με την οποία ο ίδιος επέτυχε να κατοχυρώσει την ανεξαρτησία των Συρακουσών, της Μεσσήνης, των Λεοντίων, όπως και όλων των Σικελών (Διόδ. 13.114) και να αναγνωριστεί, όπως παραδίδεται από μεταγενέστερα ψηφίσματα των Αθηνών (*SIG*³ 128 [του 394/93 π.Χ.]· 159 [του 369/68 π.Χ.]· 163 [του 368/67 π.Χ.]), ως «άρχοντας της Σικελίας».

Όπως προκύπτει από την απουσία παραγωγής νομίσματος κατά τη διάρκεια της βασιλείας του Διονυσίου Β΄, η διακοπή του πολέμου με τους Καρχηδονίους, αλλά και το απόθεμα των νομισμάτων του πατέρα του, δεν δημιουργούσε ανάγκη για επιπλέον νόμισμα. Η νομισματοκοπία ξεκινά εκ νέου στις Συρακούσες την περίοδο του Τιμολέοντα, αλλά ο τύπος της Νίκης που στέφει το άρμα δεν χρησιμοποιείται ξανά. Η Νίκη επανεμφανίζεται στις κοπές του Αγαθοκλή, με τον θαυμάσιο τύπο της θεότητας που εγείρει τρόπαιο, οι οποίες, όμως, χρονικά δεν εντάσσονται στο ενδιαφέρον της παρούσας μελέτης.

V. 1.2 ΓΕΛΑ

ΤΥΠΟΙ ΝΟΜΙΣΜΑΤΩΝ

Αργυρά τετράδραχμα, 477-470/67 π.Χ.

Η ΝΙΚΗ ΣΤΕΦΕΙ ΙΠΠΟΥΣ

1. Ε. Συνωρίδα δ. οδηγούμενη από ανδρική μορφή. Άνω ίπταται Νίκη δ., κρατώντας στεφάνι, με το οποίο στέφει τους ίππους. Στικτός κύκλος.
Ο. ΣΕΛΑΣ. Ημίτομο ανθρωποκέφαλου τάυρου δ.
Jenkins 1970, αρ. 104,11

Αργυρά τετράδραχμα, 460-450 π.Χ.

Η ΝΙΚΗ ΣΤΕΦΕΙ ΙΠΠΟΥΣ

2. Ε. Συνωρίδα δ. οδηγούμενη από ανδρική μορφή. Άνω ίπταται Νίκη δ., κρατώντας στεφάνι, με το οποίο στέφει τους ίππους. Στο έξεργο κόκκος σιταριού. Στικτός κύκλος.
Ο. ΣΕΛΑΣ. Ημίτομο ανθρωποκέφαλου τάυρου δ.
Jenkins 1970, αρ. 205

Η ΝΙΚΗ ΣΤΕΦΕΙ ΤΑΥΡΟ

3. Ε. Συνωρίδα αρ. οδηγούμενη από ανδρική μορφή. Στο κέντρο της παράστασης ιωνικός κίονας. Στο έξεργο θαλάσσιο κήτος. Στικτός κύκλος.
Ο. ΣΕΛΑΣ. Ημίτομο ανθρωποκέφαλου ταύρου δ. Άνω ίπταται Νίκη δ., κρατώντας στεφάνι, με το οποίο στέφει τον ταύρο.
Jenkins 1970, αρ. 218

Αργυρά τετράδραγμα, 450-440 π.Χ.

Η ΝΙΚΗ ΣΤΕΦΕΙ ΙΠΠΟΥΣ

4. Ε. Συνωρίδα δ. οδηγούμενη από ανδρική μορφή. Άνω ίπταται Νίκη δ., κρατώντας με το δ. χέρι στεφάνι, με το οποίο στέφει τον ένα ίππο και με το αρ. ταινία. Στο έξεργο ανθέμιο. Στικτός κύκλος.
Ο. ΣΕΛΑΣ. Ημίτομο ανθρωποκέφαλου ταύρου δ.
Jenkins 1970, αρ. 341

Αργυρά τετράδραγμα, 440-430 π.Χ.

Η ΝΙΚΗ ΣΤΕΦΕΙ ΙΠΠΟΥΣ

5. Ε. ΣΕΛΟΙΟΝ. Συνωρίδα δ. οδηγούμενη από ανδρική μορφή. Άνω ίπταται Νίκη δ., κρατώντας στεφάνι, με το οποίο στέφει τους ίππους. Στικτός κύκλος.
Ο. ΣΟΣΙΠΟΛΙΣ. Ημίτομο ανθρωποκέφαλου ταύρου δ. Δ. ισταμένη γυναικεία μορφή στέφει τον ταύρο.

Jenkins 1970, αρ. 371,8

Αργυρά τετράδραγμα, 430-425 π.Χ.

Η ΝΙΚΗ ΣΤΕΦΕΙ ΙΠΠΟΥΣ

6. Ε. Συνωρίδα δ. οδηγούμενη από ανδρική μορφή. Άνω ίπταται Νίκη δ., κρατώντας στεφάνι, με το οποίο στέφει τους ίππους. Στο έξεργο κλαδί ελιάς. Γραμμικός κύκλος.
Ο. ΣΕΛΑΣ. Ημίτομο ανθρωποκέφαλου ταύρου δ.

Jenkins 1970, αρ. 391

Αργυρά τετράδραγμα, 425-420 π.Χ.

Η ΝΙΚΗ ΟΔΗΓΕΙ ΤΕΘΡΙΠΠΟ

7. Ε. ΓΕΛΩΙΟΝ. Συνωρίδα δ. οδηγούμενη από τη Νίκη. Στο άνω μέρος της παράστασης στεφάνι. Γραμμικός κύκλος.
Ο. Κεφαλή του ποτάμιου θεού Γέλα αρ. Γύρω από την κεφαλή τρεις ιχθύες.
Jenkins 1970, αρ. 454.

Αργυρά τετράδραγμα, 420-415 π.Χ.

Η ΝΙΚΗ ΣΤΕΦΕΙ ΙΠΠΟΥΣ

8. Ε. Συνωρίδα δ. οδηγούμενη από ανδρική μορφή. Άνω ίπταται Νίκη δ., κρατώντας στεφάνι, με το οποίο στέφει τους ίππους. Στο έξεργο σαύρα. Γραμμικός κύκλος.

Ο. ΓΕΛΑΣ. Ημίτομο ανθρωποκέφαλου ταύρου δ.

Jenkins 1970, αρ. 466

Ποικιλίες: η Νίκη στραμμένη αρ. στέφει τον ηνίοχο (Jenkins 1970, αρ. 474)

Αργυρά τετράδραγμα, 413-405 π.Χ.

Η ΝΙΚΗ ΟΛΗΓΕΙ ΤΕΘΡΙΠΠΟ

9. Ε. ΓΕΛΩΙΟΝ. Τέθριππο δ. οδηγούμενο από τη Νίκη. Άνω, αετός πετά δ.

Ο. ΓΕΛΑΣ. Ημίτομο ανθρωποκέφαλου ταύρου δ. Στο πεδίο κόκκος σιταριού.

Jenkins 1970, αρ. 483,30

ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΝΟΜΙΣΜΑΤΟΚΟΠΙΑ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ

Η Γέλα ιδρύθηκε το 689/88 π.Χ. από ένα μεικτό σώμα Ροδίων και Κρητών αποίκων, υπό την ηγεσία του Αντίφεμου και του Εντίμου (Θουκ. 6.4.3). Η νομισματοκοπία της πόλης ξεκινά περί το 490 π.Χ., κατά την έναρξη δηλαδή της τυραννίας του Γέλωνα (Ηρόδ. 7.155.1), με μια μεγάλη παραγωγή διδράχμων αττικού σταθμητικού κανόνα. Η νομισματική παραγωγή δεν διακόπτεται, όταν αυτός μεταφέρει την πρωτεύουσά του στις Συρακούσες (485 π.Χ.), μετοικίζοντας εκεί τους κατοίκους της Καμάρινας, αλλά και το μισό πληθυσμό της Γέλας (Ηρόδ. 7.156.2). Τη θέση του Γέλωνα στην εξουσία της Γέλας παίρνει ο αδελφός του, Ιέρωνας (Ηρόδ. 7.156.6), όμως, καθώς μετά το θάνατό του (478/77 π.Χ.) ο τελευταίος αναλαμβάνει την κυριαρχία των Συρακουσών (Διόδ. 11.38.7), τον διαδέχεται στη Γέλα ο αδελφός του Πολύζαλος (*FdD* III, 4: 452). Συγχρόνως, η παραγωγή των διδράχμων σταματά και αντικαθίσταται από τετράδραγμα, με τον χαρακτηριστικό τύπο των Συρακουσών, το τέθριππο που στέφεται από Νίκη. Η νομισματοκοπία σταματά για λίγο μετά το θάνατο του Πολύζαλου, πιθανότατα λόγω της αναταραχής που ακολούθησε την πτώση του τυραννικού καθεστώτος, ξαναρχίζει όμως το 460 π.Χ., λίγο μετά την επανίδρυση της Καμάρινας από τη Γέλα (Διόδ. 11.76.5· Θουκ. 6.5.3).²⁴¹ Το 405 π.Χ. η πόλη υποτάσσεται στους Καρχηδονίους (Διόδ. 13.108-111.1-2) και η νομισματική παραγωγή διακόπτεται έως το 339 π.Χ., οπότε και επανιδρύεται από τον Τιμολέοντα (Πλούτ., *Τιμ.* 35.1-2). Τότε, ξαναρχίζει η κοπή, μικρών αυτή τη φορά, υποδιαίρέσεων σε άργυρο και χαλκό, έως περίπου το 310 π.Χ. Το 282 π.Χ. η πόλη καταστρέφεται από τους Μαμερτίνους της Μεσσήνης (Διόδ. 23.1.4), η θέση εγκαταλείπεται και οι εναπομείναντες πολίτες μεταφέρονται από τον Φιντία, τύραννο του Ακράγαντα, στη Φιντία (σύγχρονη Λικάτη), όπου και κόβουν εκ νέου νόμισμα με το εθνικό τους (Διόδ. 22.2.2).²⁴²

²⁴¹ Για την επιβεβαίωση της χρονολόγησης με βάση τα αρχαιολογικά τεκμήρια της Καμάρινας, βλ. Giudice 1988, 56-57.

²⁴² Για τη νομισματοκοπία της πόλης, βλ. το σύνταγμα της νομισματοκοπίας της Γέλας από τον Jenkins (1970, 1-19), αλλά και τις διορθώσεις του Kraay (1971, 332-36).

ΤΕΧΝΟΤΡΟΠΙΑ

Η Νίκη απεικονίζεται για πρώτη φορά στα νομίσματα της Γέλας κατά τη δεύτερη περίοδο δραστηριότητας του νομισματοκοπείου, ήτοι κατά το 477-470/67 π.Χ.²⁴³ Η εν λόγω ομάδα των νομισμάτων αποτελείται από τετράδραχμα, τα οποία φέρουν στην εμπρόσθια όψη Νίκη ιπτάμενη πάνω από άρμα που κινείται προς τα δεξιά, οδηγούμενο από ανδρική μορφή. Η Νίκη ίπταται δεξιά σε όλα τα νομίσματα της περιόδου, κρατώντας στεφάνι έτοιμη να στέψει τους ίππους του άρματος ή έχοντάς το ήδη εναποθέσει στις κεφαλές τους.

Η εναρκτήρια κοπή της περιόδου παρουσιάζει πλείστες ομοιότητες, τόσο στην απόδοση της Νίκης, όσο και του άρματος, με τετράδραχμα των Συρακουσών, τα οποία ο Boehringer χρονολογεί γύρω στο 505 π.Χ.,²⁴⁴ σύμφωνα όμως με τη νεώτερη χρονολόγησή τους τοποθετούνται στο 485 π.Χ.²⁴⁵ Είναι κατά συνέπεια πιθανόν, όπως ήδη σχολιάσαμε,²⁴⁶ τα νομίσματα της Γέλας να φιλοτεγήθηκαν από τον ίδιο χαρακτή, ο οποίος προσελήφθη στη Γέλα, προκειμένου να εγκαινιάσει τη σειρά του, ήδη γνωστού στις Συρακούσες, θέματος των τεθρίπων που στέφονται από τη Νίκη.

Η χάραξη της Νίκης στις εκδόσεις αυτές είναι ιδιαίτερα προσεγμένη και γίνεται εμφανής μια ιδιαίτερη φροντίδα για την απόδοση των λεπτομερειών. Το ένδυμα ακολουθεί τις γραμμές του σώματος, ενώ οι πτυχώσεις του αποδίδονται με λεπτές κυματιστές χαράξεις. Το σώμα της θεότητας καταλαμβάνει έναν αρκετά μεγάλο και δυσανάλογο σε σχέση με το μέγεθος της παράστασης χώρο, φτάνοντας σε ιδιαίτερα μικρή απόσταση από τους ίππους και τον ηνίοχο, σαν να μην έχει ακόμα βρει τη σωστή του θέση στο νόμισμα. Από την αμέσως επόμενη έκδοση οι αναλογίες αλλάζουν, το σώμα μικραίνει και απομακρύνεται από το άρμα. Η Νίκη αποδίδεται βραχύσωμη, ενώ ιδιαίτερα χαρακτηριστική είναι η έντονη κάμψη του σώματος, που σχεδόν σχηματίζει μια ορθή γωνία ανάμεσα στον κορμό και τα κάτω άκρα, ομολογη στα αργυρά τετράδραχμα των Λεοντίνων, με την ίδια θεματολογία, τα οποία

²⁴³ Για τη χρονολόγηση των νομισμάτων ακολουθείται η άποψη του Jenkins (1970) με εξαίρεση τις τρεις πρώτες ομάδες του νομισματοκοπείου για τις οποίες κρίθηκαν ασφαλέστερες οι προτάσεις του Kraay στην κριτική του για την μονογραφία του Jenkins στο *Numismatic Chronicle* (1971, 334-35), καθώς λαμβάνει υπόψη του τις πρόσφατες αναχρονολογήσεις των νομισμάτων των Συρακουσών, με βάση τη μαρτυρία «θησαυρών» που ήρθαν στο φως μετά την έκδοση του συντάγματος του Jenkins.

²⁴⁴ Boehringer 1929, 78, πίν. 2, αρ. 38.

²⁴⁵ Kraay 1971, 333-34.

²⁴⁶ Βλ. κεφάλαιο V. 1.1, σελ. 65.

χρονολογούνται γύρω στο 476-468 π.Χ.²⁴⁷ Στην επόμενη έκδοση το σώμα είναι περισσότερο ευθυτενές και ψηλό και τα φτερά αποδίδονται γωνιώδη, στο πίσω μέρος του σώματος. Στη συνέχεια, οι χαράξεις είναι λιγότερο φροντισμένες και η Νίκη αποδίδεται ιδιαίτερα βραχύσωμη. Μέχρι και το τέλος της ομάδας αυτής η απεικόνιση της Νίκης δεν σημειώνει ιδιαίτερες αλλαγές και το σώμα παραμένει σε μικρές διαστάσεις, κάνοντας ιδιαίτερα δύσκολη την απόδοση των λεπτομερειών που αφορούν, είτε στο σώμα, είτε στο ένδύμα της. Θα μπορούσαμε να υποθέσουμε ότι οι χαρακτές δεν δείχνουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την απόδοσή της, καθώς αρκετά συχνά δίνεται η εντύπωση ότι κρατά έναν παραπληρωματικό ρόλο στην παράσταση. Χαρακτηριστική είναι η έντονη σχηματοποίηση στη χάραξη του ενδύματος της θεότητας. Οι πτυχώσεις του αποδίδονται με ευθείες χαράξεις, χωρίς πλαστικό όγκο και το ύφασμα πέφτει βαρύ και άκαμπτο πάνω στο σώμα, καλύπτοντας τις λεπτομέρειές του. Η τάση αυτή στην απόδοση του ενδύματος αποτελεί ιδιαίτερο χαρακτηριστικό της περιόδου και εντοπίζεται επίσης στην απόδοση της Νίκης στα σύγχρονα νομίσματα των Συρακουσών, των Λεοντίνων και της Κατάνης/Αίτνας.²⁴⁸ Αξίζει ιδιαίτερα να αναφερθεί μια ομάδα νομισμάτων, όπου τα φτερά της Νίκης αποκτούν χαρακτηριστική σχηματοποίηση και χαράσσονται σαν δύο γωνιώδεις μάζες, χωρίς να αποδίδονται οι λεπτομέρειές τους. Η ιδιαιτερότητα αυτή στη χάραξη ομοιάζει με τετράδραγμα των Συρακουσών από την τρίτη ομάδα του Boehringer, τα οποία πλέον χρονολογούνται γύρω στο 479/75-475/70 π.Χ.²⁴⁹ Οι έντονες τεχνοτροπικές ομοιότητες στη χάραξη του συνόλου της παράστασης καθιστούν προσιτή την υπόθεση της χρήσης κοινών χαρακτών ανάμεσα στις δύο πόλεις.

Κατά την επόμενη περίοδο (460-450 π.Χ.), τα νομίσματα εξακολουθούν να κοσμούνται από τους ίδιους τύπους. Η διαφοροποίηση αφορά στην παρουσία της Νίκης, η οποία δεν εμφανίζεται στην εμπρόσθια όψη παρά μόνο σε μια πρόιμη κοπή, ενώ εγκαινιάζεται στην παράσταση της οπίσθιας όψης μιας μικρής ομάδας νομισμάτων, στα οποία στέφει τον ανθρωποκέφαλο ταύρο. Η απεικόνιση της Νίκης είναι ομόλογη με την παράσταση της θεότητας σε κοπές των Συρακουσών, του Ακράγαντα και της Κατάνης, που χρονολογούνται περίπου το 450 π.Χ.²⁵⁰

²⁴⁷ Σύγκρινε για παράδειγμα Jenkins 1970, πίν. 7, αρ. 108-112 (Γέλα, 477-470/67 π.Χ.) και Boehringer 1998, πίν. 10, αρ. 9-7 (Λεοντίνοι, 476-468 π.Χ.).

²⁴⁸ Βλ. αντίστοιχα κεφάλαια, V. 1.1, σελ. 67, V. 1.3, σελ. 109-110, V. 1.4, σελ. 122.

²⁴⁹ Σύγκρινε για παράδειγμα, Boehringer 1929, αρ. 181-190, 205, 208 (Συρακούσες) και Jenkins 1970, αρ. 127-146 (Γέλα). Για τη χρονολόγηση, βλ. Jenkins 1970, 23 κ.ε.

²⁵⁰ Boehringer 1929, αρ. 517, 521, 525, 535 (Συρακούσες), SNG ANS 981 (Ακράγαντας), και BMC (Sicily) 6 (Κατάνη).

Η ίδια θεματολογία διατηρείται και κατά την επόμενη περίοδο νομισματοκοπίας (450-440 π.Χ.). Ήδη από τη δεύτερη σφραγίδα εμπροσθοτύπου η Νίκη εισάγεται και πάλι στην παράσταση της εμπρόσθιας όψης, κρατώντας με το ένα χέρι στεφάνι για να στέψει τους ίππους και με το άλλο ταινία. Η εισαγωγή της ταινίας στον τύπο του άρματος με τη Νίκη αποτελεί παραλλαγή που υιοθετήθηκε κατά την ίδια περίοδο και στα νομισματοκοπεία των Συρακουσών, της Γέλας και της Κατάνης. Η θεότητα απομακρύνεται από την παράσταση της οπίσθιας όψης, όμως η παρουσία της υπονοείται σε μια κοπή, όπου χαράσσεται ταινία γύρω από τον λαιμό του ταύρου, υπαινιγμός ότι του προσφέρθηκε από τη Νίκη. Η μορφή της θεότητας είναι, στις αρχικές τουλάχιστον εκδόσεις, αρκετά φροντισμένη, καθώς ιδιαίτερο μέλημα δίνεται στη χάραξη των λεπτομερειών, αλλά και στην επίτευξη μιας φυσικής απόδοσης του πετάγματος. Οι αναλογίες της είναι ραδινές και το ένδυμα αγκαλιάζει το σώμα, ακολουθώντας το πέταγμα. Παράλληλες απεικονίσεις της Νίκης συναντούμε στα σύγχρονα νομίσματα των Συρακουσών,²⁵¹ αλλά και της Κατάνης,²⁵² με τη θεότητα να κρατά και πάλι με το ένα χέρι το στεφάνι και με το άλλο την ταινία. Ιδιαίτερα χαρακτηριστική στα νομίσματα της Γέλας την εν λόγω περίοδο είναι η θέση του σώματος, ιδιαίτερα των φτερών και των κάτω άκρων, τα οποία σχηματίζουν ένα καμπύλο V. Η ιδιαίτερη αυτή στάση είναι ομόλογη με τα σύγχρονα νομίσματα της Μεσσήνης, αλλά και των Συρακουσών.²⁵³ Η τάση αυτή θα διατηρηθεί και στις αρχές της επόμενης περιόδου νομισμάτων, οπότε θα υιοθετηθεί και από τα νομισματοκοπεία της Κατάνης και της Ιμέρας.²⁵⁴ Σχεδόν από τα μέσα τις ομάδας και έως τις τελευταίες εκδόσεις η χάραξη της Νίκης είναι σαφώς λιγότερο επιμελημένη. Το σώμα αποκτά μια αφύσικη γωνιώδη κάμψη ή αποδίδεται σχηματοποιημένο, σε πολύ μικρές διαστάσεις και με τα φτερά ευρέως ανοιχτά, σχεδόν σε ευθεία γραμμή.

Στην πρώτη έκδοση της περιόδου 440-430 π.Χ. παρατηρούμε μια τελείως διαφορετική απόδοση της Νίκης, η οποία προδίδει χέρι επιδέξιου και έμπειρου χαρακτήρα. Η στάση του σώματος αποκτά εξαιρετική χάρη, το ένδυμα συμμετέχει με χαλαρότητα στην κίνηση και το πέταγμα αποδίδεται με ζωντάνια και ευαισθησία. Σε ένα βαθμό διατηρείται από την προηγούμενη περίοδο η τάση για σχηματισμό ενός καμπύλου V στη στάση του σώματος, αν και τώρα η χάραξη είναι πολύ περισσότερο

²⁵¹ Boehringer 1929, πίν. 17, αρ. 476 και πίν. 19, αρ. 517.

²⁵² Rizzo 1946, πίν. 9, αρ. 1-14.

²⁵³ Σύγκρισε Jenkins 1970, αρ. 343, 345 (Γέλα), Caccamo Caltabiano 1993, αρ. 355, 356 (Μεσσήνη) και Boehringer 1929, αρ. 571 (Συρακούσες).

²⁵⁴ Βλ. αντίστοιχα κεφάλαια, V. 1.4, σελ. 125 και V. 1.8, σελ. 187.

φροντισμένη, χαρίζοντας φυσικότητα στο πέταγμα. Πανομοιότυπη είναι η παράσταση της Νίκης, καθώς στέφει τον ηνίοχο άρματος σε κρατήρα του ζωγράφου των Αναβατών από τη Λουκανία.²⁵⁵ Ομόλογη είναι και η απόδοση της θεότητας σε σικελική λήκυθο, χρονολογημένη το 450 π.Χ.,²⁵⁶ σε στάμνο του Πολυγνώτου²⁵⁷ και σε σύγχρονο γαμικό λέβητα από την κυρίως Ελλάδα.²⁵⁸ Παράλληλη αντιμετώπιση της Νίκης συναντούμε στα σύγχρονα νομίσματα της Ιμέρας,²⁵⁹ αλλά στις κοπές του 425-410 π.Χ. από την Κατάνη,²⁶⁰ γεγονός που καθιστά εύλογη την υπόθεση της χρήσης ενός κοινού χαρακτή στις τρεις πόλεις. Μάλιστα, θεωρώ ότι είναι πιθανότερο ο χαρακτή να προήλθε από την Ιμέρα, καθώς στην εν λόγω πόλη η τεχνοτροπία αφορά τις σφραγίδες όλης της περιόδου και όχι μόνον ένα περιορισμένο αριθμό κοπών, όπως στα νομισματοκοπεία της Γέλας και της Κατάνης. Στην ύπαρξη ενός ξένου χαρακτή συνηγορεί και η διαπίστωση ότι οι επόμενες κοπές δεν χαρακτηρίζονται από την ίδια επιμέλεια στη χάραξη. Η φροντίδα για την απόδοση των λεπτομερειών εκλείπει και οι χαραξείς είναι απρόσεκτες, έως και πρόχειρες. Το σώμα της θεότητας άλλοτε αποδίδεται ευθυτενές, σχεδόν σχηματοποιημένο και άλλοτε με μια αφύσικη γωνιώδη κάμψη. Όπως ίσως δίκαια επισημαίνει ο Jenkins,²⁶¹ είναι πολύ πιθανόν οι κοπές αυτές να προέρχονται από τα χέρια μη-Ελλήνων χαρακτών, υπόθεση στην οποία οδηγήθηκε και ο Marconi,²⁶² προκειμένου να ερμηνεύσει αντίστοιχο φαινόμενο ενός «αντικλασικού» ρεύματος στη σύγχρονη τέχνη του Σελινούντα.

Στις πρώτες εκδόσεις της επόμενης ομάδας των νομισμάτων της Γέλας (430-425 π.Χ.) η θεότητα χارάσσεται χωρίς συμμετρία στις αναλογίες της, ενώ ίπταται ιδιαίτερα ψηλά σε σχέση με το άρμα. Το σώμα, ισχνό και ευθυτενές, αποδίδεται και πάλι χωρίς πολλές λεπτομέρειες. Παράλληλες χαραξείς της Νίκης συναντούμε σε νομίσματα των Συρακουσών,²⁶³ τα οποία σύμφωνα με τον Jenkins χρονολογούνται γύρω στο 440 π.Χ.²⁶⁴ Στις αμέσως επόμενες εκδόσεις η θεότητα αντικαθίσταται από ένα στεφάνι στο άνω μέρος της παράστασης, πρακτική που απαντάται πάλι σε

²⁵⁵ Trendall 1967, 97, αρ. 510.

²⁵⁶ ARV² 669, 44.

²⁵⁷ ARV² 1928, 9.

²⁵⁸ ARV² 1126, 1.

²⁵⁹ Gabrici 1894, αρ. 71-76.

²⁶⁰ Rizzo 1946, πίν. 11, αρ. 4-7.

²⁶¹ Jenkins 1970, 74.

²⁶² Marconi 1933, 395 κ.ε.

²⁶³ Boehringer 1929, αρ. 640.

²⁶⁴ Jenkins 1970, 76.

προηγούμενες, αλλά και μεθύτερες περιόδους (465-450 π.Χ., 425-420 π.Χ., 415-405 π.Χ.).

Στην περίοδο 425-420 π.Χ. η Νίκη επανέρχεται στην παράσταση, αυτή τη φορά στη θέση της ηνιόχου, ενώ το στεφάνι παραμένει στο πάνω μέρος της παράστασης. Η Νίκη ως ηνιόχος είναι ένα θέμα, το οποίο γίνεται ιδιαίτερα δημοφιλές στην τέχνη κυρίως κατά τον ύστερο 5^ο αι. π.Χ.²⁶⁵ Ανάμεσα στις λιγιστές πρωιμότερες απεικονίσεις θα μπορούσαν να αναφερθούν η διακόσμηση ασπίδας από την Ακρόπολη, χρονολογημένη τον πρώιμο 5^ο αι. π.Χ.,²⁶⁶ δύο σύγχρονες επιχρυσωμένες αργυρές φιάλες από τον τύμβο Golmata Mogila στο Dunvanlij, όπου η Νίκη στέκει πάνω σε ένα μετωπικά αποδιδόμενο τέθριππο, κρατώντας ανοιχτό στεφάνι²⁶⁷ και ένα αγγείο του Πολυγνώτου από τη Σπίνα, του 440 π.Χ.²⁶⁸ Κοντινά παράλληλα συναντούμε σε, πιθανώς σικελικής προέλευσης, αργυρές φιάλες, οι οποίες χρονολογούνται στο τέλος του 5^{ου} αι. π.Χ. και διακοσμούνται με Νίκες που οδηγούν τέθριππα.²⁶⁹ Σύγχρονες απεικονίσεις της Νίκης ως ηνιόχου απαντώνται επίσης σε χρυσό δαχτυλίδι και σε σκαραβαίο από τη Μεγάλη Ελλάδα.²⁷⁰ Επίσης, ο Πausanias μας πληροφορεί (6.18.1) σχετικά με ένα μνημείο που ανατέθηκε στην Ολυμπία από τον Πυθαγόρα του Ρηγίου, προκειμένου να εορτάσει τη νίκη του Κρατισθένη από την Κυρρήνη, το οποίο απεικόνιζε τη Νίκη ως οδηγό άρματος. Το παράδειγμά της Γέλας αποτελεί την πρωιμότερη νομισματική απεικόνιση του θέματος. Στις επόμενες δεκαετίες του 5^{ου} αι. π.Χ. υιοθετείται στα νομίσματα του Ακράγαντα²⁷¹ και τον 4^ο αι. π.Χ. στις κοπές του Μεταποντίου, ως διακοσμητικό στοιχείο στο κράνος του Λευκίππου (332-330 π.Χ.)²⁷² και στους χρυσούς στατήρες της Κυρήνης (331-323 π.Χ.).²⁷³ Αργότερα, στην ελληνιστική περίοδο, υιοθετείται στις κοπές των Συρακουσών,²⁷⁴ του Μαίνενου,²⁷⁵ της Καρύστου,²⁷⁶ της Πέλλας²⁷⁷ και άλλων νομισματοκοπειών. Η νέα θέση της Νίκης στην παράσταση επιτρέπει μια πιο

²⁶⁵ Richter 1950, 357 και υποσ. 6. Γενικά για τις παραστάσεις της Νίκης ως ηνιόχου άρματος, βλ. κεφάλαιο II. 3.1, σελ. 40.

²⁶⁶ Hafner 1938, 12, αρ. 133.

²⁶⁷ Hafner 1938, 61, 64, αρ. 158.

²⁶⁸ Alfieri, Arias και Hirmer 1958, πίν. 69.

²⁶⁹ Richter 1941, 363-89' *eiusdem* 1950, 357-70.

²⁷⁰ Richter 1968, 100, αρ. 336 και 337, αντίστοιχα.

²⁷¹ SNG Ashmolean, 1676-1677 (409-406 π.Χ.). Βλ. κεφάλαιο V. 1.5, αρ. 3.

²⁷² Johnston 1989, αρ. B1. Βλ. κεφάλαιο V. 2.4, αρ. 2.

²⁷³ Naville 1951, αρ. 22-24. Βλ. κεφάλαιο V. 5.1, αρ. 1.

²⁷⁴ SNG Lewis 395 (300-275 π.Χ.).

²⁷⁵ SNG Morcom 613 (225-200 π.Χ.).

²⁷⁶ SNG Manchester 945 (196-146 π.Χ.).

²⁷⁷ SNG Cop. 256 (187-31 π.Χ.).

λεπτομερειακή και προσεγμένη χάραξη. Η θεότητα φορά ποδήρη χιτώνα, ο οποίος, χωρίς στην πραγματικότητα να συμβαδίζει με την ταχύτητα που υπονοείται από τη στάση των ίππων, μοιάζει να παρασύρεται από τον αέρα, χαρίζοντας στην παράσταση την αίσθηση μιας ανάλαφρης κίνησης. Η κόμη της θεότητας αποδίδεται με τον, χαρακτηριστικό στις περισσότερες απεικονίσεις της, κρωβύλο, τοποθετημένο ψηλά στο πάνω μέρος της κεφαλής. Τα φτερά χαράσσονται κλεισμένα στο πίσω μέρος του κορμού.

Στην περίοδο 420-415 π.Χ. η Νίκη αποδίδεται και πάλι ιπταμένη πάνω από το τέθριππο. Η μόνη διαφοροποίηση της ομάδας αυτής είναι ότι σε κάποιες από τις κοπές η Νίκη αλλάζει κατεύθυνση, για να στέψει, όχι τους ίππους, αλλά τον ίδιο τον ηνίοχο. Η χάραξη της θεότητας παρουσιάζει αρκετά κοινά με τα νομίσματα της περιόδου 430-425 π.Χ. Η θέση της είναι και πάλι αρκετά υψηλή σε σχέση με την υπόλοιπη παράσταση, ενώ το σώμα αποδίδεται, κυρίως στις πρώτες κοπές, ιδιαίτερα ευθυτενές και ισχνό, χωρίς λεπτομέρειες.

Κατά την επόμενη περίοδο (415-405 π.Χ.), χρησιμοποιείται κυρίως ο τύπος του τεθρίππου που οδηγείται από ανδρική μορφή, με στεφάνι να αναπληρώνει τη θέση της Νίκης. Δεν σταματούν, όμως, να εκδίδονται και νομίσματα με τον ήδη γνωστό τύπο της θεότητας ως ηνίοχου. Εδώ την παράσταση συμπληρώνει όχι στεφάνι, αλλά αετός στο πάνω μέρος της παράστασης. Η Νίκη οδηγεί άρμα σε ταχεία κίνηση, στην οποία συμμετέχει το σώμα της, που γέρνει μπροστά, σαν να προσπαθεί να χαλιναγωγήσει τους ίππους. Η απόδοση της ταχείας κίνησης στο άρμα αποτελεί μια καινοτομία, που πρώτοι οι χαράκτες των Συρακουσών και της Καμάρινας εισήγαγαν στη νομισματοκοπία γύρω στο 425 π.Χ., σε μια περίοδο μάλιστα, που ανάλογες προσπάθειες δεν συναντούμε σε άλλες μορφές τέχνης. Η τεχνοτροπία της παράστασης, η ένταση και η ορμή της κίνησης, εμφανής τόσο στην απόδοση των ίππων, όσο και της Νίκης θυμίζει ιδιαίτερα τα δεκάδραγμα του Ακράγαντα με την απεικόνιση του άρματος του Ηλίου και αετό που ίπταται πάνω από το τέθριππο, χρονολογημένα γύρω στο 411 π.Χ. Τα δεκάδραγμα κόπηκαν, πιθανώς, ως αναμνηστικά της νίκης του Εξαίνετου στους Ολυμπιακούς αγώνες του 412 π.Χ.²⁷⁸ Ομολογή είναι και η απεικόνιση της Νίκης που οδηγεί το άρμα στις κοπές του

²⁷⁸ SNG München 89.

Ακράγαντα, της περιόδου 409-406 π.Χ.,²⁷⁹ αν και στις τελευταίες είναι εμφανής μια μεγαλύτερη φροντίδα για την απόδοση των λεπτομερειών της παράστασης.

ΣΥΜΒΟΛΙΣΜΟΣ

Ο πρώτος τύπος του νομισματοκοπείου της Γέλας με τη μορφή της Νίκης εισάγεται κατά το 477 π.Χ., συμπίπτει δηλαδή με το θάνατο του Γέλωνα, τη μετακίνηση του Ιέρωνα στις Συρακούσες και την ανάληψη της εξουσίας στη Γέλα από τον αδελφό του, Πολύζαλο.²⁸⁰ Όπως πολύ σωστά επισημαίνει ο Kraay,²⁸¹ πριν το θάνατο του Γέλωνα τα τετράδραχμα των Συρακουσών και τα δίδραχμα της Γέλας θα πρέπει να αποτελούσαν ένα ενιαίο νομισματικό σύστημα. Αμέσως μετά τον καταμερισμό του βασιλείου στα δύο αδέρφια, οι δύο νομισματικές παραγωγές διαχωρίζονται και η Γέλα ξεκινά την κοπή τετραδράχμων, αντιγράφοντας πιστά²⁸² τον ήδη αναγνωρίσιμο τύπο των Συρακουσών, το τέθριππο που στέφεται από τη Νίκη. Η ίδια πρακτική παρατηρείται και στην περίπτωση των Λεοντίνων και της Κατάνης/Αίτνας, που κατά την ίδια περίοδο ελέγχονται από τον Ιέρωνα και εγκαινιάζουν τη νομισματοκοπία τους, αντιγράφοντας την εμπρόσθια όψη των νομισμάτων των Συρακουσών.²⁸³ Η υιοθέτηση, λοιπόν, του τύπου του τεθρίππου με τη Νίκη, αντιπροσωπεύει στην περίπτωση της Γέλας, αλλά και των Λεοντίνων και της Κατάνης/Αίτνας μια καθαρά πολιτική και οικονομική κίνηση. Τα δύο αδέρφια διατηρούν τον εικονογραφικό τύπο του αδελφού τους Γέλωνα, φανερώνοντας τη φιλοδοξία τους για δημιουργία ενός εξίσου ισχυρού και μεγάλης εμβέλειας και αναγνώρισης νομίσματος, αλλά και μια προσπάθεια, προκειμένου να ισχυροποιηθεί ο σχεδόν «αυτοκρατορικός» – με την έννοια της αποδοχής και αναγνωρισιμότητας – χαρακτήρας των νομισμάτων των Συρακουσών. Ο Πολύζαλος από την πλευρά του, υιοθετώντας τον ίδιο τύπο που κοσμούσε τα τετράδραχμα του Ιέρωνα, κηρύσσει τον εαυτό του, εκτός από άξιο συνεχιστή του βασιλείου του Γέλωνα, ισότιμο σύμμαχο του αδελφού του, φανερώνοντας ταυτόχρονα, πιστεύω, τις ελπίδες του για δημιουργία ενός εξίσου ισχυρού βασιλείου. Τα αρχαιολογικά κατάλοιπα και οι γραπτές πηγές καθιστούν σαφές, κατά τη γνώμη μου, το γεγονός ότι ο Πολύζαλος διέφερε πολύ από

²⁷⁹ SNG Ashmolean 1676.

²⁸⁰ Σύμφωνα με τη νέα χρονολόγηση που προτείνει ο Kraay (1971, 334-35).

²⁸¹ Kraay 1971, 334.

²⁸² Μάλιστα χρησιμοποιώντας πιθανότατα Συρακοσίους χαρακτές, βλ. παραπάνω, σελ. 69.

²⁸³ Βλ. κεφάλαια V. 1.3, σελ. 87 και V. 1.4, σελ. 100.

τους υπόλοιπους Δεινομενίδες. Η επιγραφή που συνοδεύει το χάλκινο τέθριππο που ανέθεσε στους Δελφούς μετά τη νίκη του, παρέχει πολλές πληροφορίες για το χαρακτήρα και την πολιτική του. Όπως ήδη αναλύσαμε στο κεφάλαιο των Συρακουσών, οι Δεινομενίδες ακολουθούσαν μια συγκεκριμένη στρατηγική στο πώς παρουσίαζαν τον εαυτό τους στο λαό, αποφεύγοντας ξεκάθαρες νύξεις στην πολιτική αρχή τους και προβάλλοντας τους εαυτούς τους ως απλούς πολίτες. Η επιγραφή αποκαλύπτει ότι ο Πολύζαλος αποτελούσε την εξαίρεση σ' αυτόν τον κανόνα,²⁸⁴ καθώς το αποκατεστημένο κείμενο, εμφανίζει τον τύραννο ως μονάρχη των Γελωιτών, [μνᾶμα Πολύζαλός με Γ]έλας ἀνέ[θ]εκε[ν] ἄ[ν]ᾶσσ[ον].²⁸⁵ Οι επίμαχες λέξεις της επιγραφής, όπως θα δούμε στη συνέχεια, σβήστηκαν στα χρόνια της δημοκρατικής διακυβέρνησης των Συρακουσών, μετατρέποντας την αφιέρωση του Πολύζαλου σε προσφορά ενός ιδιώτη. Ο εν λόγω στίχος διασώζεται πλέον ως εξής: Π]ολύζαλός μ' ἀνέθηκ[ε(ν)---]. Οι αναφορές των αρχαίων συγγραφέων ενισχύουν την εντύπωση για τον ιδιαίτερα φιλόδοξο χαρακτήρα του Πολύζαλου και τις απροκάλυπτες ενέργειές του, προκειμένου να αναλάβει την εξουσία των Συρακουσών. Ο Πολύζαλος το 478/77 π.Χ. είχε παντρευτεί τη χήρα του Γέλωνα, Δημαρέτη και στη συνέχεια πάντρεψε την κόρη του από προηγούμενο γάμο, με τον Θέρωνα, προκειμένου να ενισχύσει τις σχέσεις του με τον Ακράγαντα και τη δυναστεία των Εμμενιδών (Σχολ. Πίνδ., *Ολ.* 2.29 [Drachmann]· Τίμαιος [*FGrHist* 566] απ. 93). Όπως σχολιάζει ο Διόδωρος (11.48.3-8), ο Ιέρωνας, θεωρώντας ότι ο αδελφός του καιροφυλακτούσε να αρπάξει την εξουσία των Συρακουσών, προσπάθησε να τον απομακρύνει, ο τελευταίος όμως συμμάχησε με τον Θέρωνα και τελικά, ίσως με την επέμβαση του Σιμωνίδη του Κείου (Τίμαιος [*FGrHist* 566] απ. 93), τα δύο αδέρφια απέφυγαν την ευθεία σύγκρουση, ανανεώνοντας τους όρκους φιλίας τους.²⁸⁶

Η νομισματοκοπία της Γέλας διακόπτεται αμέσως μετά τον θάνατο του Πολύζαλου (πριν το 466 π.Χ.²⁸⁷) και ξεκινά εκ νέου το 460 π.Χ. Η περίοδος 460-450 π.Χ. εγκαινιάζει, όπως είδαμε, εικονογραφικές αλλαγές στις παραστάσεις των δύο όψεων του νομίσματος. Όσον αφορά στην εμπρόσθια όψη, η Νίκη απουσιάζει από την παράσταση – με την εξαίρεση μίας σφραγίδας²⁸⁸ – η παρουσία της όμως μοιάζει

²⁸⁴ Harrell 2002, 459-61.

²⁸⁵ *FdD* III, 4: 452.

²⁸⁶ Για τον Πολύζαλο, βλ. Hornblower 1983, 49-51 και *CAH V*², 149.

²⁸⁷ Berve 1967, 141.

²⁸⁸ Jenkins 1970, αρ. 205.

να υπονοείται στις πρώιμες και τις τελευταίες κοπές, από ένα στεφάνι τοποθετημένο πάνω σε ιωνικό κίονα, ο οποίος διατηρείται στην παράσταση καθ' όλη τη διάρκεια παραγωγής της ομάδας αυτής. Όπως θα διαφανεί στη συνέχεια, η πτώση των τυράννων στη Σικελία σηματοδοτήθηκε από ιδιαίτερες αλλαγές στη εικονογραφία των νομισμάτων των πόλεων. Ο κλασικός τύπος του τεθρίππου που στέφεται από Νίκη εγκαταλείφθηκε στα περισσότερα νομισματοκοπεία – εκτός από τις Συρακούσες – και επαναχρησιμοποιήθηκε αρκετά χρόνια αργότερα, όταν ο απόηχος από τα ταραχώδη χρόνια της τυραννίας ήταν πλέον πολύ μακρινός.²⁸⁹ Η απουσία της Νίκης από τις πρώιμες σφραγίδες της περιόδου και η ένταξή της μόνο σε μια θα μπορούσε, λοιπόν, να συνδέεται με την ανάγκη των Γελωιτών να απομακρυνθούν, έστω και μερικώς, από τον τύπο που τόσο έντονα είχε συνδεθεί με την πολιτική των τυράννων.

Ο ιωνικός κίονας στο κέντρο της παράστασης, στο πλάι των ίππων, μπορεί να συσχετιστεί με τη διεξαγωγή ενός αγώνα αρματοδρομίας. Πεσσός ή κίονας, γνωστός ως «τέρμα», «νύσσα» ή «καμπτήρ», υπήρχε στο τέρμα του ιπποδρόμου και στο σημείο της στροφής των ίππων.²⁹⁰ Η παρουσία κίονα σε παραστάσεις ιπποδρομιών είναι ιδιαίτερα συχνή στην αγγειογραφία,²⁹¹ αλλά και στις μετώπες των σικελικών ναών.²⁹² Στα νομίσματα, όμως, τα μόνα²⁹³ παραδείγματα που συναντούμε και μπορούν, λόγω της χάραξής τους στην κεντρική παράσταση του νομίσματος, να συνδεθούν με το τέρμα του αγώνα, αφορούν σε αργυρά τετράδραχμα της Κατάνης, χρονολογημένα το 410-400 π.Χ.²⁹⁴ και σε σύγχρονα νομίσματα των Συρακουσών.²⁹⁵

Θα μπορούσε, λοιπόν, η Νίκη – όπως και το στεφάνι που συμπληρώνεται πάνω στον ιωνικό κίονα και μοιάζει να αποδίδει αφαιρετικά τον ίδιο νικηφόρο συμβολισμό – να συμβολίζει μια αξιομνημόνευτη νίκη των Γελωιτών σε ιπποδρομίες. Η τελευταία αθλητική νίκη που γνωρίζουμε, είναι αυτή του Πολύζαλου, στους Πυθικούς αγώνες το 474 π.Χ.²⁹⁶ Αφενός, όμως, η νίκη αυτή είναι αρκετά

²⁸⁹ Ο τύπος εισάγεται για πρώτη φορά το 425 π.Χ. στον Ακράγα, στην Ιμέρα το 455 π.Χ., στην Μοργαντίνα το 396 π.Χ. και στην Καμάρινα το 425 π.Χ. Στη Μεσσήνη ο τύπος πρωτοεμφανίζεται το 460 π.Χ., πρόκειται όμως για μια ιδιαίτερη περίπτωση, η οποία θα αναλυθεί στη συνέχεια. Ο τύπος, μετά από αρκετά χρόνια μη χρήσης του, επανεισάγεται στην Κατάνη το 425 π.Χ. Αντίθετα, μετά την πτώση των τυράννων ο τύπος εγκαταλείπεται οριστικά στο νομισματοκοπείο των Λεοντινών.

²⁹⁰ Humphrey 1986, 11-12 και 255-56.

²⁹¹ *ABV* 267, 8· 322, 3· 388, 1· 427, 1· 544, 149-545, 210.

²⁹² Marconi 1933, εικ. 138, 140.

²⁹³ Ιωνικό κίονα συναντούμε και στα νομίσματα της Καμάρινας, όμως, λόγω της παρουσίας του μεταξύ άλλων συμβόλων στο έξεργο των νομισμάτων, πιθανότερο θεωρείται να αποτελεί ένα από τα σύμβολα των υπευθύνων του νομισματοκοπείου και να μην συνδέεται με κάποιο ιστορικό γεγονός.

²⁹⁴ *BMC* (Sicily) 48, αρ. 35.

²⁹⁵ Tudeer 1913, αρ. 81.

²⁹⁶ *SEG* 3 (1927), 396.

απομακρυσμένη χρονικά και αφετέρου γνωρίζουμε ότι οι κάτοικοι της Γέλας μετά το θάνατο του τυράννου, που σηματοδότησε τη λήξη της τυραννίας στην πόλη, άλλαξαν μέρος της επιγραφής που συνόδευε το, αφιερωμένο για τη νίκη του στους Δελφούς, χάλκινο τέθριππο, διαγράφοντας την πληροφορία ότι ήταν ηγεμόνας της Γέλας.²⁹⁷ Θα ήταν λοιπόν παράδοξο, μετά τη μερική αυτή *damnatio memoriae*, οι κάτοικοι της Γέλας να επιλέξουν να μνημονεύσουν τη νίκη του τυράννου με ένα νομισματικό τύπο. Δυστυχώς, οι έως τώρα γνώσεις μας για την ιστορία της Γέλας δεν αποκαλύπτουν κάποια άλλη νίκη στο αθλητικό πεδίο.

Ο Jenkins αποπειράθηκε να συσχετίσει τα νομίσματα αυτά με ένα πολιτικό γεγονός, καθώς σύμφωνα με τη χρονολόγηση που είχε προτείνει, η έναρξη της ομάδας συνέπιπτε με τη συμμετοχή της Γέλας στην επιχείρηση που καθαίρεσε τον Θρασύβουλο, τύραννο των Συρακουσών (466/65 π.Χ.).²⁹⁸ Η αναθεώρηση της χρονολόγησης των νομισμάτων από τον Kraay,²⁹⁹ απομακρύνει τις κοπές αυτές από τη συγκεκριμένη στρατιωτική σύμπραξη, επιτρέπει, όμως, τη σύνδεση τους με γεγονότα μείζονος πολιτικής σημασίας για την πόλη. Από πάπυρο της Οξυρρύγχου πληροφορούμαστε για μια νίκη της Γέλας εναντίον μισθοφόρων από την Ομφάκη και την Κακυρώνα, οι οποίοι είχαν επιτεθεί στην πόλη.³⁰⁰ Κατά πάσα πιθανότητα, πρόκειται για τους μισθοφόρους των τυράννων, στους οποίους είχε δοθεί το δικαίωμα του πολίτη των Συρακουσών από τον Γέλωνα. Όπως αναφέρει ο Διόδωρος (11.72-73), όταν η τυραννία καταλύθηκε, τα δικαιώματά τους άρχισαν να αμφισβητούνται, με αποτέλεσμα να αποστατήσουν και να ξεκινήσουν επιθέσεις σε πόλεις της Σικελίας. Το 461 π.Χ., μετά από την τελική τους ήττα σε μάχη στην Αχραδινή (463 π.Χ.: Διόδ. 11.76.1-2), αποφασίστηκε, με βάση το *Κοινό Δόγμα* των πόλεων της Σικελίας, να εκδιωχθούν από όλες τις πόλεις και να μετοικήσουν στη Μεσσήνη.³⁰¹ Σύμφωνα με τον πάπυρο, η επίθεση των μισθοφόρων στη Γέλα απαίτησε βοήθεια από τις Συρακούσες, η οποία και προσφέρθηκε. Κατά συνέπεια, το περιστατικό είναι πιθανότερο να έλαβε χώρα μετά την τελική ήττα των μισθοφόρων και πριν την απόφαση για την εκδίωξή τους, ήτοι στο διάστημα ανάμεσα στο 463 και 461/60

²⁹⁷ *FdD* IV, 5: 26-31 (F. Chamoux). Η Jeffery (1990, 266) αποδέχτηκε την εν λόγω ερμηνεία της διαγραφής των λέξεων της επιγραφής. Ωστόσο, για διαφορετικές προτάσεις και υποθέσεις, βλ. Machler 2002, 19-21 και Adornato 2008, 29-55.

²⁹⁸ Jenkins 1970, 57.

²⁹⁹ Kraay 1971, 335.

³⁰⁰ *Oxyrhynchus Papyri* IV, αρ. 665.

³⁰¹ Για τα γεγονότα, αλλά και τον σκεπτικισμό σχετικά με τη συμπύκνωση των γεγονότων σε λίγα μόλις χρόνια από τον Διόδωρο, βλ. Barrett 1973, 31-31· Berger 1992, 37-38. Επίσης, και τον σχολιασμό του Jenkins (1970, 11).

π.Χ.³⁰² Από τον ίδιο πάπυρο πληροφορούμαστε ότι την ίδια περίοδο η Γέλα ενεπλάκη επιτυχώς σε μάχη εναντίον των Ακραγαντίνων, πιθανότατα λόγω εδαφικών διεκδικήσεων, έχοντας για συμμάχους της τους Ιμεραίους.³⁰³ Ένα τελευταίο, σύγχρονο γεγονός, αφορά στην επανίδρυση της Καμάρινας από τη Γέλα και στην επακόλουθη επαναφορά της πόλης υπό τον έλεγχο των Γελωιτών (Διόδ. 11.76.5· Θουκ. 6.5.3).³⁰⁴

Όπως γίνεται φανερό, τα χρόνια μετά την πτώση των τυράννων αποτελούν μια περίοδο ανανεωμένης δύναμης και ανεξαρτησίας για την πόλη της Γέλας, η οποία σημαδεύεται από ένα πλήθος γεγονότων άξιων μνείας. Το στεφάνι που εντάσσεται στην παράσταση, αλλά και η Νίκη, μπορούν έτσι να ερμηνευθούν ως δύο νικηφόρα σύμβολα, τα οποία τοποθετημένα πάνω από τον κίονα παραπέμπουν στην εκ νέου ίδρυση της Καμάρινας και την επαναφορά της υπό τον έλεγχο της Γέλας, αλλά και παράλληλα στην υπερηφάνεια των Γελωιτών για την επέκταση της κυριαρχίας τους και τη νίκη τους εναντίον των μισθοφόρων.

Λίγα χρόνια μετά την έναρξη της ομάδας αυτής, η Νίκη εισάγεται για πρώτη φορά στον τύπο της οπίσθιας όψης, όπου εμφανίζεται να ίπταται πάνω από τον, ήδη γνωστό στην εικονογραφία της πόλης, ανθρωποκέφαλο ταύρο, έτοιμη να τον στεφανώσει.³⁰⁵ Ο τύπος του ταύρου, προσωποποίηση του ομώνυμου ποταμού της πόλης, εισάγεται στα νομίσματα της Γέλας ήδη από τον πρώιμο 5^ο αι. π.Χ. (490 π.Χ.) και αποτελεί ένα σταθερό τύπο των νομισμάτων έως και το 405 π.Χ. Η απεικόνιση των ποτάμιων θεοτήτων απαντά με ιδιαίτερα μεγάλη συχνότητα στις πόλεις της Σικελίας, αλλά και της Κ. Ιταλίας. Όσον αφορά στη Σικελία, η επόμενη πιο σημαντική σε συχνότητα σειρά νομισμάτων στις οποίες εμφανίζεται προέρχεται από την Κατάνη. Πρόκειται για την εμπρόσθια όψη μιας σειράς τετραδράχμων του 461-450 π.Χ., στα οποία στην οπίσθια όψη εικονίζεται Νίκη που βαδίζει, κρατώντας ταινία.³⁰⁶ Σε μια, μάλιστα, παραλλαγή του τύπου, η Νίκη μεταφέρεται και στην εμπρόσθια όψη, ως δευτερεύον σύμβολο, για να τοποθετήσει την ταινία στον ποτάμιο θεό.³⁰⁷ Το γεγονός της στέψης μιας κύριας θεότητας της πόλης, καθιστά θελκτική τη

³⁰² Adamesteanu 1956, 139-40.

³⁰³ Adamesteanu 1956, 139-41.

³⁰⁴ Η Καμάρινα ιδρύθηκε το 598 π.Χ. από τους Συρακοσίους (Θουκ. 6.5.3), όμως, μετά τον εξορισμό των κατοίκων της από τις Συρακούσες έπειτα από αποτυχημένη εξέγερση, επανιδρύεται στις αρχές του 5^{ου} αιώνα από τον Ιπποκράτη της Γέλας (Θουκ. 6.5.3· Φίλιστ. [FGrHist 555] απ. 15· Τίμ. [FGrHist 566] απ. 19).

³⁰⁵ Jenkins 1970, αρ. 218.

³⁰⁶ Rizzo 1946, πίν. 9, αρ. 2. Βλ. κεφάλαιο V. 1.4, σελ. 96.

³⁰⁷ BMC (Sicily) 6. Βλ. κεφάλαιο V. 1.4, σελ. 96.

σύνδεση της παρουσίας της Νίκης με κάποιο πραγματικό, νικηφόρο για τη Γέλα, ιστορικό γεγονός.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει η διαπίστωση ότι η εμφάνιση της Νίκης στην οπίσθια όψη συνδυάζεται – με εξαίρεση μια έκδοση – με τη χρήση του θαλάσσιου κήτους στο έξεργο της εμπρόσθιας όψης. Η εισαγωγή θαλάσσιου κήτους στα νομίσματα των Συρακουσών θεωρείτο αρχικά ότι αποτελούσε αναφορά στη νίκη του Ιέρωνα στην Κύμη το 474 π.Χ.³⁰⁸ Σύμφωνα, όμως, με τις νέες προτάσεις χρονολόγησης, τα νομίσματα θα πρέπει να τοποθετηθούν αμέσως μετά την πτώση της τυραννίας,³⁰⁹ γεγονός που αποκλείει κάθε πιθανή συσχέτιση με την προαναφερθείσα ιστορική συγκυρία. Είναι γεγονός ότι, πέρα από το παράδειγμα των Συρακουσών, η προσπάθεια σύνδεσης τέτοιων συμβόλων με ιστορικά γεγονότα έχει υποστεί μεγάλη αμφισβήτηση και πιο προσιτός θεωρείται πλέον ο συσχετισμός τους με τους υπευθύνους για τον έλεγχο ή τη δημιουργία των νομισμάτων.³¹⁰ Το ίδιο θα πρέπει να ισχύει και στην περίπτωση της Γέλας, ειδικά αν λάβουμε υπόψη ότι από την έναρξη της περιόδου αυτής χρησιμοποιείται μια πληθώρα συμβόλων στο έξεργο των νομισμάτων, τα οποία δεν είναι λογικό να σχετίζονται σε κάθε περίπτωση με αξιωμακρινή ιστορικά γεγονότα. Πιθανότερο είναι, λοιπόν, οι υπεύθυνοι για τα νομίσματα της Γέλας να εμπνεύστηκαν από τις κοπές των Συρακουσών, εντάσσοντας το θαλάσσιο κήτος στην ομάδα των συμβόλων τους.

Η εισαγωγή του τύπου θα μπορούσε να συσχετιστεί με την ενδυνάμωση και τις επεκτατικές τάσεις του Δουκετίου, ηγέτη των Σικελών, και τη δημιουργία σικελικής ομοσπονδίας στην ενδοχώρα της νήσου. Το σικελικό αυτονομιστικό κίνημα διήρκεσε από το 461 έως το 440 π.Χ. (Διόδ. 11.88-92). Δυστυχώς, δεν γνωρίζουμε σε ποιο βαθμό η Γέλα επηρεάστηκε, είναι όμως λογικό να μην έμεινε ανενόχλητη από τις εξελίξεις. Οι Σικελοί, παρότι εγκαθίδρυσαν την πρωτεύουσά τους στην Παλική, επηρεάζοντας κατά συνέπεια περισσότερο τις χαλκιδικές αποικίες στα ανατολικά της νήσου, είχαν αναμφίβολα επεκτατικές βλέψεις και προς τη δυτική πλευρά της Σικελίας. Γνωρίζουμε από τον Διόδωρο (11.91.1) ότι το 451 π.Χ., αφού ο Δουκέτιος κατέλαβε την Αίτνα, βάδισε με στρατό στη χώρα των Ακραγαντίνων και πολιόρκησε το Μότυο, που ήταν στην κατοχή τους. Η επιχείρηση για την κατάπνιξη του εγχειρήματος του Δουκετίου, υπό την ηγεσία των Συρακουσών, αρχικώς απέτυχε,

³⁰⁸ Boehringner 1929, 84 κ.ε.

³⁰⁹ Kraay 1976, 218.

³¹⁰ Kraay 1976, 212 και 218.

όμως, το καλοκαίρι, μια ισχυρή επίθεση εναντίον του Δουκετίου στις Νομές, κατέληξε με νίκη των ελληνικών πόλεων (Διόδ. 11.91.3-4).³¹¹

Καθώς είδαμε, το θέμα του ταύρου αποτελεί ένα επαναλαμβανόμενο μοτίβο στην εικονογραφία πλείστων πόλεων της Μ. Ελλάδας. Η παρουσία ποταμών αποτελούσε, όπως γνωρίζουμε, ενισχυτικό στοιχείο στην επιλογή μιας περιοχής για την εγκαθίδρυση αποικίας, και οι άποικοι, επιθυμώντας πιθανότατα να επιδείξουν την κυριότητά τους στα φυσικά αυτά στοιχεία και να αυτοπροσδιοριστούν, έτειναν να χρησιμοποιούν συμβολικά τα ποτάμια, προσωποποιώντας τα και κοσμώντας με τη μορφή τους τις νομισματικές τους εκδόσεις.³¹² Λαμβάνοντας υπόψη τα παραχώδη γεγονότα της περιόδου, είναι λογικό να υποθέσουμε ότι η Γέλα επιλέγει να χρησιμοποιήσει το θέμα του ταύρου που στέφεται από Νίκη στα νομίσματα, προκειμένου να επανεπιβεβαιώσει, αλλά και να επιδείξει την ελληνική κυριότητα στην περιοχή. Ενισχυτικά προς αυτή την κατεύθυνση λειτουργεί και το γεγονός ότι κατά την ίδια περίοδο το θέμα του ταύρου που στέφεται από Νίκη εισάγεται και στο νομισματοκοπείο της Κατάνης. Η πόλη βρισκόταν και αυτή πολύ κοντά στο πεδίο των στρατιωτικών επιχειρήσεων του Δουκετίου³¹³ και όπως προτείνουμε, η εισαγωγή του τύπου σχετίζεται και εκεί με την ανάγκη μιας συμβολικής ανάδειξης της ελληνικής κυριαρχίας στα εδάφη.³¹⁴ Η ίδια ερμηνεία, άλλωστε, εικάζεται ως ιδιαίτερα πιθανή για την υιοθέτηση της Νίκης ως συμβόλου, στα σύγχρονα τετράδραχμα του Ακράγαντα.³¹⁵

Κατά την περίοδο 450-440 π.Χ. η Νίκη απομακρύνεται από την οπίσθια όψη. Η παρουσία της υπονοείται σε μια έκδοση, όπου διακρίνεται στον λαιμό του ταύρου ταινία, τοποθετημένη ίσως από την ίδια τη Νίκη, θυμίζοντας τις κοπές της Κατάνης, όπου η Νίκη ετοιμάζεται να αποθέσει ταινία στην κεφαλή του ποτάμιου θεού.³¹⁶ Επανέρχεται, όμως, στην παράσταση της εμπρόσθιας όψης, στο ήδη γνωστό θέμα του τεθρίπτου, όπου και παραμένει μέχρι και την πρώτη κοπή της περιόδου 430-425 π.Χ. Η εκ νέου επικράτηση του τύπου της Νίκης που στέφει το άρμα, συνδέεται πιστεύω,

³¹¹ Για μια ανάλυση του κινήματος του Δουκετίου και των συρράξεων που συντελέστηκαν, βλ. Manni 1976, 201-204. Επίσης, για το κίνημα και τα γεγονότα της περιόδου, βλ. *CAH* V², 161-65.

³¹² Lacroix 1965, 115-29.

³¹³ Όπως αναφέρθηκε, ο Δουκέτιος είχε καταλάβει την Αίτνα (Διόδ. 11.91.1), στην οποία είχαν καταφύγει οι Αιτναίοι το 461 π.Χ. μετά την εκδίωξή τους από την Κατάνη. Οι Αιτναίοι επανίδρυσαν εκεί την κοινότητά τους, διατηρώντας το ίδιο όνομα (το προγενέστερο όνομα της πόλης ήταν Ίνησσα). Η πόλη βρισκόταν σε κοντινή απόσταση από την Κατάνη (80 στάδια προς την ενδοχώρα). Βλ. Στράβ. 6.2.3 και Διόδ. 11.76.3.

³¹⁴ Βλ. κεφάλαιο V. 1.4, σελ. 110-11.

³¹⁵ Βλ. κεφάλαιο V. 1.5, σελ. 123.

³¹⁶ *BMC* (Sicily) 6. Βλ. και κεφάλαιο V. 1.4, σελ. 96.

όπως και σε άλλες πόλεις της Σικελίας, με την επιβλητική υπεροχή των Συρακουσών, αλλά και τη συνεπακόλουθη προσπάθεια πολλών ελληνικών πόλεων να διατηρήσουν καλές σχέσεις μαζί τους, προκειμένου να αποφύγουν τον κίνδυνο των επεκτατικών βλέψεών τους.

Έχει υποστηριχθεί ότι οι επιγραφικά μαρτυρημένες συμμαχίες των Λεοντίων και του Ρηγίου με τους Αθηναίους, κατά την περίοδο 433/32 π.Χ., αποτελούν ανανέωση παλαιότερων συνθηκών, που πιθανότατα συνήφθησαν στις αρχές της δεκαετίας 450-440 π.Χ.³¹⁷ Την υπόθεση αυτή ενισχύει η ύπαρξη επικεκομμένων αθηναϊκών τετραδράχμων κατά την ίδια περίοδο στο Ρήγιο και τη Μεσσήνη,³¹⁸ παρά το γεγονός ότι η εισροή τους στη δύση δεν παρατηρείται ιδιαίτερα μετά το 480 π.Χ. Σύμφωνα με τη μαρτυρία του Διοδώρου, λίγα χρόνια αφότου οι Συρακόσιοι κατάφεραν να αποτάξουν την απειλή των Σικελών, ο αρχηγός τους Δουκέτιος, παρότι είχε εξοριστεί από τους Συρακοσίους στην Κόρινθο (Διόδ. 11.92), επέστρεψε στη Σικελία με ένα τμήμα Ελλήνων και ίδρυσε την πόλη της Καλής Ακτής (Διόδ. 12.8.2). Οι Ακραγαντίνοι θεώρησαν την κίνηση αυτή ως ένδειξη των επεκτατικών τάσεων των Συρακοσίων – καθώς η επιστροφή αυτή έγινε πιθανότατα με τη συνηγορία των Συρακουσών, οι οποίες επιθυμούσαν τον έλεγχο των τυρρηνικών ακτών – και το 445 π.Χ. ακολούθησε μάχη μεταξύ τους, στην οποία οι Ακραγαντίνοι ηττήθηκαν (Διόδ. 12.8.2-4). Εκτός αυτού, η συνεχώς αυξανόμενη δύναμη των Συρακουσών είχε ως αποτέλεσμα, από το 450 π.Χ. και μετά να υποταχθούν όλες οι πόλεις των Σικελών εκτός από την Τρινακίη, την οποία κατάφεραν να κατακτήσουν κατά το 440 π.Χ. (Διόδ. 12.29.2-4).³¹⁹ Συμπεραίνουμε ότι οι Λεοντίνοι και οι Ρηγίνοι, θορυβημένοι από την επεκτατική αυτή τάση των Συρακοσίων, είναι πράγματι πολύ πιθανόν να αναζήτησαν, ήδη από το 450/40 π.Χ., την υποστήριξη ισχυρών συμμάχων και οι Αθηναίοι να ανταποκρίθηκαν, αποβλέποντας στην επέκταση της πολιτικής τους επιρροής στη Δύση. Είναι προφανές ότι ο κίνδυνος αυτός θα είχε γίνει αντιληπτός και από τις υπόλοιπες ελληνικές πόλεις της Σικελίας, οι οποίες όμως, όπως εικάζουμε, αρχικώς δεν αναζήτησαν συμμαχίες, αλλά προτίμησαν να προσεταιριστούν τους ίδιους τους Συρακοσίους. Όπως αντιλαμβανόμαστε, μετά την πτώση των τυραννικών καθεστώτων της Σικελίας, οι Συρακούσες συνέχισαν να αποτελούν την κυρίαρχη δύναμη και να κρατούν υπό τον έλεγχό τους τις περισσότερες ελληνικές πόλεις.

³¹⁷ Meiggs και Lewis 1969, 173-74.

³¹⁸ Kraay 1976, 219.

³¹⁹ Για τη συνεχώς αυξανόμενη δύναμη των Συρακουσών και τις επεκτατικές τους τάσεις, βλ. Di Vita 1956, 177-205 και *eiusdem* 1987, 77-87.

Επιπλέον, τα συρακοσιανά τετράδραγμα με το άρμα που στέφεται από Νίκη ήταν και παρέμειναν το κυρίαρχο νόμισμα στη νήσο, με το οποίο τα περισσότερα νομισματοκοπεία έπρεπε να συναλλάσσονται.³²⁰

Στα έτη 425-420 π.Χ. εισάγεται μια παραλλαγή στο θέμα του τεθρίππου. Σε κάποιες από τις κοπές στη θέση του οδηγού του άρματος βρίσκεται η ίδια η Νίκη. Το θέμα της Νίκης ως ηνιόχου δεν είναι ιδιαίτερα συχνό, όπως σχολιάσαμε, στην εικονογραφία των νομισμάτων, ενώ οι εκδόσεις της Γέλας αποτελούν το πρωιμότερο παράδειγμα. Έχουμε παρατηρήσει ότι η τάση για υιοθέτηση γυναικείων μορφών ως ηνιόχων στα σικελικά νομίσματα εντοπίζεται κυρίως σε δύο χρονικές περιόδους: κατά το 425 και το 415 π.Χ. Και στις δύο περιπτώσεις, όπως θα δούμε και στη συνέχεια, οι τύποι απηχούν τα σύγχρονα πολιτικά γεγονότα.

Την ίδια περίοδο που ο τύπος της Νίκης ως ηνιόχου υιοθετείται στα νομίσματα της Γέλας (425-405 π.Χ.), στην Καμάρινα – η οποία είχε επανιδρυθεί από τη Γέλα κατά το 461 π.Χ. – εμφανίζεται ως εικονογραφικός τύπος το τέθριππο, οδηγούμενο από την Αθηνά. Γνωρίζουμε ότι κατά το 427 π.Χ. ξεκίνησε πόλεμος των Συρακουσών και των δωρικών πόλεων της Σικελίας, εναντίον των Λεοντίνων και των χαλκιδικών πόλεων (Θουκ. 3.86). Σύμμαχοι των Συρακουσών ήταν, όπως παραδίδει ο Θουκυδίδης, όλες οι δωρικές πόλεις πλην της Καμάρινας, η οποία, παραδόξως, τάχθηκε υπέρ της αντιδωρικής παράταξης, προσπαθώντας πιθανότατα να κερδίσει την ανεξαρτησία της από τη Γέλα. Η εν λόγω διαμάχη αποτέλεσε και την αφορμή για την επέμβαση των Αθηναίων, οι οποίοι κλήθηκαν προς βοήθεια από τους Λεοντίνους (Θουκ. 3.86, 115.2-6). Οι Αθηναίοι κατέστησαν τη βάση των επιχειρήσεών τους στο Ρήγιο και από εκεί ξεκίνησαν τις πολεμικές τους επιχειρήσεις, οι οποίες, εκτός από μια επίθεση στις Λιπάρες νήσους και στα εδάφη της Ιμέρας, περιορίστηκαν στην ανατολική πλευρά της Σικελίας (Θουκ. 3.90.4, 103.1-2, 115.1· 4.1, 24-25). Το 424 π.Χ. η Γέλα και η Καμάρινα πήραν την πρωτοβουλία να τερματίσουν τον πόλεμο, υπογράφοντας εκεχειρία και αμέσως μετά συγκλήθηκε στη Γέλα συνέδριο ειρήνης, όπου στάλθηκαν αντιπρόσωποι από όλες τις σικελικές πόλεις (Θουκ. 4.58-65· Τίμαιος [*FGrHist* 566] απ. 22).³²¹

Δεν είναι, θεωρώ, τυχαίο το γεγονός ότι οι δύο αυτές πόλεις επιλέγουν να κοσμήσουν κατά την ίδια περίοδο τα νομίσματά τους με δύο γυναικείες θεότητες ως ηνιόχους, η μεν Γέλα με τη θεότητα με τον κατεξοχήν νικηφόρο συμβολισμό, τη Νίκη

³²⁰ Kraay 1976, 218.

³²¹ Για τα γεγονότα της περιόδου, βλ. Mattingly 1996, 270-71.

και η Καμάρινα, με μια από τις κυρίαρχες θεότητες της πόλης της, την Αθηνά. Θα μπορούσαμε, λοιπόν, να ερμηνεύσουμε την εμφάνιση του τύπου της Νίκης ως ηνιόχου κατά το 425 π.Χ. στη Γέλα, ως μνεία στον πόλεμο των Συρακουσών και των δωρικών πόλεων της Σικελίας, εναντίον των Λεοντίνων και των χαλκιδικών πόλεων και έκφραση της ελπίδας για νικηφόρο αποτέλεσμα. Κατά τη γνώμη μου, δεν αποκλείεται η υιοθέτηση των εν λόγω συγγενών τύπων να αποτελεί ένδειξη της μεταλλαγής των διαθέσεων ανάμεσα στις δύο πόλεις και την απαρχή μιας φιλικής πολιτικής, η οποία κατέληξε, ένα χρόνο αργότερα, στην υπογραφή εκκευρίας μεταξύ της Γέλας και της Καμάρινας.

Στην περίοδο 415-404 π.Χ. η Νίκη επανεμφανίζεται στη θέση της ηνιόχου, αυτή τη φορά ενός τεθρίππου σε ταχεία κίνηση. Το γεγονός ότι δεν είναι η πρώτη φορά που το θέμα εισάγεται στο νομισματοκοπείο της Γέλας, δημιουργεί ίσως περισσότερες αμφιβολίες για μια προσπάθεια σύνδεσης με ένα ιδιαίτερο πολιτικό γεγονός. Ωστόσο, η συσχέτιση με μια ιστορική συγκυρία δεν μπορεί να αποκλειστεί, κυρίως, λόγω των παράλληλων εμφανίσεων γυναικείων θεοτήτων ως ηνιόχων κατά την ίδια περίοδο και από άλλες πόλεις της Σικελίας, τις Συρακούσες, τη Μεσσήνη και τη Σεγέστη. Η χρονολόγηση της συγκεκριμένης κοπής της Γέλας μετά το 415 π.Χ. συμπίπτει με την περίοδο της δεύτερης μεγάλης εκστρατείας των Αθηναίων εναντίον των σικελικών πόλεων (415-413 π.Χ.: Θουκ. 6.8). Η ευκαιρία για τη νέα ανάμειξη των Αθηναίων δόθηκε αυτή τη φορά από τους Σεγεσταίους, οι οποίοι κάλεσαν τους Αθηναίους, προκειμένου να τους βοηθήσουν στον πόλεμό τους με τους Σελινουντίους. Δίνοντας διάφορες δελεαστικές υποσχέσεις για κάλυψη των χρηματικών αναγκών του πολέμου (Θουκ. 6.6.2, 6.8.1: Διόδ. 12.82.2-83.3) και για προσφορά υποστήριξης από άλλες πόλεις, όπως η Νάξος και η Κατάνη (Θουκ. 6.20.3), οι Σεγεσταίοι κατάφεραν να πείσουν τους Αθηναίους να προστρέξουν σε βοήθειά τους και ταυτόχρονα, βέβαια, και *τᾶλλα τὰ ἐν τῇ Σικελίᾳ πρᾶξαι ὅπη ἂν γινώσκωσιν ἄριστα Ἀθηναίοις* (Θουκ. 6.8.2-3).

Η Γέλα συμμετείχε ενεργά στον πόλεμο, καθώς γνωρίζουμε ότι έστειλε σε βοήθεια των Συρακουσών 200 ιππείς το 415 π.Χ. και άλλους τόσους το 413 π.Χ. (Θουκ. 6.67.2: 7.33.2), μια μικρή ομάδα στρατού υπό την ηγεσία του Γύλλιπου το 414 π.Χ. (Θουκ. 7.1.5) και 5 πλοία με 400 ακοντιστές το 413 π.Χ. (Θουκ. 7.33.1). Καθώς οι εν λόγω κοπές μπορούν να χρονολογηθούν λίγα χρόνια μετά την έναρξη της ομάδας, στο 413 π.Χ., δεν μπορούμε να αποκλείσουμε το γεγονός ότι η χρήση του

τύπου αυτού, παρότι δεν αποτελεί ένα καινούργιο θέμα, επανέρχεται, κάνοντας αναφορά και μνημονεύοντας τη μεγάλη νίκη των Συρακουσών και των συμμάχων τους εναντίον των Αθηναίων (Θουκ. 7.70-71).³²²

³²² Για τα γεγονότα της περιόδου, βλ. Kagan 1981, 157-353 και Hornblower 2008, 5-11.

V. 1.3 ΛΕΟΝΤΙΝΟΙ

ΤΥΠΟΙ ΝΟΜΙΣΜΑΤΩΝ

Αργυρά τετράδραγμα, 476-468 π.Χ.

Η ΝΙΚΗ ΣΤΕΦΕΙ ΙΠΠΟΥΣ

1. Ε. Τέθριππο δ. οδηγούμενο από ανδρική μορφή. Άνω ίπταται Νίκη δ., κρατώντας στεφάνι, με το οποίο στέφει τους ίππους. Στικτός κύκλος.

Ο. ΛΕΟΝΤΙΝΟΝ. Κεφαλή λέοντα που βρυχάται δ. Γύρω από την κεφαλή τέσσερις κόκκοι σιταριού.

Boehringner 1998, αρ. 1

Αργυρά τετράδραγμα, 467-465 π.Χ.

Η ΝΙΚΗ ΣΤΕΦΕΙ ΙΠΠΟΥΣ Η ΗΝΙΟΧΟ

2. Ε. Τέθριππο δ. οδηγούμενο από ανδρική μορφή. Άνω ίπταται Νίκη δ., κρατώντας στεφάνι, με το οποίο στέφει τους ίππους. Στο έξεργο λέοντα. Στικτός κύκλος.

Ο. ΛΕΟΝΤΙΝΟΝ. Δαφνοστεφής γυναικεία κεφαλή δ. Γύρω από την κεφαλή τέσσερις κόκκοι σταριού.

Boehringner 1998, αρ. 26

Ποικιλίες: Η Νίκη ίπταται αρ. στέφοντας τον ηνίοχο (Boehringner 1998, αρ. 28).

ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΝΟΜΙΣΜΑΤΟΚΟΠΙΑ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ

Οι Λεοντίνοι ιδρύθηκαν από Χαλκιδείς της Νάξου, υπό την ηγεσία του Θεοκλή, πέντε χρόνια μετά την ίδρυση των Συρακουσών, ήτοι γύρω στο 729 π.Χ. (Θουκ. 6.3.3' Ελλάν. [*FGrHist* 4] απ. 82). Το 490 π.Χ. η πόλη κατελήφθη από τον Ιπποκράτη, τύραννο της Γέλας, μαζί με την Καλλίπολη, τη Νάξο και τη Ζάνκλη (Ηρόδ. 7.154), ενώ το 476 π.Χ. ο Ιέρωνας των Συρακουσών μετέφερε στους Λεοντίνους τον πληθυσμό της Νάξου και της Κατάνης (Διόδ. 11.49.1-2). Η νομισματοκοπία της σικελικής πόλης ξεκινά ακριβώς κατά την περίοδο αυτή και ακολουθεί τα πρότυπα των Συρακουσών, εκδίδοντας τετράδραχμα, δίδραχμα και δραχμές, σύμφωνα με τον αττικο-εμβοϊκό σταθμητικό κανόνα και τον εικονογραφικό τύπο του τεθρίππου, που στέφεται από Νίκη.³²³ Η πρώτη αυτή έκδοση της πόλης συμπληρώνεται από υποδιαίρέσεις, οβολούς, ημιωβόλια και έκτες.³²⁴ Η παραγωγή τετραδράχμων σταματά το 415 π.Χ., ενώ χαλκές εκδόσεις παράγονται από το 405 π.Χ. μέχρι το τέλος του Β' Καρχηδονιακού πολέμου, το 201 π.Χ.³²⁵

ΤΕΧΝΟΤΡΟΠΙΑ

Έχουμε ήδη αναγνωρίσει την κοινή τεχνοτροπία, πιθανότατα και το χέρι του ίδιου χαρακτή, συγκρίνοντας τις πρώτες σφραγίδες των Λεοντίνων με κοπές των Συρακουσών.³²⁶ Οι ομοιότητες αυτές, αλλά και η μαρτυρία των «θησαυρών» βοηθούν στην αποσαφήνιση των χρονολογικών ορίων της πρώτης ομάδας, η οποία πρέπει να ξεκινά το 476 π.Χ.³²⁷ Στις κοπές που έπονται μπορεί κανείς να αναγνωρίσει μια έντονη αλλαγή στην τεχνοτροπία, η οποία προδίδει το χέρι ενός ντόπιου χαρακτή. Η Νίκη αποδίδεται ισχνή, χωρίς οι καλλιτέχνες να υποδηλώνουν τις καμπυλότητες του σώματος κάτω από το ύφασμα, ενώ ιδιαίτερα χαρακτηριστική είναι η μεγάλη κάμψη του σώματος, που σχεδόν σχηματίζει μια ορθή γωνία ανάμεσα στον κορμό και τα κάτω άκρα. Έντονη σχηματοποίηση διακρίνουμε στη χάραξη του ενδύματος. Οι πτυχώσεις του αποδίδονται με ευθείες χαραξίες, που, χωρίς πλαστικό όγκο, μένουν αδιατάρακτες από την κίνηση του σώματος. Ομόλογη αντιμετώπιση του ενδύματος

³²³ Boehringer 1998, 43-44.

³²⁴ Boehringer 1998, 44.

³²⁵ Boehringer 1998, 50-52.

³²⁶ Σύγκρινε για παράδειγμα, Boehringer 1929, αρ. 86, αλλά και 243, 244, 250 (Συρακούσες) και *SNG ANS* 199, *SNG Ashmolean* 1771 (Λεοντίνοι). Βλ. και κεφάλαιο V. 1.1, σελ. 43.

³²⁷ Βλ. Arnold-Biucchi 1990, 24-25' Rutter 1998, 313' Boehringer 1998, 43-45.

διαπιστώνουμε και στα υπόλοιπα σικελικά νομισματοκοπεία που χρησιμοποίησαν τον τύπο κατά την εν λόγω περίοδο (Συρακούσες, Γέλα, Κατάνη/Αίτνα), γεγονός που υποδηλώνει μια ιδιαίτερη τάση της περιόδου στη χάραξη του ενδύματος.³²⁸

Στην επόμενη ομάδα του νομισματοκοπείου διατηρείται στην εμπρόσθια όψη ο ίδιος εικονογραφικός τύπος, με τη διαφορά ότι στο έξεργο προστίθεται λέοντας, κατ' αναλογία με τα τετράδραχμα και δεκάδραχμα των Συρακουσών, που εντάσσονται γύρω στο 470 με 466 π.Χ.³²⁹ Ομόλογη, επίσης, με τα τετράδραχμα και δεκάδραχμα των Συρακουσών είναι η χάραξη της δαφνοστεφούς κεφαλής στην εμπρόσθια, αλλά και του άρματος στην οπίσθια όψη. Σχεδόν πανομοιότυπα δε, χαράσσεται και η μορφή της Νίκης.³³⁰ Στις τελευταίες κοπές, η θεότητα δεν στέφει τους ίππους, αλλά στρέφεται προς τα αριστερά για να στέψει τον ίδιο τον ηνίοχο του άρματος. Σε σχέση με την πρώτη ομάδα, η Νίκη χαράσσεται με μεγαλύτερες διαστάσεις, καταλαμβάνοντας ένα δυσανάλογο, σε σχέση με την παράσταση, χώρο. Η γραμμική απόδοση των πτυχώσεων του ενδύματος και των φτερών διατηρείται, ενώ η στάση του σώματος είναι άλλοτε αφύσικα ευθυτενής και άλλοτε χαρακτηρίζεται από την έντονη κάμψη, την οποία παρατηρήσαμε και στην προηγούμενη ομάδα. Ομόλογη στάση της θεότητας, αν και περισσότερο επιμελημένη, διακρίνουμε στα λίγο μεθύτερα νομίσματα της Καμάρινας (461-440/35 π.Χ.)³³¹ και της Κατάνης (461-450 π.Χ.).³³²

Καθώς αναμένεται το σύνταγμα των νομισμάτων των Λεοντίνων από τον Boehringer, η χρονολόγηση της ομάδας αυτής παρουσιάζει ακόμα αρκετά προβλήματα. Η Arnold-Biucchi, στη μελέτη της για το «θησαυρό» του Randazzo, τοποθετεί τα νομίσματα στα χρόνια του Ιέρωνα,³³³ ενώ ο Boehringer σε άρθρο του προτείνει τη χρονολόγηση της ομάδας λίγο πριν ή μετά το 460 π.Χ.³³⁴

Θεωρώ ότι η συνολική τεχνοτροπία των κοπών αυτών, συγκρινόμενη με τα νομίσματα άλλων πόλεων της Σικελίας που χρησιμοποίησαν τον ίδιο τύπο, δύσκολα μπορεί να τοποθετηθεί κοντά στο 460 π.Χ. Επιπλέον, η χρονολόγηση αυτή αφήνει ένα μεγάλο και ανεξήγητο χρονικό κενό ανάμεσα στο τέλος της πρώτης και την

³²⁸ Βλ. κεφάλαια V. 1.1, σελ. 45, V. 1.2, σελ. 70 και V. 1.4, σελ. 100.

³²⁹ Boehringer 1929, αρ. 376-387.

³³⁰ Σύγκρινε Boehringer 1929, αρ. 387 (Συρακούσες) και Boehringer 1998, αρ. 29 (Λεοντίνοι). Σύγκρινε επίσης και Boehringer 1998, πίν. 11, αρ. 26 (Λεοντίνοι) και Boehringer 1929, αρ. 344-345 (Συρακούσες).

³³¹ Westermarck και Jenkins 1980, αρ. 1-127 (κεφάλαιο V. 1.6, αρ. 1).

³³² Rizzo 1946, αρ. 1 (κεφάλαιο V. 1.4, αρ. 2).

³³³ Arnold-Biucchi 1990, 25.

³³⁴ Boehringer 1998, 47.

έναρξη της δεύτερης ομάδας των νομισμάτων, καθώς οι σφραγίδες της πρώτης είναι λίγες, μέχρι στιγμής, για να μπορούν να ενταχθούν σε ένα διάστημα μεγαλύτερο των 15 ετών. Οι έως τώρα γνωστές σφραγίδες της δεύτερης ομάδας, είναι μόλις τρεις για τις εμπρόσθιες και δύο για τις οπίσθιες όψεις, θα μπορούσαν λοιπόν με ευκολία να ενταχθούν στα χρόνια αμέσως πριν ή λίγο μετά την πτώση της τυραννίας, το 466 π.Χ., καθώς και τεχνοτροπικά ακολουθούν τα νομίσματα της σύγχρονης ομάδας των Συρακουσών. Οι έντονες ομοιότητες μεταξύ των νομισμάτων των δύο πόλεων δεν αποκλείουν, κατά τη γνώμη μου, την πιθανότητα να χρησιμοποιήθηκε κατά την εν λόγω περίοδο, όπως και στις εναρκτήριες κοπές της νομισματοκοπείου των Λεοντίνων, και πάλι ένας Συρακόσιος χαρακτήρας.

ΣΥΜΒΟΛΙΣΜΟΣ

Η Νίκη κοσμεί τα νομίσματα των Λεοντίνων κατά την πρώτη και δεύτερη περίοδο του νομισματοκοπείου, πετώντας πάνω από το τέθριππο και στέφοντας τους ίππους ή, σε μια μόνο σειρά, τον ηνίοχο. Η έναρξη της νομισματοκοπίας συμπίπτει με τη μεταφορά των κατοίκων της Νάξου και της Κατάνης στους Λεοντίνους, από τον Ιέρωνα κατά το 476 π.Χ., χάρη στην οποία η πόλη προήχθη σε μεγαλούπολη.³³⁵

Είναι σαφές ότι το νόμισμα των Λεοντίνων δεν επηρεάστηκε απλά, αλλά στην ουσία μιμήθηκε το πρότυπο των Συρακουσών. Αυτό γίνεται εμφανές, όχι μόνο από την εμπρόσθια όψη, όπου υιοθετείται το κλασικό εικονογραφικό θέμα των Συρακουσών, αλλά και από την οπίσθια, στην οποία, κατ' αναλογία με τους συρακοσιανούς οπισθοτύπους, τοποθετείται στο κέντρο το έμβλημα της πόλης (η κεφαλή του λέοντα, ιερό ζώο του Απόλλωνα, του οποίου η λατρεία είχε προεξέχουσα σημασία στις χαλκιδικές αποικίες)³³⁶ και γύρω από αυτό τέσσερα τοπικά σύμβολα (κόκκοι σταριού – υπαιγιμός στον πλούτο των σιτηρών της πόλης [Διόδ. 4.24.1· Κικ., *Verr.* 3.104· Πλίν., *HN* 18.95]). Επιπλέον, όπως είδαμε, οι πρώτες σφραγίδες και των δύο περιόδων νομισματοκοπίας της πόλης, όπου χρησιμοποιείται ο τύπος, έχουν πιθανότατα φιλοτεχνηθεί από Συρακόσιο χαρακτήρα.

Οι Λεοντίνοι έχασαν για πρώτη φορά την ανεξαρτησία τους όταν ο Ιπποκράτης κυριεύσε την πόλη, κατά την πρώτη δεκαετία του 5^{ου} αι. π.Χ. (Ηρόδ. 7.154). Η τυραννίδα αυτή, όμως, δεν διήρκεσε πολύ, καθώς, όπως μαρτυρείται, ο

³³⁵ Boehringer 1968, 95-96· Berger 1991, 134.

³³⁶ Cahn 1950, 192· Lacroix 1965, 139-42.

θάνατος του Ιπποκράτη και οι διαμάχες της διαδοχής στη Γέλα διέσωσαν την πόλη (Διόδ. 10.28· Ηρόδ. 7.155). Για τα αμέσως επόμενα χρόνια δεν έχουμε πληροφορίες σχετικά με το καθεστώς διακυβέρνησης των Λεοντίνων, παρά ταύτα γνωρίζουμε ότι όταν ο Γέλωνας μεταφέρθηκε στις Συρακούσες το 485 π.Χ. οι πράξεις του έπληξαν την πόλη, έστω και έμμεσα. Ο τύραννος κατέστρεψε τα Μέγαρα Υβλαία (Ηρόδ. 7.156), μια μικρή, ουδέτερη πόλη, που ουσιαστικά λειτουργούσε εξισοροπητικά μεταξύ των δύο αντιμαχόμενων πόλεων. Έπειτα, υποδούλωσε την Εύβοια, αποικία των Λεοντίνων, μετατρέποντάς την σε σταθμό της συρακοσιανής φρουράς (Στράβ. 6.2.6· 10.1.15). Ο Ιέρωνας συνέχισε το έργο του προκατόχου του, κυριεύοντας τη Νάξο και την Κατάνη και μεταφέροντας, όπως σχολιάσαμε, τους κατοίκους τους στους Λεοντίνους. Είναι σαφές ότι κατά τη περίοδο αυτή οι Συρακούσες είχαν αποκτήσει κάποια μορφή ελέγχου στους Λεοντίνους, δεν προσπάθησαν όμως να τους στερήσουν την ανεξαρτησία τους ή να τους καταστρέψουν. Τα αίτια αυτής της πολιτικής σχετίζονται καταρχήν με τις εθνικές διαστάσεις των επεκτατικών συγκρούσεων των Δεινομενιδών. Οι Σικελοί τύραννοι, όπως και οι αριστοκράτες άποικοι κατά την αρχαϊκή περίοδο, επεδίωκαν την ενδυνάμωση της θέσης τους, κυρίως μέσω δημογραφικών χειρισμών, οι οποίοι, άλλωστε, ενθαρρύνονταν από τις ήδη υπάρχουσες ρωγμές στον κοινωνικό φλοιό, λόγω της διαφορετικής προέλευσης των ποικίλων τάξεων που απάρτιζαν τις αποικίες.³³⁷ Οι Δεινομενίδες ουσιαστικά επιχειρούσαν μια εθνική ανακατανομή της νήσου, μεταφέροντας Δωριείς στις πόλεις που καταλάμβαναν. Έτσι, οι Χαλκιδείς Λεοντίνοι ήταν τώρα περικυκλωμένοι από Δωριείς, που κατοικούσαν, όχι μόνο στις Συρακούσες, αλλά και στην Κατάνη/Αίτνα. Συγχρόνως, οι τύραννοι είχαν ανάγκη από μια περιοχή, όπου θα μετέφεραν τους κατοίκους των κατεστραμμένων χαλκιδικών πόλεων και οι Λεοντίνοι ήταν η πόλη που επιλέχθηκε, προκειμένου να εξυπηρετήσει ως το κέντρο των Χαλκιδέων της νήσου.³³⁸

Ο Chantraine, σε άρθρο του το 1957, θεώρησε ότι το γεγονός της κοπής νομισμάτων από τους Λεοντίνους αποτέλεσε προνόμιο που παραχωρήθηκε από τους

³³⁷ Για τις κοινωνικές, πολιτικές και οικονομικές δομές που ενθάρρυναν τις στάσεις στην Σικελία, βλ. Berger 1992, 57-73 και για την ποικιλομορφία του πληθυσμού, *idem*, 74-87. Για τα φαινόμενα των επανιδρύσεων, της εισαγωγής νέων αποίκων και των συνεχών μετακινήσεων πληθυσμών στη Σικελία, βλ. Seibert 1982-83, 33-65. Για τη χρήση των δημογραφικών χειρισμών, ως μέσο ενδυνάμωσης, από τους Σικελούς τυράννους, βλ. Jacquemin 1993, 19-27 και Vattuone 1994, 81-113. Βλ. επίσης και Figueira 2008, 492-95.

³³⁸ Για τον πολιτικό και κοινωνικό βίο των Λεοντίνων κατά τον 5^ο αι. π.Χ., βλ. Berger 1991, 133-34 και Gula 1995, 75-103.

Δεινομενίδες στην πόλη, προς χάριν του κυρίαρχού της, ενός άνδρα πολύ κοντά στον Γέλωνα.³³⁹ Όμως, οι νεότερες χρονολογήσεις των σικελικών νομισμάτων καταδεικνύουν ότι οι Δεινομενίδες δεν είχαν προχωρήσει σε διακοπή ή απαγόρευση της νομισματοκοπίας των υποτελών τους. Ωστόσο, η ύπαρξη ενός άνδρα κοντά στο περιβάλλον των Δεινομενιδών θα μπορούσε, ίσως, να απαντήσει στην επιλογή της πόλης ως κέντρο των Ιώνων στη νήσο.

Ο Πausανίας παραδίδει ως τύραννο των Λεοντίων τον Αινεσίδημο (Πaus. 5.22.7), χωρίς όμως να αναφέρει τη χρονική περίοδο της διακυβέρνησής του. Ο Ηρόδοτος (7.154) μαρτυρεί την ύπαρξη ενός άνδρα με το όνομα Αινεσίδημος, ο οποίος διακρίθηκε μαζί με τον Γέλωνα, την εποχή που υπηρετούσαν και οι δύο στη σωματοφυλακή του Ιπποκράτη. Ο Αριστοτέλης, μάλιστα, αναφέρει (*Ρητορ.* 1.1373a.21 κ.ε.) ότι ο ίδιος ο Αινεσίδημος έστειλε το έπαθλο για το παιχνίδι του κότταβου στον Γέλωνα, θέλοντας να τον επιβραβεύσει για την επιτυχημένη κατάληψη μιας πόλης (ίσως της Γέλας), παρότι αυτή αποτελούσε αρχικώς δικό του σχέδιο. Πιθανότατα λοιπόν, οι μαρτυρίες αυτές να αναφέρονται στον ίδιο Αινεσίδημο, έναν ισχυρό άνδρα στην υπηρεσία του Ιπποκράτη, ο οποίος, μετά το θάνατο του τυράννου και έχοντας αποτύχει στην κατάληψη της Γέλας, έγινε τύραννος των Λεοντίων. Σχετικά με την καταγωγή του Αινεσίδημου ενδείξεις μας παρέχει το όνομά του. Ο πατέρας του Ακραγαντίνου τυράννου Θέρωνα είχε το ίδιο όνομα, έτσι ο Dunbabin υπέθεσε ότι ο Αινεσίδημος ήταν και αυτός Ακραγαντίνος και ανήκε, ίσως, στο ίδιο οίκο των Εμμενιδών.³⁴⁰ Κατά την περίοδο που μας αφορά, οι δύο οικογένειες δεν φαίνεται να διατηρούσαν εχθρικές σχέσεις, είχαν εξάλλου συνεργαστεί στη μάχη της Ιμέρας το 480 π.Χ. και η Δημαρέτη, σύζυγος του Γέλωνα, ήταν κόρη του Θέρωνα. Ίσως αυτή είναι και η αιτία που η πόλη, παρότι ιωνική, δεν καταστράφηκε, αλλά επιλέχθηκε για να συγκεντρώσει τους κατοίκους των χαλκιδικών πόλεων. Όπως και ο Θέρωνας, ο Αινεσίδημος πιθανώς ήταν σύμμαχος, αλλά και ανταγωνιστής του Ιέρωνα. Ο Αινεσίδημος, εάν κρίνουμε από το απόσπασμα του Αριστοτέλη, είχε μάλλον αναγνωρίσει την κυριαρχία και τις ικανότητες του Ιέρωνα και είχε συμβιβαστεί, παίρνοντας ως αντάλλαγμα την ενδυνάμωση της πόλης του με καινούργιο πληθυσμό.³⁴¹

³³⁹ Chantraine 1957, 15.

³⁴⁰ Dunbabin 1948, 382.

³⁴¹ Για τον Αινεσίδημο, βλ. Dunbabin 1948, 381-84, 410· Berve 1953, 538· Andrewes 1956, 130.

Η εισαγωγή της Νίκης, που στέφει το τέθριππο συνδέεται λοιπόν και εδώ, όπως και στις Συρακούσες, αλλά και άλλες σικελικές πόλεις, με το προπαγανδιστικό πρόγραμμα των Δεινομενιδών, με την εξουσία της μεγάλης αυτής οικογένειας των τυράννων, επικυρίαρχων του μεγαλύτερου μέρους της Σικελίας. Οι Δεινομενίδες είχαν ακόμα περισσότερους λόγους να επιβάλλουν τον τύπο αυτό στους Λεοντίνους, καθώς εκεί είχαν συγκεντρώσει τις αντίπαλες εθνικά πληθυσμιακές ομάδες, δηλαδή τους Χαλκιδείς, στους οποίους έπρεπε να υπενθυμίζουν τη δύναμη και την κυριαρχία τους στη νήσο.

Η ερμηνεία της διατήρησης του τύπου με τη Νίκη και κατά τη δεύτερη περίοδο του νομισματοκοπείου, εξαρτάται πρωτίστως από τη χρονολόγηση αυτής της ομάδας νομισμάτων. Η τυπολογική ομοιότητα μεταξύ των τετραδράχμων και των λεγόμενων «Δημαρέτειων» συρακοσιανών δεκαδράχμων είναι κάτι παραπάνω από προφανές. Και τα δύο φέρουν λέοντα στο έξεργο της εμπρόσθιας όψης, ενώ στην οπίσθια και οι τρεις κεφαλές, η γυναικεία και του Απόλλωνα στους Λεοντίνους και της Αρέθουσας στις Συρακούσες, είναι δαφνοστεφείς. Η Arnold-Biucchi, δημοσιεύοντας τον «θησαυρό» του Randazzo, ισχυρίστηκε, με βάση τεχνοτροπικά κριτήρια, ότι η ομάδα των νομισμάτων των Λεοντίνων πρέπει να είναι υστερότερη από τα «Δημαρέτεια», τα οποία είχε χρονολογήσει γύρω στο 470 π.Χ. Σε κάθε περίπτωση, ασφαλή θεωρεί τη χρονολόγηση της ομάδας αυτής πριν την πτώση της τυραννίδας το 466 π.Χ., στα χρόνια δηλαδή της βασιλείας του Ιέρωνα.³⁴² Ωστόσο, ο Boehringer, ορμώμενος από τις τεχνοτροπικές παρατηρήσεις της Arnold-Biucchi και τον ισχυρισμό της ότι τα τετράδραχμα των Λεοντίνων είναι υστερότερα από τα «Δημαρέτεια», προτείνει τη χρονολόγηση της ομάδας λίγο πριν ή μετά το 460 π.Χ.³⁴³

Η Manganaro ερμήνευσε τις ομοιότητες των νομισμάτων, ως ενδείξεις ύπαρξης μιας πολιτικής και στρατιωτικής συμμαχίας ανάμεσα στις δύο πόλεις, μιας μορφής δηλαδή συμπολιτείας, αλλά και ενός κοινού εορτασμού μιας νίκης, η οποία υποδηλώνεται από το στεφάνι στην κεφαλή των πολιούχων θεοτήτων. Τοποθετώντας και τις δύο εκδόσεις μετά το 465 και έως το 460 π.Χ., προσπαθεί να τις συσχετίσει με κάποιο από τα γεγονότα, τα οποία ο Διόδωρος αναφέρει για τα έτη 463 και 461 π.Χ. Ισχυρίζεται δε, και όχι άδικα, ότι ο ιστορικός συμπυκνώνει στις δύο αυτές χρονιές γεγονότα, τα οποία μπορούν να εκταθούν στα χρόνια που ακολούθησαν την πτώση των Δεινομενιδών. Το μόνο ιστορικό γεγονός, το οποίο υποθέτει ως κοινό για τις δύο

³⁴² Arnold-Biucchi 1990, 25.

³⁴³ Boehringer 1998, 47.

πόλεις, είναι τα αριστεία που, σύμφωνα με τον Διόδωρο (11.76.2), δόθηκαν σε σώμα 600 επίλεκτων ανδρών μετά τη μάχη των Συρακοσίων εναντίον των ξένων το 461 π.Χ. Η συγγραφέας επαναχρονολογεί το γεγονός αυτό στο 463 π.Χ. και θεωρεί ότι τα «Δημαρέτεια» εκδόθηκαν, προκειμένου να δοθούν ως αριστεία στους στρατιώτες αυτούς. Συνεχίζοντας, θεωρεί πολύ πιθανόν ένα αντίστοιχο επεισόδιο στους Λεοντίνους να μπορεί να εξηγήσει τα αρχικά ΑΡ, που συναντούμε σε ορισμένες από τις σφραγίδες εμπροσθοτύπων της πόλης.³⁴⁴

Εκτός από το γεγονός της επισφαλούς και χωρίς επαρκή επιχειρήματα χρονολόγησης των «Δημαρέτειων» στα χρόνια μετά το 466 π.Χ. και άρα της σύνδεσής τους με τα αριστεία,³⁴⁵ η Manganaro δεν επιτυγχάνει, κατά τη γνώμη μου, να επιβεβαιώσει ένα αντίστοιχο γεγονός μεγάλης πολιτικής σημασίας για τους Λεοντίνους ή μια στρατιωτική συμμαχία στα χρόνια μετά την πτώση των τυράννων. Σχετικά δε με τα γράμματα ΑΡ στο πεδίο των εμπροσθοτύπων, το μικρό τους μέγεθος καθιστά πιο ασφαλή τη συσχέτισή τους με την υπογραφή κάποιου χαρακτή, όπως άλλωστε προτείνει και ο Boehringer.³⁴⁶

Θεωρώ πιθανότερο, όπως αναφέρθηκε στο κεφάλαιο της τεχνοτροπίας, ότι τα νομίσματα αυτά εντάσσονται στα χρόνια γύρω από το 466 π.Χ. και άρα αποτελούν τις τελευταίες κοπές που επέτυχαν να επιβάλλουν οι Δεινομενίδες πριν την πτώση τους. Ενισχυτική της άποψης αυτής είναι και η χρήση ενός Συρακοσίου χαρακτή για τη φιλοτέχνηση των σφραγίδων της ομάδας, αλλά και η σπάνις τους, η οποία δηλώνει το βραχύβιο των κοπών και συνάδει με μια ξαφνική διακοπή τους στα ταραχώδη χρόνια πριν ή λίγο μετά την πτώση των τυράννων.³⁴⁷ Χαρακτηριστική και ενδεικτική της σταδιακής μεταβολής του καθεστώτος είναι, από επιγραφική άποψη, και η αλλαγή του λάμδα στην επιγραφή του νομίσματος, που από τον συρακοσιανό τύπο μετατρέπεται στις τελευταίες σφραγίδες της σειράς στον χαλκιδικό, ο οποίος και θα παραμείνει σταθερός για τις επόμενες δεκαετίες.³⁴⁸ Κατά τη γνώμη μου, και με τα ως σήμερα δεδομένα, μοιάζει απίθανο να μη σημειώθηκε καμία αλλαγή στον κραταιά συνδεδεμένο με τους Δεινομενίδες τύπο στα χρόνια που σηματοδοτήθηκαν τόσο έντονα από τη μεγάλη πτώση τους. Εξάλλου, ανάλογη περίπτωση δεν συναντούμε σε κανένα νομισματοκοπείο της Σικελίας. Ακόμα και στις πόλεις, όπου ο τύπος

³⁴⁴ Manganaro 1999, 247, 249-50.

³⁴⁵ Για την χρονολόγησή τους πριν το 466 π.Χ., βλ. Rutter 1998, 315.

³⁴⁶ Boehringer 1998, 45.

³⁴⁷ Για τα ταραχώδη χρόνια πριν και λίγο μετά την πτώση των τυράννων, βλ. Barrett 1973, 29-31.

³⁴⁸ Johnston 1975, 153-56· Jeffery 1990, 74, 242, 262. Βλ. και Boehringer 1998, 46.

επαναχρησιμοποιήθηκε μετά την κατάρρευση της τυραννίδας αυτό συνέβη αρκετά χρόνια μετά, όταν είχε αποδυναμωθεί η συσχέτισή του με το καθεστώς, και σίγουρα όχι στη δεκαετία των αγώνων για την επαναφορά της τάξης και των παλαιότερων δομών στη Σικελία.³⁴⁹ Εξάλλου, και η τρίτη ομάδα των νομισμάτων των Λεοντίνων, η οποία εντάσσεται πιθανότατα στα χρόνια της αποκατάστασης της δημοκρατίας, χρησιμοποιεί καθαρά τοπικούς τύπους, τόσο στις εμπρόσθιες, όσο και στις οπίσθιες όψεις (κεφαλή Απόλλωνα/κεφαλή λεόντα).³⁵⁰

Η διατήρηση του εικονογραφικού τύπου της Νίκης που ίπταται πάνω από το τέθριππο συνδέεται, συνεπώς, και κατά την περίοδο αυτή με την πολιτική των Δεινομενιδών και την ανάγκη τους για τη νομιμοποίηση του καθεστώτος τους, η οποία εκφραζόταν και μέσω των νομισμάτων. Ο Θρασύβουλος, τύραννος των Συρακουσών κατά το 467/66 π.Χ. (Διόδ. 11.66.4), δεν είχε λόγο να διακόψει την πρακτική των προκατόχων του, που επέβαλαν τον ίδιο τύπο, ιδιαίτερα σε μια εποχή, κατά την οποία η απαρésκεια για το καθεστώς και οι προετοιμασίες για την εξέγερση θα πρέπει να κυριαρχούσαν και να στιγματίζαν τη ζωή των πόλεων της Σικελίας. Όπως γνωρίζουμε, ο Θρασύβουλος υιοθέτησε ιδιαίτερα σκληρά μέτρα, προκειμένου να αντιμετωπίσει την έντονη δυσαρésκεια των πολιτών, οφειλόμενη, τόσο στην κακή πολιτική διαχείριση του ιδίου, όσο και στα προβλήματα που είχαν δημιουργήσει οι προηγούμενοι τύραννοι.³⁵¹

³⁴⁹ Ο τύπος εισάγεται για πρώτη φορά το 425 π.Χ. στον Ακράγα, στην Ιμέρα το 455 π.Χ., στην Μοργαντίνα το 396 π.Χ. και στην Καμάρινα το 425 π.Χ. Στη Μεσσήνη ο τύπος πρωτοεμφανίζεται το 460 π.Χ., πρόκειται, όμως, για μια ιδιαίτερη, μεμονωμένη περίπτωση, την οποία θα ερμηνεύσουμε στη συνέχεια. Ο τύπος επανεισάγεται στην Κατάνη το 425 π.Χ. και στην Γέλα η Νίκη αφαιρείται αμέσως μετά την πτώση των τυράννων και εισάγεται μόνο σε μια κοπή του 460 π.Χ., προκειμένου πιθανότατα να μνημονευτεί η επαναποίκηση της Καμάρινας από την Γέλα, κατά την ίδια περίοδο.

³⁵⁰ Boehringer 1998, 47.

³⁵¹ Για την πολιτική και κοινωνική κατάσταση στη Σικελία την εποχή του Θρασύβουλου, βλ. *CAH V*², 156-57· Berger 1992, 36-37.

V. 1.4 ΚΑΤΑΝΗ

ΤΥΠΟΙ ΝΟΜΙΣΜΑΤΩΝ

ΥΠΟ ΤΟ ΟΝΟΜΑ ΑΙΤΝΑ

Αργυρά τετράδραγμα, 476-466 π.Χ.

Η ΝΙΚΗ ΣΤΕΦΕΙ ΤΗΝ ΑΘΗΝΑ-ΗΝΙΟΧΟ

1. Ε. Συνωρίδα δ. οδηγούμενη από την Αθηνά. Άνω ίπταται Νίκη αρ., κρατώντας στεφάνι, με το οποίο στέφει την Αθηνά. Στο έξεργο φυτό.

Ο. ΑΙΤΝΑΙΟΝ. Ένθρονος Δίας Αιτναίος, κρατά κεραυνό και σκήπτρο με αετό.

NAC 13, 8 October 1998, αρ. 250

ΚΑΤΑΝΗ

Αργυρά τετράδραγμα, 461-450 π.Χ.

Η ΝΙΚΗ ΙΠΤΑΤΑΙ ΚΡΑΤΩΝΤΑΣ ΚΛΑΔΙΑ ΕΛΙΑΣ

2. Ε. Ανθρωποκέφαλος ταύρος δ. Άνω πελαργός, κάτω ποτάμιος ιχθύς. Στικτός κύκλος.

Ο. ΚΑΤΑΝΕ. Νίκη ίπταται δ., κρατώντας σε κάθε χέρι ένα κλαδί ελιάς. Κάτω κοχύλι.

Rizzo 1946, αρ. 1

Η ΝΙΚΗ ΒΑΔΙΖΕΙ Η ΤΡΕΧΕΙ ΚΡΑΤΩΝΤΑΣ ΔΙΑΦΟΡΑ ΣΥΜΒΟΛΑ

3. Ε. Ανθρωποκέφαλος ταύρος δ. Άνω Σιληνός, κάτω κήτος. Στικτός κύκλος.
 Ο. ΚΑΤΑΝΑΙΟΝ. Νίκη βαδίζει αρ., κρατώντας στο προτεταμένο δ. χέρι ταινία και στο αρ., χαμηλωμένο δίπλα στο σώμα, χέρι δεύτερη ταινία. Στικτός κύκλος.

Rizzo 1946, πίν. 9, αρ. 12

Ποικιλίες: η Νίκη τρέχει, κρατώντας ταινία στο προτεταμένο δ. χέρι (Rizzo 1946, πίν. 9, αρ. 2)· η Νίκη βαδίζει, κρατώντας στεφάνι ελιάς με το δ. χέρι και με το αρ. ανασηκώνει το χιτώνα της (*BMC [Sicily] 3*)· στην εμπρόσθια όψη Νίκη ως σύμβολο ίπταται δ., κρατώντας με τα δύο χέρια ταινία, την οποία αποθέτει στον ταύρο και στην οπίσθια η Νίκη τρέχει αρ., κρατώντας στο δ. προτεταμένο χέρι ταινία και στο αρ. στεφάνι (*BMC [Sicily] 6*).

Αργυρά τετράδραγμα και δραχμές, 425-410 π.Χ.

Η ΝΙΚΗ ΣΤΕΦΕΙ ΙΠΠΟΥΣ Η ΗΝΙΟΧΟ

4. Ε. Συνωρίδα δ. οδηγούμενη από ανδρική μορφή. Άνω ίπταται Νίκη δ., κρατώντας στεφάνι, με το οποίο στέφει τους ίππους. Στικτός κύκλος.

Ο. ΚΑΤΑΝΑΙΟΣ. Κεφαλή δαφνοστεφούς Απόλλωνα δ. Στο πεδίο φύλλο.

BMC (Sicily) 21

Ποικιλίες: η Νίκη ίπταται αρ. στέφοντας τον ηνίοχο (*BMC [Sicily] 22*).

Αργυρά τετράδραγμα, 410-405 π.Χ.

Η ΝΙΚΗ ΣΤΕΦΕΙ ΗΝΙΟΧΟ

5. Ε. Τέθριππο αρ. οδηγούμενο από ανδρική μορφή. Άνω ίπταται Νίκη δ., κρατώντας πινακίδα με την υπογραφή ΕΥΑΙΝ και στεφάνι, με το οποίο στέφει τον ηνίοχο. Δεξιά ιωνικός κίονας. Στο έξεργο καρκίνος. Στικτός κύκλος.

Ο. ΚΑΤΑΝΑΙΩΝ. Κεφαλή δαφνοστεφούς Απόλλωνα αρ. Γύρω από την κεφαλή κώδωνας και αστακός. Στικτός κύκλος.

SNG Ashmolean 1708

Ποικιλίες: η Νίκη κρατά ταινία με το αρ. και στεφάνι με το δ. χέρι (*SNG Manchester 382*)· η Νίκη κρατά στεφάνι (*SNG Cop. 179*)· η Νίκη όρθια κρατά κηρύκειο δεμένο με ταινία και στεφάνι, με το οποίο στέφει τον ηνίοχο (*BMC [Sicily] 32 [ως οπίσθια όψη]*).

Αργυρές δραχμές, 410-405 π.Χ.

Η ΝΙΚΗ ΣΤΕΦΕΙ ΤΗΝ ΑΘΗΝΑ-ΗΝΙΟΧΟ

6. Ε. ΚΟΠΠΙΩΝ. Τέθριππο δ. οδηγούμενο από την Αθηνά, η οποία κρατά ασπίδα με το αρ. χέρι και δόρυ με το δ. Άνω ίπταται Νίκη αρ., κρατώντας στεφάνι, με το οποίο στέφει την Αθηνά. Στο έξεργο μαίανδρος. Στικτός κύκλος.

Ο. ΧΟΙ. Κεφαλή ποτάμιου θεού Αμένανου τρία τέταρτα κατενώπιον με ελαφρά κλίση αρ. Γύρω από την κεφαλή αστακοί.

NAC 13, 8 October 1998, αρ. 339

ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΝΟΜΙΣΜΑΤΟΚΟΠΙΑ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ

Η σικελική πόλη Κατάνη ιδρύθηκε κατά το 729 π.Χ. από τον οικιστή Θουκλή και Χαλκιδείς της Νάξου (Θουκ. 6.3.2· Ελλάν. [FGrHist 4] απ. 82). Οι ίδιοι οι Καταναίοι ονόμαζαν ως οικιστή τους τον Εύαρχο (Θουκ. 6.3.3), επιζητώντας πιθανότατα να διακηρύξουν την αυτονομία που απέκτησαν αμέσως μετά την ίδρυση τους. Το εύφορο έδαφος της πόλης είλκυσε το ενδιαφέρον των γειτονικών Συρακουσών και περί το 476 π.Χ., πιθανότατα μετά από μια έκρηξη του ηφαιστείου της Αίτνας, ο Ιέρωνας μετακίνησε τον πληθυσμό της Κατάνης στους Λεοντίους και επανοίκισε την περιοχή με Συρακοσίους και ομάδα Πελοποννησίων μισθοφόρων. Ταυτόχρονα, μετέτρεψε το όνομα της πόλης σε Αίτνα (Διόδ. 11.49.1-2· Στράβ. 6.2.3). Υπό το όνομα της Αίτνας δύο μόνο νομισματικές εκδόσεις μας είναι γνωστές. Η πρώτη αποτελείται από ένα *unicum* τετράδραχμο και μια δραχμή, ενώ η δεύτερη από ένα *unicum* τετράδραχμο, το οποίο συνοδεύει μια σειρά οβολών.³⁵² Λίγα χρόνια μετά την πτώση της τυραννίας των Δεινομενιδών, το 461 π.Χ., μια συνδυασμένη επίθεση από Σικελούς, με αρχηγό τον Δουκέτιο, και Συρακοσίους, οδήγησε στην ήττα των κατοίκων της Αίτνας, την εκδίωξή τους από την περιοχή και την τελική εγκατάστασή τους στην Ίνησσα (Στράβ. 6.2.3· Διόδ. 11.76.3). Οι Καταναίοι επέστρεψαν στην πατρίδα τους, επανέφεραν στην πόλη το αρχικό της όνομα (Διόδ. 11.76.3)³⁵³ και εγκαίνιασαν μια νέα αυτόνομη σειρά τετραδράχμων και υποδιαιρέσεων, διάρκειας από το 461 έως το 405 π.Χ., υπό τον αττικό σταθμητικό κανόνα, κομμένων στο όνομα της Κατάνης.³⁵⁴ Η παραγωγή χαλκών ξεκινά το 405 π.Χ. και λήγει το 403 π.Χ., όταν η πόλη καταλαμβάνεται από τον Διονύσιο, επανοικίζεται από Καμπανούς μισθοφόρους και οι κάτοικοί της πωλούνται ως δούλοι (Διόδ. 14.15.1-4).³⁵⁵ Μεταξύ 403 και 396 π.Χ. – οπότε οι μισθοφόροι μετακινούνται στην Αίτνα (Διόδ. 14.58.2) – το νομισματοκοπέιο εκδίδει νομίσματα των Καμπανών και η παραγωγή της Κατάνης αρχίζει ξανά την εποχή του Τιμολέοντα, στα μέσα του 4^{ου} αι. π.Χ., με χαλκά

³⁵² Για την πιθανότητα να αποτελεί η δεύτερη αυτή έκδοση την πρώτη της Ίνησσας, όπου μετοίκησε ο πληθυσμός της Αίτνας κατά το 461 π.Χ., και όχι την τελευταία της Αίτνας, βλ. Kraay 1971, 337· *eiusdem* 1976, 213 και 216-17.

³⁵³ Για τις μετακινήσεις των πληθυσμών στην Κατάνη και το σχέδιο του Ιέρωνα, βλ. Figueira 2008, 493-95.

³⁵⁴ Manganaro 1996, 306-311.

³⁵⁵ Manganaro 1996, 311.

νομίσματα. Η νομισματοκοπία της πόλης διακόπτεται οριστικά στις αρχές του 1^{ου} αι. μ.Χ.³⁵⁶

ΤΕΧΝΟΤΡΟΠΙΑ

Η Νίκη χαράσσεται για πρώτη φορά στα νομίσματα της Κατάνης, σε ένα *unicum* τετράδραχμο, της περιόδου 476-466 π.Χ., οπότε η πόλη είχε μετονομαστεί σε Αίτνα. Η Νίκη απεικονίζεται καθώς ίπταται πάνω από συνωρίδα, έτοιμη να στέψει την Αθηνά, ηνίοχο του άρματος.

Η τεχνοτροπία της παράστασης είναι αρχαϊζουσα, θυμίζοντας έντονα σφραγίδες από τετράδραχμα των Συρακουσών της περιόδου 479-466 π.Χ., ομόλογες τόσο στην απόδοση της Νίκης, όσο και αυτής του άρματος και του ηνιόχου.³⁵⁷ Ομοιότητες στην απεικόνιση της Νίκης, απαντώνται και στα τετράδραχμα της Γέλας της περιόδου 477-470/67 π.Χ., κυρίως όμως στην απόδοση των φτερών, που χαράσσονται διάπλατα ανοιγμένα, σχεδόν οξύληκτα.³⁵⁸ Χαρακτηριστικό της περιόδου αποτελεί η έντονη σχηματοποίηση στη χάραξη του ενδύματος της θεότητας. Οι πτυχώσεις του αποδίδονται με ευθείες χαράξεις, χωρίς πλαστικό όγκο και το ύφασμα πέφτει βαρύ και άκαμπτο πάνω στο σώμα, καλύπτοντας τις λεπτομέρειές του.³⁵⁹

Ο δεύτερος εικονογραφικός τύπος της Νίκης υιοθετείται γύρω στο 461 π.Χ., αμέσως δηλαδή μετά την επιστροφή των Καταναίων στην πόλη τους. Στις πρώτες κοπές η Νίκη απεικονίζεται ιπτάμενη, σε στάση τρία τέταρτα προς τα δεξιά, φορώντας χιτώνα και πέπλο. Τα πόδια είναι λυγισμένα στο πίσω μέρος του σώματος και στο κάθε χέρι της κρατά από ένα κλαδί ελιάς. Ανάλογη απεικόνιση της θεότητας με κλαδιά ελιάς, συναντούμε σε πελίκη από τη Νώλα (τέλη 5^{ου} αι. π.Χ.), όπου η Νίκη ακουμπά τα κλαδιά στην κεφαλή αθλητή.³⁶⁰ Το σώμα της Νίκης είναι στιβαρό και μυώδες και η κόμη είναι χτενισμένη στον χαρακτηριστικό κρωβύλο. Το ένδυμα αποδίδεται με βαριές πτυχώσεις, οι οποίες καλύπτουν το σώμα, αφήνοντας ελεύθερο μόνο το κάτω μέρος των άκρων. Ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα κρίνεται μια λεπτομέρεια

³⁵⁶ Manganaro 1996, 311-14.

³⁵⁷ Boehringer 1968, αρ. 75, 81, 84, 235 και 262.

³⁵⁸ Jenkins 1970, αρ. 173-175, 181, 186.

³⁵⁹ Βλ. και τις ομόλογες αποδόσεις του ενδύματος της Νίκης στα σύγχρονα νομίσματα των Συρακουσών (κεφ. V. 1.1, σελ. 45), της Γέλας (κεφ. V. 1.2, σελ. 70) και των Λεοντίνων (κεφ. V. 1.3, σελ. 87-88).

³⁶⁰ ARV² 1342, 1.

στην απόδοση του πέπλου, ο οποίος ενώνεται στο ύψος του βραχίονα, με τη βοήθεια αλληπάλλληλα τοποθετημένων πορπών, δημιουργώντας πυκνές πτυχώσεις στο ύφασμα. Η τεχνοτροπική αυτή προτίμηση ακολουθεί την τάση της αγγειογραφίας προηγούμενων δεκαετιών, όπως διαπιστώνουμε, για παράδειγμα, σε παράσταση Νίκης σε δύο ληκύθους από τη Γέλα, η πρώτη χρονολογημένη γύρω στο 470 π.Χ.,³⁶¹ και η δεύτερη στο 490/80 π.Χ.³⁶² Τα φτερά αποδίδονται με μια παχιά καμπύλη γραμμή στο πάνω μέρος τους και με ευθείες χαράξεις στο κάτω. Η στατικότητα στην απόδοση του πετάγματος της θεότητας, τυπική των αρχαϊκών συμβάσεων, δίνει την αίσθηση, πως η μορφή αιωρείται μάλλον παρά πετά, καθώς οι χαρακτες δεν φροντίζουν για τη μεταφορά της αίσθησης της κίνησης. Η στάση αυτή έχει αναλογίες στα σχεδόν σύγχρονα τετράδραχμα της Καμάρινας, για τα οποία γίνεται λόγος στο αντίστοιχο κεφάλαιο,³⁶³ αν και η απόδοση της Νίκης στα νομίσματα της Κατάνης είναι περισσότερο επιμελημένη. Παράλληλη τεχνοτροπικά στην απόδοση του ενδύματος και των φτερών είναι η παράσταση Νίκης σε λήκυθο από την Κατάνη, η οποία χρονολογείται γύρω στο 470 π.Χ.,³⁶⁴ ενώ η στάση του πετάγματος θυμίζει την παράσταση Νίκης σε αμοφορέα από το Vulci, χρονολογημένο μεταξύ 480 και 460 π.Χ.,³⁶⁵ σε λήκυθο του 460 π.Χ. από τη Νεάπολη³⁶⁶ και σε αττική υδρία των μέσων του 5^{ου} αι. π.Χ.³⁶⁷

Στις αμέσως επόμενες εκδόσεις η Νίκη απεικονίζεται να ίσταται, να βαδίζει ή να τρέχει, προς τα δεξιά ή τα αριστερά, κρατώντας ταινία, στεφάνι, ή και τα δύο μαζί. Στην ομάδα αυτή των νομισμάτων η Νίκη χρησιμοποιείται και ως σύμβολο στις εμπρόσθιες όψεις, όπου απεικονίζεται ιπτάμενη, κρατώντας ταινία, την οποία τοποθετεί πάνω στον ταύρο. Η χάραξη της Νίκης στα εν λόγω νομίσματα είναι ομόλογη με αυτή της θεότητας στις κοπές των Συρακουσών, της Γέλας και του Ακράγαντα, που χρονολογούνται περίπου το 450 π.Χ.³⁶⁸

Στις πρώτες σφραγίδες της ομάδας, η χάραξη διατηρεί ακόμη κάποια αρχαϊκά στοιχεία, όπως οι βαριές πτυχώσεις του ενδύματος που αποδίδονται με ευθείες χαράξεις, επιτείνοντας την αίσθηση της στατικότητας. Οι απεικονίσεις της Νίκης

³⁶¹ ARV² 556, 104.

³⁶² ARV² 452, 35.

³⁶³ Westermarck και Jenkins 1980, αρ. 10. Βλ. κεφάλαιο V. 1.6, σελ. 134-35.

³⁶⁴ ARV² 640, 77.

³⁶⁵ ARV² 199, 31.

³⁶⁶ ARV² 697, 28.

³⁶⁷ London CVA 6, πίν. 101, αρ. 1.

³⁶⁸ Boehringer 1929, αρ. 517, 521, 525, 535 (Συρακούσες), Jenkins 1970, αρ. 218, 223 (Γέλα) και SNG ANS 981 (Ακράγαντας).

μοιράζονται πολλά κοινά στοιχεία με τα σύγχρονα νομίσματα της Τέρινας, όπου η θεότητα ίσταται ή βαδίζει. Οι ομοιότητες αφορούν, τόσο στην απόδοση των φτερών και του ενδύματος, τον βαρύ και αυστηρό πέπλο, όσο και της στάσης της θεότητας.³⁶⁹ Στις ακόλουθες κοπές η μορφή χαρακτηρίζεται από μεγαλύτερη ραδινότητα και διακρίνεται η προσπάθεια του καλλιτέχνη να αποδώσει την κίνηση, κυρίως με τη χρήση της καμπύλης γραμμής για τη χάραξη των πτυχώσεων του χιτώνα και της τοξωτής απόληξης των παρυφών του. Το ένδυμα δεν είναι πια βαρύ και άκαμπτο, αλλά αποκαλύπτει το περίγραμμα του σώματος και το κάτω μέρος του είναι διάφανο, αφήνοντας να διαφανούν οι λεπτομέρειες των κάτω άκρων. Η θεότητα άλλοτε έχει χτενισμένη την κόμη στον χαρακτηριστικό κρωβύλο και άλλοτε σε σάκκο. Ομολογη είναι η απεικόνιση της θεότητας καθώς τοποθετεί ταινία σε αθλητή, σε αγγείο που φιλοτέχνησε ο ζωγράφος της Πενθεσίλειας και χρονολογείται γύρω στο 460-450 π.Χ.³⁷⁰ Ο σάκκος που φορά στην κεφαλή η Νίκη, η απόδοση των φτερών, η προσπάθεια για απόδοση της κίνησης στα κάτω άκρα με διαγώνιες χαράξεις των πτυχώσεων, αλλά και ο χαρακτηριστικός αχειρίδωτος πέπλος που πορπώνεται στον ώμο αποδίδονται με παρόμοιο τρόπο και στις δύο απεικονίσεις. Σε άλλη έκδοση η Νίκη κρατά ένα στεφάνι ελιάς με το δεξί χέρι και με το αριστερό ανασηκώνει τον χιτώνα της. Όπως έχουμε ήδη επισημάνει, το ανασήκωμα του χιτώνα αποτελεί μια κλασική στάση της θεότητας, η οποία αποτέλεσε κοινό τόπο κυρίως σε προγενέστερες περιόδους, συνδυαζόμενη με τη στάση του «έν γούνασιν δρόμου», τόσο στη νομισματική, όσο και στις υπόλοιπες μορφές τέχνης. Ωστόσο, εξακολουθεί να χρησιμοποιείται και στα μεθύτερα χρόνια, καθώς την ίδια λεπτομέρεια, απαντούμε στα ημίδραχμα της Καμάρινας, χρονολογημένα στο 405 π.Χ.,³⁷¹ στα ημίδραχμα και χαλκά του ύστερου 5^{ου} αι. π.Χ. από την Ιμέρα³⁷² και στα διώβολα από την Τέρινα του 420-400 π.Χ.³⁷³

Στις κοπές του 425-410 π.Χ. η Νίκη ίπταται πάνω από άρμα, τοποθετώντας το στεφάνι της νίκης στους ίππους ή τον ηνίοχο. Μία σειρά της εν λόγω περιόδου παρουσιάζει έντονες ομοιότητες με νομίσματα της Γέλας και της Ιμέρας της περιόδου 440-430 π.Χ.³⁷⁴ Η Νίκη χαράσσεται με εξαιρετική χάρη και ευαισθησία και

³⁶⁹ Holloway και Jenkins 1983, αρ. 2-3. Βλ. κεφάλαιο V. 2.1, αρ. 2.

³⁷⁰ ARV² 890, 175.

³⁷¹ Westermarck και Jenkins 1980, αρ. 169. Βλ. κεφάλαιο V. 1.6, αρ. 4.

³⁷² Gabrici 1894, αρ. 77, 103. Βλ. κεφάλαιο V. 1.8, αρ. 4.

³⁷³ Holloway και Jenkins 1983, αρ. 79. Βλ. κεφάλαιο V. 2.1, αρ. 10.

³⁷⁴ Σύγκρισε Rizzo 1946, πίν. 11, αρ. 4-7 (Κατάνη), Jenkins 1970, αρ. 371-375 (Γέλα) και Gabrici 1894, αρ. 71-76 (Ιμέρα).

ταυτόχρονα ιδιαίτερη φροντίδα έχει δοθεί στην απόδοση της κίνησης και των λεπτομερειών του ενδύματος και των φτερών, προδίδοντας το χέρι ενός έμπειρου χαρακτή. Η παράσταση έχει δυναμισμό και ένταση, καθώς η Νίκη μοιάζει να ξεπηδά από τον ουρανό με ορμή και ταχύτητα, έτοιμη να αποθέσει το στεφάνι της νίκης στον ηνίοχο του άρματος. Τα φτερά, σε κατακόρυφη, σε σχέση με τον κορμό, θέση, επιτείνουν ακόμα περισσότερο την αίσθηση της ορμητικής ουράνιας κατάβασης, όπως και το ραδινό σώμα της Νίκης, ενδεδυμένο με χιτώνα, που μοιάζει κι αυτός να παρασύρεται από την ταχύτητα του ανέμου. Η θέση του σώματος, ιδιαίτερα των φτερών και των κάτω άκρων, τα οποία σχηματίζουν ένα καμπύλο V, είναι ιδιαίτερα χαρακτηριστική στην τέχνη. Πανομοιότυπη είναι η παράσταση της Νίκης καθώς στέφει τον ηνίοχο άρματος σε κρατήρα του ζωγράφου των Αναβατών από τη Λουκανία.³⁷⁵ Ομολογία είναι και η απόδοση της Νίκης σε σικελική λήκυθο, χρονολογημένη το 450 π.Χ.,³⁷⁶ σε στάμνο του Πολυγνώτου³⁷⁷ και σε σύγχρονο γαμικό λέβητα από την κυρίως Ελλάδα.³⁷⁸ Ενδιαφέρον παρουσιάζει η διαπίστωση ότι στην Κατάνη, αλλά και στη Γέλα ο συγκεκριμένος τρόπος χάραξης περιορίζεται σε λιγότερες κοπές, ενώ στην Ιμέρα αφορά τις κοπές όλης της ομάδας. Το γεγονός αυτό μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι ο χαρακτής προερχόταν από την τελευταία πόλη και προσκλήθηκε στις υπόλοιπες, για να φιλοτεχνήσει τον ίδιο τύπο.³⁷⁹

Στις αμέσως επόμενες σειρές της Κατάνης γίνεται εμφανής η προσπάθεια άλλου χαρακτή να μιμηθεί την προηγούμενη απόδοση του τύπου, χωρίς όμως ιδιαίτερη επιτυχία. Στις τελευταίες κοπές της ομάδας, η απόδοση της Νίκης αλλάζει δραστικά, χαράσσεται ευθυτενής και ισχνή, χωρίς ιδιαίτερη φροντίδα για την απόδοση των λεπτομερειών ή της κίνησης και με ελάχιστες εξαιρέσεις, οι χαράξεις μοιάζουν ακατέργαστες, απρόσεκτες, ακόμα και εντελώς σχηματοποιημένες. Ίδια αντιμετώπιση στην απόδοση του ίδιου θέματος, της Νίκης που στέφει το άρμα, παρατηρείται στις αμέσως προηγούμενες δεκαετίες στη Γέλα και τον Σελινούντα και έχει ερμηνευθεί, από τον Jenkins,³⁸⁰ και τον Marconi³⁸¹ στην ύπαρξη μη Ελλήνων χαρακτών, που πιθανότατα προσελήφθησαν μετά το 450 π.Χ. σε πόλεις της Σικελίας. Ανάλογα θα μπορούσαμε να ερμηνεύσουμε και στην πόλη της Κατάνης το φαινόμενο

³⁷⁵ Trendall 1967, 97, αρ. 510.

³⁷⁶ ARV² 669, 44.

³⁷⁷ ARV² 1928, 9.

³⁷⁸ ARV² 1126, 1.

³⁷⁹ Βλ. και κεφάλαια V. 1.2, σελ. 71 και V. 1.8, σελ. 165.

³⁸⁰ Jenkins 1970, 74.

³⁸¹ Marconi 1933, 395-97.

της τεχνοτροπίας αυτής, η οποία δεν συμβαδίζει με την τέχνη της εποχής, αν για παράδειγμα συγκριθεί με τετράδραχμα του ίδιου τύπου από την Καμάρινα ή την Ιμέρα.

Νέα πνοή και δύναμη στην απόδοση του θέματος, αλλά και της Νίκης ειδικότερα, δίνεται στα τετράδραχμα και τις δραχμές της περιόδου 410-405 π.Χ., καθώς είναι υπογεγραμμένα από τους εξαιρετους χαρακτες της εποχής, τον Ευαίνετο, τον Ηρακλείδα, τον Χοιρίωνα και τον Προκλή. Στις σκηνές του άρματος που υπογράφει ο Ηρακλείδας αποτυπώνεται με θαυμαστό τρόπο η ένταση και η συγκίνηση της γρήγορης κούρσας, ενώ η Νίκη ραδινή και αιθέρια, ίπταται γαλήνια πάνω από το άρμα, κρατώντας στεφάνι και ταινία, που ανεμίζει προς τα πίσω, μεταδίδοντας την αίσθηση της κίνησης.³⁸² Όταν η υπογραφή του καλλιτέχνη μεταφέρεται στον τύπο του Απόλλωνα, η χάραξη της Νίκης μαρτυρά και πάλι το χέρι κάποιου επιδέξιου χαρακτή.³⁸³ Τα σύμβολά της αλλάζουν, καθώς κρατά μόνο ένα ανοιχτό στεφάνι, ενώ ο χαρακτής μοιάζει να επιζητά την εξατομίκευση της μορφής, καθώς ιδιαίτερη φροντίδα δίνεται στην απόδοσή των λεπτομερειών του σώματος και ιδιαίτερα των χεριών της, που κρατούν με προσοχή και τρυφερότητα το ανοιχτό στεφάνι της νίκης. Ο οπισθότυπος αυτός συνδυάζεται και με μια σφραγίδα εμπροσθοτύπου φιλοτεχνημένη από τον Χοιρίωνα.³⁸⁴ Το γεγονός αυτό και, κυρίως, το ότι η μοναδική σφραγίδα με τη σκηνή του άρματος υπογεγραμμένη από τον τελευταίο, στις δραχμές της περιόδου, παρουσιάζει σχεδόν πανομοιότυπα στυλιστικά στοιχεία, μας οδηγούν στο συμπέρασμα ότι και ο προαναφερθείς οπισθότυπος αποτελεί δημιούργημα του Χοιρίωνα. Στην τελευταία κοπή του Ηρακλείδα, στην οποία όμως και πάλι δεν γνωρίζουμε αν ο ίδιος έχει φιλοτεχνήσει την απεικόνιση του άρματος, η Νίκη αποδίδεται σε όρθια θέση μεταξύ των ίππων και του ηνιόχου, σε αναλογία με τετράδραχμο των Συρακουσών, του οποίου την εμπρόσθια όψη είχε χαραξει ο Κίμωνας.³⁸⁵ Πρόκειται για μια αριστουργηματική απόδοση της θεότητας, ανεπανάληπτης ομορφιάς, η οποία διαπνέεται από μεγάλη ευαισθησία και τρυφερότητα. Ο καλλιτέχνης δεν απεικονίζει τη Νίκη συμβατικά, αλλά χαράσσει μια μορφή έντονα μελαγχολική και ταπεινή, καθώς η κεφαλή της γέρνει με σεβασμό προς τα κάτω, μεταδίδοντας την ατμόσφαιρα της ιδιαίτερης αυτής στιγμής, της προσφοράς του νικηφόρου στεφανιού στον ηνιόχο. Η θεότητα μοιάζει να συνελήφθη από τον

³⁸² Rizzo 1946, πίν. 14, αρ. 1.

³⁸³ Rizzo 1946, πίν. 14, αρ. 10.

³⁸⁴ Rizzo 1946, πίν. 14, αρ. 13.

³⁸⁵ Σύγκρισε Tudeer 1913, αρ. 54 (Συρακούσες) και Rizzo 1946, πίν. 14, αρ. 11 (Κατάνη).

χαράκτη ακριβώς τη στιγμή που έχει ολοκληρώσει το πέταγμά της, προκειμένου να σταθεί μπροστά από τον ηνίοχο, καθώς το σώμα της μοιάζει να αιωρείται στον ουρανό, ενώ τα πλούσια φτερά κυματίζουν ακόμη προς τα πίσω.

Η σειρά του τεθρίππου στα τετράδραχμα που υπογράφει ο Ευαίνετος, όπως και στα αντίστοιχα των Συρακουσών, απεικονίζει τη Νίκη να κρατά εκτός από το στεφάνι, πινακίδα που φέρει την υπογραφή του καλλιτέχνη (EYAIN).³⁸⁶ Η μορφή της θεότητας διαφοροποιείται, σε σχέση με τα τετράδραχμα του Ηρακλείδα, καθώς εδώ γίνεται εμφανής μια προσπάθεια να αποδοθεί η μορφή σε στάση τρία τέταρτα κατενώπιον. Η απόπειρα αυτή, ωστόσο, είναι σε αρκετά πρώιμο στάδιο. Το κάτω μέρος του κορμού και τα πόδια της Νίκης έχουν χαραχτεί σε προφίλ, ενώ το πάνω μέρος και η κεφαλή είναι στραμμένα κατενώπιον, δημιουργώντας μια αμήχανη στάση, καθώς η θεότητα πρέπει να στέψει με το δεξί χέρι τον ηνίοχο, ο οποίος στέκει αριστερά της. Προσπάθεια έχει γίνει, επίσης, για την απόδοση προοπτικής στα φτερά. Συγγενή τεχνοτροπία και ανάλογες απόπειρες συναντούμε σε θραύσμα αγγείου από τον ζωγράφο του Αμύκου.³⁸⁷ Στα υπόλοιπα στοιχεία η απεικόνιση της Νίκης κινείται στα ίδια πλαίσια και παρουσιάζει συγγενή τεχνοτροπία με τα τετράδραχμα του Ηρακλείδα.

Στα νομίσματα που την κεφαλή του Απόλλωνα υπογράφει ο Προκλής η χάραξη της Νίκης δεν διακρίνεται από την ίδια επιμέλεια, που επιδεικνύουν οι προηγούμενοι χαρακτές. Η θεότητα αποδίδεται βραχύσωμη και στιβαρή, περισσότερο στατική και χωρίς ιδιαίτερο μέλημα για την απόδοση των λεπτομερειών του σώματος.³⁸⁸

Όσον αφορά στις δραχμές της περιόδου, εκτός από μια κοπή, της οποίας τη σκηνή του άρματος με τη Νίκη υπογράφει ο Χοιρίων,³⁸⁹ στα περισσότερα νομίσματα δεν υπάρχει υπογραφή κάποιου χαρακτή. Παρόλα αυτά, η συγγενής τεχνοτροπία βοηθά, θεωρώ, να αποδοθούν στον Ευαίνετο.³⁹⁰

³⁸⁶ Rizzo 1946, πίν. 14, αρ. 6.

³⁸⁷ Trendall 1938, πίν. 11, c.

³⁸⁸ Rizzo 1946, πίν. 14, αρ. 16.

³⁸⁹ Manganaro 1996, πίν. 7, αρ. 67.

³⁹⁰ Manganaro 1996, πίν. 7, αρ. 64-66.

ΣΥΜΒΟΛΙΣΜΟΣ

Η Νίκη εμφανίζεται για πρώτη φορά στα νομίσματα της Κατάνης κατά την περίοδο, που, σύμφωνα με σχέδιο του Ιέρωνα, οι Καταναίοι μετακινούνται στους Λεοντίνους, η πόλη μετονομάζεται σε Αίτνα και επανοικείται από Συρακοσίους και Πελοποννήσιους. Το *unicum* νόμισμα, που απεικονίζει τη Νίκη να στέφει την Αθηνά ως ηνίοχο άρματος, αποτελεί την πρώτη, ίσως και μόνη, σύμφωνα με τον Kraay,³⁹¹ έκδοση της νεοϊδρυθείσης, κατά το 476 π.Χ. (Διόδ. 11.49.1-2), πόλης και εντάσσεται, κατά την Arnold Biucchi, στην περίοδο μεταξύ του 476 και 466 π.Χ.³⁹²

Σύμφωνα με την ερευνήτρια, πιθανότατα πρόκειται για μια ειδική κοπή προς τιμήν του Ιέρωνα, καθώς ο ίδιος προμηθευόταν το αναγκαίο για τις συναλλαγές νόμισμα από τις υπόλοιπες πόλεις που βρίσκονταν υπό την τυραννία των Δεινομενιδών, όπως οι Συρακούσες και η Γέλα. Την άποψη αυτή ενισχύει, φυσικά, το γεγονός ότι πρόκειται για ένα *unicum* νόμισμα.

Όσον αφορά στην παράσταση της εμπρόσθιας όψης, αυτή επαναλαμβάνει το ήδη πολύ γνωστό θέμα του συρακοσιανού άρματος που στέφεται από Νίκη, το οποίο εξέφραζε με τον πιο εύγλωττο τρόπο την επιθυμία των τυράννων να μνημονεύουν τις νίκες τους στις ιπποδρομίες των μεγάλων αθλητικών αγώνων. Είναι γνωστό ότι το 476 π.Χ. ο Ιέρωνας στέφθηκε νικητής στις αρματοδρομίες των Ολυμπιακών αγώνων (Πίνδ., *Ολ.* 1),³⁹³ θα μπορούσε, λοιπόν, το εν λόγω νόμισμα να χρονολογηθεί κοντά στο έτος αυτό και να αποτελεί μια κοπή αναμνηστική της νίκης του τυράννου.

Έχει διατυπωθεί, ωστόσο, ο βάσιμος ισχυρισμός ότι η επίσημη ίδρυση της Αίτνας πρέπει να εντάσσεται στο δεύτερο μισό της δεκαετίας, ίσως γύρω στο 474 π.Χ.,³⁹⁴ οπότε έλαβε χώρα και η ένδοξη νίκη του Ιέρωνα εναντίον των Τυρρηνών, μέσω της οποίας προβλήθηκε ως σωτήρας και προστάτης των ελληνικών πόλεων (Διόδ. 11.51.1-2). Η περίφημη αυτή νίκη, που αποκατέστησε την ηρεμία στις πόλεις της Σικελίας, θα αποτελούσε μια θαυμάσια ευκαιρία, για να τιμηθεί στην πόλη ο Ιέρωνας και να μνημονευθεί η επιτυχία του. Εξάλλου, γνωρίζουμε ότι και ο ίδιος, θέλοντας να ακολουθήσει το παράδειγμα του αδελφού του μετά τη νίκη της Ιμέρας, έστειλε από τα λάφυρα της ναυμαχίας ως αφιέρωμα στην Ολυμπία ορειχάλκινο κράνος με την επιγραφή *Ίάρων ὁ Δεινομένεος καὶ τοὶ Συρακόσιοι τῶι Διὶ Τυρρανῶν ἀπὸ*

³⁹¹ Βλ. παραπάνω, υποσ. 352.

³⁹² Arnold Biucchi 1990, 23.

³⁹³ Βλ. και Moretti 1957, αρ. 221.

³⁹⁴ Rutter 1998, 312-13.

Κύμας.³⁹⁵ Ωστόσο, η μελέτη των νομισματικών απεικονίσεων της Νίκης μας οδήγησε στη διαπίστωση ότι κατά τους πρώιμους αυτούς χρόνους η μορφή της δεν υιοθετήθηκε στα νομίσματα των πόλεων προκειμένου να μνημονευθούν στρατιωτικές νίκες. Η εν λόγω παρατήρηση ενισχύει περισσότερο την υπόθεση να συνδέεται η παράσταση της θεότητας που στέφει το άρμα με την Ολυμπιακή νίκη του Ιέρωνα το 476 π.Χ.

Οπωσδήποτε, η αποτύπωση του σχετικού τύπου συνδέεται με τον ίδιο τον τύραννο, ο οποίος, εκτός από τη μεγάλη φιλοδοξία του να ξεπεράσει τον αδελφό του, φαίνεται πως απολάμβανε, ίσως περισσότερο από τους άλλους τυράννους, να λαμβάνει τιμές και ιδιαίτερα, μάλιστα, τιμές οικιστή.³⁹⁶ Στον 1^ο Πυθιόνικο του Πινδάρου (*Πυθ.* 1.31), ο Ιέρωνας αναφέρεται ως *κλεινός οίκιστήρ*, αλλά και παρωδεΐται από τον Αριστοφάνη (*Ορν.* 926) ως *κτίστωρ Αΐτνας*. Ενδιαφέρον έχει και η αναφορά του Διοδώρου, σύμφωνα με τον οποίο, ο Ιέρωνας χώρισε σε κλήρους την περιοχή της Κατάνης, αλλά και των περιχώρων αυτής, προκειμένου να λάβει τιμές ήρωα από την πόλη (Διόδ. 11.49.1-2). Παρότι είναι σχετικά σπάνιο να έχουμε αναφορές που να αποκαλύπτουν πόσο σημαντικός ήταν ένας οικιστής για την πόλη, όταν ο Ιέρωνας πεθαίνει το 467 π.Χ. στην Αίτνα, ο Διόδωρος (11.66.4) αναφέρει, *τιμῶν ἥρωικῶν ἔτυχεν, ὡς ἂν κτίστης γεγονῶς τῆς πόλεως*. Επιπλέον στοιχείο για τις τιμές που αποδίδονταν στον Ιέρωνα από την πόλη, αποτελεί και το γεγονός ότι αναθήματα που έχουν έρθει στο φως από κατάλοιπα ιερού, αρχικά αφιερωμένου στην Ήρα, αποκάλυψαν ότι η λατρεία του μετατράπηκε κατά την περίοδο αυτή σε λατρεία της Δήμητρας και της Κόρης,³⁹⁷ τις οποίες γνωρίζουμε ότι τιμούσαν ιδιαίτερα οι Δεινομενίδες.³⁹⁸

Το μόνο εικονογραφικό στοιχείο που διαφοροποιεί την παράσταση από τον καθιερωμένο ήδη τύπο των Συρακουσών, που αποτελούσαν τη βάση του Ιέρωνα, είναι η παρουσία της Αθηνάς ως ηνιόχου. Την ίδια παραλλαγή του τύπου συναντούμε και στο νομισματοκοπείο της Καμάρινας, αρκετές δεκαετίες αργότερα, ήτοι κατά την περίοδο 425-405 π.Χ., περίπτωση που αποτελεί και το μοναδικό νομισματικό παράλληλο. Η επιλογή της Αθηνάς στα νομίσματα της Αίτνας εξηγείται, όπως εικάζουμε, λόγω της ύπαρξης Συρακοσίων αποίκων στην πόλη, οι οποίοι θα ήθελαν

³⁹⁵ SEG 33 (1983), 328.

³⁹⁶ Malkin 1987, 96, 238; Jacquemin 1993, 23-24.

³⁹⁷ Rizza 1996, 12-13.

³⁹⁸ Van Compernelle 1957, 474-79.

να τονίσουν ή να υπενθυμίσουν την καταγωγή τους. Η Αθηνά ανήκε στις κύριες θεότητες των Συρακουσών, όπως γνωρίζουμε από την ύπαρξη δωρικού ναού αφιερωμένου στη θεά, χτισμένου κατά το 480-470 π.Χ. (Κικ., *Verr.* 2.4.124-125).³⁹⁹

Κάποια χρόνια μετά την πτώση των Δεινομενιδών, ήτοι το 461 π.Χ., οι εξορισμένοι στους Λεοντίνους Καταναίοι, επιστρέφουν στην πόλη τους και ξεκινούν την κοπή μιας νέας, αυτόνομης σειράς νομισμάτων. Πρόκειται για τετράδραγμα, τα οποία απεικονίζουν στην εμπρόσθια όψη τη μορφή ενός ανθρωποκέφαλου ταύρου, προσωποποίηση του ποτάμιου θεού Αμένανου, και στην οπίσθια όψη τη Νίκη να ίπταται ή να βαδίζει με διάφορα σύμβολα. Σε ορισμένα τετράδραγμα η Νίκη απεικονίζεται και στην εμπρόσθια όψη, καθώς ίπταται πάνω από τον ταύρο, έτοιμη να τον στέψει. Ήδη από το 1894 ο Evans, στη μελέτη του για το «θησαυρό» του Villabate, είχε προτείνει για την εν λόγω έκδοση μια χρονολόγηση γύρω στο 461 π.Χ., τη χρονιά, δηλαδή, που οι Καταναίοι επιστρέφουν στην πόλη τους.⁴⁰⁰ Την υπόθεση του Evans ακολούθησαν και επιβεβαίωσαν με βάσιμα επιχειρήματα ο Mirone, ο Erich Boehringer, ο Schwabacher, ο Christof Boehringer, ο Stazio και η Manganaro,⁴⁰¹ ενώ μόνο ο Babelon, ο Head και ο Rizzo υποστήριξαν μια χρονολόγηση κοντά στο 476 π.Χ.⁴⁰² Σύμφωνα δε με τον Kraay, οι κοπές διήρκεσαν από το 461 έως το 450 π.Χ.⁴⁰³ Η Arnold-Biucchi, στη δημοσίευση του «θησαυρού» του Randazzo, επιβεβαιώνει ως κατώτερο *terminus* των κοπών το 450 π.Χ. Ωστόσο, παρότι δέχεται ότι η νέα αυτή σειρά ξεκινά μετά την επιστροφή των Καταναίων, υπολογίζοντας μία περίπου σφραγίδα ανά χρόνο, τοποθετεί την έναρξη των νομισμάτων στο 464 π.Χ.⁴⁰⁴ Ο Bérend στην κριτική του για το βιβλίο της Arnold-Biucchi ισχυρίστηκε, δικαίως, ότι οι κοπές αυτές θα πρέπει να διήρκεσαν ένα πολύ πιο σύντομο χρονικό διάστημα.⁴⁰⁵ Λίγα χρόνια αργότερα, η ανακάλυψη ενός τετραδράχμου της Κατάνης, το οποίο χρονολογείται στα τέλη της παραγωγής αυτού του τύπου αυτού και είναι επικεκομμένο στην πρώτη έκδοση της Νάξου (461 π.Χ.), οδήγησε την Arnold-Biucchi να αναθεωρήσει και να ισχυριστεί ότι τα νομίσματα αυτά αποτελούν κοπές έκτακτες ανάγκης, που διήρκεσαν περίπου 5 χρόνια, από το

³⁹⁹ Van Compernelle 1992, 51-55.

⁴⁰⁰ Evans 1894, 215

⁴⁰¹ Mirone 1918, 9-76· Boehringer 1929, 89· Schwabacher 1933, 121-26· Boehringer 1968, 94· *eiusdem* 1978, 138· Stazio 1979, 191, 194· Manganaro 1996, 305, 308.

⁴⁰² Babelon 1907, 1499· Head 1911², 130· Rizzo 1946, 100-114.

⁴⁰³ Kraay 1976, 217.

⁴⁰⁴ Arnold-Biucchi 1990, 22-24, 51-52.

⁴⁰⁵ Bérend 1992, 252.

455 έως το 450 π.Χ.⁴⁰⁶ Θεωρώ ότι η υπόθεση της ερευνήτριας είναι ιδιαίτερα παρακινδυνευμένη. Η πληθώρα των παραλλαγών του συγκεκριμένου τύπου καθιστά ανεδαφική την υπόθεση του περιορισμού τους σε 5 μόλις χρόνια, αλλά και του χαρακτηρισμού τους ως κοπών έκτακτης ανάγκης. Παρατηρούμε δε, ότι κάποιες από τις σφραγίδες του τύπου, οι οποίες δεν συμπεριλαμβάνονται στον συγκεκριμένο «θησαυρό», δεν αναφέρονται από την Arnold-Biucchi.⁴⁰⁷ Πιθανότατα, το γεγονός αυτό λανθασμένα την οδηγεί στο να περιορίσει τη χρονική έκταση της ομάδας.⁴⁰⁸ Μια μεγαλύτερη χρονική διάρκεια παραγωγής των εν λόγω νομισμάτων υποδεικνύει, εξάλλου, η εξέλιξη που παρατηρείται στην τεχνοτροπία των παραστάσεων. Καταλήγοντας, θεωρώ ότι είναι ασφαλέστερο να θεωρήσουμε ότι οι πρώτες σφραγίδες του τύπου αυτού εκδόθηκαν το 461 π.Χ., χρονολογία που συμφωνεί και με την πληροφορία του Διοδώρου, σχετικά με την επιστροφή των Καταναίων στην πατρίδα τους. Πριν από την επιστροφή στην πατρίδα τους είναι σαφές ότι οι Καταναίοι δεν είχαν την ευκαιρία να εκδώσουν νόμισμα με το εθνικό τους.

Ο Gardner, αλλά και ο Head υποστήριζαν, με βάση την επιγραφή ΚΑΤΑΝΕ, ότι η φτερωτή μορφή στην οπίσθια όψη των νομισμάτων αυτών παριστά τη Νύμφη Κατάνη, η οποία δανείζεται τα χαρακτηριστικά της Νίκης και απεικονίζεται ως μια φτερωτή θεότητα.⁴⁰⁹ Όμως, η μορφή που απεικονίζεται φέρει σε όλες τις κοπές τα χαρακτηριστικά σύμβολα της Νίκης. Επιπλέον, η ανάλυση της συντόμευσης ΚΑΤΑΝΕ σε ΚΑΤΑΝΑΙΟΝ στις υστερότερες κοπές δεν αφήνει αμφιβολία για τη σύνδεση της επιγραφής με το εθνικό των κατοίκων και όχι με την ομώνυμη Νύμφη.

Κατά τη γνώμη μου, η υιοθέτηση του τύπου της πτερωτής Νίκης, αποτέλεσε την καταλληλότερη επιλογή, προκειμένου να εορταστεί, τόσο η νικηφόρος επιστροφή των Καταναίων στην πόλη τους, όσο και η ανάκτηση της ανεξαρτησίας τους, ως συνέπεια της απελευθέρωσής τους από την τυραννία των Δεινομενιδών. Η απεικόνιση της θεότητας στα πρώτα αυτόνομα νομίσματα της πόλης αποτέλεσε μια κίνηση συμβολική, όπως άλλωστε και η καταστροφή του τάφου του Ιέρωνα από τους Καταναίους, η οποία συντελέστηκε μόλις επέστρεψαν στην πόλη τους (Στράβ. 6.2.3). Ενισχυτική ως προς αυτή την άποψη είναι και η επιλογή του ίδιου τύπου της Νίκης

⁴⁰⁶ Arnold-Biucchi 1996, 51-53.

⁴⁰⁷ Arnold-Biucchi 1990, 23.

⁴⁰⁸ Βλ. για παράδειγμα NAC 13, 8 October 1998, αρ. 322 και Rizzo 1946, πίν. 9, αρ. 8, 12 και 15.

⁴⁰⁹ Gardner 1883, 108· Head 1911², 114.

στην Καμάρινα, όταν η πόλη επανιδρύεται από τη Γέλα και ένα μέρος των αρχικών κατοίκων της επιστρέφει, πιθανότατα, στην πόλη από τις Συρακούσες.⁴¹⁰

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον, όμως, παρουσιάζει το επικεκομμένο τετραδράχμο, το οποίο τοποθετείται χρονικά προς το τέλος της έκδοσης με τον Αμένανο και τη Νίκη, χρονολογείται δηλαδή λίγο πριν το 450 π.Χ. Η ύπαρξη του τετραδράχμου αυτού μας οδηγεί στο να θεωρήσουμε αυτή τη σειρά, και όχι όλη την ομάδα, όπως υποστήριξε η Arnold-Biucchi, ως μια κοπή έκτακτης ανάγκης. Τη θεωρία αυτή, κατά τη γνώμη μου, υποστηρίζει και η εισαγωγή της Νίκης ως συμβόλου στην εμπρόσθια όψη των νομισμάτων. Η απεικόνιση της Νίκης καθώς στέφει ταύρο εντοπίζεται στη Γέλα, αλλά και στην Κ. Ιταλία, στη Σύβαρη, στη Νεάπολη, στους Θουρίους, στην Κύμη και στη Νόλα.⁴¹¹ Η υιοθέτηση της εν λόγω παράστασης στη Γέλα συμπίπτει χρονικά με την περίοδο, οπότε εμφανίζεται ο ανάλογος τύπος στην Κατάνη, χρονολογείται δηλαδή λίγο πριν το 450 π.Χ.⁴¹² Όπως συζητήθηκε στο κεφάλαιο για τη Γέλα, η αφορμή για την απεικόνιση σχετίζεται με το σικελικό αυτονομιστικό κίνημα, υπό την ηγεσία του Δουκετίου, το οποίο διήρκεσε από το 461 έως το 440 π.Χ. (Διόδ. 11.88-92). Οι επεκτατικές τάσεις των Σικελών γρήγορα διευρύνθηκαν και άρχισαν να επηρεάζουν και τις ελληνικές πόλεις στα ανατολικά και δυτικά της νήσου. Όπως παραδίδει ο Διόδωρος (11.91.1), ο Δουκέτιος κατέλαβε το 451 π.Χ. την Αίτνα, στην οποία είχαν καταφύγει οι Αιτναίοι το 461 π.Χ., μετά την εκδίωξή τους από την Κατάνη. Η πόλη βρισκόταν σε κοντινή απόσταση από την Κατάνη (80 στάδια προς την ενδοχώρα, βλ. Στράβ. 6.2.3 και Διόδ. 11.76.3).⁴¹³

Η παράλληλη απεικόνιση της Νίκης που στέφει τον ταύρο και στις δύο πόλεις, αλλά και η παρουσία του επικεκομμένου τετραδράχμου της Κατάνης μας οδηγούν στο να διατυπώσουμε την άποψη ότι οι Καταναίοι ένιωσαν τον κίνδυνο πολύ κοντά στα σύνορά τους. Έτσι, άρχισαν να προετοιμάζονται για μια πιθανή επίθεση, με βιαστικές κοπές τετραδράχμων, φροντίζοντας, ταυτόχρονα, να υπενθυμίσουν με τις απεικονίσεις των νομισμάτων τους την κυριότητά τους στις ελληνικές πόλεις της Σικελίας. Η παρουσία ποταμών αποτελούσε, όπως γνωρίζουμε, ενισχυτικό στοιχείο στην επιλογή μιας περιοχής για την εγκαθίδρυση αποικίας και οι άποικοι, επιθυμώντας να επιδείξουν την κυριότητά τους στα φυσικά αυτά στοιχεία και να

⁴¹⁰ Βλ. κεφάλαιο V. 1.6, σελ. 140.

⁴¹¹ Βλ. αντίστοιχα κεφάλαια, V. 1.2, αρ. 3, V. 2.2, αρ. 2, V. 2.3, αρ. 1, V. 2.6, αρ. 1, V. 2.8, αρ. 1 και V. 2.9, σελ. 286.

⁴¹² Βλ. κεφάλαιο Γέλα, αρ. 3 και Jenkins 1970, αρ. 218.

⁴¹³ Για μια ανάλυση του κινήματος του Δουκετίου και των συρράξεων που συντελέστηκαν, βλ. Manni 1976, 201-204. Επίσης, για το κίνημα και τα γεγονότα της περιόδου, βλ. CAH V², 161-65.

αυτοπροσδιοριστούν, έτειναν να χρησιμοποιούν συμβολικά τα ποτάμια, προσωποποιώντας τα και κοσμώντας με την παρουσία τους τις νομισματικές τους εκδόσεις.⁴¹⁴ Η συμβολική αυτή απεικόνιση της νικηφόρου θεότητας, τη στιγμή που στέφει τον ποταμό της πόλης, δεν μπορεί, λοιπόν, παρά να μας παραπέμψει στην ανάγκη για επανεπιβεβαίωση, αλλά και επίδειξη της ελληνικής κυριότητας στις περιοχές αυτές. Τέλος, αξίζει να σημειωθεί ότι κατά την ίδια περίοδο η Νίκη εμφανίζεται ως σύμβολο και στις κοπές του Ακράγαντα, σε συνδυασμό, όπως υποστηρίζουμε, με την ανακατάληψη του Μοτύου από τους Σικελούς.⁴¹⁵

Μετά το 450/45 π.Χ. τα προαναφερθέντα τετράδραχμα αντικαθίστανται από μια νέα έκδοση, με την απεικόνιση τεθρίππου στην εμπρόσθια όψη – αρχικά χωρίς τη Νίκη – και κεφαλής Απόλλωνα στην οπίσθια. Οι κοπές με τη Νίκη, με βάση τον αριθμό των σφραγίδων, θα μπορούσαν να ενταχθούν στην περίοδο από το 425 έως το 410 π.Χ.,⁴¹⁶ οπότε και αντικαθίστανται από τετράδραχμα, με τους ίδιους μεν τύπους, αλλά υπογεγραμμένα από τους εξαιρετικούς καλλιτέχνες της εποχής, τον Ευαίνετο, τον Ηρακλείδα, τον Χοιρίωνα και τον Προκλή.

Οπωσδήποτε, ο εικονογραφικός τύπος του άρματος που στέφεται από Νίκη αποτέλεσε τον δημοφιλέστερο τύπο των σικελικών νομισματοκοπειών, αλλά και έμβλημα των συρακοσιανών κοπών, του κυρίαρχου δηλαδή νομίσματος στη νήσο. Ωστόσο, δεν μπορούμε να θεωρήσουμε πάντα συμπτωματικές τις περιόδους όπου πόλεις της Σικελίας, αποφασίζουν να υιοθετήσουν ξανά τον τύπο αυτό και, μάλιστα, αφού έχουν ήδη μεσολαβήσει διαφορετικά εικονογραφικά προγράμματα στο νομισματοκοπείο τους.

Όπως έχουμε ήδη σχολιάσει,⁴¹⁷ στα χρόνια που ακολούθησαν την πτώση των τυράννων στη Σικελία, οι Συρακούσες συνέχισαν να αποτελούν κυρίαρχη δύναμη, διχάζοντας τις ελληνικές πόλεις της νήσου σε δύο αντιμαχόμενα στρατόπεδα, σε συμμάχους και αντιπάλους της. Οι Λεοντίνοι και οι Ρηγίνοι, θορυβημένοι από την επεκτατική τάση των Συρακοσίων, είναι πολύ πιθανόν να αναζήτησαν, ήδη από το 450/40 π.Χ., την υποστήριξη ισχυρών συμμάχων και οι Αθηναίοι να ανταποκρίθηκαν, αποβλέποντας στην επέκταση της πολιτικής τους επιρροής στη Δύση. Είναι προφανές ότι ο κίνδυνος αυτός θα είχε γίνει αντιληπτός και από τις υπόλοιπες ελληνικές πόλεις της Σικελίας, οι οποίες, όπως εικάζουμε, αρχικά δεν αναζήτησαν συμμαχίες, αλλά

⁴¹⁴ Lacroix 1965, 115-29.

⁴¹⁵ Βλ. κεφάλαιο V. 1.5, σελ. 123.

⁴¹⁶ Manganaro 1996, 309.

⁴¹⁷ Βλ. κεφάλαιο V. 1.2, σελ. 82-83.

προτίμησαν να προσεταιριστούν τους ίδιους τους Συρακοσίους. Εξάλλου, παρατηρούμε ότι οι Λεοντίνοι αλλά και οι Ρηγίνοι, οι οποίοι επιλέγουν, ήδη από το 450/40 π.Χ., εάν θεωρήσουμε σωστή την άποψη των Meiggs και Lewis,⁴¹⁸ να αναζητήσουν εξωτερική βοήθεια, συμμαχώντας με τους Αθηναίους, αποτελούν τις μόνες πόλεις, που μετά την πτώση της τυραννίας εγκαταλείπουν οριστικά τον τύπο του άρματος από το εικονογραφικό τους πρόγραμμα και προτιμούν θέματα που σχετίζονται με τις θεότητες της πόλης.⁴¹⁹ Η υιοθέτηση ή διατήρηση των συρακοσιανών τύπων, αποτελεί, λοιπόν, άλλη μια ένδειξη, όχι μόνο της επιβλητικής υπεροχής των Συρακουσών, αλλά και της συνεπακόλουθης προσπάθειας πολλών ελληνικών πόλεων να διατηρήσουν καλές σχέσεις μαζί τους, προκειμένου να αποφύγουν τον κίνδυνο των επεκτατικών βλέψεών τους.

Θα μπορούσαμε, άραγε, να υποθέσουμε ότι η ξαφνική εισαγωγή της Νίκης στον τύπο του τεθρίππου στην Κατάνη κατά το 425 π.Χ. σχετίζεται με κάτι παραπάνω από την απλή συμμόρφωση με τους τύπους των Συρακουσών; Οι Καταναίοι ήταν κατά πάσα πιθανότητα ανάμεσα στις χαλκιδικές πόλεις που αναφέρεται ότι συμάχησαν με τους Λεοντίνους στον πόλεμό τους με τις Συρακούσες το 427 π.Χ., ενώ κατά τον ίδιο χρόνο είχαν στείλει πρέσβεις στην Αθήνα ζητώντας βοήθεια (Θουκ. 3.86.2-3· Ανδοκ. 3.30).⁴²⁰ Οι Αθηναίοι κατέφθασαν στη Σικελία το φθινόπωρο του 427 π.Χ. με ένα μικρό στόλο υπό τον στρατηγό Λάχη, και τελικά το 424 π.Χ. η Γέλα και η Καμάρινα πήραν πρωτοβουλία να τερματίσουν τον πόλεμο, υπογράφοντας εκκεχειρία (Θουκ. 3.83-103· 4.58).⁴²¹ Επιπλέον, μια συμμαχία με τους Αθηναίους ψηφίζεται το 415 π.Χ., ενάντια στη θέληση κάποιας φιλο-συρακοσιανής φατρίας, σε εκκλησία στην οποία συμμετείχαν Αθηναίοι στρατηγοί (Θουκ. 6.50.3-51.2). Η επιστολή του Νικία, που παραδίδεται από τον Θουκυδίδη (7.14.2), καταγράφει την πόλη ως σύμμαχο των Αθηναίων και κατά το 414/13 π.Χ.,⁴²² ενώ ο Διόδωρος αναφέρει ότι η Κατάνη ήταν αρχικά φιλικά διακείμενη προς τους Συρακοσίους (13.4.2). Όπως παρατηρούμε, οι Καταναίοι επιλέγουν μεν τον τύπο του άρματος κατά

⁴¹⁸ Meiggs και Lewis 1969, 173-74.

⁴¹⁹ Ο τύπος του τεθρίππου που στέφεται από Νίκη εισάγεται για πρώτη φορά το 425 π.Χ. στον Ακράγαντα, στην Ιμέρα το 455 π.Χ., στην Μοργαντίνα το 396 π.Χ. και στην Καμάρινα το 425 π.Χ. Στη Μεσσήνη ο τύπος πρωτοεμφανίζεται το 460 π.Χ., πρόκειται όμως για μια ιδιαίτερη, μεμονωμένη περίπτωση, την οποία θα εξετάσουμε στη συνέχεια. Ο τύπος, μετά από αρκετά χρόνια μη χρήσης του, επανεισάγεται στην Κατάνη το 425 π.Χ. Αντίθετα, μετά την πτώση των τυράννων ο τύπος εγκαταλείπεται οριστικά στο νομισματοκοπείο των Λεοντίνων. Στη Γέλα η Νίκη απομακρύνεται αρχικά, όταν ο τύπος επαναχρησιμοποιείται κατά το 460 π.Χ. και εισάγεται σε μια μόνο έκδοση.

⁴²⁰ Albin 1964, 100.

⁴²¹ Για τα γεγονότα της περιόδου, βλ. Mattingly 1996, 270-71.

⁴²² Βλ. και *IG* I³ 291.b.II.15 (415 π.Χ.), για μια πληρωμή της Κατάνης προς την Αθήνα.

την προηγούμενη περίοδο, σε μια προσπάθεια πιθανώς να διατηρήσουν φιλικές σχέσεις με τους ισχυρούς Συρακοσίους, εισάγουν όμως τη Νίκη σε αυτό λίγο μετά την έναρξη του πολέμου, που ξεσπά ανάμεσα στις Συρακούσες και τις δωρικές αποικίες από τη μία, και τους Λεοντίους και τις χαλκιδικές πόλεις από την άλλη (427-424 π.Χ.). Οι πόλεις της Σικελίας έχουν πια επιλέξει στρατόπεδο, ο πόλεμος μαίνεται και κάθε πλευρά ελπίζει σε νίκη. Θα μπορούσαμε, λοιπόν, να ισχυριστούμε ότι οι Καταναίοι, έχοντας δημιουργήσει μια ισχυρή συμμαχία με τους Αθηναίους, προσδοκούν και τονίζουν με τη Νίκη των νομισμάτων τους τη δυνατότητα να βγουν νικητές από τον επεκτατικό πόλεμο των Συρακουσών. Εξάλλου, κατά την περίοδο αυτή παρατηρείται και σε άλλες πόλεις και των δύο παρατάξεων να εισάγουν παραλλαγές στον τύπο του άρματος, οι οποίες τον διαφοροποιούν από τον αντίστοιχο των προηγούμενων περιόδων, όπως για παράδειγμα στη Γέλα, όπου οδηγός του άρματος είναι η ίδια η Νίκη και στην Καμάρινα, όπου το θέμα εισάγεται για πρώτη φορά και το άρμα οδηγεί η Αθηνά.

Ο εικονογραφικός τύπος του άρματος που στέφεται από Νίκη συνεχίζει να εκδίδεται χωρίς διακοπή στα χρόνια που ακολουθούν, ενώ από το 410 π.Χ. και μετά εισέρχονται στην κυκλοφορία οι θαυμαστές δημιουργίες των επώνυμων χαρακτών. Είναι σαφές ότι από ένα σημείο και μετά ο τύπος παύει να σημασιοδοτείται πολιτικά και να φέρει το μήνυμα μιας οιονεί συμμόρφωσης με τις Συρακούσες ή της ελπίδας για νίκη. Το θέμα του τεθρίππου με τη Νίκη, συνεχίζει, παρόλα αυτά, να κυριαρχεί στο εικονογραφικό πρόγραμμα της πόλης, πιθανότατα γιατί αποτελεί έναν από τους πλέον αναγνωρίσιμους, διαδεδομένους, αλλά και δουλεμένους στα χέρια δεκάδων χαρακτών, τύπους της σικελικής νομισματοκοπίας. Η Νίκη έχει αρχίσει να χάνει κι αυτή το ιδιαίτερο συμβολικό της βάρος, ως φορέας της νίκης ή της ισχύος που προσφέρεται στην πόλη ή τον τύραννο, γεγονός που γίνεται ιδιαίτερα εμφανές, όταν χρησιμοποιείται για παράδειγμα από τον Ευαίνετο, προκειμένου να κρατήσει την πινακίδα που γράφει το όνομά του. Ο ίδιος ο καλλιτέχνης στην περίπτωση αυτή φροντίζει να οικειοποιηθεί τη συμβολική αξία της θεότητας, καθώς τη χρησιμοποιεί, προκειμένου να προβάλλει τις ικανότητές του και να επαινέσει την ποιότητα του δημιουργήματός του. Η δυνατότητα του χαρακτή να επέμβει στο μήνυμα που έφερε το νόμισμα αποτελεί μια ένδειξη, τόσο για το μέγεθος της εύνοιας και της ανεξαρτησίας που απολάμβαναν οι χαρακτές της εποχής στη Σικελία, όσο και για το ότι η καλλιτεχνική αξία του νομίσματος είχε αρχίσει να υπερέχει της συμβολικής.

Ωστόσο, το 410 π.Χ. εισάγεται στις δραχμές της περιόδου μια παραλλαγή στο θέμα του άρματος που στέφεται από Νίκη, καθώς πλέον οδηγείται από την Αθηνά. Η Αθηνά ως ηνίοχος του άρματος είχε χρησιμοποιηθεί και για την πρώτη έκδοση της Αίτνας, όταν οι Καταναίοι είχαν μετακινηθεί στους Λεοντίους από τον Ιέρωνα και λίγα χρόνια νωρίτερα, το 415 π.Χ. υιοθετείται στο νομισματοκοπείο της Καμάρινας. Όπως έχουμε ήδη υποστηρίζει, η υιοθέτηση γυναικείων θεοτήτων κατά την περίοδο 415-413 π.Χ. από τα νομισματοκοπεία της Σικελίας σχετίζεται με τα γεγονότα της Β' Αθηναϊκής εκστρατείας στη νήσο.⁴²³ Παρόλα αυτά, η χρονική απόσταση από τη λήξη της εκστρατείας και την τελική νίκη των Συρακουσών και των ελληνικών πόλεων της Σικελίας εναντίον του Αθηναϊκού στόλου καθιστούν περισσότερο πιθανή την υπόθεση, να αποτελεί η υιοθέτηση της Αθηνάς ως ηνίοχου εικονογραφικό δανεισμό, είτε από την Καμάρινα, είτε από το δημοφιλές μοτίβο της αποθέωσης του Ηρακλή, όπου συχνά εμφανίζεται ως ηνίοχος του άρματος η Αθηνά, στην αγγειογραφία του τέλους του 5^{ου} αι. π.Χ.⁴²⁴

⁴²³ Οι Συρακούσες κατά την περίοδο 415-400 π.Χ. εισάγουν ως ηνίοχο του τεθρίππου την Περσεφόνη· το 415-404 π.Χ. η Γέλα απεικονίζει τη Νίκη ως ηνίοχο· το 415-408 π.Χ. η Μεσσήνη εισάγει την προσωποποιημένη Μεσσήνη· το 415 π.Χ. η Σεγέστη εισάγει τη Νύμφη Σεγέστη.

⁴²⁴ Για το εικονογραφικό μοτίβο της αποθέωσης του Ηρακλή και για τη δημοτικότητα του στα τέλη του 5^{ου} αι. π.Χ., βλ. κεφάλαιο V. 1.6, σελ. 120-21 και II. 3.1, σελ. 21-22.

V. 1.5 ΑΚΡΑΓΑΝΤΑΣ

ΤΥΠΟΙ ΝΟΜΙΣΜΑΤΩΝ

Αργυρά τετράδραγμα, 450 π.Χ.

ΝΙΚΗ ΩΣ ΔΕΥΤΕΡΕΥΟΝ ΣΥΜΒΟΛΟ ΙΠΤΑΤΑΙ ΚΡΑΤΩΝΤΑΣ ΣΤΕΦΑΝΙ

1. Ε. ΑΚΡΑΓΑΝΤΟΣ. Αετός ίσταται αρ.
Ο. Καρκίνος. Στο πεδίο κάτω Νίκη ίπταται δ., κρατώντας στεφάνι και ταινία.
SNG ANS 981

Αργυρά τετράδραγμα, 413/12-410 π.Χ.

Η ΝΙΚΗ ΣΤΕΦΕΙ ΗΝΙΟΧΟ Η ΓΥΝΑΙΚΕΙΑ ΜΟΡΦΗ

2. Ε. Τέθριππο δ. οδηγούμενο από ανδρική μορφή. Άνω ίπταται Νίκη αρ., κρατώντας στεφάνι, με το οποίο στέφει τον ηνίοχο. Στο πεδίο ΜΥΡ. Στο έξεργο καρκίνος. Στικτός κύκλος.
Ο. ΑΚΡΑΓΑΝΤΙ. Δύο αετοί ιστάμενοι αρ. πάνω σε λαγό, έτοιμοι να τον κατασπαράξουν. Στο πεδίο κάτω φύλλο.
BMC (Sicily) 54

Ποικιλίες: το τέθριππο οδηγείται από γυναικεία μορφή (*SNG Cor. 54*).

Αργυρά τετράδραχμα, 409-406 π.Χ.

Η ΝΙΚΗ ΟΔΗΓΕΙ ΤΕΘΡΙΠΠΟ

3. Ε. ΑΚΡΑΓΑΝΤΙΝΟΝ. Τέθριππο αρ. οδηγούμενο από τη Νίκη. Άνω στο πεδίο κληματίδα. Στικτός κύκλος.

Ο. ΣΤΡΑΤΩΝ. Δύο αετοί ιστάμενοι αρ. πάνω σε λαγό, έτοιμοι να τον κατασπαράξουν. Στο πεδίο δ. κεφαλή.

SNG Ashmolean 1676

ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΝΟΜΙΣΜΑΤΟΚΟΠΙΑ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ

Ο Ακράγαντας ιδρύθηκε από τη Γέλα, το 580 π.Χ. σύμφωνα με τον Θουκυδίδη (6.4.4), ή, κατά τον Πίνδαρο (*Ολ.* 2.166-69), 100 έτη πριν από τη νίκη του Θέρωνα στην 76^η Ολυμπιάδα του 476 π.Χ.⁴²⁵ Ως οικιστές του Ακράγαντα αναφέρονται οι Αριστόνους και Πύστιλος (Θουκ. 6.4.4). Υπό τον τύραννο Θέρωνα, η Ίμερα εισήλθε στη σφαίρα της κυριαρχίας του Ακράγαντα (Ηρόδ. 7.165), γεγονός που αποτυπώθηκε στην υιοθέτηση του θέματος του καρκίνου από τα νομίσματα της Ίμερας.⁴²⁶ Ο Ακράγαντας κυριάρχησε σε ένα μεγάλο κομμάτι της κεντρικής Σικελίας,⁴²⁷ γεγονός που διαφαίνεται και από την κυκλοφορία των χάλκινων νομισμάτων του κατά τον 5^ο αι. π.Χ.⁴²⁸ Η πόλη κυβερνήθηκε κατά κύριο λόγο από τυράννους, έως το 471 π.Χ. και την πτώση του Θρασύδαιου, οπότε και εγκαθιδρύθηκε δημοκρατικό πολίτευμα (Διόδ. 11.53.5).⁴²⁹ Το 406 π.Χ. ο Ακράγαντας πολιορκήθηκε και κατακτήθηκε από τους Καρχηδονίους (Διόδ. 13.85-89) και οι κάτοικοί του κατέφυγαν αρχικώς στη Γέλα και έπειτα στους Λεοντίνους (Διόδ. 13.89-90). Η πόλη, λίγο αργότερα, καταστράφηκε από τον Αμίλκα (Διόδ. 13.108.2), επανιδρύθηκε όμως από τον Τιμολέοντα (338 π.Χ.), με οικιστές τον Μέγιλλο και τον Φέριστο της Υέλης (Πλούτ., *Τιμ.* 35.2).⁴³⁰

Η έναρξη της νομισματοκοπίας του Ακράγαντα τοποθετείται στο 520/10 π.Χ., με εκδόσεις διδράχμων, υπό τον αττικό σταθμητικό κανόνα, τα οποία φέρουν τους τύπους του αετού και του καρκίνου. Οι εκδόσεις αυτές διήρκεσαν έως το τέλος της τυραννίδας, λίγο πριν το 470 π.Χ., ενώ γύρω στο 464 π.Χ. το τετράδραχμο υποκατέστησε το δίδραχμο ως κύρια υποδιαίρεση, χωρίς όμως να διαφοροποιηθούν οι εικονογραφικοί τύποι. Στα τέλη του 5^{ου} αι. π.Χ., ο τύπος της εμπρόσθιας όψης αντικαθίσταται από ένα τέθριππο, το οποίο στέφεται από Νίκη, ενώ η οπίσθια όψη κοσμεύεται από δύο αετούς πάνω σε λαγό, έτοιμους να τον κατασπαράξουν. Μέχρι την καταστροφή της από τους Καρχηδονίους το 406 π.Χ. (Διόδ. 13.85-89), η πόλη κόβει χρυσά, αργυρά, αλλά και χάλκινα νομίσματα.⁴³¹ Μετά την επανίδρυσή της το 338

⁴²⁵ Για τα αρχαιολογικά τεκμήρια, τα οποία συμφωνούν με την παράδοση των αρχαίων πηγών σχετικά με την χρονολογία ίδρυσης της πόλης, βλ. Waele 1971, 88-97.

⁴²⁶ Jenkins 1971, 21-36· Bonacasa 1992, 133-50.

⁴²⁷ Fischer-Hansen 2002, 131-86.

⁴²⁸ Vassallo 1983, 17-34.

⁴²⁹ Barrett 1973, 29· Berger 1992, 17.

⁴³⁰ Waele 1971, 124-31, 173-80.

⁴³¹ Jenkins 1970, 162-64· Kraay 1976, 208· Boehringer 1984-1985, 119-22· Arnold-Biucchi 1990, 19-20.

π.Χ. η πόλη επανεκδίδει αργυρά ημίδραχμα και λίτρες⁴³² και η νομισματοκοπία της συνεχίζεται μέχρι και τους πρώιμους αυτοκρατορικούς χρόνους.⁴³³

ΤΕΧΝΟΤΡΟΠΙΑ

Η μορφή της Νίκης υιοθετείται για πρώτη φορά στα νομίσματα του Ακράγαντα, ως σύμβολο κάτω από τον καρκίνο στην οπίσθια όψη τετραδράχμων. Οι εν λόγω κοπές, σύμφωνα με την Arnold-Biucchi, χρονολογούνται αμέσως μετά από μια σύντομη διακοπή στη νομισματοκοπία της πόλης, η οποία ακολούθησε την πτώση των τυράννων, ήτοι στην περίοδο 464/61-450 π.Χ.⁴³⁴ Η Νίκη, παρότι αποτελεί ένα δευτερεύον σύμβολο στην παράσταση, καταλαμβάνει έναν αρκετά μεγάλο χώρο στο πέταλο. Η μορφή αποδίδεται ραδινή, φορώντας ποδήρη χιτώνα και πέπλο, τα φτερά είναι ανοιγμένα δεξιά και αριστερά στο πάνω μέρος και στα απλωμένα χέρια κρατά ένα στεφάνι και ταινία. Μεγάλη έμφαση έχει δοθεί στην αποτύπωση των λεπτομερειών, τόσο του ενδύματος, όσο και των φτερών και γενικά η χάραξη της μορφής είναι ιδιαίτερα προσεγμένη. Η απεικόνιση είναι ομόλογη με τη χάραξη της Νίκης σε τετράδραχμα των Συρακουσών, που χρονολογούνται κοντά στο 450 π.Χ.,⁴³⁵ αλλά και με τα σύγχρονα τετράδραχμα της Γέλας και της Κατάνης, που υιοθετούν τον τύπο της Νίκης που στέφει ταύρο.⁴³⁶

Η Νίκη, ως κύριο θέμα, απεικονίζεται στα νομίσματα του Ακράγαντα σε δύο ομάδες τετραδράχμων, τα οποία χρονολογούνται από το 413 έως περίπου το 406 π.Χ. Καθώς το σύνταγμα των νομισμάτων του Ακράγαντα, το οποίο ετοιμάζεται από την Westermarck, δεν έχει ακόμα δημοσιευθεί, η έναρξη των κοπών αυτών στηρίζεται σε τεχνοτροπικά κριτήρια και κυρίως στη σύγκριση με τις σύγχρονες κοπές των Συρακουσών. Πιο συγκεκριμένα, οι χρονολογημένες κατά το 414 π.Χ. σφραγίδες του Ευκλείδα στις Συρακούσες⁴³⁷ απεικονίζουν σχεδόν πανομοιότυπη τη διάταξη των ίπων και του άρματος με τα προωιότερα τετράδραχμα του ίδιου τύπου στον Ακράγαντα.⁴³⁸

⁴³² Karlsson 1995, 149-69.

⁴³³ Calciati 1983, αρ. 113-156.

⁴³⁴ Arnold-Biucchi 1990, 20.

⁴³⁵ Boehringer 1929, αρ. 517, 521, 525, 535.

⁴³⁶ Jenkins 1970, αρ. 218, 223 (Γέλα) και *BMC* (Sicily) 6 (Κατάνη).

⁴³⁷ Tudeer 1913, αρ. E20.

⁴³⁸ Seltman 1948, 5· Kraay 1976, 226· Stazio 1992, 225.

Και οι δύο εικονογραφικοί τύποι δεν είναι άγνωστοι στη νομισματική παράδοση της Σικελίας. Στην πρώτη περίπτωση, το νομισματοκοπείο του Ακράγαντα υιοθετεί το κλασικό θέμα των Συρακουσών, τη Νίκη που στέφει τον ηνίοχο ενός τεθρίππου, ενώ στη δεύτερη, η θεότητα εικονίζεται να οδηγεί η ίδια το άρμα, ως ηνίοχος.

Στις εναρκτήριες κοπές της πρώτης ομάδας, παρότι το άρμα παρουσιάζει πολλά κοινά στοιχεία με τα νομίσματα του Ευκλείδα, η Νίκη αποτυπώνεται με εντελώς διαφορετικό τρόπο. Η χαρακτηριστική κλίση του σώματος, τα ευθυτενή, άκαμπτα σχεδόν, χέρια και η φαινομενικά αμήχανη απεικόνιση της μορφής, χωρίς ιδιαίτερο μέλημα για την απόδοση των λεπτομερειών του σώματος και του ενδύματος, θυμίζουν περισσότερο τα σύγχρονα νομίσματα της Καμάρινας και της Κατάνης.⁴³⁹ Όπως φαίνεται, ο χαρακτήρας του Ακράγαντα, χρησιμοποίησε ως πρότυπο, όχι μόνο τα νομίσματα των Συρακουσών, αλλά και των δύο άλλων σικελικών πόλεων, στην προσπάθειά του, ίσως, να αποφύγει την εξ ολοκλήρου αντιγραφή της, ήδη καθιερωμένης, σφραγίδας του Ευκλείδα και να επιδιώξει ένα δικό του στυλ.

Τις αμέσως επόμενες κοπές υπογράφει ο χαρακτήρας ΜΥΡ, πιθανότατα ο Μύρωνας. Καθώς ούτε η Νίκη, ούτε το τέθριππο παρουσιάζουν ιδιαίτερες διαφορές από τις προηγούμενες κοπές, δεν είναι απίθανο να έχουν φιλοτεχνηθεί από τον ίδιο χαρακτήρα, ο οποίος εγκαθίδρυσε τη θέση του στο νομισματοκοπείο και πήρε, ίσως, την άδεια να χαράζει την υπογραφή του στα νομίσματα.

Στις τελευταίες κοπές του τύπου, η Νίκη παρουσιάζει πολλές ομοιότητες με τετράδραγμα των Συρακουσών, φιλοτεχνημένα, κατά πάσα πιθανότητα, από τον Σωσίωνα.⁴⁴⁰ Ιδιαίτερα χαρακτηριστική είναι η επιμέλεια με την οποία χαράσσεται το κάτω μέρος του ενδύματος της θεότητας, το οποίο ακολουθεί την κίνηση των κάτω άκρων και τη δύναμη του αέρα που το παρασύρει. Παράλληλη, επίσης, είναι και η λεπτομερής χάραξη των φτερών, που, στρογγυλεμένα, τοποθετούνται στο πίσω μέρος του σώματος. Τα τετράδραγμα αυτά δεν είναι σύγχρονα με τα νομίσματα των Συρακουσών, καθώς το άρμα του Ακράγαντα διαφοροποιείται τεχνοτροπικά, ωστόσο, θα μπορούσαμε να υποθέσουμε, είτε ότι πρόκειται για κάποιον μαθητή του, είτε ότι ο τοπικός χαρακτήρας αντέγραψε, με επιτυχία, τη δουλειά του περίφημου καλλιτέχνη.

⁴³⁹ Westermarck και Jenkins 1980, αρ. 143 και SNG Lloyd 906 αντίστοιχα.

⁴⁴⁰ Βλ. π.χ. Tudeer 1913, αρ. 2 (Σωσίωνα) και *Dewing* 561. Για την ταύτιση με τον Σωσίωνα αλλά και για άλλα τεχνοτροπικά παράλληλα, βλ. κεφάλαιο V. 1.1, σελ. 48.

Έντονες, επίσης, τεχνοτροπικές συγγένειες στην απόδοση της Νίκης συναντούμε στα σχεδόν σύγχρονα, υπογεγραμμένα από τον Χοιρίωνα, τετράδραχμα της Κατάνης.⁴⁴¹

Το επόμενο εικονογραφικό θέμα του νομισματοκοπείου, η Νίκη που οδηγεί το τέθριππο, πρέπει να ακολουθεί τη σειρά με τα τετράδραχμα, στα οποία η Νίκη στέφει το τέθριππο και μπορεί να χρονολογηθεί γύρω στο 409 π.Χ. Η παράσταση της Νίκης ως ηνιόχου, όχι ιδιαίτερα συχνή στα νομίσματα, εμφανίζεται για πρώτη φορά στη Γέλα, στα τετράδραχμα της περιόδου 424-420 π.Χ.⁴⁴² Λίγο πρωιμότερα από τις κοπές του Ακράγαντα, το ίδιο θέμα εμφανίζεται εκ νέου στη Γέλα, στα τετράδραχμα της περιόδου 415-405 π.Χ., όπου μάλιστα πάνω από το τέθριππο ίπταται αετός, σχεδόν πανομοιότυπος με τον αετό στην εμπρόσθια όψη των δεκαδράχμων του Ακράγαντα (411 π.Χ.).⁴⁴³ Εκείνη ακριβώς την περίοδο, κατά τον ύστερο δηλαδή 5^ο αι. π.Χ., η Νίκη ως ηνιόχος άρματος αρχίζει να γίνεται ένα ιδιαίτερα σύνηθες μοτίβο στην τέχνη. Κοντινά παράλληλα συναντούμε σε, πιθανώς σικελικής προέλευσης, αργυρές φιάλες, οι οποίες χρονολογούνται στο τέλος του 5^{ου} αι. π.Χ. και διακοσμούνται με Νίκες που οδηγούν τέθριππα.⁴⁴⁴ Σύγχρονες απεικονίσεις της Νίκης ως ηνιόχου, ιδιαίτερα συγγενείς ως προς την τεχνοτροπία, απαντώνται επίσης σε χρυσό δαχτυλίδι και σε σκαραβαίο από τη Μεγάλη Ελλάδα.⁴⁴⁵

Δεν θα απέκλεια δε την πιθανότητα, η παρουσία του ροπάλου στο έξεργο μιας κοπής, να παραπέμπει στο εικονογραφικό μοτίβο της αποθέωσης του Ηρακλή, όπως αυτή αποτυπώνεται συχνά στην αγγειογραφία. Ιδιαίτερα κατά τον ύστερο 5^ο αι. π.Χ. – εποχή δηλαδή κατά την οποία εμφανίζεται και ο συγκεκριμένος εικονογραφικός τύπος στα νομίσματα του Ακράγαντα – το ενδιαφέρον των καλλιτεχνών που αποτυπώνουν σκηνές από τον μυθολογικό κύκλο του Ηρακλή στρέφεται ιδιαίτερα στην εικονογράφηση άρματος, το οποίο τον απομακρύνει από την πυρά και συχνά οδηγείται από την ίδια τη Νίκη.⁴⁴⁶ Ενδεχομένως και η κληματίδα που χαράσσεται στο πεδίο άλλης κοπής – καλύπτοντας εξ ολοκλήρου τον κενό χώρο πάνω από το άρμα – συνδέεται και αυτή με την ίδια μυθολογική σκηνή, καθώς ο Διόνυσος συχνά

⁴⁴¹ BMC (Sicily) 33.

⁴⁴² Για την απεικόνιση της Νίκης ως ηνιόχου, στην τέχνη του 5^{ου} αι. π.Χ., βλ. κεφάλαιο V. 1.2, σελ. 95 και κεφάλαιο II. 3.1, σελ. 40.

⁴⁴³ Jenkins 1970, πίν. 28, αρ. 483.

⁴⁴⁴ Richter 1941, 363-89· *eiusdem* 1950, 357-70.

⁴⁴⁵ Richter 1968, 100, αρ. 336 και 337 αντίστοιχα.

⁴⁴⁶ Boardman *et al.* 1990, 132· Thöne 1999, 98. Για τη Νίκη σε σκηνές από την αποθέωση του Ηρακλή και την ερμηνεία τους, βλ. κεφάλαιο II. 3.1, σελ. 40-41.

συμμετέχει στην αποθέωση του ήρωα στην εικονογραφία της εποχής.⁴⁴⁷ Εικονογραφική συσχέτιση της απεικόνισης της Νίκης με την αποθέωση του Ηρακλή συναντούμε στα τετράδραχμα της Καμάρινας, της περιόδου 425-400, τα οποία απεικονίζουν Νίκη να στέφει την Αθηνά ως ηνίοχο και στις λίτρες, της περιόδου 410-405 π.Χ., με τη μορφή της Νίκης να ίπταται κρατώντας ασπίδα. Το θέμα της αποθέωσης του Ηρακλή θα μπορούσε να έχει αποτελέσει πηγή έμπνευσης και για το νομισματοκοπείο της Κατάνης, όπου στις δραχμές του 410-405 π.Χ. η Νίκη στέφει την Αθηνά ως ηνίοχο.⁴⁴⁸

Η τεχνοτροπική απόδοση του θέματος παρουσιάζει ορισμένα κοινά με τα σχεδόν σύγχρονα νομίσματα της Γέλας, τα οποία, όμως, υπολείπονται στη φροντίδα για την απόδοση των λεπτομερειών της παράστασης. Παρατηρώντας τη χάραξη της Νίκης, δεν μπορούμε παρά να θυμηθούμε τα φιλοτεχνημένα από τον Κίμωνα τετράδραχμα των Συρακουσών,⁴⁴⁹ τα οποία χρονολογούνται από τον Jongkees γύρω στο 412 π.Χ.⁴⁵⁰ Η τεχνική χάραξης της Νίκης του Ακράγαντα παρουσιάζει αρκετές ομοιότητες, τόσο με την ιπτάμενη Νίκη, όσο και με τον ηνίοχο που οδηγεί το άρμα του Κίμωνα. Χαρακτηριστική είναι η ορμή με την οποία και οι δύο μορφές οδηγούν το άρμα, η χάραξη του λεπτού, σχεδόν διάφανου, ενδύματος με καμπύλες γραμμές, που δίνουν την αίσθηση ότι παρασύρεται από τον αέρα και η απόδοση των φτερών, που τοποθετούνται σε επαλληλία στο πίσω μέρος του σώματος. Η κοινή αυτή αντίληψη στη χάραξη των δύο κοπών οδήγησε τον Seltman στον ισχυρισμό ότι τα νομίσματα του Ακράγαντα είναι φιλοτεχνημένα από τον ίδιο τον Κίμωνα.⁴⁵¹ Όμως, αφενός μεν θα ήταν παράδοξο για έναν τόσο εξαιρετικό καλλιτέχνη να προσληφθεί από ένα νομισματοκοπείο και να μην υπογράψει τα νομίσματα που είχε χαράξει και αφετέρου, ακόμα περισσότερα κοινά τεχνοτροπικά στοιχεία παρουσιάζει η Νίκη του Ακράγαντα με τον Έρωτα ή Αγώνα που οδηγεί το τέθριππο στα τετράδραχμα του Ευθύμου από τις Συρακούσες. Τα νομίσματα αυτά, όπως έχουμε δει, χρονολογούνται από τον Jongkees στο 413 π.Χ.⁴⁵² Κατά τη γνώμη μου, και καθώς τα νομίσματα αυτά δεν φέρουν υπογραφές, πιθανότερο είναι οι χαρακτες του Ακράγαντα να

⁴⁴⁷ Βλ. και τις αργυρές φιάλες (σελ. 142) αλλά τις απεικονίσεις αρ. 3206-3215 στον Boardman *et al.* 1990. Για τη σύνδεση του Ηρακλή με τον Διόνυσο, βλ. Furtwängler 1978, στ. 2220.

⁴⁴⁸ Βλ. κεφάλαια V. 1.6, σελ. 166-67 και V. 1.4, σελ. 136.

⁴⁴⁹ Tudeer 1913, αρ. O53, 54.

⁴⁵⁰ Jongkees 1941, 44-57. Βλ. και Jenkins 1970, 94.

⁴⁵¹ Seltman 1948, 9.

⁴⁵² Jongkees 1941, 57.

εμπνεύστηκαν απλά από τα νομίσματα των καλλιτεχνών αυτών και να προσπάθησαν να μιμηθούν την απaráμιλλη τέχνη τους.

ΣΥΜΒΟΛΙΣΜΟΣ

Ο Ακράγαντας, από την έναρξη της λειτουργίας του νομισματοκοπείου του και επί έναν αιώνα, εκδίδει νομίσματα με τοπικού ενδιαφέροντος εικονογραφικά θέματα, τον αετό και τον καρκίνο. Όπως ήδη αναφέρθηκε, η Νίκη υιοθετείται αρχικώς ως σύμβολο στην οπίσθια όψη των τετραδράχμων της περιόδου 464-450 π.Χ. Καθώς το σύνταγμα των νομισμάτων της πόλης, το οποίο ετοιμάζεται από την Westermarck, δεν έχει ακόμα δημοσιευτεί, τα εν λόγω νομίσματα δεν μπορούν προς το παρόν να χρονολογηθούν με ακρίβεια. Γνωρίζουμε, ωστόσο, ότι τα σύμβολα δεν προστίθενται από τις πρώτες κοπές, αλλά λίγα χρόνια αργότερα, γεγονός που παρατηρείται και στα δίδραχμα της πόλης.⁴⁵³ Η πληθώρα των συμβόλων που χαράσσονται στο πεδίο της οπίσθιας όψης, κάτω από τον καρκίνο – αετός, αστέρι, δελφίни, λωτός, άνθος, σπείρα κ.α. – καθιστούν πιθανότερη την περίπτωση να μην συνδέονται με κάποιο συγκεκριμένο ιστορικό γεγονός, αλλά να αντιστοιχούν σε διακριτικά σημάδια του νομισματοκοπείου, προκειμένου, ίσως, να προσδιορίζεται η διαδοχή των εκδόσεων και να αναγνωρίζεται ο υπεύθυνος της κάθε μιας από αυτές.

Ωστόσο, δεν μπορούμε να αποκλείσουμε την περίπτωση η προσθήκη της Νίκης ως συμβόλου να αποκαλύπτει ένα πραγματικό γεγονός του κοινωνικού βίου της πόλης. Ο Διογένης Λαέρτιος (8.63, Τίμαιος [*FGrHist* 566] απ. 2) αναφέρει ότι ο Εμπεδοκλής έβαλε τέλος στην ολιγαρχία των «χιλίων», η οποία είχε διαρκέσει 3 χρόνια, όμως αρνήθηκε την προσφορά της βασιλείας (Ξάνθος [*FGrHist* 765] απ. 33· Αριστ., απ. 66 [Rose]), επιτυγχάνοντας τη διακοπή της στάσης και επαναφέροντας την πολιτική ισότητα (Νεάνθης [*FGrHist* 84] απ. 28). Η ακριβής χρονολόγηση του συμβάντος είναι αβέβαιη, όμως ο Robinson πρότεινε τα χρόνια κοντά στο 454 π.Χ.⁴⁵⁴ Εάν ο ερευνητής έχει δίκιο, αυτό σημαίνει ότι λίγο μετά την πτώση της τυραννίας, ενώ ήδη είχε εγκαθιδρυθεί δημοκρατικό πολίτευμα, η πόλη βίωσε ένα τριετές ολιγαρχικό ιντερλούδιο, το οποίο οδήγησε σε στάση των πολιτών. Η επαναφορά της δημοκρατίας θα μπορούσε να αποτελέσει ένα πολιτικό γεγονός άξιο μνείας και εορτασμού, μέσω των νομισμάτων της πόλης.

⁴⁵³ Arnold-Biucchi 1990, 20.

⁴⁵⁴ Robinson 1997, 78.

Ωστόσο, όπως σημειώσαμε στο κεφάλαιο της τεχνοτροπίας, οι παραστάσεις της Νίκης καθώς στέφει τον ταύρο είναι τεχνοτροπικά ομόλογες με τις απεικονίσεις της Νίκης στα νομίσματα των Συρακουσών, της Γέλας και της Κατάνης, που χρονολογούνται περίπου το 450 π.Χ. Γνωρίζουμε ότι κατά το 451/50 π.Χ. ο ηγέτης των Σικελών, Δουκέτιος, πολιόρκησε το Μότυο, κτήση των Ακραγαντίνων (Διόδ. 11.91.1), στο πλαίσιο του αυτονομιστικού κινήματος των Σικελών και της επέκτασής τους στις ελληνικές κτήσεις της νήσου, κατά το 461-440 π.Χ. (Διόδ. 11.88-92). Οι Ακραγαντίνοι έσπευσαν σε βοήθεια μαζί με τους Συρακοσίους, όμως, αρχικώς στη μάχη αποδείχθηκε ικανότερος ο Δουκέτιος. Λίγους μήνες μετά, οι Συρακόσιοι εξέλεξαν νέο στρατηγό και κατατρόπωσαν τους Σικελούς σε μάχη στις Νομές. Στο μεταξύ, οι Ακραγαντίνοι εξανάγκασαν σε παράδοση το φρούριο του Μοτύου, το οποίο κατείχαν οι Σικελοί (Διόδ. 11.91.2-4).⁴⁵⁵ Η επανάκτηση του Μοτύου θα μπορούσε φυσικά να αποτελέσει μια θαυμάσια ευκαιρία, προκειμένου να αποτυπωθεί η Νίκη στα νομίσματα του Ακράγαντα, εορτάζοντας την απόκρουση του σικελικού κινδύνου. Έχουμε δε ήδη εντοπίσει ότι κατά την ίδια περίοδο η Νίκη που στέφει ταύρο υιοθετείται, σε συσχετισμό με το εγχείρημα του Δουκετίου, στο νομισματοκοπείο της Γέλας, που βρισκόταν πολύ κοντά στον Ακράγαντα και ίσως βρισκόταν σε κατάσταση επιφυλακής, αλλά και της Κατάνης, επίσης σε κοντινή απόσταση από την Αίτνα, η οποία κατελήφθη από τον Δουκέτιο το 451 π.Χ.⁴⁵⁶ Θα πρότεινα λοιπόν τη χρονολόγηση των νομισμάτων στο τέλος της περιόδου και τον συσχετισμό της Νίκης ως συμβόλου με την προβολή της νίκης των Ακραγαντίνων εναντίον των Σικελών.

Κατά το 413 π.Χ., περίπου, ο εμπρόσθιος τύπος των νομισμάτων αλλάζει και υιοθετείται το κλασικό θέμα των Συρακουσών, το τέθριππο το οποίο στέφεται από Νίκη. Όπως παρατηρούμε, ο Ακράγαντας υιοθέτησε τον εικονογραφικό τύπο και τον σταθμητικό κανόνα των Συρακουσών πολύ αργά σε σχέση με άλλες πόλεις της Σικελίας. Η ξαφνική, λοιπόν, εισαγωγή του κλασικού τύπου της Νίκης που στέφει το τέθριππο στο πρόγραμμα του νομισματοκοπείου μετά το 413 π.Χ. δεν μπορεί παρά να μας επιτρέψει να υποθέσουμε ότι η εισαγωγή αυτή συνδέεται με τα ιστορικά συμφοραζόμενα της περιόδου. Προς την ίδια κατεύθυνση κινείται και ο Stazio, ο

⁴⁵⁵ Για μια ανάλυση του κινήματος του Δουκετίου και των συρράξεων που συντελέστηκαν, βλ. Manni 1976, 201-204. Επίσης, για το κίνημα και τα γεγονότα της περιόδου, βλ. CAH V², 161-65, ιδιαίτερα 163.

⁴⁵⁶ Βλ. αντίστοιχα κεφάλαια, V. 1.2, σελ. 103 και V. 1.4, σελ. 132-33.

οποίος, παρότι δεν επεκτείνει τον συλλογισμό του, ισχυρίζεται ότι η αλλαγή των τύπων σαφέστατα σχετίζεται με τις πολιτικές επιδιώξεις της πόλης.⁴⁵⁷

Ανταγωνιζόμενη τις Συρακούσες σε ισχύ και πλούτο, ο Ακράγαντας ήταν η μεγαλύτερη πόλη της δυτικής Σικελίας και ένας από τους ικανότερους αντιπάλους των Συρακουσών. Ιδιαίτερα κατά τις τελευταίες δεκαετίες του 5^{ου} αι. π.Χ., η πόλη είχε αποκτήσει παροιμιώδη ευμάρεια, κυρίως λόγω των εμπορικών συναλλαγών της με τους Καρχηδονίους (Διόδ. 13.81.4-5), αλλά και της ουδετερότητας που συνήθιζε να κρατά, παρά τις πλείστες αναταραχές στη Σικελία.⁴⁵⁸ Η στάση των Ακραγαντίνων στην έριδα μεταξύ Συρακοσίων και Λεοντίνων το 427 π.Χ., η οποία έδωσε στους Αθηναίους την αφορμή για την πρώτη εκστρατεία τους, δεν διασαφηνίζεται επαρκώς από τις γραπτές πηγές. Ο Θουκυδίδης αναφέρει ότι σύμμαχοι των Συρακοσίων ήταν – με εξαίρεση την Καμάρινα – όλες οι δωρικές πόλεις, οι οποίες είχαν προσχωρήσει στην Πελοποννησιακή Συμμαχία κατά το 432 π.Χ. (Θουκ. 3.86.2). Καθότι δεν γνωρίζουμε εάν η πόλη είχε γίνει μέλος της Συμμαχίας, δεν μπορούμε να μιλήσουμε με σιγουριά για το αν επέλεξε να κρατήσει ουδέτερη στάση ή αν προσχώρησε σε κάποιο στρατόπεδο. Γνωρίζουμε, ωστόσο, για μια μάχη μεταξύ Ακραγαντίνων και Συρακουσών κατά το 445 π.Χ., η οποία οφειλόταν στη δυσαρέσκεια του Ακράγαντα προς τις επεκτατικές τάσεις των Συρακουσών (Διόδ. 12.8.2-4).

Κατά το 422/21 π.Χ. η πόλη καλωσόρισε τις διπλωματικές κινήσεις του Φαίακα, τον οποίο είχαν στείλει οι Αθηναίοι στη Σικελία, προκειμένου να πείσει τις πόλεις – συμμάχους τους και μη – να εκστρατεύσουν από κοινού εναντίον των Συρακοσίων. Όπως παραδίδεται, ο Φαίακας κατάφερε να πείσει την Καμάρινα και τον Ακράγαντα, συνάντησε όμως αντιστάσεις από τη Γέλα και έτσι γύρισε στην Αθήνα άπραγος (Θουκ. 5.4). Δεν προκαλεί έκπληξη το γεγονός ότι ο Φαίακας επισκέφθηκε πρώτα την Καμάρινα, καθώς η πόλη κατά το 427 π.Χ. είχε ταχθεί εναντίον των Συρακοσίων (Θουκ. 3.86.2). Το ότι στράφηκε μετά στον Ακράγαντα αποδεικνύει, πως η πόλη δεν έκλινε προς τους Συρακοσίους, αλλά, ή κρατούσε ουδέτερη στάση, ή ευνοούσε τους Αθηναίους. Μπορούμε λοιπόν να υποθέσουμε, πως ο Ακράγαντας δεν ανήκε στις δωρικές πόλεις που το 432 π.Χ. υποστήριζαν την Πελοποννησιακή Συμμαχία και το 427 π.Χ. συντάχθηκαν με τους Συρακοσίους.

Αφορμή για τη δεύτερη αθηναϊκή εκστρατεία στη Σικελία (415-413 π.Χ.) αποτέλεσε η έριδα μεταξύ Σελινούντα και Σεγέστης (Θουκ. 6.6). Πριν στραφεί η

⁴⁵⁷ Stazio 1992, 225.

⁴⁵⁸ Waele 1971, 121· *CAH* IV², 776-78· *CAH* V², 168-79.

Σεγέστη στους Αθηναίους για βοήθεια, είχε αποτύχει σε μια ανάλογη έκκληση προς τον Ακράγαντα, τις Συρακούσες και την Καρχηδόνα (Διόδ. 12.82.7). Οι Συρακόσιοι είχαν ήδη συμμαχήσει με τον Σελινούντα (Θουκ. 6.6.2), ενώ η Καρχηδόνα πιθανότατα δεν ήθελε να εμπλακεί, καθώς ακόμα υπέφερε από τις επιπτώσεις της ήττας της Ιμέρας. Παρά τα όσα γνωρίζουμε από τον Θουκυδίδη περί ουδετερότητας των Ακραγαντίνων το καλοκαίρι του 413 π.Χ. (Θουκ. 7.32, 33.2, 58.1), δεν εκπλήσσει η αναφορά του Διοδώρου (13.4.2), πως ο Ακράγαντας πολέμησε με το μέρος των Αθηναίων, όταν το εκστρατευτικό τους σώμα έφτασε στο θαλάσσιο στενό της Μεσσήνης. Το πιθανότερο είναι ότι ο Ακράγαντας, λόγω της συμφωνίας με τον Φαίακα το 422 π.Χ., πράγματι συμφώνησε να βοηθήσει τους Αθηναίους εναντίον των Συρακοσίων. Είναι δύσκολο να πιστέψουμε, πως ο Ακράγαντας θα μπορούσε να προσφέρει βοήθεια στο μεγάλο του ανταγωνιστή, εναντίον των Αθηναίων. Έτσι, όταν έφτασε το αθηναϊκό εκστρατευτικό σώμα θα τάχθηκε υπέρ των Αθηνών. Είναι όμως εξίσου πιθανό να απέφυγε να προσφέρει περαιτέρω βοήθεια, καθώς ο Θουκυδίδης, ο οποίος δεν ξεχνά ποτέ να καταχωρεί τους διάφορους συμμάχους των Αθηνών, δεν θα είχε αποσιωπήσει την υποστήριξη ενός τέτοιου συμπαραστάτη. Η αντιπαλότητα του Ακράγαντα με τους Συρακοσίους επιβεβαιώνεται, εξάλλου, και από ένα ακόμα γεγονός. Μετά τη μεγάλη νίκη τους στις Επιπολές, οι Συρακόσιοι έστειλαν στον Ακράγαντα τον Σικανό με μοίρα στόλου, προκειμένου να προσπαθήσει να προσεταιριστεί τους Ακραγαντίνους. Όπως μας πληροφορεί ο Θουκυδίδης, η προσπάθεια αυτή απέτυχε, καθώς η φιλική προς τους Συρακοσίους μερίδα των πολιτών είχε ήδη εκδιωχθεί από την πόλη (Θουκ. 7.46, 50.1).⁴⁵⁹

Γίνεται σαφές ότι η ουδέτερη στάση που τήρησε ο Ακράγαντας στη διαμάχη Αθηνών-Συρακουσών δεν οφειλόταν σε σύμπνοια με τους Συρακοσίους, αλλά ουσιαστικά υπέκρυπτε μια πολιτική φιλική προς τους Αθηναίους. Κατά την περίοδο λοιπόν αυτή, και ενώ παραμένει αντίπαλος των Συρακουσών, ο Ακράγαντας επιλέγει, για πρώτη φορά, να εντάξει στο εικονογραφικό του πρόγραμμα τη Νίκη που στέφει τον ηνίοχο τεθρίππου. Η υιοθέτηση ενός, κατεξοχήν συνδεδεμένου με τη δύναμη των Συρακουσών, τύπου, εν πρώτοις μοιάζει δυσερμήνευτη. Ωστόσο, η πρακτική της αντιγραφής του εικονογραφικού αυτού θέματος, ακόμα και από πόλεις εχθρικές προς τις Συρακούσες, δεν είναι άγνωστη στη Σικελία. Έχουμε παρατηρήσει ότι πόλεις που αντιτάχθηκαν στον επεκτατισμό των Συρακουσών και επέλεξαν να συμμαχήσουν με

⁴⁵⁹ Berger 1992, 17. Για τα γεγονότα των ετών 431-413 π.Χ., βλ. Waele 1971, 121-24.

τους Αθηναίους στα γεγονότα του 427 π.Χ. (Κατάνη [Θουκ. 6.51], Καμάρινα [Θουκ. 3.86· 6.25.7· 6.52.1, 75.3]), εισάγουν για πρώτη φορά κατά την περίοδο αυτή στο εικονογραφικό τους πρόγραμμα τον τύπο του τεθρίππου που στέφεται από Νίκη. Επιπροσθέτως, έχουμε επισημάνει ότι κατά τις περιόδους της Α΄ και Β΄ Αθηναϊκής εκστρατείας στη Σικελία, πολλές πόλεις επιλέγουν να παραλλάξουν τον κλασικό τύπο του τεθρίππου που στέφεται από Νίκη, τοποθετώντας ως ηνίοχο μια γυναικεία μορφή.⁴⁶⁰ Το ίδιο συμβαίνει και στο νομισματοκοπείο του Ακράγαντα, σε ορισμένες από τις κοπές της περιόδου, όπου διακρίνεται να οδηγεί το άρμα μια γυναικεία μορφή.

Η τάση για υιοθέτηση γυναικείων μορφών ως ηνίοχων στα νομίσματα των πόλεων της Σικελίας, κυρίως κατά τα έτη της Β΄ Αθηναϊκής εκστρατείας, ενισχύει την υπόθεση συσχέτισης του τύπου στο νομισματοκοπείο του Ακράγαντα με τα γεγονότα της περιόδου. Θα μπορούσαμε να υποθέσουμε ότι σε αναλογία με την πολιτική της πόλης, η οποία έδινε ένα διπλό μήνυμα, έτσι και το εικονογραφικό θέμα της Νίκης που στέφει το τέθριππο υιοθετήθηκε, προκειμένου να εξυπηρετηθούν διπλωματικοί στόχοι. Όπως η ουδετερότητα στα τελικά γεγονότα του 413 π.Χ., πιθανώς λειτούργησε ως αντιστάθμισμα στη βοήθεια που είχαν προσφέρει στους Αθηναίους στα στενά της Μεσσήνης και στην εκδίωξη της φιλο-συρακοσιανής φατρίας. Επρόκειτο δηλαδή για ένα τέχνασμα των Ακραγαντίνων, μια προσπάθεια εξυμνισμού ή προσεταιρισμού των Συρακοσίων, ούτως ώστε, χωρίς πρακτικά να ταχθούν με το μέρος τους, να αποφύγουν τις πιθανές συνέπειες που θα επέφερε η νίκη τους.

Ως μια υπόθεση μόνο θα μπορούσε να τεθεί και η ακόλουθη πιθανότητα: με την υιοθέτηση ενός τύπου τόσο άμεσα συνδεδεμένου με την κραταιά εξουσία των Συρακουσών, οι Ακραγαντίνοι επεδίωκαν, ίσως, να προβάλουν την αξίωσή τους να αντικαταστήσουν τη μεγάλη δύναμη και να επιβληθούν έναντι αυτής. Η πολεμική ουδετερότητα σε αυτή την περίπτωση θα πρέπει να αποτελούσε μέρος ενός πολύ προσεκτικού μακροπρόθεσμου σχεδιασμού. Δεν θα ήταν περίεργο να ήλπιζαν οι Ακραγαντίνοι ότι, ακόμα και αν οι Συρακόσιοι νικούσαν, οι απώλειες και οι οικονομικές θυσίες του πολέμου θα μείωναν την ανταγωνιστικότητά τους, κάνοντάς τους λιγότερο ισχυρούς αντιπάλους. Ως εκ τούτου, οι Ακραγαντίνοι, που με την

⁴⁶⁰ Στα γεγονότα της Α΄ Αθηναϊκής εκστρατείας, η Καμάρινα τοποθετεί ως ηνίοχο την Αθηνά και η Γέλα τη Νίκη (βλ. σχετικά κεφάλαια). Στα γεγονότα της Β΄ Αθηναϊκής εκστρατείας, οι Συρακούσες τοποθετούν ως ηνίοχο την Περσεφόνη, η Μεσσήνη την προσωποποιημένη Μεσσήνη, η Σεγέστη τη Νύμφη Σεγέστη, η Γέλα τη Νίκη και η Κατάνη την Αθηνά (βλ. σχετικά κεφάλαια).

ουδετερότητα θα είχαν αποφύγει το μεγάλο τίμημα του πολέμου, θα μπορούσαν να εκμεταλλευτούν την κατάσταση, αναμένοντας ένα ισχυρότερο *status quo* στη Σικελία.⁴⁶¹ Οι συνέπειες της ουδέτερης στάσης τους θα ήταν, λοιπόν, στην πράξη ένα πλεονέκτημα για την πόλη και δυνητικά μια μακροπρόθεσμη νίκη.

Ωστόσο, καθώς η ακριβής χρονολόγηση των εν λόγω νομισμάτων δεν μπορεί να κριθεί ασφαλώς, βασιζόμενη μόνο σε τεχνοτροπικά κριτήρια, μια επίσης προσιτή ερμηνεία για τη χρήση του τύπου του τεθρίππου που στέφεται από τη Νίκη, προκύπτει από τη σύνδεσή του με την Ολυμπιακή νίκη του Ακραγαντίνου Εξαίνετου το 412 π.Χ., ένα χρόνο δηλαδή μετά τη μεγάλη νίκη των Συρακοσίων έναντι των Αθηναίων.⁴⁶² Όπως παραδίδει ο Διόδωρος (13.34.1, 82.7-8), η πόλη υποδέχτηκε τον νικητή πάνω σε άρμα, συνοδευόμενο από 300 συνωρίδες με λευκά άλογα. Η αθλητική αυτή νίκη είχε παλαιότερα θεωρηθεί ότι αποτέλεσε την αφορμή για την έκδοση δεκαδράχμων από την πόλη, τα οποία όμως σήμερα χρονολογούνται αρκετά χρόνια μετά το γεγονός. Παρόλα αυτά, η υπέρλαμπρη τελετή και οι πρωτάκουστες τιμές που αποδόθηκαν στον νικητή δεν παύουν να αποτελούν μια ένδειξη, για τη στάση των Ακραγαντίνων και την τάση τους για υπερβολική προβολή των νικών που κατακτούσαν ή αισιοδοξούσαν να κατακτήσουν. Δεν θα ήταν αβάσιμο, λοιπόν, να ισχυριστούμε ότι η αθλητική αυτή νίκη αποτέλεσε την αφορμή για την κοπή των εν λόγω νομισμάτων, μέσω των οποίων οι Ακραγαντίνοι γιόρταζαν και μνημόνευαν το σημαντικό αυτό για την πόλη τους γεγονός.

Στο επόμενο εικονογραφικό θέμα του νομισματοκοπείου η Νίκη πρωταγωνιστεί στην παράσταση, οδηγώντας η ίδια το τέθριππο. Οι παραστάσεις της Νίκης ως ηνιόχου άρματος είναι, όπως είδαμε, ιδιαίτερες σπάνιες στα νομίσματα.⁴⁶³

Η υιοθέτηση του θέματος στο νομισματοκοπείο του Ακράγαντα συμπίπτει με την περίοδο των στρατιωτικών προετοιμασιών της πόλης εναντίον των Καρχηδονίων, οι οποίοι τελικά κατέλαβαν την πόλη το 406 π.Χ. Το 409 π.Χ. ο Αννίβας κατέπλευσε στο ακρωτήριο της Σικελίας Λιλύβαιο και άρχισε να βαδίζει εναντίον του Σελινούντα (Διόδ. 13.54). Οι Σελινούντιοι ζήτησαν άμεση βοήθεια από τις Συρακούσες, τη Γέλα και τον Ακράγαντα, όμως η πόλη τους πολιορκήθηκε και καταστράφηκε από τον Αννίβα, πριν προλάβει να καταφθάσει η επικουρία από τους συμμάχους (Διόδ. 13.56-57). Μετά την ισοπέδωση και της Ιμέρας οι Καρχηδόνιοι ψήφισαν τη συγκέντρωση

⁴⁶¹ Waele 1971, 124.

⁴⁶² Moretti 1957, αρ. 346.

⁴⁶³ Βλ. κεφάλαιο V. 1.2, σελ. 95.

μεγάλων στρατιωτικών δυνάμεων, προκειμένου να κυριεύσουν ολόκληρη τη Σικελία (Διόδ. 13.80). Οι Ακραγαντίνοι, που συνόρευαν με την επικράτεια των Καρχηδονίων, αλλά και βρίσκονταν την εποχή εκείνη σε πλήρη άνθιση,⁴⁶⁴ γνώριζαν ότι πρώτα σε αυτούς θα έπεφτε το βάρος του πολέμου (Διόδ. 13.81-84). Σίγουροι για τη δύναμή τους, απέρριψαν τις πολύ ευνοϊκές προτάσεις των Καρχηδονίων για ειρήνη και ζήτησαν από τον Λακεδαιμόνιο Δέξιππο, ο οποίος τότε ζούσε στη Γέλα, να μισθώσει όσους περισσότερους στρατιώτες μπορούσε και να έρθει στον Ακράγαντα. Μαζί με αυτούς μισθώθηκαν και οι Καμπανοί που είχαν προηγουμένως συμμαχήσει με τον Αννίβα (Διόδ. 13.85.2-4). Λίγο αργότερα σε βοήθεια κατέφθασαν και οι Συρακόσιοι, με ενισχύσεις από την Ιταλία και τη Μεσσήνη και στρατεύματα από τη Γέλα και την Καμάρινα (Διόδ. 13.86.4-5).⁴⁶⁵ Η μεγάλη άνθηση της πόλης, αλλά και οι έκτακτες ανάγκες της σε νόμισμα αντανακλώνται στην έκδοση χρυσών τετραδράχμων και δεκαδράχμων, τα οποία χρονολογούνται σε αυτή την περίοδο. Το καθαρά εορταστικό εικονογραφικό θέμα της εμπρόσθιας όψης των δεκαδράχμων, ο Ήλιος που οδηγεί άρμα, όπως και αυτό των τετραδράχμων, το άρμα που οδηγείται από τη Νίκη, αντανακλούν πιθανώς τις ελπίδες ή τη βεβαιότητα των Ακραγαντίνων για την επιτυχή αντιμετώπιση του μεγάλου κινδύνου που μαινόταν και την τελική διάσωση της πόλης τους από τη βίαιη μανία των Καρχηδονίων. Η στρατηγική τους την ώρα της σύγκρουσης με τους Καρχηδονίους, όπως αυτή περιγράφεται από τον Διόδωρο, φανερώνει έκδηλα την αυτοπεποίθηση και την ασφάλεια που ένιωθαν οι Ακραγαντίνοι, λόγω της ευμάρειας, αλλά και της ισχυρής βοήθειας που δέχονταν, σε στρατιωτικές δυνάμεις και σε ανεφοδιασμό αγαθών (Διόδ. 13.88.6). Αξίζει δε να αναφερθεί ότι, κατά την ίδια περίοδο, μνεία στα γεγονότα του πολέμου με τους Καρχηδονίους γίνεται με την υιοθέτηση ποικίλων παραστάσεων με τη Νίκη και στα νομισματοκοπεία των Συρακουσών, του Σελινούντα, της Καμάρινας, της Ιμέρας και της Σεγέστης.

Κατά την ίδια περίοδο εξακολουθούσαν να κόβονται στην πόλη της Γέλας τετράδραχμα με το ίδιο εικονογραφικό θέμα, τη Νίκη που οδηγεί το άρμα, και μάλιστα, όπως προαναφέρθηκε, με την προσθήκη ενός αετού – όπως και στα δεκάδραχμα του Ακράγαντα – στο πάνω μέρος της παράστασης. Οι Ακραγαντίνοι, είχαν βεβαίως ισχυρούς δεσμούς με τη Γέλα, καθώς ήταν η ιδρύτρια πόλη τους, αλλά και βρίσκονταν σε απόσταση μόλις 60 χιλιομέτρων. Η Γέλα ήταν η πρώτη που

⁴⁶⁴ Waele 1971, 121· *CAH* IV², 776-78· *CAH* V², 168-79.

⁴⁶⁵ Για τα γεγονότα της περιόδου, βλ. Waele 1971, 124-31· *CAH* VI², 128-32.

προσέφερε τη βοήθειά της στους Ακραγαντίνους εν όψει του Καρχηδονιακού κινδύνου και εκεί, άλλωστε, κατέφυγαν τα πλήθη των πολιτών που εγκατέλειπαν τον Ακράγαντα, μετά την εκκένωση της πόλης, λόγω έλλειψης αποθεμάτων τροφίμων, το 406 π.Χ. (Διόδ. 13.89.2-3). Θεωρώ ότι οι κοπές της Γέλας θα πρέπει να αποτέλεσαν την έμπνευση για την κοπή των ακραγαντινών τετραδράχμων με τον τύπο της Νίκης που οδηγεί το άρμα. Ο νικητήριο συμβολισμός της παράστασης εξυπηρετούσε το μήνυμα που ήθελε να προβάλλει η πόλη, αλλά ίσως και τις επιδιώξεις της, λειτουργώντας ως μια ένδειξη σύμπνοιας και ενότητας με την ιδρύτρια πόλη.

Ενισχυτικά θα πρέπει να λειτούργησε και η τάση της εποχής, του τέλους δηλαδή του 5^{ου} αι. π.Χ., για την απεικόνιση της αποθέωσης του Ηρακλή, ιδιαίτερα στην τέχνη της Μεγάλης Ελλάδας.⁴⁶⁶ Όπως είδαμε, τα σύμβολα που προστίθενται στο έξεργο ή στο πεδίο των νομισμάτων του Ακράγαντα, κάνουν προσιτή τη συσχέτιση της παράστασης με το εικονογραφικό αυτό θέμα, από το οποίο αντλούν πιθανώς την έμπνευσή τους και οι απεικονίσεις της Νίκης στα σύγχρονα νομίσματα της Κατάνης και της Καμάρινας.

⁴⁶⁶ Βλ. κεφάλαια V. 1.4, σελ. 136 και V. 1.6, σελ. 166-67.

V. 1.6 ΚΑΜΑΡΙΝΑ

ΤΥΠΟΙ ΝΟΜΙΣΜΑΤΩΝ

Αργυρές λίτρες, 461-440/35 π.Χ.

Η ΝΙΚΗ ΙΠΤΑΤΑΙ

1. Ε. Νίκη ίπταται δ. Κάτω από την μορφή δ. κύκνος. Το όλον σε στεφάνι ελιάς. Στικτός κύκλος.

Ο. ΚΑΜΑΡ. Αθηνά ισταμένη αρ. Κρατά δόρυ με το δ. προτεταμένο χέρι, το αρ. ακουμπά στη μέση. Η ασπίδα γερμένη στο έδαφος δ. Γραμμικός κύκλος.

Westermarck και Jenkins 1980, αρ. 10

Ποικιλίες: η Νίκη αρ. (Westermarck και Jenkins 1980, αρ. 15)· η Νίκη αρ. ακουμπά το δ. χέρι πάνω στην κεφαλή του κύκνου (Westermarck και Jenkins 1980, αρ. 37)

Αργυρά τετράδραγμα, 425-405 π.Χ.

Η ΝΙΚΗ ΣΤΕΦΕΙ ΤΗΝ ΑΘΗΝΑ-ΗΝΙΟΧΟ Η ΙΠΠΟΥΣ

2. Ε. ΚΑΜΑΡΙΝΑΙΟΝ. Τέθριππο αρ. οδηγούμενο από την Αθηνά. Άνω ίπταται Νίκη δ., κρατώντας στεφάνι, με το οποίο στέφει την Αθηνά. Στο έξεργο κύκνος. Γραμμικός κύκλος.

Ο. ΚΑΜΑΡΙΝΑΙΟΝ. Κεφαλή γενειοφόρου Ηρακλή αρ. Γραμμικός κύκλος.

Westermarck και Jenkins 1980, αρ. 130

Ποικιλίες: το τέθριππο δ., η Νίκη δ. στέφει τους ίππους (Westermarck και Jenkins 1980, αρ. 155)

Αργυρές δραχμές, 405 π.Χ.

Η ΝΙΚΗ ΙΠΤΑΤΑΙ ΚΡΑΤΩΝΤΑΣ ΚΗΡΥΚΕΙΟ ΚΑΙ ΤΑΙΝΙΑ

3. Ε. Κεφαλή Νύμφης Καμάρινας αντωπής κατά τα τρία τέταρτα, ελαφρώς αρ. Στικτός κύκλος.

Ο. ΚΑΜΑΡΙ. Νίκη ίπταται αρ. Κρατά ταινία με το δ. χέρι και κηρύκειο με το αρ. Στικτός κύκλος.

Westermarck και Jenkins 1980, αρ. 167

Αργυρά ημίδραγμα, 405 π.Χ.

Η ΝΙΚΗ ΙΠΤΑΤΑΙ ΚΡΑΤΩΝΤΑΣ ΑΣΠΙΔΑ

4. Ε. Νίκη ίπταται δ. Κρατά την άκρη του χιτώνα με το δ. χέρι και ασπίδα με το αρ. Στο πεδίο κάτω δ. φύλλο ελιάς με καρπό. Στικτός κύκλος.

Ο. ΚΑΜΑΡΙΝΑ. Κεφαλή Νύμφης Καμάρινας αρ. Κάτω από την κεφαλή ιχθύες. Στικτός κύκλος.

Westermarck και Jenkins 1980, αρ. 169

Αργυρές λίτρες, 405 π.Χ.

Η ΝΙΚΗ ΙΠΤΑΤΑΙ ΚΡΑΤΩΝΤΑΣ ΚΗΡΥΚΕΙΟ ΚΑΙ ΤΑΙΝΙΑ

5. Ε. ΚΑΜΑ. Κεφαλή Αθηνάς με λοφιοφόρο κράνος αρ. Στικτός κύκλος.
Ο. ΚΑΜΑ. Νίκη ίπταται αρ. Κρατά ταινία με το δ. χέρι και κηρύκειο με το
αρ. Στικτός κύκλος.
Westermarck και Jenkins 1980, αρ. 175

Αργυρές λίτρες, 405 π.Χ.

Η ΝΙΚΗ ΙΣΤΑΤΑΙ ΚΡΑΤΩΝΤΑΣ ΣΤΕΦΑΝΙ ΚΑΙ ΚΗΡΥΚΕΙΟ

6. Ε. ΚΑΜΑ. Κεφαλή Αθηνάς με λοφιοφόρο κράνος διακοσμημένο με
ιππόκαμπο αρ. Στικτός κύκλος.
Ο. ΚΑΜΑΡΙΝΑΙΑ. Νίκη ίσταται αρ. Κρατά στεφάνι με το δ. χέρι και
κηρύκειο με το αρ. Στικτός κύκλος.
Westermarck και Jenkins 1980, αρ. 175Α

ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΝΟΜΙΣΜΑΤΟΚΟΠΙΑ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ

Η αρχαία Καμάρινα, στη δυτική ακτή της Σικελίας, μεταξύ του Ακράγαντα και των Συρακουσών, ιδρύθηκε από τους Συρακοσίους το 598 π.Χ. Ως οικιστές της πόλης αναφέρονται ο Συρακόσιος Δάσκων και ο Κορίνθιος Μενέκωλος (Θουκ. 6.5.3). Ενδείξεις για προγενέστερη του αποικισμού ελληνική εγκατάσταση δεν υπάρχουν. Η πόλη, διαφορετική από τις άλλες αποικίες των Συρακουσών, φαίνεται να αντιπροσώπευε, κυρίως λόγω του εύφορου εδάφους της, πολλά παραπάνω από μια απλή στρατιωτική αποικία.⁴⁶⁷ Αρκετά νωρίς είχε καταφέρει να είναι ανεξάρτητη από τις Συρακούσες, ωστόσο, σε λιγότερο από πενήντα χρόνια μετά την ίδρυσή της (552-549 π.Χ., Σχολ. Πινδ., *Ολ.* 5.16 [Drachmann]), εξεγείρεται εναντίον της ιδρύτριας πόλης, ηττάται και οι κάτοικοί της εξορίζονται (Θουκ. 6.5.3· Φίλιστ. [FGrHist 556] απ. 5). Στις αρχές του 5^{ου} αιώνα (490 π.Χ.) επανιδρύεται από τον Ιπποκράτη της Γέλας (Θουκ. 6.5.3· Φίλιστ. [FGrHist 555] απ. 15· Τίμ. [FGrHist 566] απ. 19) και ξεκινά την έκδοση των πρώτων νομισμάτων της, διδράχμων υπό τον αττικό σταθμητικό κανόνα. Η νομισματοκοπία διακόπτεται το 484 π.Χ., όταν ο Γέλωνας καταστρέφει την πόλη και μετακινεί τους κατοίκους της στις Συρακούσες (Ηρόδ. 7.156.2· Θουκ. 6.5.3). Η Καμάρινα εγκαταλείπεται μέχρι την επανίδρυσή της από τη Γέλα το 461 π.Χ. (Διόδ. 11.76.5· Θουκ. 6.5.3),⁴⁶⁸ περίοδο κατά την οποία αρχίζει η επανέκδοση των νομισμάτων της. Η έκδοση περιλαμβάνει αργυρές λίτρες και μικρότερες υποδιαίρεσεις και συνεχίζει μέχρι το 420 π.Χ., οπότε η πόλη, υπό την επιρροή των Συρακουσών, εκδίδει τετράδραχμα σύμφωνα με τον αττικο-ευβοϊκό σταθμητικό κανόνα, δίδραχμα, ημίδραχμα και λίτρες. Η αργυρή νομισματοκοπία διακόπτεται το 405 π.Χ., όταν η πόλη λεηλατείται από τους Καρχηδόνιους (Διόδ. 13.108.2-3) και οι κάτοικοι μετοικούν στους Λεοντίνους.⁴⁶⁹ Λίγο πριν την επίθεση η πόλη εκδίδει χρυσά νομίσματα. Μετά την επανίδρυση της πόλης από τον Τιμολέοντα το 339 π.Χ. (Διόδ. 16.82.7) η Καμάρινα επανεκδίδει αργυρά νομίσματα, μέχρι και το 300 π.Χ. περίπου, ενώ η χαλκή νομισματοκοπία ξεκινά το 420 π.Χ. και διαρκεί έως περίπου το 300 π.Χ.⁴⁷⁰

⁴⁶⁷ Pace 1927, 91-93.

⁴⁶⁸ Για τα αρχαιολογικά τεκμήρια, που επιβεβαιώνουν την εγκατάλειψη της πόλης κατά την περίοδο 484-461 π.Χ., βλ. Giudice 1988, 56-57.

⁴⁶⁹ di Vita 1958, 83-85.

⁴⁷⁰ Για τη νομισματοκοπία της Καμάρινας, βλ. τη μονογραφία των Westermarck και Jenkins 1980, 18-98.

ΤΕΧΝΟΤΡΟΠΙΑ

Η μορφή της Νίκης εισάγεται στα νομίσματα της Καμάρινας το 461 π.Χ., ήτοι κατά τη δεύτερη περίοδο της νομισματοκοπίας της πόλης, σύμφωνα με την κατάταξη των Westermarck και Jenkins.⁴⁷¹ Τις κοπές της περιόδου αυτής (461-440/35 π.Χ.), αποτελούν λίτρες που απεικονίζουν στην εμπρόσθια όψη Νίκη, η οποία ίπταται με ανοιχτά φτερά, ενώ στα πόδια της παριστάνεται κύκνος. Ο κύκνος συνδέεται άμεσα με τη Νίκη, καθώς συχνά το χέρι της απλώνεται προς το μέρος του.

Ο τρόπος με τον οποίο αποδίδεται η θεότητα είναι τυπικός των αρχαϊκών συμβάσεων, καθώς το σώμα μοιάζει να αιωρείται, χωρίς ιδιαίτερο μέλημα για την αίσθηση της κίνησης. Το σώμα χαράσσεται με μια αφύσικη, σχεδόν γωνιώδη, κάμψη, ενώ το βαρύ και άκαμπτο ένδυμα, ο πέπλος, καλύπτει το σώμα χωρίς να αφήνει να διαφανούν οι λεπτομέρειές του. Σε αρκετές μάλιστα παραστάσεις, κυρίως τις πρωιμότερες, το σώμα μοιάζει σχεδόν σαν να σπάει σε δύο ξεχωριστά μέρη. Το κάτω μέρος του ενδύματος είναι κωδωνόσχημο και οι πτυχώσεις του αποδίδονται με παράλληλες κυρτές γραμμές. Τα φτερά είναι ευρέως ανοιχτά. Ο κορμός χαράσσεται μετωπικός και ευθύς, ενώ τα πόδια και το κάτω μέρος του ενδύματος κατά τομή, σε μια προσπάθεια, πιθανότατα, για χάραξη σε τρία τέταρτα. Η απεικόνιση αυτή της πτήσης της Νίκης, σε λοξή κατεύθυνση, με τον κορμό κατενώπιον και τα πόδια κατά τομή και λυγισμένα, είναι ιδιαίτερα συχνός στην αγγειογραφία της πρώιμης κλασικής εποχής, απαντάται όμως ακόμα στα μέσα του 5^{ου} αι. π.Χ.⁴⁷²

Η ιδιαίτερα έντονη κάμψη στο σώμα της Νίκης στα πρώιμα νομίσματα της περιόδου, αλλά και η ιδιαίτερη στάση της με τα φτερά ευρέως ανοιχτά, τον κορμό κατενώπιον και τα πόδια και την κεφαλή κατά τομή βρίσκει παράλληλο στην παράσταση της σε μια λήκυθο από τη Γέλα, χρονολογημένη γύρω στο 490/80 π.Χ.⁴⁷³ Η έντονη κάμψη του σώματος είναι χαρακτηριστική και στην παράσταση Νίκης σε υδρία των μέσων του 5^{ου} αι. π.Χ.,⁴⁷⁴ αλλά και σε γαμικό λέβητα,⁴⁷⁵ όπου η θεότητα εικονίζεται να αιωρείται σχεδόν στην ίδια στάση. Ομολογη είναι η χάραξη σε νόμισμα με απεικόνιση Νίκης από την Κατάνη,⁴⁷⁶ σύγχρονο με τις κοπές της

⁴⁷¹ Westermarck και Jenkins 1980.

⁴⁷² Πρώιμη κλασική εποχή: ARV² 451, 35· ARV² 199, 31. Μέσα 5^{ου} αι. π.χ.: ARV² 697, 28· London CVA 6, πίν. 101, αρ. 1.

⁴⁷³ ARV² 451, 35.

⁴⁷⁴ London CVA 6, πίν. 101, αρ. 1.

⁴⁷⁵ ARV² 1126, 1.

⁴⁷⁶ Rizzo 1946, αρ. 1 (κεφάλαιο V. 1.4, αρ. 2).

Καμάρινας, αν και πιο επιμελημένο στην απόδοση των λεπτομερειών. Η έντονη κάμψη του σώματος, αν και περισσότερο γωνιώδης, παρατηρείται και σε κοπή των Λεοντίνων, της περιόδου 467-465 π.Χ.⁴⁷⁷ Παράλληλη τεχνοτροπικά είναι η απόδοση της Νίκης σε νομίσματα των Συρακουσών από τα μέσα της περιόδου 479-466 π.Χ., αλλά και από την επόμενη περίοδο (466-435 π.Χ.).⁴⁷⁸

Στα υστερότερα νομίσματα (αρ. 112⁴⁷⁹ κ.ε.) η απόδοση της Νίκης είναι σε γενικές γραμμές περισσότερο ελεύθερη και προσεγμένη. Η γωνία ανάμεσα στον κορμό και τα πόδια τείνει να γίνει περισσότερο φυσιοκρατική. Παράλληλες τυπολογικά, κυρίως στην απόδοση του ενδύματος και στη στάση του σώματος, είναι οι απεικονίσεις της Νίκης σε νομίσματα των Συρακουσών,⁴⁸⁰ σε σικελική λήκυθο του 450 π.Χ.,⁴⁸¹ καθώς και στη μορφή της σε αγγείο του Πολυγνώτου.⁴⁸² Ο τρόπος που η μορφή αιωρείται σε ορισμένες εκδόσεις, με ένα χαρακτηριστικό ελαφρύ λύγισμα της μέσης ή των κάτω άκρων και χωρίς πραγματικά να δίνεται η αίσθηση της πτήσης, αλλά περισσότερο μια στατική εντύπωση είναι παράλληλη με αρκετές απεικονίσεις της στην αγγειογραφία του 5^{ου} αι. π.Χ., κυρίως γύρω στο 470 π.Χ.⁴⁸³

Κατά την τρίτη περίοδο έκδοσης των νομισμάτων της Καμάρινας (425-405 π.Χ.) εισάγεται ένας καινούργιος τύπος της Νίκης. Η θεότητα δεν παρουσιάζεται πια μόνη, αλλά ίπταται πάνω από άρμα, κρατώντας στεφάνι για να στέψει την ηνίοχο. Η γυναικεία μορφή που οδηγεί το τέθριππο είναι η θεά Αθηνά. Η απεικόνιση της Νίκης, καθώς προσφέρει το στεφάνι στην ίδια την Αθηνά, «επιστρέφοντας το στη θεϊκή πηγή του», όπως χαρακτηριστικά αναφέρουν οι Bellinger-Berlincourt,⁴⁸⁴ δεν είναι σπάνια στην τέχνη, αν και όχι τόσο συχνά στον τύπο του άρματος.⁴⁸⁵ Χωρίς αμφιβολία, ο εικονογραφικός τύπος του τεθρίππου είναι εμπνευσμένος από τα νομίσματα των Συρακουσών, που εισήγαγαν αυτό τον τύπο, αρκετές δεκαετίες νωρίτερα και συνεχίζουν να τον απεικονίζουν και κατά την εν λόγω περίοδο.⁴⁸⁶ Ιδιαίτερα η χάραξη του άρματος με μια οιονεί προοπτική – όπου παρότι δεν δίνεται μια πραγματική

⁴⁷⁷ Boehringer 1998, πίν. 11, αρ. 26-27 (κεφάλαιο V. 1.3, αρ. 2).

⁴⁷⁸ Boehringer 1929, αρ. 293-353, (ca 472-467 π.Χ.) και αρ. 434, 447-448, 474 (ca 466-460 π.Χ.).

⁴⁷⁹ Ο αριθμός αντιστοιχεί στον κατάλογο των Westermarck και Jenkins 1980.

⁴⁸⁰ Boehringer 1929, αρ. 471, 491 (ca 461-458 π.Χ.).

⁴⁸¹ ARV² 669, 44.

⁴⁸² ARV² 1928, 9 (ca 435 π.Χ.).

⁴⁸³ Oxford CVA πίν. 33, αρ. 4 (ca 490-80 π.Χ.)· ARV² 486, 41 (470 π.Χ.)· ARV² 640, 77 (470 π.Χ.)· ARV² 556, 104 (470 π.Χ.)· ARV² 203, 100 (470 π.Χ.)· ARV² 822, 28 (μέσα 5^{ου} αι. π.Χ.)· London CVA πίν. 24, αρ. 2 (ca 435 π.Χ.).

⁴⁸⁴ Bellinger και Berlincourt 1962, 12-13 (καίτοι οι ίδιοι θεωρούν παράδοξη την επιλογή αυτή, «...ill-defined imagination of the artist...»).

⁴⁸⁵ Lermann 1900, 76· Bernert 1936, 302· Brommer 1963, εικ. 10.

⁴⁸⁶ Βλ. κεφάλαιο V. 1.1, σελ. 63 και αρ. 5.

αίσθηση βάθους στην παράσταση, εικονίζονται όλοι οι ίπποι – και η απόδοσή του σε κίνηση και όχι σε στάση, αποτελούν καινοτομίες οι οποίες εμφανίζονται σχεδόν παράλληλα και στις δύο πόλεις.⁴⁸⁷ Αυτός ο τρόπος απεικόνισης, υιοθετείται κατόπιν και στη νομισματική εικονογραφία άλλων πόλεων, παρότι στην αγγειογραφία η απόδοση της κίνησης αποτελούσε κοινό τόπο ήδη από τον 6^ο αι. π.Χ.⁴⁸⁸ Οι ομοιότητες μεταξύ των δύο πόλεων δεν σταματούν στην τυπολογία, καθώς οι εμπρόσθιες όψεις εκδόσεων των Συρακουσών που αποδίδονται από τον Tudeer⁴⁸⁹ στον χαρακτή Σωσίωνα είναι σχεδόν πανομοιότυπες με τις πρώτες σφραγίδες εμπροσθοτύπων της Καμάρινας.⁴⁹⁰ Με τον ίδιο τρόπο αποτυπώνεται η θέση των ίπων, η συμμετρική και άκαμπτη σχεδόν, παράλληλη τοποθέτησή τους, αλλά και η απόδοση των κεφαλών τους, σε επαλληλία, εκτός από τον τέταρτο ίππο που σκύβει την κεφαλή. Εξαιρετική ομοιότητα διαπιστώνουμε και στην, κατά τομή, απόδοση του μισοκρυμμένου από τα πόδια του ίππου τροχού, στη στάση του ηνιόχου και της Νίκης, της οποίας το σώμα μοιάζει και πάλι σαν να αιωρείται. Για την ακρίβεια, σχεδόν η μόνη διαφορά μεταξύ των δύο εκδόσεων είναι ότι στα νομίσματα της Καμάρινας το τέθριππο το οδηγεί η Αθηνά. Είναι λοιπόν πιθανόν, όπως υποστηρίζουν οι Westermarck και Jenkins,⁴⁹¹ να φιλοτεχνήθηκαν από τον ίδιο χαρακτή, ίσως τον Σωσίωνα, που υπέγραψε τις οπίσθιες όψεις των νομισμάτων των Συρακουσών. Παράλληλο τεχνοτροπικά είναι ένα ανάγλυφο των μέσων του 5^{ου} αι. π.Χ., που εικονίζει τη Νίκη να ίπταται στο πάνω μέρος ενός τεθρίππου.⁴⁹²

Στις επόμενες εκδόσεις δεν σημειώνεται κάποια ιδιαίτερη τεχνοτροπική διαφοροποίηση στην απόδοση της Νίκης. Μετά τα μέσα της περιόδου συναντούμε χαραξείς έντονα επηρεασμένες από την καλλιτεχνική έκφραση του Ευαίνετου των Συρακουσών, τόσο στην απόδοση του άρματος, όσο και της Νίκης.⁴⁹³ Κάποιες από αυτές τις σφραγίδες είναι υπογεγραμμένες από τον χαρακτή ΕΞΕ, του οποίου το όνομα δεν γνωρίζουμε ολόκληρο και η υπογραφή του δεν συναντάται αλλού. Ο καλλιτέχνης δεν έχει απλά αντιγράψει τη δουλειά του Ευαίνετου, αλλά έχει

⁴⁸⁷ Οι ομοιότητες αυτές, εξάλλου, βοήθησαν και στην διαμόρφωση ενός *terminus post quem* για τα νομίσματα της Καμάρινας, βλ. Westermarck 1998, 374-75.

⁴⁸⁸ Jenkins 1990, 93. Για την απόδοση της προοπτικής στο θέμα του τεθρίππου στην αγγειογραφία και την εξέλιξη αυτού, βλ. White 1956, 11, 15 και 24.

⁴⁸⁹ Tudeer 1913, 107 και 218.

⁴⁹⁰ Σύγκρισε Westermarck και Jenkins 1980, αρ. 132 και Tudeer 1913, αρ. 1.

⁴⁹¹ Westermarck και Jenkins 1980, 42.

⁴⁹² Waywell 1967, 19-26.

⁴⁹³ Σύγκρισε Westermarck και Jenkins 1980, αρ. 143-148 και Tudeer 1913, αρ. 12.

προσθέσει τη δική του δεξιοτεχνία, χαρίζοντας στην παράσταση ιδιαίτερο δυναμισμό και ζωντάνια.

Στα τέλη της περιόδου η απόδοση της παράστασης φτάνει πλέον στην πλήρη εξέλιξή της και τα τρία βασικά θέματα, η Αθηνά, οι ίπποι και η Νίκη σχηματίζουν ένα αρμονικά ομογενοποιημένο σύνολο, αγκαλιάζοντας την κυκλική μορφή του πετάλου. Ορισμένα νομίσματα υπογράφονται από τον χαράκτη Εξακεστίδα, ο οποίος εισάγει μια νέα αντίληψη, όσον αφορά στην απεικόνιση του άρματος.⁴⁹⁴ Ωστόσο, όσον αφορά στη Νίκη, η χάραξη είναι λιγότερο προσεγμένη και το σώμα εικονίζεται μικρότερο σε διαστάσεις.

Οι τελευταίες σφραγίδες δεν φαίνεται να αποτελούν δουλειά του Εξακεστίδα, καθώς, παρότι αποτελούν αντιγραφή των καλλιτεχνημάτων του, είναι σαφώς λιγότερο εμπνευσμένες. Η Νίκη είναι κι εδώ ελάχιστα προσεγμένη και το σώμα της χαράσσεται βαρύ και άκαμπτο, αν και έχει επανέλθει σε πιο φυσιολογικές διαστάσεις.

Η Νίκη επανεμφανίζεται στις δραχμές, τα ημίδραγμα και τις λίτρες του 405 π.Χ., αυτή τη φορά ως το κύριο θέμα της παράστασης των νομισμάτων. Στις λιγότερες δραχμές η Νίκη εικονίζεται ιπτάμενη με ανοιγμένα τα φτερά, κρατώντας ταινία στο δεξί χέρι και κηρύκειο στο αριστερό.⁴⁹⁵ Στην τεχνοτροπία της χάραξης της μορφής της έχουν σημειωθεί μεγάλες αλλαγές. Η αίσθηση ότι η θεότητα μάλλον αιωρείται παρά πετά διατηρείται, όμως, αποδίδεται πλέον με περισσότερο φυσιοκρατικό τρόπο. Η βαριά στατικότητα των προηγούμενων εκδόσεων του νομισματοκοπέιου έχει δώσει τη θέση της σε μια ανάλαφρη κίνηση, στην οποία συμμετέχει και το ένδυμα της θεότητας, που αγκαλιάζει με χάρη το σώμα. Ο καλλιτέχνης φαίνεται να έχει αποκτήσει μια καλύτερη αίσθηση του χώρου στο πέταλο του νομίσματος, η οποία πραγματώνεται με τη χάραξη της μορφής σε στάση τρία τέταρτα κατενώπιον, ενώ μόνο η κεφαλή αποδίδεται κατά τομή. Η δημιουργία της ψευδαίσθησης ότι η θεότητα κατεβαίνει αιωρούμενη από τον ουρανό – γεγονός που προβάλλει τον χαρακτήρα της

⁴⁹⁴ Westermarck και Jenkins 1980, αρ. 149-152. Η κίνηση επιβραδύνεται και η αίσθηση του βάθους δεν είναι πια τόσο έντονη. Ταυτόχρονα, μοιάζει να μετατοπίζεται ελαφρά η οπτική γωνία του καλλιτέχνη καθώς γίνονται ορατές και οι λεπτομέρειες από το κάτω μέρος της παράστασης, όπως για παράδειγμα οι γάστρες των ίππων. Παρόμοια σύλληψη του θέματος είναι ήδη γνωστή από τα νομίσματα των Συρακουσών που υπογράφονται από τον χαράκτη Ευαρχίδα (Tudeer 1913, αρ. 31-33). Ωστόσο, εκεί η κίνηση είναι πολύ πιο περιορισμένη, και μάλλον περισσότερα οφείλει ο Εξακεστίδας στον Κίμωνά ή στον χαράκτη μιας ανυπόγραφης κοπής από τις Συρακούσες, όπως πολύ σωστά επισημαίνουν οι Westermarck και Jenkins (1980, 48-49).

⁴⁹⁵ Για τις παραστάσεις της Νίκης με κηρύκειο στην αγγειογραφία, βλ. για παράδειγμα, ARV² 881.29· ARV² 686.193. Βλ. και Thöne 1999, 29, με τις αντίστοιχες απεικονίσεις. Για τα νομίσματα, βλ. BMC (Sicily) 32 (Κατάνη)· Caccamo Caltabiano 1993, αρ. 627 (Μεσσήνη)· Erim 1989, πίν. 2, αρ. 8 (Μοργαντίνα)· Holloway και Jenkins 1983, αρ. 10 (Τέρβινα)· Sambon 1902, αρ. 421 (Νεάπολη).

ως θεάς – καθώς και η απόδοση των πτυχώσεων του διαφανούς ενδύματος, που αποκαλύπτει με μοναδικό τρόπο τις λεπτομέρειες του σώματος, καθώς κυματίζει προς τα πίσω, είναι τεχνοτροπικά ανάλογες με την τάση της εποχής, θυμίζοντας έργα όπως τη Νίκη του Παιωνίου στην Ολυμπία⁴⁹⁶ και προλογίζοντας τις Νίκες των ακρωτηρίων του ναού του Ασκληπιού στην Επίδαυρο,⁴⁹⁷ όπου επιτυγχάνεται η ολοκληρωμένη έκφραση της ελεύθερης αβαρούς αιώρησης. Επίσης, την ίδια νοοτροπία στη στάση του σώματος και τη χάραξη του ενδύματος συναντούμε στα ημίδραγμα και τα χαλκά του ύστερου 5^{ου} αι. π.Χ. από την Ιμέρα,⁴⁹⁸ σε κρατήρα από το Μπάρι με σκηνή από τη γέννηση του Διονύσου, της περιόδου 410-400 π.Χ.,⁴⁹⁹ καθώς και στην παράσταση κρατήρα από τη Μ. Ελλάδα, ο οποίος χρονολογείται γύρω στο 430 π.Χ.⁵⁰⁰

Τα ημίδραγμα της Καμάρινας είναι σύγχρονα με τις δραχμές, με τις οποίες μοιράζονται τον ίδιο σχεδόν τύπο της Νίκης. Η θεότητα εικονίζεται στην εμπρόσθια όψη, πετώντας αυτή τη φορά προς τα δεξιά, αντί όμως για ταινία και κηρύκειο κρατά με το δεξί χέρι το κάτω μέρος του χιτώνα και με το αριστερό ασπίδα. Το σώμα έχει κι εδώ αποδοθεί σε στάση τρία τέταρτα κατενώπιον, ενώ τα φτερά δεν απεικονίζονται ανοιχτά, αλλά ενωμένα μεταξύ τους στο πίσω μέρος του κορμού. Τεχνοτροπικά η παράσταση θυμίζει ιδιαίτερα τον τρόπο με τον οποίο φιλοτεγήθηκαν οι δραχμές της περιόδου, θα μπορούσαμε, λοιπόν, να υποθέσουμε ότι προέρχονται από το χέρι του ίδιου χαρακτή. Ιδιαίτερα κοντινές τεχνοτροπικά είναι και οι ύστερες κοπές ημίδραχμων και χαλκών της Ιμέρας,⁵⁰¹ οι οποίες προαναφέρθηκαν, με τη Νίκη να κρατά με το ένα χέρι τον χιτώνα και με το άλλο άφλαστον, έχοντας τα φτερά ενωμένα στο πίσω μέρος του κορμού. Το ανασήκωμα του χιτώνα αποτελεί μια κλασική στάση της θεότητας, η οποία, συνδυαζόμενη με τη στάση του «έν γούνασιν δρόμου», αποτέλεσε κοινό τόπο κυρίως σε προγενέστερες περιόδους, τόσο στη νομισματική, όσο και στις υπόλοιπες μορφές τέχνης. Ωστόσο, εξακολουθεί να χρησιμοποιείται και στα μεθύτερα χρόνια, καθώς την ίδια λεπτομέρεια, απαντούμε στα τετράδραγμα της Κατάνης, χρονολογημένα στην περίοδο 461-450 π.Χ.,⁵⁰² στα ημίδραγμα και χαλκά

⁴⁹⁶ Goulaki-Voutira 1992, αρ. 137.

⁴⁹⁷ Crome 1951, 20-22, πίν. 1-3· Goulaki-Voutira 1992, αρ. 144-145 (380/70 π.Χ.).

⁴⁹⁸ Gabrici 1894, αρ. 77 (αργυρά: κεφάλαιο V. 1.8, αρ. 3) και 103 (χαλκά: κεφάλαιο V. 1.8, αρ. 4).

⁴⁹⁹ Boardman *et al.* 1990, αρ. 2927.

⁵⁰⁰ Paris, Louvre CVA 17, πίν. 42, αρ. 1-3.

⁵⁰¹ BMC (Sicily) 38-39, ca. 430/25 π.Χ.

⁵⁰² BMC (Sicily) 3. Βλ. κεφάλαιο V. 1.4, σελ. 118.

του ύστερου 5^{ου} αι. π.Χ. από την Ιμέρα⁵⁰³ και στα διώβολα από την Τέρινα του 420-400 π.Χ.⁵⁰⁴

Μία ομάδα των λιτρών της περιόδου απεικονίζουν τη Νίκη να ίπταται, κρατώντας κηρύκειο και ταινία, μοιράζονται δηλαδή τον ίδιο ακριβώς τύπο με τις δραχμές της περιόδου. Πολλά κοινά διαπιστώνουμε, εξάλλου, και στην τεχνοτροπία, πιθανόν, λοιπόν, μπορούμε να εικάζουμε για τον ίδιο χαρακτήρα που φιλοτέχνησε τις δραχμές, αλλά και τα ημίδραχμα. Το ίδιο ισχύει και για μια δεύτερη ομάδα λιτρών, που απεικονίζουν τη Νίκη να ίσταται, κρατώντας στεφάνι και κηρύκειο.

ΣΥΜΒΟΛΙΣΜΟΣ

Η Καμάρινα χρησιμοποίησε πλείστες φορές κατά τη διάρκεια της νομισματοκοπίας της φτερωτή γυναικεία μορφή, προκειμένου να φιλοτεχνήσει τις όψεις των νομισμάτων της. Η μορφή αυτή αποτυπώνεται σε ποικιλία παραστάσεων, που ξεκινούν από το 461 π.Χ. και σταματούν περίπου το 405 π.Χ. Ο πρώτος τύπος υιοθετείται κατά τη δεύτερη περίοδο νομισματικής παραγωγής (461-440/35 π.Χ.) και εικονίζει ιπταμένη πτερωτή μορφή, χωρίς σύμβολα, μέσα σε ένα στεφάνι από ελιά. Οι περισσότεροι ερευνητές⁵⁰⁵ δεν δίστασαν να ταυτίσουν τη μορφή με τη Νίκη, καθώς η απουσία συμβόλων που θα βοηθούσαν στην αναγνώριση της μορφής μοιάζει να υποκαθίσταται από το στεφάνι της ελιάς, το οποίο περιβάλλει την παράσταση και αποτελεί χαρακτηριστικό σύμβολο της Νίκης. Ανάλογο παράδειγμα, εξάλλου, συναντάμε και στην εναρκτήρια κοπή της Τέρινας στην Κ. Ιταλία. Εκεί, η θεότητα εμφανίζεται και πάλι χωρίς τα συνήθη σύμβολά της – μάλιστα χωρίς φτερά – και περιβαλλόμενη από στεφάνι ελιάς. Η ταύτισή της σε αυτή την περίπτωση επιβεβαιώνεται με ρητό τρόπο από τη συνοδευτική επιγραφή που την κατονομάζει (ΝΙΚΑ). Ωστόσο, δεν λείπουν και οι μελετητές που οδηγήθηκαν σε διαφορετικές ερμηνείες, προκειμένου να αναγνωρίσουν τη μορφή στα νομίσματα της Καμάρινας, οι οποίες όμως δεν δύνανται να επαληθευτούν.⁵⁰⁶

Οι Westermarck και Jenkins υποστηρίζουν ότι είναι πολύ πιθανόν η μορφή, όπως και στα νομίσματα της Τέρινας, να αντιπροσωπεύει μια τοπική θεότητα με

⁵⁰³ Gabrici 1894, αρ. 77, 103. Βλ. κεφάλαιο V. 1.8, αρ. 2 και 4.

⁵⁰⁴ Holloway και Jenkins 1983, αρ. 79. Βλ. κεφάλαιο V. 2.1, αρ. 10.

⁵⁰⁵ Hill 1903, 51· Head 1911, 128· Kraay 1976, 217· Westermarck και Jenkins 1980, 25.

⁵⁰⁶ Ο Rizzo (1939, 141-68) ταυτίζει την μορφή με την Αύρα, ωστόσο η μόνη, με ασφάλεια ταυτισμένη, απεικόνιση της Αύρας στην αγγειογραφία του 5^{ου} αι. π.Χ. είναι μια μορφή άπτερος (Trendall 1957, 165-69).

διπλή φύση, την Καμάρινα-Νίκη, έναν συγκερασμό δηλαδή μεταξύ δύο λατρειών, της Νίκης και της τοπικής Νύμφης της πόλης. Επιπλέον, θεωρούν ότι η παρουσία της στα νομίσματα δεν προκύπτει από τη σύνδεσή της με κάποιο γεγονός αθλητικής ή πολεμικής φύσεως, αλλά απλώς καταδεικνύει μια λατρεία της ίδιας της πόλης.

Η λατρεία της Νύμφης Καμάρινας πράγματι επιβεβαιώνεται από τον Πίνδαρο, ο οποίος στον 5^ο Ολυμπιονικό (στίχ. 1-4), την αναφέρει ως κόρη του Ωκεανού και Νύμφη της ομώνυμης λίμνης που βρισκόταν δίπλα στην πόλη. Πληροφορίες για τη Νύμφη αντλούμε και από έναν εικονογραφικό της τύπο, σε μεθύτερα νομίσματα της πόλης, ο οποίος τη συνδέει με κύκνο, τον οποίο εμφανίζεται να ιππεύει.⁵⁰⁷ Όπως θα καταδείξουμε στη συνέχεια, περιπτώσεις συγκερασμού της Νίκης με τοπικές Νύμφες των υδάτων συναντούμε συχνά στις πόλεις της Μ. Ελλάδας.⁵⁰⁸ Είναι, λοιπόν, πολύ πιθανόν, και σε αυτή την περίπτωση, η Νίκη να αποκτά τις ιδιότητες και τα χαρακτηριστικά της Νύμφης της πηγής και να μετασχηματίζεται σε μια ιδιαίτερη τοπική θεότητα, τη Νίκη-Καμάρινα.

Ωστόσο, το γεγονός αυτό δεν αποκλείει το συσχετισμό της εμφάνισής της στα νομίσματα με κάποιο σημαντικό για την πόλη γεγονός. Εξάλλου, η ίδια η φύση αυτής της ιδιαίτερης θεότητας τονίζει και ενδυναμώνει τη σχέση της Νίκης με την ίδια την πόλη, αλλά και την πρόθεσή της να προσφέρει τη νικητήρια δύναμή της σε αυτή.

Η εποχή κατά την οποία εισάγεται ο εν λόγω τύπος της Νίκης, ήτοι το 461 π.Χ., συμπίπτει με τη χρονιά, κατά την οποία η πόλη επανιδρύεται από τη Γέλα (Διόδ. 11.76.5· Θουκ. 6.5.3). Δυστυχώς, δεν γνωρίζουμε αν οι αρχικοί κάτοικοί της επιστρέφουν από τις Συρακούσες, όπου είχαν μετακινηθεί από τον Γέλωνα (Ηρόδ. 7.156.2· Θουκ. 6.5.3). Ωστόσο, αναμφίβολα, η επανίδρυση της πόλης, που είχε καταστραφεί από τον Γέλωνα αποτέλεσε ένα γεγονός άξιο μνείας στους νομισματικούς τύπους της Καμάρινας. Ενισχυτική προς αυτή την κατεύθυνση είναι και η παρατήρηση ότι και το νομισματοκοπείο της Κατάνης, την εποχή που η πόλη επανιδρύεται και οι κάτοικοί επιστρέφουν στην πόλη τους, επιλέγει να κοσμήσει τις κοπές του με τον τύπο της Νίκης που ίπταται.⁵⁰⁹ Θεωρώ, λοιπόν, ότι η επιλογή των αρχών να προβάλουν τη μορφή της Νίκης, μάλιστα μετασχηματισμένης σε μια θεότητα άμεσα συνδεδεμένη με την πόλη, προκύπτει από την ανάγκη τους να

⁵⁰⁷ Westermarck και Jenkins 1980, 66-71, και πίν. 26, αρ. 164.

⁵⁰⁸ Βλ. κεφάλαια, V. 1.10, σελ. 217, V. 2.1, σελ. 251-52 και V. 2.3, σελ. 272.

⁵⁰⁹ Βλ. κεφάλαιο V. 1.4, σελ. 131.

εορτάσουν την εκ νέου ίδρυση της πόλης τους και να διατρανώσουν την κυριότητά τους στα εδάφη.

Ο επόμενος εικονογραφικός τύπος του νομισματοκοπείου της Καμάρινας (425-405 π.Χ.) αφορά και πάλι στη Νίκη, αυτή τη φορά όμως η θεότητα έχει έναν συμπληρωματικό ρόλο στην παράσταση και δεν συνδέεται με την τοπική Νύμφη. Πρόκειται για τον τύπο του τεθρίππου, πάνω από το οποίο ίπταται η Νίκη, έτοιμη να στέψει τους ίππους ή τον ηνίοχο του άρματος. Το θέμα είναι ήδη γνωστό και πολύ δημοφιλές στα νομίσματα των Συρακουσών, αλλά και των περισσότερων πόλεων της Σικελίας,⁵¹⁰ με τη διαφορά ότι εδώ το άρμα οδηγεί η ίδια η Αθηνά. Η θεά ανήκε στις προστάτιδες θεότητες της πόλης, όπως αναφέρεται στον 5^ο Ολυμπιονικό του Πινδάρου (στίχ. 10) και επιβεβαιώνεται από τις ανασκαφές της πόλης, που έχουν φέρει στο φως λείψανα του ναού της.⁵¹¹ Εξάλλου, ισταμένη Αθηνά με δόρυ και ασπίδα κοσμεί την οπίσθια όψη των νομισμάτων της προηγούμενης περιόδου και η κεφαλή της απεικονίζεται στα χαλκά του 420-405 π.Χ., στα χρυσά του 405 π.Χ., αλλά και στις αργυρές κοπές που διαρκούν από το 339 έως τον ύστερο 4^ο αι. π.Χ.⁵¹² Τα σύμβολα της Αθηνάς, το κράνος και η ασπίδα, χρησιμοποιούνται και για την εικονογράφηση της εμπρόσθιας όψης των διδράχμων της πρώτης περιόδου του νομισματοκοπείου (492-485 π.Χ.).⁵¹³

Η Αθηνά ως ηνίοχος αποτελεί ένα θέμα αρκετά συχνό στην αγγειογραφία, αλλά σπάνιο στα νομίσματα. Τα μοναδικά άλλα σικελικά παράλληλά απαντώνται σε μοναδικό τετράδραχμο της Κατάνης/Αίτνας που δημοσίευσε ο Boehringer⁵¹⁴ και χρονολογείται στο 476-466 π.Χ. και σε κοπή της ίδιας πόλης, της περιόδου 410-405 π.Χ.⁵¹⁵ Το θέμα της Νίκης που στέφει τον ηνίοχο ή τους ίππους, όπως γνωρίζουμε, είναι ιδιαίτερα προσφιλές στη νομισματοκοπία, περιορίζεται, όμως, αποκλειστικά στις κοπές των πόλεων της Σικελίας.

Σχετικά με την ερμηνεία του εικονογραφικού τύπου, ο Hill ισχυρίστηκε ότι πολύ πιθανόν ο τύπος να υιοθετείται στην Καμάρινα επειδή απλώς αποτελεί το πλέον

⁵¹⁰ Εκτός από το νομισματοκοπείο των Συρακουσών, ο τύπος του άρματος το οποίο στέφεται από Νίκη υιοθετήθηκε κατά καιρούς και από τα νομισματοκοπεία της Γέλας, της Κατάνης, της Ιμέρας, των Λεοντίνων, του Ακράγαντα, της Μεσσήνης, αλλά και πολλών σικελικών νομισματοκοπειών (για παράδειγμα του Έρυκα, της Σεγέστης και των Θερμών, τα οποία επιπλέον χρησιμοποίησαν ελληνικές επιγραφές στα νομίσματα).

⁵¹¹ Orsi 1899, 213-18.

⁵¹² Westermarck και Jenkins 1980, 24-39 και πίν. 2, αρ. 10, 86-98 και πίν. 36, αρ. 206, 208, 210.

⁵¹³ Westermarck και Jenkins 1980, 18-23 και πίν. 1, αρ. 1.

⁵¹⁴ NAC 13, 8 October 1998, αρ. 250· Boehringer 1968, 67. Βλ. κεφάλαιο V. 1.4, αρ. 1.

⁵¹⁵ NAC 13, 8 October 1998, αρ. 339· Regling 1924, 349. Βλ. κεφάλαιο V. 1.4, αρ. 6.

δημοφιλές εικονογραφικό μοτίβο των περισσότερων σικελικών πόλεων.⁵¹⁶ Άλλοι ερευνητές υποστήριξαν⁵¹⁷ ότι ο τύπος επιλέχθηκε ως αναμνηστικός μίας εκ των Ολυμπιακών νικών του Ψαύμιδος, ενός ευκατάστατου πολίτη της Καμάρινας, οι οποίες έλαβαν χώρα, πιθανότατα, το 456 και το 452 π.Χ. (Πίνδ., *Ολ.* 4-5).⁵¹⁸ Όμως, οι Westermarck και Jenkins, στη μονογραφία τους για τη νομισματοκοπία της Καμάρινας, αποδυνάμωσαν αυτόν τον ισχυρισμό, καταδεικνύοντας ότι η τεχνοτροπική σύγκριση των εν λόγω κοπών με τα πρώτα υπογεγραμμένα τετράδραχμα των Συρακουσών καθιστά ασφαλή τη σύγχρονη χρονολόγησή τους στο 425-400 π.Χ.,⁵¹⁹ άρα πολλά χρόνια μετά τις νίκες του Ψαύμιδος.

Όπως έχουμε ήδη παρατηρήσει, κατά το 425 π.Χ. και το 415 π.Χ., έτη που εντάσσονται στην Α΄ και Β΄, αντίστοιχα, Αθηναϊκή εκστρατεία (427-424 π.Χ. και 415-413 π.Χ.), εντοπίζεται στα σικελικά νομισματοκοπεία η τάση για υιοθέτηση γυναικείων μορφών ως ηνιόχων.⁵²⁰

Την ίδια περίοδο που ο τύπος της Αθηνάς ως ηνιόχου υιοθετείται στα νομίσματα της Καμάρινας (425-405 π.Χ.), στη Γέλα – η οποία είχε επανιδρύσει την Καμάρινα κατά το 461 π.Χ. – εμφανίζεται ως εικονογραφικός τύπος το τέθριππο, οδηγούμενο από τη Νίκη. Γνωρίζουμε ότι κατά το 427 π.Χ. ξεκίνησε πόλεμος των Συρακουσών και των δωρικών πόλεων της Σικελίας, εναντίον των Λεοντίνων και των χαλκιδικών πόλεων (Θουκ. 3.86). Όπως παραδίδει ο Θουκυδίδης, σύμμαχοι των Συρακουσών ήταν όλες οι δωρικές πόλεις πλην της Καμάρινας, η οποία, παραδόξως, τάχθηκε υπέρ της αντιδωρικής παράταξης, πιθανώς προσπαθώντας να κερδίσει την ανεξαρτησία της από τη Γέλα. Η εν λόγω διαμάχη αποτέλεσε και την αφορμή για την επέμβαση των Αθηναίων, οι οποίοι κλήθηκαν προς βοήθεια από τους Λεοντίνους (Θουκ. 3.86, 115.2-6). Οι Αθηναίοι κατέστησαν τη βάση των επιχειρήσεών τους στο Ρήγιο και από εκεί άρχισαν τις πολεμικές τους επιχειρήσεις, οι οποίες, εκτός από μια επίθεση στις Λιπάρες νήσους και στα εδάφη της Ιμέρας, περιορίστηκαν στην ανατολική πλευρά της νήσου (Θουκ. 3.90.4, 103.1-2, 115.1· 4.1, 24-25). Παρακολουθώντας τη στάση της Καμάρινας στα γεγονότα του πολέμου,

⁵¹⁶ Hill 1903, 81.

⁵¹⁷ Poole 1873, 427-8, 438· Holm 1906, 70-1· Head 1911², 129· Pace 1927, 154.

⁵¹⁸ Moretti 1957, αρ. 280, 292.

⁵¹⁹ Westermarck και Jenkins 1980, 41-42.

⁵²⁰ Το 425-420 π.Χ. και 415-404 π.Χ. η Γέλα απεικονίζει τη Νίκη ως ηνιόχο· οι Συρακούσες κατά την περίοδο 415-400 π.Χ. εισάγουν ως ηνιόχο του τεθρίππου την Περσεφόνη· το 415-408 π.Χ. η Μεσσήνη εισάγει την προσωποποιημένη Μεσσήνη· το 415 π.Χ. η Σεγέστη εισάγει τη Νύμφη Σεγέστη· το 410-405 π.Χ. η Κατάνη εισάγει την Αθηνά ως ηνιόχο.

διαπιστώνουμε ότι από την αρχή δεν επέδειξε μεγάλη προθυμία στην υποστήριξη καμίας δύναμης. Στην πρώτη μάχη δεν αρνήθηκε να βοηθήσει τους Συρακοσίους, στέλνοντας, ωστόσο, μια πολύ μικρή δύναμη (20 ιππείς και 50 τοξότες· Θουκ. 6.67.2). Στη συνέχεια, ενώ φαίνεται ότι είχε υποσχεθεί βοήθεια στους Αθηναίους (Θουκ. 6.75.3), όταν εκείνοι κατέφθασαν στο λιμάνι της οι Καμαριναίοι αρνήθηκαν να τους δεχτούν. Οι Καμαριναίοι ισχυρίστηκαν ότι δεσμεύονταν από συνθήκη, να δέχονται τους Αθηναίους εάν κατέπλεαν με ένα μόνο πολεμικό πλοίο, εκτός εάν οι ίδιοι τους προσκαλούσαν να έλθουν με περισσότερα (Θουκ. 6.52). Η αναφορά του Θουκυδίδη, σχετικά με την απόφαση των Καμαριναίων να μείνουν ουδέτεροι, όταν τελικά προσεγγίστηκαν από αντιπροσώπους και των δύο δυνάμεων, είναι σαφής ως προς τα συγκρουόμενα συναισθήματά τους.⁵²¹ Τελικά, το 424 π.Χ. η Γέλα και η Καμάρινα παίρνουν πρωτοβουλία να τερματίσουν τον πόλεμο, υπογράφοντας εκχειρία και αμέσως μετά συγκαλείται συνέδριο ειρήνης στη Γέλα, όπου στέλνονται αντιπρόσωποι από όλες τις σικελικές πόλεις (Θουκ. 4.58-65· Τίμαιος [*FGrHist* 566] απ. 22).⁵²²

Κατά τη γνώμη μου, δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι οι δύο αυτές πόλεις επιλέγουν να κοσμήσουν κατά την ίδια περίοδο τα νομίσματά τους με δύο γυναικείες θεότητες ως ηνιόχους, η μεν Γέλα με τη θεότητα με τον κατεξοχήν νικηφόρο συμβολισμό, τη Νίκη και η Καμάρινα, με μια από τις κυρίαρχες θεότητες της πόλης της, την Αθηνά. Θα μπορούσαμε, λοιπόν, να ερμηνεύσουμε την εμφάνιση του τύπου της Αθηνάς ως ηνιόχου, την οποία στέφει η Νίκη, κατά το 425 π.Χ. στην Καμάρινα, ως μνεία στον πόλεμο των Συρακουσών και των δωρικών πόλεων της Σικελίας, εναντίον των Λεοντίνων και των χαλκιδικών πόλεων και έκφραση της ελπίδας για νικηφόρο αποτέλεσμα. Καθώς, όπως ήδη σχολιάσαμε, η στάση της Καμαρίνας είναι ενδεικτική του δισταγμού της να υποστηρίξει ξεκάθαρα τους Αθηναίους, δεν αποκλείεται, θεωρώ, η υιοθέτηση των εν λόγω συγγενών τύπων να αποτελεί ένδειξη της μεταλλαγής των διαθέσεων των Καμαριναίων προς τη Γέλα και το στρατόπεδο

⁵²¹ Θουκ. 6.88: *τοῖς μὲν Ἀθηναίοις εὖνοι ἦσαν, πλὴν καθ' ὅσον εἰ τὴν Σικελίαν ᾤοντο αὐτοὺς δουλώσεσθαι, τοῖς δὲ Συρακοσίοις αἰεὶ κατὰ τὸ ὄμορον διάφοροι· δεδιότες δ' οὐχ ἦσσαν τοὺς Συρακοσίους ἐγγὺς ὄντας μὴ καὶ ἄνευ σφῶν περιγένωνται, τὸ τε πρῶτον αὐτοῖς τοὺς ὀλίγους ἰππέας ἔπεμψαν καὶ τὸ λοιπὸν ἐδόκει αὐτοῖς ὑπουργεῖν μὲν τοῖς Συρακοσίοις μᾶλλον ἔργῳ, ὡς ἂν δύνωνται μετριώτατα, ἐν δὲ τῷ παρόντι, ἵνα μὴδὲ τοῖς Ἀθηναίοις ἔλασσον δοκῶσι νείμει, ἐπειδὴ καὶ ἐπικρατέστεροι τῇ μάχῃ ἐγένοντο, λόγῳ ἀποκρίνασθαι ἴσα ἀμφοτέροις. καὶ οὕτω βουλευσάμενοι ἀπεκρίναντο, ἐπειδὴ τυγχάνει ἀμφοτέροις οὕσι ζυμμάχοις σφῶν πρὸς ἀλλήλους πόλεμος ὢν, εὖορκον δοκεῖν εἶναι σφίσιν ἐν τῷ παρόντι μηδετέροις ἀμύνειν.*

⁵²² Για τα γεγονότα της περιόδου, βλ. Mattingly 1996, 270-71.

των Συρακοσίων εν γένει, και την απαρχή μιας φιλικής πολιτικής, η οποία κατέληξε ένα χρόνο αργότερα στην υπογραφή εκχειρίας μεταξύ των δύο πόλεων.

Ο λόγος που η Καμάρινα επιλέγει να τοποθετήσει την Αθηνά ως ηνίοχο των νομισμάτων και όχι τη Νίκη, όπως η Γέλα, πιθανώς μπορεί να συσχετιστεί με τον Ηρακλή στην παράσταση της οπίσθιας όψης, παραπέμποντας, παράλληλα, στο εικονογραφικό μοτίβο της αποθέωσης του ήρωα, όπως αυτή αποτυπώνεται συχνά στην αγγειογραφία.

Παρατηρούμε ότι ιδιαίτερα κατά τον ύστερο 5^ο αι. π.Χ. – εποχή δηλαδή κατά την οποία εμφανίζεται και ο συγκεκριμένος εικονογραφικός τύπος στα νομίσματα της Καμάρινας – το ενδιαφέρον των καλλιτεχνών που αποτυπώνουν σκηνές από τον μυθολογικό κύκλο του Ηρακλή στρέφεται ιδιαίτερα στην εικονογράφηση του άρματος, το οποίο τον απομακρύνει από την πυρά.⁵²³ Το άρμα οδηγείται από την Αθηνά ή την ίδια τη Νίκη,⁵²⁴ η οποία τον συνοδεύει ή οδηγεί το άρμα.⁵²⁵ Λόγω της τυπολογικής του ομοιότητας με τα νομίσματα της Καμάρινας, αξίζει ειδικά να αναφερθεί ένας κρατήρας από το Μπάρι, στον οποίο εικονίζεται τέθριππο οδηγούμενο από την Αθηνά, με τον Ηρακλή καθισμένο δίπλα της και ιπταμένη Νίκη να τους ακολουθεί κρατώντας δόρυ και ασπίδα.⁵²⁶ Επίσης, η Νίκη συμμετέχει συχνά και σε άλλες σκηνές από τους άθλους του Ηρακλή στέφοντάς τον⁵²⁷ – κυρίως σε αγγεία της Κ. Ιταλίας – ή βοηθώντας την Αθηνά στο έργο της.⁵²⁸ Ο Ηρακλής, αν κρίνουμε από την εικονογράφηση των νομισμάτων,⁵²⁹ ανήκε και αυτός, όπως και η Αθηνά στις κύριες θεότητες που λατρεύονταν στην Καμάρινα, γεγονός που συγκλίνει στην υπόθεση της προτίμησης των συγκεκριμένων απεικονίσεων, προκειμένου να τιμηθούν οι θεοί που λατρεύονταν στην πόλη. Εξάλλου, ο Ηρακλής συνδέεται στενά με τη Σικελία, καθώς κάποιοι από τους άθλους του έλαβαν χώρα στη νήσο.⁵³⁰ Η

⁵²³ Boardman *et al.* 1990, 130-132· Thöne 1999, 98. Για τη Νίκη σε σκηνές από την αποθέωση του Ηρακλή και την ερμηνεία τους, βλ. κεφάλαιο II. 3.1, σελ. 40-41.

⁵²⁴ Boardman *et al.* 1990, αρ. 2916, 2920 (Αθηνά), 2917-2919, 2935 (Νίκη).

⁵²⁵ Milne 1962, 305, πίν. 81, *ca* 400-380 π.Χ.· ARV² 1420, 5, *ca* 400-380 π.Χ.

⁵²⁶ Boardman *et al.* 1990, αρ. 2927, *ca* 410-400 π.Χ.

⁵²⁷ Ενδεικτικά: Trendall 1967, 20, αρ. 297c, *ca* 400 π.Χ.· *idem*, 671, αρ. 58, μέσα 5^{ου} αι. π.Χ.· *idem*, 92, αρ. 1, *ca* 400 π.Χ.· Lezzi-Hafter 1976, αρ. 55, πίν. 179, *ca* 420 π.Χ.

⁵²⁸ Ενδεικτικά: ARV² 1334, 16, *ca* 410 π.Χ.· ARV² 1337, 5, *ca* 400 π.Χ.· ARV² 1346, 1, *ca* 400 π.Χ.· ARV² 1339, 4, τέλη 5^{ου} αι. π.Χ.

⁵²⁹ Εξάλλου, τα τετράδραχμα της Καμάρινας αποτελούν την μοναδική μεγάλη σικελική νομισματική σειρά με τον Ηρακλή ως κύριο εικονογραφικό τύπο. Για την απεικόνισή του στα νομίσματα της Καμάρινας και για την πιθανότητα ύπαρξης ναού στην περιοχή, βλ. Westermarck και Jenkins 1980, 51 και υποσ. 221. Επίσης, για μια συζήτηση σχετικά με την απεικόνιση του Ηρακλή στους νομισματικούς τύπους της πόλης, βλ. Westermarck 1998, 375-76.

⁵³⁰ Furtwängler 1886-90, στ. 2185· Boardman *et al.* 1990, 190.

λατρεία του ήταν ευρέως διαδεδομένη στην περιοχή, ιδιαίτερα στον Σελινούντα,⁵³¹ από όπου προέρχονται τα πρωιμότερα σικελικά νομίσματα με απεικόνιση του ήρωα.⁵³²

Η Νίκη επανεμφανίζεται στα νομίσματα της Καμάρινας ως κύριος τύπος της εμπρόσθιας όψης, σύγχρονων μεταξύ τους, δραχμών, ημιδράχμων και λιτρών της πόλης. Στις δραχμές και τις λίτρες η Νίκη απεικονίζεται ιπτάμενη, κρατώντας κηρύκειο και ταινία, ή ιστάμενη, με στεφάνι και κηρύκειο, ενώ στα ημιδραχμα κρατά ασπίδα και την άκρη του χιτώνα της. Τα εν λόγω νομίσματα χρονολογήθηκαν από τους Westermarck και Jenkins με βάση την πολύ στενή τεχνοτροπική συγγένεια της Νύμφης Καμάρινας στην οπίσθια όψη των δραχμών με την Αρέθουσα στα, υπογεγραμμένα από τον Κίμωνα, τετράδραχμα των Συρακουσών.⁵³³ Οι ερευνητές υποστήριξαν τη χρονολόγηση των τετραδράχμων του Κίμωνα στο 410 π.Χ. και ισχυρίστηκαν ότι οι δραχμές της Καμάρινας θα πρέπει να αποτελούν ένα από τα πρωιμότερα παραδείγματα χαράξεων που επηρεάστηκαν από τον εξαιρετο Συρακόσιο καλλιτέχνη. Κατά συνέπεια, χρονολόγησαν την ομάδα των εν λόγω υποδιαίρέσεων, γύρω στο 410-405 π.Χ.⁵³⁴ Σχετικά με την ερμηνεία των τύπων, οι Westermarck και Jenkins σχολίασαν μόνο τον τύπο της Νίκης με την ασπίδα. Το μοτίβο της Νίκης με ασπίδα, με εξαίρεση το παράδειγμα της Καμάρινας, εμφανίζεται στα νομίσματα των ελληνικών πόλεων πολύ μεθύτερα, συγκεκριμένα κατά τους ελληνιστικούς χρόνους, οπότε συνδέεται με τις στρατιωτικές νίκες των βασιλέων. Θα μπορούσε, λοιπόν, κι εδώ να ερμηνευθεί ως ενδεικτικό του στρατιωτικού χαρακτήρα της θεότητας. Όμως, οι ερευνητές υποστήριξαν ότι, καθότι οι Καμαριναίοι δεν αναμείχθηκαν ενεργά στα γεγονότα του 415-413 π.Χ., δεν μπορεί να συσχετιστεί με κάποιο στρατιωτικό γεγονός. Κατά τη γνώμη τους, οι αναλογίες του τύπου αυτού με παραστάσεις σε αγγεία οδηγούν σε μια διαφορετική ερμηνεία. Στον κρατήρα του ζωγράφου του Κέκροπος η Νίκη εμφανίζεται να ακουμπά στην ασπίδα της Αθηνάς βοηθώντας την στον άθλο του Ηρακλή με τον κρητικό ταύρο.⁵³⁵ Στον κρατήρα από το Μπάρι, που αναφέραμε ήδη, η Νίκη κρατά την ασπίδα της Αθηνάς, ακολουθώντας την τελευταία και τον Ηρακλή πίσω από το τέθριππο. Η πληθώρα των απεικονίσεων της Νίκης ως βοηθού της Αθηνάς στα άθλα του Ηρακλή ή στην αποθέωση του οδήγησαν τους

⁵³¹ Lacroix 1965, 26 και 34-42.

⁵³² BMC (Sicily) 34, μέσα του 5^{ου} αι. π.Χ.

⁵³³ Tudeer 1913, αρ. 53, 54.

⁵³⁴ Westermarck και Jenkins 1980, 73-75.

⁵³⁵ Schloss Fasanerie CVA 1, πίν. 46-48 (410-400 π.Χ.).

ερευνητές, στο να αναγνωρίσουν στα νομίσματα αυτά, όχι μια πολεμική θεότητα, αλλά την ακόλουθο της Αθηνάς, επιφορτισμένη με το έργο της μεταφοράς της ασπίδας της, που στη συγκεκριμένη πόλη συνδέεται πιθανότατα με τα άθλα και την αποθέωση του Ηρακλή.⁵³⁶

Όμως, όπως κατέδειξε ο Mildenberg, τα πρώτα τετράδραχμα του Κίμωνα με την κατενώπιον κεφαλή της Αρέθουσας ξεκινούν το 406 π.Χ.⁵³⁷ Κατά συνέπεια, η εν λόγω παραγωγή των δραχμών, ημιδράχμων και λιτρών της Καμάρινας εντάσσεται στα χρόνια μετά το 406 π.Χ., ήτοι συμπίπτει με την ταραχώδη περίοδο των επιθέσεων των Καρχηδονίων στα σικελικά εδάφη. Οι Καρχηδόνιοι κατέστρεψαν τον Σελινούντα το 409 (Διόδ. 13.57) και την Ιμέρα το 409/408 π.Χ. (Διόδ. 13.59.4-62.5). Αναμένοντας οι Ακραγαντίνοι ότι θα αποτελούσαν τον επόμενο στόχο, αναζήτησαν τη βοήθεια των Συρακουσών, οι οποίοι κατέφθασαν στην περιοχή με ενισχύσεις από την Ιταλία και τη Μεσσήνη και στρατεύματα από τη Γέλα και την Καμάρινα (Διόδ. 13.86.4-5). Μετά την κατάληψη της πόλης από τους Καρχηδόνιους (Διόδ. 13.88.6-8, 89), ο στρατηγός τους, Αμίλκας, προχώρησε προκειμένου να επιτεθεί στη Γέλα. Την άνοιξη του 405 π.Χ. εισέβαλε στην επικράτεια των Γελωιτών και των Καμαριναίων και τις λεηλάτησε (Διόδ. 13.108.2-3).⁵³⁸ Τα αρχαιολογικά κατάλοιπα μαρτυρούν ότι οι Καμαριναίοι προετοιμάζονταν για την επίθεση των Καρχηδονίων,⁵³⁹ ενώ εάν η χρονολόγηση των χρυσών νομισμάτων της πόλης σε αυτή την περίοδο από τους Westermarck και Jenkins είναι ορθή,⁵⁴⁰ τότε πιθανότατα η πόλη είχε προσλάβει και μισθοφόρους για την άμυνά της. Ωστόσο, γρήγορα κατέφθασε βοήθεια από τον Διονύσιο Α΄, τύραννο των Συρακουσών, ο οποίος διέταξε τους κατοίκους να καταφύγουν στις Συρακούσες (Διόδ. 13.111.3). Εκείνοι, από έχθρα προς τον Διονύσιο κατέλυσαν στους Λεοντίνους (Διόδ. 13.113.4). Ο πόλεμος κατέληξε με νίκη του Αμίλκα, ο οποίος πρότεινε στους ηττημένους να συνθηκολογήσουν και, σύμφωνα με την τελική συνθήκη ειρήνης του 405 π.Χ., οι Καμαριναίοι, μεταξύ άλλων, θα

⁵³⁶ Westermarck και Jenkins 1980, 77.

⁵³⁷ Mildenberg 1978, 25· *eiusdem* 1989, 182-84, ιδιαίτερα υποσ. 22. Παρότι οι Westermarck και Jenkins είχαν υπόψη τους το πρώτο άρθρο του Mildenberg (παραθέτοντας δε λάθος την χρονολόγησή του στο 405 π.Χ.), υποστήριξαν τη χρονολόγηση των τετράδραχμων του Κίμωνα στο 410 π.Χ., πιθανώς βγάζοντας ένα μέσο όρο από τις προτεινόμενες από διάφορους ερευνητές ημερομηνίες. Στην υποσημείωσή τους με αριθμό 354 αναφέρουν χρονολογήσεις μελετητών στο 412, 409 και 405 π.Χ., χωρίς όμως στο κείμενο να εξηγούν γιατί υποστηρίζουν το 410 π.Χ.: “assuming a date for Kimon’s Arethusa of around 410 BC.....”!

⁵³⁸ Για τα γεγονότα της περιόδου, βλ. Waele 1971, 124-31· *CAH VI*², 128-32.

⁵³⁹ di Vita 1958, 85.

⁵⁴⁰ Westermarck και Jenkins 1980, 92-94.

κατοικούσαν στο εξής σε πόλεις ανοχύρωτες και θα πλήρωναν φόρο υποτελείας στους Καρχηδονίους (Διόδ. 13.114.1-2).

Η σπάνις των εκδόσεων δραχμών και ημιδράχμων της περιόδου⁵⁴¹ ενισχύει ακόμα περισσότερο την υπόθεση ότι τα εν λόγω νομίσματα παρήχθησαν κατά το 405 π.Χ., πρόκειται δηλαδή για κοπές σύντομης διάρκειας, οι οποίες με το νικηφόρο, αλλά και στρατιωτικό χαρακτήρα τους απηχούν τις ελπίδες των κατοίκων για την αίσια εξέλιξη του πολέμου με τους Καρχηδονίους και τη διάσωση της πόλης τους. Η Νίκη κρατά στα χέρια της ασπίδα, η οποία φέρει προφανή στρατιωτικό συμβολισμό, στεφάνι και ταινία, επίσης στενά συνδεδεμένα με τη νίκη. Το κηρύκειο, στις δραχμές και τις λίτρες της περιόδου, συνδέεται και αυτό με την επιτυχία στον αγώνα, όπως γίνεται φανερό από την αναφορά του Ηροδότου (9.100.2-5, *Ιοῦσι δέ σφι φήμη τε ἐσέπτατο ἐς τὸ στρατόπεδον πᾶν καὶ κηρυκῆιον ἐφάνη ἐπὶ τῆς κυματωγῆς κείμενον· ἡ δὲ φήμη διῆλθέ σφι ὧδε, ὡς οἱ Ἕλληνες τὴν Μαρδονίου στρατιὴν νικῶεν ἐν Βοιωτοῖσι μαχόμενοι*). Αξίζει δε να τονιστεί, η παράλληλη απεικόνιση της Νίκης, σε σχέση με τα γεγονότα του πολέμου με τους Καρχηδονίους, στα νομισματοκοπεία των Συρακουσών, του Ακράγαντα, του Σελινούντα, της Ιμέρας και της Σεγέστης.

⁵⁴¹ Westermarck και Jenkins 1980, 73, 76.

V. 1.7 ΜΕΣΣΗΝΗ

ΤΥΠΟΙ ΝΟΜΙΣΜΑΤΩΝ

Αργυρά τετράδραγμα και δραχμές, 460-421 π.Χ.

Η ΝΙΚΗ ΣΤΕΦΕΙ ΙΠΠΟΥΣ Η ΗΝΙΟΧΟ

1. Ε. Συνωρίδα δ. οδηγούμενη από ανδρική μορφή. Άνω ίσταται Νίκη δ., κρατώντας στεφάνι, με το οποίο στέφει τους ίππους. Στο έξεργο φύλλο. Στικτός κύκλος.

Ο. ΜΕΣΣΕΝΙΟΝ. Λαγός τρέχει δ. Στο πεδίο κάτω δελφίνι. Στικτός κύκλος.

Caccamo Caltabiano 1993, αρ. 296

Ποικιλίες: η Νίκη κρατά στεφάνι και ταινία (Caccamo Caltabiano 1993, αρ. 493)· η Νίκη ίπταται αρ. στέφοντας τον ηνίοχο (Caccamo Caltabiano 1993, αρ. 423).

Αργυρά τετράδραγμα, 415-408 π.Χ.

Η ΝΙΚΗ ΣΤΕΦΕΙ ΙΠΠΟΥΣ Η ΤΗΝ ΠΡΟΣΩΠΟΠΟΙΗΜΕΝΗ ΜΕΣΣΗΝΗ

2. Ε. Συνωρίδα δ. οδηγούμενη από τη Μεσσήνη. Άνω ίπταται Νίκη δ., κρατώντας ανοιχτό στεφάνι, με το οποίο στέφει τους ίππους. Στο έξεργο δύο δελφίνια. Στικτός κύκλος.

Ο. ΜΕΣΣΑΝΙΩΝ. Λαγός τρέχει δ. Στο έξεργο δελφίνι. Στικτός κύκλος.

Caccamo Caltabiano 1993, αρ. 540

Ποικιλίες: η Νίκη κρατά άφλαστον και στέφει τη Μεσσήνη (Caccamo Caltabiano 1993, αρ. 599)· η Νίκη κρατά στεφάνι και ταινία και στέφει τη Μεσσήνη (Caccamo Caltabiano 1993, αρ. 611)· η Νίκη κρατά στεφάνι και στέφει τη Μεσσήνη (Caccamo Caltabiano 1993, αρ. 619)· η Νίκη κρατά στεφάνι και κηρύκειο και στέφει τη Μεσσήνη (Caccamo Caltabiano 1993, αρ. 627).

ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΝΟΜΙΣΜΑΤΟΚΟΠΙΑ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ

Η Ζάνκλη ιδρύθηκε περίπου το 725 π.Χ., από πειρατές της χαλκιδικής αποικίας της Κύμης. Σε μεταγενέστερη περίοδο ο αποικισμός συμπληρώθηκε από μια ομάδα Χαλκιδέων και άλλων αποίκων από την Εύβοια, με οικιστές τον Περιήρη από την Κύμη και τον Κραταιμένη από τη Χαλκίδα (Θουκ. 6.4.5· Καλλίμ., *Αίτ.* Π απ. 43.58-59).⁵⁴² Η σπουδαιότητα της Ζάνκλης έγκειτο κυρίως στη γεωγραφική θέση-κλειδί που κατείχε, στο βορειοδυτικό άκρο της Σικελίας, η οποία της έδινε τη δυνατότητα, μαζί με το Ρήγιο, να ελέγχει τα στενά της Μεσσήνης.⁵⁴³

Έπειτα από μια ταραχώδη περίοδο, κατά τη διάρκεια της οποίας η Ζάνκλη κυριεύτηκε διαδοχικά από τους Σαμίους και τον Ιπποκράτη, τύραννο της Γέλας (Ηρόδ. 6.22.2· 6.23.2-6), ο Αναξίλαος του Ρηγίου κατέλαβε την πόλη το 488/87 π.Χ. και την αποίκισε με Μεσσηνίους από την Πελοπόννησο. Ο τύραννος μετέτρεψε το όνομα της πόλης από Ζάνκλη σε Μεσσήνη, σε αναλογία με το όνομα της μητρικής του πόλης (Θουκ. 6.4.6). Το 461 π.Χ., οι κάτοικοι της Μεσσήνης και του Ρηγίου εξόρισαν τους γιούς του Αναξιλίου και ελευθέρωσαν τις πόλεις τους, η Μεσσήνη, όμως, αναγκάστηκε να δεχθεί όλους τους μισθοφόρους, που οι τύραννοι είχαν τοποθετήσει στις πόλεις της Σικελίας τα προηγούμενα χρόνια (Διόδ. 11.76.5).⁵⁴⁴

Η νομισματοκοπία της πόλης ξεκίνησε κατά το 525 π.Χ., με δραχμές, κομμένες σύμφωνα με τον ευβοϊκό σταθμητικό κανόνα, οβολούς και ουγγίες.⁵⁴⁵ Αμέσως μετά τη σαμιακή κατάληψη του 494/93-489/88 π.Χ., ο Αναξίλας άρχισε μια πλούσια έκδοση τετραδράχμων υπό τον αττικο-ευβοϊκό σταθμητικό κανόνα, η οποία συνεχίστηκε χωρίς διακοπή στα χρόνια που ακολούθησαν την πτώση των τυράννων. Η παραγωγή αυτόνομων εκδόσεων της πόλης σταμάτησε το 288 π.Χ., οπότε η πόλη καταλήφθηκε από τους Μαμερτίνους, Καμπανούς μισθοφόρους, οι οποίοι σφαγίασαν τους Μεσσηνίους και κυβέρνησαν την πόλη μέχρι τους ρωμαϊκούς χρόνους.⁵⁴⁶

⁵⁴² Antonelli 1996, 315-25.

⁵⁴³ Για τις σχέσεις μεταξύ των δύο πόλεων, βλ. γενικά Vallet 1958.

⁵⁴⁴ Freeman 1891-1894 II, 316-17, 484-91· *CAH* V², 157.

⁵⁴⁵ Boehringer 1984-1985, 108-119.

⁵⁴⁶ Caccamo Caltabiano 1993, 9-10, 17-31. Για το νομισματοκοπείο της Μεσσήνης, βλ. γενικότερα Caccamo Caltabiano 1993, *passim*, αλλά και την ουσιαστική κριτική στις αδυναμίες του έργου από τον Boehringer 1999.

ΤΕΧΝΟΤΡΟΠΙΑ

Η Νίκη, πετώντας προς τα δεξιά και στέφοντας τους ίππους συνωρίδας, εισάγεται στα νομίσματα της Μεσσήνης κατά το 460 π.Χ. Η θεότητα φορά ποδήρη χιτώνα και βαρύ, αδιαφανή πέπλο, που καλύπτει τα μέλη του σώματος. Ιδιαίτερο γνώρισμα της πρώτης ομάδας των νομισμάτων (460-456 π.Χ.),⁵⁴⁷ αλλά και της τεχνοτροπίας της περιόδου αυτής γενικότερα, είναι η έντονη στατικότητα της παράστασης, καθώς οι χαρακτες δεν φαίνεται να φροντίζουν για την απόδοση της αίσθησης του πετάγματος της Νίκης ή της κίνησης του άρματος. Χαρακτηριστική της περιόδου είναι και η χρήση της έντονης καμπύλης, τόσο στην απόδοση των φτερών, όσο και στη στάση του σώματος της θεότητας, αλλά και οι πτυχώσεις του ενδύματος, που δίνουν την αίσθηση ότι το σώμα τέμνεται σε τρία διακριτά μέρη. Τα νομίσματα της Μεσσήνης μοιράζονται αρκετά κοινά τεχνοτροπικά στοιχεία με τα σύγχρονα νομίσματα των Συρακουσών, σχετικά με την απόδοση της Νίκης και όχι του ηνιόχου ή των ίππων, γεγονός που πρέπει να αποδοθεί στην τεχνοτροπία της εποχής και όχι στην εργασία κοινών χαρακτών στις δύο πόλεις.⁵⁴⁸

Στη δεύτερη ομάδα νομισμάτων (455-451 π.Χ.),⁵⁴⁹ τα βασικά στοιχεία της τεχνοτροπίας δεν μεταβάλλονται, με εξαίρεση μεμονωμένες κοπές, στις οποίες η Νίκη χαράσσεται ιδιαίτερα βραχύσωμη.⁵⁵⁰ Η τρίτη ομάδα (450-446 π.Χ.)⁵⁵¹ παρουσιάζει αρκετά κοινά χαρακτηριστικά στην απόδοση της Νίκης με τα σύγχρονα νομίσματα της Γέλας, κυρίως στη θέση των φτερών και του κάτω μέρους του σώματος, που χαράσσονται σαν δύο καμπύλες μάζες, σχηματίζοντας ένα καμπύλο V.⁵⁵² Η ίδια τεχνική παρατηρείται σε σύγχρονα νομίσματα των Συρακουσών.⁵⁵³ Κύριο χαρακτηριστικό της επόμενης ομάδας (445-439 π.Χ.)⁵⁵⁴ είναι η ύπαρξη πολλών διαφορετικών χαρακτών, όπως διαπιστώνουμε από την ποικιλία στην τεχνική χάραξης της Νίκης, αλλά και του άρματος. Η θεότητα αποδίδεται αλλού ιδιαίτερα βραχύσωμη, αλλού ραδινή και σε αρκετές κοπές καταλήγει ως μια σχηματοποιημένη

⁵⁴⁷ Caccamo Caltabiano 1993, αρ. 296-305.

⁵⁴⁸ Σύγκρινε για παράδειγμα, Boehringer 1929, αρ. 474, 517, 568 και Caccamo Caltabiano 1993, αρ. 300, 302, 304, αντίστοιχα. Για τα παράλληλα στην τέχνη αλλά και σε εκδόσεις άλλων πόλεων, βλ. κεφάλαιο V. 1.1, σελ. 68-69.

⁵⁴⁹ Caccamo Caltabiano 1993, αρ. 322-337.

⁵⁵⁰ Caccamo Caltabiano 1993, αρ. 323, 333.

⁵⁵¹ Caccamo Caltabiano 1993, αρ. 349-357.

⁵⁵² Σύγκρινε Jenkins 1970, αρ. 343, 345 (Γέλα) και Caccamo Caltabiano 1993, αρ. 355, 356 (Μεσσήνη).

⁵⁵³ Βλ. Boehringer 1929, αρ. 571.

⁵⁵⁴ Caccamo Caltabiano 1993, αρ. 358-383.

απεικόνιση. Η ακόλουθη ομάδα (438-434 π.Χ.)⁵⁵⁵ ξεκινά με αρκετά αμελείς χαράξεις, καθώς οι χαρακτές άτεχνα προσπαθούν να μιμηθούν απεικονίσεις της Νίκης σε προηγούμενες περιόδους, ενώ στα τέλη της ομάδας η θεότητα στρέφεται προς τα αριστερά, για να στέψει τον ίδιο τον ηνίοχο του άρματος. Οι αμελείς χαράξεις αποτελούν χαρακτηριστικό και των δύο επόμενων περιόδων (433-426 π.Χ.),⁵⁵⁶ ενώ η μοναδική διαφοροποίηση στην απόδοση της Νίκης είναι ότι το στεφάνι της σχεδιάζεται πλέον μετωπικά και όχι κατά τομή.

Στις επόμενες σειρές νομισμάτων (425-421 π.Χ.)⁵⁵⁷ οι χαρακτές καινοτομούν, παρουσιάζοντας τη Νίκη σε όρθια θέση πάνω από τους ίππους. Η θεότητα είναι στραμμένη σε στάση τρία τέταρτα κατενώπιον, φορά αχειρίδωτο, διάφανο χιτώνα, που επιτρέπει να διαφανεί το κάτω μέρος του σώματος, και πέπλο. Η κόμη είναι χτενισμένη στον χαρακτηριστικό κρωβύλο και τα φτερά απλώνονται ανοιγμένα στο πίσω μέρος του σώματος. Την παραλλαγή αυτή της όρθιας Νίκης πάνω από το άρμα συναντούμε και στα νομίσματα των Συρακουσών και της Κατάνης, σε τετράδραχμα φιλοτεχνημένα από τον Κίμωνα και τον Ηρακλείδα αντίστοιχα.⁵⁵⁸ Με εξαίρεση την πρόιμη απεικόνιση της Νίκης όρθιας στα νομίσματα των Συρακουσών, γύρω στο 485 π.Χ.,⁵⁵⁹ η Μεσσήνη είναι η πρώτη πόλη που απεικονίζει τη Νίκη σε αυτή τη θέση, καθώς οι κοπές της είναι πρωιμότερες των υπογεγραμμένων από τον Κίμωνα τετραδράχμων των Συρακουσών (405 π.Χ.) και της Κατάνης (ca 410/405 π.Χ.). Αξιοσημείωτες είναι οι ομοιότητες που εντοπίζονται μεταξύ των νομισμάτων των Συρακουσών και της Μεσσήνης, όσον αφορά στην απόδοση της Νίκης. Η στάση των κάτω άκρων, που τοποθετούνται βαθμηδόν πάνω από τους ίππους, τα φτερά, που χαράσσονται σε κατατομή, ο σχεδιασμός του κορμού σε στάση τρία τέταρτα και η χάραξη του ενδύματος, αποκαλύπτουν ότι τα νομίσματα της Μεσσήνης αποτέλεσαν πιθανότατα το πρότυπο για τις σφραγίδες του Κίμωνα. Αντίθετα, εντελώς διαφορετική τεχνοτροπικά είναι η απόδοση της Νίκης με τα πλούσια φτερά στα τετράδραχμα της Κατάνης.

Προς το τέλος της ομάδας, η Νίκη επανέρχεται στην οριζόντια θέση του πετάγματος, όμως στα χέρια της κρατά εκτός από στεφάνι και μια ταινία,⁵⁶⁰

⁵⁵⁵ Caccamo Caltabiano 1993, αρ. 415-424.

⁵⁵⁶ Caccamo Caltabiano 1993, αρ. 437-470.

⁵⁵⁷ Caccamo Caltabiano 1993, αρ. 479-493.

⁵⁵⁸ Tudeer 1913, αρ. 54 (Κίμωνας, Συρακούσες), *BMC* (Sicily) 32 (Ηρακλείδας, Κατάνη).

⁵⁵⁹ Βλ. Boehringer 1929, αρ. 46.

⁵⁶⁰ Caccamo Caltabiano 1993, αρ. 493, 494.

παραλλαγή που είχε ήδη υιοθετηθεί από το 450 π.Χ. στα νομισματοκοπεία των Συρακουσών, της Γέλας και της Κατάνης.

Γύρω στο 420 π.Χ. η ανδρική μορφή στο άρμα δίνει τη θέση της στην προσωποποιημένη πόλη Μεσσήνη και αρχικώς, ο τύπος χαράσσεται χωρίς την παρουσία της Νίκης. Από το 412 π.Χ.⁵⁶¹ η Νίκη επανέρχεται πάνω από το άρμα, όπου και διατηρείται μέχρι και το 408 π.Χ., ενώ μετά τις τρεις πρώτες εκδόσεις⁵⁶² η Νίκη αλλάζει και πάλι θέση, για να στέψει αυτή τη φορά τη Μεσσήνη.⁵⁶³ Η απόδοση της Νίκης στα νομίσματα της ομάδας αυτής διακρίνεται από ιδιαίτερη ζωντάνια και δυναμισμό και είναι εμφανές ότι γίνεται μεγαλύτερη προσπάθεια από τους χαράκτες για την απόδοση της πλαστικότητας και των λεπτομερειών του σώματος και του ενδύματος. Ο νέος αυτός σχεδιασμός και η ανανεωμένη πνοή που δίνεται στην παράσταση καθιστούν πολύ πιθανή την υπόθεση, οι χαράκτες της περιοχής να χρησιμοποίησαν ως πρότυπα τα νομίσματα των Συρακουσών, που κατά την περίοδο αυτή υπογράφονται από εξαιρετους καλλιτέχνες. Την υπόθεση αυτή ενισχύει η σύγκριση της στιβαρής και δυναμικής Νίκης στην κοπή αρ. 608⁵⁶⁴ με τη σχεδόν πανομοιότυπη απόδοσή της στα δεκάδραχμα του Ευαίνετου,⁵⁶⁵ αλλά και η χρήση των ίδιων συμβόλων, που κατά την περίοδο αυτή αποδίδονται στα χέρια της Νίκης, από το νομισματοκοπείο των Συρακουσών, ήτοι το άφλαστον και το στεφάνι με ταινία. Κατά την ίδια περίοδο εισάγεται ακόμα ένα νέο σύμβολο, το κηρύκειο, σε αναλογία με τις σύγχρονες κοπές της Κατάνης.⁵⁶⁶ Ωστόσο, η τεχνοτροπία των νομισμάτων θυμίζει περισσότερο τις λίγο προγενέστερες σφραγίδες του Ευθύμου στις Συρακούσες, καθώς και στα δύο παραδείγματα ο ηνίοχος διατηρεί οπτική επαφή με τη Νίκη, ανασηκώνοντας ψηλά το κεφάλι του, μια συγκινητική λεπτομέρεια, που ο χαρισματικός χαρακτήρας Εύθυμος εισήγαγε στην παράσταση.⁵⁶⁷

ΣΥΜΒΟΛΙΣΜΟΣ

Ο εικονογραφικός τύπος της συνωρίδας, αρχικώς χωρίς τη Νίκη, εισήχθη για πρώτη φορά στο νομισματοκοπείο της Μεσσήνης, αλλά και του Ρηγίου, κατά το 480

⁵⁶¹ Caccamo Caltabiano 1993, αρ. 540.

⁵⁶² Caccamo Caltabiano 1993, αρ. 540-542.

⁵⁶³ Caccamo Caltabiano 1993, αρ. 599.

⁵⁶⁴ Από το σύνταγμα της Caccamo Caltabiano 1993.

⁵⁶⁵ Gallatin 1930, αρ. Vs. 4/Rs. C7.

⁵⁶⁶ *BMC* (Sicily) 32. Βλ. κεφάλαιο V. 1.4, σελ. 119.

⁵⁶⁷ Tudeer 1913, αρ. 15.

π.Χ., από τον Αναξίλαο, τύραννο των δύο πόλεων. Τα εν λόγω νομίσματα περιγράφονται από τον Αριστοτέλη (απ. 568 [Rose], και μὴν Ἀναξίλας ὁ Ῥηγῖνος οὔσης, ὡς φησὶν, τῆς Σικελίας τέως ἀγόνου λαγῶν, ὁ δὲ εἰσαγαγῶν τε καὶ θρέψας, ὁμοῦ δὲ καὶ Ὀλύμπια νικήσας ἀπήνη, τῷ νομίσματι τῶν Ῥηγίνων ἐνετύπωσεν ἀπήνην καὶ λαγῶν), ο οποίος εξηγεί ότι η παράσταση υιοθετήθηκε, προκειμένου να μνημονεύσει τη νίκη του Αναξιλάου με ἄρμα ημιόνων στους Ολυμπιακούς αγώνες. Οι περισσότεροι μελετητές συμφωνούν στη χρονολόγηση της νίκης στο 480 π.Χ., διακρίνοντας περαιτέρω πολιτικές σκοπιμότητες στην επιλογή του συγκεκριμένου τύπου.⁵⁶⁸ Ο Αναξίλαος, προκειμένου να διατηρήσει τον έλεγχο των Στενών, ακριβώς μετά τη μάχη στην Ιμέρα κατά το 480 π.Χ., αναγκάστηκε να συμμαχήσει με τον Γέλωνα, δίνοντας μάλιστα στον αδελφό του, Ιέρωνα, την κόρη του σε γάμο. Κατά την ίδια περίοδο άλλαξε τον σταθμητικό κανόνα των νομισμάτων του, από ευβοϊκό-χαλκιδικό σε ευβοϊκό-αττικό, προκειμένου να ακολουθήσει το σύστημα που επικρατούσε στις Συρακούσες. Πέρα από τη σαφή, λοιπόν, μνεία στην Ολυμπιακή νίκη, ο τύραννος επέλεξε τον τύπο αυτό, προκειμένου να προσαρμόσει το νόμισμά του με το τέθριππο των συρακοσιανών τετραδράχμων. Το γεγονός, βέβαια, ότι ο Αναξίλαος είχε αρνηθεί να αποδεχθεί επίσημα τα ξένα, αν και συμμαχικά, νομίσματα των Συρακουσών,⁵⁶⁹ αφήνει ανοιχτό το ενδεχόμενο, η μίμηση των νομισμάτων να υποκρύπτει τη φιλοδοξία του να αναδειχθεί άξιος αντίπαλος των Δεινομενιδών, δημιουργώντας τη δική του «αυτοκρατορία».

Ακολουθώντας την πτώση του Θρασύβουλου το 466 π.Χ. και την απελευθέρωση όλων των πόλεων της Σικελίας από τα τυραννικά καθεστώτα, το Ρήγιο και η Μεσσήνη εξορίζουν τους γιούς του Αναξιλάου κατά το 461 π.Χ. Αμέσως μετά, οι επιβεβλημένοι από τον τύραννο τύποι παύουν να χρησιμοποιούνται στην πρωτεύουσά του το Ρήγιο και αντικαθίστανται από τοπικού ενδιαφέροντος θέματα. Αντίθετα, η Μεσσήνη, μετά από μια σύντομη κοπή στο όνομα των Ζανκλαίων,⁵⁷⁰ επανέρχεται στον εικονογραφικό τύπο του Αναξιλάου, μάλιστα προσθέτοντας τη Νίκη, η οποία ίπταται πάνω από τη συνωρίδα στέφοντας τους ίππους.

Σαφέστατα, καθώς η προσθήκη της Νίκης στον εικονογραφικό τύπο του Αναξιλάου συμπίπτει χρονικά με τα χρόνια που ακολούθησαν την εκδίωξη του

⁵⁶⁸ Robinson 1946, 13, 17· Moretti 1957, 89, αρ. 208· Kraay 1976, 214· Arnold- Biucchi 1983, 55-56· Caccamo Caltabiano 1993, 31-38.

⁵⁶⁹ Βλ. τα επικεκομμένα πάνω σε νομίσματα των Συρακουσών τετράδραγμα της Μεσσήνης, Kraay 1969α, 142-44.

⁵⁷⁰ Caccamo Caltabiano 1993, 63-66.

τυράννου, δεν θα ήταν παράτολμη η ερμηνεία της ως μνείας στην απελευθέρωση της πόλης και στη νίκη εναντίον του τυραννικού καθεστώτος.⁵⁷¹ Εξάλλου, κατά την ίδια περίοδο, το εικονογραφικό θέμα της Νίκης (χωρίς βέβαια να εντάσσεται στον τύπο του τεθρίππου αλλά μόνης) επιλέγεται και από τα νομισματοκοπεία της Κατάνης και της Καμάρινας, προκειμένου να μνημονευθεί η ανάκτηση της ανεξαρτησίας από τους τυράννους, αλλά και να εορταστεί η επιστροφή των κατοίκων στις πόλεις τους.

Η τάση για επαναφορά των εικονογραφικών τύπων που είχαν επιβληθεί από τους τυράννους, ακόμα και μετά την εκδίωξή τους, δεν είναι άγνωστη στη νομισματική παράδοση της Σικελίας. Ειδικότερα το θέμα του άρματος, το οποίο καθιέρωσαν οι Δεινομενίδες, επικράτησε στο εικονογραφικό πρόγραμμα των σικελικών νομισματοκοπειών, για λόγους που αφορούν, τόσο στα οικονομικά, όσο και στα πολιτικά συμφραζόμενα της εποχής. Μετά την πτώση των τυραννικών καθεστώτων της Σικελίας, οι Συρακούσες συνέχισαν να αποτελούν την κυρίαρχη δύναμη και να κρατούν υπό τον έλεγχό τους τις περισσότερες ελληνικές πόλεις. Τα συρακοσιανά τετράδραχμα, με το άρμα που στέφεται από Νίκη, ήταν και παρέμειναν το κυρίαρχο νόμισμα στη νήσο, με το οποίο τα περισσότερα νομισματοκοπεία έπρεπε να συναλλάσσονται. Έτσι, όπως άλλωστε έχουμε διαπιστώσει στα προηγούμενα κεφάλαια, παρότι μια μεγάλη μερίδα των πόλεων αντέδρασε στην πτώση των τυράννων, αποτάσσοντας οριστικά τους επιβεβλημένους τύπους και υιοθετώντας τοπικά θέματα στα νομίσματα, το άρμα με τη Νίκη συνέχισε να κοσμεί ένα ποσοστό των εκδόσεων των σικελικών πόλεων ακόμα και μετά το 461 π.Χ. Ωστόσο, η μελέτη των νομισματοκοπειών της Σικελίας καταδεικνύει ότι οι μόνες πόλεις που στα χρόνια αμέσως μετά την πτώση των τυράννων διατηρούν τον τύπο του άρματος είναι οι Συρακούσες και η Γέλα, και η τελευταία, με εξαίρεση μια κοπή, αφαιρεί τη Νίκη από την παράσταση μέχρι το 450 π.Χ. Για τις Συρακούσες έχουμε ήδη ερευνήσει τους λόγους που οδήγησαν στη διατήρηση του τύπου, οι οποίοι συνδέονται περισσότερο με το γεγονός ότι ο τύπος είχε ήδη γίνει ταυτόσημος με την κραταιά πόλη. Οι περισσότερες σικελικές πόλεις επαναφέρουν ή υιοθετούν για πρώτη φορά τον τύπο σε υστερότερες περιόδους (ιδίως στο πλαίσιο των πολέμων μεταξύ Συρακουσών και των χαλκιδικών αποικιών), ανάλογα με τις επιδιώξεις ή τις συμμαχίες τους, χωρίς να διστάζουν να τον εμπλουτίσουν ή να του προσδώσουν καθαρά τοπικούς συμβολισμούς, συνδέοντάς τον με γεγονότα που αφορούν την ίδια την πόλη τους.

⁵⁷¹ Kraay 1969a, 143.

Θεωρώ, λοιπόν, ότι η εισαγωγή της Νίκης στον τύπο του άρματος στο εικονογραφικό πρόγραμμα της Μεσσήνης αμέσως μετά την εκδίωξη των τυράννων χρήζει μιας περαιτέρω ερμηνείας. Η κατάσταση για την πόλη μετά το 461 π.Χ. ήταν εξαιρετικά πολύπλοκη. Από τη μία η περιοχή είχε αποικιστεί με κατοίκους διαφόρων εθνικοτήτων, Ζανκλαίους, Σαμίους, Μιλησίους, Μεσσηνίους, και άλλους Δωριείς (Ηρόδ. 6.23· Θουκ. 6.5-6).⁵⁷² Από την άλλη, το *Κοινόν Δόγμα* (Διόδ. 11.76.4-6), το οποίο είχε υιοθετηθεί μετά τον εξορισμό των τυράννων, ζητούσε την αποβολή όλων των μισθοφόρων και την επιστροφή των πρότερων κατοίκων και των εξορίστων στους τόπους κατοικίας τους. Όπως όριζε η κοινή γνώμη, η Μεσσήνη θα ήταν η πόλη που θα δεχόταν όλους τους μισθοφόρους, γεγονός που επιβάρυνε κατά πολύ την ήδη αδύναμη θέση της.⁵⁷³

Κατά την ίδια περίοδο και για ένα πολύ σύντομο χρονικό διάστημα, όπως αποδεικνύει νόμισμα κομμένο στο όνομα των Ζανκλαίων, η πόλη εμφανίζεται ξανά ως χαλκιδική και μετονομάζεται σε Ζάνκλη.⁵⁷⁴ Πιθανότατα, στο πλαίσιο της γενικότερης επιστροφής των πληθυσμών, που ακολούθησε την πτώση των τυράννων, ένα σώμα εξορίστων Ζανκλαίων ή οι απόγονοί τους (δηλαδή, είτε από τη σαμιακή κατάληψη του 493 π.Χ., είτε από τη μεταγενέστερη επανοίκηση του Αναξιλάου) κατάφεραν να ανακτήσουν τον έλεγχο της Μεσσήνης και να επαναφέρουν την πρότερη ονομασία της.⁵⁷⁵

Η γρήγορη διακοπή των κοπών αυτών, όπως αποκαλύπτει η σπάνις τους,⁵⁷⁶ και η άμεση επαναφορά του εθνικού των Μεσσηνίων στα νομίσματα και μάλιστα στη δωρική του μορφή,⁵⁷⁷ ενισχύει την υπόθεση της τελικής επικράτησης του δωρικού στοιχείου, πιθανότατα μετά από τη στάση που ακολούθησε την εκδίωξη των τυράννων.

Στο πλαίσιο αυτής της κοινωνικής δομής πιστεύω ότι εντάσσεται η προσθήκη της Νίκης και η συνεπαγόμενη εναρμόνιση του τύπου με τον αντίστοιχο των Συρακουσών. Οι συνεχείς κοινωνικές αναταράξεις, που οφείλονταν στην ποικιλία των εθνικοτήτων που απάρτιζαν την πόλη, έκανε επιτακτική την ανάγκη της

⁵⁷² Asheri 1980, 149· De Sensi-Sestito 1981, 38-55.

⁵⁷³ Barrett 1973, 30.

⁵⁷⁴ Caccamo Caltabiano 1993, 63-66 και νόμισμα αρ. 291. Για το εθνικό Ζανκλαίων κατά την περίοδο αυτή, βλ. και Θουκ. 11.76.5 και SEG 11 (1950), 1221.

⁵⁷⁵ Kraay 1976, 216.

⁵⁷⁶ Η Caccamo Caltabiano (1993) παραθέτει *unicum* νόμισμα από την κοπή αυτή.

⁵⁷⁷ Jeffery 1990, 243.

πολιτικής σταθερότητας,⁵⁷⁸ αλλά και την αναζήτηση και προβολή μιας επίσημης ταυτότητας. Με άλλα λόγια, μέσω της προσαρμογής του επίσημου νομίσματός της με αυτό των Συρακουσών, η πόλη επεδίωκε να τονίσει και να προβάλλει τον δωρικό χαρακτήρα της. Στην ίδια εξάλλου διαπίστωση οδηγεί, όπως ήδη αναφέρθηκε, και η μετατροπή της ιωνικής μορφής του εθνικού της πόλης (ΜΕΣΣΕΝΙΟΝ) στη δωρική (ΜΕΣΣΑΝΙΟΝ) στα νομίσματα της περιόδου.⁵⁷⁹ Η αλλαγή αυτή καταδεικνύει την αυξανόμενη επικράτηση των Δωριέων στην περιοχή,⁵⁸⁰ η οποία, όπως θα δούμε, συνεχίστηκε και στα επόμενα χρόνια, ιδιαίτερα κατά την περίοδο της Αθηναϊκής εκστρατείας στη Σικελία.

Άξια σχολιασμού και ενδεικτική, όπως εικάζουμε, για τα ιστορικά γεγονότα της πόλης είναι μια μικρή έκδοση τετραδράχμων (τρία μόλις νομίσματα) υπό τον αττικό-ευβοϊκό σταθμητικό κανόνα από τους Λοκρούς Επιζεφυρίους. Στις κοπές αυτές χαράσσεται ο ίδιος με τα μεσσηνιακά νομίσματα τύπος εμπρόσθιας και οπίσθιας όψης (άρμα με Νίκη και λαγός) και η επιγραφή ΛΟ. Αποτελούν δε τις μοναδικές κοπές των Λοκρών πριν το 375/50 π.Χ., οπότε και ξεκινά η νομισματοκοπία της πόλης.⁵⁸¹

Την έκδοση αυτή χρονολόγησε ο Seltman, με βάση τεχνοτροπικά κριτήρια, γύρω στο 461 π.Χ. και την ερμήνευσε, ως ενδεικτική μιας σύντομης συμμαχίας μεταξύ Λοκρών και Μεσσήνης.⁵⁸² Παρότι οι πηγές δεν επιβεβαιώνουν συμμαχία κατά την περίοδο αυτή, ο ισχυρισμός σίγουρα δεν είναι αβάσιμος.

Μετά την απελευθέρωση των πόλεων από τα τυραννικά καθεστώτα, η στάση της Μεσσήνης απέναντι στους Ρήγινους, τους χαλκιδικής καταγωγής αντιπάλους της στον έλεγχο των στενών της Μεσσήνης, αλλά και κατοίκους της πατρίδας των τυράννων που την ήλεγχαν, ήταν αδιαμφισβήτητα εχθρική. Στο πλαίσιο αυτών των διαθέσεων, ευλογοφανές είναι, να είχε αναζητήσει συμμαχίες από τους αντιπάλους του Ρηγίου, όπως τους Λοκρούς Επιζεφυρίους, ανταγωνιστές στην κυριαρχία του νότιου κομματιού της Ιταλίας.⁵⁸³

⁵⁷⁸ Για τη διαφορετική φύση και εξέλιξη της πόλης στην Δύση και τα δομικά προβλήματα (συνεχής κινητικότητα πληθυσμών, κοινωνική ανισορροπία, ευάλωτος κεντρικός μηχανισμός λήψης αποφάσεων), τα οποία αποκάλυψαν οι στάσεις που οδήγησαν στην εκδίωξη των τυράννων, βλ. Berger 1992, 107-110.

⁵⁷⁹ Jeffery 1990, 243.

⁵⁸⁰ Todd 1908, 75.

⁵⁸¹ Pozzi Paolini 1977, 221-33.

⁵⁸² Seltman 1955², 135.

⁵⁸³ Berger 1992, 30.

Ωστόσο, σχετικά με τη χρονολόγηση που προτείνει ο Seltman, μια πιο προσεκτική παρατήρηση και σύγκριση των εν λόγω νομισμάτων των Λοκρών με τις αντίστοιχες κοπές της Μεσσήνης αποκαλύπτει ότι η παράσταση είναι σχεδόν πανομοιότυπη με τα νομίσματα των ετών γύρω από το 425 π.Χ., καθώς με τον ίδιο τρόπο αποδίδονται η ακινησία των ίππων, η Νίκη, η θέση του ηνιόχου, αλλά και ο λαγός στην οπίσθια όψη.⁵⁸⁴ Λίγο νωρίτερα χρονικά (*ca* 429 π.Χ.) έχει τοποθετηθεί από την Caccamo Caltabiano νόμισμα της Μεσσήνης, το οποίο φέρει ταυτόχρονα την επιγραφή ΛΟ και ΜΕΣΣΑΝΙΟΝ στην οπίσθια όψη.⁵⁸⁵ Η φθορά του νομίσματος καθιστά δύσκολη την ακριβή χρονολόγησή του, θα μπορούσε όμως, θεωρώ, να ενταχθεί και αυτό στα χρόνια κοντά στο 425 π.Χ., καθώς λιγότερο ομοιάζει με τις κοπές που προηγούνται και έπονται του 429 π.Χ.

Γνωρίζουμε ότι κατά το 425 π.Χ. οι Λοκροί κατέπλευσαν στην περιοχή της Μεσσήνης με 10 πλοία, μετά από πρόσκληση των Μεσσηνίων, προκειμένου να καταφέρουν να τους αποσπάσουν από τη σύντομη συμμαχία τους με τους Αθηναίους (Θουκ. 4.1). Είναι πιθανόν η χαλκιδική μερίδα της πόλης να είχε καταφέρει για ένα μικρό χρονικό διάστημα να αποκτήσει τον έλεγχο, επιτυγχάνοντας τη συμμαχία με τους Αθηναίους, όμως η φιλο-συρακοσιανή φατρία επέτυχε, όπως εικάζουμε, να ισχυροποιηθεί ξανά, ζητώντας τη βοήθεια ενός σίγουρου συμμάχου, των εχθρών του Ρηγίου. Λίγο αργότερα, μετά την υπογραφή της συνθήκης ειρήνης μεταξύ των πόλεων της Σικελίας κατά το 424 π.Χ., πληροφορούμαστε πάλι από τον Θουκυδίδη (5.5.1) ότι, όταν η Μεσσήνη περιέπεσε για άλλη μια φορά σε εμφύλιους σπαραγμούς, ζήτησε την επέμβαση των Λοκρών, οι οποίοι εξασφάλισαν την εύρυθμη λειτουργία της κυβέρνησης.

Θεωρώ, λοιπόν, ότι είναι περισσότερο πιθανόν τα νομίσματα αυτά να αποτελούν ένδειξη μιας σύντομης συμμαχίας μεταξύ Μεσσηνίων και Λοκρών κατά το 425 π.Χ., με αφορμή την οποία οι δύο πόλεις έκοψαν ένα συμμαχικό νόμισμα με τους ίδιους τύπους και στον ίδιο σταθμητικό κανόνα. Εξάλλου, λίγο νωρίτερα, κατά το ίδιο έτος, οι Λοκροί είχαν ταχθεί με το μέρος των Συρακουσών και των άλλων δωρικών πόλεων εναντίον των Λεοντίνων, οι οποίοι υποστηρίζονταν μεταξύ άλλων και από το Ρήγιο (Θουκ. 3.86.2-3).

⁵⁸⁴ Σύγκρισε Pozzi Paolini 1977, πίν. 21, αρ. 1 και Caccamo Caltabiano 1993, αρ. 468 και 469. Ο Pozzi Paolini (1977, 218-20), γράφοντας πολύ πριν εκδοθεί το σύνταγμα της Caccamo Caltabiano, χρονολογεί τις κοπές της Μεσσήνης με ανδρική μορφή ως ηνιόχο πολύ νωρίτερα από το 425 π.Χ. και έτσι διστάζει να συνδέσει τα νομίσματα με κάποια συγκεκριμένη συμμαχία μεταξύ των δύο πόλεων.

⁵⁸⁵ Caccamo Caltabiano 1993, αρ. 446.2.

Ο τύπος του άρματος που στέφεται από Νίκη διατηρείται αναλλοίωτος στο νομισματοκοπείο της Μεσσήνης μέχρι και το 420 π.Χ., οπότε παρατηρείται μια αλλαγή στη δομή της παράστασης. Ηνίοχος του άρματος δεν είναι πλέον μια ανδρική μορφή, αλλά, όπως διαπιστώνουμε από την επιγραφή πάνω από την παράσταση (ΜΕΣΣΑΝΑ), η προσωποποίηση της πόλης.⁵⁸⁶ Η Νίκη παραλείπεται στην παράσταση, καθώς τη θέση της παίρνει η επιγραφή του νομίσματος, η θεότητα όμως εισάγεται ξανά στα τέλη της ομάδας, γύρω στο 415 π.Χ. Άξιες ιδιαίτερης μνείας, είναι οι κοπές του 412 π.Χ. περίπου, στις οποίες η Νίκη κρατά στα χέρια της, όχι το στεφάνι, αλλά ένα άφλαστον, πλησιάζοντάς το στην κεφαλή της Μεσσήνης.⁵⁸⁷ Λίγο νωρίτερα, κατά το 413 π.Χ., η ίδια παραλλαγή του τύπου υιοθετείται και στο νομισματοκοπείο των Συρακουσών, όπου ηνίοχος είναι ένας φτερωτός νέος (Ερωτας ή Αγώνας).

Όπως έχει ήδη παρατηρηθεί στα προηγούμενα κεφάλαια, κατά τη διάρκεια του πολέμου των Συρακουσών και των δωρικών πόλεων της Σικελίας, εναντίον των Λεοντίνων και των χαλκιδικών πόλεων (427-424 π.Χ.), πόλεις της Σικελίας τοποθετούν μια γυναικεία θεότητα, την Αθηνά ή τη Νίκη, στη θέση του ηνίοχου (Γέλα, Καμάρινα). Η εισαγωγή μιας κύριας θεότητας της πόλης ή της ίδιας της Νίκης στη θέση αυτή, όπως είδαμε, τονίζει ακόμα περισσότερο την προσδοκία των πόλεων να βγουν νικητές από τον πόλεμο αυτό. Η ίδια τακτική παρατηρείται και στα γεγονότα της δεύτερης Αθηναϊκής εκστρατείας στη Σικελία κατά το 415 π.Χ. (Συρακούσες, Γέλα, Σεγέστη).

Ας επανέλθουμε, όμως, στα ιστορικά γεγονότα της Μεσσήνης και στην ερμηνεία της Νίκης στο πλευρό της προσωποποίησης της πόλης, αλλά και της παρουσίας του άφλαστου.⁵⁸⁸ Ο Πελοποννησιακός πόλεμος είχε διχάσει τις σχέσεις των πόλεων της Σικελίας με την Αθήνα και τη Σπάρτη, αλλά και τις σχέσεις μεταξύ των διαφόρων φατριών στις πόλεις. Οι Μεσσήνιοι, μετά από μια σύντομη συμμαχία με τους Αθηναίους, επαναστάτησαν εναντίον τους κατά το 425 π.Χ., εισχώρησαν στη δωρική συμμαχία της νήσου (Θουκ. 4.4.1) και η φιλο-συρακοσιανή φατρία της πόλης άρχισε σταθερά να κερδίζει έδαφος. Λίγο μετά το Συνέδριο της Γέλας (424 π.Χ.), με αφορμή την αποστολή του Φαίακα στη νήσο, ξεσπά στάση στην πόλη (Θουκ. 4.65.1-2) και η κυβέρνηση, αδυνατώντας να επιβάλει την τάξη, καλεί σε βοήθεια τους

⁵⁸⁶ Caccamo Caltabiano 1993, 101-103.

⁵⁸⁷ Caccamo Caltabiano 1993, αρ. 603-606.

⁵⁸⁸ Για το άφλαστον στην τέχνη και τον συσχετισμό του με πολεμικά συμφραζόμενα, βλ. κεφάλαιο V. 1.1, σελ. 80, και υποσ. 220.

Λοκρούς. Οι τελευταίοι επαναφέρουν την τάξη και λίγο αργότερα αποσύρονται, εξαιτίας στάσης στις δικές τους αποικίες στην Ιταλία (Θουκ. 5.5.1-3). Η πόλη παραμένει πιστή στις Συρακούσες και αρνείται να αφήσει τους Αθηναίους να μπουν στο λιμάνι της κατά το 415 π.Χ. (Θουκ. 6.50.2), ενώ λίγο αργότερα μια ακόμα στάση ξεσπά, καθώς οι Αθηναίοι ζητούν για δεύτερη φορά από τη Μεσσήνη λιμάνι για τα πλοία τους (Θουκ. 6.74· Πλούτ. *Αлк.* 22.1). Οι σύμμαχοί τους στην πόλη υπόσχονται βοήθεια,⁵⁸⁹ αλλά ο ήδη εξόριστος Αλκιβιάδης αποκαλύπτει τις προθέσεις τους στη φιλο-συρακοσιανή φατρία.⁵⁹⁰ Η πράξη αυτή είχε ως αποτέλεσμα να σφραγιαστούν οι οπαδοί των Αθηναίων, ενώ η ένοπλη παρουσία των φιλο-συρακοσίων στη συνέλευση έδωσε τέλος στις προτάσεις για αποδοχή των Αθηναίων. Είναι προφανές ότι μια μικρή μερίδα των πολιτών, πιθανότατα οι Χαλκιδείς που είχαν ταχθεί με το μέρος των Αθηναίων κατά τη διάρκεια του πολέμου και στρέφονταν εναντίον των Δωριέων που υποστήριζαν τις Συρακούσες, έτρεφε ελπίδες από μια επικείμενη επιτυχία της αθηναϊκής εκστρατείας. Όμως, η δωρική μερίδα της πόλης ήταν πιο ισχυρή, καθώς, όχι μόνο ήταν καλύτερα οργανωμένη, αλλά και μπορούσε να στηρίζεται στη βοήθεια των περισσότερων ελληνικών πόλεων της Σικελίας, ιδιαίτερα των Συρακουσών, αλλά και των ντόπιων Σικελών.⁵⁹¹

Καθώς λοιπόν οι Μεσσήνιοι ήταν σύμμαχοι των Συρακοσίων, δεν θα ήταν τολμηρό να υποθέσουμε ότι εδώ, όπως και στις Συρακούσες, η εισαγωγή του ναυτικού συμβόλου στην κοπή αυτή, αλλά και η παρουσία της Νίκης στο πλευρό της προσωποποίησης της ίδιας της πόλης, αποτελεί μνεία στη νίκη των Συρακουσών εναντίον του Αθηναϊκού στόλου, στο πλαίσιο της αποτυχημένης Αθηναϊκής εκστρατείας του 415-413 π.Χ. (Θουκ. 6.8· 7.70-71).

⁵⁸⁹ Losada 1972, 66-71.

⁵⁹⁰ Westlake 1968, 224-25.

⁵⁹¹ Berger 1992, 54-55.

V. 1.8 ΙΜΕΡΑ

ΤΥΠΟΙ ΝΟΜΙΣΜΑΤΩΝ

Αργυρά τετράδραγμα, 455-440 π.Χ.

Η ΝΙΚΗ ΣΤΕΦΕΙ ΗΝΙΟΧΟ

1. Ε. ΙΜΕΡΑΙΟΝ. Συνωρίδα αρ. οδηγούμενη από ανδρική μορφή. Ανω ίπταται Νίκη δ., κρατώντας στεφάνι, με το οποίο στέφει τον ηνίοχο. Στο έξεργο αρ. αλέκτωρ. Στικτός κύκλος.

Ο. Η Νύμφη Ιμέρα σπένδει σε βωμό. Δ. Σειληνός βρέχεται από κρήνη σε σχήμα λεοντοκεφαλής.

Gabrici 1894, αρ. 112

Αργυρά ημίδραγμα, 445-409 π.Χ.

Η ΝΙΚΗ ΙΠΤΑΤΑΙ ΚΡΑΤΩΝΤΑΣ ΑΦΛΑΣΤΟΝ

2. Ε. Γυμνός νεανίας καθισμένος σε τράγο, που τρέχει δ. Κρατά με το αρ. χέρι κηρύκειο και με το δ. σαλπίζει. Στικτός κύκλος.

Ο. ΝΙΚΑ. Νίκη ίπταται αρ. Κρατά με το δ. χέρι άφλαστον τυλιγμένο με ταινία και με το αρ. ανασηκώνει τον χιτώνα της.

Gabrici 1894, αρ. 77

Αργυρά τετράδραχμα, 440-430/25 π.Χ.

Η ΝΙΚΗ ΣΤΕΦΕΙ ΗΝΙΟΧΟ

3. Ε. ΙΜΕΡΑΙΟΝ. Συνωρίδα δ. οδηγούμενη από ανδρική μορφή. Άνω ίπταται Νίκη αρ., κρατώντας στεφάνι, με το οποίο στέφει τον ηνίοχο. Στικτός κύκλος. Ο. Η Νύμφη Ιμέρα σπένδει σε βωμό. Δ. Σειληνός βρέχεται από κρήνη σε σχήμα λεοντοκεφαλής.

Gabrici 1894, αρ. 72

Χάλκινα, 415-409 π.Χ.

Η ΝΙΚΗ ΙΠΤΑΤΑΙ ΚΡΑΤΩΝΤΑΣ ΑΦΛΑΣΤΟΝ

4. Ε. Γυμνός νεανίας καθισμένος σε τράγο, που τρέχει δ. Κρατά με το αρ. χέρι κηρύκειο και με το δ. σαλπίζει. Στικτός κύκλος. Ο. ΙΜΕΡΑΙΟΝ. Νίκη ίπταται αρ. Κρατά με το δ. χέρι άφλαστον, στο πάνω μέρος του οποίου στεφάνι και στο κάτω ταινία και με το αρ. ανασηκώνει τον χιτώνα της. Στο πεδίο αρ. έξι στιγμές. Στικτός κύκλος.

Gabrici 1894, αρ. 103

Αργυρά τετράδραχμα, 410/409 π.Χ.

Η ΝΙΚΗ ΣΤΕΦΕΙ ΗΝΙΟΧΟ

5. Ε. Τέθριππο δ., οδηγούμενο από ανδρική μορφή. Άνω ίπταται Νίκη αρ., κρατώντας με το δ. χέρι στεφάνι με το οποίο στέφει τον ηνίοχο και με το αρ. πινακίδα με την επιγραφή ΜΑΙ. Στο έξεργο θαλάσσιος ίππος. Ο. Η Νύμφη Ιμέρα κατενώπιον σπένδει σε βωμό. Δ. Σειληνός βρέχεται από κρήνη σε σχήμα λεοντοκεφαλής.

Gabrici 1894, αρ. 114

ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΝΟΜΙΣΜΑΤΟΚΟΠΙΑ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ

Η Ιμέρα, στις βόρειες ακτές της Σικελίας, ιδρύθηκε γύρω στο 648 π.Χ. και κατοικήθηκε στην πλειοψηφία της από χαλκιδικής καταγωγής κατοίκους της Ζάγκλης, μαζί με κάποιους Δωριείς εξορίστους από τις Συρακούσες (Θουκ. 6.5.1· Στράβ. 6.2.6· Διόδ. 13.62.4· Έκατ. [*FGrHist* 1] απ. 78).⁵⁹²

Για λόγους που πιθανότατα σχετίζονται με τη θέση τους, ευνοϊκή για το εμπόριο στο Τυρρηνικό πέλαγος, η Ιμέρα και η Ζάγκλη, αποτέλεσαν τα πρώτα και σημαντικότερα νομισματοκοπεία της Σικελίας⁵⁹³ κατά τον ύστερο 6^ο και τις αρχές του 5^{ου} αι. π.Χ. Η Ιμέρα ξεκινά τη νομισματοκοπία της με μια πλούσια παραγωγή νομισμάτων κοντά στο 530 π.Χ.⁵⁹⁴ Γύρω στο 483 π.Χ. ο Θέρων, τύραννος του Ακράγαντα, καταλαμβάνει την πόλη, η οποία ελευθερώνεται το 470 π.Χ. χάρη στην επέμβαση των Συρακουσών, με αποτέλεσμα όμως να τεθεί αμέσως μετά υπό την επικυριαρχία τους, όπως και οι υπόλοιπες ελληνικές πόλεις της Σικελίας.⁵⁹⁵ Η πραγματική απελευθέρωση της πόλης συνέβη το 466 π.Χ., μετά δηλαδή την πτώση της τυραννίας των Δεινομενιδών, η οποία είχε ως επακόλουθο την έναρξη της αποκατάστασης της δημοκρατίας σε όλες τις πόλεις της Σικελίας. Το γεγονός αυτό σηματοδοτείται στην Ιμέρα από την παραγωγή μιας καινούργιας σειράς νομισμάτων, τα οποία υιοθετούν τους τύπους,⁵⁹⁶ αλλά και την υποδιαίρεση των νομισμάτων των Συρακουσών.⁵⁹⁷ Η πόλη συνεχίζει την κοπή αργυρών και χάλκινων εκδόσεων μέχρι και την καταστροφή της από τους Καρχηδονίους το 409/408 π.Χ. (Διόδ. 13.59.4-62.5), οπότε η περιοχή εγκαταλείφθηκε (Διόδ. 11.49.4· Στράβ. 6.2.6). Ωστόσο, ορισμένοι ερευνητές, με πρώτο τον Kraay,⁵⁹⁸ διατύπωσαν την άποψη ότι η πόλη λίγα χρόνια μετά την άλωσή της από τους Καρχηδονίους, γύρω στο 405 π.Χ., αναγεννήθηκε και έκοψε ξανά νομίσματα στο όνομά της. Την εκδοχή αυτή υποστηρίζουν και τα αρχαιολογικά τεκμήρια, που μαρτυρούν επανοικισμό της πόλης από το 405 π.Χ.⁵⁹⁹ Η νομισματική παραγωγή συνεχίζεται μέχρι το 383/82 π.Χ., όταν ο Διονύσιος Α΄ ηττάται στο Κρόνιο και η Ιμέρα περνά οριστικά στη σφαίρα της

⁵⁹² Gwynn 1918, 102· Rutter 1986, 149.

⁵⁹³ Holloway 1987, 1-14.

⁵⁹⁴ Kraay 1976, 208.

⁵⁹⁵ Barrett 1973, 31.

⁵⁹⁶ Ητοι την συνωρίδα, χωρίς όμως τη Νίκη που ίπταται πάνω από το άρμα.

⁵⁹⁷ Kraay 1976, 215· Arnold-Biucchi 1988, 96· Westermarck 1999, 427.

⁵⁹⁸ Kraay 1979, 40. Βλ. και Boehringer 1989, 29-39.

⁵⁹⁹ Adriani 1970, 15.

Καρχηδονιακής επιρροής (Διόδ. 15.16.3). Οι μεθύτερες αναφορές στην Ιμέρα θα πρέπει να αφορούν στους επιζώντες, οι οποίοι μετοίκησαν σε διπλανή πόλη, τις Θέρμες, όπως πληροφορούμαστε από τον Κικέρωνα (*Verr.* 2.2.86) και τον Διόδωρο (14.47.6, 56.2). Η νέα πόλη συνεχίζει να κόβει νομίσματα κατά τον 4^ο αι. π.Χ. στο όνομα των Θερμιτών,⁶⁰⁰ όταν τα σύνορα μεταξύ Καρχηδονιακής και ελληνικής επικράτειας βρίσκονται ανατολικά της πόλης, και στο όνομα των Ιμεραίων, μετά τη μάχη στον Κριμισσό και την ήττα των Καρχηδονίων το 342/41 π.Χ. (Διόδ. 16.79.5-6), όταν τα σύνορα μετακινούνται δυτικά.⁶⁰¹

ΤΕΧΝΟΤΡΟΠΙΑ

Ο πρώτος νομισματικός τύπος της Ιμέρας με την παρουσία της Νίκης υιοθετείται κατά την περίοδο 455-440 π.Χ. Πρόκειται για τον κλασικό τύπο του άρματος, που πρώτοι οι Συρακόσιοι εισήγαγαν στην εικονογραφία τους. Τα εν λόγω τετράδραχμα απεικονίζουν στην εμπρόσθια όψη συνωρίδα, που οδηγείται από ανδρική μορφή προς τα αριστερά. Στο πάνω μέρος της συνωρίδας ίπταται Νίκη προς τα δεξιά, έτοιμη να στέψει τον ηνίοχο με το στεφάνι που κρατά στα χέρια της. Στην οπίσθια όψη φιλοτεχνείται η Νύμφη Ιμέρα, κρατώντας φιάλη πάνω από βωμό, ενώ στα δεξιά της παράστασης Σειληνός βρέχεται από πηγή σε σχήμα λεοντοκεφαλής.

Το σώμα της θεότητας αρχικά καταλαμβάνει έναν αρκετά μεγάλο χώρο, δυσανάλογο σε σχέση με το μέγεθος της παράστασης. Στη συνέχεια, το σώμα μικραίνει αφύσικα, σε μια προσπάθεια πιθανώς να απομακρυνθεί από το άρμα, ενώ μόνο προς το τέλος της περιόδου αποκτά πιο σωστές αναλογίες σε σχέση με την υπόλοιπη παράσταση. Τα φτερά αποδίδονται συμπαγή καιγωνιώδη, στο πίσω μέρος του κορμού της θεότητας, ενώ σε ελάχιστα παραδείγματα γίνεται προσπάθεια για μια πιο φυσιοκρατική απόδοσή τους. Η θέση της Νίκης καθώς ίπταται πάνω από τους ίππους ποικίλει, άλλοτε μοιάζει να πετά προς τα πάνω ή προς τα κάτω και άλλοτε σε οριζόντια θέση. Σε γενικές γραμμές, οι χαρακτες δεν έχουν να επιδείξουν επιμελημένη απόδοση των λεπτομερειών στη μορφή της θεότητας. Η θέση της μοιάζει αδέξια, καθώς δεν ενσωματώνεται στον εικονογραφικό τύπο, γεγονός που δημιουργεί την αίσθηση πως έχει έναν παραπληρωματικό μόνο ρόλο στην παράσταση.

⁶⁰⁰ Βλ. κεφάλαιο V. 1.11, σελ. 225.

⁶⁰¹ Boehringer 1989, 35-36.

Κατά την επόμενη νομισματική περίοδο της πόλης (440-430/25 π.Χ.) επαναλαμβάνεται ο τύπος του άρματος. Αυτή τη φορά κινείται προς τα δεξιά, ενώ η Νίκη ίπταται προς την αντίθετη κατεύθυνση, προσφέροντας και πάλι το στεφάνι στον ηνίοχο. Στις εν λόγω κοπές η θεότητα φαίνεται να έχει βρει την πραγματική της θέση στο νόμισμα. Η χάραξή της, τη στιγμή του πετάγματος, γίνεται με αρκετή φροντίδα και έχουν αρχίσει να διαφαίνονται λεπτομέρειες από το σώμα και το φτέρωμά της. Η παράσταση αποκτά δυναμισμό και ένταση, καθώς η Νίκη μοιάζει να ξεπηδά από τον ουρανό με ορμή και ταχύτητα, έτοιμη να αποθέσει το στεφάνι της νίκης στον ηνίοχο του άρματος. Τα φτερά, σε κατακόρυφη, σε σχέση με τον κορμό, θέση, επιτείνουν ακόμα περισσότερο την αίσθηση της ορμητικής ουράνιας κατάβασης, όπως και το ραδινό σώμα της Νίκης, ενδεδυμένο με χιτώνα, που μοιάζει κι αυτός να παρασύρεται από την ταχύτητα του ανέμου. Η θέση του σώματος, ιδιαίτερα των φτερών και των κάτω άκρων, τα οποία σχηματίζουν ένα καμπύλο V, είναι ιδιαίτερα χαρακτηριστική στην τέχνη. Πανομοιότυπη είναι η παράσταση της Νίκης καθώς στέφει τον ηνίοχο άρματος σε κρατήρα του ζωγράφου των Αναβατών από τη Λουκανία.⁶⁰² Ομόλογη είναι και η απόδοση της Νίκης σε σικελική λύκηθο, χρονολογημένη το 450 π.Χ.,⁶⁰³ σε στάμνο του Πολυγνώτου⁶⁰⁴ και σε σύγχρονο γαμικό λέβητα από την κυρίως Ελλάδα.⁶⁰⁵ Οι χαράξεις της εν λόγω ομάδας είναι τεχνοτροπικά παράλληλες με τις πρώτες σφραγίδες της περιόδου 440-430 π.Χ. από τη Γέλα⁶⁰⁶ και μία σειρά νομισμάτων της περιόδου 425-410 από την Κατάνη.⁶⁰⁷ Η παρατήρηση αυτή καθιστά εύλογο το συμπέρασμα ότι οι πόλεις θα πρέπει να χρησιμοποίησαν κοινό χαρακτή, προκειμένου να φιλοτεχνήσει τα νομίσματά τους. Μάλιστα, θεωρώ ότι ο χαρακτής προήλθε από την ίδια την Ιμέρα, καθώς εδώ η τεχνοτροπία αφορά τις σφραγίδες όλης της περιόδου και όχι μόνον ένα περιορισμένο αριθμό κοπών, όπως στα νομισματοκοπεία της Γέλας και της Κατάνης.

Στον επόμενο εικονογραφικό τύπο της πόλης, ο οποίος υιοθετείται για να κοσμήσει τα ημίδραχμα της περιόδου 445-409 π.Χ., η Νίκη κρατά τον πρωταγωνιστικό ρόλο στην παράσταση. Εμφανίζεται μόνη στο πεδίο του νομίσματος, κρατώντας με το δεξί χέρι άπλαστον διακοσμημένο με ταινία, ενώ με το αριστερό χέρι ανασηκώνει με χάρη τον χιτώνα της. Η τοποθέτηση των κάτω άκρων,

⁶⁰² Trendall 1967, 97, αρ. 510.

⁶⁰³ ARV² 669, 44.

⁶⁰⁴ ARV² 1928, 9.

⁶⁰⁵ ARV² 1126, 1.

⁶⁰⁶ Jenkins 1970, αρ. 371-375.

⁶⁰⁷ Rizzo 1946, πίν. 11, αρ. 4-7.

λυγισμένων με χάρη και ελαφρότητα, καθώς αναδιπλώνονται κοντά στο σώμα, υποδηλώνει ότι η Νίκη αιωρείται στην επιφάνεια του εδάφους. Η μορφή της αποδίδεται σε στάση τρία τέταρτα, ενώ μόνο η κεφαλή αποδίδεται κατά τομή. Το σώμα της σε πολλές από τις κοπές είναι ακόμα αρκετά στιβαρό και η κόμμωσή της είναι επιμελημένη με τον χαρακτηριστικό κρωβύλο στο πάνω μέρος του κεφαλιού, όπως και στην περίφημη χάλκινη κεφαλή «Νίκης» από την Αγορά της Αθήνας, χρονολογημένη γύρω στο 420 π.Χ.⁶⁰⁸ Η θεότητα είναι ενδεδυμένη με λεπτό χιτώνα, ο οποίος καλύπτει τα χέρια μέχρι τους αγκώνες, και ιμάτιο, η άκρη του οποίου πέφτει χαλαρά πάνω από το δεξί χέρι με ζητοειδείς απολήξεις. Το ένδυμα αποδίδεται με προσοχή και επιμέλεια, και, ενώ στα πρωιμότερα νομίσματα χαράσσεται σχετικά βαρύ και άκαμπτο, στα υστερότερα μοιάζει ελαφρύ και σχεδόν διάφανο στο κάτω μέρος του, αφήνοντας να διαφανούν αρκετές από τις λεπτομέρειες του σώματος. Οι πτυχώσεις χαράσσονται με ιδιαίτερη φροντίδα, προσδίδοντας φυσιοκρατικό χαρακτήρα στο ανασήκωμα του κάτω μέρους του χιτώνα από το χέρι της θεότητας. Το ανασήκωμα του ενδύματος αποτελεί μια κλασική στάση της θεότητας, η οποία αποτέλεσε κοινό τόπο, τόσο στη νομισματική, όσο και στις υπόλοιπες μορφές τέχνης, κυρίως σε προγενέστερες περιόδους, συνδυαζόμενη με τη στάση του «έν γούνασιν δρόμου». Ωστόσο, εξακολουθεί να χρησιμοποιείται και στα μεθύτερα χρόνια, καθώς την ίδια λεπτομέρεια, απαντούμε στην απόδοση της Νίκης στα τετράδραχμα της Κατάνης, χρονολογημένα στην περίοδο 461-450 π.Χ.,⁶⁰⁹ στα ημίδραχμα του 405 π.Χ. από την Καμάρινα⁶¹⁰ και στα διώβολα από την Τέρινα του 420-400 π.Χ.⁶¹¹ Τα φτερά, συνεσταλμένα πίσω από το σώμα, απεικονίζονται στο πάνω μέρος πλούσια, με καμπύλες γραμμές και στο κάτω περισσότερο λιτά, με ευθείες χαράξεις.

Ο ίδιος τύπος επαναλαμβάνεται και σε χάλκινα νομίσματα της πόλης, με τη διαφορά ότι το άφλαστον σε κάποιες από τις κοπές είναι στολισμένο στο πάνω μέρος του με στεφάνι. Η τεχνοτροπία της παράστασης συνηγορεί σε μια υστερότερη χρονολόγηση των νομισμάτων αυτών. Η μορφή της θεότητας αποδίδεται περισσότερο ραδινή και αιθέρια, απελευθερωμένη από αρχαϊκές συμβάσεις. Το ένδυμα μοιάζει πια εντελώς διάφανο, αγκαλιάζοντας το σώμα και αποκαλύπτοντας τις λεπτομέρειες, τόσο στο κάτω, όσο και στο άνω μέρος του. Η μέση είναι σφιγμένη με τον ζωστήρα.

⁶⁰⁸ Thompson 1972, 190-91, πίν. 98.

⁶⁰⁹ BMC (Sicily) 3. Βλ. κεφάλαιο V. 1.4, σελ. 118.

⁶¹⁰ Westermarck και Jenkins 1980, αρ. 169. Βλ. κεφάλαιο V. 1.6, αρ. 4.

⁶¹¹ Holloway και Jenkins 1983, αρ. 79. Βλ. κεφάλαιο V. 2.1, αρ. 10.

Τέλος, η κίνηση έχει αποκτήσει περισσότερη ελευθερία, με κάθε μέλος της θεότητας να συμμετέχει αρμονικά στο αιθέριο αυτό πέταγμα.

Η δημιουργία της ψευδαίσθησης ότι η θεότητα κατεβαίνει αιωρούμενη, εφορμά θα λέγαμε, από τον ουρανό – γεγονός που προβάλλει τον χαρακτήρα της ως θεάς – καθώς και η απόδοση των πτυχώσεων του διαφανούς ενδύματος, που αποκαλύπτει με μοναδικό τρόπο τις λεπτομέρειες του σώματος, καθώς κυματίζει προς τα πίσω, είναι τεχνοτροπικά ανάλογες με την τάση της εποχής, θυμίζοντας έργα όπως τη Νίκη του Παιωνίου στην Ολυμπία⁶¹² και προοιωνίζοντας τις Νίκες των ακρωτηρίων του ναού του Ασκληπιού στην Επίδαυρο,⁶¹³ όπου επιτυγχάνεται η ολοκληρωμένη έκφραση της ελεύθερης αβαρούς αιώρησης. Την ίδια φιλοσοφία στη στάση του σώματος και τη χάραξη του ενδύματος συναντούμε σε παράσταση Νίκης σε κρατήρα από τη Μ. Ελλάδα, ο οποίος χρονολογείται γύρω στο 430 π.Χ.,⁶¹⁴ καθώς και σε κρατήρα από το Μπάρι με σκηνή από τη γέννηση του Διονύσου, της περιόδου 410-400 π.Χ.⁶¹⁵ Ομόλογες είναι και οι παραστάσεις της Νίκης στις δραχμές, τα ημίδραχμα και τις λίτρες της περιόδου 410-405 π.Χ. από την Καμάρινα.⁶¹⁶

Στην τελευταία περίοδο, πριν την καταστροφή της πόλης από τους Καρχηδονίους, ανήκουν και οι τελευταίες εκδόσεις με την παρουσία της Νίκης. Πρόκειται και πάλι για τετράδραχμα με τον τύπο του άρματος, όμως, αυτή τη φορά απεικονίζεται ένα τέθριππο, το οποίο κινείται με ταχύτητα προς τα δεξιά. Εδώ, η χάραξη της Νίκης είναι ιδιαίτερα επιμελημένη, όπως και η υπόλοιπη παράσταση εξάλλου, με περισσή φροντίδα για την απόδοση των λεπτομερειών, στο σώμα και στο πτέρωμα της μορφής. Ο καλλιτέχνης, επηρεασμένος από τη δουλειά του Ευαίνετου, τοποθετεί στα χέρια της Νίκης μια πινακίδα, στην οποία αναγράφεται πιθανότατα το όνομά του (ΜΑΙ). Ωστόσο, η θέση των ίππων με τις κεφαλές τους στραμμένες σε διαφορετικές κατευθύνσεις και η χάραξη της Νίκης, με τις πλούσιες πτυχώσεις του χιτώνα να παρασύρονται από τις ριπές του ανέμου θυμίζουν περισσότερο τα υπογεγραμμένα από τον Ευκλείδα τετράδραχμα των Συρακουσών,⁶¹⁷ χρονολογημένα περίπου το 411 π.Χ.⁶¹⁸

⁶¹² Goulaki-Voutira 1992, αρ. 137.

⁶¹³ Crome 1951, 20-22, πίν. 1-3· Goulaki-Voutira 1992, αρ. 144-145 (380/70 π.Χ.).

⁶¹⁴ Paris CVA 17, πίν. 42, αρ. 1-3.

⁶¹⁵ Boardman *et al.* 1990, αρ. 2927.

⁶¹⁶ Westermarck και Jenkins 1980, αρ. 167, 169, 173. Βλ. κεφάλαιο V. 1.6, αρ. 3 και 4.

⁶¹⁷ Tudeer 1913, αρ. 20-21.

⁶¹⁸ Jongkees 1941, 58.

ΣΥΜΒΟΛΙΣΜΟΣ

Ο Gabrici ήταν ο πρώτος, αλλά και ο μόνος, που ασχολήθηκε συνολικά με τη νομισματοκοπία της Ιμέρας, στο μνημειώδες σύνταγμα που εξέδωσε το 1894,⁶¹⁹ όπου μελετά τα νομίσματα που εκδόθηκαν από την πόλη από την έναρξη της παραγωγής της έως και το 409 π.Χ. Αρκετά χρόνια αργότερα, οι Gutmann και Schwabacher επανεξέτασαν τα νομίσματα της Ιμέρας σε άρθρο τους,⁶²⁰ το οποίο όμως περιλαμβάνει μόνο τα τετράδραχμα και τα δίδραχμα της περιόδου 472 έως 409 π.Χ.

Η Νίκη αποτυπώνεται για πρώτη φορά στη νομισματοκοπία της Ιμέρας σε τετράδραχμα, τα οποία εντάσσονται σε μια περίοδο, οπότε η πόλη εκδίδει μια εντελώς καινούργια σειρά νομισμάτων, ως επακόλουθο της απελευθέρωσής της από την ακραγαντινή τυραννία. Η ανανέωση αφορά τόσο στους τύπους, οι οποίοι απομακρύνονται από τις προγενέστερες απεικονίσεις του πετεινού και του καρκίνου, όσο και στις νομισματικές αξίες, καθώς το ακραγαντινό δίδραχμο αντικαθίσταται τώρα από το συρακοσιανό τετράδραχμο. Τα τετράδραχμα αυτά απεικονίζουν στην εμπρόσθια όψη τους τον εικονογραφικό τύπο του άρματος, που οδηγείται από ανδρική μορφή, ενώ η Νίκη ίπταται στο πάνω μέρος, έτοιμη να στέψει τον ηνίοχο. Τα εν λόγω νομίσματα είχαν ενταχθεί τόσο από τον Gabrici, όσο και από τους Gutmann και Schwabacher στην περίοδο από το 472 π.Χ. έως το 409 π.Χ.

Ο τύπος της συνωρίδας, χωρίς όμως τη Νίκη, παριστάνεται επίσης στην εμπρόσθια όψη τετραδράχμων, στα οποία η επιγραφή ΠΕΛΟΨ διακρίνεται πάνω από τη συνωρίδα, ενώ στην οπίσθια εικονίζεται γυναικεία μορφή, η οποία ταυτίζεται από επιγραφή με τη Νύμφη Ιμέρα. Τα νομίσματα αυτά χρονολογήθηκαν από τους Gutmann και Schwabacher στο μέσον της σειράς των τετραδράχμων (460-450 π.Χ.).⁶²¹ Καθώς, όμως, είναι γνωστή η σύνδεση του Πέλοπα με τους Ολυμπιακούς αγώνες, ως μυθικού ιδρυτή τους, αρκετοί ερευνητές συνέδεσαν την παράσταση αυτή με τη νίκη του Εργοτέλη της Ιμέρας στους Ολυμπιακούς αγώνες το 472 π.Χ., θεωρώντας, παράλληλα, ότι κατά την περίοδο αυτή αποτινάχθηκε και ο ζυγός της ακραγαντινής τυραννίας από την πόλη.⁶²² Σε μια πρωιμότερη χρονολόγηση, εξάλλου, συνηγορεί και η τεχνοτροπία της παράστασης, η οποία, πράγματι, συγκρινόμενη με

⁶¹⁹ Gabrici 1894, 1895.

⁶²⁰ Gutmann και Schwabacher 1929, 101-144.

⁶²¹ Gutmann και Schwabacher 1929, 109-111.

⁶²² Head 1911², 145· Farnel 1932, 64· Jenkins 1990, 89.

τα υπόλοιπα τετράδραγμα, βοηθά στο να τοποθετηθούν τα νομίσματα αυτά στην αρχή και όχι στο μέσον της σειράς.

Ωστόσο, το άρθρο του Barrett, ο οποίος έριξε φως στη χρονολόγηση, τόσο των νικών του Εργοτέλη, όσο και των ιστορικών γεγονότων που διαδραματίζονται κατά την περίοδο αυτή, οδήγησε σε μια εντελώς νέα θεώρηση. Σύμφωνα με τον ίδιο, η απελευθέρωση των Ιμεραίων από τον Ακράγαντα θα πρέπει να χρονολογηθεί κατά το 470 π.Χ. Άρα, τα νομίσματα με την επιγραφή ΠΕΛΟΥΘ θα πρέπει να συνδεθούν με κάποια ολυμπιακή νίκη του Εργοτέλη μετά τη χρονολογία αυτή και, σύμφωνα και πάλι με τον συγγραφέα, η επόμενη νίκη του έλαβε χώρα κατά το 464 π.Χ.⁶²³

Όπως επισημαίνει ο Barrett, η πραγματική απελευθέρωση της Ιμέρας από την τυραννία δεν συνέβη παρά το 466 π.Χ., μετά δηλαδή την πτώση του Θρασύβουλου και την εγκαθίδρυση δημοκρατίας στις Συρακούσες. Στα χρόνια μετά το 470 π.Χ. η Ιμέρα, παρότι ελεύθερη από τους Ακραγαντίνους, βρίσκεται υπό την κυριαρχία των Συρακουσών, όπως και η υπόλοιπη Σικελία. Χωρίς να υπόκειται στον άμεσο έλεγχο του τυράννου – καθώς είχε στείλει μαζί με άλλες πόλεις βοήθεια στους στασιαστές από τις Συρακούσες – θα πρέπει να της είχε επιβληθεί κυβέρνηση από Συρακοσίους, αλλά και να είχαν εγκατασταθεί εκεί βετεράνοι μισθοφόροι του Ιέρωνα.⁶²⁴

Ο Kraay, ακολουθώντας την άποψη του Barrett, προχωρεί παραπέρα τον συλλογισμό και θεωρεί ότι η ημερομηνία της πραγματικής απελευθέρωσης της Ιμέρας, ήτοι το 466 π.Χ., σηματοδοτεί και την έναρξη της νέας σειράς των νομισμάτων της πόλης. Συνδέει λοιπόν τα νομίσματα με την επιγραφή ΠΕΛΟΥΘ με τη νίκη του Εργοτέλη, αφήνοντας όμως μόλις δύο χρόνια για την κυκλοφορία της πρώτης σειράς με τη συνωρίδα που στέφεται από τη Νίκη.⁶²⁵

Το άρθρο της Arnold-Biucchi ήρθε να ρίξει φως στη χρονολόγηση των τετραδράχμων της Ιμέρας. Με βάση τους «θησαυρούς», αλλά και τεχνοτροπικές παρατηρήσεις η ερευνήτρια τοποθετεί τη σειρά με τον Πέλοπα στην έναρξη της νέας περιόδου για το νομισματοκοπείο της Ιμέρας, ήτοι στο 464-460 π.Χ., την επόμενη σειρά με τη Νίκη να στέφει τον ηνίοχο που οδηγεί τη συνωρίδα προς τα αριστερά στο 455-440 π.Χ. και τέλος, τη συνωρίδα προς τα δεξιά κατά το 440-430/25 π.Χ.⁶²⁶

Όπως φαίνεται, λοιπόν, οι Ιμεραίοι εισάγουν στην πόλη έναν ήδη καθιερωμένο και ευρύτατα διαδεδομένο τύπο, τον τύπο του άρματος, τον

⁶²³ Barrett 1973, 23-35.

⁶²⁴ Barrett 1973, 31.

⁶²⁵ Kraay 1976, 215 και υποσ. 2.

⁶²⁶ Arnold-Biucchi 1988, 85-100.

χρησιμοποιούν, όμως, προσδίδοντάς του έναν καθαρά τοπικό συμβολισμό, καθώς τον συνδέουν με ένα γεγονός που αφορά την ίδια την πόλη, μια μεγάλη νίκη στο αθλητικό πεδίο, τη νίκη του Εργοτέλη στους Ολυμπιακούς του 464 π.Χ.

Η 12^η Ολυμπιακή Ωδή, γραμμένη, τελικά, όπως αποδεικνύει με πειστικά επιχειρήματα ο Barrett, για τη νίκη του Εργοτέλη στους Πυθικούς αγώνες το 466 π.Χ.,⁶²⁷ προσθέτει επιπλέον στοιχεία στην υπόθεση. Ο Πίνδαρος, αναφερόμενος στον νικητή, σημειώνει, *Εργοτέλες, θερμά Νυμφάν λουτρά βαστάζεις*. Ο στίχος είχε αρχικά ερμηνευθεί ως μεταφορικός, όμως ο Christ,⁶²⁸ αλλά και ο Hamilton⁶²⁹ υποστήριξαν μια κυριολεκτική ερμηνεία του στίχου. Ο τελευταίος, μάλιστα, χρησιμοποιεί τον τύπο της οπίσθιας όψης των νομισμάτων της Ιμέρας ως κύριο επιχείρημα της άποψής του, καίτοι διστάζει να θεωρήσει τις κοπές αυτές ως αναμνηστικές της συγκεκριμένης νίκης, ισχυριζόμενος ότι απλώς αποτέλεσαν πηγή έμπνευσης για την περιγραφή του Πινδάρου. Τα τελευταία δεδομένα σχετικά με τη χρονολόγηση αυτών των νομισμάτων ασφαλώς αποκλείουν το ενδεχόμενο να τα είχε υπόψη του ο Πίνδαρος, καθότι πλέον τοποθετούνται χρονικά από το 455 π.Χ. και εξής, δεν αποκλείουν όμως το γεγονός, να εμπνεύστηκαν οι ίδιοι οι χαρακτές από την ωδή του Πινδάρου.

Ομολογουμένως, ο ισχυρισμός ότι η εισαγωγή του τύπου της Νίκης που στέφει το άρμα στα τετράδραχμα της Ιμέρας συνδέεται με τη νίκη του Εργοτέλη είναι παρακινδυνευμένος, καθώς αυτά εκδίδονται το 455 π.Χ., δηλαδή 10 και πλέον χρόνια μετά τη νίκη του αθλητή.

Ωστόσο, δεν μπορεί παρά να μας βάλει σε σκέψεις η οπίσθια όψη τους, καθότι η σκηνή των λουτρών αναφέρεται στην ωδή σε άμεση σχέση με τον νικητή. Ο Εργοτέλης ήταν ένας πολύ σημαντικός αθλητής για την Ιμέρα,⁶³⁰ καθώς είχε κερδίσει συνολικά σε οκτώ πανελλήνιες αθλητικές διοργανώσεις (δύο στην Ολυμπία⁶³¹ και από δύο στους Δελφούς, στα Νέμεα και στα Ίσθμια, Πaus. 6.4.11).⁶³² Παρότι είχε γεννηθεί στην Κρήτη, είχε γίνει πολίτης της Ιμέρας, όταν μετά από στάση αναγκάστηκε να εγκαταλείψει την πατρίδα του (Πaus. 6.4.11· Πίνδ., *Ολ.* 12· Φλέγ. [*FGrHist* 415] απ. 1.13). Για τις νίκες του ανατέθηκε στην Ολυμπία χάλκινο άγαλμα,

⁶²⁷ Barrett 1973, 23.

⁶²⁸ *Apud* Hamilton 1984.

⁶²⁹ Hamilton 1984, 261-64.

⁶³⁰ Για τον Εργοτέλη, τις τιμές που του αποδόθηκαν και την σπουδαιότητα των νικών του για την Ιμέρα, βλ. Hornblower 2004, 84, 157-59, 191-94.

⁶³¹ Morretti 1957, αρ. 224, 251.

⁶³² Barrett 1973, 25.

το οποίο χρονολογείται, με βάση την επιγραφή που το συνοδεύει, περίπου στα μέσα του 5^{ου} αι. π.Χ.⁶³³

Κατά τη γνώμη μου, η επιλογή του θέματος του τεθρίππου που στέφεται από Νίκη δεν αντανακλά μόνο την ολοένα αυξανόμενη επικράτηση του τύπου στα ελληνικά νομισματοκοπεία της Σικελίας. Όπως έχει ήδη διαφανεί από τη μελέτη των εν λόγω παραστάσεων στη νήσο, η εισαγωγή του τύπου, σχεδόν σε κάθε περίπτωση, συνδέεται με κάποιο ιστορικό γεγονός, που αφορά σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό την εκδίδουσα αρχή. Η σπουδαιότητα του συγκεκριμένου αθλητή για την Ιμέρα καθιστά βέβαιο, θεωρώ, το συσχετισμό της παράστασης με την ευγνωμοσύνη της πόλης προς τον Εργοτέλη και τις πλείστες τιμές, που θεωρείτο δόκιμο να του αποδοθούν, ακόμα και χρόνια μετά τις νίκες του, όπως άλλωστε και το άγαλμα που ανατέθηκε στην Ολυμπία γύρω στο 450 π.Χ.

Ο δεύτερος νομισματικός τύπος με απεικόνιση Νίκης εισάγεται στην οπίσθια όψη μιας σειράς ημιδράχμων. Η Νίκη ίπταται, κρατώντας με το δεξί χέρι άφλαστον κοσμημένο με ταινία, ενώ με το αριστερό χέρι η θεότητα ανασηκώνει τον χιτώνα της. Το άφλαστον, αν και καθιερώνεται στα υστερότερα χρόνια ως σύμβολο της Νίκης στα νομίσματα, κατά την περίοδο αυτή αποτελεί έναν μάλλον ασυνήθιστο τύπο. Το μοναδικό άλλο παράδειγμα της ίδιας περιόδου προέρχεται από χάλκινο νόμισμα, αβέβαιης απόδοσης, πιθανώς από τους Μαμερτίνους, το οποίο μάλιστα απεικονίζει τον ίδιο ακριβώς τύπο με εκείνον της Ιμέρας.⁶³⁴ Αργότερα, εισάγεται στα νομίσματα των Συρακουσών (413 π.Χ.) και της Μεσσήνης (412 π.Χ.) στο χέρι της Νίκης που στέφει φτερωτό νέο (Ερωτα ή Αγώνα) ή την προσωποποιημένη Μεσσήνη⁶³⁵ και σε στατήρα από ήλεκτρο της Κυζίκου (410 π.Χ.), όπου η Νίκη γονατισμένη κρατά το άφλαστον.⁶³⁶ Το θέμα του άφλαστου κοσμημένου με ταινία δεν είναι ασυνήθιστο στην τέχνη και το συναντούμε, για παράδειγμα, σε καμπανική υδρία με σκηνή αναχώρησης, όπου διαφαίνεται η ταινία να κοσμεί την πρύμνη του πλοίου.⁶³⁷

Το αξιοσημείωτο των κοπών της Ιμέρας είναι ότι φέρουν επιγραφή, η οποία ταυτίζει τη μορφή με τη Νίκη (ΝΙΚΑ). Όπως παρατηρούμε, στον ελλαδικό χώρο συναντούμε επτά ακόμα περιπτώσεις, στις οποίες η μορφή της Νίκης ταυτίζεται μέσω της επιγραφής: πέντε από αυτές αφορούν σε νομίσματα της Κ. Ιταλίας και της

⁶³³ SEG 11 (1950), 1123a· Jeffery 1990, 246, «unlikely to be much, if at all, later than 450».

⁶³⁴ BMC (Sicily) 1.

⁶³⁵ Tudeer 1913, αρ. 46. Βλ. κεφάλαιο V. 1.1, σελ. 61 (Συρακούσες)· Caccamo Caltabiano 1993, αρ. 599. Βλ. κεφάλαιο V. 1.7, σελ. 171 (Μεσσήνη).

⁶³⁶ Greenwell 1887, αρ. 52. Βλ. κεφάλαιο V. 4.1.α, αρ. 3.

⁶³⁷ Trendall 1967, 330, αρ. 765. Βλ. και Blatter 1984, 594, αρ. 2.

Σικελίας.⁶³⁸ Καθώς η θεότητα Νίκη ήταν προσφιλής στη Σικελία, αν κρίνουμε από τις απεικονίσεις της στα νομίσματα, αλλά και στις άλλες μορφές τέχνης, η εισαγωγή της επιγραφής πολύ πιθανόν να επιλέχθηκε για να τονίσει το νικηφόρο γεγονός, το οποίο επιθυμούσαν να μνημονευθεί. Το άφλαστον, όπως έχουμε ήδη σχολιάσει, χρησιμοποιήθηκε ευρέως ως σύμβολο ναυτικής νίκης, τόσο στα νομίσματα, όσο και στις άλλες μορφές τέχνης.⁶³⁹ Θα μπορούσε λοιπόν και εδώ να χρησιμοποιείται με παρόμοιο συμβολισμό.⁶⁴⁰ Προς την ίδια κατεύθυνση οδηγεί και η παράσταση της εμπρόσθιας όψης, όπου απεικονίζεται, σύμφωνα με τον Lacroix,⁶⁴¹ ο Πάνας έφιππος, κρατώντας κηρύκειο και σαλπίζοντας μέσα από ένα κοχύλι. Γνωρίζουμε ότι ο Πάνας ήταν επίσης θεότητα των υδάτων και προστάτευε τις δραστηριότητες των αλιέων (Θεόκρ. 5.14· Φιλοστέφ. [FGrHist 3] απ. 25· Οππ. Αν, Αλ. 3.15· ΑΠ [Λεωνίδα εκ Τάραντος] 6.13).⁶⁴²

Ο Gabrici, ο Hill, η Baldwin-Brett, αλλά και ο Rizzo συνδέουν την απεικόνιση αυτή με τη νίκη στην Ιμέρα το 480 π.Χ., σημειώνοντας ότι η Νίκη με το άφλαστον συμβολίζει την αρπαγή των τροπαίων από τα καμένα πλοία των Καρχηδονίων.⁶⁴³ Ο ισχυρισμός αυτός δεν φαίνεται πιθανός, καθώς από τη νίκη αυτή μεσολαβεί ένα κενό αρκετών ετών, κατά τη διάρκεια του οποίου οι τύποι που επιλέχθηκαν να σφραγίσουν τα νομίσματα δεν μνημονεύουν τη μεγάλη αυτή νίκη. Οι Bellinger και Berlincourt ερμηνεύουν τον τύπο, ως μνεία της ήττας των Αθηναίων το 413 π.Χ., η οποία και σήμανε το τέλος της μεγάλης σικελικής εκστρατείας τους.⁶⁴⁴

Όμως, οι Westermarck και Jenkins⁶⁴⁵ δίκαια σημειώνουν ότι είναι μάλλον αβέβαιο, και θα προσέθετα αδύνατον, τα νομίσματα αυτά να συνδέονται με μία από τις δύο αυτές μάχες: τα πρωιμότερα νομίσματα δεν χρονολογούνται πριν το 450 π.Χ. και τα μεταγενέστερα δεν ξεκινούν τόσο αργά, όσο το 413 π.Χ. Ο Lacroix θεωρεί ότι η ναυτική δύναμη της πόλης επαρκεί για να ερμηνεύσει τον τύπο αυτό.⁶⁴⁶ Η πρόταση αυτή δεν μπορεί φυσικά να αποκλειστεί, καθότι είναι αλήθεια ότι η πόλη αποτέλεσε

⁶³⁸ SNG München 1253, 1293 (Βρέττιοι, 215-205 π.Χ.)· Holloway και Jenkins 1983, αρ. 1 (Τέρνα, 460-440 π.Χ.)· BMC (Sicily) 11 (Ιπώνιο, 296 π.Χ.)· Head 1911², αρ. 92 (Κρότωνας, 3^{ος} αι. π.Χ.)· SNG Cop. 1095 (Λουκανία, 3^{ος} αι. π.Χ.).

⁶³⁹ Βλ. κεφάλαιο V. 1.1, σελ. 80 και υποσ. 220.

⁶⁴⁰ Όπως σημειώνει ο Gardner (1883, 108), «She seems connected with naval war rather than with the games».

⁶⁴¹ Lacroix 1979, 273-76.

⁶⁴² Για τον συσχετισμό του Πάνα με τα ύδατα, βλ. Herbig 1949, 23-24, 45.

⁶⁴³ Gabrici 1894, 56· Hill 1903, 68· Baldwin-Brett 1938, 25· Rizzo 1938, 56.

⁶⁴⁴ Bellinger και Berlincourt 1962, 18.

⁶⁴⁵ Westermarck και Jenkins 1980, 77.

⁶⁴⁶ Lacroix 1979, 273. Σχετικά με τη ναυτική δύναμη της Ιμέρας, βλ. Πίνδ., Ολ. 12.3.

ένα πολύ σημαντικό λιμάνι της Σικελίας.⁶⁴⁷ Ωστόσο, όπως ήδη σχολιάσαμε, η εικονογραφική χρήση του άφλαστου είναι ευρέως συνδεδεμένη με ναυτικές νίκες. Όσον αφορά στα νομίσματα της κλασικής περιόδου, η παρουσία του στο χέρι της Νίκης στα νομίσματα των Συρακουσών και της Μεσσήνης αποτελεί μνεία στη νίκη των Συρακουσών εναντίον του Αθηναϊκού στόλου το 413 π.Χ. και στα νομίσματα της Κυζίκου συνδέεται με τη νίκη των Αθηναίων και του Αλκιβιάδη εναντίον του σπαρτιατικού στόλου, στη ναυμαχία έξω από την Κύζικο, το 410 π.Χ. Ενισχυτικά για τη σύνδεση της παράστασης στα νομίσματα της Ιμέρας με μια ναυτική νίκη, δρα και το γεγονός ότι κατά την ίδια, πιθανότατα, περίοδο εκδίδονται από την πόλη οβολοί και ημιοβόλια, τα οποία κοσμούνται με τις παραστάσεις ανδρικής κεφαλής με αττικό κράνος στην εμπρόσθια και ζεύγους περικνημίδων στην οπίσθια όψη,⁶⁴⁸ δηλαδή καθαρά πολεμικού περιεχομένου θέματα, τα οποία είθισται να συνδυάζονται με στρατιωτικά γεγονότα. Ομόλογες είναι και οι παραστάσεις κράνους και περικνημίδων στα δίδραχμα της περιόδου 492-485 π.Χ. από την Καμάρινα, τα οποία, σύμφωνα με τους Westermarck και Jenkins, συσχετίζονται με την εκστρατεία του τυράννου Ιπποκράτη εναντίον των Συρακουσών, κατά τη διάρκεια της οποίας κατέλαβε, πιθανότατα, την Καμάρινα.⁶⁴⁹

Δυστυχώς, μετά την έκδοση του συντάγματος των νομισμάτων της Ιμέρας από τον Gabrici το 1894, οι ερευνητές δεν ασχολήθηκαν διεξοδικά με τα ημίδραχμα της πόλης. Ο Gabrici τα τοποθετεί συνολικά στο διάστημα 470-410 π.Χ.,⁶⁵⁰ ενώ ο Cutroni πρότεινε την περίοδο 430-409 π.Χ.⁶⁵¹ Ασφαλώς, με βάση τους «θησαυρούς», είναι η χρονολόγησή τους μετά το 450 και πριν το 409 π.Χ.⁶⁵²

Η τεχνοτροπία των αργυρών αυτών νομισμάτων ενισχύει την έναρξη της παραγωγής τους κοντά στο 450 π.Χ. Η απόδοση του ενδύματος και των πτυχώσεων, οι οποίες πέφτουν περισσότερο βαριές και άκαμπτες, αλλά και το σώμα της θεότητας, με αναλογίες λιγότερο ραδινές, διαπνέονται ακόμα από μια αρχαϊκή διάθεση. Επιπροσθέτως, η χάραξη της παράστασης είναι συγγενής τεχνοτροπικά με την απόδοση της Νύμφης και του ενδύματός της στην οπίσθια όψη διδράχμων, που

⁶⁴⁷ Bonacasa 1992, 135.

⁶⁴⁸ Gabrici 1894, αρ. 87-89

⁶⁴⁹ Westermarck και Jenkins 1982, 18-23· *idem* 20, για τις απεικονίσεις στρατιωτικού εξοπλισμού σε νομίσματα.

⁶⁵⁰ Gabrici 1894, 448-49.

⁶⁵¹ Tusa Cutroni 1972, 120.

⁶⁵² Macaluso 2008, 275-81.

χρονολογούνται γύρω στο 450 π.Χ.⁶⁵³ Αντίθετα, οι τεχνοτροπικές αυτές λεπτομέρειες απέχουν κατά πολύ από την απόδοση της ίδιας παράστασης στα χάλκινα νομίσματα της Ιμέρας, για τα οποία η έναρξή τους χρονολογείται με περισσότερη ασφάλεια μετά το 420 π.Χ., ίσως γύρω στο 415 π.Χ.⁶⁵⁴

Γνωρίζουμε ότι κατά το 446 π.Χ. έλαβε χώρα μεγάλη μάχη παρά τον ποταμό Ιμέρα, μεταξύ των Συρακοσίων και των Ακραγαντίνων, οι οποίοι αμφισβητούσαν την ηγεμονία των Συρακουσών. Όπως αναφέρει ο Διόδωρος, οι πόλεις της Σικελίας μοιράστηκαν σε δύο στρατόπεδα και η μάχη έληξε με νίκη των Συρακοσίων, οι οποίοι σφαγίασαν πάνω από χίλιους Ακραγαντίνους (Διόδ. 12.8). Για την Ιμέρα δεν γίνεται αναφορά από τον Διόδωρο, είναι όμως πιθανόν να συντάχθηκε με το πλευρό των Συρακουσών, όπως ανάλογα έπραξε και αργότερα στα γεγονότα του Πελοποννησιακού πολέμου.⁶⁵⁵ Εάν αυτό αληθεύει, ο τύπος θα μπορούσε να μνημονεύει την ήττα του εχθρικού στρατού, θεωρία την οποία ενισχύουν και οι παραστάσεις κράνους και ζεύγους περικνημίδων, λάφυρα από την ίδια προφανώς μάχη.

Για την ίδια περίπου περίοδο τίθεται στη διάθεσή μας η πληροφορία για ακόμη ένα ιστορικό γεγονός της ζωής της πόλης, σχετικό αυτή τη φορά με το πεδίο των αθλητικών αγώνων. Ο Διόδωρος (12.5.1) παραδίδει ότι κατά το 448 π.Χ., δηλαδή κατά την 83^η Ολυμπιάδα, ο Κρίσωνας, κάτοικος της Ιμέρας, ανακηρύχθηκε νικητής στο στάδιο. Ακολούθησαν δύο ακόμα νίκες, στις αμέσως επόμενες Ολυμπιάδες (Διόδ. 12.23.1, 29.1· Πλάτ., *Πρωτ.* 335E, *Νόμ.* 8.840E· Πaus. 5.23.4),⁶⁵⁶ ένα σπάνιο κατόρθωμα, που μόνο ο Λεωνίδας από τη Ρόδο, νικητής σε τέσσερις συνεχόμενες Ολυμπιάδες, είχε καταφέρει να ξεπεράσει.⁶⁵⁷ Δεν θα μπορούσαμε, λοιπόν, να αποκλείσουμε την ανάγκη των Ιμεραίων να μνημονεύσουν παράλληλα και αυτό το, σημαντικό για τη κοινωνική ζωή της πόλης, γεγονός μέσα από τα νομίσματά τους.

Ο ίδιος τύπος εμφανίζεται και σε μια σειρά χαλκών νομισμάτων της Ιμέρας, χρονολογημένων από τον Gabrici, την Consolo Langher, τον Price, αλλά και τον Jenkins κατά το 430-409/408 π.Χ.⁶⁵⁸ Ο Kraay, ωστόσο, με βάση τους «θησαυρούς» και το μειωμένο βάρος των εκδόσεων, θεωρεί πιθανότερη την έναρξη παραγωγής

⁶⁵³ Tusa Cutroni 1972, 120.

⁶⁵⁴ Kraay 1979, 39.

⁶⁵⁵ Meier-Welcker 1980, 67-70.

⁶⁵⁶ Moretti 1957, αρ. 294, 306, 312.

⁶⁵⁷ Green 2006, 221, υποσ. 141.

⁶⁵⁸ Gabrici 1927, 139-140· Consolo Langher 1964, 233· Price 1968, 97-98· Jenkins 1971, 35.

τους μετά το 420 π.Χ., ίσως πιο κοντά στο 415 π.Χ. και την παύση τους πριν την καταστροφή από τους Καρχηδονίους, ίσως και νωρίτερα.⁶⁵⁹

Η παράσταση είναι ακριβώς η ίδια με τον τύπο της Νίκης στα ημίδραγμα που προαναφέρθηκαν, με τη μόνη διαφορά ότι εδώ, σε ορισμένες κοπές, το άφλαστον είναι διακοσμημένο στο πάνω μέρος του με στεφάνι. Η διακόσμηση του άφλαστου με στεφάνι δεν είναι ένα θέμα ξένο στην τέχνη. Την παρουσία του διαπιστώνουμε σε κρατήρες από τη Μπολόνια και τις Συρακούσες, αμφότερους με θέμα τον Θησέα.⁶⁶⁰

Η Westermarck αρκείται στο να σχολιάσει την παρουσία της Νίκης στα χάλκινα νομίσματα της Ιμέρας, ως σύμβολο της Αθηνάς,⁶⁶¹ η οποία, πράγματι, αποτελούσε την κύρια θεότητα της πόλης. Η περιοχή θεωρείτο μυθολογικά ως ιερή γη της θεάς (Διοδ. 5.3.4), αλλά και ο αρχαϊκός ναός της πόλης ήταν αφιερωμένος σε κείνη.⁶⁶²

Το γεγονός ότι ο ίδιος τύπος επαναλαμβάνεται στα ημίδραγμα της πόλης, λίγα χρόνια πριν, μας παραπέμπει σε μια απλή επανάληψη του τύπου και όχι σε κάποια αναμνηστική κοπή. Ωστόσο, η χρονολόγηση που προτείνει ο Kraay συμπίπτει με τα ταραχώδη χρόνια της Β' Αθηναϊκής εκστρατείας στη νήσο. Όπως γνωρίζουμε, οι Ιμεραίοι ήταν από τους πρώτους που προσέφεραν την υποστήριξή τους στις Συρακούσες. Όταν λοιπόν ο Νικίας εμφανίστηκε στο λιμάνι τους με τον αθηναϊκό στόλο, το 415 π.Χ., αρνήθηκαν να τον δεχθούν (Θουκ. 6.62.2). Στη συνέχεια, το 414 π.Χ., συμμαχισαν με τον Γύλιππο, φροντίζοντας να τον εφοδιάσουν με στόλο και οπλισμό και αποτελώντας τη βάση του, έως ότου ο Σπαρτιάτης στρατηγός κατάφερε να φτάσει στις Συρακούσες (Θουκ. 7.1.4· Διόδ. 13.7.7). Όταν αργότερα οι Ιμεραίοι επιχείρησαν να στείλουν εκ νέου ενισχύσεις, έπεσαν σε ενέδρα των Σικελών, που είχαν λάβει οδηγίες από τον Νικία, και κατατροπώθηκαν (Διόδ. 13.8.4-5).⁶⁶³ Η επανάληψη του τύπου της Νίκης με το άφλαστον θα μπορούσε, λοιπόν, να αποτελεί αναφορά και μνεία στα πολεμικά γεγονότα της εκστρατείας και έκφραση της συμπαράστασης και υποστήριξης των Ιμεραίων προς τις Συρακούσες.

Ο τελευταίος εικονογραφικός τύπος της Ιμέρας με παράσταση Νίκης είναι και πάλι ο γνωστός τύπος του άρματος, αυτή τη φορά, όμως, πρόκειται περί ενός τεθρίπτου σε ταχεία κίνηση. Για τα νομίσματα αυτά έχει προταθεί η πιθανή έκδοσή

⁶⁵⁹ Kraay 1979, 39.

⁶⁶⁰ Dugas και Flacelière 1958, πίν. 18 και 21.

⁶⁶¹ Westermarck 1999, 429-30.

⁶⁶² Van Compernelle 1992, 55-58.

⁶⁶³ Για τα γεγονότα της περιόδου και την υποστήριξη της Ιμέρας προς τις Συρακούσες, βλ. Meier-Welcker 1980, 80-86.

τους μετά την καταστροφή της πόλης από τους Καρχηδονίους.⁶⁶⁴ Πράγματι, όπως κατέδειξε ο Boehringer, για ένα μικρό χρονικό διάστημα, μετά το 405 π.Χ., οι Ιμεραίοι δραστηριοποίησαν νομισματοκοπείο, ίσως στην παλιά πόλη ή σε μέρος αυτής, εκδίδοντας, όμως, νομίσματα μικρών υποδιαίρεσεων.⁶⁶⁵ Ο ερευνητής, σωστά επισημαίνει ότι είναι μάλλον απίθανο μετά το 409 π.Χ., διάστημα κατά το οποίο η πόλη θα ήταν σε φάση αναδιοργάνωσης, να διαθέτει τα μέσα για μια παραγωγή τετραδράχμων.⁶⁶⁶ Κατά την άποψή του, τα νομίσματα αυτά θα πρέπει να χρονολογηθούν λίγο πριν την καταστροφή της πόλης.⁶⁶⁷ Αντίθετα, ο Holloway τα τοποθετεί στο διάστημα 420-410 π.Χ.⁶⁶⁸ και η Arnold Biucchi λίγο μετά την καρχηδονιακή κατάληψη της Ιμέρας.⁶⁶⁹ Μέχρι στιγμής γνωρίζουμε μόνο ένα «θησαυρό» που περιέχει τα εν λόγω τετράδραχμα, ο οποίος, δυστυχώς, αμέσως διασπάστηκε στο εμπόριο και ως εκ τούτου δεν μπορεί να μας οδηγήσει σε ασφαλή συμπεράσματα, παρά μόνο, στο ότι οι κοπές προηγούνται του 409 π.Χ.⁶⁷⁰ Ωστόσο, η σπάνις των νομισμάτων, που υποδηλώνει μια σύντομη έκδοση και η ομοιότητά τους με τα τετράδραχμα του Ευκλείδα των Συρακουσών καθιστούν πιο ασφαλή την άποψη του Boehringer και τη σύνδεση των νομισμάτων με την περίοδο αμέσως πριν την καταστροφή της πόλης από τους Καρχηδονίους, οπότε η πόλη σαφέστατα θα είχε ανάγκη να χρηματοδοτήσει την άμυνά της.

Όπως γνωρίζουμε, το 409 π.Χ. ο Αννίβας κατέπλευσε στο ακρωτήριο της Σικελίας Λιλύβαιο (Διόδ. 13.54), μετά από αίτημα των Σεγεσταίων, για βοήθεια στις εδαφικές διαμάχες τους με τον Σελινούντα (Διόδ. 13.43.1-7). Οι Σελινούντιοι ζήτησαν άμεση βοήθεια από τις Συρακούσες, τη Γέλα και τον Ακράγαντα, όμως η πόλη τους πολιορκήθηκε και καταστράφηκε από τον Αννίβα, πριν προλάβει να καταφθάσει η επικουρία από τους συμμάχους (Διόδ. 13.56-57). Αμέσως μετά ο Αννίβας κινήθηκε προς την Ιμέρα, *ἐπιθυμῶν μάλιστα ταύτην κατασκάψαι τὴν πόλιν*, ενθουμούμενος την καταστροφή του Καρχηδονιακού στρατού από τον Γέλωνα και το θάνατο του παππού του, Αμίλκα, στη μάχη της Ιμέρας το 480 π.Χ. (Διόδ. 13.59.4-5). Η πόλη πολιορκήθηκε για αρκετές μέρες και σε βοήθειά των Ιμεραίων προσέτρεξαν Συρακόσιοι, Ακραγαντίνοι και άλλοι σύμμαχοι. Όταν όμως κατέπλευσαν στο λιμάνι

⁶⁶⁴ Tudeer 1913, 257-60· Arnold-Biucchi 1988, 89, 95.

⁶⁶⁵ Boehringer 1989, 29-39.

⁶⁶⁶ Boehringer 1989, 34.

⁶⁶⁷ Boehringer 1989, 34-35

⁶⁶⁸ Holloway 1987, 19.

⁶⁶⁹ Arnold Biucchi 1988, 95.

⁶⁷⁰ Boehringer 1989, υποσ. 22.

της πόλης 25 τριήρεις με ισχυρή δύναμη Σικελών, που είχαν μόλις γυρίσει από αποστολή προς βοήθεια των Λακεδαιμονίων, ο στρατηγός Διοκλής διέταξε τα πλοία να αποπλεύσουν για τις Συρακούσες, καθώς είχε λάβει εσφαλμένη πληροφορία ότι ο Αννίβας επρόκειτο να στραφεί εναντίον τους (Διόδ. 13.61.1-6). Όσοι Ιμεραίοι απέμειναν στην πόλη αγωνίστηκαν με αυτοθυσία, παρόλα αυτά οι Καρχηδόνιοι κατάφεραν, σχεδόν ανενόχλητοι, να κυριεύσουν την πόλη και τελικά, να την ισοπεδώσουν (Διόδ. 13.62.1-5).⁶⁷¹

Ενισχυτικά ως προς τη συσχέτιση των εν λόγω νομισμάτων με τα γεγονότα των Καρχηδονιακών επιδρομών δρα και η παρατήρησή μας, ότι υιοθέτηση εικονογραφικών τύπων με τη Νίκη κατά την αυτή περίοδο εντοπίζεται και στα νομισματοκοπεία των Συρακουσών, της Καμάρινας, του Σελινούντα, της Σεγέστης και του Ακράγαντα, σε πόλεις, δηλαδή, που συμμετείχαν ενεργά στις πολεμικές συρράξεις της εποχής.

⁶⁷¹ Για τα γεγονότα της περιόδου, βλ. Meier-Welcker 1980, 86-97, ιδιαίτερα, 93-97 (καταστροφή της Ιμέρας)· *CAH VI*², 128-32.

V. 1.9 ΣΕΛΙΝΟΥΝΤΑΣ

ΤΥΠΟΙ ΝΟΜΙΣΜΑΤΩΝ

Αργυρά δίδραγμα, 410 π.Χ.

ΝΙΚΗ ΚΡΑΤΑ ΠΟΤΑΜΙΟ ΘΕΟ ΎΨΑ

1. Ε. ΣΕΛΙΝΟΝΤΙΟΝ. Ηρακλής δαμάζει ταύρο, αρπάζοντας τον από τα κέρατα με το αρ. χέρι και σηκώνοντας ρόπαλο με το δ.

Ο. ΗΥΨΑΣ. Ποτάμιος θεός Ύψας κατενώπιον, σπένδει σε βωμό, γύρω από τον οποίο ελίσσεται όφις, κρατώντας κλαδί στο αρ. χέρι και φιάλη στο δ. Νίκη κάτω δ. κρατά το αρ. χέρι του θεού.

BMC (Sicily) 46

ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΝΟΜΙΣΜΑΤΟΚΟΠΙΑ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ

Ο Σελινούντας, στη βόρεια ακτή του δυτικού άκρου της Σικελίας, ιδρύθηκε, σύμφωνα με τον Θουκυδίδη (6.4.2), το 628 π.Χ., ήτοι 100 χρόνια μετά την ίδρυση της μητροπόλεώς του, των Μεγάρων. Ωστόσο, ο Διόδωρος (13.59.4) αναφέρει ότι η ίδρυση έλαβε χώρα 242 χρόνια πριν την καταστροφή του, δηλαδή περίπου το 651/50 π.Χ., χρονολογία που υποστηρίζεται και από τα ευρήματα των ανασκαφών.⁶⁷²

Έπειτα από μια περίοδο ειρηνικής συνύπαρξης με τους Σικελούς, ακολουθεί, από το 580 π.Χ., μια μακρά ιστορία διενέξεων της πόλης με επιχώρια φύλα (Διόδ. 5.9.2-3· Ηρόδ. 5.46.1).⁶⁷³ Οι εδαφικές συγκρούσεις με τη Σεγέστη το 416 π.Χ., ανάγκασαν τον Σελινούντα να συνάψει συμμαχία με τις Συρακούσες (Θουκ. 6.6.2· Διόδ. 12.82.3), όμως, οι συνεχιζόμενες διενέξεις μεταξύ των δύο πόλεων (Διόδ. 13.43.1-4) οδήγησαν εν τέλει στην καταστροφή του Σελινούντα από τους Καρχηδονίους το 409 π.Χ. (Διόδ. 13.55-57).

Η έναρξη της νομισματοκοπίας του Σελινούντα χρονολογείται το 540/30 π.Χ., ήταν δηλαδή μια από τις πρώτες αποικίες της Σικελίας που εξέδωσαν νομίσματα. Στην πρώιμη περίοδο, το νομισματοκοπείο κόβει δίδραχμα, σύμφωνα με τον κορινθιακό σταθμητικό κανόνα, με κύριο εικονογραφικό τύπο το σέλινο, από το οποίο, τόσο η πόλη, όσο και ο τοπικός ποταμός είχαν πάρει το όνομά τους. Η αρχική αυτή σειρά των νομισμάτων ολοκληρώνεται γύρω στο 480 π.Χ., όταν οι Σελινούντιοι συμμαχούν με τους εισβολείς Καρχηδονίους (Διόδ. 11.21.4-5· 13.55.1). Η επόμενη έκδοση τετραδράχμων και διδράχμων ξεκινά, σύμφωνα με τα νεότερα δεδομένα της έρευνας και τη μαρτυρία των «θησαυρών», γύρω στο 450 π.Χ.⁶⁷⁴ Τα εν λόγω νομίσματα συμβαδίζουν με τις επιλογές των περισσότερων νομισματοκοπειών της υπόλοιπης Σικελίας, καθώς υιοθετούν ως βασική μονάδα το τετράδραχμο, με τον τύπο του τεθρίπτου στην εμπρόσθια όψη.⁶⁷⁵ Οι χαλκές εκδόσεις της πόλης ξεκινούν το 420 π.Χ.⁶⁷⁶ Η λειτουργία του νομισματοκοπείου σταματά οριστικά το 409 π.Χ., όταν η πόλη καταστρέφεται από τους Καρχηδονίους (Διόδ. 13.54-57).

⁶⁷² Tusa 1982, 191-94.

⁶⁷³ Zahrt 1993, 355-57. Ωστόσο, οι σχέσεις των Σελινουντίων με τα επιχώρια φύλα δεν ήταν πάντα εχθρικές, καθώς είναι γνωστές επιγαμίες μεταξύ Σελινούντα και Σεγέστης (Θουκ. 6.1.2).

⁶⁷⁴ Kraay 1976, 219-20, *contra* Schwabacher 1925, 63 κ.ε.

⁶⁷⁵ Kraay 1976, 208-209· Boehringer 1984-1985, 116-19.

⁶⁷⁶ Rutter 1997, 142.

ΤΕΧΝΟΤΡΟΠΙΑ

Η μορφή της Νίκης εισάγεται στην οπίσθια όψη των διδράχμων του Σελινούντα στα τέλη του 5^{ου} αι. π.Χ.⁶⁷⁷ Η προσθήκη της θεότητας στην απεικόνιση του σπένδοντος ποτάμιου θεού Ύψα δημιουργεί μια μοναδική σε ποιότητα παράσταση, καθώς η Νίκη δεν στέφει, όπως συνήθως, τον θεό, αλλά με τρυφερότητα προσπαθεί να τον τραβήξει από το χέρι. Φορά ποδήρη, αχειρίδωτο χιτώνα και πέπλο, ο οποίος πτυχώνεται κάτω από τη στενή ζώνη, σχηματίζοντας απόπτυγμα. Ο χιτώνας, που αποκαλύπτεται στο κάτω μέρος του σώματος, είναι σχεδόν διάφανος, αφήνοντας τις λεπτομέρειες των άκρων να διαφανούν. Οι πτυχώσεις του ενδύματος είναι πλούσιες και αποδίδονται με λεπτές κυματιστές χαράξεις, ενώ τα φτερά χαράσσονται με μικρές, ελαφρά καμπύλες, γραμμές. Παρατηρούμε ότι η τεχνοτροπία της μορφής είναι σχεδόν πανομοιότυπη με τις, χρονολογημένες στο 410 π.Χ., δραχμές, ημίδραχμα και λίτρες της Καμάρινας, όπου απεικονίζεται η ιπτάμενη Νίκη.⁶⁷⁸ Τεχνοτροπικές αναλογίες συναντούμε και στην παράσταση κρατήρα από την Κ. Ιταλία, ο οποίος χρονολογείται γύρω στο 430 π.Χ.⁶⁷⁹ Επίσης, την ίδια περίπου φιλοσοφία στη χάραξη του ενδύματος συναντούμε στα ημίδραχμα του τέλους του 5^{ου} αι. π.Χ. από την Ιμέρα.⁶⁸⁰

ΣΥΜΒΟΛΙΣΜΟΣ

Ο τύπος του ποτάμιου θεού Ύψα, που σπένδει σε βωμό υιοθετείται από το νομισματοκοπέιο του Σελινούντα, προκειμένου να κοσμήσει τα δίδραχμα της περιόδου 450-409 π.Χ. Σε μια σειρά της εν λόγω έκδοσης προστίθεται στην παράσταση η Νίκη, καθώς προσπαθεί να τραβήξει τον ποτάμιο θεό από το χέρι. Η τεχνοτροπική σύγκριση με τα νομίσματα του 410 π.Χ. από την Καμάρινα, αλλά και η ανάλυση των ιστορικών συμφραζόμενων, η οποία θα ακολουθήσει, οδηγούν,

⁶⁷⁷ Αρκετοί ερευνητές ταύτισαν την μορφή που οδηγεί το τέθριππο στα τετράδραχμα του Σελινούντα της περιόδου 417-409 π.Χ. με τη Νίκη. Ωστόσο, μια πιο προσεκτική παρατήρηση των εν λόγω νομισμάτων αποδεικνύει, όπως άλλωστε υποστήριξε και ο Jenkins (1970, 96 και υποσ. 19), ότι αυτό που παρερμηνεύθηκε στην παράσταση ως φτερό της Νίκης είναι ο χιτώνας της θεότητας, που παρασύρεται από τον άνεμο και την ταχύτητα του άρματος.

⁶⁷⁸ Σύγκρισε *BMC* (Sicily) 46 και Westermarck και Jenkins 1980, αρ. 167, 169 και 173. Βλ. και κεφάλαιο V. 1.6, αρ. 4 και 5.

⁶⁷⁹ Paris, Louvre CVA 17, πίν. 42, αρ. 1-3.

⁶⁸⁰ Gabrici 1894, αρ. 77. Βλ. και κεφάλαιο V. 1.8, αρ. 2.

πιστεύω, στη χρονολόγηση των εν λόγω νομισμάτων, στην περίοδο αμέσως πριν την καταστροφή της πόλης από τους Καρχηδόνιους, το 409 π.Χ.

Μετά τη δεύτερη Αθηναϊκή εκστρατεία οι Σικελιώτες έμελλε σύντομα να αντιμετωπίσουν τη μεγαλύτερη απειλή εναντίον των ελληνικών πόλεων της Σικελίας από την εισβολή του Αμίλκα το 480 π.Χ. Αιτία της νέας βαρβαρικής επιδρομής στη Σικελία υπήρξε ο πόλεμος των Συρακοσίων εναντίον των Αθηναίων. Οι Καρχηδόνιοι θέλησαν να εκμεταλλευτούν την εξασθένηση των ελληνικών πόλεων, αποτέλεσμα των εσωτερικών διενέξεων και της επίπονης πολεμικής προσπάθειας εναντίον των Αθηναίων. Την αφορμή έδωσε η ίδια η νίκη των Συρακοσίων εναντίον των συμμάχων τους.

Μετά την πανωλεθρία των Αθηναίων, οι Σεγεσταίοι, οι οποίοι είχαν προκαλέσει την επέμβαση των Αθηναίων στη Σικελία το 415 π.Χ., περίμεναν έντρομοι την εκδίκηση των Συρακοσίων και των άλλων συμμάχων τους Σικελιωτών. Προκειμένου να μη δώσουν αφορμή στους Συρακοσίους να επέμβουν, παραχώρησαν αμέσως στους συμμάχους τους, Σελινουντίους, τα εδάφη που εκείνοι διεκδικούσαν από το 415 π.Χ. Παρόλα αυτά, οι Σελινούντιοι δεν αρκέστηκαν στην παραχώρηση της αμφισβητούμενης περιοχής και επωφελήθηκαν από την αδυναμία των Σεγεσταίων, για να προσαρτήσουν και γειτονικά εδάφη. Στην απόγνωσή τους οι τελευταίοι, έστειλαν το 410 π.Χ. πρέσβεις στην Καρχηδόνα για να ζητήσουν βοήθεια, θέτοντας, ως αντάλλαγμα, την πόλη τους στη διάθεση των Καρχηδονίων. Ο Αννίβας, προσπαθώντας να προκαλέσει ρήξη στις σχέσεις μεταξύ Σελινουντίων και Συρακοσίων, έστειλε Καρχηδονίους και Σεγεσταίους πρέσβεις στις Συρακούσες, οι οποίοι πρότειναν τη διαιτησία των Συρακοσίων στη διένεξη των δύο πόλεων. Πράγματι, όπως ήλπιζε ο Αννίβας, οι Σελινούντιοι αρνήθηκαν τη διαιτησία. Εντούτοις, οι Συρακόσιοι, οι οποίοι τότε επιθυμούσαν να τιμωρήσουν τις χαλκιδικές πόλεις που είχαν ταχθεί με τους Αθηναίους, προτίμησαν να διατηρήσουν και τη συμμαχία με τους Σελινουντίους και την ειρήνη με τους Καρχηδονίους (Διόδ. 13.43.1-7). Στο διάστημα αυτό, οι Σελινούντιοι είχαν ήδη σημειώσει αρκετές νίκες εναντίον των Σεγεσταίων, καθότι την εποχή εκείνη ευημερούσαν και διέθεταν πολυάριθμο στρατό. Όμως, οι Καρχηδόνιοι έστειλαν 5.000 Λίβυες και 800 Καμπανούς σε βοήθεια των Σεγεσταίων, καταφέροντας, σε μια αιφνιδιαστική επίθεση, να κατατροπώσουν τους Σελινουντίους (Διόδ. 13.44.1-4). Αμέσως μετά τη νίκη αυτή και οι δύο πόλεις έστειλαν τους πρέσβεις τους στις Συρακούσες και την Καρχηδόνα, ζητώντας περαιτέρω βοήθεια (Διόδ. 13.44.5-6). Οι δύο μεγάλες

δυνάμεις, ανταποκρινόμενες στις συμμαχικές τους υποχρεώσεις, έσπευσαν να βοηθήσουν και η σφοδρή σύγκρουση μεταξύ τους κατέληξε στην ήττα των Συρακοσίων και την καταστροφή του Σελινούντα και της Ιμέρας (Διόδ. 13.54-57).⁶⁸¹

Θεωρώ ότι τα εν λόγω νομίσματα θα πρέπει να χρονολογηθούν στο 410 π.Χ., ήτοι ένα χρόνο πριν την καταστροφή της πόλης, όταν οι Σελινούντιοι κατάφεραν να επανακτήσουν ένα μεγάλο μέρος των εδαφών, που αποτελούσαν, ήδη από το 416 π.Χ. (Θουκ. 6.6.2· Διόδ. 12.82.3), αντικείμενο συγκρούσεων με τη Σεγέστη. Δεν θα ήταν παράδοξο να υποθέσουμε, μάλιστα, ότι οι Σελινούντιοι έσπευσαν να εορτάσουν τη νίκη αυτή, μη αναμένοντας να τους επιτεθούν οι Καρχηδόνιοι και να καταστρέψουν την πόλη τους, καθώς κατά τον προηγούμενο πόλεμο, το 480 π.Χ., ήταν οι μόνοι από όλους τους Σικελιώτες που είχαν πάρει το μέρος τους (Διόδ. 11.21.4-5· 13.55.1).

Η σκηνή στην οποία εντάσσεται η Νίκη συνάδει, πιστεύω, με την περίπτωση, καθώς ο ποτάμιος θεός Ύψας εικονίζεται στο ιερό του, έχοντας τον ρόλο μιας προστατευτικής για την πόλη δύναμης, που θυσιάζει για την ευημερία της ίδιας και των κατοίκων της.⁶⁸² Γύρω από το βωμό περιελίσσεται όφεις, προφανώς λόγω των προφυλακτικών του ιδιοτήτων⁶⁸³ και ο θεός κρατά στο χέρι ένα μεγάλο κλαδί φοίνικα, όργανο εξαγνισμού, που συχνά χρησιμοποιείτο σε θρησκευτικές τελετές.⁶⁸⁴

Κατά τη γνώμη μου, δεν είναι τυχαίο επίσης το γεγονός ότι και η πόλη της Σεγέστης επιλέγει να εντάξει τη Νίκη στα νομίσματά της, ένα χρόνο αργότερα, όταν αποδεικνύεται ο τελικός νικητής των εδαφικών συγκρούσεων.⁶⁸⁵ Μάλιστα, εντάσσει τη θεότητα σε ένα παρόμοιο τύπο, χαράσσοντάς την να στέφει τη Νύμφη Σεγέστη, που θυσιάζει σε βωμό. Τα γεγονότα του πολέμου μνημονεύονται, εξάλλου, με την υιοθέτηση ποικίλων τύπων της Νίκης και στα νομισματοκοπεία των Συρακουσών, του Ακράγαντα, της Ιμέρας και της Καμάρινας.

Οι αγγειογράφοι, από νωρίς τον 5^ο αι. π.Χ., αναπαριστούν τη Νίκη να βοηθά – μεταφέροντας τα ιερά αγγεία ή όργανα της σπονδής που προσφέρουν θεοί ή θεότητες – ή απλά να παρίσταται στην πράξη. Πολύ συχνά η θεότητα στέκει στο πλευρό του Δία που σπένδει, όπως για παράδειγμα στην παράσταση αττικής ερυθρόμορφης πελίκης των αρχών του 5^{ου} αι. π.Χ. (500-480 π.Χ.),⁶⁸⁶ μια από τις πρωιμότερες ανάλογες απεικονίσεις της, οι οποίες πληθαίνουν στο δεύτερο τέταρτο του 5^{ου} π.Χ.

⁶⁸¹ Για τα γεγονότα της περιόδου, βλ. Waele 1971, 124-31· CAH VI², 128-32.

⁶⁸² Lacroix 1965, 118-24.

⁶⁸³ Kuester 1913, 50-52 και 112.

⁶⁸⁴ Ogle 1910, 287-311.

⁶⁸⁵ Βλ. κεφάλαιο V. 1.11, σελ. 222-223.

⁶⁸⁶ Paris, Louvre CVA 6, πίν. 43, αρ. 1.2.8.

Συχνά, επίσης, επικουρεί την Αθηνά,⁶⁸⁷ την Ήρα,⁶⁸⁸ ή τον Απόλλωνα⁶⁸⁹ στη σπονδή που προσφέρουν. Σύμφωνα με την Thöne, οι παραστάσεις θεών που προσφέρουν θυσία έχουν τις ρίζες τους και μπορούν να ερμηνευτούν με βάση τις κοινωνικοπολιτικές αλλαγές και τη δημιουργία της δημοκρατικής τάξης στην Αθήνα του 5^{ου} αι. π.Χ. Όπως ο άνθρωπος έπρεπε πλέον να αγωνίζεται για την κοινωνική αναγνώριση, έτσι και οι θεοί όφειλαν να αποδείξουν την ισχύ της δύναμής τους. Με τις σπονδές και τις θυσίες οι άνθρωποι επιζητούσαν την πρόσβαση στην υψηλή και ολοκληρωμένη θεϊκή σφαίρα και, αναλόγως, οι θεοί εξέφραζαν τη δική τους θρησκευτική τελειότητα. Η Νίκη, ως μια ύπαρξη που προσωποποιεί τη νίκη και την επιτυχία, δίνει στους θεούς το όργανο της θυσία ή απλά παρακολουθεί το συμβάν, τονίζοντας την καλή αποπεράτωση της πράξης τους. Όπως συμπληρώνει η Thöne, η Νίκη δεν είναι εκείνη που προκαλεί την επιτυχία, αλλά εκείνη που αναλαμβάνει την υποχρέωση να τη γνωστοποιήσει, πηγάζει δηλαδή από την ανάγκη του ανθρώπου να βρει τους θεούς.⁶⁹⁰

⁶⁸⁷ ARV² 651, 15 (αμφορέας από τη Νόλα, β' μισό 5^{ου} αι. π.Χ.).

⁶⁸⁸ ARV² 614, 9 (πελίκη, μέσα 5^{ου} αι. π.Χ.).

⁶⁸⁹ Lambrinudakis *et al.* 1984, αρ. 860 (υδρία, 480 π.Χ.).

⁶⁹⁰ Thöne 1999, 53-56. Για μια αναλυτικότερη παρουσίαση και σχολιασμό των απεικονίσεων της Νίκης σε σπονδή μαζί με θεούς, βλ. *idem*, 49-53 και κεφάλαιο II. 3.1, σελ. 38-39.

V. 1.10 ΜΟΡΓΑΝΤΙΝΑ

ΤΥΠΟΙ ΝΟΜΙΣΜΑΤΩΝ

Αργυρά τετράδραγμα, 396 π.Χ.

Η ΝΙΚΗ ΣΤΕΦΕΙ ΗΝΙΟΧΟ

1. Ε. Γυναικεία κεφαλή αρ. με στεφάνη από καλάμια. Στο πεδίο τρία δελφίνια, αρ. σφαιρίδιο, δ. μονόγραμμα. Στικτός κύκλος.

Ο. ΜΟΡΓΑΝΤΙΝΩΝ. Τέθριππο αρ. οδηγούμενο από ανδρική μορφή. Άνω ίπταται Νίκη δ., κρατώντας στεφάνι, με το οποίο στέφει τον ηνίοχο. Στικτός κύκλος.

Egim 1989, αρ. 7

Αργυρά 1 ¼ λίτρας, 344 π.Χ.

Η ΝΙΚΗ ΚΑΘΙΣΜΕΝΗ ΣΕ ΥΔΡΙΑ

2. Ε. ΜΟΡΓΑΝΤΙΝΩΝ. Κεφαλή Αθηνάς με κράνος σε στάση τρία τέταρτα κατενώπιον, ελαφρώς δ. Στικτός κύκλος.

Ο. ΜΟΡΓΑΝΤΙΝΩΝ. Νίκη καθισμένη αρ. σε υδρία, κρατά στεφάνι στο προτεταμένο δ. χέρι και αναπαύει το αρ. στην υδρία. Στικτός κύκλος.

Egim 1989, αρ. 11

Αργυρά (αβέβαιης υποδιαίρεσης), 341 π.Χ.

Η ΝΙΚΗ ΙΣΤΑΤΑΙ ΚΡΑΤΩΝΤΑΣ ΚΗΡΥΚΕΙΟ

3. Ε. ΜΟΡΓΑΝΤΙ[ΝΩΝ]. Κεφαλή Αθηνάς με κράνος σε στάση τρία τέταρτα κατενώπιον, ελαφρώς δ. Στικτός κύκλος.

Ο. Νίκη ίσταται αρ. Κρατά κηρύκειο στο αρ. και στρογγυλό αντικείμενο (στεφάνι ή φιάλη) στο προτεταμένο δ. χέρι. Στικτός κύκλος.

Egim 1989, πίν. 2, αρ. 8

ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΝΟΜΙΣΜΑΤΟΚΟΠΙΑ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ

Η Μοργαντίνα ήταν αρχικώς μια μη-ελληνική κοινότητα και στον Διόδωρο περιγράφεται με σαφήνεια ως μια πόλη Σικελών (Διόδ. 14.78.7). Όμως, όπως αποκαλύπτουν τα αρχαιολογικά δεδομένα, η ελληνοποίηση της πόλης ξεκίνησε πολύ νωρίς, ήδη από τον 6^ο αι. π.Χ. Τα ανασκαφικά ευρήματα στον αρχαϊκό οικισμό αποκάλυψαν τις επαφές με τον ελληνικό κόσμο από τα μέσα του 6^{ου} αι. π.Χ. και οι έρευνες στην ακρόπολη και τις παρακείμενες εκτάσεις έφεραν στο φως πολύτιμα στοιχεία για την ύπαρξη ελληνικών ιερών και ναΐσκων. Τα νεκροταφεία της ίδιας περιόδου, τοποθετημένα στις πλαγιές του λόφου της ακρόπολης, αποκάλυψαν και αυτά αδιαμφισβήτητα στοιχεία πολιτιστικής αφομοίωσης.⁶⁹¹ Ο Sjöqvist, πρώτος ανασκαφέας της περιοχής, χαρακτήρισε τον αρχαϊκό οικισμό ως μια σαφή απόδειξη, όχι μόνο της παρουσίας, αλλά και της κυριαρχίας των Ελλήνων αποίκων, οι οποίοι, πιθανότατα, προέρχονταν από τις ανατολικές ακτές της Σικελίας.⁶⁹² Αρκετές δεκαετίες αργότερα, ο Kenfield, επιχειρώντας μια πιο συγκεκριμένη πρόταση, ερμήνευσε τα ευρήματα της περιοχής, ως ενδεικτικά της παρουσίας των Φωκαέων και υποστήριξε ότι κατοίκησαν την περιοχή νωρίς στο τρίτο τέταρτο του 6^{ου} αι. π.Χ. και γρήγορα συγχωνεύτηκαν με την τοπική αριστοκρατία.⁶⁹³ Παρά τις σαφείς ενδείξεις ελληνοποίησης κατά την αρχαϊκή περίοδο, η πόλη διατηρούσε ένα σημαντικό κομμάτι σικελικού πληθυσμού και, όπως φαίνεται, η αρχαϊκή Μοργαντίνα δεν ήταν μια μονοεθνική κοινότητα.⁶⁹⁴

Με την πάροδο του χρόνου, τα ελληνικά πολιτισμικά στοιχεία ισχυροποιούνται όλο και περισσότερο και ειδικά από τον 5^ο αι. π.Χ. φαίνεται να κυριαρχούν, τόσο στην κοινωνική, όσο και στην οικονομική οργάνωση της πόλης.⁶⁹⁵ Ο έντονα ελληνικός χαρακτήρας της Μοργαντίνας γίνεται εμφανής και από το γεγονός ότι ο Δουκέτιος κατέστρεψε την πόλη το 459 π.Χ., στο πλαίσιο της εξέγερσης των Σικελών εναντίον του ελληνικού πληθυσμού της Σικελίας⁶⁹⁶ (Διόδ. 11.78.5). Αμέσως μετά την καταστροφή της πόλης, οι έρευνες αποκαλύπτουν στοιχεία για ένα νέο αποικισμό της, με ακόμη εντονότερο το ελληνικό στοιχείο,

⁶⁹¹ Tsakirgis 1995, 124-26· Antonaccio 1997, 168-70.

⁶⁹² Sjöqvist 1962, 62.

⁶⁹³ Kenfield 1993, 263.

⁶⁹⁴ Tsakirgis 1995, 126· Antonaccio 1997, 170-80.

⁶⁹⁵ Antonaccio 1997, 186-87. Για τις πολυάριθμες μολύβδινες πινακίδες αγοραπωλησιών, οι οποίες φέρουν ελληνικά ονόματα και πατρωνύμια, βλ. Manganaro 1989, 203-216.

⁶⁹⁶ Για τα αρχαιολογικά τεκμήρια της καταστροφής, βλ. Sjöqvist 1958a, 156.

υπαρκτή, όμως, και τη σικελική ταυτότητα. Είναι πιθανόν η Μοργαντίνα να ήταν ανάμεσα στις σικελικές πόλεις που επανιδρύθηκαν από τον ίδιο τον Δουκέτιο, μάλιστα σύμφωνα με τα ελληνικά έθιμα (Διόδ. 11.78.5). Ο αρχηγός των Σικελών κράτησε υπό την κυριαρχία του την πόλη από το 459 έως περίπου το 450 π.Χ., οπότε ηττήθηκε από τους Συρακοσίους και τους Ακραγαντίνους (Διόδ. 11.76-78). Η πόλη παρέμεινε υπό τον έλεγχο των Συρακοσίων, διανύοντας μια περίοδο μεγάλης ακμής, μέχρι και τον 2^ο Καρχηδονιακό πόλεμο, οπότε και πέρασε στα χέρια των Ρωμαίων.⁶⁹⁷

Η Μοργαντίνα, όπως και οι υπόλοιπες μικρές πόλεις της Σικελίας, ειδικά στην ενδοχώρα, άρχισε να κόβει νομίσματα αργότερα, σε σχέση με τις παράκτιες μεγάλες πόλεις και η παραγωγή της είναι σποραδική. Η έναρξη της νομισματοκοπίας της τοποθετείται στο 465 π.Χ., με μια μικρή έκδοση λιτρών.⁶⁹⁸ Τα νομίσματα, με τους ελληνικούς τύπους και τις επιγραφές, παρέχουν άλλη μια απόδειξη για την ελληνοποίηση της κοινότητας, αλλά και την πολιτικό-οικονομική σπουδαιότητα της περιοχής. Μετά την πολιορκία του Δουκετίου, κατά το 459 π.Χ., η νομισματική παραγωγή της πόλης σταματά⁶⁹⁹ και η επανέκδοση νομισμάτων εντοπίζεται αρκετές δεκαετίες αργότερα, πιθανότατα το 396 π.Χ.⁷⁰⁰

ΤΕΧΝΟΤΡΟΠΙΑ

Η νομισματοκοπία της Μοργαντίνας, παρουσιάστηκε στο δεύτερο τόμο της σειράς των ανασκαφών της περιοχής, στον οποίο ο Erim μελέτησε και ταξινομήσε τα ανασκαφικά, αλλά και τα δημοσιευμένα νομίσματα της πόλης.⁷⁰¹

Η Νίκη υιοθετείται στις κοπές της Μοργαντίνας κατά τη δεύτερη περίοδο δραστηριότητας του νομισματοκοπείου, οπότε η πόλη υιοθετεί τον κλασικό τύπο των Συρακουσών, τη Νίκη που στέφει τέθριππο. Η θεότητα απεικονίζεται ραδινή, ενώ ιδιαίτερη είναι η φροντίδα του χαρακτήρα για την απόδοση της πλαστικότητας της μορφής και των λεπτομερειών στο ένδυμα, την κόμμωση και τα φτερά της, στοιχεία που χαρακτηρίζουν τη χάραξη της ιπτάμενης Νίκης, κυρίως, στα νομίσματα του τέλους του 5^{ου} αι. π.Χ. Από την έκδοση αυτή είναι γνωστά, μέχρι στιγμής, μόλις δύο νομίσματα και η χρονολόγησή τους στηρίχθηκε κυρίως σε τεχνοτροπικά κριτήρια.

⁶⁹⁷ Antonaccio 1997, 187.

⁶⁹⁸ Erim 1989, 4-5.

⁶⁹⁹ Erim 1989, 5-7.

⁷⁰⁰ Βλ. και Erim 1989, 7-8, όπου υποστηρίζεται ότι η νομισματοκοπία της πόλης αρχίζει ξανά το 370 π.Χ.

⁷⁰¹ Erim 1989, 3-66, όπου και η προγενέστερη βιβλιογραφία.

Όπως υποστηρίζει ο Erim, τα νομίσματα της Μοργαντίνας είναι σχεδόν πανομοιότυπα με τετράδραγμα των Συρακουσών, τα οποία ο Tudeer είχε σωστά εντάξει ανάμεσα στις τελευταίες εκδόσεις της υποδιαίρεσης αυτής, που παρήχθησαν από τον Διονύσιο Α', θεωρώντας ότι σταματούν το 387 π.Χ.⁷⁰² Ακολουθώντας την άποψη του Christ, ο οποίος υποστήριξε ότι ο Διονύσιος συνέχισε να κόβει τετράδραγμα και μετά το 387 π.Χ., ο Erim χρονολόγησε τις κοπές της Μοργαντίνας στο 370-350 π.Χ.⁷⁰³

Πράγματι, η ομοιότητα των κοπών αυτών με τα τετράδραγμα των Συρακουσών είναι αδιαμφισβήτητα προφανής. Όμως, η χρονολόγηση των Tudeer και Christ δεν θεωρείται πλέον ασφαλής, καθώς, σύμφωνα με τα νέα δεδομένα της έρευνας, είναι σχεδόν βέβαιο ότι η μεγάλη σειρά των τετραδράχμων των Συρακουσών έφτασε στο τέλος της περίπου το 400 π.Χ., οπότε αντικαταστάθηκε από ένα σύστημα αξιών, το οποίο αποτελούνταν κυρίως από αργυρά δεκάδραγμα και υποδιαίρεσεις σε χρυσό, αξίας ενός ή δύο δεκαδράχμων. Κατά την περίοδο αυτή, οι περισσότερες ελληνικές πόλεις της Σικελίας, είτε είχαν υποταχθεί στις Συρακούσες, είτε είχαν καταστραφεί από τις Καρχηδονιακές επιδρομές και η παραγωγή των τετραδράχμων είχε σταματήσει σχεδόν παντού στη Σικελία. Κατά συνέπεια, ο Διονύσιος Α' δεν χρειαζόταν πια υποδιαίρεσεις που να μπορούν να συναλλαχθούν με τις υπόλοιπες πόλεις, αλλά ένα υψηλής αξίας νόμισμα, για να πληρώνει τους μισθοφόρους του.⁷⁰⁴ Τα τετράδραγμα με το θέμα του τεθρίππου που στέφεται από Νίκη συνέχισαν να κυκλοφορούν και μετά το 400 π.Χ., όχι όμως από τις Συρακούσες, αλλά από σικελο-καρχηδονιακά νομισματοκοπεία, τα οποία είχαν αντιγράψει τον τύπο και χρησιμοποιούσαν τα τετράδραγμα για να καταβάλουν τις στρατιωτικές μισθοδοσίες.

Η τεχνοτροπική ομοιότητα των νομισμάτων της Μοργαντίνας με τα τελευταία τετράδραγμα των Συρακουσών καθιστά, κατά τη γνώμη μου, πιο προσιτή τη χρονολόγηση τους το 396 π.Χ. Τη χρονιά εκείνη ο Διονύσιος Α' κατέλαβε την πόλη (Διόδ. 14.78.7), οπότε είναι λογικό να επέβαλε τον τύπο, ενώ δεν αποκλείεται να κυκλοφορούσαν ακόμη τα εν λόγω νομίσματα των Συρακουσών. Η κοπή τετραδράχμων, όπως ήδη σημειώθηκε, σταμάτησε σε όλα τα ελληνικά νομισματοκοπεία της Σικελίας περί το 400 π.Χ., οπότε είναι απίθανο, θεωρώ, να

⁷⁰² Tudeer 1913, 202-204, 283-87, αρ. 105 και 106.

⁷⁰³ Erim 1989, 8.

⁷⁰⁴ Christ 1954-1955, 226-28; Kraay 1976, 224, 231.

μεσολάβησε τόσο μεγάλο διάστημα από την κατάληψη της πόλης από τον Διονύσιο μέχρι την κοπή των σχετικών νομισμάτων. Μάλιστα, η σπάνις τους (μόλις δύο στον αριθμό) καθιστά προσιτή την υπόθεση, να αποτελούν τις τελευταίες κοπές τετραδράχμων από τον τύραννο.

Η καθήμενη Νίκη στις εκδόσεις του 344-317 π.Χ. δεν έχει τυπολογικό παράλληλο στις κοπές της Σικελίας. Ωστόσο, το θέμα αυτό είναι κυρίαρχο στο νομισματοκοπείο της Τέρινας από το 440 π.Χ. και μέχρι τον 3^ο αι. π.Χ., της Ολυμπίας, από το 440 έως το 430 π.Χ. και της Νεάπολης, από το 420 έως το 385 π.Χ.⁷⁰⁵ Ο Erim περιγράφει τη Νίκη ως καθήμενη σε βραχώδες έδαφος,⁷⁰⁶ όμως, μια πιο προσεκτική παρατήρηση της παράστασης, αλλά και η σύγκριση με τις ανάλογες κοπές της Τέρινας, αποκαλύπτουν ότι η Νίκη είναι καθισμένη σε μία υδρία, η οποία κατά το ήμισυ καλύπτεται από τον χιτώνα της. Η θεότητα είναι καθισμένη προς τα αριστερά, ακουμπώντας το αριστερό χέρι στην υδρία, ενώ με το δεξί προτεταμένο χέρι κρατά στεφάνι. Η στάση της είναι χαλαρή και ο κορμός είναι γερμένος, είτε μπροστά, είτε ελαφρά προς τα πίσω, ενώ το ένα φτερό κρύβεται πίσω από το χέρι της και το άλλο απλώνεται ελεύθερο στο πλάι. Η κόμη της είναι χτενισμένη στον χαρακτηριστικό κρωβύλο και φορά ποδήρη χιτώνα, ο οποίος αφήνει ακάλυπτο το άνω μέρος το κορμού. Αν και είναι πιθανόν τα νομίσματα της Τέρινας να αποτέλεσαν το βασικό πρότυπο για την καθήμενη Νίκη της Μοργαντίνας, καθώς είναι πιο κοντά χρονολογικά, τεχνοτροπικά οι παραστάσεις δεν παρουσιάζουν ιδιαίτερες ομοιότητες. Οι Νίκες της Τέρινας απεικονίζονται περισσότερο στατικές και αυστηρές, ενώ κύριο χαρακτηριστικό τους είναι η πλαστικότητα και η μεγάλη επιμέλεια στη χάραξη των λεπτομερειών. Η χαλαρή στάση της αναπαυόμενης Νίκης στη Μοργαντίνα και η προσπάθεια για απόδοση, όχι τόσο των λεπτομερειών, αλλά περισσότερο της ψυχικής κατάστασης, που αντικατοπτρίζεται στην προσεγμένη κλίση του κορμού ή της κεφαλής, θυμίζουν περισσότερο τα λίγο πρωϊμότερα νομίσματα του Κρότωνα, όπου ο καθήμενος Ηρακλής κοσμεί την οπίσθια όψη.⁷⁰⁷ Αλλά και η απόδοση της Αθηνάς στην εμπρόσθια όψη φαίνεται να έχει αντλήσει τεχνοτροπικά στοιχεία από τους χαρακτες της Κ. Ιταλίας, όπως από την παράσταση της Ήρας στα προαναφερθέντα νομίσματα του Κρότωνα, αλλά και από την κεφαλή της Αθηνάς στα σύγχρονα

⁷⁰⁵ Βλ. κεφάλαια V. 2.1, αρ. 3, 5, 9, 12-13, V. 3.1.α, αρ. 6-9, 11-12 και V. 2.3, αρ. 2-3. Για τα παράλληλα στην τέχνη, αλλά και γενικότερα τις καθήμενες μορφές στη νομισματοκοπία, βλ. κεφάλαιο V. 2.1, σελ. 238.

⁷⁰⁶ Erim 1989, 9.

⁷⁰⁷ Βλ. SNG ANS 371, 374 και SNG Lloyd 615 (ca 350 π.Χ.).

δίδραγμα της Υέλης.⁷⁰⁸ Οι τυπολογικές, αλλά και τεχνοτροπικές ομοιότητες των νομισμάτων της Μοργαντίνας με τους νομισματικούς τύπους της Κ. Ιταλίας οπωσδήποτε χρήζουν κάποιας ερμηνείας. Παρότι γνωρίζουμε από τους «θησαυρούς» ότι νομίσματα της Κ. Ιταλίας κυκλοφορούσαν ευάριθμα στη Σικελία, η θέση της Μοργαντίνας στην ενδοχώρα της νήσου δεν δικαιολογεί εμπορικές σχέσεις με την περιοχή. Είναι πολύ πιθανόν, λοιπόν, είτε οι χαρακτες της Μοργαντίνας να μαθήτευσαν στην Κ. Ιταλία, είτε κατά την περίοδο εκείνη να προσελήφθησαν στην πόλη κατωιταλιώτες χαρακτες. Γνωρίζουμε από τις αναφορές του Πλουτάρχου (*Τιμολ.* 23.6· 35.2) ότι ο Τιμολέοντας, στην προσπάθειά του να επανοικήσει την αποδυναμωμένη νήσο, έφερε, μεταξύ άλλων, αποίκους από την Κ. Ιταλία. Το πρόγραμμα του αποικισμού ξεκίνησε, σύμφωνα με τον Πλούταρχο (*Τιμολ.* 22.7· 25), πριν τη μάχη στον Κριμισό το 341 π.Χ., και συνεχίστηκε στα μετέπειτα χρόνια. Η ιστορική αυτή συγκυρία αποτελεί μια θαυμάσια ευκαιρία για την παρουσία στη νήσο χαρακτών από την Κ. Ιταλία, οι οποίοι, όπως εικάζουμε, μετέφεραν στην περιοχή τους τύπους και την τεχνική τους.

Μία δεύτερη ομάδα νομισμάτων της Μοργαντίνας, χρονολογημένη από τον Erim περίπου το 344-317 π.Χ., απεικονίζει τη Νίκη ιστάμενη ή ιπτάμενη. Ο Erim δεν ταυτίζει τα δύο αντικείμενα που κρατά στα χέρια της η θεότητα, ωστόσο, το ένα από αυτά, κρίνοντας και από ανάλογη απεικόνιση της θεότητας στις λίτρες του 410-405 π.Χ. από την Καμάρινα, αναγνωρίζεται ως κηρύκειο. Δυστυχώς, η σπάνις των νομισμάτων αυτών και η κακή διατήρησή τους δεν βοηθά στην ταύτιση του δεύτερου αντικειμένου που κρατά η θεότητα, ωστόσο, λόγω του στρογγυλού του σχήματος, θα μπορούσε να ερμηνευτεί ως στεφάνι ή ως φιάλη. Το κηρύκειο ανήκει στα χαρακτηριστικά σύμβολα της Νίκης, ως αγγελιοφόρου των θεών και το συναντούμε, αν και όχι τόσο συχνά όσο άλλα σύμβολα, στις απεικονίσεις της στα νομίσματα, αλλά και στην αγγειογραφία.⁷⁰⁹

Παρατηρούμε ότι παρότι η τεχνική χάραξης στις κοπές της Καμάρινας και της Μοργαντίνας διαφέρει – όπως άλλωστε είναι φυσικό λόγω της χρονικής απόστασης που τις χωρίζει – η παράσταση είναι δομημένη με τον ίδιο τρόπο. Η Νίκη χαράσσεται σε στάση τρία τέταρτα κατενώπιον και κρατά με τον ίδιο τρόπο τα

⁷⁰⁸ SNG ANS 1335 (ca 350/40 π.Χ.).

⁷⁰⁹ Αγγειογραφία: ARV² 881, 29· ARV² 686, 193. Βλ. και Thöne 1999, 29, με τις αντίστοιχες απεικονίσεις. Νομίσματα: BMC (Sicily) 32 (Κατάνη)· Caccamo Caltabiano 1993, αρ. 627 (Μεσσήνη)· Holloway και Jenkins 1983, αρ. 10 (Τέρρινα)· Westermarck και Jenkins 1980, αρ. 167 (Καμάρινα)· Sambon 1902, αρ. 421 (Νεάπολη). Βλ. και κεφάλαιο II. 2.1, σελ. 33.

αντικείμενα. Επιπροσθέτως, και οι δύο κοπές φέρουν κεφαλή Αθηνάς στην εμπρόσθια όψη. Γνωρίζουμε ότι μετά τη σύναψη ειρήνης ανάμεσα στις σικελικές πόλεις στο Συνέδριο της Γέλας κατά το 424 π.Χ., οι Συρακούσες ανέθεσαν τον έλεγχο της Μοργαντίνας στην Καμάρινα, με την υποχρέωση να αποδίδει η τελευταία *ἀργύριον τακτόν* στις Συρακούσες (Θουκ. 4.65.1). Οπωσδήποτε, η χρονική απόσταση ανάμεσα στις δύο κοπές είναι μεγάλη και οποιασδήποτε μορφής σχέση ανάμεσά τους είναι αδύνατον να εντοπιστεί. Ωστόσο, δεν μπορούμε να αποκλείσουμε την πιθανότητα ένα νόμισμα του εν λόγω τύπου να είχε διασωθεί στην περιοχή της Μοργαντίνας και να χρησιμοποιήθηκε ως πρότυπο από χαρακτή της πόλης.

Όσον αφορά στην τεχνοτροπία της μορφής, παρατηρούμε ότι η απόδοση τόσο της Νίκης, όσο και της Αθηνάς στην εμπρόσθια όψη είναι ακατέργαστη και χοντροκομμένη στη χάραξη και διακρίνεται από μια τραχύτητα, η οποία δεν χαρακτηρίζει το νομισματοκοπείο της Μοργαντίνας σε καμία από τις περιόδους της νομισματικής της δραστηριότητας. Η τεχνική θυμίζει εκδόσεις των καρχηδονιακών νομισματοκοπειών της Σικελίας, τα οποία, παρότι ήταν σχεδιασμένα, ώστε να κυκλοφορούν ταυτόχρονα με την υπάρχουσα νομισματική παραγωγή της Σικελίας, αποτελούσαν στη συντριπτική τους πλειονότητα καρικατούρες των πρωτοτύπων, αποτυχημένα, με άλλα λόγια, αντίγραφα μιας ξένης τεχνοτροπίας.⁷¹⁰ Τα νομίσματα αυτά άρχισαν να κόβονται κατά τον ύστερο 5^ο αι. π.Χ. και συνέχισαν να κυκλοφορούν στο δεύτερο μισό του 4^{ου} αι. π.Χ. στη Σικελία. Δεν μπορούμε, ωστόσο, να υποστηρίξουμε ότι καρχηδονιακές κοπές αποτέλεσαν το πρότυπο για τα νομίσματα της Μοργαντίνας, καθώς ο τύπος αυτός δεν είχε αποδοθεί από τα νομισματοκοπεία τους.

Εξετάζοντας τις σύγχρονες εκδόσεις της Μεγάλης Ελλάδας στο σύνολό τους, διαπιστώνουμε ότι η άτεχνη και αδρή απεικόνιση της Αθηνάς είναι σχεδόν πανομοιότυπη με ορισμένους αργυρούς οβολούς των Θουρίων.⁷¹¹ Οι Θούριοι ήταν οι πρώτοι που χρησιμοποίησαν τον τύπο στην Κ. Ιταλία, όταν κατά τα μέσα του 5^{ου} αι. π.Χ. Αθηναίοι άποικοι επανίδρυσαν την πόλη (443 π.Χ.). Η τυπολογική ομοιότητα της οπίσθιας όψης με τα νομίσματα της Καμάρινας του 410-405 π.Χ. και η στενή τεχνοτροπική σχέση της εμπρόσθιας με εκείνη στις σφραγίδες των σύγχρονων νομισμάτων των Θουρίων, σίγουρα δημιουργεί ερωτήματα. Πιο πιθανό θεωρείται, να

⁷¹⁰ Kraay 1976, 233.

⁷¹¹ Bernabò Brea 1975, πίν. 1, αρ. 7.

εργάστηκε κάποιος χαρακτήρας των Θουρίων, την εποχή αυτή στο νομισματοκοπείο της Μοργαντίνας, στο πλαίσιο της επανοίκησης της περιοχής από τον Τιμολέοντα.

ΣΥΜΒΟΛΙΣΜΟΣ

Η υιοθέτηση του κλασικού τύπου των Συρακουσών, τέθριππο που στέφει η Νίκη, από το νομισματοκοπείο της Μοργαντίνας, συνδέεται με την κατάληψη της πόλης από τον Διονύσιο Α΄ το 396 π.Χ. (Διόδ. 14.78.7). Το γεγονός ότι η Μοργαντίνα ήταν από τις λίγες περιοχές που δεν είχαν καταστραφεί από τους Καρχηδονίους, αλλά και το ότι οι κοπές ήταν ολιγάριθμες ενισχύει το επιχείρημα αυτό, καθώς ο τύραννος πιθανότατα επέβαλε τον τύπο, αλλά και την υποδιαίρεση του τετραδράχμου στην πόλη, προκειμένου να πληρώσει τους στρατιώτες του. Αποτέλεσαν, λοιπόν, τα νομίσματα αυτά κοπές έκτακτης ανάγκης, συμπληρώνοντας για ένα μικρό διάστημα, τα δεκάδραχμα, με τον ίδιο τύπο, και τις εκδόσεις σε χρυσό από το νομισματοκοπείο των Συρακουσών.

Η Νίκη επανεμφανίζεται στο εικονογραφικό πρόγραμμα του νομισματοκοπείου, καθήμενη πάνω σε υδρία, σε λίτρες, που ο Erim χρονολογεί στην περίοδο 344-317 π.Χ.

Έχει παρατηρηθεί ότι κατά το δεύτερο μισό του 4^{ου} αι. π.Χ. ένας μεγάλος αριθμός σικελικών πόλεων αρχίζει την κοπή μικρών αργυρών υποδιαιρέσεων. Η προσπάθεια για τη σύνδεση των κοπών αυτών με τα σύγχρονα ιστορικά συμφραζόμενα, καλλιέργησε τη θεωρία ότι η έκδοσή τους προέκυψε, όταν οι πόλεις κέρδισαν την ανεξαρτησία τους, ως αποτέλεσμα των εκστρατειών του Τιμολέοντα εναντίον των Συρακοσίων τυράννων.⁷¹² Η προτεινόμενες χρονολογήσεις των κοπών συμπίπτουν με τα χρόνια της δράσης του Τιμολέοντα και εκτείνονται από το 344 π.Χ., όταν έφτασε στη Σικελία, έως το 317 π.Χ., όταν ο Αγαθοκλής έγινε τύραννος των Συρακουσών. Σύμφωνα με τη μαρτυρία των «θησαυρών», το κυρίαρχο αργυρό νόμισμα που κυκλοφορούσε την περίοδο αυτή ήταν οι κορινθιακοί «πώλοι», οι οποίοι κόβονταν στη Σικελία ή εισάγονταν από την πατρίδα του Τιμολέοντα, την Κόρινθο, και τις αποικίες της. Οι αργυρές υποδιαιρέσεις θα πρέπει να εξυπηρετούσαν τις τοπικές ανάγκες και παράγονταν σποραδικά και σε μικρές ποσότητες.⁷¹³

⁷¹² Jenkins 1970, 109-115· Talbert 1974, 179 κ.ε.

⁷¹³ Jenkins 1958, 367-79· Kraay 1969, 55-63· Talbert 1974, 161-78.

Ο Τιμολέοντας κατέφθασε στη Σικελία το 344 π.Χ., έπειτα από αίτημα των ηγετών της παράταξης που είχε εκτοπιστεί από τον Διονύσιο Β΄, προκειμένου να συμβιβάσει τις δύο αντιμαχόμενες πλευρές. Σύμφωνα με τον Πλούταρχο (*Τίμ.* 11.6· 24.1) και τον Διόδωρο (16.72.5, 73.1, 82.4), ο Τιμολέοντας, καταργώντας σχεδόν όλες τις τυραννίδες στη νήσο, ελευθέρωσε τις πόλεις, αποκαθιστώντας την έλευθερία και την *αύτονομία* τους. Στη συνέχεια, προσπάθησε να δημιουργήσει μια συμμαχία υπό την αρχηγία των Συρακουσών, στην οποία κάθε πόλη θα παρέμενε ανεξάρτητη. Ο πυρήνας της συμμαχίας αυτής είχε διαμορφωθεί, πιθανότατα, από τις πόλεις που τον είχαν βοηθήσει στην εκθρόνιση των τυράννων.⁷¹⁴ Με τη βοήθεια και πάλι των συμμάχων πόλεων, ο Τιμολέοντας κατάφερε να νικήσει τους Καρχηδονίους στον Κριμισό ποταμό (341 π.Χ.), αποκαθιστώντας την πολιτική επικυριαρχία των Ελλήνων στη νήσο (Διόδ. 16.79.5-6, 80.1-6).

Παρά τις προσπάθειες του Sjöqvist να αποδείξει ότι η Μοργαντίνα ήταν μια από τις πόλεις που βοήθησαν τον Τιμολέοντα στην εκστρατεία του εναντίον του Διονυσίου Β΄,⁷¹⁵ γεγονός παραμένει ότι οι πηγές δεν είναι ξεκάθαρες πάνω στο θέμα αυτό. Η μόνη πληροφορία που διαθέτουμε για την περίοδο προκύπτει από τα αρχαιολογικά τεκμήρια, τα οποία καθιστούν σαφές το γεγονός ότι η Μοργαντίνα ωφελήθηκε από την πολιτική του Τιμολέοντα. Όπως μαρτυρούν οι ανασκαφές, η πόλη απολάμβανε στις μέρες του μεγάλη ανάπτυξη και ευημερία, ήταν κατά συνέπεια σε θέση να κόψει νόμισμα, αλλά και είχε λόγους να υποστηρίζει τον Τιμολέοντα.⁷¹⁶

Θα μπορούσε, άραγε, η παρουσία της υδρίας στο νόμισμα της Μοργαντίνας να βοηθήσει, στο να συσχετίσουμε τη Νίκη με τη λατρεία μιας Νύμφης, όπως καταδείξαμε στις κοπές της Καμάρινας, αλλά και στα νομίσματα της Τέρινας και της Νεάπολης, που θα εξετάσουμε στη συνέχεια; Όπως γνωρίζουμε, καθώς η θέση της Μοργαντίνας γειτνίαζε με τους ποταμούς Ερύκη (Gornalunga) και Χρύσα (Dittaino), περιτριγυριζόταν από ένα πλήθος πηγών.⁷¹⁷

Η σχέση των Νυμφών με τις πηγές ήταν πάρα πολύ στενή και συνήθως αποτελούσαν την προσωποποίησή τους, αλλά και κατοικούσαν σε αυτές. Το νερό ήταν πολύ σημαντικό στοιχείο για τη λατρεία τους, καθώς μια από τις κυρίαρχες μυθικές και λατρευτικές τους λειτουργίες ήταν η παροχή καθαρού νερού. Πράγματι, η παράστασή τους κοντά σε κρήνες με τη μορφή λεοντοκεφαλής, εκτός από τα

⁷¹⁴ Talbert 1974, 143.

⁷¹⁵ Sjöqvist 1958β, 108-110, 117.

⁷¹⁶ Talbert 1974, 152-53.

⁷¹⁷ Tsakirgis 1995, 123.

νομίσματα, αποτέλεσε ένα πολύ αγαπητό θέμα και σε άλλες μορφές τέχνης, ιδιαίτερα κατά τον 5^ο αι. π.Χ. Οι γραπτές πηγές, αλλά και οι αρχαιολογικές μαρτυρίες μας οδηγούν στο συμπέρασμα ότι η λατρεία των Νυμφών ήταν αρχικά επικεντρωμένη στις πηγές και ειδικά σε αυτές που, λόγω της θέσης τους, αποτελούσαν τις πιο επιθυμητές τοποθεσίες για την εγκαθίδρυση αποικιών.⁷¹⁸ Η ισχυρή ανάγκη των αποίκων να επιδείξουν την κυριότητά τους στις σημαντικές αυτές πηγές, οι οποίες θεωρούνταν βασικός παράγων στην επιλογή του πιο κατάλληλου τόπου για την ίδρυση της πόλης,⁷¹⁹ οδήγησε, στο να χρησιμοποιηθούν συμβολικά, ιδιαίτερα στις παραστάσεις που θα κοσμούσαν τα νομίσματα των πόλεων. Η δημοτικότητα της απεικόνισης Νυμφών στα νομίσματα, ξεκίνησε από το Β. Αιγαίο, στις κοπές της «Λητής»⁷²⁰ και της Θάσου,⁷²¹ των μέσων του 6^{ου} αι. π.Χ. και διαδόθηκε σταδιακά στα περισσότερα μέρη της Ελλάδας.⁷²² Η παρουσία τους στις νομισματοκοπίες των πόλεων δεν ήταν απλά διακοσμητική. Όπως πληροφορούμαστε από την ποίηση του Πινδάρου και του Βακχυλίδη (Πίνδ., *Πύθ.* 1.30, *Νεμ.* 1.14, fr. 106· Βακχυλ. 3.1), οι πηγές έπαιζαν ένα πολύ σημαντικό ρόλο στον αυτοπροσδιορισμό των πόλεων, αλλά και την αυτοπροβολή τους. Κάθε πόλη είχε τη δική της πηγή ή πηγές και ιδιαίτερα στη Μ. Ελλάδα και τη Θεσσαλία, όπου εμφανίζονται πολύ συχνά στα νομίσματα, υπάρχουν ενδείξεις για αυτές στους τοπικούς μύθους και τις λατρείες.⁷²³ Άλλη μια πιθανή απόδειξη για το πόσο σημαντικές ήταν οι πηγές για τις πόλεις, αποτελεί η ραγδαία αύξηση των κατασκευών τους κατά τους αρχαϊκούς χρόνους, η οποία συντελέστηκε με χαρακτήρα σχεδόν τόσο ανταγωνιστικό, όσο η κατασκευή ναών, μια και η παρουσία τους μπορούσε να χαρίσει στις πόλεις αξιοζήλευτη δημοτικότητα, όπως συνέβη στην περίπτωση των Μεγάρων.⁷²⁴

Οι ανασκαφές στην περιοχή της Μοργαντίνας έχουν αποκαλύψει την ύπαρξη μιας κρήνης στην Αγορά της πόλης, αλλά και αναθήματα στα κανάλια που την τροφοδοτούσαν με νερό από μια πηγή στην πλαγιά του λόφου, τα οποία

⁷¹⁸ Για τον ρόλο των ποτάμιων θεοτήτων και των Νυμφών και τις αναπαραστάσεις τους στην τέχνη και ιδιαίτερα στα νομίσματα, βλ. Lacroix 1965, 115-29· Moustaka 1983, 47-55· Larson 2001, 5, 98-100, 211-13. Για τις Νύμφες ως θεότητες των υδάτων, τη λατρεία τους και τις ιδιότητες που τους αποδίδονταν, βλ. επίσης Ballentine 1904, 77-119. Για τις παραστάσεις Νίκης με υδρία, βλ. Diehl 1964, 202-203 και πίν. 7, αρ. 1, πίν. 46, αρ. 1 και πίν. 51, αρ. 1-8.

⁷¹⁹ Για τη σημασία του γόνιμου εδάφους στην επιλογή του τόπου ίδρυσης μιας αποικίας, βλ. γενικά Lacroix 1965, 108-114.

⁷²⁰ Smith 2000, 217-21.

⁷²¹ Picard 1990, 15-17.

⁷²² Larson 2001, 171-72.

⁷²³ Larson 2001, 163-67, 211-25.

⁷²⁴ Moustaka 1983, 47-49· Larson 2001, 4-5 και 124.

υποδηλώνουν λατρεία Νύμφης. Παρόλο που η πηγή και τα αναθήματα χρονολογούνται στον 3^ο αι. π.Χ.,⁷²⁵ η ύπαρξη υδάτινων πόρων θα πρέπει να ήταν καθοριστική για την επιλογή της περιοχής όπου η πόλη θα ξανακτιζόταν, μετά την καταστροφή της αρχαϊκής της θέσης, κατά τα μέσα του 5^{ου} αι. π.Χ.⁷²⁶ Είναι λοιπόν πολύ πιθανόν, η λατρεία της Νύμφης της πηγής να υπήρχε στην περιοχή πολύ πριν τα ελληνιστικά χρόνια, ίσως ήδη από την αρχαϊκή εποχή. Πράγματι, στην περίοδο αυτή, αλλά και στα μέσα του 5^{ου} αι. π.Χ., χρονολογούνται πλήηνα ακροκέραμα με γυναικείες κεφαλές από τη Μοργαντίνα, οι οποίες έχουν ταυτιστεί από την Mertens Horn ως Νύμφες.⁷²⁷ Το σημαντικότερο όμως εύρημα, που συνηγορεί στην υπόθεση αυτή, είναι ένας, πρόσφατα δημοσιευμένος, λακωνικός κρατήρας, αρχαϊκών χρόνων, ο οποίος φέρει *graffito* με το όνομα Κυπάρα.⁷²⁸ Όπως μας παραδίδεται από τον Ησύχιο (λ. *Κυπάρα*), τον Στέφανο Βυζάντιο (λ. *Ἀρέθουσα*) και τον Στράβωνα (5.4.2), Κυπάρα ήταν η σικελική ονομασία της κρήνης των Συρακουσών, Αρέθουσας. Η Antonaccio, η οποία μελέτησε γλωσσολογικά το *graffito* στον κρατήρα, επίσης υποστήριξε την άποψη ότι η σικελική εκδοχή της Νύμφης Αρέθουσας στις Συρακούσες αφομοιώθηκε σε μια ελληνική Νύμφη, η οποία λατρευόταν στη Μοργαντίνα πολύ πριν από τους ελληνιστικούς χρόνους. Επιπλέον, ισχυροποίησε την πιθανότητα, που ήδη είχε επισημάνει ο Erim, οι νεαρές ανδρικές κεφαλές, που απεικονίζονται σε αργυρές εκδόσεις της πόλης κατά τον 5^ο και 4^ο αι. π.Χ., να ταυτίζονται με τη μορφή κάποιου ποτάμιου θεού, πιθανώς τον πατέρα ή τον σύντροφο της Νύμφης.⁷²⁹

Μπορούμε, λοιπόν, να υποστηρίξουμε ότι η απεικόνιση της, καθισμένης σε υδρία, Νίκης, μαρτυρά, όπως και στις ομόλογες περιπτώσεις της Τέρινας και της Νεάπολης, έναν συγκερασμό ανάμεσα στις λατρείες δύο γυναικείων μορφών, της Νίκης και της τοπικής Νύμφης της πόλης. Το σύμβολο που κρατά η θεότητα, το στεφάνι, ανήκει στα πιο συνηθισμένα σύμβολα της Νίκης, όμως χρησιμοποιήθηκε, επίσης, στις απεικονίσεις των Νυμφών, όταν υπήρχε η διάθεση να υποδείξουν τις πιο σημαντικές από αυτές.⁷³⁰

Είναι επίσης πιθανόν, κατά την περίοδο αυτή να υπήρχε και κάποια αναβίωση της λατρείας της Νύμφης της πόλης, με την ευκαιρία κατασκευής πηγής, στο πλαίσιο

⁷²⁵ Bell 1988, 331-38.

⁷²⁶ Bell 1986-1987, 117.

⁷²⁷ Mertens Horn 1991, 11-12, 21-22.

⁷²⁸ Antonaccio και Neils 1995, 261-77.

⁷²⁹ Antonaccio 1999, 178-80 και 181-85.

⁷³⁰ Moustaka 1983, 49.

ενός νέου οικοδομικού προγράμματος του Τιμολέοντα. Σύμφωνα με τη μαρτυρία των ανασκαφών, πολλά κτίσματα, ιερά, τα τείχη της πόλης, αλλά και οι βάσεις ενός νέου σχεδίου πόλεως φαίνεται να χρονολογούνται στην περίοδο του Τιμολέοντα.⁷³¹ Εξάλλου, όπως γνωρίζουμε από τον Διόδωρο, ανάλογη οικοδομική δραστηριότητα και ανάπλαση της πόλης είχε ξεκινήσει ο Τιμολέοντας στο γειτονικό Αγύριο (Διόδ. 16.83.3).

Στην περίοδο του Τιμολέοντα, και πιο συγκεκριμένα στο 344 π.Χ., τοποθετείται από τον Ερίμ και μια δεύτερη ομάδα νομισμάτων, τα οποία φέρουν στην οπίσθια όψη Νίκη ιστάμενη ή ιπτάμενη. Η στενή τεχνοτροπική συγγένεια ανάμεσα στα νομίσματα της Μοργαντίνας και την πλειονότητα των σικελο-καρχηδονιακών κοπών, οδήγησε τον Sambon να χρονολογήσει τα νομίσματα αυτά κατά το 392 π.Χ., αποδίδοντας τη συγγένεια σε κάποια καρχηδονιακή κατάληψη ή επιρροή.⁷³² Πράγματι, κατά το έτος αυτό οι Καρχηδόνιοι, αποφασίζοντας να επέμβουν ξανά στις υποθέσεις της Σικελίας, ξεκίνησαν, με αρχηγό τον Μάγωνα, μια εκστρατεία, προκειμένου να πείσουν τις πόλεις των Σικελών να αποστατήσουν από τον Διονύσιο (Διόδ. 14.95). Το στρατόπεδο του Μάγωνα, όπως αναφέρει ο Διόδωρος, είχε εγκατασταθεί κοντά στο δρόμο που οδηγεί στη Μοργαντίνα. Οι προσπάθειές του απέβησαν άκαρπες και αναγκάστηκε να υπογράψει συνθήκη ειρήνης, η οποία ισχυροποίησε ακόμη περισσότερο τον Διονύσιο, καθώς όλοι οι Σικελοί, αλλά και οι πόλεις Ταυρομένιο, Ιμέρα και Σόλοι θα υπάγονταν σε αυτόν (Διόδ. 14.96).

Όμως, το επιχείρημα του Sambon δύσκολα μπορεί να αποδειχτεί. Πέρα από το γεγονός ότι οι Καρχηδόνιοι είχαν στρατοπεδεύσει κοντά στο δρόμο για τη Μοργαντίνα, δεν γνωρίζουμε καμία ιστορική συγκυρία της περιόδου που να δικαιολογεί την κοπή νομισμάτων με τον τύπο της Νίκης, αλλά ούτε την ύπαρξη καρχηδονιακών νομισμάτων που να φέρουν τον εν λόγω τύπο. Επιπροσθέτως, όπως γνωρίζουμε, κατά το πρώτο μισό του 4^{ου} αι. π.Χ., δηλαδή πριν την άφιξη του Τιμολέοντα στη νήσο, καμία ελληνική πόλη της Σικελίας⁷³³ δεν εξέδιδε αργυρό νόμισμα,⁷³⁴ ενώ αντίθετα τα μόνα αργυρά που κυκλοφορούσαν ήταν οι εκδόσεις των Καρχηδονίων, με τον τύπο του τεθρίππου.⁷³⁵

⁷³¹ Talbert 1974, 152-53.

⁷³² Sambon 1917-1918, 125 κ.ε.

⁷³³ Οι εκδόσεις της Μοργαντίνας με τον τύπο του τεθρίππου, αποτελούν, όπως είδαμε, τις τελευταίες, σύντομης διάρκειας, κοπές του Διονυσίου.

⁷³⁴ Christ 1954-1955, 226-28.

⁷³⁵ Jenkins 1971a, 25-78.

Θεωρώ ότι πολύ σωστά ο Erim τοποθετεί και αυτά τα νομίσματα στην περίοδο δράσης του Τιμολέοντα, θα πρότεινα όμως αντί του 344 π.Χ. η έκδοση με την ιστάμενη Νίκη να χρονολογηθεί μετά τη μάχη στον Κριμισό (341 π.Χ.). Η μάχη αυτή αποκατέστησε την κυριαρχία των Ελλήνων στη νήσο και σίγουρα αποτελούσε ένα αξιομνημόνευτο γεγονός και μια θαυμάσια ευκαιρία για να καταδείξει συμβολικά η πόλη την πίστη της στον Τιμολέοντα. Η Μοργαντίνα απολάμβανε, όπως είδαμε, μεγάλη ευημερία την ίδια περίοδο και είχε κάθε λόγο να συμμετέχει στη μεγάλη νίκη του Τιμολέοντα και να τον υποστηρίζει. Εξάλλου, ο τύπος της Νίκης ήταν ήδη γνωστός στο εικονογραφικό πρόγραμμα της πόλης, αφού είχε λίγα χρόνια πριν συσχετιστεί με τη λατρεία της Νύμφης της περιοχής.

V. 1.11 ΕΠΙΧΩΡΙΑ ΣΙΚΕΛΙΚΑ ΝΟΜΙΣΜΑΤΟΚΟΠΕΙΑ:**ΠΑΝΟΡΜΟΣ, ΣΕΓΕΣΤΗ, ΈΡΥΚΑΣ ΚΑΙ ΘΕΡΜΕΣ**

Όταν οι Έλληνες κατέφθασαν στη Σικελία στα μέσα του 8^{ου} αι. π.Χ., προκειμένου να ιδρύσουν τις αποικίες τους, η νήσος ήταν ήδη κατοικημένη από αυτόχθονες κατοίκους και αποίκους άλλων περιοχών. Οι αρχαίες πηγές αναφέρονται σε τουλάχιστον τέσσερα φύλα που μοιράζονταν την περιοχή με τους Έλληνες: τους Σικανούς (Θουκ. 6.2.2· Ελλάν. [FGrHist 4] απ. 79α· Ηρόδ. 7.170.1· Διόδ. 5.2.1), τους Σικελούς (Θουκ. 6.2.4· Αντίοχος [FGrHist 555] απ. 4), τους Φοίνικες (Θουκ. 6.2.6) και τους Ελύμους (Θουκ. 6.2.3). Οι πληθυσμοί αυτοί συμμετείχαν στη νομισματική παραγωγή της νήσου, ακολουθώντας την πρακτική των Ελλήνων. Εκτός από τις κοπές των καρχηδονιακών νομισματοκοπειών, που αντέγραψαν τον τύπο των Συρακουσών, τέθριππο με Νίκη, χαράσοντας φοινικικές επιγραφές στα νομίσματα,⁷³⁶ άλλα σικελικά νομισματοκοπεία, όχι μόνο μιμήθηκαν την εικονογραφία των ελληνικών πόλεων, αλλά και χάραξαν ελληνικές επιγραφές στα νομίσματά τους. Το φαινόμενο αυτό παρατηρείται ήδη από τις αρχές του 5^{ου} αι. π.Χ. και αποτελεί μια ακόμα ένδειξη για τη διεξόδυση του ελληνικού πολιτισμού στο βόρειο-δυτικό τμήμα της νήσου. Τέσσερις από τις πόλεις αυτές υιοθέτησαν στις παραστάσεις τους τη μορφή της Νίκης, ο Πάνορμος, η Σεγέστη, ο Έρυκας και οι Θέρμες.

Ο Πάνορμος ήταν μια από τις τρεις σημαντικότερες αποικίες των Φοινίκων στο δυτικό άκρο της Σικελίας, μαζί με τη Μοτύη και τη Σολούντα. Παρά το γεγονός ότι οι Φοίνικες της Σικελίας στηρίζονταν οικονομικά στο εμπόριο, δεν ανέπτυξαν τη νομισματοκοπία τους, παρά μόνο κατά τον ύστερο 5^ο και ιδιαίτερα τον 4^ο αι. π.Χ. Χρονικά, οι περισσότερες από τις εκδόσεις αυτές συνδέονται με τις επιδρομές των Καρχηδονίων, κατά συνέπεια το βασικότερο κίνητρο για την παραγωγή τους δεν ήταν εμπορικό, αλλά προορίζονταν, κυρίως, για τις στρατιωτικές μισθοδοσίες. Ωστόσο, διαπιστώνουμε ότι ορισμένες από τις φοινικικές πόλεις έκοψαν νόμισμα και ανεξάρτητα από τη σφαίρα του Καρχηδονιακού ελέγχου, καθώς η δράση των νομισματοκοπειών τους εντοπίζεται νωρίτερα από τις καρχηδονιακές επιθέσεις (ήτοι περίπου το 430 π.Χ.).⁷³⁷ Τόσο οι ανεξάρτητες εκδόσεις, όσο και αυτές που

⁷³⁶ Για τα νομίσματα αυτά, βλ. Jenkins 1971a, 25-78.

⁷³⁷ Για την διάκριση μεταξύ των νομισματοκοπειών που λειτουργούσαν ήδη στην Σικελία και αυτών που εγκαθίδρυσε η Καρχηδόνα στα εδάφη που είχε καταλάβει, βλ. και Tusa Cutroni 1974, 109-120.

επιβλήθηκαν από τους Καρχηδονίους ήταν σχεδιασμένες έτσι, ώστε να συναλλάσσονται εύκολα με το νομισματικό σύστημα της Σικελίας, όπως αυτό είχε διαμορφωθεί από τους Έλληνες και παρότι συχνότερα έφεραν φοινικικές επιγραφές, διατηρούσαν ελληνικό χαρακτήρα στην τυπολογία τους.⁷³⁸

Η νομισματοκοπία του Πανόρμου αρχίζει κατά το 430 π.Χ., με δραχμές και μικρότερες χάλκινες υποδιαιρέσεις, που απομιμούνται τους εικονογραφικούς τύπους που επιβλήθηκαν στην Ιμέρα από τον Θέρωνα του Ακράγαντα, ήτοι τον κόκορα και τον καρκίνο. Οι επιγραφές των νομισμάτων αυτών είναι φοινικικές.⁷³⁹ Η πρώτη μεταβολή στην ισορροπία Ελλήνων-Καρχηδονίων διαφαίνεται σε μια ομάδα τετραδράχμων, τα οποία φέρουν ελληνική επιγραφή (ΠΑΝΟΡΜΙΤ, ΠΑΝΟΡΜΙΤΙΚΟΝ). Στην εμπρόσθια όψη τους δανείζονται τον ήδη ευρύτατα διαδεδομένο τύπο των Συρακουσών, το τέθριππο που στέφεται από Νίκη, ενώ στην οπίσθια αντιγράφουν, είτε την κεφαλή της Αρέθουσας από τις Συρακούσες, είτε την κεφαλή του Απόλλωνα από την Κατάνη.⁷⁴⁰

Τα εν λόγω νομίσματα, όπως προκύπτει από τη σύγκρισή τους με τα τετράδραχμα των Συρακουσών, συνδέονται με την καρχηδονιακή επιδρομή του 410/409 π.Χ. και προορίζονταν, κατά συνέπεια, για τις πληρωμές του καρχηδονιακού στρατού. Το 405 π.Χ. περίπου, επανέρχεται στα νομίσματα το καρχηδονιακό όνομα του Πανόρμου (ΣΥΣ)⁷⁴¹ και οι νέες αυτές εκδόσεις, μιμούμενες, λιγότερο ή περισσότερο επιτυχημένα, τις σφραγίδες των μεγάλων συρακοσίων χαρακτών, κόβονται μέχρι τον επόμενο αιώνα, φέροντας πια φοινικικές επιγραφές.⁷⁴²

Ένα μεγάλο μέρος της βόρειο-δυτικής Σικελίας είχε καταληφθεί από τους Ελύμους, των οποίων τα δύο σημαντικότερα κέντρα ήταν η Σεγέστη και ο Έρυκας. Σύμφωνα με την ελληνική παράδοση (Θουκ. 6.2.3), οι Ελύμοι ήταν απόγονοι των

⁷³⁸ Rutter 1997, 14-15.

⁷³⁹ Jenkins 1971a, 33.

⁷⁴⁰ Jenkins 1971a, 40, πίν. 7.

⁷⁴¹ Για μια συζήτηση σχετικά με την ταυτοποίηση του Πανόρμου με την ονομασία ΣΥΣ στο φοινικικό αλφάβητο, βλ. Xella 1994, 13-18.

⁷⁴² Jenkins 1971a, 40-44, πίν. 8-14· Kraay 1979, 227-28.

Τρωών, που διέφυγαν από την αρπαγή του Ιλίου, η πραγματική τους όμως καταγωγή μας είναι άγνωστη.

Οι Σεγεσταίοι, παρότι δεν ήταν Έλληνες και μιλούσαν τη γλώσσα των Ελύμων, είχαν αναπτύξει στενές επαφές με τους Έλληνες γείτονές τους, συνάπτοντας μάλιστα επίσημη συμφωνία επιγαμιών με τους κατοίκους του Σελινούντα (Θουκ. 6.1.2). Η κατασκευή του ναού και του θεάτρου τους είναι ενδεικτική της εκτίμησης που έτρεφαν για τον ελληνικό πολιτισμό, όπως άλλωστε και η πολύ πρόωμη υιοθέτηση του νομίσματος, γύρω στο 480 π.Χ.⁷⁴³ Οι εικονογραφικοί τύποι των νομισματικών εκδόσεων τους δεν φωτίζουν ιδιαίτερα την καταγωγή και τις παραδόσεις τους, καθώς φέρουν τύπους και επιγραφές κυρίως ελληνικές.⁷⁴⁴

Τα τετράδραχμα του νομισματοκοπείου της Σεγέστης, τα οποία και μας αφορούν, αποτέλεσαν αντικείμενο μελέτης, ήδη από το 1910, από τον Lederer αλλά και πρόσφατα από τον Mildenberg.⁷⁴⁵ Περίπου το 415 π.Χ., εισάγεται στα νομίσματα αυτά ο πρώτος εικονογραφικός τύπος με Νίκη, η οποία απεικονίζεται καθώς στέφει την ηνίοχο ενός τεθρίππου, τη Νύμφη Σεγέστη⁷⁴⁶ (επιγραφές: ΕΓΕΣΤΑΙΟ[Ν], ΣΕΛΕΣΤΑΙΒ).

Όπως έχουμε ήδη παρατηρήσει στα προηγούμενα κεφάλαια, η πρακτική της τοποθέτησης μιας γυναικείας μορφής στη θέση του ηνιόχου του άρματος παρατηρείται στα ελληνικά νομισματοκοπεία της Σικελίας, τόσο στην περίοδο της πρώτης (Γέλα, Καμάρινα), όσο και της δεύτερης Αθηναϊκής εκστρατείας στη νήσο (Γέλα, Συρακούσες, Μεσσήνη, Καμάρινα). Η εισαγωγή μιας κύριας θεότητας της πόλης ή της ίδιας της Νίκης στη θέση αυτή, χωρίς αμφιβολία, τόνιζε ακόμα περισσότερο την προσδοκία των πόλεων να βγουν νικητές από τον πόλεμο. Στα ίδια πλαίσια της απαντοχής για τη νίκη εντάσσεται, θεωρώ, και η υιοθέτηση του εν λόγω εικονογραφικού τύπου στη Σεγέστη, καθώς ήταν, μάλιστα, η πόλη που αποτέλεσε την

⁷⁴³ Tusa Cutroni 1988-1989, 123.

⁷⁴⁴ Για τις επιγραφές στα νομίσματα της Σεγέστης, βλ. Mildenberg 1976, 117-17, με την παλαιότερη βιβλιογραφία και Jeffery 1990, 272.

⁷⁴⁵ Lederer 1910 και Mildenberg 1976, 113-21. Στο παρόν κείμενο υιοθετείται η αναθεώρηση των χρονολογήσεων από τον τελευταίο.

⁷⁴⁶ Lederer 1910, αρ. 1. Για τη Νύμφη Σεγέστη, βλ. Imhoof-Blumer 1908, 44· Lederer 1910, 20· Larson 2001, 221.

αφορμή για να εκστρατεύσουν οι Αθηναίοι στη νήσο, καλώντας τους το 416 π.Χ. σε βοήθεια, λόγω εδαφικής διαμάχης με τον Σελινούντα (Θουκ. 6.6).

Στα χρόνια που ακολουθούν, υιοθετείται για την εμπρόσθια όψη των νομισμάτων της πόλης ο τύπος της Σεγέστης που θυσιάζει σε βωμό και στέφεται από Νίκη (επιγραφή: ΕΓΕΣΕΤΑΙΟΝ).⁷⁴⁷ Καλλιτεχνικό πρότυπο για τον εν λόγω τύπο αποτέλεσαν τα νομίσματα της Ιμέρας, που είχαν εισάγει τον τύπο της ομώνυμης Νύμφης που θυσιάζει ήδη από το 455 π.Χ. Πιο συγκεκριμένα, τα νομίσματα της Σεγέστης απομιμούνται τα τελευταία πριν την καταστροφή της Ιμέρας από τους Καρχηδόνιους (ca 409 π.Χ.) νομίσματα, τα οποία εικονίζουν ορθογώνιο βωμό και συμπληρώνουν τον τύπο με τη μορφή της Νίκης που στέφει τη Νύμφη.⁷⁴⁸ Η τεχνοτροπική αυτή παρατήρηση, αλλά και τα ιστορικά γεγονότα της περιόδου οδηγούν, θεωρώ, στη χρονολόγηση των νομισμάτων το 409 π.Χ.

Όπως έχει ήδη αναφερθεί,⁷⁴⁹ τα χρόνια μετά τη δεύτερη Αθηναϊκή εκστρατεία σηματοδοτήθηκαν από τη μεγάλη σύγκρουση Ελλήνων και Καρχηδονίων, η οποία έμελε να καταλήξει στην καταστροφή του Σελινούντα και της Ιμέρας. Οι Σεγεσταίοι ήταν σύμμαχοι των Καρχηδονίων, τους είχαν μάλιστα οι ίδιοι τότε προσκαλέσει σε βοήθεια, λόγω των εδαφικών τους συγκρούσεων με τον Σελινούντα. Αν και οι αντιπαραθέσεις αρχικώς έκλιναν σε βάρος των Σεγεσταίων, η μεγάλη στρατιωτική βοήθεια των Καρχηδονίων έδρασε αποφασιστικά, καθώς οι Σελινούντιοι και οι σύμμαχοί τους νικήθηκαν και οι πόλη τους καταστράφηκε (Διόδ. 13.43-44, 54-57). Όπως δίκαια υποστηρίζουν ο Jenkins⁷⁵⁰ και ο Mildenberg,⁷⁵¹ σε αντίθεση με τον Lederer,⁷⁵² δεν υπάρχει ουσιαστικός λόγος να υποθέσουμε ότι και η Σεγέστη έχασε την αυτονομία της κατά τις συγκρούσεις του 409 π.Χ., καθώς, η πόλη αναφέρεται από τον Διόδωρο (14.48.4) ως σύμμαχος των Καρχηδονίων και κατά το 397 π.Χ.

⁷⁴⁷ Lederer 1910, αρ. 4.

⁷⁴⁸ Gabrici 1894, αρ. 114.

⁷⁴⁹ Βλ. κεφάλαια V. 1.1, σελ. 82-84, V. 1.5, σελ. 149-51, V. 1.6, σελ. 168-69 και V. 1.9, σελ. 203-204. Για τα γεγονότα της περιόδου, βλ. Waele 1971, 124-31· CAH VI², 128-32.

⁷⁵⁰ Jenkins 1971α, 32.

⁷⁵¹ Mildenberg 1976, 113-14.

⁷⁵² Lederer 1910, 14.

Η νίκη λοιπόν των Σεγεσταίων και η τελική τους επικράτηση στις εδαφικές διαμάχες με τον Σελινούντα, που χρόνια ταλάνιζαν τις δύο πόλεις, αποτέλεσε θεωρώ μια θαυμάσια ευκαιρία για να αποτυπωθεί στα νομίσματα της πόλης η Νίκη, καθώς στέφει την τοπική Νύμφη. Παρότι οι πηγές δεν μας μιλούν για την τύχη της πόλης μετά τη μεγάλη σύγκρουση, είναι λογικοφανές να ανέκτησε τα εδάφη που είχε χάσει από τον Σελινούντα (Διόδ. 13.43.1-2), γεγονός που θα έκανε τη μορφή της, ομώνυμης με την πόλη, Νύμφης της πηγής την πλέον καταλληλότερη για να στεφτεί από τη νικηφόρο θεότητα. Επιπροσθέτως, παρόμοιο τύπο είχαν χρησιμοποιήσει και οι Σελινούντιοι, ένα χρόνο νωρίτερα, σε σύνδεση και πάλι με την, προσωρινή βέβαια, ανάκτηση των εν λόγω εδαφών.⁷⁵³

Ο εικονογραφικός τύπος της Νύμφης που θυσιάζει εγκαταλείπεται πολύ γρήγορα και ακολουθούν κοπές διδράχμων και τετραδράχμων (409-400 π.Χ.) με τον Σεγέστη ως κυνηγό ή κύνα στην εμπρόσθια και την κεφαλή της Νύμφης Σεγέστης στην οπίσθια όψη. Από το 400 έως το 398 π.Χ. η Νίκη στέφει και πάλι μια γυναικεία θεότητα ως ηνίοχο άρματος, τη Δήμητρα, η οποία κρατά στάχυ και παπαρούνα (επιγραφή: ΣΕΛΕ ΣΤΑΙΑ).

Γνωρίζουμε ότι το 404 π.Χ. οι Καρχηδόνιοι υπέγραψαν συνθήκη ειρήνης με τον Διονύσιο, η οποία όριζε ότι οι πόλεις των Ελύμων θα παραδίδονταν στους Καρχηδονίους (Διόδ. 13.114). Αποτελεί, άραγε, η επιλογή του τύπου αυτού μνεία στην πολιτική ανεξαρτησία που πιθανόν επανέκτησαν οι Σεγεσταίοι μετά την υπογραφή της συνθήκης αυτής; Η θεωρία αυτή δεν μπορεί παρά να παραμείνει υποθετική, καθώς οι πηγές σχετικά με την ιστορία της πόλης την εν λόγω περίοδο είναι σιωπηλές.

Το νομισματοκοπείο του Έρκα δραστηριοποιείται και αυτό αρκετά νωρίς, περίπου το 460 π.Χ., αντιγράφοντας τους εικονογραφικούς τύπους της Σεγέστης, του Σελινούντα, του Ακράγαντα και της Ιμέρας και χαράσσοντας στα νομίσματα ελληνικές επιγραφές. Το 415 π.Χ. περίπου, εκδίδει τετράδραγμα, τα οποία φέρουν

⁷⁵³ Η Νίκη εικονίζεται κατά την περίοδο των Καρχηδομιακών επιδρομών και στα νομισματοκοπεία των Συρακουσών, του Ακράγαντα, της Καμάρινας και της Ιμέρας.

στην εμπρόσθια όψη τέθριππο που στέφεται από Νίκη. Κατά την περίοδο αυτή ο Έρυκας ανήκει στη σφαίρα επιρροής των Καρχηδονίων⁷⁵⁴ και πιθανότατα ακολουθεί την τάση της εποχής για την υιοθέτηση του εν λόγω τύπου. Η έκδοση διαρκεί μέχρι περίπου το 400 π.Χ., και φέρει ελληνικές επιγραφές (ΕΡΥΚΙΝΟΝ).⁷⁵⁵

Τέλος, αξίζει να αναφέρουμε τα νομίσματα των Θερμών, τα οποία επίσης φέρουν ως εμπροσθότυπο τέθριππο που στέφεται από Νίκη. Γνωρίζουμε ότι μετά το 383/82 π.Χ., όταν ο Διονύσιος Α΄ ηττήθηκε στο Κρόνιο και η Ιμέρα πέρασε οριστικά στη σφαίρα της Καρχηδονιακής επιρροής (Διόδ. 15.16.3), οι επιζώντες Ιμεραίοι, μετοίκησαν σε διπλανή πόλη, τις Θέρμες (Κικ., *Verr.* 2.2.86· Διόδ. 14.47.6, 56.2). Η πόλη παρέμεινε υπό καρχηδονιακό έλεγχο έως τη μάχη στον Κριμισό και την ήττα των Καρχηδονίων το 342/41 π.Χ. (Διόδ. 16.79.5-6). Πριν τη μάχη αυτή και ενόσω η πόλη ήταν υπό τον έλεγχο των Καρχηδονίων χρονολογούνται τα εν λόγω νομίσματα.⁷⁵⁶ Η τεχνοτροπία τους δεν είναι ελληνική και είναι ανεπίγραφα, ωστόσο μια σειρά φέρει ελληνική επιγραφή (ΘΕΡΜΙΤΑΝ) και απομμείται την τεχνοτροπία των δεκαδράχμων του Κίμωνα και του Ευαίνετου.⁷⁵⁷ Πιθανότατα, η σειρά αυτή αποτελεί μια ένδειξη για την επικράτηση του ελληνικού στοιχείου, ακόμα και όταν η πόλη βρισκόταν υπό την καθολική κυριαρχία των Καρχηδονίων.

⁷⁵⁴ Musti 1988-1989, 166.

⁷⁵⁵ Tusa Cutroni 1988-1989, 185-87· Zodda 1989, 3-26.

⁷⁵⁶ Jenkins 1971α, 70-71 και πίν. 22.

⁷⁵⁷ Jenkins 1971α, πίν. 22, αρ. 5-6.

**V. 2. Η ΝΙΚΗ ΣΤΑ ΝΟΜΙΣΜΑΤΑ ΤΩΝ
ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΑΠΟΙΚΙΩΝ ΣΤΗΝ
ΚΑΤΩ ΙΤΑΛΙΑ**

V. 2.1 ΤΕΡΙΝΑ

ΤΥΠΟΙ ΝΟΜΙΣΜΑΤΩΝ

Αργυροί στατήρες, 460-440 π.Χ.

Η ΝΙΚΗ ΑΠΤΕΡΟΣ ΙΣΤΑΤΑΙ ΚΡΑΤΩΝΤΑΣ ΚΛΑΔΙ

1. Ε. ΤΕΡΙΝΑ. Κεφαλή Νύμφης δ. Στικτός κύκλος.
 Ο. ΝΙΚΑ. Άπτερος Νίκη ιστάμενη κατενώπιον, κεφαλή αρ. Με το αρ. χέρι
 ακουμπά στη μέση της, με το δ. κρατά κλαδί. Το όλον σε στεφάνι ελιάς.
 Holloway και Jenkins 1983, αρ. 1

Η ΝΙΚΗ ΙΣΤΑΤΑΙ Η ΒΑΔΙΖΕΙ ΚΡΑΤΩΝΤΑΣ ΔΙΑΦΟΡΑ ΣΥΜΒΟΛΑ

2. Ε. ΤΕΡΙΝΑ. Κεφαλή Νύμφης δ. Στικτός κύκλος.
 Ο. Φτερωτή Νίκη ιστάται σε στάση τρία τέταρτα ελαφρώς αρ. Κρατά στεφάνι
 με το δ. λυγισμένο χέρι και ταινία με το αρ. Στικτός κύκλος.
 Holloway και Jenkins 1983, αρ. 3

Ποικιλίες: η Νίκη βαδίζει αρ., κρατώντας στεφάνι με το δ. χέρι και κλαδί με το αρ. (Holloway και Jenkins 1983, αρ. 2)· η Νίκη ιστάμενη κρατά με τα υψωμένα χέρια της τις δύο άκρες κλαδιού, το οποίο πλαισιώνει την κεφαλή (Holloway και Jenkins 1983, αρ. 4)· η Νίκη ιστάμενη κρατά στεφάνι με το δ. χέρι και το αρ. λυγισμένο ακουμπά στον θώρακα (Holloway και Jenkins 1983, αρ. 5)· η Νίκη ιστάμενη κρατά ένα στεφάνι με το δ. λυγισμένο χέρι και δεύτερο στεφάνι με το αρ. (Holloway και Jenkins 1983, αρ. 6 [δραχμές]).

Αργυροί στατήρες, 440-425 π.Χ.

Η ΝΙΚΗ ΚΑΘΙΣΜΕΝΗ ΚΡΑΤΑ ΔΙΑΦΟΡΑ ΣΥΜΒΟΛΑ

3. Ε. Κεφαλή Νύμφης αρ.

Ο. ΤΕΡΙΝΑΙΟΝ. Φτερωτή Νίκη καθισμένη αρ. σε υδρία. Με το δ. προτεταμένο χέρι κρατά στεφάνι, ενώ με το αρ. κατεβασμένο δίπλα στο σώμα, κηρύκειο.

Holloway και Jenkins 1983, αρ. 10

Ποικιλίες: η Νίκη κάθεται σε δίφρο, κρατά στεφάνι με το δ. προτεταμένο χέρι και στηρίζει το αρ. χέρι στο κάθισμα (Holloway και Jenkins 1983, αρ. 16)· η Νίκη κάθεται σε δίφρο, κρατά στεφάνι με το δ. προτεταμένο χέρι και με το αρ., κατεβασμένο δίπλα στο σώμα, κηρύκειο (Holloway και Jenkins 1983, αρ. 17)· η Νίκη κάθεται σε δίφρο, το δ. χέρι προτεταμένο, το αρ. κατεβασμένο δίπλα στο σώμα, στηρίζεται στο δίφρο (Holloway και Jenkins 1983, αρ. 21)· η Νίκη κάθεται σε πεσσόμορφο δίφρο, το δ. χέρι προτεταμένο, ενώ με το αρ., κατεβασμένο δίπλα στο σώμα, κρατά κηρύκειο (Holloway και Jenkins 1983, αρ. 24).

Αργυρά διώβολα

Η ΝΙΚΗ ΙΠΤΑΤΑΙ ΚΡΑΤΩΝΤΑΣ ΣΤΕΦΑΝΙ

4. Ε. Κεφαλή Νύμφης αρ.

Ο. ΤΕΡΙ. Φτερωτή Νίκη ίπταται αρ., κρατώντας στεφάνι με το προτεταμένο δ. χέρι.

Holloway και Jenkins 1983, αρ. 27

Αργυροί στατήρες, 425-420 π.Χ.

Η ΝΙΚΗ ΚΑΘΙΣΜΕΝΗ ΚΡΑΤΑ ΔΙΑΦΟΡΑ ΣΥΜΒΟΛΑ

5. Ε. ΤΕΡΙΝΑΙΟΝ. Κεφαλή Νύμφης δ.

Ο. Φτερωτή Νίκη καθισμένη αρ. σε πεσσόμορφο δίφρο. Το δ. χέρι ακουμπά λυγισμένο στο σώμα και κρατά κηρύκειο, ενώ με το αρ. κρατά στεφάνι και στηρίζεται στο δίφρο.

Holloway και Jenkins 1983, αρ. 30

Ποικιλίες: η Νίκη κάθεται σε δίφρο και με το δ. λυγισμένο χέρι παίζει με δύο σφαίρες η μία εκ των οποίων ακουμπά στο χέρι και η άλλη στο πεδίο του νομίσματος στην άκρη της επιγραφής (Holloway και Jenkins 1983, αρ. 31)· η Νίκη κάθεται σε δίφρο και κρατά κηρύκειο με περιελισσόμενη μορφή φιδιού (Holloway και Jenkins 1983, αρ. 33)· η Νίκη κάθεται δ. σε υδρία και με το δ. κρατά κηρύκειο και με το αρ. πτηνό (Holloway και Jenkins 1983, αρ. 35)· η Νίκη κάθεται σε πεσσόμορφο δίφρο, με το αρ. χαμηλωμένο δίπλα στο σώμα χέρι κρατά κηρύκειο. Με το δ. χέρι κρατά στο γόνατο υδρία, η οποία γεμίζει νερό από κρήνη σε σχήμα λεοντοκεφαλής. Κάτω από την κρήνη κοίλον μέσα στο οποίο κολυμπά κύκνος (Holloway και Jenkins 1983, αρ. 38)· η Νίκη κάθεται σε δίφρο, το δ. χέρι ακουμπά λυγισμένο στο σώμα, το αρ. κατεβασμένο δίπλα στο σώμα (Holloway και Jenkins 1983, αρ. 40)

Η ΝΙΚΗ ΙΣΤΑΤΑΙ ΚΡΑΤΩΝΤΑΣ ΚΗΡΥΚΕΙΟ

6. Ε. Κεφαλή Νύμφης δ.

Ο. ΤΕΡΙΝΑΙΟΝ. Φτερωτή Νίκη ιστάμενη αρ. σε στάση τρία τέταρτα αρ., κεφαλή αρ. Στηρίζει το δ. πόδι σε βράχο. Με το δ. λυγισμένο χέρι ακουμπά στο δ. πόδι και κρατά κηρύκειο.

Holloway και Jenkins 1983, αρ. 34

Αργυροί στατήρες, 420-400 π.Χ.

Η ΝΙΚΗ ΣΚΥΜΜΕΝΗ ΚΡΑΤΑ ΚΗΡΥΚΕΙΟ

7. Ε. ΤΕΡΙΝΑΙΟΝ. Κεφαλή Νύμφης δ.

Ο. Φτερωτή Νίκη σκυμμένη σε στάση τρία τέταρτα αρ. Με το δ. πόδι πατά πάνω σε πέτρα. Με το δ. λυγισμένο χέρι στηρίζεται στο δ. πόδι και κρατά κηρύκειο.

Holloway και Jenkins 1983, αρ. 41

Η ΝΙΚΗ ΙΣΤΑΤΑΙ ΚΡΑΤΩΝΤΑΣ ΚΗΡΥΚΕΙΟ ΚΑΙ ΑΚΟΥΜΠΙΑ ΣΕ ΚΙΟΝΑ

8. Ε. ΤΕΡΙΝΑΙΟΝ. Κεφαλή Νύμφης δ.

Ο. Φτερωτή Νίκη ιστάμενη αρ., ακουμπά με το πίσω μέρος του σώματος σε κίονα. Κρατά με το δ. λυγισμένο χέρι κηρύκειο με ταινία. Αρ. δίφρο πάνω στο οποίο πτηνό.

Holloway και Jenkins 1983, αρ. 42

Η ΝΙΚΗ ΚΑΘΙΣΜΕΝΗ ΚΡΑΤΑ ΔΙΑΦΟΡΑ ΣΥΜΒΟΛΑ

9. Ε. ΤΕΡΙΝΑΙΟΝ. Κεφαλή Νύμφης δ. Στικτός κύκλος.

Ο. ΤΕΡΙΝΑΙΟΝ. Φτερωτή Νίκη καθισμένη αρ. σε πεσσόμορφο δίφρο. Με το δ. λυγισμένο χέρι κρατά κηρύκειο, και στηρίζει το αρ. χέρι στο δίφρο.

Holloway και Jenkins 1983, αρ. 43

Ποικιλίες: το κηρύκειο είναι διακοσμημένο με πτηνό στην κορυφή (Holloway και Jenkins 1983, αρ. 71, τριώβολα) ή ταινία (Holloway και Jenkins 1983, αρ. 76, τριώβολα)· η Νίκη με το δ. χέρι, που ακουμπά λυγισμένο στο δ. πόδι, κρατά κλαδί ελιάς (Holloway και Jenkins 1983, αρ. 46)· η Νίκη με το δ. χέρι κρατά, ανασηκωμένο στον αέρα, σκήπτρο με ρόδι στην κορυφή (Holloway και Jenkins 1983, αρ. 58)· η Νίκη με το δ. χέρι κρατά στεφάνι [πάνω στο στεφάνι πτηνό – αρ. 61] (Holloway και Jenkins 1983, αρ. 55)· πάνω στο δ. χέρι της Νίκης ακουμπά πτηνό (Holloway και Jenkins 1983, αρ. 62)· η Νίκη με το δ. χέρι κρατά κλαδί ελιάς πάνω από γερανό (Holloway και Jenkins 1983, αρ. 66)· η Νίκη με το δ. χέρι κρατά άνθος (Holloway και Jenkins 1983, αρ. 72, τριώβολα)· η Νίκη με το δ. χέρι κρατά κώδωνα (Holloway και Jenkins 1983, αρ. 77, τριώβολα).

Αργυρά διώβολα

Η ΝΙΚΗ ΙΠΤΑΤΑΙ ΚΡΑΤΩΝΤΑΣ ΚΛΑΔΙ

10. Ε. Κεφαλή Νύμφης αρ.

Ο. Φτερωτή Νίκη ίπταται αρ. Με το δ. προτεταμένο χέρι κρατά κλαδί και με το αρ. ανασηκώνει τον χιτώνα της.

Holloway και Jenkins 1983, αρ. 79

Αργυροί στατήρες, 400-356 π.Χ.

Η ΝΙΚΗ ΣΤΕΦΕΙ ΓΥΝΑΙΚΕΙΑ ΜΟΡΦΗ

11. Ε. ΤΕΡΙΝΑΙΩΝ. Κεφαλή Νύμφης δ. Στικτός κύκλος.

Ο. ΤΕΡΙΝΑ. Γυναικεία μορφή καθισμένη αρ. σε πεσσόμορφο δίφρο. Με το δ. προτεταμένο χέρι κρατά φιάλη και αναπαύει το αρ. χέρι στο βάθρο. Δ. ιπτάμενη Νίκη πλησιάζει κρατώντας δύο κλαδιά.

Holloway και Jenkins 1983, αρ. 83

Αργυροί στατήρες και δραχμές

Η ΝΙΚΗ ΚΑΘΙΣΜΕΝΗ ΚΡΑΤΑ ΔΙΑΦΟΡΑ ΣΥΜΒΟΛΑ

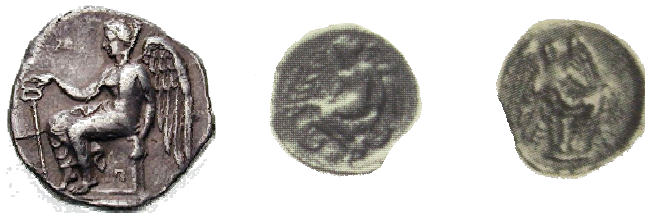
12. Ε. ΤΕΡΙΝΑΙΩΝ. Κεφαλή Νύμφης δ. Στικτός κύκλος.

Ο. Φτερωτή Νίκη καθισμενη αρ. σε πεσσόμορφο δίφρο. Με το δ. λυγισμένο χέρι κρατά πτηνό και στηρίζει το αρ. χέρι στο δίφρο.

Holloway και Jenkins 1983, αρ. 84

Ποικιλίες: η Νίκη κρατά με το δ. χέρι κηρύκειο (Holloway και Jenkins 1983, αρ. 87)· η Νίκη κάθετα σε ιωνικό στύλο, κρατά με το δ. χέρι κλαδί (Holloway και Jenkins 1983, αρ. 90, τριώβολα)· η Νίκη κάθετα δ., κρατά με το αρ. χέρι στεφάνι (Holloway και Jenkins 1983, αρ. 92, τριώβολα).

Αργυροί στατήρες και δραχμές, 4^{ος} και 3^{ος} αι. π.Χ.

Η ΝΙΚΗ ΚΑΘΙΣΜΕΝΗ ΚΡΑΤΑ ΔΙΑΦΟΡΑ ΣΥΜΒΟΛΑ

13. Ε. ΤΕΡΙ. Κεφαλή Νύμφης δ.

Ο. Φτερωτή Νίκη καθισμένη αρ. σε πεσσόμορφο δίφρο. Με το δ. λυγισμένο χέρι, στο οποίο κάθετα πτηνό, κρατά στεφάνι και στηρίζει το αρ. χέρι στο δίφρο.

Holloway και Jenkins 1983, αρ. 95

Ποικιλίες: η Νίκη κρατά πτηνό (Holloway και Jenkins 1983, αρ. 94).

Αργυρά διώβολα

Η ΝΙΚΗ ΙΠΤΑΤΑΙ ΚΡΑΤΩΝΤΑΣ ΣΤΕΦΑΝΙ

14. Ε. ΤΕ. Κεφαλή Νύμφης δ.

Ο. Φτερωτή Νίκη ίπταται δ. Κρατά στο δ. χέρι στεφάνι.

Holloway και Jenkins 1983, αρ. 102

ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΝΟΜΙΣΜΑΤΟΚΟΠΙΑ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ

Η Τέρινα ιδρύθηκε τον ύστερο 7^ο ή πρώιμο 6^ο αι. π.Χ. από τους Κροτωνιάτες (Ψευδο-Σκύμν. 305-307· Πλίν., *HN* 3.5.10· Στέφ. Βυζ., λ. *Τέρινα*).⁷⁵⁸ Σύμφωνα με τις περισσότερες αρχαίες πηγές⁷⁵⁹ η πόλη βρισκόταν στην Τυρρηνική ακτή της Καλαβρίας, η ακριβής όμως θέση της παραμένει αμφίβολη. Ο Lenormant⁷⁶⁰ την εντοπίζει κοντά στη σύγχρονη Santa Eufemia Vecchia. Για την ιστορία της λίγα πράγματα μας είναι γνωστά. Τα νομίσματα αποτελούν την πρωιμότερη ένδειξη της ύπαρξής της, ενώ ταυτόχρονα, επιβεβαιώνουν την ανεξαρτησία της πόλης καθ' όλη τη διάρκεια του 5^{ου} αλλά και τον πρώιμο 4^ο αι. π.Χ. Λίγα χρόνια μετά, το 444/43 π.Χ., είναι γνωστό ότι η Τέρινα ενεπλάκη σε πόλεμο με τους Θουρίους (Πολύαιν. 2.10.1), ενώ το 388 π.Χ. πιθανόν τελούσε υπό τον έλεγχο του τυράννου Διονυσίου Α', ο οποίος λίγο αργότερα την παρέδωσε στους Λοκρούς Επιζεφυρίους.⁷⁶¹ Το 356 π.Χ. κυριεύθηκε από τους Βρεττίους (Διόδ. 16.15.2) και κατόπιν, το 330 π.Χ., από τον Αλέξανδρο τον Μολοσσό της Ηπείρου (Λίβ. 8.24.4). Η θέση εγκαταλείπεται, πιθανότατα λίγο μετά το δεύτερο Καρχηδονιακό πόλεμο (203 π.Χ.), όταν ο Αννίβας, στην υποχώρησή του προς νότο, καταστρέφει την πόλη ολοσχερώς (Στράβ. 6.1.5.17-19).

Η έναρξη της λειτουργίας του νομισματοκοπείου τοποθετείται γύρω στο 480 π.Χ. από τον Regling,⁷⁶² ενώ από τους Holloway και Jenkins στο 460 π.Χ.⁷⁶³ Ο σταθμητικός κανόνας που ακολουθείται είναι ο αχαϊκός. Η μορφή της Νίκης αποτελεί τον κυρίαρχο τύπο των στατήρων, των υπολοίπων υποδιαίρέσεων που κυκλοφορούν (δραχμές, τριώβολα, διώβολα, οβολοί), αλλά και των χάλκινων εκδόσεων που ξεκινούν τον ύστερο 4^ο αι. π.Χ. Η αργυρή νομισματοκοπία της Τέρινας διακόπτεται, όταν οι Βρέττιοι καταλαμβάνουν την πόλη (356 π.Χ.), συνεχίζει όμως αργότερα, μέχρι και λίγο μετά το 296 π.Χ., οπότε ο τύραννος Αγαθοκλής καταλαμβάνοντας το γειτονικό Ιπώνιο, διατάσσει την κοπή νομισμάτων που φέρουν ως σύμβολο τρισκελές. Το νομισματοκοπείο τερματίζει οριστικά τη λειτουργία του το 275 π.Χ.⁷⁶⁴ και η πόλη καταστρέφεται από τον Αννίβα το 201 π.Χ. (Στράβ. 6.1.5).

⁷⁵⁸ Σχετικά με την χρονολογία της ίδρυσής της, βλ. De Sensi Sestito 1985, 199-200.

⁷⁵⁹ Βλ. συγκεντρωμένες τις πηγές εις: Regling 1906, 3-4.

⁷⁶⁰ Lenormant 1884, 95 κ.ε.

⁷⁶¹ Regling 1906, 5.

⁷⁶² Regling 1906, 32-33.

⁷⁶³ Holloway και Jenkins 1983, 16.

⁷⁶⁴ Rutter 2001, 196.

ΤΕΧΝΟΤΡΟΠΙΑ

Η μορφή της Νίκης κυριαρχεί στην οπίσθια όψη των νομισμάτων της Τέρινας από την έναρξη έως και τα τέλη της λειτουργίας του νομισματοκοπείου της (460-3^{ος} αι. π.Χ.). Η θεότητα απεικονίζεται σε μια εξαιρετική ποικιλία παραστάσεων όρθια, καθισμένη, ιπτάμενη ή σκυμμένη, με ανοιχτά ή κλεισμένα φτερά, ενώ τα σύμβολα που κρατά ποικίλουν.

Οι πρωιμότερες κοπές (460-440 π.Χ.⁷⁶⁵) παριστούν τη Νίκη ιστάμενη, να κρατά κλαδί ή στεφάνι. Στην παλαιότερη παράσταση η θεότητα αποδίδεται άπτερος, κατενώπιον, με την κεφαλή στραμμένη προς τα αριστερά. Η Νίκη φορά βαρύ δωρικό πέπλο και το αριστερό της χέρι αγγίζει λυγισμένο τη μέση, ενώ με το δεξί κρατά κλαδί χαμηλά, δίπλα στο σώμα. Η κόμη είναι χτενισμένη σε σάκκο. Στις επόμενες κοπές της ίδιας περιόδου η θεότητα απεικονίζεται με φτερά, κατενώπιον ή σε στάση τρία τέταρτα, ελαφρώς αριστερά και κρατά στεφάνι, κλαδί, ή και τα δύο σύμβολα μαζί. Το ένδυμά της συνεχίζει να είναι ο αυστηρός και άκαμπτος δωρικός πέπλος. Η κόμη της είναι χτενισμένη άλλοτε σε σάκκο και άλλοτε σε κρωβύλο. Χωρίς αμφιβολία, η τεχνοτροπία των μορφών ανήκει στον αυστηρό ρυθμό του β' τετάρτου του 5^{ου} αι. π.Χ., ο οποίος βρήκε την απόλυτη έκφρασή του στα αετώματα και τις μετώπες του ναού του Δία στην Ολυμπία. Οι γεμάτες και βαριές πτυχές του πέπλου δεν επιτρέπουν παρά ελάχιστα στα μέλη του σώματος να διαγράφονται κάτω από το ένδυμα. Χαρακτηριστική είναι η απομάκρυνση από την αρχαϊκή μετωπικότητα – ειδικά μετά την πρώτη κοπή – η οποία δίνει τη θέση της στη στήριξη στο ένα σκέλος, ενώ το άλλο προβάλλει χαλαρό και λυγισμένο. Η πρώτη κοπή θυμίζει ιδιαίτερα το γνωστό άγαλμα της Εστίας Giustiniani,⁷⁶⁶ του αυστηρού ρυθμού, το οποίο φιλοτεχνήθηκε γύρω στο 470 π.Χ. Οι ομοιότητες εντοπίζονται τόσο στη στάση – το χέρι ακουμπά λυγισμένο στον γοφό – όσο και στη χάραξη των πτυχώσεων του άνω μέρους του πέπλου, αν και στα νομίσματα το κάτω μέρος του δεν είναι τόσο βαρύ και άκαμπτο, επιτρέποντας να διαφανούν κάποιες λεπτομέρειες των κάτω άκρων. Ομολογες στη στάση του σώματος, την απόδοση των φτερών και τη στατικότητα της

⁷⁶⁵ Τα νομίσματα παρουσιάζονται σύμφωνα με την κατάταξη των Holloway και Jenkins (Holloway και Jenkins 1983).

⁷⁶⁶ Boardman 1985, αρ. 74.

παράστασης είναι και οι απεικονίσεις της Νίκης που ίσταται ή βαδίζει στις σύγχρονες κοπές της Κατάνης.⁷⁶⁷

Οι Νίκες στην επόμενη ομάδα νομισμάτων (440-425 π.Χ.) διαφέρουν σημαντικά τυπολογικά, αλλά και τεχνοτροπικά από τις προηγούμενες κοπές. Η θεότητα απεικονίζεται πλέον, όχι όρθια, αλλά καθισμένη σε υδρία ή δίφρο, θυμίζοντάς μας τις καθήμενες Νίκες στα νομίσματα της Ολυμπίας,⁷⁶⁸ της Μοργαντίνας,⁷⁶⁹ της Νεάπολης,⁷⁷⁰ αλλά και την καθήμενη Νύμφη στα νομίσματα της Λάρισας και άλλων θεσσαλικών πόλεων.⁷⁷¹ Παράλληλες τυπολογικά είναι και οι καθήμενες ανδρικές μορφές στα σύγχρονα νομίσματα του Ρηγίου,⁷⁷² όπου παριστάνεται ο μυθικός ιδρυτής της πόλης Ιόκαστος και του Τάραντα⁷⁷³ με την απεικόνιση του επώνυμου ήρωα και οικιστή της πόλης, Τάραντα. Στα σύμβολα τα οποία συνοδεύουν τη Νίκη, εκτός από το στεφάνι, προστίθεται τώρα και το κηρύκειο. Η μοναδική τυπολογική παραλλαγή προκύπτει από μια κοπή διωβόλων, όπου η θεότητα ίπταται προς τα αριστερά, κρατώντας στεφάνι.

Όσον αφορά στην τεχνοτροπία των κοπών παρατηρούμε μεγάλη διαφοροποίηση από την προηγούμενη περίοδο. Ο βαρύς δωρικός πέπλος εγκαταλείπεται και η θεότητα φορά τον λεπτότερο χιτώνα και το ιμάτιο, που ξεχωρίζουν από την καθαρά διακοσμητική απόδοση των πτυχών με λεπτές χαράξεις. Η μεγάλη ποικιλία των πτυχώσεων αποκαλύπτει τη μορφή του σώματος κάτω από το ένδυμα, θυμίζοντας το ντύσιμο των μορφών στα αετώματα του Παρθενώνα ή στα παράλληλά τους στη ζωγραφική. Εδώ, όμως, το σώμα τονίζεται σχεδόν μέχρι υπερβολής, ιδιαίτερα η περιοχή του στήθους, και η φιγούρα κάτω από το ένδυμα διαφαίνεται ιδιαίτερα ισχνή και ψηλή, αν και σε συγκεκριμένες κοπές παράδοξα μυώδης.⁷⁷⁴ Τα άκρα αποδίδονται σε μια ξύλινη στάση, αλλά και ολόκληρο το σώμα μοιάζει άκαμπτο και αδέξιο. Η αδυναμία των χαρακτών να επιτύχουν την προοπτική στην απόδοση του καθίσματος έχει ως αποτέλεσμα η θεότητα σε πολλές κοπές,

⁷⁶⁷ SNG Cop. 174-175· SNG Lloyd 887. Βλ. και κεφάλαιο V. 1.4, αρ. 3.

⁷⁶⁸ Seltman 1921, αρ. 80, 82, 86-87, 91, 99-100, 110, 114, 117-118, 120-121, 125, 128. Βλ. και κεφάλαιο V. 3.1.α, αρ. 6-9, 11-12.

⁷⁶⁹ Erim 1989, αρ. 8 και 11 (344-341 π.Χ.). Βλ. και κεφάλαιο V. 1.10, αρ. 2-3.

⁷⁷⁰ Sambon 1902, αρ. 421-422 (420-400 π.Χ. και 395-385 π.Χ.). Βλ. και κεφάλαιο V. 2.3, αρ. 2-3.

⁷⁷¹ Herrmann 1924-1925, 1-69, πίν. 1, αρ. 12-16· πίν. 3, αρ. 6-8. Επίσης, Liampi 1992, 213-16 και νομίσματα Λάρισας του 5^{ου} αι. π.Χ., αρ. 1-8, ειδικά αρ. 4. Εξάλλου, οι Θεσσαλικές πόλεις κάλεσαν καλλιτεχνικούς κύκλους χαρακτών από την Δύση, προκειμένου να φιλοτεχνήσουν τις μήτρες για τα δικά τους νομίσματα (Kraay 1976, 118, 122· Moustaka 1983, 50· Liampi 1992, 216· Larson 2001, 166).

⁷⁷² SNG ANS 635-637 και 640-641.

⁷⁷³ Fischer-Bossert 1999, αρ. 250 κ.ε.

⁷⁷⁴ Βλ. για παράδειγμα Holloway και Jenkins 1983, αρ. 11, 16, 18, 21.

σχεδόν να μην ακουμπά το σώμα της σε αυτό ή να τοποθετείται πάνω του σε μια αφύσικη τεχνικά στάση. Το φτερά, τέλος, διακρίνονται από μεγάλη επιμέλεια στη χάραξη, καθώς αποδίδονται με εξαιρετικές λεπτομέρειες, που μεταφέρουν επιτυχημένα την αίσθηση του πλούσιου όγκου τους. Η τεχνοτροπία των εν λόγω νομισμάτων παρουσιάζει κάποιες ομοιότητες με τα, ομόλογης τυπολογίας, νομίσματα της Ολυμπίας, ιδίως προς το τέλος της ομάδας,⁷⁷⁵ αν και μεγαλύτερη συγγένεια με αυτά διαπιστώνουμε κατά την επόμενη και μεθεπόμενη περίοδο. Χαρακτηριστική εδώ, όπως και στην Ολυμπία, είναι η στάση των κάτω άκρων, που χαράσσονται σε ελαφρά διάσταση και ανάμεσά τους αναπτύσσονται έντονες οι πτυχώσεις του χιτώνα.⁷⁷⁶

Η επόμενη περίοδος (425-420 π.Χ.) σηματοδοτείται από την έναρξη μιας καινούργιας καλλιτεχνικής τάσης, η οποία θα εξελίσσεται μέχρι το τέλος της ομάδας. Οι καλλιτέχνες – ή ο καλλιτέχνης – αυτής της ομάδας, ενώ δεν φαίνεται να έχουν ακόμα ξεπεράσει κάποιες από τις τεχνικές δυσκολίες του παρελθόντος, εντούτοις, στα περισσότερα σημεία, η δουλειά τους χαρακτηρίζεται από εφευρετικότητα και έναν αέρα ανανεωτικό. Η στάση της θεότητας μοιάζει ακόμα άκαμπτη και τα μέλη διαγράφονται σχετικά αδέξια και ξύλινα. Παρόλα αυτά, το σώμα τώρα είναι πιο εύσαρκο και οι πτυχές του υφάσματος δεν είναι πια τόσο σκληρές. Λιγότερο έντονη είναι, επίσης, και η διαφάνεια του υφάσματος. Ο μεγαλύτερος, ωστόσο, νεωτερισμός του χαρακτήρα είναι ότι για πρώτη φορά καταφέρνει να αποδώσει την προοπτική και την αίσθηση του βάθους στην παράσταση, δίνοντας έτσι μεγαλύτερη φυσικότητα στη στάση της καθήμενης Νίκης, αλλά και αποκτώντας ο ίδιος την ευχέρεια να προσθέσει λεπτομέρειες, οι οποίες συνθέτουν τύπους απaráμιλλης ομορφιάς και χάρης.

Η περίοδος αυτή χαρακτηρίζεται από μεγαλύτερη ποικιλία στην τυπολογία των παραστάσεων, κυρίως όσον αφορά στα σύμβολα τα οποία κρατά η Νίκη. Αυτά εμπλουτίζονται και εκτός από τα ήδη καθιερωμένα, βλέπουμε τη Νίκη να παίζει με σφαίρες, όπως η Νύμφη Λάρισα,⁷⁷⁷ αλλά και η Τρίκκα,⁷⁷⁸ ή να κρατά στο χέρι πτηνό. Η θεότητα απεικονίζεται, είτε καθισμένη σε δίφρο ή υδρία, είτε ελαφρά σκυμμένη, στηρίζοντας το πόδι σε βράχο. Στην τελευταία παράσταση η στάση της θεότητας δεν είναι ιδιαίτερα συνηθισμένη στα νομίσματα. Ανάλογη τοποθέτηση της μορφής δεν

⁷⁷⁵ Σύγκρινε για παράδειγμα Seltman 1921, αρ. 91 (Ολυμπία) και Holloway και Jenkins 1983, αρ. 24 (Τέρινα).

⁷⁷⁶ Για τα ομόλογα παραδείγματα στην τέχνη, βλ. κεφάλαιο V. 3.1.α, σελ. 325-26.

⁷⁷⁷ Liampi 1992, 213, αρ. 6 και 7.

⁷⁷⁸ Imhoof-Blumer 1908, 76, αρ. 212.

συναντούμε, ούτε στις απεικονίσεις της Νίκης, ούτε σε αυτές των Νυμφών. Το πιο κοντινό παράδειγμα που εντοπίζουμε αφορά στα νομίσματα της Σεγέστης, τα οποία απεικονίζουν κυνηγό σε παραπλήσια θέση, ενώ λιγότερο ομοιάζουν οι στάσεις των ανδρικών μορφών στους οβολούς της Ηραίας και της Παρρασίας στην Αρκαδία.⁷⁷⁹ Το σύνολο των κοπών αυτών χρονολογείται στα τέλη του 5^{ου} αι. π.Χ., είναι δηλαδή μεθύτερα από τα νομίσματα της Τέρινας.⁷⁸⁰ Η στάση του ανασηκωμένου κάτω άκρου ήταν οικεία σε όλες τις μορφές τέχνης, ήδη από τις αρχές του 5^{ου} αι. π.Χ., για να δηλώσει την ανάπαυση, συνομιλία μεταξύ μορφών, τους ακροατές μουσικής, θεατές, ή το νικητή μετά τη μάχη.⁷⁸¹ Ιδιαίτερα προσφιλής ήταν δε στην κεραμική και τη μικροτεχνία της Μεγάλης Ελλάδας, κυρίως στα τέλη του 5^{ου} αι. π.Χ.⁷⁸² Ωστόσο, όλα τα προαναφερθέντα παραδείγματα στην τέχνη, παρά τις τεχνοτροπικές αναλογίες, διαφέρουν από τα νομίσματα της Τέρινας στη θέση του χεριού, το οποίο επιτείνει τη χαλαρότητα της στάσης, καθώς αναπαύεται λυγισμένο, πάνω στο ανασηκωμένο κάτω άκρο. Ο χαρακτήρας της Τέρινας προσάρμοσε στον μικρό, κυκλικό χώρο του νομίσματος ένα ήδη δημοφιλές μοτίβο, χαρίζοντας στη μορφή της θεότητας μια όψη ιδιαίτερη και εξ ολοκλήρου πρωτότυπη.

Την ίδια περίοδο φιλοτεχνείται και ένας τύπος απaráμιλλης δεξιοτεχνίας, μοναδικός στην απεικόνιση της λεπτομέρειας και στην αντιμετώπιση του χώρου του νομίσματος. Στο νόμισμα εικονίζεται η Νίκη καθισμένη σε δίφρο. Με το αριστερό χέρι, χαμηλωμένο δίπλα στο σώμα, κρατά κηρύκειο, ενώ με το δεξί χέρι κρατά στο γόνατο υδρία, την οποία γεμίζει με το νερό που αναβλύζει από μια κρήνη σε σχήμα λεοντοκεφαλής. Κάτω από το στόμιο της κρήνης εικονίζεται κοίλο, μέσα στο οποίο κολυμπά κύκνος, ενώ σε μια τρίτη διάσταση αποδίδεται με ορθογώνια σχήματα ακόμα και η τοιχοποιία της πηγής.

Σε αυτή την ομάδα ανήκουν οι κοπές εκείνες που φέρουν κυρίως στις εμπρόσθιες, αλλά και σε τρεις από τις οπίσθιες όψεις το γράμμα Φ, το οποίο ερμηνεύτηκε από τον Regling⁷⁸³ ως η υπογραφή κάποιου πολύ σημαντικού χαρακτή, που εγκαινίασε μια νέα καλλιτεχνική περίοδο στην ιστορία των νομισμάτων της

⁷⁷⁹ Lederer 1910, αρ. 1 (Σεγέστη)· *BMC* (Peloponnesus) 16 (Ηραία)· *Traité* II.3, 667-68 (Παρρασία).

⁷⁸⁰ Mildenberg 1976, 113-21 (415 π.Χ., Σεγέστη)· Kraay 1976, 99 (418 π.Χ., Ηραία και Παρρασία).

⁷⁸¹ Lange 1870, 8, 18-19, 27-29, 32· Knapp 1876, 44. Βλ. και Destrooper 1979, 12-15 και υποσ. 51-58, 74-78, όπου παρατίθεται συγκεντρωμένη η βιβλιογραφία, σχετικά με τις απεικονίσεις της εν λόγω στάσης στην τέχνη.

⁷⁸² Lange 1870, 26· Boardman 1970, 227.

⁷⁸³ Regling 1906, 41· βλ. επίσης, Jenkins 1972, 204-205 και Holloway 1978, 62-63.

Τέρινας. Από το πρώτο νόμισμα που αποδίδεται στον Φ⁷⁸⁴ διαπιστώνουμε ότι ο χαρακτήρας πρέπει να γνώριζε τα σύγχρονα, ή λίγο παλαιότερα, νομίσματα της Ολυμπίας. Λιγότερο πιθανή θεωρούμε την πρόταση των Holloway και Jenkins, οι οποίοι ισχυρίζονται ότι υπήρχε κάποιο κοινό καλλιτεχνικό πρότυπο, το οποίο ακολούθησαν και τα δύο νομισματοκοπεία.⁷⁸⁵ Ιδιαίτερες ομοιότητες παρατηρούμε ανάμεσα στο νόμισμα της «σκεπτόμενης» Νίκης από την Ολυμπία και στο νόμισμα της Τέρινας που απεικονίζει τη Νίκη καθώς παίζει με δύο σφαίρες.⁷⁸⁶ Η θεότητα είναι και στις δύο κοπές στραμμένη κατ' εξαίρεση προς τα δεξιά, αλλά, κυρίως, έχει το ίδιο χαρακτηριστικό σκύψιμο της κεφαλής, που προσδίδει στην παράσταση εσωτερικότητα και συναισθηματική φόρτιση. Ομόλογη τεχνοτροπικά είναι η απεικόνιση της Νίκης σε λευκή λήκυθο από τη Νόλα, χρονολογημένη γύρω στο 425 π.Χ., όπου η θεότητα απεικονίζεται καθισμένη σε βράχο, σε άνετη στάση, στηρίζοντας τη χαμηλωμένη της κεφαλή με το αριστερό χέρι.⁷⁸⁷ Παράλληλη ανάμεσα στα νομισματοκοπεία της Ολυμπίας και της Τέρινας είναι και η παράσταση της θεότητας σε κρήνη διακοσμημένη με λεοντοκεφαλή.⁷⁸⁸

Ο Stuart-Poole⁷⁸⁹ και ο Furtwängler,⁷⁹⁰ τόνισαν τη στενή σχέση της δουλειάς του Φ και των καλλιτεχνών της Αθήνας της εποχής του Φειδία, αλλά και των μαθητών αυτού, υποστηρίζοντας ότι Αθηναίοι χαρακτες πρέπει να κλήθηκαν στην Τέρινα για να φιλοτεχνήσουν τα νομίσματα αυτής της περιόδου. Πράγματι, οι Νίκες της οπίσθιας όψης των νομισμάτων της Τέρινας μπορούν να παραλληλιστούν τεχνοτροπικά με τις Νίκες στο θωρακείο του ναού της Αθηνάς-Νίκης στην Ακρόπολη της Αθήνας και τυπολογικά με την καθήμενη Αθηνά από το ίδιο θωρακείο.⁷⁹¹

Είναι γεγονός ότι οι Θούριοι αποικίστηκαν υπό την ηγεσία των Αθηναίων το 446 π.Χ. (Διόδ. 12.10.4), αποτελώντας ένα φυσικό κανάλι μέσω του οποίου έφτανε στην Κ. Ιταλία η αθηναϊκή καλλιτεχνική επιρροή. Οι επιδράσεις είναι, εξάλλου, εμφανείς και στα τοπικά κέντρα αγγειογραφίας, που Αθηναίοι καλλιτέχνες εγκατέστησαν στην περιοχή την εποχή εκείνη. Φυσικά, παρότι η καλλιτεχνική αξία

⁷⁸⁴ Holloway και Jenkins 1983, αρ. 30.

⁷⁸⁵ Holloway και Jenkins 1983, 13. Βλ. και κεφάλαιο V. 3.1α, σελ. 326.

⁷⁸⁶ Seltman 1921, αρ. 120 (Ολυμπία, βλ. κεφάλαιο V. 3.1.α, αρ. 11) και Holloway και Jenkins 1983, αρ. 31 (Τέρινα).

⁷⁸⁷ Goulaki-Voutira 1992, αρ. 149.

⁷⁸⁸ Seltman 1921, αρ. 80 (Ολυμπία, βλ. κεφάλαιο V. 3.1.α, αρ. 6) και Holloway και Jenkins 1983, αρ. 38 (Τέρινα).

⁷⁸⁹ Stuart-Poole 1883, 269-77.

⁷⁹⁰ Furtwängler 1895, 105-107.

⁷⁹¹ Carpenter 1929, 62-63, πίν. 27.

των Αθηναίων δημιουργών κατά τον 5^ο αι. π.Χ. παραμένει ένα γεγονός αναντίρρητο, δεν θα πρέπει να ξεχνάμε ότι τόσο η Κ. Ιταλία, όσο και η Σικελία έχουν κι αυτές να επιδείξουν μια σειρά εξαιρετών καλλιτεχνών, που φιλοτέχνησαν νομισματικές παραστάσεις μεγάλης ακτινοβολίας. Οι παραστάσεις αυτές, με την ποιότητα και την ευαισθησία στη σύνθεση και την απεικόνιση των μορφών, αποτέλεσαν πολλές φορές πρότυπο για τα καλλιτεχνήματα της κυρίως Ελλάδας, ιδίως της Θεσσαλίας, και κατόρθωσαν να επιβληθούν με την απaráμιλλη τέχνη τους.⁷⁹² Οι επιρροές μεταξύ των καλλιτεχνών δεν μπορούν φυσικά να αμφισβητηθούν, ούτε και οι έκτακτες κλήσεις ξένων χαρακτών, στη συγκεκριμένη όμως περίπτωση δεν θεωρώ ότι διαθέτουμε αρκετά στοιχεία για να ισχυριστούμε μια τέτοιου είδους πρόσκληση. Περισσότερο πιθανόν, κατά τη γνώμη μου, είναι, να επηρεάστηκαν οι καλλιτέχνες της Τέρινας από τα σχεδόν σύγχρονα νομίσματα της Ολυμπίας, καθώς και τα δύο νομισματοκοπεία διατήρησαν την ίδια τυπολογία για σχετικά μεγάλο χρονικό διάστημα, εμπλουτίζοντάς τη με ιδιαίτερες και ποικίλες παραλλαγές.

Στην επόμενη ομάδα νομισμάτων (420-400 π.Χ.) η τυπολογία εμπλουτίζεται ακόμα περισσότερο. Η Νίκη απεικονίζεται ιστάμενη, ελαφρά ή περισσότερο σκυμμένη μπροστά, κρατώντας κηρύκειο ή ακουμπώντας χαλαρά σε κίονα. Επίσης, χαράσσεται ιπτάμενη ή στη γνωστή της θέση, καθισμένη, σε πεσσομόρφο δίφρο. Κρατά μια ποικιλία συμβόλων, κλαδί ελιάς, πτηνό, στεφάνι, σκήπτρο διακοσμημένο με πτηνό, ταινία ή ρόδι, κώδωνα, άνθος και κηρύκειο, άλλοτε ακουμπισμένο στο έδαφος και άλλοτε σηκωμένο.

Η αισθητική αντίληψη των χαρακτών έχει μεταβληθεί σε μεγάλο βαθμό. Σε γενικές γραμμές, τα σώματα είναι εύσαρκα και στρογγυλεμένα, με πληρέστερο, σε σχέση με το παρελθόν, μυϊκό σύστημα. Η στάση τους χαρακτηρίζεται από μια ελαφρά κλίση προς τα εμπρός, ιδιαίτερα στις πρωιμότερες κοπές της περιόδου. Η προοπτική στην απόδοση των άκρων, αλλά και των φτερών αποδίδεται με μεγάλη φυσικότητα. Το ένδυμα πέφτει σε ελαφρές στρογγυλεμένες πτυχές και η διαφάνεια, ιδιαίτερα στο στήθος, δεν χαρακτηρίζεται από την παλαιότερη υπερβολή.

⁷⁹² Σύγκρινε, για παράδειγμα, την κεφαλή του Δία στα χαλκά νομίσματα των Αινιάνων, της Υπάτης, των Γοννέων, της Άλου και της Μελιταίας (μέσα περίπου 4^{ου} αι. π.Χ.) με την αντίστοιχη στα σύγχρονα νομίσματα του Μεταποντίου (Λιάμπη 1993, 42-43 και 49· 1994, 328). Επίσης, τις απεικονίσεις της κεφαλής της Νύμφης Λάρισας στις κοπές της ομόνυμης πόλης (Herrmann 1924-1925, 50· Liampi 1992, 216) και της Νύμφης Υπέρειας στα δίδραχμα των Φερών (380-370 π.Χ.) με την Αρέθουσα στα σχεδόν σύγχρονα δεκάδραχμα των Συρακουσών (Kraay 1976, 118), αλλά και την καθήμενη Νύμφη Λάρισα με την επίσης καθήμενη μορφή της Νίκης στην Τέρινα (Liampi 1992, 215). Τέλος, την κεφαλή της Αθηνάς στα ημίδραχμα της Φαρσάλου με εκείνη στους σύγχρονους στατήρες των Θουρίων και της Ηράκλειας (Lanva 2001, 38-39).

Εξακολουθεί να διατηρείται η τοποθέτηση των κάτω άκρων σε ελαφρά διάσταση, που πλουτίζει τις πτυχώσεις του υφάσματος. Σχεδόν πανομοιότυπη στην τεχνοτροπία, αλλά και στην τυπολογία είναι η παράσταση της καθιστής Νίκης σε χρυσό διάδημα του τέλους του 5^{ου} αι. π.Χ. από την ίδια την Τέρινα.⁷⁹³

Στις κοπές της ομάδας αυτής εμφανίζεται στα νομίσματα το μονόγραμμα Π ή Γ. Ο Regling, λόγω της θέσης και του μεγέθους του, υποστήριξε ότι αντιστοιχεί στην υπογραφή κάποιου χαρακτή, διέκρινε δε τρεις φάσεις στη δουλειά του.⁷⁹⁴ Ωστόσο, η μεγάλη τεχνοτροπική ποικιλία των σφραγίδων δημιουργεί αμφιβολίες, σχετικά με την υπόθεση ότι προέρχονται από το χέρι ενός μόνο χαρακτή.⁷⁹⁵ Οι μορφές διαφέρουν σημαντικά, καταρχήν στην απόδοση του κορμιού, που εμφανίζεται αλλού ανάλαφρο και αλλού πιο βαρύ. Παρότι σε κάποιες κοπές επιτυγχάνεται μια απόλυτη συμμετρία αναλογιών, σε άλλες το σώμα εμφανίζεται λιγότερο αρμονικό ή ιδιαίτερα βραχύ. Οι πτυχές των ενδυμάτων χαράσσονται, άλλοτε λιτά και άλλοτε πιο περίτεχνα, άλλοτε είναι πιο σκληρές και άλλοτε αποδίδονται με μεγαλύτερη στρογγυλάδα και φυσικότητα. Συνάμα, η εμφάνιση του γράμματος αυτού και στις μικρές υποδιαίρεσεις, που διαφέρουν ακόμα περισσότερο τεχνοτροπικά, επιβεβαιώνει περαιτέρω το γεγονός ότι δεν πρόκειται για τη δουλειά ενός μεμονωμένου χαρακτή και ως εκ τούτου αποδυναμώνει την ερμηνεία του γράμματος ως υπογραφή ενός συγκεκριμένου χαρακτή.⁷⁹⁶

Στις πρώτες κοπές της περιόδου ανήκει η απεικόνιση ιστάμενης Νίκης, η οποία κρατά κηρύκειο και ακουμπά σε κίονα. Το ένδυμά της πέφτει χαλαρωμένο στη δεξιά πλευρά και αποκαλύπτει τολμηρά το στήθος, θυμίζοντάς μας την ανάλογη αισθαντικότητα με την οποία απεικονίστηκε η Νίκη του Παιωνίου από την Ολυμπία,⁷⁹⁷ χρονολογημένη γύρω στο 420 π.Χ. Παράλληλα έργα μπορούν να θεωρηθούν, επίσης, η Αφροδίτη Fréjus, αντίγραφο από πρωτότυπο του 410 π.Χ.,⁷⁹⁸ αλλά και οι Νηρηίδες στα ακρωτήρια από το Ηφαιστείο και τον ναό του Άρη και της Αθηνάς,⁷⁹⁹ τα οποία χρονολογούνται γύρω στο 420 π.Χ. Η χαλαρότητα της στάσης, αλλά και η ίδια η σύλληψη της παράστασης μπορεί να παραλληλιστεί με γύψινο

⁷⁹³ de Bry 1971, 295-98.

⁷⁹⁴ Regling 1906, 46.

⁷⁹⁵ Fritze και Gaebler 1907, 14-28· Holloway 1978, 62-63.

⁷⁹⁶ Μια πιθανή ερμηνεία για το εν λόγω μονόγραμμα πρότεινε ο McClean (1907, 107-110), ο οποίος υποστήριξε ότι αποτελεί σύμβολο αξίας στο διμεταλλικό σύστημα υποδιαίρεσεων, που ακολουθούσε το νομισματοκοπείο της Τέρινας.

⁷⁹⁷ Treu 1897, 182-94, πίν. 46-48.

⁷⁹⁸ Hiller 1971, πίν. 1.

⁷⁹⁹ Schlörb 1965, 20, 40-41 και πίν. 7 και 10.

εκμαγείο που χρησιμοποιήθηκε για την παραγναθίδα κράνους, το οποίο χρονολογείται κι αυτό γύρω στο 420 π.Χ και εικονίζει Αφροδίτη στην ίδια στάση, συνοδευόμενη από το γιο της, Έρωτα.⁸⁰⁰ Παράλληλη είναι και η παράσταση της Αφροδίτης σε χρυσό δαχτυλίδι από τον Τάραντα, χρονολογημένο ανάμεσα στα τέλη του 5^{ου} και τις αρχές του 4^{ου} αι. π.Χ.⁸⁰¹ Ομόλογες είναι κι άλλες παραστάσεις της Αφροδίτης της ίδιας περιόδου, όπως το άγαλμα της «Αφροδίτης έν κήποις», το οποίο η παράδοση συνδέει με τον Αλκαμένη και έχει αναγνωριστεί σε αντίγραφα που παριστάνουν τη θεά σε έναν τύπο, γνωστό ως Αφροδίτη του τύπου του Δαφνιού.⁸⁰² Επίσης, πολλές από τις Νίκες των οπισθοτύπων της περιόδου αυτής, όπως και η Νύμφη Τέρινα της εμπρόσθιας όψης, έχουν τα μαλλιά τους χτενισμένα σε κρωβύλο στο πάνω μέρος του κεφαλιού, όπως στην περίφημη χάλκινη κεφαλή Νίκης από την Αγορά της Αθήνας,⁸⁰³ χρονολογημένη γύρω στο 420 π.Χ. Τέλος, στην ίδια ομάδα ανήκουν τα διώβολα με τον τύπο της ιπτάμενης Νίκης, που κρατά στο δεξί της χέρι κλαδί και με το αριστερό ανασηκώνει τον χιτώνα της. Το ανασήκωμα του χιτώνα αποτελεί μια κλασική στάση της θεότητας, η οποία αποτέλεσε κοινό τόπο, τόσο στη νομισματική, όσο και στις υπόλοιπες μορφές τέχνης κυρίως σε προγενέστερες περιόδους, συνδυαζόμενη με τη στάση του «έν γούνασιν δρόμου». Ωστόσο, εξακολουθεί να χρησιμοποιείται και στα μεθύτερα χρόνια, καθώς την ίδια λεπτομέρεια, απαντούμε στα τετράδραχμα της Κατάνης, χρονολογημένα στην περίοδο 461-450 π.Χ.,⁸⁰⁴ στα ημίδραχμα του 405 π.Χ. από την Καμάρινα⁸⁰⁵ και στα ημίδραχμα και χαλκά του ύστερου 5^{ου} αι. π.Χ. από την Ιμέρα.⁸⁰⁶ Η τοποθέτηση των κάτω άκρων, λυγισμένων με χάρη και ελαφρότητα, καθώς αναδιπλώνονται κοντά στο σώμα είναι παρόμοια με τα τετράδραχμα της Κατάνης (461-450 π.Χ.),⁸⁰⁷ ενώ λιγότερο έντονο είναι το λύγισμα στα ημίδραχμα της Ιμέρας (445-409 π.Χ.)⁸⁰⁸ και τις δραχμές, τα ημίδραχμα και τις λίτρες από την Καμάρινα (410-405 π.Χ.).⁸⁰⁹ Ομόλογες στη στάση είναι και οι παραστάσεις της Νίκης σε καλυκωτό κρατήρα από τη Βοιωτία,

⁸⁰⁰ Himmelmann 1972, 42, αρ. 35.

⁸⁰¹ Pozzi 1965, 153-58.

⁸⁰² Langlotz 1947, πίν. 28, αρ. 3.

⁸⁰³ Thompson 1972, 190-91, πίν. 98.

⁸⁰⁴ BMC (Sicily) 3. Βλ. κεφάλαιο V. 1.4, σελ. 118.

⁸⁰⁵ Westermark και Jenkins 1980, αρ. 169. Βλ. κεφάλαιο V. 1.6, αρ. 4.

⁸⁰⁶ Gabrici 1894, αρ. 77, 103. Βλ. κεφάλαιο V. 1.8, αρ. 4.

⁸⁰⁷ Rizzo 1946, αρ. 1. Βλ. κεφάλαιο V. 1.4, αρ. 2.

⁸⁰⁸ Gabrici 1894, αρ. 77. Βλ. κεφάλαιο V. 1.8, αρ. 2.

⁸⁰⁹ Westermark και Jenkins 1980, αρ. 167, 169, 173. Βλ. κεφάλαιο V. 1.6, αρ. 3-4.

χρονολογημένο το 430 π.Χ.,⁸¹⁰ σε αττικό πινάκιο του 450/40 π.Χ.,⁸¹¹ σε αττική πελίκη του 430-410 π.Χ.⁸¹² και σε σύγχρονο γαμικό λέβητα.⁸¹³

Κατά την επόμενη περίοδο (400-356 π.Χ.), στην ήδη γνωστή θεματολογία της Νίκης που κάθεται, προστίθεται ένας καινούργιος τύπος. Στην ίδια θέση με τη Νίκη των προηγούμενων κοπών, εμφανίζεται τώρα άπτερος γυναικεία μορφή, ενώ η θεότητα παίζει εδώ συμπληρωματικό ρόλο, καθώς εμφανίζεται ιπτάμενη στο πίσω μέρος της μορφής, έτοιμη να τη στέψει με δύο κλαδιά. Σχετικά με τον τύπο της καθιστής Νίκης, η μόνη διαφοροποίηση που εντοπίζεται είναι, ότι ως κάθισμα χρησιμοποιείται εκτός από το βάθρο, ο ιωνικός κίονας. Οι καλλιτέχνες συνεχίζουν να προσφέρουν ιδιαίτερα προσεγμένες απεικονίσεις, δίνοντας όλο και μεγαλύτερη βαρύτητα στις λεπτομέρειες της χάραξης. Τα μέλη αποδίδονται με ραδινές αναλογίες και οι κινήσεις της θεότητας αποκτούν μια θαυμαστή φυσικότητα. Ο Regling αναγνώρισε στα νομίσματα αυτά τη δουλειά του περίφημου χαρακτή Κίμωνα των Συρακουσών,⁸¹⁴ όμως αργότερα ο Sir Arthur Evans διάβασε σε ένα νόμισμα την υπογραφή του χαρακτή Ευαίνετου (ΕΥΑΙ[νετος]),⁸¹⁵ σύγχρονου με τον Κίμωνα. Ο Liegle απέρριψε την ανάγνωση αυτή,⁸¹⁶ όμως ο Jenkins, σε νεώτερη μελέτη, υποστήριξε ότι η δράση του Κίμωνα όπως και του Ευαίνετου συνεχίστηκε και μέσα στον 4^ο αι. π.Χ. και άρα αποδέχτηκε ως αυθεντική την υπογραφή του Ευαίνετου στο νόμισμα της Τέρινας.⁸¹⁷

Στην επόμενη ομάδα (4^{ος} και 3^{ος} αι. π.Χ.) η χάραξη είναι λιγότερο επιμελημένη και ευαίσθητη. Το σώμα της θεότητας είναι βαρύ και αδέξιο και οι αναλογίες αφύσικες. Η τυπολογία δεν επιφυλάσσει κι αυτή ιδιαίτερες εκπλήξεις, καθώς κυριαρχεί ξανά ο τύπος της καθιστής Νίκης. Σε μια μόνο ομάδα διωβόλων, απεικονίζεται ιπτάμενη φτερωτή Νίκη κρατώντας στο χέρι στεφάνι.

⁸¹⁰ Goulaki-Voutira 1992, αρ. 215.

⁸¹¹ Goulaki-Voutira 1992, αρ. 251.

⁸¹² Goulaki-Voutira 1992, αρ. 351.

⁸¹³ Goulaki-Voutira 1992, αρ. 361.

⁸¹⁴ Regling 1906, 54.

⁸¹⁵ Evans 1912, 21-62.

⁸¹⁶ Liegle 1941, 53, αρ. 104.

⁸¹⁷ Jenkins 1961, 86.

ΣΥΜΒΟΛΙΣΜΟΣ

Η νομισματοκοπία της Τέρινας παρουσιάστηκε αρχικά από τον Regling,⁸¹⁸ στη μονογραφία του για τα νομίσματα της πόλης και αρκετά χρόνια αργότερα από τους Holloway και Jenkins.⁸¹⁹ Το νομισματοκοπείο έχει να επιδείξει εξαιρετικής καλλιτεχνικής αξίας νομίσματα, τα οποία εντυπωσιάζουν, τόσο με την ποιότητα της χάραξής τους, όσο και με την ευφάνταστη ποικιλία στην απεικόνιση των δύο βασικών τους τύπων: γυναικείας κεφαλής στην εμπρόσθια όψη και ολόσωμης γυναικείας μορφής, απτέρου ή φτερωτής, στην οπίσθια.

Η ταύτιση των μορφών έγινε αντικείμενο πολλών υποθέσεων και αμφισβητήσεων, καίτοι, ήδη από την εναρκτήρια κοπή του νομισματοκοπείου, αυτές φαίνεται να ταυτίζονται μέσω των επιγραφών των νομισμάτων. Στην εμπρόσθια όψη, όπου εικονίζεται γυναικεία κεφαλή είναι χαραγμένη η επιγραφή ΤΕΡΙΝΑ, σε ονομαστική και όχι σε γενική πληθυντικού όπως θα εμφανιζόταν το εθνικό της πόλης (δηλ. Τερινάϊων). Ο Στέφανος Βυζάντιος (λ. *Τέρινα*), που διέσωσε την πληροφορία του Φλέγωνα από τις Τράλλεις, αλλά και η Σούδα (λ. *Τέρινα*) αναφέρουν ομόνυμο ποταμό στην πόλη, ενώ από τον Λυκόφωνα (*Αλεξ.* 729 και 1009) αναφέρεται ποταμός με το όνομα Ωκίναρος, τον οποίο ο Philipp⁸²⁰ ταυτίζει με τον ποταμό Τέρινα που παραθέτει ο Στέφανος. Η υπόθεση της ύπαρξης ενός ποταμού με το όνομα Τέρινα παρέπεμψε αρκετούς ερευνητές στην ταύτιση της μορφής με τη Νύμφη του συγκεκριμένου ποταμού. Όμως, κατά την αρχαιότητα δεν αποτελούσε συνήθη πρακτική να αποδίδονται γυναικεία ονόματα σε ποταμούς⁸²¹ και άρα είναι πιθανότερο ο Στέφανος Βυζάντιος να ονόμασε «ποταμό» το ρυάκι κάποιας μεγάλης πηγής, η οποία παροχέτευε με τα νερά της τον ποταμό. Εξάλλου, στην Κ. Ιταλία ήταν αρκετά συχνό φαινόμενο οι αποικίες να παίρνουν τα ονόματά τους από τις τοπικές πηγές.⁸²² Ο Στράβωνας μας παραδίδει ότι αυτό συνέβη στην περίπτωση των Λοκρών Επιζεφυρίων (6.1.7.16), της Μέδμας (6.1.5.44), της Ελέας/Υέλης (6.1.1.15) και των Θουρίων (6.1.13.18). Όλες οι παραπάνω πόλεις εικονίζουν στα νομίσματα επώνυμες Νύμφες,⁸²³ σε ποικιλία παραστάσεων. Η μορφή του νομίσματος της Τέρινας θα

⁸¹⁸ Regling 1906.

⁸¹⁹ Holloway και Jenkins 1983.

⁸²⁰ Philipp 1934, 726, λ. *Terina*.

⁸²¹ Regling 1906, 67· Larson 2001, 98-99.

⁸²² Sourvinou-Inwood 2005, 112-16.

⁸²³ Imhoof-Blumer 1908, 35, αρ. 35 (Επιζεφύριοι Λοκροί)· 20, αρ. 36-37 (Μέδμα)· 18, αρ. 30-33 (Ελέα/Υέλη)· 17, αρ. 29 (Θούριοι).

μπορούσε, λοιπόν, να θεωρηθεί, ως η προσωποποίηση μιας σημαντικής πηγής, την οποία διέθετε η πόλη. Στην οπίσθια όψη, όπου φιλοτεχνείται μια άπτερος γυναικεία μορφή κρατώντας κλαδί, χαράσσεται η επιγραφή ΝΙΚΑ, ταυτίζοντας έτσι τη μορφή με τη θεότητα Νίκη. Η χρήση της επιγραφής προκειμένου να ονοματιστεί η μορφή, εύλογα μπορεί να εξηγηθεί, λόγω του ότι η μορφή δεν φέρει φτερά, γεγονός που θα καθιστούσε δύσκολη την ταυτοποίησή της. Στην Ελλάδα συναντούμε επτά ακόμα περιπτώσεις όπου η μορφή της Νίκης ταυτίζεται μέσω της επιγραφής, εκ των οποίων οι πέντε αφορούν σε νομίσματα της Κ. Ιταλίας και της Σικελίας.⁸²⁴ Για την ύπαρξη ή όχι ενός εικονογραφικού τύπου απτέρου Νίκης η απάντηση παραμένει ασαφής. Οι κοπές της Τέρινας αποτελούν το μοναδικό νομισματικό παράδειγμα, που με βεβαιότητα μπορούμε να ταυτίσουμε μια άπτερο μορφή με Νίκη. Ελάχιστες είναι και οι περιπτώσεις σε άλλες μορφές τέχνης, όπου μια άπτερος γυναικεία μορφή ταυτοποιείται από επιγραφή με τη Νίκη.⁸²⁵

Μετά την πρώτη αυτή νομισματική παραγωγή, καθ' όλη τη διάρκεια των εκδόσεων εικονίζεται φτερωτή μορφή ως οπισθότυπος, χωρίς όμως επιγραφή να την ταυτίζει. Η γυναικεία μορφή συνοδεύεται από μια εξαιρετική ποικιλία συμβόλων. Άλλοτε τη βλέπουμε καθισμένη πάνω σε μια υδρία, άλλοτε παίζει με ένα τόπι, κρατά πτηνό ή άνθος. Σε κάποιες κοπές γεμίζει η ίδια την υδρία από μια κρήνη με λεοντοκεφαλή ή ακουμπά κλαδί ελιάς σε υδρόβιο πτηνό, πιθανώς γερανό. Το γεγονός ότι τα σύμβολα αυτά είναι γνωστά από παραστάσεις Νυμφών⁸²⁶ και, φυσικά, ο έντονος εδώ συσχετισμός με τα ύδατα, παραπέμπει στη σύνδεση της μορφής με μια Νύμφη των υδάτων. Πέραν όμως του γεγονότος ότι η μορφή είναι πτερωτή, πολλά από τα σύμβολα που τη συνοδεύουν, στεφάνι, κλαδί, κηρύκειο, ταινία, είναι χαρακτηριστικά της Νίκης. Η πλούσια, ίσως και παράδοξη αυτή ποικιλία συμβόλων, οδήγησε τον Regling,⁸²⁷ αλλά και τους περισσότερους ερευνητές,⁸²⁸ στην υπόθεση ότι η γυναικεία φιγούρα των νομισμάτων αποτελεί έναν συγκερασμό ανάμεσα στις λατρείες δύο γυναικείων μορφών. Στις πρώτες κοπές φαίνεται να απεικονίζεται αμιγώς η μορφή της Νίκης, καθώς κανένα από τα σύμβολα δεν παραπέμπει σε

⁸²⁴ *SNG München* 1253, 1293 (Βρέττιοι, 215-205 π.Χ.)· *Gabrici* 1894, αρ. 77 (Ιμέρα, μέσα 5^{ου} αι. π.Χ.)· *BMC (Sicily)* 11 (Ιπώνιο, 296 π.Χ.)· *Head* 1911², αρ. 92 (Κρότωνας, 3^{ος} αι. π.Χ.)· *SNG Cop.* 1095 (Λουκανία, 3^{ος} αι. π.Χ.).

⁸²⁵ *Goulaki-Voutira* 1992, 881, αρ. 370-376.

⁸²⁶ *Imhoof-Blumer* 1908, αρ. 71, 184, 195, 340, 427, 449, 458, 485, 520 (υδρία)· 185, 192, 199, 212 (τόπι)· 341, 358, 471, 494 (άνθος)· 70, 138, 175, 184, 210, 445, 451 (κρήνη)· 1, 14, 28, 370, 340 (κλαδί ελιάς).

⁸²⁷ *Regling* 1906, 61-68.

⁸²⁸ *Imhoof-Blumer* 1908, 21-22· *Höfer* 1916-24, στ. 376-77· *Rutter* 1997, 61-62.

Νύμφη, στη συνέχεια, όμως, αυτή αποκτά τις ιδιότητες και τα χαρακτηριστικά της Νύμφης των υδάτων Τέρινα και υπ' αυτήν την έννοια μετασηματίζεται σε μια τοπική θεότητα, τη Νίκη-Τέρινα.

Ωστόσο, η ίδια αυτή ποικιλία των συμβόλων οδήγησε αρκετούς ερευνητές να εκφράσουν διαφορετικές απόψεις. Μια μερίδα αυτών, γράφοντας πριν από τον Regling, ταύτισαν τη μορφή με τη Σειρήνα Λίγεια, την Τελετή, την Ίριδα ή την Ειρήνη, οι απόψεις τους, όμως, απορρίφθηκαν με ικανοποιητικά επιχειρήματα από τον τελευταίο.⁸²⁹ Ο Gabrici,⁸³⁰ επανερχόμενος στο θέμα αρκετά χρόνια μετά τον Regling, ισχυρίστηκε ότι ανάμεσα στις πρώιμες κοπές των νομισμάτων της Τέρινας και σε αυτές που εμφανίζονται τα στοιχεία που συσχετίζονται με το υδάτινο στοιχείο, το νομισματοκοπείο διακόπτει τη λειτουργία του. Υποστήριξε, ως εκ τούτου, ότι οι πρώτες κοπές εκδίδονται γύρω στο 480 π.Χ., και εικονίζουν άπτερο Νίκη, ενώ όταν το νομισματοκοπείο επαναλειτουργεί, γύρω στο 445 π.Χ., ένας νέος πολιτικός προσανατολισμός επιβάλλει την υπερίσχυση αρχαιότατων τοπικών λατρειών και εισάγει μια νέα μορφή στα νομίσματα. Τη θεότητα αυτή ο Gabrici θεωρεί έκφραση της ομώνυμης πηγής, αλλά δεν την ταυτίζει με Νίκη, ούτε με Νύμφη. Όπως ισχυρίζεται, πρόκειται για μια θεότητα προελληνική, που συνδέεται με τον κάτω κόσμο, μια χθόνια δηλαδή θεότητα, της οποίας, όμως, την ταυτότητα δεν ερμηνεύει περαιτέρω.

Στο ίδιο κλίμα κινείται και η Caccamo Caltabiano,⁸³¹ η οποία θεωρεί ότι σταδιακά αντικαθίσταται εξ ολοκλήρου η Νίκη-Τέρινα από την Τέρινα, την οποία ερμηνεύει – κυρίως λόγω των συμβόλων της, κηρύκειο και πτηνό – ως μια θεότητα, με φύση σύνθετη, χθόνια και ουράνια. Με αυτή την έννοια αποτελεί έκφραση μιας πανάρχαια λατρείας και την προσομοιάζει με την Πάνδινα στο Ιπώνιο και τη Σέβεθη στη Νεάπολη. Το κηρύκειο, όμως, αποτελεί χαρακτηριστικό σύμβολο της Νίκης, ως αγγελιοφόρου των θνητών.⁸³² Επιπρόσθετα, ο διττός της χαρακτήρας ως Νίκη-Νύμφη στην περίπτωση αυτή, δικαιολογεί ακόμη περισσότερο τη χρήση του κηρυκείου, καθώς οι Νύμφες θεωρούνται μυθολογικά ως ερωτικές σύντροφοι του Ερμή, ενώ η

⁸²⁹ Regling 1906, 62-64.

⁸³⁰ Gabrici 1959, 111-20.

⁸³¹ Caccamo Caltabiano 1994, 893.

⁸³² Για τις παραστάσεις της Νίκης με κηρύκειο στην αγγειογραφία, βλ. για παράδειγμα, ARV² 881, 29· ARV² 686, 193. Βλ. και Thöne 1999, 29, με τις αντίστοιχες απεικονίσεις. Για τα νομίσματα, βλ. BMC (Sicily) 32 (Κατάνη)· Caccamo Caltabiano 1993, αρ. 627 (Μεσσήνη)· Erim 1989, πίν. 2, αρ. 8 (Μοργαντίνα)· Westermarck και Jenkins 1980, αρ. 167 (Καμάρινα)· Sambon 1902, αρ. 421 (Νεάπολη).

λατρευτική τους συνένωση θεωρείτο ότι επέφερε τη γονιμότητα.⁸³³ Το πτηνό αποτελεί και αυτό ένα σύμβολο, το οποίο εμφανίζεται στις απεικονίσεις Νυμφών,⁸³⁴ αλλά και σε απεικονίσεις της Νίκης, κυρίως σε αγγεία της Κ. Ιταλίας, αλλά και στην κυρίως Ελλάδα.⁸³⁵

Ιδιαίτερα χαρακτηριστική και ενδεικτική για τη σύνδεση της Νίκης με τη Νύμφη της πηγής είναι η κοπή του 425-400 π.Χ., όπου παριστάνεται η θεότητα καθήμενη προς τα αριστερά σε δίφρο. Με το αριστερό χέρι κρατά κηρύκειο ενώ με το δεξί κρατά στο γόνατο υδρία, η οποία γεμίζει από το νερό που αναβλύζει από κρήνη σε σχήμα λεοντοκεφαλής. Στο βάθος της σκηνής, με ορθογώνια σχήματα, αποδίδεται τοίχος, ο οποίος τοποθετεί την παράσταση σε κάποιο πραγματικό, κατά πάσα πιθανότητα, οικοδόμημα λουτρών. Η απεικόνιση αυτή είναι παράλληλη με τη φτερωτή Νίκη που γεμίζει υδρία με νερό από κρήνη με λεοντοκεφαλή στα νομίσματα της Ολυμπίας,⁸³⁶ αλλά και με τη Νύμφη Λάρισα σε νομίσματα της Λάρισας, επίσης με Νύμφη που γεμίζει υδρία από κρήνη με λεοντοκεφαλή.⁸³⁷ Ανάλογη είναι και η παράσταση σε νόμισμα των Φερών, όπου χαράσσεται παρόμοια κρήνη στην άκρη του έγκοιλου τετραγώνου, ενώ στην εμπρόσθια όψη εικονίζεται η Νύμφη Υπερεία.⁸³⁸ Απεικονίσεις λουτρών είναι γνωστές και από νομίσματα της Ιμέρας του 5^{ου} αι. π.Χ., τα οποία παριστούν κρήνη-λεοντοκεφαλή να εξορμά από τοίχο και να χύνει νερό σε λεκάνη.⁸³⁹ Στη συγκεκριμένη κοπή εικονίζεται η Νύμφη Ιμέρα να σπένδει πάνω σε βωμό, ενώ στο πλάι της ένας Σιληνός βρέχεται από την κρήνη. Εκτός από το παράδειγμα της Ολυμπίας, όπου, όπως εικάζουμε, η κοπή είναι αναμνηστική της ανοικοδόμησης λουτρών της Ολυμπίας, στα υπόλοιπα παραδείγματα οι μορφές σχετίζονται άμεσα με τοπικές Νύμφες των υδάτων.

Έχουμε ήδη αναπτύξει στο κεφάλαιο για τα νομίσματα της Μοργαντίνας, την ιδιαίτερη βαρύτητα που κατείχαν στη σκέψη των αποίκων οι πηγές – καθώς θεωρούνταν βασικός παράγων στην επιλογή του πιο κατάλληλου τόπου για την ίδρυση της πόλης – όπως και την ανάγκη τους να επιδείξουν την κυριότητά τους σε

⁸³³ Larson 2001, 27.

⁸³⁴ Jenkins 1972, 186· Moustaka 1983, 49.

⁸³⁵ Goulaki-Voutira 1992, αρ. 144, 313 και Thöne 1999, 80, 107, με τις αντίστοιχες απεικονίσεις.

⁸³⁶ Seltman 1921, αρ. 80. Βλ. κεφάλαιο V. 3.1.α, αρ. 6.

⁸³⁷ BMC (Thessaly to Aetolia), 25, αρ. 15, πίν. 4, αρ. 11· Liampi 1992, 213, αρ. 9 (450 π.Χ.).

⁸³⁸ BMC (Thessaly to Aetolia), 46, αρ. 1, πίν. 10, αρ. 1.

⁸³⁹ SNG Ashmolean 1764.

αυτές. Επίσης, επισημάνουμε τη σχέση των Νυμφών με τις πηγές, αλλά και τα εικονογραφικά παράλληλα στις απεικονίσεις Νυμφών με υδρίες.⁸⁴⁰

Εκτός από τα προαναφερθέντα σύμβολα, τη μορφή συνοδεύουν, επίσης, σκήπτρο με περιελισσόμενο όφι, ρόδι και κώδωνας. Ο όφης εμφανίζεται μαζί με Νύμφη στα νομίσματα του Σελινούντα, τα οποία παριστούν τη Νύμφη καθισμένη σε βράχο να ακουμπά το χέρι σε αυτό,⁸⁴¹ στη Σεγέστη⁸⁴² και στον Έρυκα,⁸⁴³ όπου εικονίζεται Νύμφη καθισμένη σε δίφρο να κρατά πτηνό και κάτω από το δίφρο όφης. Ο όφης αποτελεί, συνήθως, σύμβολο θεραπευτικών ιδιοτήτων, θα μπορούσε να συνδεθεί, λοιπόν, εδώ με την ιδιότητα μιας τοπικής Νύμφης που εξασφαλίζει την ευημερία και την υγεία της πόλης.⁸⁴⁴ Αναφορικά με το ρόδι, εκτός από τη χρήση του σε ταφικά συμφραζόμενα, συνδέεται έντονα με τη γονιμότητα και με αυτή την έννοια αποτέλεσε ιδιαίτερο σύμβολο της Αθηνάς-Νίκης στην Ακρόπολη της Αθήνας (Ηλ. περ. [FGrHist 373] απ. 2.2).⁸⁴⁵ Γνωστές, άλλωστε, στους αρχαίους ήταν και οι θεραπευτικές ιδιότητες του ροδιού, όπως πληροφορούμαστε από το κυριότερο συμπύλημα των παραδοσιακών φυσικών γνώσεων την *Historia Naturalis* του Πλινίου (23.107). Τέλος, και ο κώδωνας συνδέεται με τις Νύμφες, καθώς αυτές συχνά εμφανίζονται, ιδιαίτερα στη Σικελία και την Κ. Ιταλία, σε μουσικές σκηνές, στο πλαίσιο του συσχετισμού τους με τη λατρεία της Περσεφόνης, παρέχοντας τη μουσική για το γάμο της αρχετυπικής Νύμφης.⁸⁴⁶ Στοιχεία για την ύπαρξη γαμήλιων τελετουργιών και τη συμμετοχή των Νυμφών σε λατρευτικές τελετουργίες που σχετίζονταν με τη νυφική προπαρασκευή της «Θείας συζύγου» μας παρέχουν αρχαιολογικά ευρήματα από την περιοχή της S. Eufemia, όπως υδρία με πλούσια διακόσμηση και σκηνές από γυναικωνίτη, όπου εμφανίζονται Νύμφες να προσφέρουν στη νύφη τα γαμήλια δώρα, καθρέφτη και πυξίδα για κοσμήματα.⁸⁴⁷

Ιδιαίτερη είναι η κοπή του 400-356 π.Χ., όπου, στην ίδια στάση με τις προηγούμενες Νίκες, εικονίζεται άπτερος γυναικεία μορφή με φιάλη, ενώ στο πίσω μέρος της ίπταται Νίκη, έτοιμη να τη στέψει με κλαδιά ελιάς. Η μορφή ταυτίζεται

⁸⁴⁰ Βλ. κεφάλαιο V. 1.10, σελ. 215-16.

⁸⁴¹ BMC (Sicily) 39-43; Imhoof-Blumer 1908, 45, αρ. 113.

⁸⁴² Head 1911², 166.

⁸⁴³ Jenkins 1972, 186, αρ. 432.

⁸⁴⁴ Για τη σύνδεση του όφι με τις Νύμφες και τις προστατευτικές του ιδιότητες, βλ. Larson 2001, 220.

⁸⁴⁵ Kalogeropoulos 2003, 314. Με την ιδιότητα αυτή, το ρόδι αποτέλεσε το χαρακτηριστικό σύμβολο της Δήμητρας Μαλοφόρου στον Σελινούντα, η οποία ήταν Κουροτρόφος και επιφορτισμένη με τη φροντίδα των απογόνων (Hinz 1998, 150). Βλ. και Goulaki 1981, 128-30.

⁸⁴⁶ Larson 2001, 220.

⁸⁴⁷ de Sensi Sestito 1999, 127-33.

από την επιγραφή του νομίσματος με την Τέρινα. Ο Lacroix,⁸⁴⁸ αλλά και οι Holloway και Jenkins⁸⁴⁹ υποστήριξαν ότι πρόκειται για την προσωποποίηση της ίδιας της πόλης, η οποία στέφεται από τη Νίκη. Ο Regling ερμήνευσε τη σκηνή ως μια προσπάθεια να αποσυντεθεί η Νίκη-Τέρινα που απεικονιζόταν στις προηγούμενες κοπές στις δύο έννοιες της, τη θεότητα Νίκη και τη Νύμφη της πηγής.⁸⁵⁰ Όπως παρατηρούμε, μετά τις πρώτες κοπές, όπου η επιγραφές δηλώνουν την ταυτότητα των μορφών (TEPINA – ΝΙΚΑ) η εν λόγω σκηνή θυσίας είναι το μοναδικό άλλο παράδειγμα, στο οποίο χαράσσεται η επιγραφή TEPINA και όχι το εθνικό της πόλης. Θεωρώ, λοιπόν, συμφωνώντας με τον Regling, ότι απεικονίζεται η καθαρή μορφή της Νύμφης της πηγής, η οποία στέφεται από τη Νίκη, προκειμένου να δηλωθεί η εξέχουσα σημασία που είχε η πρώτη για την πόλη. Ήταν σύνηθες, εξάλλου, στις παραστάσεις Νυμφών να χρησιμοποιείται το στεφάνι, όταν ήθελαν να υποδείξουν τις πιο σημαντικές από αυτές⁸⁵¹ και επιπροσθέτως απεικονίσεις Νυμφών σε σκηνές θυσίας είναι γνωστές από νομίσματα της Μ. Ελλάδας, όπως της Σεγέστης,⁸⁵² όπου η ομόνυμη Νύμφη θυσιάζει σε βωμό ενώ στέφεται από Νίκη, αλλά και της Ιμέρας.⁸⁵³

Πιστεύω λοιπόν, όπως άλλωστε και αρκετοί άλλοι ερευνητές,⁸⁵⁴ ότι η γυναικεία φτερωτή μορφή που χαράσσεται στην οπίσθια όψη των νομισμάτων της Τέρινας από το 440 π.Χ. και αργότερα είναι φυσικά μια Νίκη, η οποία όμως είναι συγκερασμένη με την τοπική Νύμφη των υδάτων, την Τέρινα. Ο ιδιαίτερος αυτός συνδυασμός δεν είναι μοναδικός στα νομίσματα της Μ. Ελλάδας. Ανάλογα παραδείγματα διαπιστώνουμε και στα νομίσματα της Καμάρινας, της Μοργαντίνας και της Νεάπολης.⁸⁵⁵ Όπως φαίνεται σε όλες τις περιπτώσεις, τα νομίσματα αποκαλύπτουν την ύπαρξη και λατρεία πολύ ιδιαίτερων θεοτήτων, που συνδυάζουν τις ιδιότητες της Νίκης και μιας Νύμφης των πηγών.

Η εμπρόσθια όψη λοιπόν εικονίζει τη Νύμφη της πηγής, την Τέρινα, ενώ στην οπίσθια όψη οι Τεριναίοι υιοθετούν τη μορφή της Νίκης, παραλλάσσουν όμως σταδιακά τη φύση της και τη συνδέουν με τις δικές τους τοπικές λατρείες και

⁸⁴⁸ Lacroix 1965, 126.

⁸⁴⁹ Holloway και Jenkins 1983, 16.

⁸⁵⁰ Regling 1906, 67.

⁸⁵¹ Moustaka 1983, 49.

⁸⁵² Lederer 1910, αρ. 4.

⁸⁵³ SNG Ashmolean 1764.

⁸⁵⁴ Regling 1906, 61· Imhoof-Blumer 1908, 22· Lacroix 1965, 126· Kraay 1976, 179· Holloway και Jenkins 1983, 15-16· Rutter 1997, 61-62.

⁸⁵⁵ Βλ. αντίστοιχα κεφάλαια, σελ. 162, 217 και 272.

συμβολισμούς, μετασχηματίζοντας την σε μια κυρίαρχη θεότητα της πόλης,⁸⁵⁶ τη Νίκη-Τέρινα. Της αποδίδονται έτσι, πέρα από τα χαρακτηριστικά της Νίκης και μια μεγάλη ποικιλία από ιδιότητες που αποδίδονται σε Νύμφες, θεραπευτικές, εξαγνιστικές, αλλά και σχετικές με τη γονιμότητα, τη φύση και τα ζωντανά όντα, όπως άλλωστε υποδεικνύει και η γυμνότητα στις απεικονίσεις της.

Σχετικά με τη λατρεία αυτής της ιδιόμορφης θεότητας δεν διαθέτουμε μέχρι στιγμής κανένα στοιχείο, πέραν των νομισμάτων. Το μόνο που μπορούν να μας αποκαλύψουν οι απεικονίσεις της είναι ο πολύπλοκος, σχεδόν ολιστικός – με την έννοια της εξαιρετικής ποικιλίας συμβόλων – χαρακτήρας της και η ιδιαίτερη σημασία που είχε για την πόλη.

⁸⁵⁶ Τον τοπικό μετασχηματισμό μιας θεότητας, πιθανότατα υποκρύπτει η γυναικεία μορφή στα νομίσματα των Λοκρών Επιζεφυρίων (375 π.Χ.). Την εμπρόσθια όψη των νομισμάτων αυτών κοσμεί γενειοφόρος κεφαλή Δία, ενώ στην οπίσθια όψη εικονίζεται καθιστή γυναικεία μορφή που κρατά κηρύκειο, και οι επιγραφές ΕΙΡΗΝΗ και ΛΟΚΡΩΝ. Σύμφωνα με τον Kraay (1976, 197) οι επιγραφές αυτές θα έπρεπε να διαβαστούν μαζί, αποκτώντας έτσι την έννοια «Ειρήνη των Λοκρών» και μετατρέποντας την μορφή σε θεότητα της ίδιας της πόλης, όπως και στην περίπτωση της Νίκης στην Τέρινα.

V. 2.2 ΣΥΒΑΡΗ

ΤΥΠΟΙ ΝΟΜΙΣΜΑΤΩΝ

Αργυροί στατήρες, 550-510 π.Χ.

ΕΠΙΓΡΑΦΗ ΝΙΚΑ

1. Ε. ΝΙΚΑ. Ταύρος ιστάμενος αρ., κεφαλή στραμμένη προς τα πίσω. Στο έξεργο ΣΥ. Στικτός κύκλος.

Ο. Ταύρος ιστάμενος δ., κεφαλή στραμμένη προς τα πίσω. ΣΥ στο έξεργο. Στικτός κύκλος.

SNG ANS 846

Αργυρά τριώβολα, 453-448 π.Χ.

Η ΝΙΚΗ ΣΤΕΦΕΙ ΤΑΥΡΟ

2. Ε. ΣΥΒΑ. Ποσειδώνας σε δρασκελισμό δ., κραδαίνει τρίαινα. Στικτός κύκλος.

Ο. ΣΥ. Ταύρος δ. στέφεται από Νίκη. Στικτός κύκλος.

SNG ANS 861

ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΝΟΜΙΣΜΑΤΟΚΟΠΙΑ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ

Η Σύβαρη ιδρύθηκε στην εύφορη πεδιάδα του κόλπου του Τάραντα τον ύστερο 8^ο αι. π.Χ. από Αχαιούς αποίκους (Αντίοχος [FGrHist 555] απ. 12΄ Ψευδο-Σκύμνος 340, 360΄ Ευσ., Χρον. 91b [Helm]), υπό τον Ελικαίο Ίσο (Στράβ. 6.1.13). Κατά την αρχαϊκή περίοδο και μέχρι το 510 π.Χ. η πόλη βρισκόταν στο μεσουράνημα της δύναμης και της ευμάρειάς της και όπως αναφέρεται, διατηρούσε υπό τον έλεγχο της τέσσερα έθνη και 25 πόλεις (Στράβ. 6.1.13).⁸⁵⁷ Ωστόσο, στη διάρκεια του 6^{ου} και 5^{ου} αι. π.Χ. η πόλη καταστράφηκε ή εγκαταλείφθηκε πλείστες φορές. Το 510 π.Χ. οι Συβαρίτες ηττήθηκαν κατά κράτος από τους Κροτωνιάτες, η πόλη ισοπεδώθηκε ολοσχερώς και η περιοχή πέρασε στην κυριαρχία του Κρότωνα (Διόδ. 11.90.3). Μια μερίδα των κατοίκων διέφυγε στις συβαριτικές αποικίες του Λάου και του Σκίδρου (Ηρόδ. 6.21.1-2), ενώ λίγο αργότερα δημιουργήθηκε μια καινούργια, εξαρτώμενη από τον Κρότωνα, πολίχνη, πιθανώς από Συβαρίτες που είχαν βρει καταφύγιο στον Κρότωνα, όταν είχε ξεσπάσει ο πόλεμος μεταξύ των δύο πόλεων (Διόδ. 12.9.3).⁸⁵⁸ Στη συνέχεια, η πόλη ενεπλάκη σε νέα διαμάχη με τον Κρότωνα (Διόδ. 11.48.4) και πιθανότατα καταστράφηκε ξανά, περίπου το 470 π.Χ. Καθώς μαθαίνουμε από τον Διόδωρο (11.90.3-4΄ 12.10.1-2), το 453 π.Χ., κάποιος Θεσσαλός συγκέντρωσε τους Συβαρίτες που είχαν απομείνει και η πόλη επανιδρύθηκε. Ωστόσο, λίγα μόλις χρόνια αργότερα, περίπου το 448 π.Χ., οι Συβαρίτες εκδιώχθηκαν από τους Κροτωνιάτες και στη συνέχεια (446 π.Χ.) έστειλαν πρέσβεις στην Αθήνα και τη Σπάρτη, ζητώντας ενισχύσεις, προκειμένου να επιστρέψουν στην πατρίδα τους (Διόδ. 12.10.3-4).⁸⁵⁹ Αποτέλεσμα της επιτυχούς αυτής εκστρατείας, της οποίας ηγήθηκαν οι Αθηναίοι, ήταν η ίδρυση των Θουρίων, η οποία στην αρχική της φάση τοποθετήθηκε στην περιοχή της Σύβαρης και ελεγχόταν από τους Συβαρίτες.⁸⁶⁰ Έπειτα από μια περίοδο στάσεων, εξαιτίας των αιτημάτων των Συβαριτών για συμμετοχή στην πολιτική, λατρευτική, αλλά και οικονομική ζωή της πόλης, μια μεγάλη μερίδα πολιτών θανατώθηκε, ενώ όσοι εξορίστηκαν, κατοίκησαν στην περιοχή παρά τον ποταμό Τράεντα (Διόδ. 12.22.1).

Η Σύβαρη επιδόθηκε σε κοπή νομισμάτων σε όλες τις φάσεις ζωής της. Τόσο αυτή, όσο και το Μεταπόντιο, αποτέλεσαν τα πρωιμότερα νομισματικά κέντρα της Κ.

⁸⁵⁷ Ampolo 1993, 246-47΄ Bugno 1999, 7-10.

⁸⁵⁸ Dunbabin 1948, 155-56΄ Kraay 1958, 14΄ Graham 1992, 69΄ Bugno 1999, 36-50, 56-68.

⁸⁵⁹ Bugno 1999, 87-107.

⁸⁶⁰ Ehrenberg 1965, 298-315΄ Rutter 1973, 155-76΄ Bugno 1999, 112-25.

Ιταλίας, καθώς η έναρξη λειτουργίας τους τοποθετείται περίπου στα μέσα του 6^{ου} αι. π.Χ. Το νομισματοκοπείο της Σύβαρης επέδειξε μια ιδιαίτερα πλούσια παραγωγή στατήρων, δραχμών και μικρότερων υποδιαιρέσεων, κομμένων υπό τον αχαϊκό σταθμητικό κανόνα, αποτέλεσμα της παροιμιώδους ευμάρειας που απολάμβανε, ιδιαίτερα πριν την καταστροφή της από τον Κρότωνα το 510 π.Χ.⁸⁶¹ Η νομισματοκοπία της πόλης σταματά οριστικά το 400 π.Χ.,⁸⁶² όταν καταστρέφεται από τους Βρεττίους (Διόδ. 12.22.1).

ΤΕΧΝΟΤΡΟΠΙΑ

Η τεχνοτροπία στη χάραξη της Νίκης, που στέφει τον ταύρο στα τριώβολα της περιόδου 453-448 π.Χ. είναι τυπική του αυστηρού ρυθμού. Οι χαρακτές δεν δείχνουν ενδιαφέρον για την απόδοση της κίνησης και το σώμα της θεότητας μοιάζει να αιωρείται. Η Νίκη φορά βαρύ, άκαμπτο χιτώνα και πέπλο, που κρύβει τα μέλη του σώματος. Η απόδοση των πτυχώσεων του ενδύματος με ευθείες και κάθετες γραμμές δίνει την αίσθηση ότι το σώμα τέμνεται σε τρία διακριτά μέρη και το κάτω μέρος του ποδήρη χιτώνα είναι κωδωνόσχημο. Τα φτερά χαράσσονται γωνιώδη και σε γενικές γραμμές οι χαρακτές δεν ενδιαφέρονται για την απόδοση των λεπτομερειών της μορφής. Παρατηρούμε ότι η τεχνοτροπία της χάραξης της Νίκης είναι σχεδόν πανομοιότυπη με τα δίδραχμα της Νεάπολης, που χρονολογούνται στο 450 π.Χ.⁸⁶³ Οι χαρακτές των εν λόγω νομισμάτων, όπως θα καταδείξουμε στη συνέχεια, αδιαμφισβήτητα απομιμήθηκαν και στις δύο όψεις τους τα σχεδόν σύγχρονα τετράδραχμα των Συρακουσών. Εφόσον ο τύπος της Νίκης, που στέφει τον ταύρο, υιοθετήθηκε την εν λόγω περίοδο στην Κ. Ιταλία μόνο από τα δύο προαναφερθέντα νομισματοκοπεία, μπορούμε να θεωρήσουμε ότι τα νομίσματα της Σύβαρης ακολουθούν τεχνοτροπικά, είτε τα νομίσματα των Συρακουσών, είτε αυτά της Νεάπολης.

Η μόνη επαφή που γνωρίζουμε ανάμεσα στις Συρακούσες και τη Σύβαρη έλαβε χώρα το 476 π.Χ., όταν οι Συβαρίτες, πολιορκούμενοι από τον Κρότωνα κάλεσαν σε βοήθεια τον Ιέρωνα, τύραννο των Συρακουσών (Διόδ. 11.48.4). Την εποχή που χρονολογούνται τα νομίσματα της Σύβαρης, δεν μας είναι γνωστές επαφές

⁸⁶¹ Fabricius 1957, 65-67, 75· Gorini 1975, 10-11· Kraay 1976, 163· Rutter 2001, 144.

⁸⁶² Rutter 2001, 146.

⁸⁶³ Βλ. κεφάλαιο V. 2.3, αρ. 1 και σελ. 264.

ανάμεσα στις δύο πόλεις, χωρίς φυσικά να μπορούμε να αποκλείσουμε την πιθανότητα νομίσματα των Συρακουσών να κυκλοφόρησαν στην πόλη, μέσω του εμπορίου ή από απλούς επισκέπτες. Ωστόσο, το γεγονός ότι διαπιστώνουμε ομοιότητες με τα νομίσματα της Νεάπολης και στην απόδοση του ταύρου (καίτοι στην περίπτωση των Νεαπολιτών ο ταύρος είναι ανθρωποκέφαλος) ενισχύει την υπόθεση, να χρησιμοποιήσαν οι χαράκτες της Σύβαρης ως πρότυπο τα νομίσματα των Νεαπολιτών. Η κυκλοφορία, εξάλλου, νομισμάτων της Νεάπολης στην ευρύτερη περιοχή της Σύβαρης επιβεβαιώνεται από την ανεύρεση πλείστων «θησαυρών» στη Λουκανία, που εμπεριέχουν νομίσματα των Νεαπολιτών.⁸⁶⁴ Εάν δεχθούμε, λοιπόν, την παραπάνω υπόθεση, τότε τα νομίσματα που μας αφορούν πρέπει να χρονολογηθούν λίγο μετά το 450 π.Χ., ίσως από το 449 έως το 448 π.Χ., οπότε και οι κάτοικοι της πόλης εκδιώχθησαν από τους Κροτωνιάτες.

ΣΥΜΒΟΛΙΣΜΟΣ

Το κυρίαρχο εικονογραφικό θέμα της Σύβαρης στην περίοδο πριν την καταστροφή της από τον Κρότωνα το 510 π.Χ. είναι ο τύπος του ταύρου με το κεφάλι στραμμένο προς τα πίσω, ο οποίος αναμφίβολα αποτελεί μνεία στην κύρια πηγή πλούτου στην περιοχή, την εκμετάλλευση των βοοειδών. Ο τύπος χαράσσεται έκτυπος στην εμπρόσθια και κοίλος στην οπίσθια όψη, τεχνική που εγκαινιάστηκε στο νομισματοκοπείο της Σύβαρης και στη συνέχεια υιοθετήθηκε από πλείστα κέντρα της Κ. Ιταλίας (τα λεγόμενα κοιλόκυρτα νομίσματα).⁸⁶⁵

Σε σπάνιες εκδόσεις του τύπου αυτού χαράσσεται στο πεδίο του νομίσματος η επιγραφή ΝΙΚΑ.⁸⁶⁶ Η παρουσία της εν λόγω επιγραφής στα νομίσματα της Σύβαρης έχει ερμηνευτεί ποικιλοτρόπως από τους ερευνητές, ήδη από τον 19^ο αιώνα. Ορισμένοι ερμήνευσαν την επιγραφή, ως μνεία σε μια στρατιωτική νίκη των Συβαριτών. Ο Fiorelli θεώρησε ότι μνημονεύει την κατάληψη της ιωνικής Σίριδας από τους συνασπισμένους Συβαρίτες, Μεταποντίους και Κροτωνιάτες, κατά τα μέσα του 6^{ου} αι. π.Χ. (Ιουστ., *Επιτ.* 20.2.3-4).⁸⁶⁷ Η υπόθεση αυτή, αν και μοιάζει θελκτική, δεν μπορεί να υποστηριχθεί περαιτέρω, καθώς το γεγονός δεν μνημονεύεται με

⁸⁶⁴ *IGCH* 1893, 1931, 1936, 1961, 1966, 1994.

⁸⁶⁵ Rutter 1970, 171; Kraay 1976, 163, 165.

⁸⁶⁶ Spagnoli 1993, 626, υποσ. 27.

⁸⁶⁷ Fiorelli 1845, 23. Για την κατάληψη της Σίριδας και τη χρονολόγηση του γεγονότος, βλ. Dunbabin 1948, 356-59.

κανέναν τρόπο στα νομίσματα των δύο άλλων πόλεων, όπως θα ήταν αναμενόμενο, εφόσον επρόκειτο για μια κοινή νίκη. Σύμφωνα με τον Minervini,⁸⁶⁸ η κοπή είναι αναμνηστική της εκδίωξης των Τροϊζηνίων, που, όπως αναφέρει ο Αριστοτέλης (*Πολ.* 1303^a29-31), είχαν συμμετάσχει μαζί με τους Αχαιούς στην ίδρυση της Σύβαρης και μετά την απομάκρυνσή τους από την πόλη ίδρυσαν την Ποσειδωνία.⁸⁶⁹ Ο Bicknell ισχυρίστηκε πρόσφατα ότι τα νομίσματα αυτά αποτελούν κοπές του τυράννου Τήλυος (*Ηρόδ.* 5.44.2), ο οποίος, λίγο πριν το 510 π.Χ., κατάφερε να ανέλθει στην εξουσία ως δημαγωγός, πείθοντας τους Συβαρίτες να εξορίσουν 500 από τους ευπορότερους συμπολίτες τους και να δημεύσουν την περιουσία τους (*Διόδ.* 12.9.2). Σύμφωνα με τον μελετητή, οι κοπές αποτελούν μνεία στο επιτυχημένο εγχείρημα του Τήλυος να ανέλθει στην εξουσία.⁸⁷⁰ Η πρόταση αυτή, κατά τη γνώμη μου, είναι παρακινδυνευμένη, καθώς δεν διαθέτουμε άλλα παραδείγματα τυράννων που με τόσο έκδηλο τρόπο επιχείρησαν να δηλώσουν μέσω των νομισμάτων της πόλης, όχι κάποια νίκη τους στον αθλητικό ή πολιτικό στίβο, αλλά την άνοδό τους στην εξουσία. Ακόμα και οι κραταιοί Δεινομενίδες, μνημονεύοντας τις αθλητικές τους νίκες στα νομίσματα, ουσιαστικά επιχειρούσαν να προβάλλουν τη νίκη ολόκληρης της πόλης, λειτουργώντας ως εκπρόσωποι της ιδιαίτερης πατρίδας τους. Οι τύραννοι δεν επιθυμούσαν να διαχωρίσουν τον εαυτό τους από οποιονδήποτε άλλο ιδιώτη και, βάση ενός πολύ προσεκτικού σχεδιασμού, αναφέρονταν, όχι στην πολιτική θέση και την εξουσία τους, αλλά στην ικανότητά τους να χαρίσουν στην πόλη τους αίγλη και κύρος, κυρίως μέσω μιας αθλητικής νίκης.⁸⁷¹

Ο Lenormant, ήδη από το 1883, επεσήμανε την πιθανότητα να αποτελούν τα εν λόγω νομίσματα έπαθλα, τα οποία δίνονταν στους τοπικούς αθλητικούς αγώνες της πόλης.⁸⁷² Το ενδιαφέρον των Συβαριτών για τους πανελλήνιους αγώνες γίνεται ιδιαίτερα εμφανές, από τους αρχαϊκούς χρόνους. Δύο κάτοικοι της Σύβαρης είχαν νικήσει σε Ολυμπιακούς αγώνες, ο Φιλήτας, στο αγώνισμα της πυγμής παιδών, που μόλις είχε εισαχθεί στους Ολυμπιακούς και ο Κλεόμβροτος.⁸⁷³ Ο δεύτερος, μάλιστα, αφιέρωσε στην Αθηνά για τη νίκη του ένα χάλκινο άγαλμα, από το οποίο, δυστυχώς, έχει διασωθεί μόνο το χάλκινο έλασμα που το συνόδευε. Η επιγραφή, γραμμένη στο αρχαϊκό αλφάβητο, χρονολογείται στα μέσα του 6^{ου} αι. π.Χ. και αποκαλύπτει ότι ο

⁸⁶⁸ Minervini 1858, 117.

⁸⁶⁹ Bérard 1957, 141-42.

⁸⁷⁰ Bicknell 1986, 59-61.

⁸⁷¹ Για μια συζήτηση πάνω στο θέμα και τη σχετική βιβλιογραφία, βλ. κεφάλαιο V. 1.1, σελ. 75-78.

⁸⁷² Lenormant 1883, 20-23 και αργότερα Parise 1973, 91, υποσ. 12 και Stazio 1993, 608.

⁸⁷³ Βλ. Moretti 1957, αρ. 71 (616 π.Χ.) και CEG 394, αντίστοιχα.

νικητής δέχτηκε από την πόλη του μεγάλο χρηματικό έπαθλο για τη συμμετοχή του στους αγώνες.⁸⁷⁴ Τέλος, ο Πausanias (6.19.9) και ο Strabon (9.3.8) αναφέρουν την κατασκευή Θησαυρών στην Ολυμπία και τους Δελφούς, με πλούσια αφιερώματα (Αθήν., *Δειπν.* 13.83.12). Σύμφωνα με τις αναφορές του Αθηναίου και του Ψευδο-Σκύμνου, με την πάροδο των ετών, οι Συβαρίτες, οδηγημένοι από τη ματαιοδοξία και τη φιλοδοξία τους, θέλησαν να υποσκελίσουν τους Ολυμπιακούς αγώνες, συστήνοντας στην πόλη τους μεγαλοπρεπείς αθλητικές διοργανώσεις, οι οποίες εορτάζονταν την ίδια ακριβώς περίοδο με τους πανελλήνιους αγώνες της Ολυμπίας (Αθήν., *Δειπν.* 12.22.23, ... φησὶν ὁ Τίμαιος, ἐπεχείρησαν τὴν Ὀλυμπικὴν πανήγυριν καταλῦσαι, τῷ αὐτῷ χρόνῳ προθέντες ἀργυρικὸν σφόδρα πλούσιον ἀγῶνα. οἱ δὲ Συβαρίτας τοῦτο ποιῆσαι λέγουσιν και Ψευδο-Σκύμν. 350-356, σπεῦσαι δὲ καὶ τὸν τῶν Ὀλυμπίων ὅπως ἀγῶνα καταλύσωσι, τάς τε τοῦ Διὸς ἀνέλωσι τιμὰς τῆδε τῆ παρευρέσει· ἀδρόμισθον Διὶ γυμνικὸν τιν' ἐπετέλουν κατὰ τὸν χρόνον τὸν αὐτὸν Ἡλείοις, ἵνα πᾶς τις πρὸς αὐτοὺς τοῖς ἐπάθλοις ἀγόμενος σπεῦδοι καταντᾶν, ἀπολιπὼν τὴν Ἑλλάδα). Ὅπως αναφέρεται στα παραπάνω αποσπάσματα, οι αγώνες αυτοί ήταν ἀργυρικοί και ἀδρόμισθοι, είχαν δηλαδή μεγάλα χρηματικά έπαθλα.

Ὡστόσο, ο Lenormant δεν φαίνεται να ανησυχεί καθόλου για το λεπτό χειρισμό που απαιτούν οι πηγές αυτές, καθώς οι δύο συγγραφείς χρησιμοποίησαν, πιθανότατα, ως πηγή μια συλλογή ανεκδότων, τους Συβατιτικούς Λόγους, οι οποίοι διαβάζονταν περισσότερο ως διασκέδαση και είχαν φήμη ανάλογη με τους μύθους του Αισώπου. Καθώς δεν διαθέτουμε καμία άλλη ένδειξη για τους εν λόγω αγώνες της πόλης, είτε από αξιόπιστη ιστορική πηγή, είτε από αρχαιολογικά τεκμήρια, δεν μπορούμε να αποκλείσουμε την πιθανότητα οι αναφορές των δύο συγγραφέων να αποτελούν υπερβολή και αποκύημα της παροιμιώδους ήδη φήμης της Σύβαρης, σχετικά με τον πλούτο, τη χλιδή και τις ακρότητες των κατοίκων της.⁸⁷⁵

Κατά τη γνώμη μου, δεν μπορούμε να αποκλείσουμε την περίπτωση, να αποτελούν τα νομίσματα αυτά μέρος της χρηματικής αμοιβής που δόθηκε στον Κλεόμβροτο από την πόλη για τη νίκη του στους Ολυμπιακούς αγώνες. Ὅπως

⁸⁷⁴ CEG 394: Δο·Κλεόμοτος {²⁶Κλεόμβροτος}²⁶

ὁ Δεξιλάφῳ· ἀνέθεκ'

Ὀλυμπίαι νικάσας

φίσο(μ) μᾶκός τε πάχος τε

5

τάθάναι {²⁶τᾶι Ἀθάναι}²⁶ ἀφέθλων vacat

εὐξάμενος δεκάταν.

Για την επιγραφή, βλ. Gentili 1968, 222-24.

⁸⁷⁵ Για τη μικρή ιστορική αξία των, σχετικῶν με την Σύβαρη, πηγῶν, βλ. Dunbabin 1948, 76.

πληροφορούμαστε από την επιγραφή, το χρηματικό ποσό που έλαβε ο Κλεόμβροτος ήταν πολύ μεγάλο, εφόσον το ένα δέκατο αυτού ήταν αρκετό για την ανάθεση ενός χάλκινου αγάλματος φυσικού μεγέθους.⁸⁷⁶

Οπωσδήποτε, είναι δύσκολο να αποφανθούμε με σιγουριά σχετικά με το αν η επιγραφή ΝΙΚΑ σχετίζεται με αθλητικά γεγονότα ή την εκδίωξη των Τροϊζηνίων από τους Αχαιούς, όπως υποστήριξε ο Minervini. Ωστόσο, το έντονο ενδιαφέρον των Συβαριτών για τους αγώνες και η επιγραφική μαρτυρία της χρηματικής βράβευσης των νικητών, ήδη από τα μέσα του 6^{ου} αι. π.Χ., συντείνουν στο να θεωρήσουμε πιθανότερη την άποψη του να αποτέλεσαν τα νομίσματα με την επιγραφή ΝΙΚΑ την αμοιβή της πόλης για τον νικητή των Ολυμπιακών, ή, με αρκετές επιφυλάξεις, τα έπαθλα των τοπικών αγώνων της πόλης. Άλλωστε, στην περιοχή της Κ. Ιταλίας, διαθέτουμε και το παράλληλο παράδειγμα των σύγχρονων νομισμάτων του Μεταποντίου, τα οποία έχουν ερμηνευθεί ως έπαθλα αθλητικών αγώνων προς τιμήν του Αχελώου και φέρουν επίσης επιγραφή, που τα διαχωρίζει σαφώς από τα νομίσματα που κυκλοφορούσαν στην πόλη για εμπορικούς σκοπούς (ΑΨΕΛΟΙΟΝ ΑΘΛΟ).⁸⁷⁷

Η μορφή της Νίκης εισάγεται στα νομίσματα της Σύβαρης στην οπίσθια όψη τριωβόλων, όπου απεικονίζεται καθώς στέφει ταύρο. Οι ερευνητές πολύ συχνά δίστασαν να χρονολογήσουν με ακρίβεια τα εν λόγω νομίσματα, αμφιταλαντευόμενοι ανάμεσα στα έτη μετά το 453 π.Χ. και στην περίοδο κατά την οποία οι Συβαρίτες κατοίκησαν στην περιοχή παρά τον ποταμό Τράεντα (μετά το 440 π.Χ.). Κύριος λόγος για την αμφιβολία αυτή ήταν ότι οι τύποι του Ποσειδώνα και του ταύρου αποτελούν τα κυρίαρχα εικονογραφικά θέματα των τριωβόλων και κατά τις δύο περιόδους. Όμως, οι εν λόγω κοπές παρουσιάζουν βασικές τεχνοτροπικές διαφορές συγκρινόμενες με αυτές μετά το 440 π.Χ., γεγονός που ενισχύει τη χρονολόγησή τους στην περίοδο 453-448 π.Χ. Όπως παρατηρούμε, η γλαμύδα του θεού πέφτει μόνο από τον ένα ώμο και όχι και από τους δύο, όπως στη μεθύτερη περίοδο, ενώ στην οπίσθια όψη η γραμμή εδάφους είναι μονή και όχι διπλή, όπως αργότερα.

⁸⁷⁶ Ο Mann (2001, 70-74) μελετώντας τις πηγές της εποχής, καταρρίπτει τις όποιες αμφιβολίες και καταλήγει στην πεποίθηση ότι, ήδη από τα μέσα του 6^{ου} αι. π.Χ., δεν ήταν παράδοξο να δέχονται οι αθλητές από τις πόλεις τους υπέρογκα χρηματικά ποσά για τη νίκη τους στους Πανελλήνιους αγώνες. Επιβεβαιώνει έτσι την αυθεντικότητα της νομοθετικής διάταξης του Σόλωνα, που επέβαλε μείωση των αμοιβών των νικητών και θεωρείτο από τους περισσότερους μεταγενέστερη ή ψευδής.

⁸⁷⁷ Lacroix 1965, 82. Βλ. και το νόμισμα από την Τρίκκα με την επιγραφή ΑΘΛΑ, το οποίο ερμήνευσε η Moustaka (1997, 89-95) ως έπαθλο των μουσικών αγώνων της Θεσσαλίας.

Το 453 π.Χ., σύμφωνα με τις αναφορές του Διοδώρου (11.90.3· 12.10.2-3), οι εναπομείναντες Συβαρίτες επανενώθηκαν, προκειμένου να επανιδρύσουν την πόλη τους. Οι τύποι των περισσότερων στατήρων, τριώβλων και οβολών της περιόδου (Ποσειδώνας/ταύρος, που κοιτά μπροστά) αποτελούν αντιγραφές των εικονογραφικών θεμάτων, που χρησιμοποιήθηκαν στην Ποσειδωνία την περίοδο 470-450 π.Χ. Το γεγονός αυτό, οπωσδήποτε, ευνοεί την υπόθεση ότι οι περισσότεροι άποικοι προέρχονταν από την πόλη αυτή. Επαφές μεταξύ των δύο πόλεων είναι γνωστές ήδη από τα μέσα του 6^{ου} αι. π.Χ.⁸⁷⁸ Μάλιστα, ο Στράβωνας (6.1.1) αναφέρει ότι κάποια χρονική στιγμή, Συβαρίτες κατοίκησαν στην Ποσειδωνία, απομακρύνοντας δε τους κατοίκους της.⁸⁷⁹ Οι γραπτές πηγές δεν αναφέρουν σώμα εξορίστων να κατέφυγε στην πόλη αυτή το 496 π.Χ., ενώ κατονομάζονται μόνο οι πόλεις του Λάου και του Σκίδρου. Είναι όμως πολύ πιθανόν ένα πολυάριθμο σώμα Συβαριτών να βρήκε καταφύγιο στην Ποσειδωνία, λίγο μετά τη δεύτερη καταστροφή της πόλης από τον Κρότωνα το 476 π.Χ. Ενισχυτικό για την υπόθεση αυτή είναι το γεγονός ότι μετά το 470 π.Χ. οι Ποσειδώνιοι υιοθετούν το σταθμητικό κανόνα των Συβαριτών, αλλά και το εικονογραφικό θέμα του ταύρου, χαράσσοντάς τον όμως με το κεφάλι μπροστά και όχι στραμμένο πίσω, όπως οι Συβαρίτες. Οι εν λόγω Συβαρίτες επιστρέφοντας το 453 π.Χ., προκειμένου να επανιδρύσουν την πόλη τους, απομιμήθηκαν τους τύπους των Ποσειδωνιατών στην εικονογράφηση των δικών τους νομισμάτων.⁸⁸⁰ Μάλιστα, είναι γνωστό *unicum* τριώβολο με τους ίδιους τύπους (Ποσειδώνας/ταύρος, που κοιτά μπροστά), στο οποίο αναγράφεται το εθνικό της Σύβαρης στην εμπρόσθια και της Ποσειδωνίας στην οπίσθια όψη.⁸⁸¹

Μετά τη δεύτερη καταστροφή της Σύβαρης, είναι επίσης πολύ πιθανόν μια έτερη μερίδα εξορίστων να βρήκε καταφύγιο στον Λάο, καθώς ίχνη της επίδρασής τους βρίσκουμε στα νομίσματα της πόλης στο δεύτερο τέταρτο του αιώνα.⁸⁸² Κοπές από σφραγίδες του Λάου των μέσων του αιώνα, όπου το εθνικό έχει αντικατασταθεί

⁸⁷⁸ Βλ. την επιγραφή από την Ολυμπία, η οποία αναφέρεται στην συνθήκη φιλίας ανάμεσα στους Συβαρίτες, τους συμμάχους τους και τους Σαρδαίους, με εγγυητές του Ποσειδωνίους (*SEG* 22 [1967], 336). Επίσης, την ανάλυση της επιγραφής από την Guarducci 1982, 1-7.

⁸⁷⁹ Ο Dunbabin (1948, 25) ερμηνεύει το χωρίο του Στράβωνα, ως απόδειξη του ότι η Ποσειδωνία ήταν αποικία της Σύβαρης. Βλ. όμως και το άρθρο της Zancani Montuoro (1950, 65-84), όπου αμφισβητείται η συβαριτική καταγωγή της Ποσειδωνίας.

⁸⁸⁰ Dunbabin 1948, 365· Kraay 1958, 20-21.

⁸⁸¹ *BMC* (Italy), 287, αρ. 1. Για την πιθανότητα να αναγράφεται επίσης το εθνικό του Λάου στην οπίσθια όψη, βλ. Kraay 1958, 24, υποσ. 2.

⁸⁸² Kraay 1958, 17· Sternberg 1976, 147-48· Bugno 1999, 93. Για την επίδραση των Συβαριτών στα νομίσματα του Λάου και κατά την πρώτη διαφυγή τους στην πόλη αυτή, μετά το 510 π.Χ., βλ. επίσης Kraay 1958, 16.

με αυτό της Σύβαρης, υποδηλώνουν ότι οι Συβαρίτες άποικοι πιθανότατα μετέφεραν σφραγίδες του Λάου, προκειμένου να τις μετατρέψουν και να κόψουν νομίσματα της δικής τους πόλης.⁸⁸³ Συμπερασματικά, όταν η Σύβαρη επανιδρύθηκε, το 453 π.Χ., ένα ποσοστό των νέων αποίκων προερχόταν από την εν λόγω πόλη. Κρίνοντας από το γεγονός ότι οι νέοι κάτοικοι της Σύβαρης υιοθέτησαν στην πλειονότητα των νομισμάτων τους, τους εικονογραφικούς τύπους των Ποσειδωνίων, το ποσοστό των αποίκων από τον Λάο θα πρέπει να ήταν μικρότερο αριθμητικά.

Άξια μνείας είναι επίσης και διάβολα της Σύβαρης με τον τύπο του ταύρου και τα εθνικά του Λάου και της Ποσειδωνίας στην εμπρόσθια και δύο κύκλους με στιγμή και το εθνικό της Σύβαρης στην οπίσθια όψη.⁸⁸⁴ Τα νομίσματα αυτά αποτελούν άλλη μια ένδειξη ότι Συβαρίτες από τον Λάο και την Ποσειδωνία ζούσαν μαζί στην επανιδρυμένη Σύβαρη και η κάθε κοινωνική ομάδα διατηρούσε την ταυτότητά της.

Στηριζόμενοι σε όσα προαναφέρθηκαν, θα μπορούσαμε να συσχετίσουμε το στεφάνι που η Νίκη ακουμπά στον ταύρο, με το στεφάνι, το οποίο περιβάλλει το πτηνό που απεικονίζεται στην οπίσθια όψη τριωβόλων και οβολών της ίδιας περιόδου. Όπως ο τύπος του Ποσειδώνα αποτελεί μνεία στη συμβολή των Ποσειδωνίων στην επανίδρυση της Σύβαρης, δεν θα ήταν παράδοξο να υποθέσουμε ότι το πτηνό στην οπίσθια όψη παραπέμπει στον, λιγότερο σημαντικό βέβαια, ρόλο του Λάου στην εν λόγω ίδρυση. Έτσι, όπως σωστά ισχυρίζεται ο Kraay, το πτηνό μπορεί να ταυτιστεί ως λάϊος (Αριστοφ., *Όρν.* 979· Αριστ., *Π. ζώ. Ιστ.* 617^a 15), το όνομα του οποίου παραπέμπει στην πόλη του Λάου, αποτελώντας ένα λαλούν σύμβολο.⁸⁸⁵ Είναι λογικό να θεωρήσουμε, λοιπόν, ότι η έκδοση με τον τύπο του ταύρου, ο οποίος στη συνέχεια αποτέλεσε τον κυρίαρχο τύπο του νομισματοκοπείου, αντικατέστησε αυτόν του πτηνού. Με βάση το σκεπτικό αυτό, η Νίκη στέφει τον ταύρο εορτάζοντας, πιθανότατα, την υπέρσχυση των τύπων των Ποσειδωνίων και στις δύο όψεις του νομίσματος, ήτοι την επικράτηση των ομάδων που είχαν προέλθει από την εν λόγω πόλη. Οι τεχνοτροπικές παρατηρήσεις που αναλύθηκαν παραπάνω ενισχύουν το επιχείρημα, καθώς τοποθετούν τη χρονολόγηση των συβαριτικών νομισμάτων στα τέλη της περιόδου και άρα μετά από τα νομίσματα με το πτηνό. Ωστόσο, δεν μπορούμε να αποκλείσουμε και την πιθανότητα το στεφάνι που

⁸⁸³ Kraay 1958, 17· Sternberg 1976, 147 και 158· Bugno 1999, 93.

⁸⁸⁴ *McClellan* 883.

⁸⁸⁵ Kraay 1958, 23.

ΣΥΒΑΡΗ

περιβάλλει το πτηνό και αυτό που η Νίκη προσφέρει στον ταύρο να αποτελούν ένδειξη της συνεργασίας των δύο παλινοστούντων ομάδων αποίκων και της επιτυχημένης επανίδρυσης και αποκατάστασης της γενέτειράς τους.

V. 2.3 ΝΕΑΠΟΛΗ

ΤΥΠΟΙ ΝΟΜΙΣΜΑΤΩΝ

Αργυρά δίδραχμα, 450-440 π.Χ. / αργυρά δίδραχμα και οβολοί, 415-400 π.Χ. / αργυρά δίδραχμα, 395-385 και 350-326 π.Χ.

Η ΝΙΚΗ ΣΤΕΦΕΙ ΑΝΘΡΩΠΟΚΕΦΑΛΟ ΤΑΥΡΟ

1. Ε. ΝΕΟΠΟΛΙΤΙΚΟΝ. Γυναικεία κεφαλή (Παρθενόπη;) δ.
Ο. ΝΕΟΠΟΛΙΤΕΣ. Ανθρωποκέφαλος ταύρος δ. στέφεται από Νίκη.
Rutter 1979, αρ. 8

Αργυροί οβολοί, 420-400 π.Χ.

Η ΝΙΚΗ ΚΑΘΙΣΜΕΝΗ ΣΕ ΥΔΡΙΑ

2. Ε. ΣΕΠΕΙΘΟΣ. Κεφαλή νεαρού ποτάμιου θεού δ.
Ο. ΝΕΟΠΟΛΙΤΗΣ. Νίκη καθισμένη δ. σε υδρία.
Sambon 1902, αρ. 422

Αργυροί οβολοί, 395-385 π.Χ.

Η ΝΙΚΗ ΚΑΘΙΣΜΕΝΗ ΣΕ ΣΤΗΛΗ

3. Ε. ΝΕΟΠΟΛΙΤΗΣ. Κεφαλή νεαρού ποτάμιου θεού με κέρατα δ. Γύρω από την κεφαλή τρεις ιχθύες.
Ο. Νίκη καθισμένη αρ. σε στήλη, κρατά κηρύκειο και στεφάνι.
Sambon 1902, αρ. 421

ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΝΟΜΙΣΜΑΤΟΚΟΠΙΑ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ

Η Νεάπολη ιδρύθηκε από τη χαλκιδική αποικία Κύμη, περί το 470 π.Χ. (Ψεύδο-Σκύμν. 242-43· Στράβ. 5.4.7), ήτοι λίγο μετά τη μεγάλη νίκη των Κυμαίων και των Συρακοσίων εναντίον των Ετρούσκων στη ναυμαχία της Κύμης (Διόδ. 11.51· 474 π.Χ.). Οι ανασκαφές στον νεκροταφείο της πόλης αποκάλυψαν εγκατάσταση στην περιοχή, η οποία ήδη από τον 7^ο αι. π.Χ., ονομαζόταν Παρθενόπη. Ωστόσο, τα διαθέσιμα, μέχρι στιγμής, στοιχεία δεν επαρκούν, ούτως ώστε να διασαφηνιστεί εάν επρόκειτο για αυτόνομη αποικία, που αργότερα καταστράφηκε ή εάν αποτελούσε μια πρόωμη φάση της μεταγενέστερης Νεάπολης.⁸⁸⁶ Μετά το 470 π.Χ., η πόλη αποικίστηκε εκ νέου από Χαλκιδείς και Πιθηκουσσαίους, ενώ μετά τα μέσα του 5^{ου} αι. π.Χ. είναι γνωστή η επανίδρυσή της από τους Αθηναίους (Στράβ. 5.4.7, 14.2.10· Λίβ. 8.22.5· Vell. Pat. 1.4.1).⁸⁸⁷

Η νομισματοκοπία της πόλης ξεκινά περίπου το 450 π.Χ. με μια μικρή έκδοση διδράχμων, που κόβονται σύμφωνα με τον ευβοϊκό σταθμητικό κανόνα, τον οποίο όμως σύντομα οι Νεαπολίτες αντικαθιστούν με το φωκαϊκό σύστημα, εκδίδοντας δίδραχμα, οβολούς και μικρότερες υποδιαίρέσεις.⁸⁸⁸ Η παραγωγή των αργυρών νομισμάτων διαρκεί μέχρι το τέλος του 1^{ου} Καρχηδονιακού πολέμου (241 π.Χ.), ενώ μέχρι και το 225 π.Χ. το νομισματοκοπείο εκδίδει μόνο χαλκά νομίσματα.⁸⁸⁹

ΤΕΧΝΟΤΡΟΠΙΑ

Η Νίκη υιοθετείται ως τύπος του νομισματοκοπείου της Νεάπολης λίγο μετά το 450 π.Χ., σε παραπληρωματικό ρόλο, στέφοντας ανθρωποκέφαλο ταύρο, στην οπίσθια όψη των νομισμάτων. Η εν λόγω απεικόνιση δεν είναι σπάνια στα νομίσματα της Σικελίας και της Κ. Ιταλίας. Ανάλογες παραστάσεις απαντώνται στη Γέλα σε κοπές του 460-450 π.Χ., στην Κατάνη, την ίδια περίοδο, στη Σύβαρη, την περίοδο 453-448 π.Χ. και στη Νόλα, το 400-385 π.Χ.

Στις αρχαιότερες χρονικά σφραγίδες του τύπου, ο τρόπος με τον οποίο αποδίδεται η θεότητα είναι τυπικός του αυστηρού ρυθμού. Το σώμα της μοιάζει να

⁸⁸⁶ Raviola 1990, 19 και 59-60.

⁸⁸⁷ Lomas 2000, 174.

⁸⁸⁸ Rutter 1979, 46. Για την υπόθεση της έναρξης της νομισματοκοπίας το 470 π.Χ., βλ. Cantilena 1985, 352-54 και Valenza Melle 1993, 172.

⁸⁸⁹ Cantilena 1985, 358.

αιωρείται, χωρίς οι χαρακτες να φροντίζουν για τη φυσικότητα της κίνησης και το βαρύ και άκαμπτο ένδυμα, ο πέπλος, καλύπτει το σώμα, εμποδίζοντας να διαφανούν οι λεπτομέρειές του. Οι χαραξείς του ενδύματος δίνουν την αίσθηση ότι το σώμα τέμνεται σε τρία διακριτά μέρη και το κάτω μέρος του αποδίδεται κωδωνόσχημο. Η απόδοση της Νίκης θυμίζει τεχνοτροπικά τις σχεδόν σύγχρονες κοπές των Συρακουσών,⁸⁹⁰ γεγονός που παρατηρείται, παράλληλα, στη χάραξη της γυναικείας κεφαλής στην εμπρόσθια όψη.⁸⁹¹ Η επιρροή των Συρακουσών είναι εμφανής και στις επιγραφές των νομισμάτων, καθώς για μια μεγάλη περίοδο υιοθετείται η δωρική μορφή του λάμδα και όχι η ευβοϊκή, παρότι στη Νεάπολη το χαλκιδικό στοιχείο ήταν ιδιαίτερα ισχυρό.⁸⁹² Το γεγονός ότι η στενή αυτή συγγένεια εντοπίζεται σε πολλές σφραγίδες, οδηγεί αναμφίβολα στο συμπέρασμα ότι δεν επρόκειτο για την ιδιαίτερη προτίμηση ενός συγκεκριμένου χαρακτήρα, αλλά για καλλιτεχνική παράδοση και σχέση μεταξύ των δύο πόλεων, η οποία διατηρήθηκε για μεγάλο χρονικό διάστημα. Η ίδια πρακτική, εξάλλου, παρατηρείται και στο γειτονικό νομισματοκοπείο της Κύμης, αν και γύρω στο 420 π.Χ. και οι δύο πόλεις εγκαταλείπουν τα πρότυπα των Συρακοσίων, για να ακολουθήσουν τεχνοτροπικά τις μορφές στα νομίσματα της Τέρινας.⁸⁹³ Τα ιστορικά συμφραζόμενα της περιόδου αποκαλύπτουν με σαφήνεια τους λόγους των καλλιτεχνικών επιρροών από το νομισματοκοπείο των Συρακουσών.

Ήδη από το 474/73 π.Χ. υπήρξε έντονη δραστηριότητα των Συρακουσών στις Τυρρηνικές ακτές της Ιταλίας (Διόδ. 11.51) και οι λόγοι του ενδιαφέροντος αυτού δεν λησμονήθηκαν με την πάροδο των ετών. Η Καμπανία ήταν στο δρόμο για την Έλβα, περιοχή πλούσια σε κοιτάσματα σιδήρου. Ταυτόχρονα, ο έλεγχος των ακτών ή τουλάχιστον μια ισχυρή παρουσία στην περιοχή ήταν απαραίτητα για τον έλεγχο της βόρειας ακτής της Σικελίας. Οι Συρακούσες, όπως άλλωστε και οι Αθηναίοι, ήταν ανάμεσα στους πολλούς επίδοξους κληρονόμους της θαλασσοκρατίας των Ετρούσων στις ακτές της Καμπανίας.

Παρότι έχει συχνά υποτεθεί ότι ο έλεγχος των Συρακουσών στις Τυρρηνικές ακτές ατόνησε μετά την πτώση των Δεινομενιδών, λόγω των εσωτερικών συγκρούσεων και των μαχών με τους Σικελούς, αλλά και τον Ακράγαντα,⁸⁹⁴ τα ιστορικά τεκμήρια αποκαλύπτουν μια διαφορετική πραγματικότητα. Το 453/52 π.Χ.

⁸⁹⁰ Σύγκρισε Boehringner 1929, πίν. 20-21, αρ. 563-568 και Rutter 1979, πίν. 2, αρ. 8-9.

⁸⁹¹ Βλ. Rutter 1979, 46-49.

⁸⁹² Jeffery 1990, 239 και 262.

⁸⁹³ Rutter 1979, 91-94.

⁸⁹⁴ Lepore 1967, 158.

οι Συρακόσιοι έστειλαν τον ναύαρχο Φαύλο, προκειμένου να ελέγξει το πρόβλημα της πειρατείας στην περιοχή και λίγο αργότερα τον Απέλλη, ο οποίος διέπλευσε με τριάντα τριήρεις τις ακτές και πέρασε αργότερα στην Κορσική (Διόδ. 11.88.4-5). Είναι σαφές ότι τα συμφέροντα των Συρακουσών στην περιοχή δεν είχαν ατονήσει και η «Ιερώνιος» πολιτική επέκτασης στις Τυρρηνικές ακτές ήταν ακόμα σε ισχύ κατά το 453/52 π.Χ. Έτσι, τα νομίσματα των Συρακοσίων κυκλοφορούσαν σε αφθονία στη Νεάπολη, αποτελώντας πρότυπο για τους ντόπιους χαρακτες.

Καλλιτεχνικές επιρροές από το νομισματοκοπείο των Συρακουσών στην απόδοση της Νίκης εντοπίζουμε και στα μέσα της τρίτης ομάδας των νομισμάτων της Νεάπολης, δηλαδή γύρω στο 415 π.Χ., όταν η θεότητα επανατοποθετείται στην παράσταση. Η Νίκη στις πρώτες σφραγίδες χαράσσεται ιδιαίτερα ισχνή και ευθυτενής, με τον κορμό ελαφρά ανασηκωμένο και τα χέρια τεντωμένα μπροστά, αναμφισβήτητα επηρεασμένη από τις λίγο πρωιμότερες σφραγίδες των Συρακουσών.⁸⁹⁵ Στις επόμενες σφραγίδες οι χαρακτες φροντίζουν με επιτυχία την απόδοση της φυσικότητας του πετάγματος και η Νίκη αποδίδεται άλλοτε στιβαρή και άλλοτε ραδινή. Το πλούσιο ένδυμά της συμμετέχει με τις πτυχώσεις του στην πορεία της πτήσης, ενώ είναι φανερή, αν και όχι τόσο επιτυχημένη, η προσπάθεια απομίμησης των δεκαδράχμων του Κίμωνα και του Ευαίνετου.⁸⁹⁶

Οι καλλιτεχνικές επιρροές από τα νομίσματα των Συρακουσών ερμηνεύονται και πάλι με βάση τα σύγχρονα ιστορικά συμφραζόμενα, καθώς ένας μεγάλος αριθμός Καμπανών μισθοφόρων συμμετείχε την περίοδο αυτή στους πολέμους των Συρακουσών εναντίον των Αθηναίων και των Καρχηδονίων.⁸⁹⁷ Οι απόμαχοι μισθοφόροι επέστρεφαν στην πατρίδα τους, φέρνοντας μαζί τις αμοιβές τους σε σικελικά και καρχηδονιακά νομίσματα, με τον κυρίαρχο τύπο της Νίκης που στέφει το τέθριππο. Τα νομίσματα αυτά, φιλοτεχνημένα από τους εξάιρετους χαρακτες της εποχής, σαφέστατα αποτέλεσαν, στη συνέχεια, πηγή έμπνευσης και πρότυπο για τους χαρακτες των νομισμάτων της Νεάπολης. Κατά την τέταρτη περίοδο δράσης του νομισματοκοπείου (395-385 π.Χ.), δεν εντοπίζονται ιδιαίτερες τεχνοτροπικές διαφορές στην απόδοση της Νίκης, καθώς οι χαρακτες εξακολουθούν να επικεντρώνονται στην προσπάθεια απομίμησης των δεκαδράχμων των Συρακουσών.

⁸⁹⁵ Σύγκρινε Boehring 1929, πίν. 26, αρ. 689 και 698, πίν. 27, αρ. 719 και Rutter 1979, πίν. 17, αρ. 90 και 96-98.

⁸⁹⁶ Σύγκρινε Mildenberg 1989, πίν. 45, αρ. 15 και 21 (Ευαίνετος) και Rutter 1979, πίν. 17, αρ. 99, πίν. 18, αρ. 125. Επίσης, Mildenberg 1989, πίν. 44, αρ. 5-6 (Κίμωνας) και Rutter 1979, πίν. 18, αρ. 112 και 116.

⁸⁹⁷ Βλ. παρακάτω, σελ. 270.

Η πέμπτη περίοδος του νομισματοκοπείου σηματοδοτείται από την έντονη αύξηση στο ρυθμό παραγωγής, αποκύημα των σύγχρονων στρατιωτικών επιχειρήσεων, αλλά και της μείωσης του αριθμού των νομισματοκοπειών της Κ. Ιταλίας, λόγω των επιθέσεων των ιταλικών φύλων και του Διονυσίου Α'.⁸⁹⁸ Την τεχνοτροπία της περιόδου χαρακτηρίζει ανομοιογένεια στην απόδοση της Νίκης, προϊόν πιθανότατα της αύξησης του αριθμού των χαρακτών. Στις περισσότερες σφραγίδες συναντούμε αμελείς και κακότεχνες χαράξεις, δεν λείπουν όμως και μοναδικής ποιότητας απεικονίσεις, από έμπειρους χαρακτες, που αποτυπώνουν με φυσικότητα το πέταγμα της μορφής και προσηλώνονται στην απόδοση των λεπτομερειών της.

Ο επόμενος εικονογραφικός τύπος με παράσταση Νίκης, εισάγεται την περίοδο 420-400 π.Χ. και εικονίζει τη θεότητα καθήμενη σε υδρία, ενώ λίγο αργότερα, στις κοπές του 395-385 π.Χ. η Νίκη απεικονίζεται και πάλι καθήμενη, αυτή τη φορά σε στήλη, κρατώντας κηρύκειο και στεφάνι. Η παράσταση είναι γνωστή από τα νομίσματα της Τέρινας, όπου χρησιμοποιήθηκε σχεδόν καθ' όλη τη διάρκεια λειτουργίας του νομισματοκοπείου από το 440 π.Χ. και εξής, αλλά και από τα νομίσματα της Ολυμπίας, σε κοπές του 440-430 π.Χ. Αργότερα, περίπου το 344 π.Χ., η καθήμενη Νίκη υιοθετείται και στα νομίσματα της Μοργαντίνας.⁸⁹⁹

Η Νίκη κάθεται προς τα δεξιά στην υδρία, έχοντας τα φτερά και τα χέρια ανοιγμένα δεξιά και αριστερά. Ο κορμός της, ανάλαφρα σκυμμένος μπροστά, αποδίδεται μετωπικά, ενώ η κεφαλή είναι στραμμένη προς τα πίσω. Η κόμη είναι χτενισμένη στον χαρακτηριστικό κρωβύλο και φορά ποδήρη χιτώνα και πέπλο. Παρατηρούμε ότι οι οβολοί της Νεάπολης, του τέλους του 5^{ου} και των αρχών του 4^{ου} αι. π.Χ., στο σύνολό τους, μοιάζουν να αντλούν την έμπνευση των τύπων τους από νομίσματα άλλων πόλεων.⁹⁰⁰ Παρότι, όμως, σε αυτή την περίπτωση τα νομίσματα της Τέρινας πιθανόν αποτέλεσαν το πρότυπο για την επιλογή του τύπου της καθήμενης Νίκης, τεχνοτροπικά δεν μπορούμε να εντοπίσουμε ομοιότητες μεταξύ τους. Ωστόσο, διαπιστώνουμε ότι η συγκεκριμένη στάση της Νίκης αποτελεί κοινό τόπο σε παραστάσεις καθήμενων αλλά και ορθίων μορφών σε αγγεία του τέλους του 5^{ου} αι. π.Χ. από την περιοχή της Νεάπολης.⁹⁰¹ Επίσης, ανάλογη τεχνοτροπικά, καθήμενη

⁸⁹⁸ Kraay 1976, 200-201.

⁸⁹⁹ Βλ. κεφάλαια V. 2.1, αρ. 3, 5, 9, 12-13, V. 3.1.α, αρ. 6-9, 11-12 και V. 1.10, αρ. 2.

⁹⁰⁰ Cantilena, Giove και Rubino 1986, 116 και 194-98.

⁹⁰¹ Borriello *et al.* 1985, αρ. 38.1, 47.1, 48.1, 54.1 και 57.1.

Νίκη κοσμεί λήκυθο από τη γειτονική Νώλα, χρονολογημένη περίπου το 425 π.Χ.,⁹⁰² σχεδόν σύγχρονη, δηλαδή, με τα νομίσματα της Νεάπολης.

Στην επόμενη ομάδα οβολών (395-385 π.Χ.) η θεότητα απεικονίζεται στραμμένη προς τα αριστερά, με τον κορμό κατενώπιον, φορά ποδήρη, αχειρίδωτο χιτώνα και κρατά τα χαρακτηριστικά της σύμβολα, κηρύκειο και στεφάνι. Δυστυχώς, η σπάνις των νομισμάτων και η κακή διατήρησή τους δεν επιτρέπει επαρκή τεχνολογική ανάλυση. Ωστόσο, η στάση της θεότητας με τα πόδια λυγισμένα μπροστά, ελαφρώς ανοιχτά, ώστε να δημιουργούν έντονες πτυχώσεις στο χιτώνα, η θέση του χεριού, που αναπαύεται ελαφρά ακουμπισμένο στο μηρό, αλλά και η υιοθέτηση του κηρυκείου θυμίζουν ιδιαίτερα τους λίγο πρωιμότερους στατήρες της Τέρινας,⁹⁰³ στους οποίους άλλωστε οφείλουν την έμπνευση των τύπων τους οι οβολοί της Νεάπολης. Τεχνολογικές ομοιότητες εντοπίζουμε και με τους πρωιμότερους στατήρες της Ολυμπίας, όπου η Νίκη εικονίζεται καθισμένη να στέφει κρήνη.⁹⁰⁴

ΣΥΜΒΟΛΙΣΜΟΣ

Ο τύπος του ανθρωποκέφαλου ταύρου είναι το πρώτο εικονογραφικό θέμα, που υιοθετείται στα νομίσματα της πόλης και παραμένει το πιο συχνό σε όλη τη διάρκεια λειτουργίας του νομισματοκοπείου. Η Νίκη εισάγεται στην παράσταση αμέσως μετά τις πρώτες εκδόσεις του τύπου, παραμένει, ωστόσο, σε δύο μόλις σφραγίδες.⁹⁰⁵ Στη συνέχεια, η μορφή της αντικαθίσταται από το εθνικό της πόλης, μέχρι το μέσον περίπου της τρίτης περιόδου (415 π.Χ.), οπότε επανατοποθετείται στην παράσταση, παραμένοντας, με ελάχιστες εξαιρέσεις, μέχρι το τέλος της δραστηριοποίησης του νομισματοκοπείου.

Η ερμηνεία της Νίκης, εξαρτάται κατά πολύ από την αποσαφήνιση της παρουσίας του ανθρωποκέφαλου ταύρου στην παράσταση. Το εν λόγω εικονογραφικό θέμα είναι ιδιαίτερα δημοφιλές στα νομίσματα της Κ. Ιταλίας και της Σικελίας και κατά κανόνα ερμηνεύεται ως η προσωποποίηση ενός ποτάμιου θεού.⁹⁰⁶

Οι αναφορές ποτάμιων θεών με τη μορφή ταύρων είναι κοινός τόπος στη

⁹⁰² ARV² 722, 1.

⁹⁰³ Holloway και Jenkins 1983, αρ. 43-58. Βλ. κεφάλαιο V. 2.1, σελ. 233.

⁹⁰⁴ Seltman 1921, αρ. 80 (440-430 π.Χ.). Βλ. κεφάλαιο V. 3.1.α, αρ. 6.

⁹⁰⁵ Rutter 1979, πίν. 11, σφραγίδες οπισθοτύπου αρ. 7 και 8.

⁹⁰⁶ Για μια συνολική παρουσίαση και ερμηνεία του εικονογραφικού αυτού θέματος στην τέχνη, βλ. Jenkins 1970, 165-75 και ειδικότερα για την εμφάνισή του στα νομίσματα της Σικελίας και Κ. Ιταλίας, 167-68.

λογοτεχνία,⁹⁰⁷ ενώ, καθώς η παρουσία ποταμού αποτελούσε πηγή υπερηφάνειας για τις τοπικές κοινωνίες, η αναπαράσταση της προσωποποίησής τους στην τέχνη είναι ιδιαίτερα συχνή.⁹⁰⁸ Οι γραπτές πηγές αναφέρουν την παρουσία ποταμού κοντά στη Νεάπολη, με το όνομα Σέπειθος,⁹⁰⁹ η οποία επιβεβαιώνεται και από τους οβολούς της πόλης, όπου εικονίζεται κεφαλή νεανία με κέρατα και την επιγραφή ΣΕΠΕΙΘΟΣ.⁹¹⁰ Ωστόσο, η μελέτη της παράστασης του ανθρωποκέφαλου ταύρου από τον Rutter, τον οδήγησε να ταυτίσει τη μορφή με τον ίδιο τον Αχελώο.⁹¹¹ Πράγματι, η εικονογραφία της παράστασης σε ορισμένες από τις σφραγίδες είναι σχεδόν ταυτόσημη με την παράσταση της προσωποποίησης του Αχελώου, ο οποίος στέφεται από Νίκη, σε σφραγιδολίθο του 5^{ου} αι. π.Χ. από τη Σικελία.⁹¹² Ο Αχελώος ήταν ο σημαντικότερος ποτάμιος θεός στον ελληνικό κόσμο, ενώ η λατρεία του είχε ξεπεράσει τα όρια της Αιτωλίας και της Ακαρνανίας.⁹¹³ Η λατρεία του στην περιοχή της Κ. Ιταλίας επιβεβαιώνεται από δίδραγμα του Μεταποντίου, χρονολογημένα στα μέσα του 5^{ου} αι. π.Χ. Στην οπίσθια όψη των εν λόγω νομισμάτων παριστάνεται γυμνή ανδρική μορφή με κεφαλή ταύρου, κρατώντας φιάλη.⁹¹⁴ Η επιγραφή ΑΨΕΛΟΙΟ ΑΕΘΛΟΝ, αναμφίβολα συνδέει τις κοπές με έπαθλα αγώνων της πόλης, που διεξάγονταν προς τιμήν του ποτάμιου θεού Αχελώου.⁹¹⁵ Σύμφωνα με την παράδοση, ο Αχελώος ήταν ο πατέρας των Σειρήνων (Οβίδ., *Μετ.* 5.552, 14.87-8· Silius Italicus, *Punica* 12.33-6), η λατρεία των οποίων ήταν ιδιαίτερα διαδεδομένη στη Δύση. Στα περίχωρα της Νεάπολης υπήρχε ιερό των Σειρήνων (Στράβ. 1.2.12), ενώ στην ίδια την πόλη είναι γνωστή η ύπαρξη ναού της Σειρήνας Παρθενόπης (Διον. Περιηγ. 357-8). Μάλιστα, στο πλαίσιο της λατρείας της, διεξάγονταν στη Νεάπολη γυμνικοί αγώνες, για τους οποίους διαθέτουμε τις μαρτυρίες του Στράβωνα (5.4.7) και του Λυκόφωνα (*Αλεξ.* 732-737). Αξίζει δε να σημειωθεί, ότι είναι πολύ πιθανόν η γυναικεία κεφαλή που κοσμεί την εμπρόσθια όψη των νομισμάτων, σχεδόν καθ' όλη τη διάρκεια λειτουργίας του νομισματοκοπείου, να απεικονίζει την ίδια την Παρθενόπη. Αναμφίβολα, έμπνευση για τους τύπους των νομισμάτων, ιδιαίτερα για όσους παρέμεναν σε χρήση για μεγάλα χρονικά διαστήματα, αποτελούσαν, μεταξύ άλλων,

⁹⁰⁷ Κηφισός (Ευρ., *Των* 1261), Αλφειός (Ευρ., *Ιφιγ. εν Αυλ.* 275), Ωκεανός (Ευρ., *Ορέστ.* 1378).

⁹⁰⁸ Matz 1913, 103 κ.ε.

⁹⁰⁹ Statius, *Silvae* 1.2.263· Servius A 7.734.1· Columella 10.134.

⁹¹⁰ Sambon 1902, αρ. 422.

⁹¹¹ Rutter 1979, 42-44.

⁹¹² Richter 1968, αρ. 146 και 147.

⁹¹³ *RE* I, λ. *Acheloos*, στ. 214 και *LIMC* I, λ. *Acheloos*.

⁹¹⁴ Noe 1931, πίν. 24, αρ. 311.

⁹¹⁵ Lacroix 1965, 82.

οι σχετικοί με το όνομα και τη δημιουργία της πόλης μύθοι, αλλά και οι τοπικές θεότητες και προσωποποιήσεις. Είναι γεγονός ότι η μορφή δεν μπορεί να ταυτιστεί με βεβαιότητα, καθώς δεν συνοδεύεται από επιγραφή, αλλά ούτε φέρει χαρακτηριστικά σύμβολα. Ωστόσο, η απεικόνιση της γυναικείας κεφαλής δεν διαφέρει από αυτή των επωνύμων Νυμφών, οι οποίες αποτυπώθηκαν σε πληθώρα ελληνικών νομισμάτων. Χαρακτηριστικά των απεικονίσεων αυτών είναι η απουσία συμβόλων ή επιγραφών, η περίτεχνη και διαρκώς εναλλασσόμενη κόμμωση και τα πλούσια κοσμήματα.⁹¹⁶

Η ανάλυση της εικονογράφησης των νομισμάτων, η ταυτοποίηση των μορφών και κυρίως η παρουσία της νικηφόρου θεότητας στο πλευρό του πατέρα της Σειρήνας, Αχελώου, καθιστούν ευλογοφανή την υπόθεση, να αποτελούν τα νομίσματα μνεία στους αθλητικούς αγώνες, που διεξάγονταν στη Νεάπολη προς τιμήν της Παρθενόπης. Το γεγονός ότι η παρουσία της Νίκης αποσύρεται από την παράσταση και επανέρχεται περίπου το 415 π.Χ. για να παραμείνει έκτοτε σταθερή στην οπίσθια όψη των νομισμάτων, ισχυροποιεί την υπόθεση αυτή.

Ο Τίμαιος αναφέρει ότι ο Αθηναίος ναύαρχος Διότιμος, στο πλαίσιο της επίσκεψής του στη Νεάπολη, θυσίασε στην Παρθενόπη και καθιέρωσε ετήσιους αγώνες λαμπαδηδρομίας, σύμφωνα με χρησμό που είχε λάβει.⁹¹⁷ Ο Διότιμος έχει ταυτιστεί με τον Αθηναίο στρατηγό, ο οποίος είχε σταλεί στην Κέρκυρα με 10 πλοία, μετά την ολοκλήρωση της αμυντικής συμμαχίας μεταξύ των δύο πόλεων το 433/32 π.Χ. (Θουκ. 1.45.2).⁹¹⁸ Το γεγονός αυτό, ωστόσο, δεν αποδεικνύει απαραίτητα ότι το πέρασμά του στη Νεάπολη έγινε την ίδια περίοδο. Περισσότερο πιθανόν θεωρείται να συνδέεται η επίσκεψη με τις δραστηριότητες των Αθηναίων στις Τυρρηνικές ακτές, στο πλαίσιο της μεγάλης εκστρατείας τους στη Σικελία. Η Καμπανία, και ειδικότερα η Νεάπολη,⁹¹⁹ αποτέλεσε μια σημαντική πηγή στρατολόγησης μισθοφόρων στα τέλη του 5^{ου} αι. π.Χ. Ο Θουκυδίδης αναφέρει ότι το χειμώνα του 415/14 π.Χ. οι Αθηναίοι έκαναν έκκληση στην Τυρρηνία, καθώς αρκετές πόλεις είχαν προσφερθεί εθελοντικά να παράσχουν τη βοήθειά τους. Πράγματι, λίγο αργότερα ο στόλος τους ενισχύθηκε με τρία πεντηκόντορα πλοία από την περιοχή (Θουκ. 6.88.6, 103.2). Ο Θουκυδίδης δεν είναι ο μόνος που αναφέρεται στη συμβολή των κατοίκων των Τυρρηνικών ακτών. Σύμφωνα με τον Διόδωρο (13.44.1-2), 800 Καμπάνιοι υποστήριξαν τους

⁹¹⁶ Imhoof-Blumer 1908, 7-8.

⁹¹⁷ Σχόλ. Λυκόφρ., *Αλεξ.* 732 (Leone) = Τίμαιος (*FGrHist* 566) απ. 98.

⁹¹⁸ Malkin 1987, 84. Για μια συζήτηση σχετικά με την χρονολόγηση της επίσκεψης, βλ. Bérard 1957, 56-67· Lepore 1967, 179· Rutter 1979, 5 και τα σχόλια του Jacoby στα *FGrHist* 566, απ. 98.

⁹¹⁹ Griffith 1984, 256.

Αθηναίους στον πόλεμο εναντίον των Συρακοσίων (414/13 π.Χ.) και παρέμειναν στη Σικελία, αποτελώντας μέρος του Καρχηδονιακού στρατού που είχε ανταποκριθεί στο αίτημα βοήθειας των Σεγεσταίων το 410/409 π.Χ. Το 406/405 π.Χ. ένας ακόμα μεγαλύτερος αριθμός μισθοφόρων στρατολογήθηκε από τον Καρχηδονιακό στρατό (Διόδ. 13.80.4) και όταν αντιμετώπισαν τον Διονύσιο Α΄, ένα ή δύο χρόνια αργότερα, έφταναν τον αριθμό των 1200 ιππέων (Διόδ. 14.9.2).

Είναι, λοιπόν, πολύ πιθανόν η επίσκεψη του Διοτίμου στη Νεάπολη να έλαβε χώρα περίπου το 415 π.Χ. Η αναβίωση των αγώνων από τον ίδιο και η καθιέρωση ετήσιων αγώνων λαμπαδηδρομίας θα αποτέλεσε μια θαυμάσια ευκαιρία για να επανέλθει στην παράσταση η μορφή της Νίκης και να επανασυσχετιστούν οι τοπικοί τύποι του ανθρωποκέφαλου ταύρου και της Σειρήνας Παρθενόπης με τους αθλητικούς αγώνες της περιοχής. Επιπροσθέτως, την ίδια περίοδο χρονολογείται κωδωνόσχημος κρατήρας καμπανικού εργαστηρίου από νεκροταφείο της Νεάπολης, στον οποίο απεικονίζεται ιπτάμενη Νίκη να προσφέρει ταινία σε νεαρό αθλητή.⁹²⁰ Στη διατήρηση της νικηφόρου θεότητας στην παράσταση, πιθανότατα συνέβαλαν η έντονη στρατιωτική δραστηριότητα της εποχής, αλλά και η παρουσία της Νίκης σε πλήθος σικελικών και καρχηδονιακών νομισμάτων του τέλους του 5^{ου} και των αρχών του 4^{ου} αι. π.Χ., με τα οποία οι Νεαπολίτες έρχονταν σε επαφή λόγω της επιστροφής των μισθοφόρων στην πατρίδα τους.

Ο εικονογραφικός τύπος της Νίκης υιοθετείται επίσης ως κύριο θέμα στους, χρονολογημένους το 420 π.Χ., οβολούς της Νεάπολης. Η θεότητα απεικονίζεται καθήμενη σε υδρία, σε αναλογία με τους στατήρες και τις μικρότερες υποδιαίρεσεις της Τέρινας, της περιόδου 440-420 π.Χ. Ανάλογη απεικόνιση της θεότητας συναντούμε και στα νομίσματα της Μοργαντίνας.⁹²¹

Έχουμε διαπιστώσει ότι όλες οι προαναφερθείσες παραστάσεις καθήμενης Νίκης σχετίζονται με τοπικές Νύμφες ποταμών ή πηγών των πόλεων, οι οποίες αποτελούσαν ένα εξαιρετικά δημοφιλές θέμα, ιδιαίτερα για τα νομίσματα της Σικελίας και της Κ. Ιταλίας. Έχει ήδη επισημανθεί σε προηγούμενα κεφάλαια ότι η παρουσία ποταμών ή πηγών θεωρείτο βασικός παράγοντας για την επιλογή του καταλληλότερου τόπου για την ίδρυση μιας πόλης. Όπως γίνεται εμφανές και από την ποίηση του Πινδάρου και του Βακχυλίδη (Πίνδ., *Πύθ.* 1.30, *Νεμ.* 1.14, *απ.* 106· Βακχυλ. 3.1) έπαιζαν ένα πολύ σημαντικό ρόλο στον αυτοπροσδιορισμό των πόλεων,

⁹²⁰ Borriello *et al.* 1985, *απ.* 55.1.

⁹²¹ Βλ. κεφάλαια V. 2.1, *απ.* 3 και V. 1.10, *απ.* 2.

αλλά και στην αυτοπροβολή τους. Η ισχυρή, λοιπόν, ανάγκη των αποίκων να επιδείξουν την κυριότητά τους στα σημαντικά αυτά στοιχεία της φύσης και να διατρανώσουν τη γονιμότητα των νέων εδαφών τους, οδήγησε στην προσωποποίηση των ποταμών και των Νυμφών. Οι μορφές αυτές, στη συνέχεια, αποτέλεσαν ένα εξαιρετικό σύμβολο, ιδιαίτερα για τις παραστάσεις που θα κοσμούσαν τα νομίσματα των πόλεων.⁹²²

Η απεικόνιση νεανικής ανδρικής κεφαλής στην εμπρόσθια όψη των νομισμάτων, η οποία ταυτίζεται από την επιγραφή με την προσωποποίηση του ποταμού Σέπειθου, καθιστά πολύ πιθανή τη συσχέτιση της Νίκης στην οπίσθια όψη με τη Νύμφη του ποταμού, Σεπειθίδα, η οποία αναφέρεται από τον Βιργίλιο (*Aen.* 7.735), τον Σέρβιο (*A* 7.734.1) και τον Κολουμέλλα (10.134). Εδώ, όπως και στην περίπτωση της Τέρινας, αλλά και της Μοργαντίνας στη Σικελία, εντοπίζουμε μια μορφή θεοκρασίας ανάμεσα στη Νύμφη του ποταμού Σέπειθου και στη θεότητα Νίκη. Οι Νεαπολίτες οικειοποιούνται τη μορφή της Νίκης, παραλλάσσουν όμως τη φύση της και, τοποθετώντας την στο περιβάλλον μιας Νύμφης, συνδέουν τη θεότητα με τις δικές τους τοπικές λατρείες και συμβολισμούς. Έτσι, μετασηματίζεται σε μια κυρίαρχη θεότητα της πόλης, τη Νίκη-Σεπειθίδα. Η ανάγκη των Νεαπολιτών να επιδείξουν την κυριότητά τους στον ποταμό και τη δύναμή τους κατά την περίοδο αυτή, συνδέεται, όπως εικάζουμε, με τα ταραχώδη, σύγχρονα ιστορικά συμφραζόμενα. Οι Σαμνίτες, ιταλικό φύλο της ορεινής ενδοχώρας, είχαν αρχίσει να εισέρχονται στην Καμπανία, επιχειρώντας να αναλάβουν τον έλεγχο της περιοχής (Διόδ. 12.31.1). Το 423/22 π.Χ. κατέλαβαν την Καπούα και το 421/20 π.Χ. κυριεύσαν την Κύμη (Λίβ. 4.37.1-2, 44.12· Διόδ. 12.76.4). Η Νεάπολη ήταν η μόνη περιοχή που είχε διαφύγει προσωρινά τον κίνδυνο, αναγκάστηκε, όμως, να δεχτεί στο σώμα των πολιτών της μια μερίδα από εξορίστους Κυμαίους (Στράβ. 5.4.7· Διον. Αλικ., *Ρωμ. Αρχ.* 15.6.3) και στη συνέχεια μια ομάδα Σαμνιτών (Στράβ. 5.4.7). Η ακριβής ημερομηνία της εισροής των Σαμνιτών δεν μας είναι γνωστή, ωστόσο, είναι πολύ πιθανόν να μην μεσολάβησε μεγάλο διάστημα από την καταστροφή των άλλων καμπανικών πόλεων.⁹²³ Ο φόβος της εισβολής των Σαμνιτών, αλλά και η εισχώρηση των Κυμαίων στην πόλη, αποτέλεσαν πιθανότατα το κατάλληλο έναυσμα για τις

⁹²² Για τον ρόλο των ποτάμιων θεοτήτων και των Νυμφών και τις αναπαραστάσεις τους στην τέχνη και ιδιαίτερα στα νομίσματα, βλ. Lacroix 1965, 115-29· Moustaka 1983, 47-55· Larson 2001, 5, 98-100, 211-13. Για τις Νύμφες ως θεότητες των υδάτων, την λατρεία τους και τις ιδιότητες που τους αποδίδονταν, βλ. επίσης Ballentine 1904, 77-119. Βλ. και κεφάλαιο V. 1.10, σελ. 215-16.

⁹²³ Rutter 1971, 55-61.

κοπές αυτές, οι οποίες στόχο είχαν να ενισχύσουν την ταυτότητα των πολιτών, αλλά και να διατρανώσουν την κυριότητά τους στα εδάφη.

V. 2.4 ΜΕΤΑΠΟΝΤΙΟ

ΤΥΠΟΙ ΝΟΜΙΣΜΑΤΩΝ

Αργυροί στατήρες, 365/60-350 π.Χ.· χάλκινοι οβολοί, 360-340 π.Χ.

ΚΕΦΑΛΗ ΔΗΜΗΤΡΑΣ (ΠΡ. ΝΙΚΗ)

1. Ε. ΝΙΚΑ. Κεφαλή Δήμητρας δ., φορά ενώτια, περιδέραιο, άμπυκα και σφενδόνη διακοσμημένη με τρία αστέρια.

Ο. ΜΕΤΑΠΟΝΤΙΟ. Στάχυ. Στο πεδίο αρ. ρόδι.

Noe 1984, αρ. 495

Ποικιλίες: η κεφαλή αρ. με διάδημα, διακοσμημένο με στεφάνι από φύλλα ελιάς (Noe 1984, αρ. 450)· η κεφαλή δ., φορά ενώτια, περιδέραιο και διάδημα, διακοσμημένο με στεφάνι από φύλλα ελιάς (Noe 1984, αρ. 488)· η κεφαλή δ., φορά ενώτια, η κόμη σε σάκκο στο πίσω μέρος της κεφαλής (χάλκινο, Johnston 1989, αρ. 5).

Αργυροί διπλοί στατήρες, 332-330 π.Χ.

Η ΝΙΚΗ ΟΔΗΓΕΙ ΤΕΘΡΙΠΠΟ

ΩΣ ΔΙΑΚΟΣΜΗΤΙΚΟ ΣΤΟΙΧΕΙΟ ΣΤΟ ΚΡΑΝΟΣ ΤΟΥ ΛΕΥΚΙΠΠΟΥ

2. Ε. Κεφαλή Λευκίππου δ. με κορινθιακό κράνος διακοσμημένο με Νίκη σε τέθριππο. Στο πεδίο αρ. γρύπας.

Ο. ΜΕΤΑΠΟΝΤΙΝΩΝ. Στάχυ.

Johnston 1990, αρ. Β1

ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΝΟΜΙΣΜΑΤΟΚΟΠΙΑ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ

Σύμφωνα με τον Αντίοχο ([*FGrHist* 555] απ. 12), το Μεταπόντιο ιδρύθηκε από Αχαιούς, που είχαν μεταβεί στην Κ. Ιταλία, προκειμένου να συνδράμουν τους Συβαρίτες στη διαμάχη τους εναντίον του Τάραντα. Ο Ευσέβιος (*Χρον.* 99) χρονολογεί την ίδρυση το 733/32 π.Χ., όμως, σύμφωνα με τα αρχαιολογικά δεδομένα, θεωρείται περισσότερο ασφαλές να έλαβε χώρα περίπου το 630 π.Χ.⁹²⁴ Ο Έφορος μας πληροφορεί ([*FGrHist* 70] απ. 141) ότι οικιστής της πόλης ήταν ο Δαύλιος, τύραννος της Κρίσας, ενώ ο Στράβωνας (6.1.15) αναφέρει ως κτίστη τον Αχαιό Λεύκιππο. Σύμφωνα με τον τελευταίο (6.1.15), πριν ιδρυθεί το Μεταπόντιο στην περιοχή βρισκόταν μια ελληνική πόλη, ιδρυμένη από τον Νέστορα και τους Πυλαίους στην επιστροφή τους από την Τροία, η οποία όμως πολύ γρήγορα καταστράφηκε από τους Σαμνίτες.

Η νομισματοκοπία του Μεταποντίου ξεκινά περίπου το 550 π.Χ., με την κοπή κοιλόκυρτων αργυρών στατήρων, αλλά και μικρότερων υποδιαιρέσεων, που υπακούουν στον αχαιικό σταθμητικό κανόνα.⁹²⁵ Το νομισματοκοπείο εκδίδει επίσης χαλκά νομίσματα από τα τέλη του 5^{ου} και μέχρι τον ύστερο 3^ο αι. π.Χ., μάλιστα η παραγωγή τους είναι ιδιαίτερα εύρυθμη, σε σχέση με τις γειτονικές πόλεις της νότιας Ιταλίας.⁹²⁶ Στο πλαίσιο της πληρωμής των μισθοφόρων του Μολοσσού Αλεξάνδρου το 340-331/30 π.Χ., αλλά και των εκστρατειών του Πύρρου, το 281-275 π.Χ., το νομισματοκοπείο επιδίδεται στην κοπή χρυσών υποδιαιρέσεων του στατήρα, υπό τον αχαιικό και τον αττικό σταθμητικό κανόνα.⁹²⁷ Η παραγωγή αργυρών νομισμάτων σταματά το 207 π.Χ., όταν η πόλη εισέρχεται οριστικά στη σφαίρα της Ρωμαϊκής κυριαρχίας.⁹²⁸

ΣΥΜΒΟΛΙΣΜΟΣ

Από την έναρξη της λειτουργίας του νομισματοκοπείου και μέχρι τα μέσα περίπου του 5^{ου} αι. π.Χ. ο κύριος τύπος που υιοθετείται στα νομίσματα του Μεταποντίου είναι ο κόκκος σιταριού, έκτυπος στην εμπρόσθια και κοίλος στην

⁹²⁴ Adamesteanu 1982, 309-313.

⁹²⁵ Noe 1984, 1-13.

⁹²⁶ Johnston 1989, 121-36.

⁹²⁷ Stazio 1974, 89-91.

⁹²⁸ Robinson 1964, 50-51.

οπίσθια όψη, αναμφίβολα παραπέμποντας στο κύριο προϊόν, που παρήγε η πόλη.⁹²⁹ Έπειτα από μια σύντομη μεταβατική περίοδο (440-430 π.Χ.), με παραστάσεις του Αχελώου και του Ηρακλή, η εικονογράφηση των νομισμάτων αλλάζει ριζικά και στην εμπρόσθια όψη τους απεικονίζεται μια ποικιλία από κεφαλές θεοτήτων, κυρίως γυναικείων.⁹³⁰ Η αναγνώριση των εν λόγω κεφαλών είναι δυσχερής, λόγω της συχνής έλλειψης συμβόλων, παρόλα αυτά σε μια σφραγίδα η μορφή ταυτοποιείται μέσω της επιγραφής, ΔΑΜΑΤΗΡ.⁹³¹ Η Δήμητρα, επίσης, αναγνωρίζεται με βεβαιότητα στις απεικονίσεις, που φέρουν το χαρακτηριστικό κάλυμμα κεφαλής της θεάς ή στεφάνι από σιτάρια. Τα σχετικά νομίσματα συχνά φέρουν επιγραφές, ΥΓΕΙΑ, ΟΜΟΝΟΙΑ, ΣΩΤΗΡΙΑ, ΝΙΚΑ,⁹³² οι οποίες προβλημάτισαν έντονα αρκετούς ερευνητές, που δίστασαν να πάρουν ξεκάθαρη θέση σχετικά με το αν αυτές αντιστοιχούν σε επίθετα της Δήμητρας ή αναγράφονται προκειμένου να ταυτίσουν τις εικονιζόμενες μορφές.⁹³³

Όπως συνάγεται από τη μελέτη των νομισμάτων, η ταύτιση της γυναικείας μορφής με τη Νίκη είναι αμφίβολη, καθώς εκτός από την επιγραφή ΝΙΚΑ η εικονογραφία δεν παραπέμπει σε γνωστούς τύπους Νίκης. Η μορφή δεν έχει φτερά και φορά κοσμήματα, ενώτια και περιδέραιο. Η κόμη δεν είναι χτενισμένη στον χαρακτηριστικό κρωβύλο της Νίκης, αλλά είτε κοσμεύεται με άμπυκα και σφενδόνη ή διάδημα επενδεδυμένο με φύλλα ελιάς, είτε χτενίζεται σε σάκκο. Τα κοσμήματα και οι περίτεχνες κομμώσεις δεν αποτελούν συνήθη πρακτική στις απεικονίσεις της Νίκης στην τέχνη και ιδιαίτερα στα νομίσματα. Επιπλέον, διαπιστώνουμε ότι τα χαρακτηριστικά του προσώπου στα νομίσματα των Μεταποντίνων ποικίλουν, χωρίς επιπλέον να μπορούν να διαφοροποιηθούν με σαφήνεια από τις απεικονίσεις της Δήμητρας. Άξιο μνείας είναι δε και το γεγονός ότι, με βάση την έρευνά μας, η απεικόνιση της κεφαλής της Νίκης δεν υιοθετείται κατά την αρχαϊκή και κλασική περίοδο σε κανένα από τα νομισματοκοπεία της Μεγάλης Ελλάδας.

Η ακριβής χρονολόγηση των κοπών θα μπορούσε ίσως να φέρει στο φως κάποιο νικηφόρο ιστορικό γεγονός, το οποίο θα δικαιολογούσε την εισαγωγή της μορφής της θεότητας στην εικονογραφία των νομισμάτων του Μεταποντίου.

⁹²⁹ Noe 1984, 6-7.

⁹³⁰ Noe 1984, 55-61.

⁹³¹ Noe 1984, αρ. 421.

⁹³² Noe 1984, αρ. 411-419 (ΥΓΕΙΑ), 420 (ΟΜΟΝΟΙΑ), 449 (ΣΩΤΗΡΙΑ), 450-452, 495 (ΝΙΚΑ).

⁹³³ Stazio 1974, 86 και 92, 95· Noe 1984, 60 και 65-66· Johnston 1989, 122-23. Ο Rutter (2001, 133-34), ενώ περιγράφει τις μορφές με τα επίθετα ΥΓΕΙΑ, ΟΜΟΝΟΙΑ, ΣΩΤΗΡΙΑ ως Δήμητρα, ταυτίζει την κεφαλή με την επιγραφή ΝΙΚΑ με την θεότητα Νίκη.

Σύμφωνα με την κατάταξη των σφραγίδων από τον Noe, αλλά και τις μετέπειτα διορθώσεις της Johnston, η πρώτη εμφάνιση της μορφής με την επιγραφή ΝΙΚΑ, καθότι ακολουθεί τα υπογεγραμμένα από το Αριστόξενο νομίσματα, που κόβονται περίπου το 375/70 π.Χ., θα πρέπει να χρονολογείται περίπου το 365/60 π.Χ.⁹³⁴

Γνωρίζουμε ότι τα χρόνια που μεσολάβησαν από τις αναταραχές που οδήγησαν στην ίδρυση των Θουρίων και της Ηράκλειας μέχρι την πρόσκληση των ξένων στρατηγών, προκειμένου να αντιμετωπιστούν οι επιθέσεις των βαρβαρικών φύλων ήταν μια περίοδος ειρήνης για το Μεταπόντιο. Παρότι οι βάρβαρες επιθέσεις του Διονυσίου Α΄ στην Κ. Ιταλία, από το 403 π.Χ., είχαν ως αποτέλεσμα την καταστροφή ή την ερήμωση μιας μεγάλης μερίδας των πόλεων⁹³⁵ και στη συνέχεια, η διάλυση του κράτους του επέτρεψε στους Βρεττίους να καταλάβουν αρκετές πόλεις του νοτιοδυτικού άκρου της Σικελίας (Διόδ. 16.15.1-2), το Μεταπόντιο, όχι μόνο είχε διατηρήσει την πολιτική του συνέχεια, αλλά και διένυε περίοδο μεγάλης ευημερίας.⁹³⁶ Κατά συνέπεια, τα ιστορικά συμφραζόμενα της περιόδου δεν προσφέρουν επαρκή στοιχεία για την εμφάνιση της Νίκης στα νομίσματα της πόλης.

Εξετάζοντας συνολικά τα νομίσματα που φέρουν τις εν λόγω επιγραφές, παρατηρούμε ότι η μορφή με την επιγραφή ΥΓΕΙΑ είναι σχεδόν πανομοιότυπη με τις κεφαλές που προηγούνται αυτής της κοπής και δεν φέρουν επιγραφή.⁹³⁷ Το γεγονός αυτό ενισχύει περισσότερο την υπόθεση ότι η επιγραφή έχει τη μορφή ενός επιθέτου της Δήμητρας. Στο ίδιο συμπέρασμα οδηγεί και η παρατήρηση του νομίσματος αρ. 421, το οποίο προέρχεται από την ίδια σφραγίδα με το 420, με τη διαφορά ότι η επιγραφή ΟΜΟΝΟΙΑ του 420 δεν είναι ορατή, καθώς πάνω της έχει χαραχτεί η επιγραφή ΔΑΜΑΤΗΡ.⁹³⁸ Καθότι η μορφή που απεικονίζεται στα δύο νομίσματα είναι πανομοιότυπη, είναι λογικοφανές και πάλι να θεωρήσουμε την επιγραφή ΟΜΟΝΟΙΑ ως ένα επίθετο της θεάς και όχι ως όνομα που διαφοροποιεί την εικονιζόμενη κεφαλή.

Θα μπορούσαμε λοιπόν να ισχυριστούμε ότι οι επιγραφές των νομισμάτων δεν αναγράφονται προκειμένου να ταυτιστεί η κεφαλή, αλλά έχουν τη μορφή επιθέτων της Δήμητρας, κάνοντας μνεία στη φροντίδα της θεάς για τη φυσική και πολιτική υγεία της πόλης.

⁹³⁴ Noe 1984, 62-65 και 104-106 (σημειώσεις της Johnston). Για τον Αριστόξενο και την χρονολόγηση της εργασίας του στο Μεταπόντιο, βλ. Rutter 2001, 133.

⁹³⁵ Sabbatini 1988, 31-48.

⁹³⁶ Carter 1986, 477-91.

⁹³⁷ Noe 1984, αρ. 406-409.

⁹³⁸ Noe 1984, 61.

Παρόλα αυτά, είναι γεγονός ότι ο συσχετισμός των εν λόγω επιθέτων με τη Δήμητρα δεν είναι γνωστός ούτε στην περιοχή του Μεταποντίου, ούτε στον υπόλοιπο ελληνικό κόσμο, με εξαίρεση το επίθετο ΟΜΟΝΟΙΑ, που απαντάται στη λατρεία της Δήμητρας στον Πειραιά.⁹³⁹

Ένας επιπλέον δισταγμός προκύπτει από την αναζήτηση στοιχείων για τη λατρεία της Δήμητρας στο Μεταπόντιο. Αναμφισβήτητα, τόσο τα νομίσματα, όσο και οι αναφορές του Διογένη Λαέρτιου (8.15) και του Ιάμβλιχου (*Βί. Πυθ.* 30.170), από τους οποίους πληροφορούμαστε ότι οι Μεταποντίνοι είχαν μετατρέψει την κατοικία του Πυθαγόρα σε ιερό της Δήμητρας, παρέχουν ενδείξεις για μια άνθηση της λατρείας της θεάς στην περιοχή. Ωστόσο, τα αρχαιολογικά ευρήματα δεν επιβεβαιώνουν την ύπαρξή της. Η Hinz, μελετώντας τη λατρεία της Δήμητρας στις πόλεις της Σικελίας και της Κ. Ιταλίας, υποστήριξε ότι στην περιοχή του Μεταποντίου επικρατούσε, τουλάχιστον κατά την αρχαϊκή περίοδο, η λατρεία της Άρτεμης, η οποία μάλιστα είχε κατά ένα μεγάλο μέρος τις ίδιες ιδιότητες με τη Δήμητρα. Η Άρτεμη δεν λατρευόταν μόνο ως πολεμική θεότητα, αλλά συνδεόταν στενά με τη γονιμότητα και τη βλάστηση, ήτοι με το πεδίο δράσης της Δήμητρας. Σύμφωνα με την ερευνήτρια, οι μόνες ενδείξεις που έχουμε για τη λατρεία της Δήμητρας είναι θραύσματα από λατρευτικά όργανα, τα οποία βρέθηκαν στο ναό C, της κλασικής περιόδου, και απεικονίζουν σταυρωτούς πυρσούς και στάχυ. Πιθανόν, όπως η ίδια ισχυρίζεται, η αυξανόμενη επιρροή του Τάραντα από την ίδρυση της Ηράκλειας και μετά, ενίσχυσε τη λατρεία της Δήμητρας, χωρίς όμως να δημιουργηθούν ιδιαίτερες, χαρακτηριστικές φόρμες στις λατρευτικές εκδηλώσεις και τα έθιμα.⁹⁴⁰

Συμφωνώντας με την ερευνήτρια, θεωρώ ότι πιθανότερο είναι πράγματι, από το 430 π.Χ. και μετά, η ολοένα αυξανόμενη επιρροή του Τάραντα, όπου η λατρεία της Δήμητρας ήταν προεξέχουσα⁹⁴¹ (Στράβ. 6.3.1), να ώθησε τους Μεταποντίους να εντάξουν τη θεά στο θρησκευτικό τους κύκλο. Ωστόσο, το γεγονός ότι η λατρεία της δεν ήταν ήδη γνωστή στην περιοχή, δεν συνέβαλε στο να δημιουργηθεί μια συμπαγής εικόνα της θεάς, με αποτέλεσμα να αποτυπωθεί αυτή στα νομίσματα με μια ποικιλία χαρακτηριστικών. Τα επίθετα ΟΜΟΝΟΙΑ, ΣΩΤΗΡΑ, ΝΙΚΑ, τα οποία συνοδεύουν

⁹³⁹ RE IV.2, στ. 2758, λ. *Demeter* (O. Kern).

⁹⁴⁰ Hinz 1998, 216-17' σε ανάλογα συμπεράσματα καταλήγει και ο Giacometti (2005, 90-99). Ο ερευνητής τείνει να υποστηρίζει ότι οι μορφές στα νομίσματα αποτελούν προσωποποιήσεις της Ομόνοιας, της Νίκης και της Υγείας, χωρίς όμως να επιχειρηματολογεί με πειστικότητα υπέρ της άποψης αυτής.

⁹⁴¹ Hinz 1998, 182-87. Βλ. και RE IV.2, στ. 2741-42, λ. *Demeter* (O. Kern).

τις απεικονίσεις της, θα μπορούσαν να συσχετιστούν με τη δημιουργία της Ιταλιωτικής Συμμαχίας και τη συναδέλφωση των ελληνικών πόλεων στον πόλεμο εναντίον του Διονυσίου Α΄. Η Ιταλιωτική Συμμαχία είχε τις βάσεις της στην ομοσπονδία που δημιουργήθηκε πριν το 417 π.Χ., αρχικώς ανάμεσα στον Κρότωνα, τη Σύβαρη και την Καυλωνία – κυρίως προκειμένου να αντιμετωπιστούν οι κίνδυνοι των βαρβαρικών επιδρομών – και από το 393 π.Χ. ενισχύθηκε με την ενσωμάτωση των περισσότερων ελληνικών πόλεων της Ιταλίας.⁹⁴² Το επίθετο ΥΓΕΙΑ πιθανόν αποτελεί μνεία σε κάποια φυσική καταστροφή ή λοιμό που έπληξε την περιοχή, για τα οποία όμως, δυστυχώς, δεν διαθέτουμε στοιχεία. Η πρακτική της αναγραφής επιθέτων θεών δεν είναι ασυνήθιστη κατά την κλασική περίοδο στα νομίσματα των ελληνικών πόλεων.⁹⁴³ Ιδιαίτερες αναλογίες μπορούμε να εντοπίσουμε στην περίπτωση του Δία, ο οποίος λατρεύτηκε από τις σικελικές πόλεις με την ιδιότητά του ως Ελευθερωτής, μετά την απελευθέρωσή τους από τους τυράννους το 466/65 π.Χ. (Διόδ. 11.72.2).⁹⁴⁴ Σχεδόν ένα αιώνα αργότερα, όταν οι Σικελοί για άλλη μια φορά εξεγείρονται, με τη βοήθεια του Κορίνθιου στρατηγού Τιμολέοντα, εναντίον των τυράννων, αλλά και των Καρχηδονίων, ο Δίας απεικονίζεται στα νομίσματα πολλών πόλεων της νήσου, ως σύμβολο ελευθερίας και δημοκρατίας, με επιγραφές που τον κατονομάζουν ως Ελευθέριο.⁹⁴⁵ Επίσης, η αναγραφή του επιθέτου ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΣ εντοπίζεται και σε στατήρες του Μεταποντίου με την κεφαλή του Δία στην εμπρόσθια όψη, χρονολογημένους το 340-330 π.Χ.⁹⁴⁶

Τέλος, χρήζει αναφοράς και η διαπίστωση ότι χρήση του επιθέτου της νίκης, είναι γνωστή στο Μεταπόντιο σε σχέση με τη λατρεία του Απόλλωνα. Στην περιοχή γνωρίζουμε την ύπαρξη λατρείας του Απόλλωνα Λύκειου, στον οποίο ήταν αφιερωμένος και ο περίπτερος ναός του πρώιμου 6^{ου} αι. π.Χ. Αναθηματική επιγραφή επιβεβαιώνει τη λατρεία του Απόλλωνα Λύκειου με το επίθετο Νίκαιος, πιθανότατα

⁹⁴² CAH VI², 385-87· Lomas 1993, 32-37.

⁹⁴³ ΣΩΤΕΙΡΑ, ως επίθετο της Δήμητρας στην Κύζικο, τον 4^ο αι. π.Χ. (SNG Aulock 1217, 1226), ως επίθετο της Άρτεμης στις Συρακούσες, κατά το 345-287 π.Χ. (SNG Cop. 770, 779)· ΑΘΑΝΑΣ ΑΛΕΑΣ στην Τεγέα, στα μέσα του 4^{ου} αι. π.Χ. (SNG Cop. 306)· ΣΟΤΕΡ, ως επίθετο του Δία, στη Γαλαρία της Σικελίας, το 460 π.Χ. (SNG ANS 1) και ως επίθετο της ομώνυμης Νύμφης της Ιμέρας, το 472-408 π.Χ. (SNG ANS 168).

⁹⁴⁴ Barrett 1973, 28-30, 34-35, με αναφορές και σε άλλες περιοχές του ελληνικού κόσμου, όπου η λατρεία του Δία Ελευθέριου καθιερώνεται μετά την πτώση τυραννικών καθεστώτων.

⁹⁴⁵ SNG Lloyd 1440 (χρυσό) και Calciati 1983, αρ. 72 (χάλκινο) (Συρακούσες, 344-339/38 π.Χ.)· Calciati 1987, αρ. 7 (χάλκινο) (Αίτνα, 342-339/38 π.Χ.)· Calciati 1987, αρ. 11 (χάλκινο) (Αγύριο, 342-339/38 π.Χ.)· Calciati 1986, αρ. 6 (χάλκινο) (Αλαίσα, 344-339/38 π.Χ.). Βλ. και Rutter 1997, 167-68.

⁹⁴⁶ Johnston 1990, αρ. A2, 1-2.

σε σχέση με τη νίκη στον πόλεμο εναντίον της Σίριδας, το 530 π.Χ. (Ιουστ. 20.2.3-4).⁹⁴⁷

Η Νίκη επανεμφανίζεται στα νομίσματα του Μεταποντίου ως διακοσμητικό στοιχείο στην εμπρόσθια όψη διπλών στατήρων, που εικονίζουν την κεφαλή του Λευκίππου. Ο Λευκίππος ήταν σύμφωνα με τον Στράβωνα (6.1.15) ο οικιστής της πόλης και, όπως μαρτυρούν τα νομίσματα, λατρευόταν στο Μεταπόντιο ως ήρωας.⁹⁴⁸ Η Νίκη απεικονίζεται στη διακόσμηση του κράνους του, οδηγώντας τέθριππο. Καθώς τα νομίσματα αυτά αποτελούν τη μοναδική περίπτωση κατά την οποία η πόλη κόβει μια τόσο μεγάλη υποδιαίρεση και η κεφαλή του Λευκίππου εικονίζεται επίσης και στις χρυσές κοπές, που χρονολογούνται με βεβαιότητα στην εποχή του Μολοσσού Αλεξάνδρου,⁹⁴⁹ δεν υπάρχει λόγος να μην αποδεχτούμε ότι και οι διπλοί στατήρες εντάσσονται στην ίδια περίοδο.

Όπως θα συζητήσουμε αναλυτικότερα στη συνέχεια,⁹⁵⁰ κατά την περίοδο των στρατιωτικών επιχειρήσεων του Αλεξάνδρου στην Κ. Ιταλία, είναι πολύ πιθανό να συστήθηκε κάποιας μορφής νομισματικός συνασπισμός, ανάμεσα στις πόλεις της Ηράκλειας, του Μεταποντίου και των Θουρίων, υπό την ηγεσία του Τάραντα. Ο συνασπισμός είχε ως στόχο να αντιμετωπιστούν οι αυξημένες ανάγκες των εκστρατειών του Μολοσσού Αλεξάνδρου. Η υπόθεση ενισχύεται από το γεγονός της ύπαρξης κοινών υπογραφών στις κοπές των τεσσάρων πόλεων, αλλά και από την τάση τους να χρησιμοποιούν ομόλογους νομισματικούς τύπους. Το γεγονός ότι οι υπό συζήτηση διπλοί στατήρες του Μεταποντίου φέρουν στην οπίσθια όψη την υπογραφή AMI,⁹⁵¹ η οποία δεν απαντά στα νομίσματα του Τάραντα, τον επικεφαλής του συνασπισμού, μας οδηγούν στην υπόθεση ότι οι κοπές αυτές συσχετίζονται με μια μεθύτερη φάση των πολεμικών επιχειρήσεων του Μολοσσού Αλεξάνδρου. Η διαπίστωση ότι το Μεταπόντιο κόβει μόνο κατά την εποχή αυτή διπλούς στατήρες, ενώ για τους Θουρίους αποτελούν μια συνήθη υποδιαίρεση, συγκεκριμενοποιεί το διάστημα αυτό στα χρόνια οπότε το Μεταπόντιο είχε γίνει η κύρια βάση των επιχειρήσεων του Αλεξάνδρου και μαζί με τους Θουρίους αποτελούσαν τους μοναδικούς εναπομείναντες συμμάχους του.⁹⁵² Γνωρίζουμε ότι η αύξηση της δύναμης και της επιρροής του Αλεξάνδρου μετά τα πρώτα χρόνια των επιχειρήσεων του

⁹⁴⁷ Adamesteanu 1970, 318-19.

⁹⁴⁸ Lacroix 1965, 85-89.

⁹⁴⁹ Kraay 1976, 195· Noe 1984, 8-9.

⁹⁵⁰ Βλ. κεφάλαιο V. 2.6, σελ. 298-99.

⁹⁵¹ Noe 1984, 7.

⁹⁵² Noe 1984, 105.

ανησύχησε τους Ταραντίνους, που φοβήθηκαν μήπως η ισχύς του αποβεί σε βάρος της ανεξαρτησίας τους. Όταν αυτός άρχισε να προετοιμάζεται για να μεταφέρει την έδρα της Ιταλιωτικής Συμμαχίας από την αποικία τους, Ηράκλεια, στους Θουρίους (Στράβ. 6.3.4), προτίμησαν να διαλύσουν τη συμμαχία που τους συνέδεε μαζί του. Κατά την εν λόγω περίοδο, ήτοι περίπου το 332 π.Χ.,⁹⁵³ τη βάση των στρατιωτικών του επιχειρήσεων αποτέλεσε το Μεταπόντιο και ο μοναδικός έτερος σύμμαχός του ήταν οι Θούριοι (Λίβ. 8.24.16-17· Ιουστ. 12.2.12-13).⁹⁵⁴

Ενδεικτική προς αυτή τη χρονολόγηση των νομισμάτων είναι και η ίδια η τοποθέτηση της κεφαλής του Λευκίππου στην εμπρόσθια όψη τους. Σύμφωνα με τον Στράβωνα (6.1.15), ο Λεύκιππος στάλθηκε στην Κ. Ιταλία από τους Αχαιούς ως οικιστής, όμως, όταν οι Ταραντίνοι του επέτρεψαν να μείνει στην περιοχή του Μεταποντίου μόνο για μια μέρα και ένα βράδυ, εκείνος κατάφερε με δόλιο τρόπο να τους παγιδεύσει, εξασφαλίζοντας την παραμονή του και την ίδρυση της αποικίας. Στην ίδια περιγραφή, ο Στράβωνας, μεταφέροντας τη μαρτυρία του Αντιόχου, αναφέρει ότι κύριος λόγος της ίδρυσης ήταν το προαιώνιο μίσος των Αχαιών προς τους Δωριείς, οι οποίοι τους απώθησαν από τη Λακωνία την περίοδο της Μεγάλης Μετανάστευσης. Ο Μολοσσός Αλέξανδρος μετά τη διάσπαση της συμμαχίας του με τον Τάραντα, ανέδειξε το Μεταπόντιο και τους Θουρίους ως τα κέντρα των εκστρατειών του, προσφέροντάς τους έτσι την ευκαιρία να διαφύγουν από την ηγεμονία των Ταραντίνων. Η τοποθέτηση, λοιπόν, της κεφαλής του Αχαιού Λευκίππου μπορεί εύκολα να ερμηνευτεί και να ενταχθεί στο πλαίσιο της εχθρικής προς τον Τάραντα προπαγάνδας των Μεταποντίνων, η οποία είχε την ιδεολογική της βάση στην προαιώνια έχθρα των Αχαιών με τους Δωριείς.⁹⁵⁵ Ασφαλώς, η απεικόνιση της Νίκης που οδηγεί το τέθριππο αποτέλεσε το πλέον κατάλληλο μοτίβο, προκειμένου να προβληθεί η δύναμη και η υπεροχή του εκστρατευτικού κέντρου του Αλεξάνδρου.

Τέλος, τα εν λόγω συμπεράσματα ενισχύει και το γεγονός ότι στους, χρονολογημένους την περίοδο του Μολοσσού Αλεξάνδρου, διπλούς στατήρες των Θουρίων, απουσιάζουν, επίσης, οι υπογραφές της νομισματικής ομοσπονδίας και

⁹⁵³ Urso 1998, 31.

⁹⁵⁴ Για την δεύτερη φάση των επιχειρήσεων του Αλεξάνδρου, μετά την διάλυση της συμμαχίας του με τον Τάραντα, βλ. Giannelli 1969, 11-13· *CAH VI*², 391-92· Lomas 1993, 43· Urso 1998, 31-32.

⁹⁵⁵ Για μια συζήτηση σχετικά με την καταγωγή του Λευκίππου και την προπαγάνδα των Μεταποντίνων, βλ. Bérard 1957, 172-75· Giannelli 1963, 87-88· Giacometti 2005, 177-83.

ταυτόχρονα φέρουν ομοίως τη Νίκη ως σύμβολο, καθώς στέφει την κεφαλή της Αθηνάς στην εμπρόσθια όψη.

V. 2.5 ΤΑΡΑΝΤΑΣ

ΤΥΠΟΙ ΝΟΜΙΣΜΑΤΩΝ

Αργυρά δίδραγμα, 338-335 π.Χ. και 330-325 π.Χ.

Η ΝΙΚΗ ΣΤΕΦΕΙ ΙΠΠΕΑ

1. Ε. Δύο ίπποι βηματίζουν αρ. Στο πρώτο ιππέυει γυμνός έφηβος και στέφεται από Νίκη, η οποία ίπταται στο πίσω μέρος του. Στο πεδίο ΦΙ.⁹⁵⁶

Ο. ΤΑΡΑΣ. Γυμνός Φάλανθος καθισμένος σε δελφίνι αρ., εξακοντίζει τρίαινα σε ιχθύ. Κάτω υποδήλωση κυμάτων. Στο πεδίο ιχθύς και μονόγραμμα.

Fischer-Bossert 1999, αρ. 706

Ποικιλίες: ένας ίππος με αναβάτη δ., στέφεται από Νίκη (Fischer-Bossert 1999, αρ. 711).

Αργυρά δίδραγμα, 335-333 π.Χ.

Η ΝΙΚΗ ΣΤΕΦΕΙ ΤΟΝ ΦΑΛΑΝΘΟ

2. Ε. Γυμνός ιππέας δ., φορά κράνος και κρατά ασπίδα και δόρυ.

Ο. ΤΑΡΑΣ. Γυμνός Φάλανθος καθισμένος σε δελφίνι αρ. κρατά δόρυ και ασπίδα και στέφεται από Νίκη, η οποία ίπταται ενώπιόν του. Στο πεδίο ΦΙ.

Fischer-Bossert 1999, αρ. 719

⁹⁵⁶ Πρόκειται για υπογραφή κάποιου νομισματικού άρχοντα. Κατά τον Jenkins 1979, 111, πρόκειται για ταμία.

ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΝΟΜΙΣΜΑΤΟΚΟΠΙΑ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ

Ο Τάραντας, αποικία της Σπάρτης (Αντίοχος [FGrHist 555] απ. 13· Έφορ. [FGrHist 70] απ. 216· Αριστ., Πολ. 1306^b31), ιδρύθηκε τον ύστερο 8^ο αι. π.Χ. (Ευσέβ., Χρον. 91), με ιστορικό οικιστή τον Φάλανθο (Αντίοχος [FGrHist 555] απ. 14). Η πόλη όφειλε το όνομά της στον μυθικό ήρωα Τάραντα, ο οποίος θεωρείτο, επίσης, προστάτης του ομώνυμου ποταμού της περιοχής (Αντίοχος [FGrHist 555] απ. 13).⁹⁵⁷

Την κλασική περίοδο ο Τάραντας επανειλημμένα ενεπλάκη σε πόλεμο με γειτονικούς λαούς, Έλληνες και μη, με εδαφικές κυρίως διεκδικήσεις (Ιάπυγες: Διόδ. 11.52.3-4· Μεσσάπιοι: Παυσ. 10.10.6· Πευκέτιοι: Παυσ. 10.13.10· Θούριοι: Αντίοχος [FGrHist 555] απ. 11).

Την περίοδο της δημοκρατικής διακυβέρνησης, τον 4^ο αι. π.Χ., η πόλη έφτασε στο απόγειο της ισχύος της και η στρατιωτική της δύναμη εξελίχθηκε ως η μεγαλύτερη της Κ. Ιταλίας. Την εποχή που ο φιλόσοφος Αρχύτας υπηρέτησε ως στρατηγός του Τάραντα (367-360 π.Χ.· Διογ. Λαέρτ. 8.79-83) αναφέρεται ότι η πόλη μπορούσε να συγκεντρώσει 30.000 άνδρες για το πεζικό, 3.000 ιππείς και 1.000 ιπάρχους (Στράβ. 6.3.4). Σύμφωνα με τον Θουκυδίδη (8.91.2), ναυτική δύναμη των Ταραντίνων υποστήριξε τη Σπάρτη εναντίον της Αθήνας στη διάρκεια του Πελοποννησιακού πολέμου. Η εν λόγω αρωγή, η οποία περιγράφεται ως «συμμαχία» από τον Θεόπομπο (απ. 232) και τον Διόδωρο (16.62.4, 63.1), είχε ως επακόλουθο την έκκληση των Ταραντίνων προς τη Σπάρτη για βοήθεια, στο πλαίσιο του πολέμου εναντίον των Μεσσαπίων και των Λευκανίων. Η Σπάρτη, ανταποκρινόμενη στο αίτημα, απέστειλε το 343 π.Χ. τον βασιλιά Αρχίδαμο, ο οποίος, εντέλει, χάθηκε άδικα το 338 π.Χ., σε μάχη κοντά στο Μανδύριο (Διόδ. 16.63.1, 88.3).

Η νομισματοκοπία του Τάραντα ξεκινά το 510 π.Χ., με την έκδοση διδράχμων και στη συνέχεια και μικρότερων υποδιαίρέσεων, που υπακούουν στον αχαϊκό σταθμητικό κανόνα.⁹⁵⁸ Ανταποκρινόμενη σε στρατιωτικές ανάγκες, η πόλη επιδίδεται μετά τα μέσα του 4^{ου} αι. π.Χ. στην κοπή χρυσών νομισμάτων, υπό τον αττικό σταθμητικό κανόνα,⁹⁵⁹ ενώ η κοπή χαλκών υιοθετείται πολύ αργά σε σχέση με άλλες

⁹⁵⁷ Malkin 1987, 216-21.

⁹⁵⁸ Fischer-Bossert 1999, 76-79, όπου και η προγενέστερη βιβλιογραφία.

⁹⁵⁹ Fischer-Bossert 1999, 374-81.

πόλεις της Κ. Ιταλίας, ήτοι κατά τον 3^ο αι. π.Χ.⁹⁶⁰ Η παραγωγή νομισμάτων διακόπτεται το 228 π.Χ., όταν η πόλη χάνει την αυτονομία της από τους Ρωμαίους, επανακάμπτει το 212 π.Χ., στο πλαίσιο της συμμαχίας με τον Αννίβα (Λίβ. 25.8) και σταματά οριστικά περίπου το 209 π.Χ.⁹⁶¹

ΤΕΧΝΟΤΡΟΠΙΑ

Έκδηλη στα κύρια εικονογραφικά θέματα των δύο όψεων των νομισμάτων του Τάραντα είναι η τάση, αλλά και η ικανότητα των χαρακτών της πόλης να ακολουθήσουν τις τεχνοτροπικές κατακτήσεις του 4^{ου} αι. π.Χ. Παρότι η Νίκη εισάγεται στα δίδραχμα ως παραπληρωματικό στοιχείο στην παράσταση, στην απόδοση της μορφής της διακρίνονται οι ίδιες καλλιτεχνικές κατευθύνσεις με τα κεντρικά θέματα. Η θεότητα αποτυπώνεται με έντονη πλαστικότητα, έχοντας ελαφρά στραμμένο τον κορμό σε στάση τρία τέταρτα, σε μια προσπάθεια για άπλωμα στον τρισδιάστατο καλλιτεχνικό χώρο και για τονισμό του βάθους των μορφών, ιδιαίτερο γνώρισμα της τεχνοτροπίας της εποχής. Ο ραδινός σχηματισμός της Νίκης συμβαδίζει, επίσης, με τη χαρακτηριστική τάση της περιόδου για τα ψηλά και λεπτά σκέλη των μορφών και τα μικρά κεφάλια. Το κάτω μέρος του ποδήρη χιτώνα παρασύρεται από τις ριπές του ανέμου και οι κυματισμοί του αποδίδονται με καμπύλες χαράξεις, θυμίζοντας έντονα την απόδοση του ενδύματος της Νίκης σε λίγο προγενέστερο αττικό κρατήρα.⁹⁶² Ταγωνιώδη φτερά είναι μαζεμένα στο πίσω μέρος του σώματος. Τεχνοτροπική συγγένεια στην τεχνοτροπία της Νίκης διαπιστώνουμε στην απόδοση της ιπτάμενης Νίκης στα σύγχρονα σχεδόν διώβoλα της Τέρινας,⁹⁶³ σε καμπανική υδρία του δεύτερου μισού του 4^{ου} αι. π.Χ.,⁹⁶⁴ αλλά και σε σύγχρονη λήκυθο από τον ίδιο τον Τάραντα.⁹⁶⁵

ΣΥΜΒΟΛΙΣΜΟΣ

Από τα τέλη του 5^{ου} και μέχρι τις αρχές του 3^{ου} αι. π.Χ. οι μορφές του ιπέα στην εμπρόσθια και της νεαρής ανδρικής μορφής πάνω σε δελφίνι στην οπίσθια όψη

⁹⁶⁰ Rutter 2001, 93 και 106.

⁹⁶¹ Stazio 1971, 181· Siciliano 1992, 117-26.

⁹⁶² Wien CVA 3, πίν. 136, αρ. 2.

⁹⁶³ Holloway και Jenkins 1983, αρ. 102. Βλ. κεφάλαιο V. 2.1, αρ. 14.

⁹⁶⁴ Great Britain CVA 4, πίν. 7, αρ. 4.

⁹⁶⁵ Schauenburg 1987, 222-23.

αποτελούν, με μικρές παραλλαγές, τους σταθερούς τύπους των διδράχμων του νομισματοκοπείου της πόλης. Η διατήρηση των ίδιων τύπων για ένα τόσο μεγάλο χρονικό διάστημα δεν είναι δύσκολο να ερμηνευτεί, ιδιαίτερα αν αναλογιστούμε τις νομισματοκοπίες της Αθήνας ή της Κορίνθου. Ο Τάραντας είχε εμπορικές σχέσεις με μακρινές περιοχές⁹⁶⁶ και, όπως είναι λογικό, ακολούθησε την τάση των – ανάλογα – δραστηριοποιημένων πόλεων, να παραμένουν σταθερές στα εικονογραφικά θέματα που είχαν εξασφαλίσει τις εύρυθμες συναλλαγές με τον εμπορικό κόσμο.

Η μορφή της Νίκης δεν υιοθετείται στο νομισματοκοπείο του Τάραντα παρά μόνο μετά τα μέσα του 4^{ου} αι. π.Χ., όταν εισάγεται ως παραπληρωματικό θέμα, αρχικώς στην εμπρόσθια όψη των νομισμάτων, στέφοντας τον ιππέα και αργότερα στην οπίσθια, στέφοντας τον αναβάτη του δελφινιού. Οι νίκες εναντίον των Μεσσαπίων (Παυσ. 10.10.6) και των Πευκετίων (Παυσ. 10.13.10),⁹⁶⁷ η εγκαθίδρυση της δημοκρατίας (Αριστ., *Πολ.* 1303^a5), οι συμμαχίες με το Ρήγιο (Διόδ. 11.52.3) και τη Σπάρτη (Θουκ. 8.91.2· Θεόπ. απ. 232 *apud* Αθην., *Επιτ.* 12.51· Διόδ. 16.62.4, 63.1) ή οι πλείστοι Ολυμπιονίκες από το 520 έως και το 336 π.Χ.⁹⁶⁸, δεν φαίνεται να αποτέλεσαν κατάλληλες ευκαιρίες για την αποτύπωση της θεότητας στις κοπές της πόλης.

Κατά το πρώτο ήμισυ του 4^{ου} αι. π.Χ. οι ελληνικές πόλεις της Κ. Ιταλίας ήταν υποχρεωμένες να αντιμετωπίσουν ένα διπλό κίνδυνο· τους βαρβάρους της ενδοχώρας, Λευκανούς και Βρεττίους και τον τύραννο των Συρακουσών Διονύσιο Α΄. Καθώς ο τύραννος επέκτεινε την κυριαρχία του κράτους του στην Κ. Ιταλία, οι περισσότερες πόλεις έχαναν την ανεξαρτησία τους, όμως ο Τάραντας, χάρη στην πολιτική του Αρχύτα και των άλλων Πυθαγόρειων πολιτικών, παρέμεινε κύριο κέντρο αντιστάσεως. Η πόλη έγινε η ισχυρότερη ανεξάρτητη ελληνική δύναμη της περιοχής, εξασφαλίζοντας ευημερία και ευνομία για τους κατοίκους της.⁹⁶⁹

Όμως, μετά τον θάνατο του Αρχύτα το 347 π.Χ., λέγεται ότι οι Ταραντίνοι, εγκαταλείποντας τις αυστηρές αρχές του φιλοσόφου, στράφηκαν προς τις απολαύσεις, παραμελώντας την καλλιέργεια των πολιτικών και πολεμικών αρετών τους (Στράβ. 6.3.4· Πολύαιν., *Στρατ.* 4.2.1). Όσο ανεκδοτικές ή υπερβολικές και αν μοιάζουν οι αναφορές αυτές, γεγονός παραμένει ότι την εποχή αυτή ο Τάραντας

⁹⁶⁶ Brauer 1986, 14.

⁹⁶⁷ Για τα αναθήματα που αφιέρωσαν οι Ταραντίνοι στους Δελφούς για τις εν λόγω νίκες τους, βλ. Παυσ. 10.10.6 και Lazzarini 1976, αρ. 971 (Μεσσάπιοι)· Παυσ. 10.13.10 και Lazzarini 1976, αρ. 972 (Πευκέτιοι).

⁹⁶⁸ Moretti 1957, αρ. 130-31, 212, 230, 238, 307, 397, 436, 457.

⁹⁶⁹ Wuilleumier 1971, 9-18· Brauer 1986, 43-56.

εγκαινίασε μια πολιτική, η οποία έμελλε να αποτελέσει κοινό τόπο για τις επόμενες δεκαετίες και συνίστατο στη πρόσκληση ξένων στρατηγών και μισθοφόρων για να διεξάγουν τις μάχες του.⁹⁷⁰ Έτσι, το 344 π.Χ., προκειμένου να αντιμετωπίσει τις επιδρομές των βαρβάρων Μεσσαπίων και Λευκανών, που από το 346/45 είχαν λάβει διαστάσεις πολέμου, αποτάθηκε στη μητρόπολή του, Σπάρτη, ζητώντας ενισχύσεις (Διόδ. 16.62.4). Το 343 π.Χ. περίπου,⁹⁷¹ οι Σπαρτιάτες απέστειλαν στην Ιταλία ναυτικές και πεζικές δυνάμεις και επί πέντε σχεδόν χρόνια ο στρατηγός τους, βασιλιάς Αρχίδαμος, αγωνίστηκε γενναία εναντίον των βαρβάρων (Θεόπ. απ. 232 *apud* Αθήν., *Επιτ.* 12.51· Διόδ. 16.63.1). Το 338 π.Χ., όμως, ο ίδιος και οι περισσότεροι άνδρες του έπεσαν ηρωικά σε μάχη κοντά στο Μανδύριο (Διόδ. 16.88.3: *ἔν τινι μάχῃ διαγωνισάμενος λαμπρῶς ἔτελεύτησεν*· Πλούτ., *Άγισ* 3.3). Ο Θεόπομπος (απ. 232 *apud* Αθήν., *Επιτ.* 12.51) μας πληροφορεί ότι το σώμα του Σπαρτιάτη βασιλιά έμεινε στο πεδίο της μάχης, όμως, οι Ταραντίνοι επιθυμούσαν τόσο πολύ να του αποδώσουν ταφικές τιμές, που προσέφεραν ένα μεγάλο χρηματικό ποσό για την ανάκτησή του.

Δυστυχώς, δεν γνωρίζουμε κατά πόσον πριν τη μάχη στο Μανδύριο ο Αρχίδαμος είχε επιτύχει να προωθήσει τα διπλωματικά και στρατιωτικά αιτήματα των Ταραντίνων. Ωστόσο, το γεγονός ότι πέρασαν τέσσερα χρόνια για να καλέσουν πάλι οι Ταραντίνοι ξένο στρατηγό σε βοήθεια, τον βασιλιά των Μολοσσών, Αλέξανδρο Α΄ (Στράβ. 6.3.4· Ιουστ., *Επιτ.* 12.2.1, 23.1.15), υποδηλώνει, αφενός ότι ο Αρχίδαμος είχε πετύχει κάποιους από τους στόχους τους, αφετέρου ότι η ενίσχυση των ξένων δυνάμεων θεωρείτο επιβεβλημένη, αλλά και καρποφόρα.

Χάρη στη μελέτη του Fischer-Bossert, γνωρίζουμε πλέον με βεβαιότητα ότι η Νίκη δεν εμφανίζεται στα νομίσματα του Τάραντα, παρά μόνο αμέσως μετά τον θάνατο του Αρχίδαμου, το 338 π.Χ., προκειμένου να στέψει με το στεφάνι της τον ιππέα στην εμπρόσθια όψη των νομισμάτων. Στις πρώτες κοπές του τύπου, δίπλα από τον ιππέα, απεικονίζεται ένας ακόμα ίππος. Η παρουσία του αποτελεί κατά πάσα πιθανότητα μια έμμεση αναφορά στους Διόσκουρους, τους προστάτες των Λακεδαιμονίων, και μια σαφή μνεία στη συμμαχία με τη Σπάρτη και τον Αρχίδαμο. Εξάλλου, στην οπίσθια όψη σύγχρονων εκδόσεων χαράσσονται δύο αστέρια,⁹⁷² το σύμβολο των Διόσκουρων, και λίγο αργότερα εμφανίζονται και οι δύο στην

⁹⁷⁰ CAH VI², 390.

⁹⁷¹ Wuilleumier 1939, 79.

⁹⁷² Fischer-Bossert 1999, πίν. 42, αρ. 744, πίν. 65, αρ. G16.

παράσταση, ιπεύοντας, μάλιστα με επιγραφή που ταυτίζει με βεβαιότητα τις μορφές.⁹⁷³ Εύλογη είναι, λοιπόν, η συσχέτιση της παράστασης με τον Σπαρτιάτη βασιλιά. Όπως θα γίνει φανερό στη συνέχεια, οι Ταραντίνοι επέλεξαν να ταυτίσουν τη μορφή του ιπέα, αρχικώς, και αργότερα του αναβάτη δελφινιού με τον νεκρό στρατηλάτη και να τον τιμήσουν, εισάγοντας στην παράσταση τη Νίκη, καθώς προσφέρει το στεφάνι της στις μορφές. Η μελέτη της ιδιαίτερης φύσης του ιπέα και του αναβάτη του δελφινιού αποκαλύπτει ότι η ταύτισή τους με τον θανόντα βασιλιά είχε άμεση σχέση, όχι μόνο με το γεγονός ότι ήταν ήρωες της πόλης, αλλά και με τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα της μυθικής τους ταυτότητας.

Ο τύπος του ιπέα εισάγεται ως οπισθότυπος των νομισμάτων, περίπου στα μέσα του 5^{ου} αι. π.Χ. Το τελευταίο τέταρτο του αιώνα μεταφέρεται στην εμπρόσθια όψη, όπου και διατηρείται για τους επόμενους δύο αιώνες λειτουργίας του νομισματοκοπείου.

Στα τέλη του 19^{ου} αιώνα οι ανασκαφές του Τάραντα έφεραν στο φως χθόνιο ιερό και πληθώρα αναθημάτων με τις μορφές ιπέων.⁹⁷⁴ Οι εν λόγω απεικονίσεις είναι παρόμοιες με αυτές των νομισμάτων της πόλης, όπου παριστάνεται γυμνός ιπέας με ασπίδα ή χωρίς, άλλες φορές απλά ιπεύοντας και άλλες ξεπεζεύοντας από τον ίππο. Όπως υποστήριξε ο Evans,⁹⁷⁵ τα νομίσματα αυτά μπορούν να συσχετιστούν με αποβατικούς αγώνες, στους οποίους ένας άνδρας με ασπίδα πηδούσε από έναν ίππο εν κινήσει και στη συνέχεια έτρεχε δίπλα του, ή ξεπέζεψε λίγο πριν το τέλος της κούρσας.⁹⁷⁶ Οι ανάλογες απεικονίσεις ανάμεσα στα αντικείμενα από το ιερό της χθόνιας λατρείας υποδηλώνουν ότι οι αγώνες αυτοί ήταν συνδεδεμένοι με τη λατρεία των νεκρών και διεξάγονταν προς τιμήν κάποιας θεότητας του κάτω κόσμου, αλλά και των θεοποιημένων ηρώων της πόλης.⁹⁷⁷ Είναι γεγονός ότι στο μύθο οι αθλητικοί αγώνες συνδέονταν με την τιμήση των νεκρών ηρώων⁹⁷⁸ και στο πλαίσιο αυτό μπορούμε να ερμηνεύσουμε τα σύμβολα που συνοδεύουν τις παραστάσεις των νομισμάτων, όπως ιερή ράβδος, κάρθαρος, κύλικα, ερμαϊκή στήλη και ιωνικό κιονόκρανο. Ιδιαίτερα η κύλικα είχε στον Τάραντα ταφικό χαρακτήρα. Από ένα

⁹⁷³ Fischer-Bossert 1999, πίν. 65, αρ. G15.

⁹⁷⁴ Evans 1886, 8 και 22-23.

⁹⁷⁵ Evans 1889, 16-20.

⁹⁷⁶ Για τους αποβατικούς αγώνες, βλ. Harris 1972, 158-59.

⁹⁷⁷ Evans 1889, 14· Brauer 1986, 54-55. Η λατρεία των ιπέων στον Τάραντα αναφέρεται και σε αναθηματική επιγραφή της πόλης, χρονολογημένη το 210 π.Χ. (βλ. Evans 1889, 17, υποσ. 29).

⁹⁷⁸ Όμηρ., *Ιλ.* 23.257· *Οδ.* 24.85. Για τους μυθικούς αγώνες που συνδέονταν με τιμές προς κάποιο νεκρό, βλ. Weiler 1974, 254 κ.ε.

επίγραμμα του ποιητή Λεωνίδα, γνωρίζουμε ότι ήταν συνήθης πρακτική να τοποθετούν κύλικα πάνω στον τάφο, προφανώς για τις χοές προς τιμήν του νεκρού.⁹⁷⁹ Αλλά και ο κύνθαρος συνδέεται, επίσης, με τη χθόνια λατρεία, καθώς στα προαναφερθέντα αναθήματα εμφανίζεται στο χέρι του Αϊδωνέα (Αδη) ή του χθόνιου Διονύσου. Επιπροσθέτως, οι Διόσκουροι λατρεύονταν και αυτοί στον Τάραντα ως χθόνιοι ήρωες, όπως αποκαλύπτουν οι παραστάσεις των αναθημάτων, αλλά και των νομισμάτων, που τους απεικονίζουν με δύο λουτροφόρους και όφι σε συνδυασμό, κάποιες φορές, με δόκανα.⁹⁸⁰ Όπως συνάγεται από τα προαναφερθέντα, η χθόνια λατρεία των ιππέων στον Τάραντα και ο συσχετισμός τους με τους νεκρούς ήρωες της πόλης ερμηνεύει εύλογα τη σύνδεση της μορφής στην εμπρόσθια όψη του νομίσματος με τον νεκρό στρατηλάτη και την παρουσία της Νίκης ως την απαιτούμενη απόδοση τιμών στον ήρωα.

Η νεαρή ανδρική μορφή πάνω στο δελφίνι κυριαρχεί ως εικονογραφικός τύπος του νομισματοκοπείου, ήδη από τις αρχές του 5^{ου} αι. π.Χ. Η ταυτότητά της αποτέλεσε αντικείμενο συζητήσεων και αντιπαραθέσεων, καθώς μια μερίδα ερευνητών αναγνώρισε τον ιστορικό οικιστή της πόλης, Φάλανθο, ενώ άλλοι υποστήριξαν την ταύτισή της με τον μυθικό επώνυμο ήρωα, Τάραντα, γιό του Ποσειδώνα. Ο Fischer-Bossert, στη μελέτη του για το νομισματοκοπείο του Τάραντα, εξετάζοντας τις πηγές και τα αρχαιολογικά τεκμήρια, κατέληξε πως η μορφή πρέπει να ταυτιστεί με τον ήρωα Φάλανθο.⁹⁸¹ Ωστόσο, η μαρτυρία του Αριστοτέλη (*apud* Poll. 9.80), ο οποίος σημειώνει πως στους στατήρες της πόλης απεικονίζεται ο Τάραντας, δημιούργησε δισταγμούς στον ερευνητή. Για το λόγο αυτό πρότεινε την εκδοχή ο Φάλανθος να έχασε τη σημασία του ως ήρωας-οικιστής, από την εποχή του φιλοσόφου και εξής, και να αντικαταστάθηκε στα νομίσματα από τον Τάραντα.⁹⁸² Είναι γεγονός, ωστόσο, ότι στη νομισματική εικονογραφία δεν διακρίνουμε καμία ουσιαστική αλλαγή στη μορφή του αναβάτη του δελφινιού, η οποία να διαφοροποιεί την ταυτοποίηση. Επιπλέον, ο ίδιος ο Τάραντας δεν συνδέεται στη μυθολογική παράδοση με δελφίνι. Οι δύο αυτές παρατηρήσεις, αλλά και η βέβαιη ταύτιση της μορφής με τον Φάλανθο, τουλάχιστον κατά τη διάρκεια του 5^{ου} αι. π.Χ., καθιστούν, κατά τη γνώμη μου, πιο πιθανή την περίπτωση να παρερμήνευσε ο Αριστοτέλης την

⁹⁷⁹ *ΑΠ* (Λεωνίδας εκ Τάραντος) 7.455.

⁹⁸⁰ Farnell 1921, 195 και 222. Δόκανα αποκαλούνταν τα ιερά ξύλα των Σπαρτιατών, που συνόδευαν πάντα τους δύο βασιλείς στις εκστρατείες τους, βλ. Πλούτ., *Περί. Φιλ.* 478 Α, Β και Salviat 1964, 494-95.

⁹⁸¹ Fischer-Bossert 1999, 410-22.

⁹⁸² Fischer-Bossert 1999, 422-23.

επιγραφή ΤΑΡΑΣ στην οπίσθια όψη του νομίσματος, θεωρώντας ότι ερμηνεύει την παράσταση. Είναι ευλογοφανές ότι το όνομα στην ονομαστική του ενικού αναφέρεται στην ίδια την πόλη, όπως άλλωστε παρατηρείται και σε άλλες ελληνικές πόλεις της Δύσης, όπως τη Γέλα, τη Μεσσήνη και την Κατάνη.⁹⁸³ Το γεγονός δε ότι δεν έχουν χρησιμοποιηθεί γράμματα μικρότερου μεγέθους, όπως γίνεται συνήθως στην περίπτωση της ταύτισης των μορφών, επιβεβαιώνει την παραπάνω πρόταση. Ένα επιπλέον επιχείρημα του Fischer-Bossert προκύπτει από τη μετακίνηση του τύπου του αναβάτη δελφινιού στην οπίσθια όψη κατά τη διάρκεια του 4^{ου} αι. π.Χ. Το γεγονός αυτό ερμηνεύει ο ερευνητής, ως ενδεικτικό της παραγκώνισης της λατρείας του Φάλανθου και της αντικατάστασής του από τον ήρωα Τάραντα. Όμως, ο ισχυρισμός αυτός μπορεί εύλογα να καταρριφθεί, καθώς την εν λόγω εποχή είναι λογικό να υφίστατο η τάση για εξομοίωση με άλλες κοπές – κυρίως μακεδονικές – που έφεραν ιπέα στην εμπρόσθια όψη. Όπως αποδεικνύουν οι «θησαυροί»,⁹⁸⁴ νομίσματα του Φιλίππου Β΄ με τον τύπο του ιπέα κυκλοφορούσαν στην πόλη, καθώς πολλοί Ταραντίνοι συμμετείχαν ως μισθοφόροι στο στρατό του βασιλιά.⁹⁸⁵

Η ανάλυση της φύσης του Φάλανθου αποκαλύπτει και εδώ τα θεμέλια της ταύτισης του Αρχίδαμου με τον οικιστή της πόλης. Σύμφωνα με τις πηγές, ο Τάραντας, ιδρύθηκε από τους Παρθένιους. Οι Παρθένιοι ήταν μια παραγκωνισμένη – νομικά και κοινωνικά – ομάδα από τη Σπάρτη, η οποία είχε προκύψει από τη συνεύρεση ειλώτων με Σπαρτιάτισσες (ἄτιμοι, Αριστ., *Πολ.* 1306^b31). Η ομάδα αυτή, δυσαρεστημένη από τη θέση της και έχοντας αποτύχει σε συνομοσία εναντίον των υπολοίπων Σπαρτιατών, αποφάσισε να μεταναστεύσει. Ο χρησμός των Δελφών τους οδήγησε στο Σατύριον, στα περίχωρα του οποίου ίδρυσαν τελικά την πόλη του Τάραντα.⁹⁸⁶ Σύμφωνα με τον Αντίοχο, ο Φάλανθος ήταν ο αρχηγός των Παρθενίων και – σε αντίθεση με αυτούς – ήταν ο ίδιος Σπαρτιάτης ([*FGrHist* 555] απ. 13). Ο Φάλανθος θεωρήθηκε λοιπόν στον Τάραντα, ως ο ιστορικός οικιστής της πόλης⁹⁸⁷ και λατρευόταν με τιμές ήρωα.⁹⁸⁸

⁹⁸³ Βλ. Leschhorn 1984, 36-37, με πληθώρα παραδειγμάτων.

⁹⁸⁴ Για τους «θησαυρούς» με νομίσματα Φιλίππου Β΄ από τον Τάραντα, βλ. Fischer-Bossert 1999, 21 και 260-61.

⁹⁸⁵ Brauer 1986, 61.

⁹⁸⁶ Malkin 1987, 47-52 και Fischer-Bossert 1999, 418-20, όπου και η αναδρομή στις ιστορικές πηγές και η σχετική βιβλιογραφία.

⁹⁸⁷ Bérard 1957, 162-75 και ιδιαίτερα 170-72.

⁹⁸⁸ Malkin 1987, 217-19 και 221.

Ο Πausανίας περιγράφει τα αγάλματα του Φάλανθου και του Τάραντα που κοιτούν τον πεσμένο βασιλιά των Ιαπυγών, Όπυ, έργο του γλύπτη Ονατά από την Αίγινα, το οποίο ανατέθηκε στους Δελφούς από τους Ταραντίνους, για τη νίκη τους εναντίον των Πευκετίων και των Ιαπυγών. Με την ευκαιρία αυτή, ο Πausανίας εξηγεί το ιστορικό και μυθολογικό υπόβαθρο του αναθήματος και αναφέρει, πως κοντά στο άγαλμα του Φάλανθου υπήρχε ένα δελφίνι, το οποίο λέγεται ότι είχε σώσει τον ήρωα, όταν ναυάγησε στον κόλπο του Κρίσα (Πaus. 10.13.10). Σύμφωνα με τον Στράβωνα (6.3.6) και τον Ιουστίνo (3.4), ο οποίος μετέφερε το έργο του Πομπήιου Τρόγου, ο Φάλανθος στάλθηκε εξόριστος στο Βρινδήσιο και εκεί τελείωσε τη ζωή του. Ο τελευταίος δε, αναφέρει ότι ο ήρωας έπεισε τους Ταραντίνους να μεταφέρουν τα οστά του πίσω στον Τάραντα και να σκορπίσουν τις στάχτες τους στην αγορά, προκειμένου να εξασφαλίσουν ότι η πόλη θα παρέμενε στην κυριαρχία τους για πάντα. Οι Ταραντίνοι, επιθυμώντας να του αποδώσουν θεϊκές τιμές και να προστατεύσουν, ταυτόχρονα, την πόλη τους, έπραξαν σύμφωνα με τις οδηγίες του (Πομπ. Τρ. *apud* Ιουστ. 3.4). Η εν λόγω μυθική παράδοση δεν μπορεί παρά να θυμίσει την ιστορία του Αρχίδαμου, και του νεκρού του σώματος, που οι Ταραντίνοι, όπως αναφέρεται, αναζήτησαν και μετέφεραν στην πατρίδα τους, προκειμένου να τον τιμήσουν. Ο Αρχίδαμος ταυτίστηκε με τον Φάλανθο, καθώς και οι δύο ήταν ήρωες, βρήκαν άδικο χαμό σε μια ξένη πόλη, αλλά ήταν και επικεφαλής μιας ομάδας, στην οποία οι Ταραντίνοι όφειλαν τη διατήρηση της ευημερίας της πατρίδας τους.

Όπως συνάγεται από την παραπάνω συζήτηση, ο ιππέας και ο Φάλανθος αδιαμφισβήτητα αποτέλεσαν τις καταλληλότερες μορφές για να ταυτιστούν με τον νεκρό Αρχίδαμο, ήρωα των Ταραντίνων. Ταυτόχρονα, η παρουσία της Νίκης στα νομίσματα τονίζει την ευγνωμοσύνη και την απόδοση τιμών εκ μέρους της πόλης στον νεκρό βασιλιά. Εξάλλου, η μελέτη της εικονογραφίας της Νίκης στην τέχνη αποκαλύπτει ότι συχνά η θεότητα δρα σε ταφικά συμφραζόμενα, ήδη από τον 5^ο αι. π.Χ. Σε ληκύθους του 5^{ου} αι. π.Χ. κρατά τον κάλαθο στη θέση μιας θνητής, τοποθετεί αναθήματα στον τύμβο ή σπένδει μπροστά σε τάφο.⁹⁸⁹ Την ίδια περίοδο, ίπταται σε ταφικό ανάγλυφο⁹⁹⁰ ή στέφει γυναίκα που κάθεται σε τάφο στην παράσταση ενός σκαραβαίου.⁹⁹¹ Τον 4^ο αι. π.Χ., σε κρατήρα από την Κ. Ιταλία απεικονίζεται

⁹⁸⁹ ARV² 719, 13· 686, 193· 1240, 64.

⁹⁹⁰ Gulaki 1981, 140, 270.

⁹⁹¹ Richter 1968, αρ. 281.

καθισμένη πάνω σε ναΐσκο⁹⁹² και σε σύγχρονο δαχτυλίδι από την ίδια την πόλη του Τάραντα, γονατίζει πάνω σε ένα ιωνικό κιονόκρανο κρατώντας άφλαστον.⁹⁹³

Θεωρώ ότι τα νομίσματα του Τάραντα αποκαλύπτουν μια εντελώς νέα διάσταση στον συμβολισμό της Νίκης. Οι Ταραντίνοι ταυτίζουν τις εικονιζόμενες μορφές των νομισμάτων τους με τον Αρχίδαμο και εισάγουν τη Νίκη στην παράσταση, όχι για να κάνουν μνεία στη σωτηρία της πόλης ή τις στρατιωτικές τους επιτυχίες, αλλά προκειμένου να αποδώσουν τις δέουσες τιμές στον νεκρό στρατηλάτη. Στο πλαίσιο αυτό, η σημειολογία της Νίκης στα νομίσματα του Τάραντα αποτελεί, πιστεύω, έναν προάγγελο των κοπών των βασιλικών οίκων, που θα ακολουθήσουν. Η θεότητα, στο κατώφλι της ελληνιστικής εποχής, δεν συνδέεται πλέον με την πόλη, τις λατρείες της ή τις πολεμικές και αθλητικές επιδόσεις των πολιτών της. Η Νίκη συνδέεται με τον ίδιο τον Αρχίδαμο, αποκτά δηλαδή έναν περισσότερο προσωποκεντρικό χαρακτήρα και ανήκει στον ηγεμόνα, εκφράζοντας με τον πιο εύγλωττο τρόπο τις ικανότητες και τις επιτυχίες του, αλλά και την ευγνωμοσύνη της πόλης στο πρόσωπό του.

Η Νίκη εξακολουθεί να αποτελεί μέρος της παράστασης της εμπρόσθιας όψης των νομισμάτων, στέφοντας τον Φάλανθο, και κατά την περίοδο της παρουσίας του Μολοσσού Αλεξάνδρου στην Κ. Ιταλία. Ο βασιλιάς ανέλαβε να εκστρατεύσει στην περιοχή, έπειτα από πρόσκληση των ίδιων των Ταραντίνων, προκειμένου να βοηθήσει στην αντιμετώπιση των επιθέσεων των βαρβαρικών φύλων (Λίβ. 8.3.6-7, 24.4· Ιουστ. 12.2.5-12· Στράβ. 6.1.5, 3.4). Όπως θα συζητήσουμε και στη συνέχεια,⁹⁹⁴ ο Τάραντας ηγείτο την εποχή εκείνη μιας νομισματικής ομοσπονδίας, που σκοπό είχε να καλυφθούν οι οικονομικές ανάγκες των στρατιωτικών επιχειρήσεων του Μολοσσού Αλεξάνδρου. Η μορφή της Νίκης παραμένει στις νομισματικές παραστάσεις των Ταραντίνων, αλλά και εντάσσεται στο εικονογραφικό πρόγραμμα των ετέρων πόλεων της ομοσπονδίας, προφανώς ως μνεία στις επιτυχίες των στρατιωτικών επιχειρήσεων του Αλεξάνδρου. Τη συμβολική αυτή διάσταση της Νίκης επιβεβαιώνει, θεωρώ, η απουσία της μορφής της στις κοπές μετά το 333 π.Χ., όταν η συμμαχία Τάραντα-Αλεξάνδρου διαλύεται. Γνωρίζουμε ότι η αύξηση της δύναμης και της επιρροής του Αλεξάνδρου μετά τα πρώτα χρόνια των επιχειρήσεών του ανησύχησε τους Ταραντίνους, που φοβήθηκαν μήπως η ισχύς του αποβεί σε

⁹⁹² Schauenburg 1987, 208-232 και εικ. 4, 5.

⁹⁹³ Richter 1968, αρ. 295.

⁹⁹⁴ Βλ. κεφάλαιο V. 2.6, σελ. 298-99.

βάρος της ανεξαρτησίας τους. Όταν αυτός άρχισε τις προετοιμασίες, προκειμένου να μεταφέρει την έδρα της Ιταλιωτικής Συμμαχίας από την αποικία τους, Ηράκλεια, στους Θουρίους (Στράβ. 6.3.4), ήτοι περίπου το 332 π.Χ.,⁹⁹⁵ προτίμησαν να τερματίσουν τη συμμαχία που τους συνέδεε μαζί του. Κατά την εν λόγω περίοδο, τη βάση των στρατιωτικών του επιχειρήσεων αποτέλεσε το Μεταπόντιο και ο μοναδικός έτερος σύμμαχός του ήταν οι Θούριοι (Λίβ. 8.24.16-17· Ιουστ. 12.2.12-13).⁹⁹⁶

Η Νίκη επανέρχεται στην παράσταση περίπου το 330 π.Χ., δηλαδή λίγο μετά την τελική ήττα και τον τραγικό θάνατο του Αλεξάνδρου στον ποταμό Αχέροντα (Λίβ. 8.24.7-17· Ιουστ. 12.2.13-15), στέφοντας τον ιππέα στην εμπρόσθια όψη του νομίσματος. Η επανένταξη της θεότητας αποτελεί, πιθανότατα, μνεία στο γεγονός ότι οι Ταραντίνοι μετά τον θάνατο του Αλεξάνδρου επέτυχαν να επαναφέρουν την έδρα της Ιταλιωτικής Συμμαχίας στην πρότερη θέση της, ήτοι στην κτήση τους Ηράκλεια (Στράβ. 6.3.4).⁹⁹⁷

⁹⁹⁵ Urso 1998, 31.

⁹⁹⁶ Για τη δεύτερη φάση των επιχειρήσεων του Αλεξάνδρου, μετά την διάλυση της συμμαχίας του με τον Τάραντα, βλ. Giannelli 1969, 11-13· *CAH VI*², 391-92· Lomas 1993, 43· Urso 1998, 31-32.

⁹⁹⁷ Lomas 1993, 43.

V. 2.6 ΘΟΥΡΙΟΙ

ΤΥΠΟΙ ΝΟΜΙΣΜΑΤΩΝ

Αργυροί στατήρες και τριώβολα, 334-332 π.Χ.

Η ΝΙΚΗ ΣΤΕΦΕΙ ΤΑΥΡΟ

1. Ε. Κεφαλή Αθηνάς αρ. με αττικό κράνος διακοσμημένο με Σκύλλα. Στο πεδίο ΤΙΜΟ.

Ο. ΘΟΥΡΙΩΝ. Ταύρος εφορμά δ. Άνω ίπταται Νίκη, κρατώντας στεφάνι με το οποίο στέφει τον ταύρο. Στο πεδίο αστέρι.

CNG, Triton III, 30 November-1 December 1999, αρ. 84

Αργυροί διπλοί στατήρες, 332-331/30 π.Χ.

Η ΝΙΚΗ ΩΣ ΔΕΥΤΕΡΕΥΟΝ ΣΥΜΒΟΛΟ ΣΤΕΦΕΙ ΚΕΦΑΛΗ ΑΘΗΝΑΣ

2. Ε. Κεφαλή Αθηνάς δ. με αττικό κράνος διακοσμημένο με Σκύλλα, που κρατά πηδάλιο. Στο πεδίο, πίσω από την κεφαλή, ίπταται Νίκη με στεφάνι.

Ο. ΘΟΥΡΙΩΝ. Ταύρος εφορμά δ. Άνω στο πεδίο πυρσός. Στο έξεργο ιχθύς.

Noe 1935, αρ. 78

Ποικιλίες: η Νίκη ίπταται δ. στο έξεργο της οπίσθιας όψης (στατήρας: SNG Manchester 252).

ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΝΟΜΙΣΜΑΤΟΚΟΠΙΑ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ

Η ίδρυση των Θουρίων ήταν το αποτέλεσμα μιας διαδικασίας, που ξεκίνησε από το αίτημα βοήθειας των εξορίστων Συβαριτών στη Σπάρτη και την Αθήνα το 446 π.Χ. (Διόδ. 11.90.3-4), προκειμένου να ενισχύσουν και να αναδιαμορφώσουν την πόλη τους, που απειλείτο από τον Κρότωνα (Διόδ. 12.10.3-4). Παρότι Αθηναίοι και Πελοποννήσιοι προσέφεραν τη βοήθειά τους, η διαδικασία αυτή κατέληξε στον σφαγιασμό ή τον εξορισμό σχεδόν όλων των Συβαριτών (Διόδ. 12.10.4· Αριστ., *Πολ.* 1303^a31-33), ανοίγοντας το δρόμο για την ίδρυση των Θουρίων το 444/43 π.Χ. (Ψεύδο-Πλούτ., *Βίοι δέκα ρητ.* 835D· Διον. Αλικ., *Λυσ.* 1.4-7). Εκτός από τους Συβαρίτες, η πόλη αποικίστηκε με κατοίκους διαφόρων πόλεων (Διόδ. 12.11.3, 35.1· Δίων Αλικ., *ό.π.*), υπό την ηγεσία των Αθηναίων Λάμπονα και Ξενοκράτη (Διόδ. 12.10.4).⁹⁹⁸

Η νομισματοκοπία των Θουρίων ξεκινά το 440 π.Χ., ήτοι λίγα χρόνια μετά την ίδρυση της πόλης, με την έκδοση αργυρών διπλών στατήρων, στατήρων και τριωβόλων, υπό τον αχαϊκό σταθμητικό κανόνα.⁹⁹⁹ Η πλούσια παραγωγή μεγάλων αξιών νομισμάτων υποδηλώνει ότι η πόλη διέθετε πλούσια αποθέματα αργύρου, που προέκυπταν – όπως έδειξαν οι χημικές αναλύσεις – από τη ρευστοποίηση των νομισμάτων που έφεραν μαζί τους οι Αθηναίοι άποικοι, αλλά και από ντόπια κοιτάσματα.¹⁰⁰⁰ Η πόλη υιοθετεί τους σύγχρονους τύπους της Σύβαρης (κεφαλή Αθηνάς/ταύρος), με μικρές παραλλαγές. Οι αργυρές εκδόσεις της πόλης σταματούν οριστικά το 300 π.Χ., ενώ χαλκά νομίσματα συνεχίζουν να κόβονται στη διάρκεια του Β' Καρχηδονιακού πολέμου και ίσως μέχρι το 194 π.Χ., όταν οι Ρωμαίοι ιδρύουν στην περιοχή τη λατινική αποικία της Κόπιας (Λίβ. 34.53).¹⁰⁰¹

ΤΕΧΝΟΤΡΟΠΙΑ

Η τεχνοτροπία της μορφής της Νίκης στις σύντομες κοπές στατήρων και τριωβόλων των Θουρίων, αναμφίβολα θυμίζει τις ανάλογες και σύγχρονες απεικονίσεις της θεότητας στα νομίσματα του Τάραντα και της Ηράκλειας. Ωστόσο,

⁹⁹⁸ De Sensi Sestito 1976, 243-58. Για τη μαρτυρία του Διοδώρου σχετικά με την ίδρυση των Θουρίων, βλ. Rutter 1973, 155-76 και Kagan 1969, 158.

⁹⁹⁹ Rutter 1979, 44-45.

¹⁰⁰⁰ Kraay και Emeleus 1962, 32-35· Kraay 1976, 185.

¹⁰⁰¹ Rutter 2001, 149-56.

σε αντίθεση με το νομισματοκοπείο της Ηράκλειας, η πόλη φαίνεται να επιλέγει δικούς της χαρακτές, οι οποίοι αν και δεν έχουν να επιδείξουν τους νεωτερισμούς των χαρακτών του Τάραντα, δεν υπολείπονται σε τεχνική και επιμέλεια. Έτσι, η Νίκη χαράσσεται πολύ περισσότερο ραδινή, ενώ το ένδυμα αποδίδεται κολλημένο στο σώμα, χωρίς να συμμετέχει στην κίνηση του σώματος. Ταυτόχρονα, ενώ γίνεται μεγάλη προσπάθεια για τη φυσική απόδοση των φτερών, λείπει η φροντίδα για τα υπόλοιπα επιμέρους χαρακτηριστικά της μορφής, που αποδίδονται σχεδόν σχηματικά.

ΣΥΜΒΟΛΙΣΜΟΣ

Η κεφαλή της Αθηνάς στην εμπρόσθια και ο ταύρος στην οπίσθια όψη αντιγράφονται, όπως ήδη αναφέρθηκε, από το νομισματοκοπείο της Σύβαρης και καθιερώνονται ως οι βασικοί τύποι των εκδόσεων των Θουρίων. Παρότι στη Σύβαρη ο τύπος του ταύρου αναμφίβολα αποτελεί μνεία στην κύρια πηγή πλούτου της περιοχής, την εκμετάλλευση των βοοειδών, στους Θουρίους η σημασία του μοιάζει να επεκτείνεται. Εικονιζόμενος σε στάση εφόρμησης, και όχι απλά ιστάμενος, όπως στη Σύβαρη, συνδέεται πιθανότατα με τον ομώνυμο ποταμό της περιοχής, καθώς το όνομά του, *θούριος*, έχει ακριβώς την έννοια του ορμητικού.

Η Νίκη εισάγεται στις παραστάσεις διπλών στατήρων, στατήρων και τριωβόλων των Θουρίων, οι οποίοι έχουν χρονολογηθεί στα χρόνια ανάμεσα στο 350 και το 300 π.Χ.¹⁰⁰² Η εν λόγω περίοδος σηματοδοτείται από σημαντικές αλλαγές στις παραστάσεις των δύο όψεων των νομισμάτων. Στην εμπρόσθια όψη των διπλών στατήρων, η Σκύλλα στο κράνος της Αθηνάς κρατά τώρα πηδάλιο ή τρίαινα, ενώ κάποιες φορές προστίθεται πίσω από την κεφαλή η Νίκη, κρατώντας ταινία ή στεφάνι. Ταυτόχρονα, στους στατήρες και τα τριώβολα μια Νίκη στέφει τον ταύρο της οπίσθιας όψης ή τοποθετείται ως σύμβολο στο έξεργο.

Προκειμένου να ερμηνεύσουμε την εισαγωγή της Νίκη στις παραστάσεις, αναγκαίο κρίνεται να χρονολογηθούν τα εν λόγω νομίσματα με μεγαλύτερη ακρίβεια στην περίοδο από το 350 έως το 300 π.Χ. Η προσπάθεια αυτή συνίσταται, τόσο στην αναζήτηση της ύπαρξης ή μη ενός νικηφόρου ιστορικού γεγονότος, όσο και στη σύγκριση χαρακτηριστικών των νομισμάτων με τις κοπές άλλων πόλεων της Κ. Ιταλίας.

¹⁰⁰² Noe 1935, 23-25· Rutter 2001, 149 και 151.

Η περίοδος πριν το 350 π.Χ. σηματοδοτήθηκε από ένα πολύ σημαντικό γεγονός για την ασφάλεια των πόλεων της Σικελίας και της Κ. Ιταλίας, την ανατροπή του Διονυσίου Β΄ το 357 π.Χ. Η κατάλυση του κράτους του τυράννου, ο οποίος αποτελούσε με τη δύναμή του ένα φραγμό στην επέκταση των βαρβάρων προς τα παράλια, είχε επιφέρει στις δύο περιοχές μια χαώδη κατάσταση. Έτσι, όταν την ίδια χρονιά εμφανίστηκε στην Κ. Ιταλία μια νέα βαρβαρική απειλή, οι ελληνικές πόλεις αποδείχτηκαν ανέτοιμες να την αντιμετωπίσουν. Οι Βρέττιοι, υποτελείς των Λευκανών, αφού επαναστάτησαν εναντίον των κυρίων τους, δημιούργησαν έναν ισχυρό συνασπισμό και – επωφελούμενοι από τη γενική αναρχία που επικρατούσε – άρχισαν να καταλαμβάνουν τις πόλεις του νοτίου άκρου της Κ. Ιταλίας. Οι Θούριοι δεν διέφυγαν τον κίνδυνο και το 356 π.Χ. αναγκάστηκαν να υποταχθούν στους Βρεττίους, όπως και μια μεγάλη μερίδα ελληνικών πόλεων της περιοχής (Διόδ. 16.15.1-2).

Στην περίοδο που ακολούθησε, ιδιαίτερα μετά τον θάνατο του στρατηγού των Ταραντίνων, Αρχύτα, το 345 π.Χ., κάθε άλλο παρά νικηφόρα γεγονότα μνημονεύουν οι πηγές για την πόλη των Θουρίων. Ολόκληρη η Κ. Ιταλία υπέφερε από τις απειλές των βαρβάρων, οι οποίες πλήθαιναν, χωρίς να μπορούν να αντιμετωπιστούν με επιτυχία από τις πόλεις. Η πρώτη αναφορά νίκης στην ευρύτερη περιοχή συνδέεται με τον βασιλιά των Μολοσσών Αλέξανδρο, τον οποίο αποφάσισαν να καλέσουν σε βοήθεια οι Ταραντίνοι, περίπου το 334 π.Χ. Ο Αλέξανδρος, επιθυμώντας να μιμηθεί στη Δύση τα σχέδια του ομώνυμού του ανιψιού, βασιλιά της Μακεδονίας, αποδέχτηκε το αίτημα των Ταραντίνων και εκστράτευσε στην Κ. Ιταλία. Αρχικώς επιτέθηκε εναντίον των βαρβάρων, που απειλούσαν τα ανατολικά παράλια, συντρίβοντας τους Απουλούς και προωθώντας τις δυνάμεις του μέχρι τον Σιπούντα. Στη συνέχεια, στράφηκε προς τα δυτικά, όπου νίκησε τους Λευκανούς και τους συμμάχους τους Σαμνίτες κοντά στην Ποσειδωνία (Λίβ. 8.3.6-7, 24.4· Ιουστ. 12.2.5-12· Στράβ. 6.1.5, 3.4). Οι επιτυχίες αυτές τον κατέστησαν ισχυρό παράγοντα, αλλά και υπολογίσιμο συνεργάτη και οι συμμαχίες που συνήψε στη συνέχεια με Ρωμαίους, Μεταποντίους και Ποιδικλούς του επέτρεψαν να ισχυροποιήσει τη δύναμή του και να στραφεί αποτελεσματικά εναντίον των Λευκανών και των Βρεττίων (Λίβ. 8.24.16-17· Ιουστ. 12.2.12-13). Παρά την τελική του ήττα και τον τραγικό του θάνατο το 331/30 π.Χ. στον ποταμό Αχέροντα (Λίβ. 8.24.7-17· Ιουστ. 12.2.13-15), τα αποφασιστικά πλήγματα που κατάφερε εναντίον των βαρβάρων έμελε να εξασφαλίσουν για αρκετά ακόμα χρόνια την ελευθερία και την ανεξαρτησία των ελληνικών πόλεων της Κ.

Ιταλίας.¹⁰⁰³ Η περίοδος, λοιπόν, της παρουσίας του Αλεξάνδρου στην Κ. Ιταλία και οι αγώνες του είναι φυσικό να αποτέλεσαν μια εξαιρετική ευκαιρία για την προσθήκη της Νίκης στις παραστάσεις των νομισμάτων των Θουρίων. Τόσο η χρήση της ως σύμβολο στην εμπρόσθια όψη των διπλών στατήρων και στην οπίσθια των στατήρων, όσο και η παρουσία της καθώς στέφει τον ομώνυμο ποταμό της πόλης, ως οπισθότυπος των στατήρων και των τριωβόλων αποτελεί, το πιθανότερο, μνεία στην ελευθερία που εξασφάλισε ο Αλέξανδρος στην περιοχή, αλλά και ένδειξη των τιμών που επιθυμούσαν να αποδώσουν στον βασιλιά οι Θούριοι. Εξάλλου, η πόλη είχε έναν ισχυρό λόγο να τιμήσει τον Αλέξανδρο καθώς, όπως αναφέρει ο Στράβωνας (6.3.4), ο ίδιος προσπάθησε και κατάφερε να μεταφέρει την έδρα της Ιταλιωτικής Συμμαχίας από την Ηράκλεια στους Θουρίους.

Μια επιπλέον παρατήρηση συντείνει στη χρονολόγηση των εν λόγω νομισμάτων στην περίοδο του Αλεξάνδρου. Όπως διαπιστώσαμε, την εν λόγω περίοδο, εκτός από τους Θουρίους, τρεις ακόμα πόλεις της Κ. Ιταλίας επιλέγουν να προσθέσουν τη μορφή της Νίκης στα νομίσματά τους. Σημείο εκκίνησης της εικονογραφικής αυτής επιλογής ήταν, όπως εικάζουμε, ο Τάραντας, ο οποίος είχε την πρωτοβουλία να προσκαλέσει τον στρατηλάτη στην περιοχή, αλλά και την έμπνευση να εντάξει τη μορφή της Νίκης στις παραστάσεις των νομισμάτων του, ήδη από την περίοδο του Αρχίδαμου, το 338 π.Χ. Λίγο αργότερα ίσως, η Ηράκλεια απεικονίζει τη Νίκη, καθώς στέφει τον επώνυμο ήρωα της πόλης, τον Ηρακλή και στη συνέχεια, το Μεταπόντιο διακοσμεί το κράνος του Λευκίππου, στην εμπρόσθια όψη των νομισμάτων, με τέθριππο, το οποίο οδηγεί η Νίκη. Ταυτόχρονα, σε στατήρες και των τεσσάρων προαναφερθέντων πόλεων (Τάραντας, Ηράκλεια, Μεταπόντιο, Θούριοι) διαπιστώνουμε ότι αναγράφονται την περίοδο αυτή οι ίδιες υπογραφές (ΚΑΛ, ΣΙΜ, ΑΡΙ, ΟΝΑ, ΦΙΛ), οι οποίες έχουν ερμηνευθεί ως τα αρχικά, όχι χαρακτών, αλλά νομισματικών υπαλλήλων.¹⁰⁰⁴ Στους στατήρες των Θουρίων με την απεικόνιση Νίκης που στέφει ταύρο στην οπίσθια όψη, εντοπίζονται οι υπογραφές ΚΑΛ και ΣΙΜ.¹⁰⁰⁵ Σχετικά με τους διπλούς στατήρες της πόλης, παρότι απουσιάζουν οι σχετικές υπογραφές, η παρουσία της θεότητας ως σύμβολο αποτελεί μια πρώτη ένδειξη για τη χρονολόγησή τους στην περίοδο της παρουσίας του Μολοσσού Αλεξάνδρου στην Κ. Ιταλία. Όπως, όμως, διαπιστώνεται από τη σύγκριση με τους διπλούς στατήρες του

¹⁰⁰³ Για τις εκστρατείες και την επιρροή του Αλεξάνδρου στην Κ. Ιταλία, βλ. Ciaceri 1932, 7-16· Manni 1962, 344-52· Brauer 1986, 68-72· *CAH*² VI, 391-92· Lomas 1993, 42-43· Urso 1998, 23-51.

¹⁰⁰⁴ Rutter 1997, 95.

¹⁰⁰⁵ Rutter 2001, αρ. 1843-1845.

Μεταποντίου, πιθανότατα εντάσσονται σε μια μεταγενέστερη φάση των πολεμικών επιχειρήσεων του Μολοσσού Αλεξάνδρου, όταν, μετά τη διάλυση της συμμαχίας με τον Τάραντα, οι δύο πόλεις αποτελούσαν τους μοναδικούς συμμάχους του Ηπειρώτη βασιλιά (332 π.Χ.).¹⁰⁰⁶

Το γεγονός της ύπαρξης κοινών υπογραφών στις κοπές των τεσσάρων πόλεων καθιστά πολύ πιθανή την υπόθεση της ύπαρξης κάποιας μορφής νομισματικού συνασπισμού, ο οποίος, όπως εικάζουμε, όφειλε τη δημιουργία του στον Τάραντα, όπου και είχε την έδρα του. Ο συνασπισμός αυτός, προφανώς, είχε ως στόχο να αντιμετωπιστούν οι αυξημένες ανάγκες των στρατιωτικών επιχειρήσεων του Μολοσσού Αλεξάνδρου, υπό την αιγίδα της ισχυρότερης την εποχή εκείνη πόλης, του Τάραντα.¹⁰⁰⁷ Εξάλλου, περαιτέρω ένδειξη της σύμπνοιας και της συνεργασίας μεταξύ των εν λόγω πόλεων αποτελεί η κοινή παρουσία της Νίκης στις παραστάσεις των νομισμάτων τους, μνεία στις επιτυχίες του βασιλιά των Μολοσσών και δείγμα της ευγνωμοσύνης των πόλεων στο πρόσωπό του. Ταυτόχρονα, εικονογραφική συμφωνία δηλώνει και η χρήση κοινών τύπων, όπως η κεφαλή της Αθηνάς με κράνος διακοσμημένο με Σκύλα στα νομίσματα των Θουρίων, της Ηράκλειας και του Τάραντα¹⁰⁰⁸ και του ιστάμενου Ηρακλή στον Τάραντα και την Ηράκλεια.¹⁰⁰⁹ Τέλος, στο ίδιο συμπέρασμα μας οδηγούν οι πληροφορίες που μας παρέχει ο χαρακτήρας των «θησαυρών» της περιοχής,¹⁰¹⁰ αλλά και η κοινή ίδρυση της Ηράκλειας από τον Τάραντα και τους Θουρίους (Διόδ. 12.23.2· Αντίοχος [*FGrHist* 555], απ. 11).

¹⁰⁰⁶ Urso 1998, 31. Βλ. κεφάλαιο V. 2.4, σελ. 280-81.

¹⁰⁰⁷ Στο ίδιο συμπέρασμα καταλήγει και ο Fischer-Bossert (1999, 256-59), αν και για τεχνοτροπικούς λόγους αφήνει ανοιχτή την πιθανότητα τα νομίσματα των Θουρίων να είναι μεταγενέστερα. Ωστόσο, η ύπαρξη κοινών υπογραφών, αλλά και η παρουσία της Νίκης στην παράσταση θεωρώ ότι συντείνουν στη συμμετοχή και των Θουρίων στον εν λόγω νομισματικό συνασπισμό.

¹⁰⁰⁸ Βλ. αντίστοιχα, Noe 1935, αρ. 78· Van Keuren 1994, αρ. 78· Rutter 2001, αρ. 913.

¹⁰⁰⁹ Βλ. αντίστοιχα, Rutter 2001, αρ. 912 και Van Keuren 1994, αρ. 78.

¹⁰¹⁰ Kraay 1976, 185.

V. 2.7 ΗΡΑΚΛΕΙΑ

ΤΥΠΟΙ ΝΟΜΙΣΜΑΤΩΝ

Αργυροί στατήρες και διώβολα, 334-αρχές 3^{ου} αι. π.Χ.

Η ΝΙΚΗ ΣΤΕΦΕΙ ΗΡΑΚΛΗ

1. Ε. Κεφαλή Αθηνάς δ. με κορινθιακό κράνος διακοσμημένο με Σκύλλα.
Ο. ΗΡΑΚΛΗΙΩΝ. Ηρακλής ιστάμενος κατενώπιον, με ρόπαλο στο δ. και
λεοντή στο αρ. χέρι. Αρ. ίπταται Νίκη, κρατώντας στεφάνι, με το οποίο στέφει
τον ήρωα. Στο πεδίο ΕΥ και Μ.

Van Keuren 1994, αρ. 78

ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΝΟΜΙΣΜΑΤΟΚΟΠΙΑ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ

Η Ηράκλεια ιδρύθηκε το 433/32 π.Χ. (Διόδ. 12.36.4), όταν μετά από πόλεμο μεταξύ του Τάραντα και των Θουρίων για τον έλεγχο της Σίριδας, οι δύο πόλεις συμφώνησαν να ιδρύσουν μια κοινή αποικία (Διόδ. 12.23.2· Αντίοχος [*FGrHist* 555], απ. 11). Σύμφωνα, ωστόσο, με τον Αντίοχο (ο.π.), η πόλη τελικά ιδρύθηκε στο όνομα του Τάραντα, αλλά και οι αναφορές του Διοδώρου (12.36.4) και του Στράβωνα (6.1.14) κάνουν λόγο για την ίδρυση, ως ένα εγχείρημα αποκλειστικά των Ταραντίνων.¹⁰¹¹ Η πόλη αποικίστηκε από Ταραντίνους και κατοίκους της Σίριδας, στην ευρύτερη περιοχή της οποίας είχε χτιστεί (Διόδ. 12.36.4· Στράβ. 6.1.14).

Σχετικά με τα ιστορικά γεγονότα της Ηράκλειας στα χρόνια που ακολουθούν την ίδρυσή της, οι πηγές είναι σιωπηλές. Η πρώτη αναφορά στο όνομά της γίνεται από τον Στράβωνα (6.3.4), από τον οποίο γνωρίζουμε ότι η Ηράκλεια αποτέλεσε για κάποια χρόνια την έδρα της Ιταλιωτικής Συμμαχίας, πιθανότατα επί στρατηγίας του φιλοσόφου και πολιτικού Αρχύτα στον Τάραντα, γύρω στο 360 π.Χ.¹⁰¹² Μεταξύ του 345 και 334 π.Χ. προφανώς υποτάσσεται σε ιταλικά φύλα, καθώς, όπως πληροφορούμαστε από τις πηγές, ο Αλέξανδρος ο Μολοσσός κατά την παραμονή του στην Κ. Ιταλία μετά από πρόσκληση των Ταραντίνων (334-331/30 π.Χ.) απελευθέρωσε την πόλη από τον συνασπισμό των Πευκετίων, Δαυνίων και Μεσσαπίων (Λίβ. 8.24.4· Στράβ. 6.3.4).¹⁰¹³

Η νομισματοκοπία της πόλης ξεκινά αμέσως μετά την ίδρυσή της, με στατήρες που υπακούουν στον αχαϊκό σταθμητικό κανόνα, ακολουθεί δε το σύστημα υποδιαίρεσεων των Ταραντίνων. Οι αργυρές κοπές της πόλης δεν διακόπτονται όταν η πόλη, πιθανότατα, όπως και ο Τάραντας, υποτάσσεται στους Ρωμαίους (272 π.Χ.), σταματούν όμως οριστικά το 250 π.Χ. Οι χαλκές εκδόσεις του νομισματοκοπείου ξεκινούν την περίοδο του Πύρρου (281-278 π.Χ.) και συνεχίζονται μέχρι και τον πρώιμο 1^ο αι. π.Χ.¹⁰¹⁴

¹⁰¹¹ Το γεγονός της υπερίσχυσης του Τάραντα στην ίδρυση της Ηράκλειας επιβεβαιώνεται και από την ταύτιση των θεσμών των δύο πόλεων (βλ. *IG* XIV, 645.1.1 και *SEG* 30 (1980), 1162-70).

¹⁰¹² Bérard 1957, 189 και 429· Adamesteanu 1985, 98.

¹⁰¹³ Neutsch 1967, 34-36· Lamboley 1983, 523-33.

¹⁰¹⁴ Van Keuren 1994, 16.

ΤΕΧΝΟΤΡΟΠΙΑ

Η τεχνοτροπία της παράστασης, αλλά και της Νίκης ειδικότερα, στις οπίσθιες όψεις των νομισμάτων της Ηράκλειας συνιστούν μια επιπλέον ένδειξη της στενής σχέσης, που η πόλη διατηρούσε με τον Τάραντα. Οι επιρροές της ιδρύτριας πόλης είναι καταφανείς στον τρόπο που οι χαρακτές χειρίζονται τις μορφές, αλλά και τις λεπτομέρειες της απεικόνισης. Το γεγονός αυτό υποδηλώνει, είτε μια σαφώς επιτυχημένη προσπάθεια έμπειρων ντόπιων χαρακτών για απομίμηση των νομισμάτων των Ταραντίνων, είτε την πρόσληψη χαρακτών από τον ίδιο τον Τάραντα. Η πλαστικότητα, η προσπάθεια για το άνοιγμα των μορφών στον χώρο, η προσεγμένη ραδινότητα των μορφών, συνιστούν στοιχεία, που αποτελούν μεν χαρακτηριστικά της τεχνοτροπίας της εποχής στην αγγειογραφία και τη γλυπτική, θα μπορούσαμε να πούμε, όμως, ότι στα νομίσματα του Τάραντα βρίσκουν για πρώτη φορά εφαρμογή στην Κ. Ιταλία, αποτελώντας μια πρωτοποριακή κατάκτηση των ντόπιων καλλιτεχνών. Ειδικότερα η απόδοση της Νίκης, η οποία συνιστά ουσιαστικά το μόνο ταυτόσημο στοιχείο στους στατήρες των δύο πόλεων, είναι εξ ολοκλήρου πανομοιότυπη με τα σύγχρονα νομίσματα του Τάραντα, ως προς τη στάση, την τοποθέτηση στον χώρο, αλλά και τα επιμέρους χαρακτηριστικά, ένδυμα, φτερά, άκρα.

ΣΥΜΒΟΛΙΣΜΟΣ

Ο εικονογραφικός τύπος του Ηρακλή αποτελεί το κυρίαρχο θέμα του νομισματοκοπέιου της Ηράκλειας από την έναρξη ήδη της λειτουργίας του. Ο ήρωας απεικονίζεται, είτε στην εμπρόσθια όψη των νομισμάτων, είτε, συνηθέστερα, στην οπίσθια, καθώς μάχεται το λιοντάρι της Νεμέας. Η παράσταση του Ηρακλή, χωρίς αμφιβολία, συνδέεται με τη λατρεία του ήρωα στην πόλη που έφερε το όνομά του.¹⁰¹⁵ Όπως πληροφορούμαστε εξάλλου από τον Ησύχιο (λ. Έριδάντας), λατρεία του Ηρακλή, μάλιστα του μαχόμενου (Έριδάντας Έρακλῆς), υπήρχε επίσης και στην ιδρύτρια πόλη της Ηράκλειας, τον Τάραντα, όπου επίσης υιοθετείται ο ίδιος τύπος για τα αργυρά διώβολα της περιόδου 360-325 π.Χ.¹⁰¹⁶

Την περίοδο 334-330 π.Χ. μια σημαντική αλλαγή διαπιστώνεται στην παράσταση. Ο Ηρακλής απεικονίζεται ιστάμενος, αναπαυόμενος σε χαλαρή στάση

¹⁰¹⁵ Work 1940, 8· Van Keuren 1994, 14.

¹⁰¹⁶ Kraay 1976, 193· Rutter 2001, 98, ap. 913.

στο ρόπαλό του και, έχοντας νικήσει τον λέοντα, κρατά στο χέρι τη λεοντή. Κατά την ίδια περίοδο εισάγεται στην παράσταση και η Νίκη, η οποία ίπταται στο πλάι, έτοιμη να στέψει τον ήρωα.

Η χρονολόγηση των εν λόγω νομισμάτων στηρίζεται κυρίως στη μαρτυρία των «θησαυρών», σε τεχνοτροπικά κριτήρια, αλλά και στη σύγκριση με τους κορινθιακούς στατήρες που το νομισματοκοπείο παράγει την ίδια περίοδο.¹⁰¹⁷ Επιπλέον, και τα ιστορικά γεγονότα της περιόδου ισχυροποιούν και επιβεβαιώνουν τη χρονολόγηση αυτή. Όπως ήδη αναφέρθηκε, η παρουσία του Μολοσσού Αλεξάνδρου στην Κ. Ιταλία, έμελλε να αποβεί αποφασιστική για την ανεξαρτησία της Ηράκλειας. Τα πλήγματα που κατάφερε εναντίον των ιταλικών φύλων που είχαν κατακτήσει την πόλη (Πευκέτιοι, Δαύνιοι, Μεσσάπιοι), εξασφάλισαν την ελευθερία της, η οποία και διατηρήθηκε για αρκετά ακόμη χρόνια.

Αναμφισβήτητα λοιπόν, η αλλαγή στη στάση του Ηρακλή, που έχει ολοκληρώσει τη μάχη του με τον λέοντα και αναπαύεται κρατώντας τη λεοντή, αλλά και η παρουσία της Νίκης συνδέονται σημειολογικά με την απελευθέρωση των Θουρίων από τα γηγενή ιταλικά φύλα που είχαν κυριεύσει την περιοχή και την απόδοση τιμών στον βασιλιά εκ μέρους της πόλης.

Επιπροσθέτως, έχουμε ήδη επισημάνει στο κεφάλαιο των Θουρίων την ισχυρή πιθανότητα ύπαρξης μιας νομισματικής ομοσπονδίας μεταξύ των πόλεων του Τάραντα, της Ηράκλειας, του Μεταποντίου και των Θουρίων, με σκοπό να αντιμετωπιστούν οι αυξημένες ανάγκες των στρατιωτικών επιχειρήσεων του Μολοσσού Αλεξάνδρου. Οι προαναφερθείσες πόλεις επέλεξαν να εισάγουν τη Νίκη στα νομίσματά τους την περίοδο της παρουσίας του βασιλιά στην Κ. Ιταλία, αντλώντας, όπως εικάζουμε, την έμπνευση από το νομισματοκοπείο του Τάραντα, που την ίδια περίοδο χρησιμοποίησε στους στατήρες του τον τύπο της Νίκης καθώς στέφει τον ήρωα της πόλης, Φάλανθο. Όπως συνάγεται από τη μελέτη των νομισμάτων του Τάραντα, η εισαγωγή της νικηφόρου θεότητας στην παράσταση αποτελούσε, ήδη από την εποχή του Αρχίδαμου, έναν οικείο τρόπο, προκειμένου η πόλη να εκφράσει τις ευχαριστίες της στους μεγάλους στρατηγούς και να εορτάσει την απόκρουση του κινδύνου των γηγενών ιταλικών φύλων.

¹⁰¹⁷ Kraay 1976, 193-94· Van Keuren 1994, 28-33. Για τη χρονολόγηση των κορινθιακών στατήρων της Ηράκλειας, βλ. και Calciati 1990, 587-602.

V. 2.8 ΚΥΜΗ

ΤΥΠΟΙ ΝΟΜΙΣΜΑΤΩΝ

Αργυρά δίδραγμα, 325-300 π.Χ.

Η ΝΙΚΗ ΣΤΕΦΕΙ ΑΝΘΡΩΠΟΚΕΦΑΛΟ ΤΑΥΡΟ

1. Ε. Γυναικεία κεφαλή (Παρθενόπη;) δ.
Ο. ΚΥΜΑΙΩΝ. Ανθρωποκέφαλος ταύρος δ. στέφεται από Νίκη.
Rutter 1979, αρ. 203

ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΝΟΜΙΣΜΑΤΟΚΟΠΙΑ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ

Η Κύμη, η παλαιότερη αποικία στη Μεγάλη Ελλάδα (Στράβ. 5.4.4), ιδρύθηκε το 750/25 π.Χ.,¹⁰¹⁸ από τη Χαλκίδα της Εύβοιας, σύμφωνα με τον Θουκυδίδη (6.4.5), ή από τη Χαλκίδα και την Ερέτρια, σύμφωνα με τον Διονύσιο τον Αλικαρνασσεά (Διον. Αλ., *Ρωμ. Αρχ.* 7.3). Όπως σχολιάζει ο Στράβωνας (5.4.4), στην περιοχή εγκαταστάθηκαν δύο ομάδες αποίκων, η μία με επικεφαλής τον Ιπποκλή από την Κύμη της Εύβοιας και η δεύτερη, τον Χαλκιδαίο Μεγασθένη.

Οι πηγές μαρτυρούν μια πληθώρα νικηφόρων αντιπαραθέσεων με μη ελληνικούς πληθυσμούς, ήδη από το 524 π.Χ. (Διον. Αλ., *Ρωμ. Αρχ.* 7.3, 5· Διόδ. 11.51).¹⁰¹⁹ Όμως, το 421 π.Χ. η Κύμη υποτάσσεται στους Σαμνίτες, οι οποίοι εξανδραποδίζουν τους κατοίκους και κατοικούν οι ίδιοι την πόλη (Διόδ. 12.76.4· Λίβ. 4.44.12).¹⁰²⁰ Παρότι οι Κυμαίοι που είχαν επιζήσει, βρήκαν καταφύγιο στη Νεάπολη (Διον. Αλ., *Ρωμ. Αρχ.* 15.6.5), ο ελληνικός πολιτισμός επιβίωσε στην πόλη (Στράβ. 5.4.4), η οποία ορίζεται την εν λόγω περίοδο από τον Ψευδο-Σκύλακα (10.4) ως πόλις Ἑλληνίς.

Η νομισματοκοπία της Κύμης ξεκινά το 475 π.Χ., με δραχμές υπό τον χαλκιδικό σταθμητικό κανόνα και δίδραχμα σύμφωνα με τον αττικό-ευβοϊκό, ενώ στη συνέχεια η πόλη υιοθετεί από την Υέλη τον φωκαϊκό κανόνα. Η κεφαλή λέοντα ή η γυναικεία κεφαλή στην εμπρόσθια και το όστρακο στην οπίσθια όψη αποτελούν τους κυρίαρχους εικονογραφικούς τύπους των νομισμάτων, οι οποίοι παραμένουν σταθεροί μέχρι το 385 π.Χ. Ως επακόλουθο της κατάληψης της πόλης από τους Σαμνίτες, το 421 π.Χ., το νομισματοκοπείο κλείνει, όμως συνεχίζουν να εκδίδονται νομίσματα στο όνομα της πόλης από τη Νεάπολη. Μετά από μια διακοπή αρκετών χρόνων, εκδίδεται μια σύντομη σειρά διδράχμων και οβολών από το 325 έως το 300 π.Χ., οπότε και η παραγωγή νομισμάτων στο όνομα των Κυμαίων σταματά οριστικά.¹⁰²¹

¹⁰¹⁸ D'Agostino 1999, 54.

¹⁰¹⁹ Mele 1987, 155-77.

¹⁰²⁰ Cornell 1974, 197-98.

¹⁰²¹ Rutter 1979, 8-16 και 91-96.

ΤΕΧΝΟΤΡΟΠΙΑ

Η τεχνοτροπία της παράστασης, αλλά και της Νίκης ειδικότερα, είναι συγγενής με νομίσματα της Νεάπολης, που χρονολογούνται το 350-325 π.Χ., αλλά σχεδόν πανομοιότυπη με κοπές της Νώλας, της περιόδου 395-385 π.Χ.¹⁰²² Παρότι προκαλεί έκπληξη το γεγονός της υιοθέτησης μιας τεχνοτροπίας που εφαρμόστηκε αρκετές δεκαετίες νωρίτερα, η πρακτική αυτή ίσως μπορεί να εξηγηθεί με βάση τα ιστορικά συμφραζόμενα της περιόδου, τα οποία θα εξετάσουμε στη συνέχεια. Σε γενικές γραμμές, η χάραξη της Νίκης είναι ιδιαίτερα επιμελημένη και χαρακτηρίζεται από φροντίδα για τις λεπτομέρειες της μορφής. Παρόλα αυτά, όπως είναι λογικό, αφού ακολουθεί τεχνοτροπικά πρωιμότερα πρότυπα, δεν συμβαδίζει με τις καλλιτεχνικές κατακτήσεις της εποχής, όπως η πλαστικότητα των μορφών ή το άνοιγμά τους στο χώρο. Έτσι, η μορφή φορά ένα βαρύ και άκαμπτο ένδυμα και η απόδοση του πετάγματός της είναι αφύσικη και περισσότερο στατική.

ΣΥΜΒΟΛΙΣΜΟΣ

Όπως αναφέρθηκε παραπάνω, το νομισματοκοπείο της Κύμης σε όλη τη διάρκεια της λειτουργίας του εξέδωσε νομίσματα με τους σταθερούς τύπους της κεφαλής λέοντα ή της γυναικείας κεφαλής στην εμπρόσθια και του οστράκου στην οπίσθια όψη. Οι τύποι παραμένουν αναλλοίωτοι, ακόμα και μετά τη σαμνιτική κατάληψη, όταν η παραγωγή των νομισμάτων της πόλης μεταφέρεται στη Νεάπολη. Όπως θα σχολιάσουμε και στη συνέχεια, το κεντρικό νομισματοκοπείο της Νεάπολης ήταν υπεύθυνο για τις κοπές ενός αριθμού περιφερειακών πόλεων, που είχαν καταληφθεί από τους Σαμνίτες (Υρία [405-385], Κύμη [420-380 π.Χ.], Νώλα [400-380], Καπούα [415-400 π.Χ.], Αλλίφρα [400-395 π.Χ.], Φιστέλιοι [405-400], Φενσέρνιοι [400-390]). Τα νομίσματα αυτά μοιράζονταν με μικρές παραλλαγές τους ίδιους τύπους (γυναικεία κεφαλή/ταύρος) και συχνά τις ίδιες σφραγίδες.¹⁰²³

Σε αντίθεση με τις άλλες πόλεις, η Κύμη επιλέγει να υιοθετήσει στα νομίσματά της τους εν λόγω τύπους, όταν μετά από μια διακοπή αρκετών χρόνων, εκδίδει, το 325 π.Χ. και μέχρι το 300 π.Χ., μια σύντομη σειρά διδράχμων και οβολών.

¹⁰²² Σύγκρινε Rutter 1979, πίν. 10, αρ. 203-204 (Κύμη) με Rutter 2001, πίν. 10, αρ. 565 (Νεάπολη), και ιδιαίτερα Rutter 1979, πίν. 30, αρ. 58 (Νώλα).

¹⁰²³ Βλ. κεφάλαιο V. 2.9, σελ. 311-12.

Στις κοπές αυτές εισάγεται στην παράσταση της οπίσθιας όψης η μορφή της Νίκης, καθώς στέφει τον ταύρο. Την περίοδο αυτή καμία από τις υπόλοιπες πόλεις ή πληθυσμούς της Καμπανίας δεν κόβει νομίσματα με τον εν λόγω τύπο, ενώ η Νεάπολη υιοθετεί την εικονογραφία του νομισματοκοπέιου του Τάραντα (γυναικεία κεφαλή/Ηρακλής μαχόμενος).¹⁰²⁴

Η χρονολόγηση των νομισμάτων της Κύμης επιβεβαιώνεται από τη μαρτυρία των «θησαυρών»,¹⁰²⁵ αλλά και ισχυροποιείται από τα ιστορικά γεγονότα της περιόδου. Όταν μετά τη σαμνιτική κατάληψη του 421 π.Χ. οι Κυμαίοι βρήκαν καταφύγιο στη Νεάπολη, δεν γνωρίζουμε με βεβαιότητα αν τους είχε δοθεί το δικαίωμα του πολίτη, είναι όμως σαφές ότι η επιρροή και η δύναμή τους ήταν μεγάλη. Τα νομίσματα που κόπηκαν στη Νεάπολη στο όνομα της Κύμης, αλλά και η επίδραση των Κυμαίων στα νομίσματα των Νεαπολιτών,¹⁰²⁶ αποτελούν μια ένδειξη ότι η ταυτότητα τους, όχι μόνο είχε παραμείνει ζωντανή στην καινούργια τους πόλη, αλλά ήταν και ισχυρή. Παρότι νομίσματα στο όνομά τους δεν κόβονται για την περίοδο 385-325 π.Χ., ο Διονύσιος ο Αλικαρνασσεάς (*Ρωμ. Αρχ.* 15.6.4) αναφέρει την παρουσία Κυμαίων στη Νεάπολη περίπου το 327 π.Χ.

Το γεγονός που σηματοδότησε την ιστορία της Κ. Ιταλίας στις δεκαετίες μετά τον θάνατο του Μολοσσού Αλεξάνδρου, ήταν η διαμάχη μεταξύ Ελλήνων και Ρώμης.¹⁰²⁷ Η πρώτη εκδήλωση της έντασης μεταξύ τους έλαβε χώρα το 327/26 π.Χ., στο πλαίσιο του Β΄ Σαμνιτικού πολέμου. Τα αίτια αφορούσαν κυρίως στην αγωνία των Ρωμαίων να εξασφαλίσουν τον έλεγχο της Καμπανίας, τη στιγμή που οι κάτοικοι της περιοχής ολοένα και περισσότερο έκλιναν στο να υποστηρίξουν τους Σαμνίτες. Το *casus belli* αποτέλεσε ουσιαστικά μια σειρά επιδρομών των Νεαπολιτών σε Ρωμαίους αποίκους στο *Ager Falernus* το 326 π.Χ., οι οποίες αναπόφευκτα οδήγησαν στην κήρυξη του πολέμου (Λίβ. 8.22.7). Η Νεάπολη αμέσως δέχτηκε στρατεύματα από τη Νόλα και μια υπόσχεση βοήθειας από τον Τάραντα (Λίβ. 8.23.1-3· Διον. Αλικ., *Ρωμ. Αρχ.* 15.5.2-6), όμως, πολύ γρήγορα ο Ρωμαίος στρατηγός Q. Publius Philo κατάφερε να ανακόψει την επικοινωνία μεταξύ των δύο τμημάτων της πόλης (Νεάπολη και Παλαιόπολη), δημιουργώντας αδιέξοδο για τους κατοίκους. Επιπλέον,

¹⁰²⁴ Cantilena, Giove και Rubino 1986, 128-29.

¹⁰²⁵ Burnett 1977, 99-100.

¹⁰²⁶ Για την ευβοϊκή γραφή του λάμδα, που παρατηρείται στο εθνικό των νομισμάτων της Νεάπολης από το 421 π.Χ. και μετά, βλ. Rutter 1979, 96.

¹⁰²⁷ Για τα αίτια της έντασης μεταξύ Ρωμαίων και Ελλήνων, κυρίως των Ταραντίνων, βλ. Homo 1926, 200-201.

η βοήθεια που είχε υποσχεθεί ο Τάραντας δεν έφτασε ποτέ¹⁰²⁸ και η στρατιωτική δύναμη των Νωλαίων αναγκάστηκε να αποχωρήσει, καθώς είχε αρχίσει να γίνεται δυσάρεστη σε κάποια μερίδα πολιτών (Λίβ. 8.25.8). Παρόλα αυτά, η πόλη δεν ήταν εύκολο να κυριευτεί, καθότι το λιμάνι της επέτρεπε στους κατοίκους να ανεφοδιάζονται από τις θαλάσσιες οδούς. Τελικά, στις αρχές του 326 π.Χ. μια ομάδα δυσαρεστημένων Νεαπολιτών, με επικεφαλής τον Έλληνα Χαρίλαο και τον Οσκανό Νύμψιο άνοιξαν τις πύλες της πόλης στους Ρωμαίους. Η πόλη, υπό την κυριαρχία πια των Ρωμαίων ανταμείφθηκε για την αλλαγή της στάσης της με μια συνθήκη με εξαιρετικά ευνοϊκούς όρους, η οποία αναφέρεται ως *foedus aequissimum* (Λίβ. 8.26.6-7· Κικ., *Balb.* 8.21).

Παρότι οι πληροφορίες για τα γεγονότα που μας παραδίδουν οι δύο συγγραφείς διαφέρουν σε κάποια σημεία μεταξύ τους, κοινή είναι η αντίληψη ότι υπήρχε στη Νεάπολη μια πολιτική διχόνοια και επιπλέον, ότι ασκείτο πίεση και από τους Ταραντίνους και από τους Καμπανούς να υποστηρίξουν τους Σαμνίτες έναντι της Ρώμης. Οι λεπτομέρειες των διαπραγματεύσεων μεταξύ της Νεάπολης και των Σαμνιτών μας παραδίδονται από τον Διονύσιο τον Αλικαρνασσία (*Ρωμ. Αρχ.* 15.5.1-9), ο οποίος αναφέρει ότι οι Σαμνίτες προσφέρθηκαν να παραδώσουν την Κύμη στους Έλληνες, κερδίζοντας έτσι την υποστήριξη των Κυμαίων που είχαν καταφύγει στη Νεάπολη το 421 π.Χ.¹⁰²⁹

Είναι σαφές ότι η κατάληξη της διαμάχης μεταξύ Ρωμαίων και Νεαπολιτών δεν ήταν αποτέλεσμα των εχθροπραξιών, αλλά της στάσης που δημιουργήθηκε στη Νεάπολη, εξαιτίας της σύγκρουσης μεταξύ δύο αντιμαχόμενων πολιτικών κομμάτων. Το κόμμα που υποστήριζε τους Ρωμαίους ήταν οργανωμένο, πιθανότατα, από τους αριστοκράτες της πόλης,¹⁰³⁰ ενώ στο αντίθετο ανήκαν με βεβαιότητα οι Κυμαίοι, που είχαν προφανείς και απτούς λόγους να υποστηρίξουν τους Σαμνίτες.

Στο πλαίσιο αυτό, δεν προκαλεί εντύπωση το γεγονός ότι τα νομίσματα των Κυμαίων αναβιώνουν την εν λόγω περίοδο και μάλιστα με τύπους, που στο παρελθόν είχαν υιοθετήσει όλα τα σαμνιτικά φύλα. Η προσπάθεια για να δηλώσουν την προτίμησή τους προς το γηγενές βαρβαρικό φύλο, που φυσικά σε ένα μεγάλο βαθμό ήταν πλέον εξελληνισμένο,¹⁰³¹ γίνεται εξάλλου σαφής και από το γεγονός ότι

¹⁰²⁸ Για τα πιθανά αίτια αυτής της στάσης, βλ. Lomas 1993, 46.

¹⁰²⁹ Για μια αναλυτική και κριτική παρουσίαση των γεγονότων της περιόδου, βλ. Frederiksen 1984, 206-212 και Lomas 1993, 44-47.

¹⁰³⁰ Lomas 1993, 46.

¹⁰³¹ Βλ. κεφάλαιο V. 2.9, σελ. 310-11.

απομιμούνται τεχνοτροπικά τους τύπους των Νωλαίων, αντί να προτιμήσουν τα λίγο πρωιμότερα νομίσματα της Νεάπολης. Άξιο μνείας είναι και το γεγονός ότι, ενώ τα νομίσματα που κόβονται στο όνομα των Νεαπολιτών περίπου μέχρι και το 326 π.Χ. χρησιμοποιούν τον τύπο του ταύρου που στέφεται από Νίκη, από το 325 π.Χ. υιοθετούν τους σύγχρονους τύπους του Τάραντα, πιθανώς σε μια προσπάθεια να ισορροπήσουν την αλλαγή της στάσης τους και την παράδοσή τους στους Ρωμαίους.

Συμπερασματικά, από τη μελέτη της νομισματοκοπίας των δύο πόλεων, ή καλύτερα των δύο πληθυσμών που κατοικούσαν στην πόλη της Νεάπολης (Νεαπολιτών και Κυμαίων), γίνεται σαφές ότι και οι δύο αντιμαχόμενες παρατάξεις συνέχισαν να επιβιώνουν στην πόλη και ήταν μάλιστα τόσο ισχυρές, ώστε να μπορούν να δηλώνουν μέσω των νομισμάτων τις πολιτικές τους προτιμήσεις και τη στάση τους απέναντι στα σύγχρονα πολιτικά γεγονότα.

V. 2.9 ΕΠΙΧΩΡΙΑ ΚΑΤΩΙΤΑΛΙΩΤΙΚΑ ΝΟΜΙΣΜΑΤΟΚΟΠΕΙΑ: ΝΩΛΑ

Όπως συνέβη και στην περίπτωση του Σικελικού αποικισμού, όταν οι Έλληνες κατέφθασαν στην Κ. Ιταλία, προκειμένου να ιδρύσουν τις αποικίες τους,¹⁰³² η περιοχή ήταν ήδη κατοικημένη από γηγενείς πληθυσμούς. Στην περίπτωση της Κ. Ιταλίας γνωρίζουμε την ύπαρξη προ-ρωμαϊκών φύλων, οσκανικής καταγωγής, οργανωμένων σε φυλές (Λουκάνιοι, Βρέττιοι, Σαμνίτες, Μεσσάπιοι, Ιάπυγες), αλλά και Ετρούσκων.¹⁰³³ Ορισμένοι από τους εν λόγω πληθυσμούς δραστηριοποιήθηκαν νομισματικά, αντιγράφοντας πολλές φορές τους ελληνικούς εικονογραφικούς τύπους και ενίοτε χαράσσοντας ελληνικές επιγραφές στα νομίσματα.

Μία από τις πόλεις αυτές, η Νώλα, κόσμησε τα νομίσματά της με τη μορφή της Νίκης, η οποία στέφει ανθρωποκέφαλο ταύρο.¹⁰³⁴

Η Νώλα, πόλη της Καμπανίας με κατοίκους Αυσονικής καταγωγής (Στέφ. Βυζ. λ. Νώλα· Στράβ. 5.3.6), ήταν μια από τις παλαιότερες και σημαντικότερες πόλεις της Καμπανίας.¹⁰³⁵ Αρχαιολογικά τεκμήρια καταδεικνύουν την παρουσία Ετρούσκων γύρω στο 650 π.Χ., ενώ το 400 π.Χ. η πόλη κατελήφθη από τους Σαμνίτες (Λίβ. 9.28· Στράβ. 5.4.11).¹⁰³⁶ Οι Σαμνίτες ήταν ένας ισχυρός συνασπισμός από τέσσερις διαφορετικές εθνικές ομάδες, οσκανικής καταγωγής, με ιδιαίτερα επεκτατικές τάσεις.¹⁰³⁷ Υιοθετώντας το όνομα Καμπάνιοι (Διόδ. 12.31.1), επιχείρησαν να ενταχθούν στους υπάρχοντες κοινωνικούς σχηματισμούς και από τα τέλη του 5^{ου} μέχρι τις αρχές του 4^{ου} αι. π.Χ. επέτυχαν να καταλάβουν τις περισσότερες πόλεις της Καμπανίας (Λίβ. 4.37.1-2, 44.12· Διόδ. 12.76.4).¹⁰³⁸ Πολύ γρήγορα υιοθέτησαν την

¹⁰³² Οι πρώτες αποικίες στην Κ. Ιταλία, η Κύμη και οι Πιθηκούσες, ιδρύθηκαν από την Εύβοια, περίπου το 750/25 π.Χ. (βλ. Στράβ. 5.4.9· Λίβ. 8.22.6).

¹⁰³³ Nenci 1978, 43-50· Lomas 1993, 25-28· Lambolley 1996, 304-306· Lomas 1996, 4-5.

¹⁰³⁴ Ο τύπος του ανθρωποκέφαλου ταύρου, που στέφεται από Νίκη, υιοθετείται και από το νομισματοκοπείο της Υρίας – η οποία κατοικείτο από Ιάπυγες – την περίοδο 405-385 π.Χ. Σε αντίθεση όμως με τη Νώλα, η πόλη χαράσσει στα νομίσματά της επιγραφές με οσκανικούς χαρακτήρες (βλ. Rutter 1979, αρ. 147-150).

¹⁰³⁵ Braun 2004, 317-18.

¹⁰³⁶ Frederiksen 1984, 135-40.

¹⁰³⁷ Lomas 1996, 12.

¹⁰³⁸ Για μια συζήτηση περί των γεγονότων της περιόδου και της φύσης των εν λόγω ιστορικών πηγών, βλ. Rutter 1971, 55-61 και Cornell 1974, 193-208.

ελληνική πρακτική της κοπής νομισμάτων και, όπως συνάγεται από τη μελέτη των νομισμάτων τους, που υπακούουν στον φωκαϊκό σταθμητικό κανόνα, χρησιμοποίησαν κατά κύριο λόγο Έλληνες χαρακτες. Το νομισματοκοπείο της Νώλας, ήδη από την έναρξη της λειτουργίας του, το 400 π.Χ. – χρονολογία που συμπίπτει με την κατάληψη της περιοχής από τους Σαμνίτες – αντιγράφει για την οπίσθια όψη των νομισμάτων του τον τύπο των Νεαπολιτών, τον ανθρωποκέφαλο ταύρο και για την εμπρόσθια την κεφαλή της Αθηνάς ή της Παρθενόπης. Επιπλέον, παρότι οι κάτοικοι μιλούσαν την Οσκανική γλώσσα, χαράσσουν το εθνικό στα ελληνικά (ΝΩΛΑΙΩΝ) και μάλιστα στο έξεργο, όπως και οι Νεαπολίτες. Το 395 π.Χ., προστίθεται στην παράσταση η μορφή της Νίκης, που στέφει τον ταύρο, σε αναλογία με τις κοπές της Νεάπολης και ο τύπος διατηρείται αναλλοίωτος μέχρι το 385 π.Χ., οπότε το νομισματοκοπείο διακόπτει προσωρινά τη λειτουργία του.¹⁰³⁹ Στη διάρκεια της εν λόγω περιόδου, διαπιστώνονται, όχι μόνο μεταφορές σφραγίδων της εμπρόσθιας όψης,¹⁰⁴⁰ αλλά και στενή τεχνοτροπική συγγένεια στην απόδοση του ταύρου και της Νίκης ανάμεσα στα νομισματοκοπεία της Νεάπολης και της Νώλας.¹⁰⁴¹ Τα νομίσματα αυτά αποτελούν ένδειξη, αφενός μεν για την επικράτηση του ελληνικού στοιχείου στην περιοχή και αφετέρου για μια στενή συνεργασία μεταξύ των δύο νομισματοκοπειών – της Νεάπολης και της Νώλας. Η κοινή χρήση σφραγίδων αποτελεί κατά την ίδια περίοδο πρακτική που παρατηρείται στα περισσότερα νομισματοκοπεία της Καμπανίας. Το γεγονός αυτό οδήγησε τον Rutter να υποθέσει, δικαίως, ότι υπήρχε στην περιοχή ένα κεντρικό νομισματοκοπείο, αυτό της Νεάπολης, υπεύθυνο για τις κοπές ενός αριθμού περιφερειακών πόλεων, που είχαν καταληφθεί από τους Σαμνίτες (Υρία [405-385], Κύμη [420-380 π.Χ.], Νόλα [400-380], Καπούα [415-400 π.Χ.], Αλλίφεα [400-395 π.Χ.], Φιστέλιοι [405-400], Φενσέρνιοι [400-390]). Τα νομίσματα αυτά, κατά κύριο λόγο, μοιράζονται με μικρές παραλλαγές τους ίδιους τύπους, συχνά ίδιες σφραγίδες, ενώ το μόνο που τα διαφοροποιεί είναι το εθνικό τους. Η παραγωγή τους ξεκινά περίπου το 415 π.Χ. και συνεχίζει μέχρι το 380 π.Χ., εντάσσεται δηλαδή στα χρόνια που η Καμπανία αποτέλεσε μια σημαντική πηγή μισθοφόρων, τόσο για την εκστρατεία των Αθηναίων στη Σικελία (414/13 π.Χ.), όσο και για τον πόλεμο των Καρχηδονίων εναντίον του Διονυσίου Α΄, λίγα χρόνια αργότερα (406/405 π.Χ.). Οι μισθοφόροι, επιστρέφοντας

¹⁰³⁹ Rutter 1979, αρ. 16-63.

¹⁰⁴⁰ Rutter 1979, 73-75.

¹⁰⁴¹ Σύγκρισε για παράδειγμα Rutter 1979, αρ. 159, 161, 172, 180 (Νεάπολη) και 16, 18, 19, 33 (Νόλα), αντίστοιχα.

στις πόλεις τους, έφερναν μαζί τις αμοιβές τους, οι οποίες, όπως εικάζεται, στη συνέχεια μετατρέπονταν σε μέταλλο, για να κοπούν εκ νέου στον σταθμητικό κανόνα της περιοχής.¹⁰⁴² Η ερμηνεία αυτή εξηγεί την αυξημένη παραγωγή που παρατηρείται την εν λόγω περίοδο από όλα σχεδόν τα νομισματοκοπεία της Καμπανίας – καθώς υπήρχε μεγάλη εισροή χρήματος –, αλλά αποτελεί και μια ένδειξη περί της στενής συνεργασίας, ή ίσως μιας μορφής συνασπισμού, μεταξύ των Σαμνιτών και των ελληνικών πληθυσμών της περιοχής.

Το γεγονός ότι στα νομίσματα της Νώλας το εθνικό χαράσσεται με ελληνικούς χαρακτήρες συνηγορεί στην υπόθεση ότι οι κάτοικοι της συγκεκριμένης πόλης, όπως και αρκετών ακόμα που είχαν καταληφθεί από τους Σαμνίτες, δέχθηκαν ισχυρές επιρροές ή ίσως και αφομοιώθηκαν από τον ελληνικό πολιτισμό. Τα αρχαιολογικά ευρήματα των πόλεων και οι αναφορές των ιστορικών πηγών αποτελούν, εξάλλου, μια ακόμα μαρτυρία για την έντονη διείσδυση και την ισχύ του ελληνικού στοιχείου στην περιοχή, ιδιαίτερα από το 400 π.Χ. και μετά.¹⁰⁴³

¹⁰⁴² Rutter 1979, 95-100. Για την Καμπανία, ως πηγή μισθοφόρων, βλ. επίσης κεφάλαιο V. 2.3, σελ. 270-71.

¹⁰⁴³ Salmon 1967, 50-64 και 126-43· Adamesteanu 1987, 115-34· Lomas 1993, 34· Dench 1995, 29-65. Βλ. και Στράβ. 5.4.12.

**V. 3. Η ΝΙΚΗ ΣΤΑ ΝΟΜΙΣΜΑΤΑ ΤΩΝ
ΠΟΛΕΩΝ ΤΗΣ ΚΥΡΙΩΣ ΕΛΛΑΔΑΣ**

V. 3.1.α ΟΛΥΜΠΙΑ

ΤΥΠΟΙ ΝΟΜΙΣΜΑΤΩΝ

Αργυρά ημίδραγμα, 468 π.Χ. (78^η Ολυμπιάδα)

Η ΝΙΚΗ ΣΤΗ ΣΤΑΣΗ ΤΟΥ «ΕΝ ΓΟΥΝΑΣΙΝ ΔΡΟΜΟΥ» ΚΡΑΤΑ ΣΤΕΦΑΝΙ

1. Ε. Αετός ίπταται δ., ραμφίζοντας όφιν, που περιελίσσεται γύρω από το σώμα του.

Ο. F-A. Νίκη αρ. στη στάση του «έν γούνασιν δρόμου». Κρατά στεφάνι με το προτεταμένο δ. χέρι και την άκρη του χιτώνα με το αρ. Το όλον σε έγκοιλο κύκλο.

SNG Lockett 2388

Αργυροί στατήρες, 468-452 π.Χ. (78^η-72^η Ολυμπιάδα)

2. Ε. Αετός ίπταται αρ.

Ο. F-A. Νίκη τρέχει δ. Κρατά στεφάνι με το προτεταμένο αρ. χέρι και την άκρη του χιτώνα με το δ. Το όλον σε έγκοιλο κύκλο.

Seltman 1921, αρ. 13

Ποικιλίες: η Νίκη αρ. (Seltman 1921, αρ. 19)· η Νίκη με το αρ. χέρι, κρατά στεφάνι, το οποίο ακουμπά στο μέτωπο και με το δ. κρατά την άκρη του χιτώνα (Seltman 1921, αρ. 30).

Αργυροί στατήρες, 452-432 π.Χ. (82^η-87^η Ολυμπιάδα)

Η ΝΙΚΗ ΣΤΗ ΣΤΑΣΗ ΤΟΥ «ΕΝ ΓΟΥΝΑΣΙΝ ΔΡΟΜΟΥ» ΚΡΑΤΑ ΣΤΕΦΑΝΙ

3. Ε. Αετός δ. γραπώνει και ραμφίζει λαγό.

Ο. F-A. Νίκη αρ. στη στάση του «έν γούνασιν δρόμου». Κρατά στεφάνι με το προτεταμένο δ. χέρι και την άκρη του χιτώνα με το αρ. Το όλον σε έγκοιλο κύκλο.

Seltman 1921, αρ. 69

Ποικιλίες: η Νίκη δ. (Seltman 1921, αρ. 74)

Η ΝΙΚΗ ΤΡΕΧΕΙ ΚΡΑΤΩΝΤΑΣ ΤΙΣ ΔΥΟ ΑΚΡΕΣ ΤΟΥ ΧΙΤΩΝΑ ΤΗΣ

4. Ε. Αετός σε όρθια θέση.

Ο. F-A. Νίκη τρέχει δ. Κρατά με τα δυο της χέρια τις άκρες του χιτώνα. Το όλον σε έγκοιλο κύκλο.

Leu 90, 10 May 2004, αρ. 24

Η ΝΙΚΗ ΙΣΤΑΤΑΙ ΚΡΑΤΩΝΤΑΣ ΤΑΙΝΙΑ

5. Ε. ΦΑΛΕΙΟΝ. Αετός ίπταται αρ.

Ο. Φ-Α. Νίκη ίσταται δ. Με το αρ. προτεταμένο και λυγισμένο χέρι κρατά το ένα άκρο ταινίας και με το δ., κατεβασμένο χαμηλότερα και ελαφρά λυγισμένο χέρι, το άλλο άκρο. Το όλον σε έγκοιλο κύκλο.

Seltman 1921, αρ. 71

Η ΝΙΚΗ ΚΑΘΙΣΜΕΝΗ ΣΤΕΦΕΙ ΚΡΗΝΗ

6. Ε. Αετός δ. γραπώνει και ραμφίζει λαγό.

Ο. Φ-Α-Λ-Ε. Νίκη καθισμένη αρ. σε τετράγωνη βάση, τοποθετημένη πάνω σε δύο βαθμίδες. Με το δ. προτεταμένο χέρι στέφει κρήνη διακοσμημένη με λεοντοκεφαλή, το αρ. ακουμπά στη βάση. Το όλον σε έγκοιλο τετράγωνο.

Seltman 1921, αρ. 80

Η ΝΙΚΗ ΚΑΘΙΣΜΕΝΗ ΚΡΑΤΑ ΣΤΕΦΑΝΙ

7. Ε. Αετός δ. γραπώνει και ραμφίζει λαγό.

Ο. Α-Φ. Νίκη καθισμένη δ. σε τετράγωνη βάση. Με το αρ. προτεταμένο και λυγισμένο χέρι κρατά στεφάνι, το αρ. ακουμπά στη βάση. Το όλον σε έγκοιλο τετράγωνο.

Seltman 1921, αρ. 91

Η ΝΙΚΗ ΚΑΘΙΣΜΕΝΗ ΚΡΑΤΑ ΣΚΗΠΤΡΟ

8. Ε. Αετός αρ. γραπώνει και ραμφίζει όφιν.

Ο. Α-Γ. Νίκη καθισμένη δ. στο άνω δύο βαθμίδων. Με το αρ. λυγισμένο χέρι κρατά σκήπτρο, το δ. ακουμπά στη βάση. Το όλον σε έγκοιλο τετράγωνο.

Seltman 1921, αρ. 82

Ποικιλίες: η Νίκη αρ. Με το δ. λυγισμένο χέρι κρατά σκήπτρο, το αρ. ακουμπά στη βάση (Seltman 1921, αρ. 99).

Η ΝΙΚΗ ΚΑΘΙΣΜΕΝΗ ΚΡΑΤΑ ΤΑΙΝΙΑ

9. Ε. Αετός αρ. γραπώνει ελάφι.

Ο. Α-Γ. Νίκη καθισμένη αρ. σε βράχο. Με το δ. προτεταμένο και λυγισμένο χέρι κρατά τη μια άκρη ταινίας, με το αρ. κατεβασμένο χέρι κρατά την άλλη άκρη. Γραμμή εδάφους. Το όλον σε έγκοιλο τετράγωνο.

Seltman 1921, αρ. 110

Η ΝΙΚΗ ΙΣΤΑΤΑΙ ΚΡΑΤΩΝΤΑΣ ΤΑΙΝΙΑ ΚΑΙ ΚΛΑΔΙ ΦΟΙΝΙΚΑ

10. Ε. Αετός αρ. γραπώνει αμνό.

Ο. Α-Λ-Ε-Ι. Νίκη ιστάμενη κατενώπιον. Με το δ. προτεταμένο χέρι κρατά τη μια άκρη ταινίας, με το αρ. λυγισμένο κρατά κλαδί φοίνικα. Το όλον σε έγκοιλο τετράγωνο.

Seltman 1921, αρ. 115

Η ΝΙΚΗ ΚΑΘΙΣΜΕΝΗ ΚΡΑΤΑ ΚΟΤΙΝΟ

11. Ε. Αετός αρ. γραπώνει θήραμα.

Ο. ΑΛΕΙΟΝ. Νίκη καθισμένη δ. σε τετράγωνη βάση. Στηρίζει την κεφαλή της με το αρ. λυγισμένο χέρι. Με το δ. χέρι, κατεβασμένο στο πλάι του κορμού κρατά κότινο. Γραμμή εδάφους. Το όλον σε έγκοιλο τετράγωνο.

Seltman 1921, αρ. 120

Αργυροί στατήρες, 432 π.Χ. (87^η Ολυμπιάδα-Ειρήνη Νικία)

Η ΝΙΚΗ ΚΑΘΙΣΜΕΝΗ ΚΡΑΤΑ ΚΛΑΔΙ ΦΟΙΝΙΚΑ

12. Ε. Αετός δ. γραπώνει και ραμφίζει λαγό.

Ο. F-A. Νίκη καθισμένη αρ. στο άνω μέρος δύο βαθμίδων. Με το δ. χέρι, που ακουμπά στο δ. πόδι, κρατά κλαδί φοίνικα. Το αρ. χέρι ακουμπά στη βάση. Στο έξεργο, κλαδί ελιάς. Το όλον σε έγκοιλο κύκλο.

Seltman 1921, αρ. 128

ΝΟΜΙΣΜΑΤΟΚΟΠΕΙΟ

Τα νομίσματα που παρουσιάστηκαν κόβονταν, σύμφωνα με τις επιγραφές των νομισμάτων, από τους κατοίκους της Ήλιδας. Σχετικά με τη θέση του νομισματοκοπέιου οι απόψεις των ερευνητών δίστανται. Ο Gardner θεώρησε, αρχικά, ότι τα νομίσματα κόβονταν σε νομισματοκοπέιο στην ίδια την πόλη της Ήλιδας,¹⁰⁴⁴ όμως ο Seltman, με ισχυρότατα επιχειρήματα και ακολουθούμενος από πλείστους ερευνητές, απέδωσε τελικά τα νομίσματα σε νομισματοκοπέιο στο ίδιο το ιερό της Ολυμπίας.¹⁰⁴⁵ Πρόκειται δηλαδή για νομίσματα που κόβονταν στην Ολυμπία από τους κατοίκους της Ήλιδας, οι οποίοι είχαν τον έλεγχο του ιερού σχεδόν καθ' όλη τη διάρκεια της λειτουργίας του. Τα νομίσματα αυτά, τουλάχιστον στην περίοδο που μας αφορά, αποτελούνταν από στατήρες, δραχμές, ημίδραχμα και οβολούς. Είχαν δε ως στόχο, να εξυπηρετούν τις αυξημένες ανάγκες του ιερού για οικονομικές συναλλαγές, τόσο λόγω των Ολυμπιακών αγώνων που διεξάγονταν εκεί, όσο και λόγω των εκατοντάδων επισκεπτών και εμπόρων που κατέφθαναν κάθε χρόνο στο ιερό, καθώς οι Ηλειείς είχαν επιβάλει στην περιοχή την αποκλειστική χρήση των επίσημων Ηλειακών μέτρων, σταθμών και νομισμάτων. Όπως υποστήριξε ο Seltman, τα νομίσματα αρχικά κόβονταν σε νομισματοκοπέιο στον περίβολο του ιερού του Δία, εφόσον όλοι οι τύποι αναφέρονται στον ίδιο τον Δία, ενώ τα υστερότερα νομίσματα που φέρουν κεφαλή Ήρας πρέπει να κόβονταν σε δεύτερο νομισματοκοπέιο, που ανήκε στο ιερό της Ήρας. Ωστόσο, σοβαρές αντιρρήσεις εγείρονται, κυρίως λόγω του ότι δεν υπάρχουν ακόμα αρχαιολογικές ενδείξεις που να επιβεβαιώνουν την ύπαρξη νομισματοκοπέιου στο ιερό. Επιπλέον, είναι γεγονός ότι ο χώρος του ιερού θα ήταν μάλλον ακατάλληλος για τέτοιου είδους δραστηριότητες. Φυσικά δεν υπάρχει λόγος να υποθέτουμε ότι το νομισματοκοπέιο τελικά βρισκόταν στο ίδιο το ιερό, καθώς ο χώρος της Ολυμπίας περιελάμβανε μια πολύ μεγαλύτερη έκταση, η οποία κάλλιστα θα μπορούσε να φιλοξενεί το εργαστήριο για παραγωγή νομίσματος.

Όσον αφορά στην έναρξη της λειτουργίας του νομισματοκοπέιου, οι απόψεις των ερευνητών ποικίλουν. Ο Babelon¹⁰⁴⁶ θεώρησε πιο πιθανή μια χρονολογία κοντά

¹⁰⁴⁴ Gardner 1879, 221-73.

¹⁰⁴⁵ Seltman 1921, 1-5.

¹⁰⁴⁶ *Traité* II.1, 885-86.

στα τέλη του 6^{ου} αι. π.Χ., άποψη που ενστερνίζεται και ο Seltman,¹⁰⁴⁷ ενώ ο Head,¹⁰⁴⁸ πρώτος υποστήριξε ότι τα νομίσματα άρχισαν να κόβονται το 471 π.Χ., χρονολογία στην οποία τελικά καταλήγει και ο Kraay.¹⁰⁴⁹ Πράγματι, νομίσματα της Ολυμπίας δεν έχουν βρεθεί σε κανένα «θησαυρό» του ύστερου 6^{ου} ή των αρχών του 5^{ου} αι. π.Χ., ενώ οι πρωιότεροι «θησαυροί» που περιέχουν νομίσματα της περιοχής προέρχονται, ο ένας από τη Ναύπακτο με χρονολογία κατάχωσης το 460 π.Χ. (*IGCH* 19) και ο άλλος από την Πελοπόννησο με παρόμοια χρονολογία κατάχωσης (*IGCH* 20).¹⁰⁵⁰ Άλλωστε, υποστηρικτικό αυτής της χρονολόγησης είναι και το γεγονός ότι, σύμφωνα με τον Στράβωνα (8.3.2), η Ήλιδα λογίζεται ως μεγάλο οικιστικό κέντρο κυρίως μετά τον συνοικισμό του 471 π.Χ., όταν οι Ηλείοι εγκατέστησαν εκεί ένα μεγάλο μέρος του πληθυσμού της Ηλείας.¹⁰⁵¹ Είναι λοιπόν λογικό, αμέσως μετά, οι κάτοικοι της Ήλιδας να προβούν στην πρώτη τους νομισματική παραγωγή, σε νομισματοκοπείο που δημιούργησαν στον ίδιο το χώρο της Ολυμπίας.

ΤΕΧΝΟΤΡΟΠΙΑ

Το νομισματοκοπείο της Ολυμπίας, από την έναρξη της λειτουργίας του, ήτοι από τις αρχές έως και τα τέλη του 5^{ου} αι. π.Χ., χρησιμοποιεί τη μορφή της Νίκης ως έναν από τους κυριότερους τύπους των νομισμάτων του. Οι παραστάσεις της Νίκης σε αυτά τα νομίσματα αποτελούν το πρωιότερο παράδειγμα απόδοσης της μορφής της σε νομίσματα της κυρίως Ελλάδας. Η Νίκη απεικονίζεται πάντα στην οπίσθια όψη, σε εναλλαγή με τον σχηματοποιημένο κεραυνό. Στην εμπρόσθια όψη αποδίδεται αετός ραμφίζοντας όφι στα πρωιότερα νομίσματα, είτε αετός με θήραμα στα υστερότερα. Σε λιγοστά νομίσματα στην οπίσθια όψη απεικονίζεται το αρχαϊκό λατρευτικό άγαλμα του Δία και ακόμα σπανιότερα απεικονίζεται στην εμπρόσθια όψη ένθρονος Δίας και αετός στην οπίσθια.

Εντύπωση προκαλεί το γεγονός ότι οι πρωιότερες απεικονίσεις (468 π.Χ.) παριστούν τη Νίκη με αρχαϊκό τρόπο, καμψίπου, στο σχήμα του «έν γούνασιν δρόμου» προς τα δεξιά ή τα αριστερά. Η στάση αυτή αποτέλεσε τον σταθερό τρόπο

¹⁰⁴⁷ Seltman 1921, 1-11.

¹⁰⁴⁸ Head 1911², 419.

¹⁰⁴⁹ Kraay 1976, 104.

¹⁰⁵⁰ Warren 1962, 413-15· Nicolet 1975, 9-17· Oeconomides-Caramessini 1989, 217-23.

¹⁰⁵¹ Curtius 1895, 793-806. Για έναν προγενέστερο συνοικισμό από τον Όξυλο, βλ. Γιαλούρης 1996, 23-24.

απεικόνισης της ταχείας κίνησης κατά την αρχαϊκή εποχή, τόσο στην αγγειογραφία, όσο και στην πλαστική τέχνη,¹⁰⁵² ωστόσο, κατά στους κλασικούς χρόνους εγκαταλείπεται. Το ίδιο ισχύει και για τη νομισματική τέχνη, καθώς με τον τρόπο αυτό χαράσσεται η μορφή της Νίκης στους στατήρες της Κυζίκου, χρονολογημένους στην περίοδο 500-480 π.Χ.,¹⁰⁵³ όμως, οι αμέσως επόμενες χρονολογικά κοπές, από τα νομισματοκοπεία της Σικελίας, έχουν απομακρυνθεί κατά πολύ από τον συμβατικό αυτό τρόπο απόδοσης της κίνησης.¹⁰⁵⁴

Στην πρώτη έκδοση¹⁰⁵⁵ η μορφή της Νίκης απεικονίζεται βραχύσωμη, με σχετικά αδέξιο τρόπο. Η κεφαλή είναι στραμμένη προς τα αριστερά, ο κορμός και τα ανοιγμένα φτερά απεικονίζονται κατενώπιον, ενώ το υπόλοιπο σώμα κατά τομή. Στο δεξί προτεταμένο χέρι κρατά στεφάνι και με το αριστερό κρατά την άκρη του χιτώνα πάνω από τον αριστερό αστράγαλο. Τα φτερά αποδίδονται με τρεις οριζόντιες σειρές από κάθετες μικρές χαράξεις. Η Νίκη φορά ποδήρη, αχειρίδωτο χιτώνα και ιμάτιο, το οποίο αποδίδεται χωρίς πτυχώσεις. Στο κάτω μέρος του ενδύματος, οι γραμμές των πτυχών είναι ελαφρά κυματιστές και αποδίδονται σε τρεις δέσμες, απομακρυσμένες μεταξύ τους, επιτρέποντας τα κάτω μέλη να φανούν ολοκάθαρα κάτω από τον χιτώνα. Οι παρυφές του χιτώνα αποδίδονται με κυματοειδή χάραξη, ανάμεσα στα πόδια. Η κόμη είναι χτενισμένη σε χαμηλό κρωβύλο, στο ύψος του αυχένα.

Στις επόμενες εκδόσεις¹⁰⁵⁶ η Νίκη απεικονίζεται και πάλι στην ίδια στάση, είτε προς αριστερά είτε προς δεξιά. Ο τύπος παραμένει ίδιος, με εξαίρεση την έκδοση, όπου η Νίκη ακουμπά, με το λυγισμένο στον αγκώνα χέρι, το στεφάνι στο μέτωπο.¹⁰⁵⁷ Η στάση του «έν γούνασιν δρόμου» διατηρείται ακόμα, καίτοι με σαφή εξέλιξη, ειδικά στον τρόπο στήριξης των σκελών. Η Νίκη αρχίζει σταδιακά να απεικονίζεται με πιο φυσιοκρατικό βηματισμό, όχι καμψίπους αλλά τανύπους. Το πέλμα που ανασηκώνεται για να βηματίσει ακουμπά πλέον με φυσιοκρατικό, σχετικά, τρόπο στο

¹⁰⁵² Καμψίπους παριστάνεται η Νίκη (Moustaka 1992, αρ. 1-7, 16-23, 26, 29-31, 33, 35-36, 39, 43, 45-50, 52, 59, 72, 74-76, 78, 81, 83, 85, 87, 93· Thöne 1999, 17-27), η Γοργώ, η κατ' εξοχήν αποτροπαϊκή μορφή της αρχαίας ελληνικής τέχνης (Krauskopf 1988, αρ. 234-236, 238, 247-269, 283, 289, 293, 313-317), ο Αγώνας (Canciani 1981, 304, αρ. 10), αλλά και άλλες μορφές της μυθολογίας (Boardman 1974, αρ. 34, 42, 56, 80, 110, 170, 258, 269 [αθηναϊκά μελανόμορφα αγγεία]). Βλ. και κεφάλαιο II. 1.

¹⁰⁵³ Βλ. επίσης και την ανάλογη απεικόνιση του φτερωτού δαίμονα από αβέβαιο Μακεδονικό νομισματοκοπείο (*BMC* [Macedonia], 136, αρ. 21) και της Ίριδας στα νομίσματα της Καρίας (Troxell 1979, 257-68· Konuk 1998, 197-223).

¹⁰⁵⁴ Βλ. την παράσταση της Νίκης που στέφει άρμα στα νομίσματα των Συρακουσών (485 π.Χ., κεφάλαιο V. 1.1, αρ. 1), της Γέλας (477 π.Χ., κεφάλαιο V. 1.2, αρ. 1), των Λεοντίνων (476 π.Χ., κεφάλαιο V. 1.3, αρ. 1) και της Κατάνης (476 π.Χ., κεφάλαιο V. 1.4, αρ. 1).

¹⁰⁵⁵ *SNG* Lockett 2388. Αριθμός 1 του καταλόγου μας.

¹⁰⁵⁶ Seltman 1921, αρ. 13, 19, 20. Αριθμός 2 του καταλόγου μας, με ποικιλίες.

¹⁰⁵⁷ Seltman 1921, αρ. 30. Δεύτερη ποικιλία του αριθμού 2 του καταλόγου μας.

έδαφος, δίνοντας στο σώμα μια διαφορετική ισορροπία, καίτοι το άλλο σκέλος που στηρίζει το βάρος, δεν έχει ακόμα αποκτήσει τη σωστή του θέση στο έδαφος. Πρόκειται για την εξέλιξη που συναντάμε πολύ νωρίτερα στην απόδοση της μορφής της Νίκης στα έργα της πλαστικής, η οποία έχει την αφετηρία της στη Νίκη του Καλλίμαχου (490-480 π.Χ.)¹⁰⁵⁸ και εξελίσσεται ακόμα περισσότερο στην τρέχουσα κόρη από την Ελευσίνα (490 π.Χ.).¹⁰⁵⁹

Το σώμα της θεότητας χαράσσεται ραδινό και αρχίζει να αποκτά μεγαλύτερη πλαστικότητα, κυρίως στην απόδοση του πέλματος που ανασηκώνεται, στα γόνατα ή στους μύες των χεριών. Τα φτερά, ανοιχτά και πάλι, αποδίδονται με στιγμές στο πάνω και με κάθετες ευθείες γραμμές στο κάτω μέρος τους. Οι πτυχές του χιτώνα έχουν ακόμα μια σχετική ακαμψία στη χάραξη, αλλά αποδίδονται με περισσότερες γραμμές, καμπύλες, αλλά και ευθείες, με μεγαλύτερη δηλαδή ποικιλία κατευθύνσεων, αναδεικνύοντας φυσιοκρατικά την κίνηση του σώματος. Τα μέλη και πάλι διακρίνονται κάτω από τον χιτώνα. Η παρυφή του αποδίδεται με ένα ημικύκλιο ανάμεσα στα πόδια, υπονοώντας, όπως ισχυρίζεται ο Seltman,¹⁰⁶⁰ χωρίς όμως να προχωρεί τον συλλογισμό του, τη στήριξη που θα χρειαζόταν ένα άγαλμα τέτοιου τύπου. Αποδίδονται, επίσης, οι πτυχώσεις του ιματίου, που συγκεντρώνονται κάτω από τη μασχάλη, καθώς το ρούχο πορπώνεται στον ώμο. Η κόμη αποδίδεται με τον ίδιο τρόπο, με χαμηλό, στο ύψος του αυχένα, κρωβύλο.

Παράλληλες τεχνοτροπικά, κυρίως στη στάση των κάτω άκρων και τη θέση των χεριών, είναι οι παραστάσεις της Νίκης σε ανάγλυφο από τη Σικελία του β' μισού του 5^{ου} αι. π.Χ., αλλά και σε χάλκινα αγαλματίδια από την Ακρόπολη των Αθηνών, που χρονολογούνται από το 510 έως το 480 π.Χ.¹⁰⁶¹ Μεγαλύτερη ωστόσο τεχνοτροπική συγγένεια παρατηρούμε σε αττική κύλικα, χρονολογημένη το 540-530 π.Χ., όπου εκτός από τη στάση του σώματος, με τον ίδιο τρόπο αποδίδεται το ένδυμα, τα χαρακτηριστικά του προσώπου, αλλά και οι χαράξεις των φτερών.¹⁰⁶² Η τυπολογία είναι παράλληλη με τα νομίσματα της Κυζίκου (500-480 π.Χ.), όπου η Νίκη, διατηρώντας βέβαια περισσότερα αρχαϊστικά στοιχεία, κρατά τόνο και την άκρη του χιτώνα στη στάση του «έν γούνασιν δρόμου».¹⁰⁶³ Επίσης, παράλληλη τυπολογικά είναι η αναπαράσταση της Νίκης που κρατά στεφάνι με το ένα χέρι και την άκρη του

¹⁰⁵⁸ Moustaka 1992, αρ. 23.

¹⁰⁵⁹ Boardman 1978, αρ. 202.

¹⁰⁶⁰ Seltman 1921, 12.

¹⁰⁶¹ Moustaka 1992, αρ. 41 και 46-48, αντίστοιχα.

¹⁰⁶² Moustaka 1992, αρ. 4.

¹⁰⁶³ Greenwell 1887, αρ. 58. Βλ. κεφάλαιο V. 4.1.α, αρ. 1.

χιτώνα με το άλλο στα νομίσματα της Κατάνης¹⁰⁶⁴ που χρονολογούνται γύρω στο 460 π.Χ. Τα τελευταία, ωστόσο, τεχνοτροπικά απέχουν κατά πολύ των αρχαϊκών συμβάσεων που παρατηρούμε στα νομίσματα της Ολυμπίας.

Κατά την επόμενη περίοδο (452-432 π.Χ.),¹⁰⁶⁵ η τυπολογία της Νίκης εμπλουτίζεται και εμφανίζεται πλέον όρθια ή καθιστή, κρατώντας ποικίλα σύμβολα (στεφάνι, ταινία, σκήπτρο, κλαδί φοίνικα, κότινο). Οι αναλογίες της έχουν αρχίσει να γίνονται πιο φυσιοκρατικές και αποδίδεται ραδινή, ενώ αρχαϊζουσα τεχνοτροπία διατηρείται στην απόδοση του ενδύματος, καθώς οι πτυχώσεις του χαράσσονται ακόμα σε δέσμες, με παράλληλες καμπύλες γραμμές, που σχηματίζουν ημικύκλιο στον κενό χώρο ανάμεσα στα κάτω άκρα. Τυπολογικά διαφοροποιούνται δύο μόνο ομάδες νομισμάτων: στην πρώτη, το χέρι της Νίκης αντί να κρατά το χιτώνα είναι χαμηλωμένο παράλληλα στο σώμα¹⁰⁶⁶ και στη δεύτερη η μορφή κρατά με τα χέρια και τις δύο άκρες του χιτώνα.¹⁰⁶⁷ Σχετικά με την τελευταία περίπτωση, παράλληλη τεχνοτροπικά, αλλά και τυπολογικά είναι η παράσταση σε αττικό αμφορέα, που χρονολογείται γύρω στο 500 π.Χ. Απεικονίζεται η Νίκη με ανοιγμένα φτερά να βαδίζει ζωνηρά, κρατώντας με τα χέρια τις δύο άκρες του χιτώνα της.¹⁰⁶⁸

Στην πρώτη έκδοση της επόμενης ομάδας νομισμάτων,¹⁰⁶⁹ συναντάμε ένα νέο τύπο, αλλά και μια εντελώς διαφορετική αντίληψη στην απόδοση της μορφής, απελευθερωμένη από τις αρχαϊκές συμβάσεις. Οι αναλογίες της μορφής είναι ραδινές, ο λαιμός μακρύς και τα χαρακτηριστικά του προσώπου αποδίδονται με μεγαλύτερη λεπτομέρεια και φυσικότητα. Ο οφθαλμός, αρχαϊκά αποδοσμένος, είναι επιμήκης και χαράσσεται ολόκληρος σε ένα πρόσωπο κατά τομή. Οι πτυχές του χιτώνα είναι λιγότερο συμμετρικές, με τολμηρές στρογγυλεμένες ζητοειδείς απολήξεις κατά μήκος της παρυφής και δεν αποδίδονται πια σε δέσμες, αλλά με μεγαλύτερη ελευθερία, ανακατεμένες, χαρίζοντας στη μορφή μια φυσική κίνηση. Η παράσταση είναι παράλληλη με πελίκη της κλασικής εποχής από τη Ρόδο,¹⁰⁷⁰ στην οποία απεικονίζεται ιπτάμενη Νίκη, με τα φτερά ανοιγμένα, να κρατά με τα χέρια της τις δύο άκρες μιας ταινίας. Εκτός από το θέμα, η παράσταση εμφανίζει και τεχνοτροπικές ομοιότητες,

¹⁰⁶⁴ BMC (Sicily) 3. Βλ. κεφάλαιο V. 1.4, σελ. 118.

¹⁰⁶⁵ Seltman 1921, αρ. 34-36, 38-39, 45, 51-53, 56, 60, 68-70 και Leu 90, 10 May 2004, αρ. 24. Αριθμός 3 και 4 του καταλόγου μας.

¹⁰⁶⁶ Seltman 1921, αρ. 45.

¹⁰⁶⁷ Leu 90, 10 May 2004, αρ. 24. Αριθμός 4 του καταλόγου μας.

¹⁰⁶⁸ Moustaka 1992, αρ. 14.

¹⁰⁶⁹ Seltman 1921, αρ. 71.

¹⁰⁷⁰ ARV² 486, 41.

στην απόδοση του ενδύματος, στα χαρακτηριστικά του προσώπου, κυρίως στηγωνιώδη απόδοση της μύτης, αλλά και στην απόδοση των φτερών, που, όπως και στα παραπάνω νομίσματα, αποδίδεται με στιγμές στο πάνω και κάθετες μικρές γραμμές στο κάτω μέρος του.

Οι επόμενες παραστάσεις της θεότητας¹⁰⁷¹ ακολουθούν την παλαιότερη τυπολογία, αλλά και μια περισσότερο αρχαίζουσα διάθεση στην τεχνοτροπία, τόσο στη στάση του σώματος, όσο και στην απόδοση του ενδύματος, παραπέμποντας στις Νίκες των αρχών της περιόδου.

Η σειρά που ακολουθεί χαρακτηρίζεται από ποικιλία τυπολογίας. Σε κάποιες από τις εκδόσεις¹⁰⁷² η θεότητα απεικονίζεται καθισμένη σε βαθμίδες ή βράχο, κρατώντας διάφορα σύμβολα (σκήπτρο, ταινία, κλαδί φοίνικα, κότινο), όπως οι Νίκες στα νομίσματα της Τέρινας,¹⁰⁷³ της Νεάπολης¹⁰⁷⁴ και της Μοργαντίνας,¹⁰⁷⁵ ή στέφοντας κρήνη, θυμίζοντάς μας και πάλι τις Νίκες στα νομίσματα της Τέρινας,¹⁰⁷⁶ αλλά και τη Νύμφη στα νομίσματα της Λάρισας.¹⁰⁷⁷ Στην ενδυμασία της Νίκης προστίθεται τώρα ο πέπλος, που όμως τις περισσότερες φορές αποδίδεται χωρίς ζώνη στη μέση, στοιχείο αρχαιοπρεπές, ειδικά σε σχέση με την εξέλιξη της σύγχρονης αγγειογραφίας. Η κόμη είναι τυλιγμένη σε σάκκο και όχι σε κρωβύλο, ενώ τα χαρακτηριστικά του προσώπου, οι αναλογίες του σώματος, αλλά και οι πτυχώσεις του ενδύματος αποδίδονται πλέον πολύ περισσότερο προσεγμένα και φυσιοκρατικά. Σε αρκετές από τις κοπές διακρίνουμε ένα ιδιαίτερο χαρακτηριστικό στη στάση των κάτω άκρων, τα οποία χαράσσονται σε ελαφρά διάσταση και ανάμεσά τους αναπτύσσονται έντονες οι πτυχώσεις του χιτώνα. Η εν λόγω λεπτομέρεια παραπέμπει σε καθιστές γυναικείες μορφές της γλυπτικής των κλασικών και υστεροκλασικών χρόνων, ιδιαίτερα του β' μισού του 4^{ου} αι. π.Χ.¹⁰⁷⁸ Ένα επίσης χαρακτηριστικό των καθιστών Νικών είναι η χρήση του καθίσματος ως μοχλού στήριξης, καθώς η θεότητα στην πλειονότητα των κοπών ακουμπά σε αυτό το ελεύθερο χέρι της. Η ίδια στάση παρατηρείται, για παράδειγμα, στη μορφή της Αθηνάς, από τη δυτική μετόπη

¹⁰⁷¹ Seltman 1921, αρ. 74, 77-79.

¹⁰⁷² Seltman 1921, αρ. 80, 82, 86-87, 91, 99-100, 110, 114, 117-118, 120-121, 125. Αριθμός 6-9 του καταλόγου μας.

¹⁰⁷³ Holloway-Jenkins 1983, αρ. 10-26 (440-425 π.Χ.) και αρ. 30-33, 36-40 (425-420 π.Χ.). Βλ. κεφάλαιο V. 2.1, αρ. 3 και 5.

¹⁰⁷⁴ Sambon 1902, αρ. 421-422 (420-400 π.Χ. και 395-385 π.Χ.). Βλ. κεφάλαιο V. 2.3, αρ. 2-3.

¹⁰⁷⁵ Erim 1989, αρ. 8 και 11 (344-341 π.Χ.). Βλ. κεφάλαιο V. 1.10, αρ. 2.

¹⁰⁷⁶ Holloway και Jenkins 1983, αρ. 38. Βλ. κεφάλαιο V. 2.1, σελ. 231.

¹⁰⁷⁷ Herrmann 1924-1925, 1-69 και πίν 1, αρ. 12-16, πίν. 3, αρ. 6-8. Επίσης, Liampi 1992, 213, νομίσματα Λάρισας του 5^{ου} αι. π.Χ., αρ. 1-8, ειδικά αρ. 4.

¹⁰⁷⁸ Koch 1994, *passim*.

του ναού του Δία στην Ολυμπία,¹⁰⁷⁹ στην παράσταση της συζύγου του Οδυσσέα στο σκύφο του ζωγράφου της Πηνελόπης,¹⁰⁸⁰ σε επιτύμβια στήλη από τις Θεσπιές,¹⁰⁸¹ αλλά και στον μεταγενέστερο στατήρα της Κυζίκου, όπου εικονίζεται καθήμενη γυναικεία μορφή¹⁰⁸² και στη μορφή της Νίκης σε νεστορίδα Λουκανικού εργαστηρίου.¹⁰⁸³ Παρά τις εμπνευσμένες χαράξεις της Νίκης στα νομίσματα της Ολυμπίας, διαπιστώνουμε την επιβίωση κάποιων αρχαϊστικών στοιχείων, τα οποία γίνονται εμφανή στη στάση των ποδιών, στη διατήρηση του έγκοιλου τετραγώνου, αλλά και στη χάραξη των φτερών που αποδίδονται, όπως παλαιότερα, με κάθετες μικρές χαράξεις. Αδιαμφισβήτητο παρόλα αυτά παραμένει το γεγονός ότι οι Νίκες αυτές χαράσσονται με μια ιδιαίτερη ευαισθησία και καλλιτεχνική δεινότητα και συχνά επιτυγχάνεται ακόμα και η απόδοση των συναισθημάτων της μορφής, όπως στον τύπο της «σκεπτόμενης» Νίκης.

Σχετικά με τον εν λόγω τύπο, η στάση, αλλά και η τεχνοτροπία στην απόδοση της Νίκης είναι παράλληλη με αυτή της παράστασης στη, λίγο μεταγενέστερη (425 π.Χ.), λευκή λήκυθο από τη Νόλα, όπου απεικονίζεται η Νίκη, καθισμένη σε βράχο.¹⁰⁸⁴ Ιδιαίτερα η στάση, αλλά και η χαμηλωμένη κεφαλή ομοιάζουν με το προαναφερθέν νόμισμα από την Κύζικο. Ομόλογη, στην απόδοση των πτυχώσεων, τις αναλογίες, τη συμμετρία και την έκφραση, είναι και η παράσταση με την καθιστή Αθηνά στη δυτική μετώπη του ναού του Δία στην Ολυμπία, όπου ο Ηρακλής παραδίδει στη θεά τις σκοτωμένες Στυμφαλίδες όρνιθες.¹⁰⁸⁵

Πλείστες τεχνοτροπικές ομοιότητες διαπιστώνουμε ανάμεσα στις καθιστές Νίκες της Ολυμπίας και αυτές της Τέρινας, κυρίως της περιόδου 425-420 π.Χ., οι οποίες αφορούν τόσο στη στάση του σώματος και την τοποθέτηση των μελών, όσο και στη χάραξη του ενδύματος. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρουν οι Holloway και Jenkins στη μονογραφία τους για τα νομίσματα της Τέρινας: “...like their sisters, the Victories in the series of coins minted for the Olympic festival, with which they share a common artistic prototype».¹⁰⁸⁶ Κατά τη γνώμη μου, θα ήταν δύσκολο για δύο τόσο απομακρυσμένες μεταξύ τους περιοχές να ανατρέξουν και να αντιγράψουν το ίδιο

¹⁰⁷⁹ Boardman 1985, αρ. 22.3.

¹⁰⁸⁰ Neumann 1965, 134 και εικ. 68.

¹⁰⁸¹ Καλτσάς 2001, αρ. 405.

¹⁰⁸² Greenwell 1887, αρ. 54. Βλ. και Τουράτσογλου (υπο έκδ.).

¹⁰⁸³ Goulaki-Voutira 1992, αρ. 277.

¹⁰⁸⁴ Goulaki-Voutira 1992, αρ. 149.

¹⁰⁸⁵ Boardman 1985, αρ. 22.3.

¹⁰⁸⁶ Holloway και Jenkins 1983, 13.

πρότυπο έργο τέχνης. Δεν μπορούμε, όμως, να αποκλείσουμε την περίπτωση τα νομίσματα της Τέρινας να οφείλουν την έμπνευσή τους στα σύγχρονα νομίσματα της Ολυμπίας, τα οποία, με την απaráμιλλη ευαισθησία και επιδεξιότητα στη χάραξη, αναμφίβολα επηρέασαν τη σφραγιστική τέχνη σε πολλά σημεία του ελληνικού κόσμου. Εξάλλου, η περιοχή αποτελούσε πόλο έλξης εκατοντάδων επισκεπτών από όλα τα μέρη της Ελλάδας.

Κατά την ίδια περίοδο, συνεχίζει να χρησιμοποιείται ο οικείος τύπος της Νίκης που τρέχει ή βαδίζει προς αριστερά ή δεξιά, κρατώντας με το ένα χέρι στεφάνι και με το άλλο την άκρη του χιτώνα. Η απόδοση εξακολουθεί να χαρακτηρίζεται από αρχαϊστικά στοιχεία, τόσο στη στάση της θεότητας, όσο και στη χάραξη του ενδύματος.¹⁰⁸⁷

Τέλος, σε λιγότες εκδόσεις¹⁰⁸⁸ η Νίκη απεικονίζεται ιστάμενη σε κατενώπιον στάση, κρατώντας την άκρη ταινίας με το δεξί και κλαδί φοίνικα με το αριστερό χέρι. Έχει στραμμένο το κεφάλι προς τα αριστερά και φορά ποδήρη, χειριδωτό χιτώνα και ιμάτιο, το οποίο, κομψά διπλωμένο, περιστρέφεται γύρω από το κάτω μέρος του σώματος. Η άκρη του τοποθετείται πάνω από τον αριστερό ώμο, αφήνοντας ελεύθερο το δεξιό βραχίονα. Η απεικόνιση παρουσιάζει μεγάλη τεχνοτροπική συγγένεια με την απεικόνιση της Αθηνάς στους στάβλους του Αυγεία, από την ανατολική μετώπη του ναού του Δία στην Ολυμπία.¹⁰⁸⁹

Στις πρώτες κοπές της τελευταίας περιόδου (432-421 π.Χ.) ανήκει ο τύπος της Νίκης που κάθετα, ελαφρώς σκεπτική, προς τα αριστερά στο άνω μέρος δύο βαθμίδων και κρατά κλαδί φοίνικα. Τα φτερά της αποδίδονται κατενώπιον, όπως και στις προηγούμενες Νίκες, ανοιγμένα διάπλατα εκατέρωθεν της μορφής. Το υπόλοιπο σώμα είναι στραμμένο σε στάση τρία τέταρτα και η κεφαλή προς αριστερά. Φορά ποδήρη χιτώνα και πέπλο, που τυλίγεται αρμονικά γύρω από το σώμα και η κόμη της είναι τυλιγμένη σε σάκκο. Η εν λόγω παράσταση πιθανώς δανείζεται στοιχεία από τη ζωγραφική τέχνη. Ο χιτώνας μοιάζει διαφανής, θυμίζοντάς μας, αχνά ίσως, την αττική αγγειογραφία της εποχής και ιδιαίτερα τον ζωγράφο της Ερέτριας που εργάστηκε μεταξύ του 440-420 π.Χ. Ο ζωγράφος, απορρίπτοντας την κλασική βαρυθυμία μας χάρισε έργα εκλεπτυσμένα και κομψά, τα οποία διακρίνονται για την

¹⁰⁸⁷ Seltman 1921, αρ. 83-85, 92, 103, 116, 122.

¹⁰⁸⁸ Seltman 1921, αρ. 115, 119. Αριθμός 10 του καταλόγου μας.

¹⁰⁸⁹ Boardman 1985, αρ. 22.12.

ευγένεια των μορφών και τα διάφανα υφάσματα, που αποδίδονται με πολυάριθμες ρέουσες γραμμές και αναδεικνύουν τα περίγραμμα του σώματος.¹⁰⁹⁰

ΣΥΜΒΟΛΙΣΜΟΣ

Ο Seltman, στη μνημειώδη μονογραφία του για τα νομίσματα της Ολυμπίας, συνδέει την παρουσία της Νίκης στην οπίσθια όψη των νομισμάτων αυτών με τους Ολυμπιακούς αγώνες, υποστηρίζοντας ότι οι κοπές ήταν εορταστικές και παράγονταν ανά τετραετία.¹⁰⁹¹ Η άποψη αυτή βρήκε σύμφωνους και τους περισσότερους ερευνητές.¹⁰⁹²

Πράγματι, το νόμισμα της Ολυμπίας δεν φαίνεται να αποτελεί ένα κατεξοχήν νόμισμα κράτους, μια και η πλειοψηφία των κοπών αποτελείται, όχι από μικρές υποδιαιρέσεις, αλλά από στατήρες, οι οποίοι μάλιστα είναι ελλιποβαρείς και άρα ανεπαρκείς για μακρινό εμπόριο ή μεγάλες πληρωμές. Επιπλέον, στα νομίσματα αυτά απαντάται ένας περίεργα μεγάλος αριθμός επισημάνσεων, που πιθανόν υποδηλώνει ότι για να γίνουν αποδεκτά έξω από την Ήλιδα έπρεπε να επικυρωθούν.¹⁰⁹³ Πρόκειται κατά συνέπεια για εκδόσεις συνδεδεμένες με τους Ολυμπιακούς αγώνες, που κυρίως εξυπηρετούσαν τους εκατοντάδες επισκέπτες και εμπόρους που κατέφθαναν κάθε χρόνο στο ιερό.

Η ίδια η επιλογή της Νίκης, της προσωποποίησης της επιτυχίας, ως κύριο, αλλά και μακρόβιο θέμα των νομισμάτων ενισχύει τον εν λόγω ισχυρισμό. Η παρουσία της Νίκης στην αρχαία ελληνική τέχνη, σε ένα μεγάλο ποσοστό, συνδέεται με αθλητικά συμφραζόμενα.¹⁰⁹⁴ Η θεότητα εμφανίζεται ως θεατής, αντιπροσωπεύοντας την έκβαση του αγώνα, ή συμμετέχει ενεργά στα δρώμενα, συχνά αναλαμβάνοντας να αποδώσει τα έπαθλα στους νικητές.¹⁰⁹⁵

¹⁰⁹⁰ Folsom 1993, 107-108.

¹⁰⁹¹ Seltman 1921, 1-6.

¹⁰⁹² Gardner 1879, 11· Baudrilliard 1894, 20· Lacroix 1974, 13-21, ιδιαίτερα 13· Kraay 1976, 16· Franke 1984, 14-15.

¹⁰⁹³ Ο Kraay (1976, 16) υποστήριξε ότι καθώς οι τύποι των νομισμάτων άλλαζαν σε κάθε νέα Ολυμπιάδα οι παλαιότερες εκδόσεις έπρεπε να επισημανθούν, προκειμένου να εξασφαλιστεί η συνέχιση της κυκλοφορίας τους και άρα οι επισημάνσεις γίνονταν από τους ίδιους τους Ηλείους.

¹⁰⁹⁴ Βλ. κεφάλαιο II. 1.5, σελ. 31-32 και II. 3.1, σελ. 39-40.

¹⁰⁹⁵ Ο.π. Επίσης, για την πρώτη εμφάνιση Νίκης σε αθλητικά συμφραζόμενα σε κύλικα του ζωγράφου C (ABV 51, 1), βλ. Webster 1972, 152. Για τη λειτουργία της Νίκης σε αθλητικές παραστάσεις γενικά, βλ. Hamdorf 1964, 58, 115-16· Isler-Kerényi 1969, 34-36· Βαλαβάνης 1991, 146-52· Thöne 1999, 77-96.

Επιπλέον, τα σύμβολα που κρατά στο χέρι της η θεότητα στα νομίσματα της Ολυμπίας (στεφάνι, ταινία, κότινος, κλαδί φοίνικα), χωρίς αμφιβολία, συνδέονται με τα βραβεία της νίκης στους αθλητικούς αγώνες της περιοχής. Στις πρώιμες κοπές η Νίκη κρατά μόνο το στεφάνι, ενώ στις υστερότερες κοπές εισάγονται η ταινία, ο κότινος και το κλαδί του φοίνικα.

Για το στεφάνι και τον κότινο σε σύνδεση με τους αθλητικούς αγώνες πλείστες είναι, φυσικά, οι αναφορές από τις αρχαίες πηγές.¹⁰⁹⁶ Ο Σόλωνας, απαντώντας στην απορία του Ανάχαρη σχετικά με τα στεφάνια που απονέμονταν στους νικητές, εξηγεί: *...ταῦτα μὲν γὰρ ἔστι σημεῖα τῆς νίκης καὶ γνωρίσματα οἵτινες οἱ κρατήσαντες* (Λουκ., *Ανάχ.* 9-10). Σύμφωνα με τον Πausανία (5.7.7), ο Ηρακλής, ο οποίος διοργάνωσε τον πρώτο αγώνα δρόμου, στεφάνωσε τον νικητή με το κλαδί μιας άγριας ελιάς. Όπως αναφέρει ο ίδιος (5.15.3), τα στεφάνια των νικητών φτιάχνονταν από αγριελιά, η οποία φύτρωνε κοντά στο βωμό του Δία στην Ολυμπία. Για πρώτη φορά ο κότινος της Ολυμπίας αναφέρεται από τον Θεόφραστο (Θεόφρ., *Φυτ. Ιστ.* 4.13.2: *κότινον δὲ τὸν ἐν Ὀλυμπίᾳ, ἀφ' οὗ ὁ στέφανος*). Ο Πίνδαρος δεν αναφέρεται σε μεμονωμένο δέντρο, αλλά στο δάσος από το οποίο κόβονταν τα κλαδιά για να κατασκευαστούν τα στεφάνια (Πίνδ., *Ολ.* 3.17). Ο τελευταίος μιλά επίσης για τον Ηρακλή ως ιδρυτή των πεντετηρικών αγώνων και τον αναγνωρίζει ως τον πρώτο που στεφάνωσε τους νικητές μετά την επιστροφή του από τους δύο Ηλειακούς άθλους, αλλά και ως τον πρώτο που έφερε τον κότινο στην Ολυμπία (Πίνδ., *Ολ.* 3.16). Ο Φλέγων από τις Τράλλεις (Φλέγ. [*FGrHist* 257] απ. 1, στ. 24-28) αναφέρει ότι για πρώτη φορά κατά την 7^η Ολυμπιάδα (752 π.Χ.), ο νικητής των αγώνων, καθ' υπόδειξη της Πυθίας, στέφθηκε με ένα στεφάνι από αγριελιά. Η σύνδεση της Νίκης με το σύμβολο αυτό γίνεται πολύ πρώιμα εμφανής στην τέχνη. Για πρώτη φορά αποδίδεται να κρατά το στεφάνι σε ανάγλυφο των μέσων του 6^{ου} αι. π.Χ., όπου απεικονίζεται ιστάμενη, κρατώντας στο αριστερό προτεταμένο χέρι το στεφάνι.¹⁰⁹⁷ Επίσης, πρωτοεμφανίζεται να προσφέρει το σύμβολο αυτό της νίκης σε θνητό σε οινοχόη του ζωγράφου του Βερολίνου, χρονολογημένη γύρω στο 470 π.Χ., όπου απεικονίζεται καθώς ίπταται, κρατώντας με τα δύο χέρια το στεφάνι και κατευθυνόμενη προς ένα νεαρό ακοντιστή.¹⁰⁹⁸ Έκτοτε, πολυάριθμες είναι οι

¹⁰⁹⁶ Περί συμβολισμού του στεφανιού, αλλά και για μια συγκεντρωτική παρουσίαση των σχετικών αναφορών στις αρχαίες πηγές, βλ. Blech 1982, 127-31 και 176-81.

¹⁰⁹⁷ Moustaka 1992, αρ. 42.

¹⁰⁹⁸ Boardman 1975, αρ. 161.

απεικονίσεις της Νίκης με στεφάνι, καθώς αποτελεί το πιο συχνό σύμβολο της θεότητας, τόσο στην αγγειογραφία, όσο και στις υπόλοιπες μορφές τέχνης.¹⁰⁹⁹

Το κλαδί φοίνικα απεικονίζεται για πρώτη φορά σε αθλητικά συμφραζόμενα στο τρίτο τέταρτο του 5^{ου} αι. π.Χ.¹¹⁰⁰ Ωστόσο, ήδη από το τελευταίο τέταρτο του 6^{ου} αι. π.Χ. εμφανίζονται σε μελανόμορφα αγγεία μακριά κλαδιά, τα οποία δεν μπορούν να ερμηνευτούν με σιγουριά, αλλά θεωρούνται πρόδρομοι των κλαδιών φοίνικα.¹¹⁰¹ Σύμφωνα με τον Πλούταρχο (*Θησ.* 21.3· *Συμπ.* 724A) και τον Πausανία (8.48.3), το κλαδί φοίνικα χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά από τον Θησέα στη Δήλο, ο οποίος αποσπώντας το από το ιερό δέντρο του Αρτεμισίου στεφάνωσε με αυτό τους νικητές των αγώνων που είχε διοργανώσει μετά την επιστροφή του από την Κρήτη. Ο φοίνικας, όπως το στεφάνι και η ταινία, είναι σύμβολο της νίκης, που αποδίδεται από τον βραβέα στον νικητή, *τὴν ῥάβδον ἀπὸ φοίνικος, ἢ τινὸς ἄλλου διδόντες σύμβολα τῆς νίκης* (*E.M.*, λ. *βραβεύς*). Το εν λόγω σύμβολο απαντάται για πρώτη φορά στο χέρι της Νίκης σε λύκηθο από τη Γέλα, χρονολογημένη στο 500 π.Χ.¹¹⁰²

Η ταινία είχε ως ρόλο να σημαδέψει και να ξεχωρίσει τον νικητή και δενόταν στο μέτωπο ή σε άλλα σημεία του σώματος του νικητή των αγώνων.¹¹⁰³ Ο Pausanias μαρτυρεί για το άγαλμα του Πολύχαλκου, νικητή σε ιππικό αγώνισμα, ο οποίος απεικονίζεται να κρατά στο χέρι ταινία (Paus. 6.1.7), αλλά και για ένα χάλκινο άγαλμα της Ιπποδάμειας που στολίζει με ταινία τον Πέλοπα ως νικητή (Paus. 6.20.19). Επίσης, μας πληροφορεί για τον Λίχα, που έδωσε ο ίδιος την ταινία του νικητή στον ηνίοχο που νίκησε στους Ολυμπιακούς αγώνες (Paus. 6.2.2), θέλοντας να δηλώσει ότι το άρμα ήταν δικό του (*Θουκ.* 5.50.4: *ἀνέδησε τὸν ἠνίοχον, βουλόμενος δηλῶσαι ὅτι ἑαυτοῦ ἦν τὸ ἄρμα*). Ο νικητής στους αγώνες ομορφιάς των ανδρῶν της Ἡλιδας, ο οποίος οδηγεί την πομπή στο ναό της Αθηνάς παραλαμβάνει, εκτός από τα όπλα που ήταν αφιερωμένα στην Αθηνά, ένα στεφάνι μυρτιάς και οι φίλοι τον στολίζουν με ταινία (Αθην., *Δειπν.* 13.90· Μύρσιλος [*FGrHist.* 477], απ. 4).

¹⁰⁹⁹ Για τις απεικονίσεις της Νίκης με στεφάνι, βλ. για παράδειγμα, Moustaka 1992, αρ. 8, 9, 10, 38, 41, 51, 55, 57, 60, 68, 69, 75, 93· Goulaki-Voutira 1992, αρ. 112, 120, 121, 148, 151, 182, 183 κ.α· Thöne 1999, 94-95 και αρ. D1-D16. Βλ. και κεφάλαιο II, *passim*.

¹¹⁰⁰ Valavanis 1990, 345· Βαλαβάνης 1991, 138-41 και υποσ. 356. Για την εικονογραφία και τον συμβολισμό του φοίνικα, βλ. το έργο της Miller (1983, *passim*).

¹¹⁰¹ Blech 1982, 111-12.

¹¹⁰² ARV² 211, 188· Moustaka 1992, αρ. 15.

¹¹⁰³ Blech 1982, 113-14. Για τους διαφορετικούς τύπους της ταινίας (δεκατρείς στον αριθμό) και τις πολυπληθείς παραλλαγές του καθενός, βλ. το έργο της Krug (1968, *passim*) για την τυπολογία της ταινίας στην ελληνική τέχνη από τον 6^ο έως και τον 1^ο αι. π.Χ. Επίσης, για την ερμηνεία του δεσμίματος, αλλά και για τις άλλες χρήσεις της ταινίας, εκτός των νικητών αθλητών, βλ. Κεφαλίδου 1996, 69-72, με υποσημειώσεις.

Σύμφωνα με τον Bötticher¹¹⁰⁴ και τον Klein,¹¹⁰⁵ τουλάχιστον στην Ολυμπία και τους Δελφούς, η ταινία ήταν το παλαιότερο σύμβολο της νίκης, ενώ το στεφάνι προστέθηκε αργότερα. Ο Jüthner, αλλά και άλλοι ερευνητές στη συνέχεια, υποστήριξαν ότι η ταινία δενόταν στον νικητή αμέσως μετά τη λήξη του αγώνα, προκειμένου να τον κάνει να ξεχωρίζει από τους υπόλοιπους αθλητές, ενώ το στεφάνι απονέμονταν αργότερα κατά την επίσημη τελετή.¹¹⁰⁶ Τον ημιεπίσημο χαρακτήρα της ταινίας αρνείται ο Βαλαβάνης, ο οποίος θεωρεί ότι σε ορισμένους αγώνες η ταινία ήταν ισότιμη με το στεφάνι και μπορούσε να το αντικαταστήσει στην επίσημη τελετή.¹¹⁰⁷ Η ταινία ανήκει και αυτή στα ιδιαίτερα σύμβολά της Νίκης, όπως διαπιστώνουμε από τις πολυάριθμες απεικονίσεις της στην τέχνη και ιδιαίτερα στην αγγειογραφία, όπου απαντάται να κρατά την ταινία για να αναδέσει με αυτή τον νικητή.¹¹⁰⁸

Το σκήπτρο που συνοδεύει σε κάποιες κοπές τη Νίκη, δεν απαντάται στις απεικονίσεις της στα νομίσματα, αλλά ούτε και στις υπόλοιπες μορφές τέχνης. Είναι πολύ πιθανόν η θεότητα να δανείζεται το σκήπτρο από τον Δία, προς τιμήν του οποίου, άλλωστε, διοργανώνονταν οι Ολυμπιακοί αγώνες. Η μορφή του Δία κοσμεί την εμπρόσθια όψη κοπών της περιόδου και με τον ίδιο συνδέονται τόσο ο αετός, όσο και ο κεραυνός που χαράσσονται στα νομίσματα της Ολυμπίας καθ' όλη σχεδόν την περίοδο λειτουργίας του νομισματοκοπείου.

Εκτός από τις εικαστικές τέχνες, η Νίκη, ήδη από τις αρχές του 5^{ου} αι. π.Χ., σχετίζεται με τους αθλητικούς αγώνες και στην ποίηση. Στα Επινίκια του Πινδάρου και του Βακχυλίδη παρουσιάζεται να αναγγέλει τη νίκη στους αγώνες. Στην 5^η Ωδή των Νεμεονίκων ο επιτυχών αθλητής Ευθυμένης αναφωνεί, *Νίκας έν άγκώνεσσι πίτων* (Πινδ., *Νεμ.* 5.42) ή η ίδια η Νίκη αναφέρεται να περιμένει τον νικητή στο τέλος της ιπποδρομίας για να τον πάρει στην αγκαλιά της, *χρυσέας έν γούνασιν πίτωντα Νίκας* (Πινδ., *Ισθμ.* 2.26). Η εύνοια της μπορεί ακόμα και να βοηθήσει στην επίτευξη του νικητήριου στόχου σε έναν αγώνα, όπως αναφέρει ο Βακχυλίδης (*Επιν.*

¹¹⁰⁴ Bötticher 1853, 7-13

¹¹⁰⁵ Klein 1912, 9.

¹¹⁰⁶ Jüthner 1898, 42-48· Krug 1968, 128· Buhmann 1972, 53· Blech 1982, 113-14· Jackson 1991, 180, υποσ. 13.

¹¹⁰⁷ Valavanis 1990, 352 και Βαλαβάνης 1991, 109.

¹¹⁰⁸ Moustaka 1992, αρ. 27 (ακρωτήριο), αρ. 67 (αγγείο)· Goulaki-Voutira 1992, αρ. 94, 99, 116, 184, 249, 257, 261, 262, 266, 273, 289, 291, 309, 315, 317, 323, 325, 326, 346, 347, 350, 351, 361, 367 (αγγεία). Βλ. και Thöne 1999, 94-95 και αρ. D17-D45. Βλ. και κεφάλαιο II, *passim*.

5.33; 13.59-60), ο οποίος επίσης την παρουσιάζει να οδηγεί μαζί με τη Χάρिता Αγλαΐα το νικηφόρο άρμα (*Επιν.* 3.5-6).¹¹⁰⁹

Τη σημασία της Νίκης στον αθλητικό χώρο δεν δείχνουν μόνο οι πολυπληθείς παραστάσεις της, κυρίως στην αγγειογραφία, ή οι αναφορές της στις λογοτεχνικές πηγές, αλλά και η λατρεία της Αθηνάς-Νίκης στην Ακρόπολη. Ο Welter¹¹¹⁰ συνέδεσε την αφετηρία της λατρείας αυτής με την ανανέωση των Παναθηναϊκών αγώνων το 566-565 π.Χ. από τον Πεισίστρατο, δηλαδή κατά την 53^η Ολυμπιάδα και σήμερα η άποψη αυτή τείνει να γίνει κοινώς αποδεκτή από τους ερευνητές.¹¹¹¹

Εξάλλου, ένα ακόμα στοιχείο που θα έπρεπε να τονιστεί, σε σχέση με τα συμφραζόμενα της εποχής που σχετίζονται με τον συμβολισμό των νομισμάτων της Ολυμπίας, είναι η βαρύνουσα σημασία που είχαν κατά την αρχαιότητα οι Ολυμπιακοί αγώνες,¹¹¹² κυρίως κατά τον 5^ο αι. π.Χ. Όπως διαπιστώνουμε από τη μαρτυρία των φιλολογικών πηγών,¹¹¹³ οι Ολυμπιακοί αγώνες ήταν, όχι μόνο οι πιο σημαντικοί, αλλά και οι παλαιότεροι όλων των αγώνων στην αρχαία Ελλάδα. Ήδη από το 776 π.Χ. το ιερό της Ολυμπίας είχε πανελλήνιο χαρακτήρα, ενώ οι νόμοι και οι κανονισμοί του πολύ γρήγορα έγιναν αποδεκτοί από όλη την Ελλάδα. Σύμφωνα με την ιερή εκεχειρία,¹¹¹⁴ για κάποιο διάστημα πριν και μετά από τους αγώνες απαγορεύονταν όλες οι στρατιωτικές αντιπαραθέσεις, όπως και η είσοδος του στρατού, αλλά και ένοπλων ατόμων στην Ήλιδα, καθώς η περιοχή ήταν αναγνωρισμένη από όλη την Ελλάδα ως ιερή και απαραβίαστη. Πόλεις και άτομα συναγωνίζονταν ο ένας τον άλλο για το ποιος θα επιδείξει με τον καλύτερο τρόπο το σεβασμό του στους θεούς της Ολυμπίας. Οι αγώνες αποτελούσαν κατά την αρχαιότητα, όχι τόσο ένα θέαμα, αλλά περισσότερο μια θρησκευτική τελετουργία, ενώ η νίκη στους αγώνες ήταν το ύψιστο αγαθό και η μεγαλύτερη τιμή για έναν θνητό. Ιδιαίτερα η περίοδος από το 570 π.Χ. και για το μεγαλύτερο μέρος του 5^{ου} αι. π.Χ. ήταν η πιο ειρηνική και πλούσια σε πνευματικά επιτεύγματα στην ιστορία του ιερού, αλλά και ολόκληρης της Ήλιδας. Ακόμα και τα δραματικά γεγονότα των Περσικών λίγο επηρέασαν τη ζωή εκεί. Ενώ όλη η Ελλάδα ταρασσόταν από εμφυλίους πολέμους, πολιτικές αναστατώσεις και διαμάχες, η Ήλιδα, προστατευμένη από τον Δία και την ιερή εκεχειρία, ζούσε με γαλήνη και ευημερία ως τα τέλη του 5^{ου}

¹¹⁰⁹ Βλ. κεφάλαιο I. 2, σελ. 22.

¹¹¹⁰ Welter 1939, στ. 11-15.

¹¹¹¹ Βλ. κεφάλαιο II. 1.5, σελ. 31-32.

¹¹¹² Decker 1995, 41-48.

¹¹¹³ Gardiner 1930, 31-36· Robinson 1955, 32-55.

¹¹¹⁴ Robinson 1955, 41-42, 111-12.

αι. π.Χ. Κατά την εποχή αυτή, η Ήλιδα έπαψε να παραμένει ουδέτερη στις διενέξεις μεταξύ των άλλων ελληνικών πόλεων και ψήφισε με τους λοιπούς συμμάχους της Σπάρτης την κήρυξη του πολέμου κατά των Αθηναίων. Στις συγκρούσεις που ακολούθησαν οι Ηλείοι διέθεσαν στρατό, πλοία, αλλά και άφθονα χρήματα από τους πόρους του κράτους και του ιερού της Ολυμπίας. Η εμπλοκή αυτή μετέβαλε οριστικά την παλιά εικόνα του κράτους της Ήλιδας, καθώς αυτό άρχισε να μοιράζεται τις συνέπειες που αφορούσαν τους συμμάχους του. Το γεγονός αντικατοπτρίστηκε στην αρχιτεκτονική, στην τέχνη, αλλά και στον χαρακτήρα του ιερού και το πνεύμα των αθλητικών αγώνων. Στην περιοχή δεν κυριαρχεί πια μόνο ο δωρικός, αλλά εισβάλλει και ο ιωνικός και ο κορινθιακός ρυθμός, γίνεται αθρόα χρήση λευκού μαρμάρου, αντί για τον εγχώριο φαιό κογχίτη και τον πόρο λίθο και το στάδιο μετατοπίζεται έξω από τον ιερό περίβολο. Οι αγώνες απομακρύνονται από το θρησκευτικό τους υπόβαθρο και ταυτόχρονα, ιδιαίτερα συχνές αρχίζουν να γίνονται οι αναφορές για παραβιάσεις κανόνων και επαγγελματισμό των αθλητών.¹¹¹⁵ Η βαθιά αυτή τομή θα μπορούσε να εξηγεί και το γεγονός ότι ήδη από τα πρώτα χρόνια του Πελοποννησιακού πολέμου η μορφή της Νίκης σταματά να εμφανίζεται στα νομίσματα της Ολυμπίας. Η θεότητα, μέχρι πρότινος αυστηρά συνδεδεμένη με τον αγωνιστικό χαρακτήρα της περιοχής, δεν θα μπορούσε να εικονογραφεί ένα νόμισμα, το οποίο δεν ανταποκρινόταν συμβολικά στον πρότερο χαρακτήρα του, καθώς, πιθανότατα, αποσκοπούσε πια σε μεγάλο βαθμό στο να καλύψει πολεμικές ανάγκες.

Πέρα όμως από τη διοργάνωση των αγώνων, οι οποίοι περισσότερο θα μπορούσαν να γίνουν αντιληπτοί ως το πλαίσιο μιας οιονεί λατρευτικής τελετής, στην Ολυμπία επίσης ευχαριστούσαν τους θεούς και αναζητούσαν την προστασία τους και στο πεδίο των στρατιωτικών αγώνων. Τα πολεμικά αναθήματα που απαντώνται στην Ολυμπία, στο ιερό, αλλά και στους Θησαυρούς του Κρονίου δεν απαντώνται σε κανένα άλλο μέρος με τόση πληθώρα. Το γεγονός αυτό οδήγησε τη Μουστάκα να διατυπώσει μια διαφορετική άποψη σχετικά με τον συμβολισμό της Νίκης στα νομίσματα της Ολυμπίας, διατηρώντας αμφιβολίες σχετικά με την άμεση σύνδεση της μορφής της με τους Ολυμπιακούς αγώνες.¹¹¹⁶ Ο συλλογισμός της ξεκινά από τη στενή σύνδεση του Δία με τη Νίκη, τόσο στους νομισματικούς τύπους της Ολυμπίας, όσο και στο λατρευτικό άγαλμα του ναού του Δία, το χρυσελεφάντινο έργο του

¹¹¹⁵ Gialouris 1977, 77-81· Γιαλούρης 1996, 81-84. Επίσης, για τις αλλαγές στα αθλητικά ιδεώδη και τις πρακτικές κατά τον 4^ο αι. π.Χ., βλ. Robinson 1955, 118-24.

¹¹¹⁶ Μουστάκα 1992, 39-43.

Φειδία. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει η ερευνήτρια, η καθαρά πολεμική διάσταση της λατρείας του Δία δεν μπορεί να μη συσχετιστεί και με το συμβολικό χαρακτήρα της Νίκης. Θα πρέπει λοιπόν, «ως ενσάρκωση του ίδιου του Δία», να θεωρηθεί κι εκείνη ως πολεμική θεότητα. Σειρά αρχαιολογικών μνημείων που παρατίθενται ισχυροποιούν, σύμφωνα με τη Μουστάκα, την άποψη αυτή. Η Νίκη του Παιωνίου, έργο του τελευταίου τετάρτου του 5^{ου} αι. π.Χ., ανάθημα Μεσσηνίων και Ναυπακτίων για τη νίκη τους σε κάποια μάχη – πιθανόν στη μάχη εναντίον των Σπαρτιατών στη Σφακτηρία, όπως υποστήριξε ο Hölscher¹¹¹⁷ – είναι μια Νίκη καθαρά πολεμική. Οι Νίκες των ακρωτηρίων του ναού του Δία, όπως και ο ίδιος ο ναός, συνδέονται με πολεμική επιτυχία, την υποταγή της Πίσας στους Ηλείους, όπως αναφέρει ο Πausanias (5.102), η οποία είχε ως αποτέλεσμα την απόλυτη κυριαρχία των Ηλείων επί του ιερού και των αγώνων. Άλλωστε, και η περάτωση του ναού συνδέεται με τη νίκη των Σπαρτιατών εναντίον των Αθηναίων στην Τανάγρα το 457 π.Χ. (Πaus. 5.10.4). Διόλου τυχαίο γεγονός δεν αποτελεί για τη Μουστάκα η διαπίστωση ότι όλες οι σωζόμενες πήλινες Νίκες από την Ολυμπία ανήκουν χρονολογικά στην ίδια εποχή, δηλαδή γύρω στο 500 π.Χ., εποχή κατά την οποία πολλές από τις στέγες των Θησαυρών χρειάστηκε να επιδιορθωθούν ή να ανανεωθούν, έπειτα από τις σοβαρές ζημιές που είχαν υποστεί, ίσως εξαιτίας κάποιου σεισμού. Είναι γεγονός, όπως και η ίδια αναφέρει, ότι οι ενδείξεις οι οποίες συνδέουν Θησαυρούς με κάποια Ολυμπιακή νίκη είναι ιδιαίτερα αμφισβητήσιμες, η απουσία πόλεων με Ολυμπιονίκες από τις πόλεις που αφιέρωσαν Θησαυρό είναι εντυπωσιακή και αντίθετα, οι περισσότεροι από αυτούς φαίνεται να αποτελούν αφιερώματα πολεμικών νικών. Είναι λοιπόν πιθανόν, σύμφωνα με την ερευνήτρια, αν πράγματι οι Νίκες αποτελούσαν τα ακρωτήρια αυτών των Θησαυρών, να μην πρόκειται για κάποια τυχαία εικονογραφική επιλογή, αλλά για ένα καθαρά πολεμικό συμβολισμό.¹¹¹⁸ Ωστόσο, όπως δικαίως αντιπροτείνει η Thöne, είναι εξίσου πιθανόν η χρήση της μορφής της Νίκης ως ακρωτηρίου των Θησαυρών να συνδέεται με την κινητικότητα της μορφής και τη δυνατότητα της πτήσης, η οποία εξυπηρετούσε μια χαλαρή αίσθηση, επιθυμητή για τις προσόψεις των οικοδομημάτων. Επιπλέον, η ύπαρξη πολεμικού συμβολισμού στην παρουσία της Νίκης στα μνημεία της πόλης δεν συνδέεται απαραίτητα με τον χαρακτήρα της Νίκης στα νομίσματα, εφόσον είναι γνωστό ότι η θεότητα αποκτά ποικίλους συμβολισμούς και μπορεί κατά περίπτωση να συνδεθεί με

¹¹¹⁷ Hölscher 1974, 80-81.

¹¹¹⁸ Thöne 1999, 21.

οποιαδήποτε μορφή νίκης. Εξάλλου, η Νίκη στα νομίσματα της Ολυμπίας αποτελεί, έως την περίοδο που εγκαταλείπεται οριστικά ως θέμα, μια σταθερή εικονογραφική επιλογή. Δεν απεικονίζεται δηλαδή μόνο σε συγκεκριμένες περιόδους, γεγονός που καθιστά εξαιρετικά αμφίβολη τη σύνδεσή της με μεμονωμένες ιστορικές συγκυρίες. Ταυτόχρονα, οφείλει να επισημανθεί ότι ο τρόπος απεικόνισής της κάθε άλλο παρά πολεμικός θα μπορούσε να χαρακτηριστεί, καθώς κυριαρχούν τα ειρηνικά σύμβολα και στάσεις.

Η Μουστάκα χρησιμοποιεί ένα ακόμα στοιχείο, προκειμένου να ενισχύσει την άποψη ότι η επιλογή της μορφής της Νίκης για την εικονογράφηση των νομισμάτων της Ολυμπίας πρέπει να ικανοποιούσε και κάποια πολιτικά ερείσματα. Αυτό συνίσταται στο γεγονός ότι από το τελευταίο τέταρτο του 5^{ου} αι. π.Χ. εμφανίζεται στα νομίσματα της Ολυμπίας, σε συνδυασμό με τον Δία, μια νέα θεότητα, η Ήρα. Την ίδια εποχή η μορφή της Νίκης εγκαταλείπεται οριστικά από τα νομίσματα. Όπως υποστηρίζει η ερευνήτρια, η προώθηση γυναικείων μορφών στη λατρεία από τα τέλη του 5^{ου} αι. π.Χ. επιβεβαιώνεται και από την ανοικοδόμηση του Μητρώου στο ιερό της Ολυμπίας την ίδια εποχή και πιθανόν συνδέεται με την αλλαγή του πολιτικού σκηνικού, λόγω του Πελοποννησιακού πολέμου και τη διαμάχη Ήλιδας – Σπάρτης. Οι διαφωνίες μεταξύ των δύο πόλεων οδήγησαν το 401 π.Χ. σε πολεμική αντιπαράθεση και στο τελευταίο τέταρτο του 4^{ου} αι. π.Χ. σε κατάληψη του ιερού από τους Αρκάδες. Η υιοθέτηση του νομισματικού τύπου της Ήρας αποτελεί, λοιπόν, σύμφωνα με τη Μουστάκα, ένα είδος παραχώρησης σε πιέσεις των γειτόνων.¹¹¹⁹

Όμως, το γεγονός ότι το νόμισμα στην αρχαία Ελλάδα, όπως άλλωστε και σήμερα, δεν θα μπορούσε να παραμείνει άμοιρο των πολιτικών συγκυριών, δεν αποτελεί επαρκές επιχείρημα για την αμφισβήτηση του ρόλου που εξυπηρετούσε η επιλογή της Νίκης για την εικονογράφηση των νομισμάτων της Ολυμπίας. Ακριβώς το γεγονός ότι η αλλαγή των εικονογραφικών επιλογών δεν μπορεί παρά να σηματοδοτεί μεταβολές στο κοινωνικό ή πολιτικό γίνεσθαι της περιοχής ενδυναμώνει την άποψη της σύνδεσης της μορφής με τους αθλητικούς αγώνες. Ο συμβολισμός της θεότητας, λοιπόν, σαφέστατα συνδέεται με τον κυρίαρχο χαρακτήρα της περιοχής, η οποία μέσω της διοργάνωσης των Ολυμπιακών αγώνων αποτέλεσε – κυρίως μέχρι την έναρξη του Πελοποννησιακού πολέμου – φορέα της εθνικής συνείδησης των Ελλήνων, αλλά και της μεταξύ τους ειρηνικής συνύπαρξης.

¹¹¹⁹ Μουστάκα 1992, 42.

Όταν ο χαρακτήρας αυτός αλλοιώθηκε, η συγκεκριμένη επιλογή έπαψε να εξυπηρετεί τις συμβολικές που εκφράζονταν μέσω του νομίσματος και αντικαταστάθηκε.

Σχετικά με μεμονωμένους τύπους της μορφής της Νίκης στα νομίσματα της Ολυμπίας και τον συμβολισμό τους, ποικιλία προτάσεων έχει διατυπωθεί από τους ερευνητές. Όσον αφορά στα νομίσματα με τον τύπο της καθιστής Νίκης που στέφει λεοντοκεφαλή-κρήνη (440-430 π.Χ.), ο Jongkees υποστήριξε ότι πιθανότατα έχουν ένα χαρακτήρα αναμνηστικό και συνδέονται με την ανοικοδόμηση των λουτρών στην αρχαία Ολυμπία, η οποία έλαβε χώρα προς τα μέσα του 5^{ου} αι. π.Χ.¹¹²⁰ Η ερμηνεία αυτή φαίνεται πειστική.¹¹²¹ Είναι αλήθεια ότι παρόμοιες απεικονίσεις σε νομίσματα πόλεων, οι οποίες επέλεξαν να μνημονεύσουν με αυτόν τον τρόπο τις κρήνες τους, δεν είναι σπάνιες στην ελληνική νομισματοκοπία, ενώ οι γυναικείες μορφές που εικονίζονται σε αυτά συνήθως συνδέονται με τοπικές Νύμφες των υδάτων. Έτσι, παράλληλες παραστάσεις συναντάμε σε νομίσματα της Τέρινας του 420 π.Χ., όπου χαράσσεται φτερωτή Νύμφη-Νίκη που γεμίζει υδρία από κρήνη με λεοντοκεφαλή,¹¹²² αλλά και σε νομίσματα της Λάρισας με την ομώνυμη Νύμφη (450 π.Χ.).¹¹²³ Απεικονίσεις κρηνών είναι γνωστές από νομίσματα των Φερών,¹¹²⁴ αλλά και της Ιμέρας, τα οποία χρονολογούνται γύρω στο 455-440 π.Χ.¹¹²⁵ Στην τελευταία παράσταση εικονίζεται η Νύμφη Ιμέρα να σπένδει σε βωμό, ενώ στο πλάι της ένας Σιληνός βρέχεται από κρήνη με λεοντοκεφαλή. Μια ενδιαφέρουσα παραλλαγή αυτού του τύπου παριστάνει στην οπίσθια όψη τη Νύμφη Ιμέρα, ενώ στην εμπρόσθια απεικονίζεται συνωρίδα με το όνομα του Πέλοπα στο πάνω μέρος. Πιθανότατα, λοιπόν, η παράσταση παράλληλα συνδέεται και με την Ολυμπιακή νίκη του Εργοτέλη της Ιμέρας, το 464 π.Χ.¹¹²⁶ Οι παραστάσεις στέψης πηγών από γυναικείες μορφές είναι συνήθεις και σε άλλες μορφές τέχνης και ειδικά στις υδρίες της αττικής μελανόμορφης αγγειογραφίας,¹¹²⁷ οι περισσότερες από τις οποίες χρονολογούνται

¹¹²⁰ Jongkees 1968, 51-63, 53-56.

¹¹²¹ Βλ. και την άποψη του Lacroix (1974, 15-16), ο οποίος θεωρεί ότι οι μορφές στα νομίσματα απεικονίζουν τις Νύμφες οι οποίες είχαν τον βωμό τους δίπλα στο ιερό δέντρο ελιάς της Άλιτιδος, ή έστω η μορφή της Νίκης συνδέεται με αυτές.

¹¹²² Imhoof-Blumer 1908, 21-22 και 25, αρ. 51 και πίν. 2, αρ. 13· Holloway και Jenkins 1983, αρ. 38. Βλ. κεφάλαιο V. 2.1, σελ. 231.

¹¹²³ BMC (Thessaly to Aetolia), 25, αρ. 15 και πίν. 4, αρ. 11· Liampi 1992, 213 και αρ. 9.

¹¹²⁴ BMC (Thessaly to Aetolia) 46, αρ. 1 και πίν. 10, αρ. 1.

¹¹²⁵ BMC (Sicily), 79, αρ. 34· SNG Ashmolean 1764· Imhoof-Blumer 1908, 32, αρ. 70 και πίν. 2, αρ. 28.

¹¹²⁶ Βλ. κεφάλαιο V. 1.8, σελ. 190-92.

¹¹²⁷ Jongkees 1968, 55.

γύρω στο 520 π.Χ., εποχή κατά την οποία χτίστηκε η γνωστή εννεάκρουνος (Καλλιρρόη).¹¹²⁸

Ο περίφημος τύπος της Νίκης που εικονίζεται καθιστή να κρατά με το ένα χέρι το κατεβασμένο κεφάλι της και με το άλλο τον κότινο (περίπου 432 π.Χ., 87^η Ολυμπιάδα) ερμηνεύτηκε από τον Gabrici¹¹²⁹ ως Νίκη που ετοιμάζεται να στεφανώσει τον τάφο του Πέλοπα, καθώς σύμφωνα με τις μαρτυρίες των αρχαίων συγγραφέων οι Ολυμπιακοί αγώνες ήταν αναμνηστικοί της μνήμης ενός νεκρού ήρωα.¹¹³⁰ Αυτός ο ήρωας, σύμφωνα με τον Gabrici, ήταν ο Πέλοπας,¹¹³¹ ο τάφος του οποίου βρισκόταν στο εσωτερικό του ιερού της Άλτιδος και σε αυτόν απέδιδαν τιμές οι αθλητές που επιθυμούσαν μια νίκη στους αγώνες. Η Νίκη, σε αρκετές περιπτώσεις αθλητικών συμφραζομένων, απεικονίζεται στην αγγειογραφία σε παραστάσεις προσφοράς σε βωμό, κρατώντας διάφορα σύμβολα, στεφάνι ή ταινία, όπως στο εσωτερικό κύλικας του 470 π.Χ. όπου παριστάνονται δύο Νίκες με μακριές ταινίες να ίπτανται προς νεαρό αθλητή, ο οποίος στέκεται σε βωμό.¹¹³² Η απεικόνιση βωμών σε νικητήριες παραστάσεις μπορεί να παραπέμπει, λοιπόν, σε επινίκιες θυσίες ή απλώς να υποδηλώνει τον αγωνιστικό ή ιερό χώρο στον οποίο διαδραματίζεται η σκηνή. Με αυτόν τον τρόπο η Νίκη, αφενός προβάλλει τη νίκη του αθλητή και εκφράζει τον αγωνιστικό θρίαμβο και αφετέρου πληροφορεί τους θεούς για τη νίκη αυτή.¹¹³³ Ο Πανσανίας (5.14.8) αναφέρει στην Ολυμπία βωμό του Δία Καθάρσιου και της Νίκης, όμως, δυστυχώς, δεν καθορίζεται η εποχή που ξεκίνησε η λατρεία. Ο Bernert υποστήριξε ότι είναι πιθανόν να ανήκει στην ίδια εποχή με τα νομίσματα, αποτελώντας ένδειξη ότι η Νίκη λατρευόταν στην Ήλιδα ως μια αυτόνομη θεότητα. Σύμφωνα με τον ερευνητή, ενισχυτικά δρα ο νομισματικός τύπος της Νίκης με σκήπτρο, ο οποίος υποδηλώνει μια υψηλή θεότητα.¹¹³⁴ Ωστόσο, η πιο πρόιμη λατρεία της Νίκης που μας παραδίδεται με βεβαιότητα χρονολογείται μετά τα μέσα του 4^{ου} αι. π.Χ.¹¹³⁵ Ως εκ τούτου, ο ισχυρισμός του ερευνητή δεν μπορεί, χωρίς άλλα τεκμήρια, να αποδειχθεί με ασφάλεια.

¹¹²⁸ Larson 2001, 127-28.

¹¹²⁹ Gabrici 1958, 201-208, ιδιαίτερα 201.

¹¹³⁰ Robinson 1955, 32-55.

¹¹³¹ Για μια διαφορετική άποψη σχετικά με την ταυτότητα του ήρωα, βλ. Mallwitz 1988, 79-109, ιδιαίτερα 103.

¹¹³² ARV² 407, 16. Για ανάλογες παραστάσεις, βλ. Κεφαλίδου 1996, 85-89.

¹¹³³ Thöne 1999, 43.

¹¹³⁴ Bernert 1936, στ. 294.

¹¹³⁵ Βλ. κεφάλαιο III, σελ. 48.

Οι Bellinger-Berlincourt θεωρούν τη στάση αυτή της Νίκης ως συμβολική των δυσάρεστων αισθημάτων που κυριαρχούσαν στην Ελλάδα κατά την έναρξη του Πελοποννησιακού πολέμου, βλέπουν λοιπόν μια Νίκη «θρηνούσα».¹¹³⁶ Ο Jongkees¹¹³⁷ προχώρησε περαιτέρω τον συλλογισμό αυτό και ισχυρίστηκε ότι το νόμισμα πρέπει να κόπηκε για την 87^η Ολυμπιάδα, καθώς καθρεφτίζει την ολοένα και περισσότερο ανησυχητική κατάσταση, η οποία είχε προκληθεί λόγω της επανάστασης της Ποτίδαιας, με τη βοήθεια των συμμάχων της Σπαρτιατών και Κορινθίων, εναντίον της Αθήνας, τον Ιούλιο του 432 π.Χ. Στο συμπέρασμα αυτό καταλήγει μετά από σύγκριση του τύπου της Νίκης με την παράσταση σε σκύφο του ζωγράφου της Πηνελόπης στην Οξφόρδη,¹¹³⁸ ο οποίος χρονολογείται σχεδόν την ίδια περίοδο με αυτή που κόπηκε το νόμισμα. Στον σκύφο εικονίζονται δύο αθλητές να παλεύουν, ανάμεσα σε δύο φτερωτές μορφές. Η μία από αυτές εικονίζεται να θρηνεί, στην ίδια στάση με τη Νίκη του νομίσματος, για τον ηττημένο αθλητή και η άλλη αποδίδεται με ανοιχτά χέρια έτοιμη να αγκαλιάσει τον νικητή. Όπως αναφέρει ο Jongkees οι μορφές αυτές δεν είναι Νίκες, αλλά οι προσωπικές Τύχες (*Τύχαι, Δαίμονες*) των αθλητών, η μια εκ των οποίων προβλέπει τη νίκη, ενώ η άλλη αναμένει με άγχος την ήττα. Συμπεραίνει, λοιπόν, ότι η στάση αυτή δεν δηλώνει μόνο θρήνο ή λύπη για κάτι που έχει συντελεστεί, αλλά και άγχος για κάτι που αναμένεται να συμβεί. Ο Jongkees θεωρεί, παράλληλα, ότι το νόμισμα αυτό, καθώς και εκείνο το οποίο παριστά Νίκη καθισμένη σε βάση κρατώντας σκήπτρο (452-432 π.Χ.), χαραχτήκαν από έναν από τους καλλιτέχνες οι οποίοι ήρθαν μαζί με τον Φειδία για να δημιουργήσουν το χρυσελεφάντινο άγαλμα του Δία, μάλλον, όμως, η τεχνοτροπία θυμίζει περισσότερο παλαιότερα γλυπτά του ναού.

Αντίθετα, ο Seltman υποστήριξε, πως μια μελαγχολική Νίκη δεν ταιριάζει με το εορταστικό χαρακτήρα των νομισμάτων και κατέληξε ότι μάλλον πρόκειται για μια «σκεπτόμενη» Νίκη.¹¹³⁹ Ο Lacroix αποδέχτηκε τη σκέψη αυτή, θεωρώντας ότι οι τύποι των νομισμάτων των ελληνικών πόλεων επιλέγονταν για να υμνήσουν τη δόξα μιας πόλης και όχι για να ανακοινώσουν τα δεινά ενός πολιτικού γεγονότος.¹¹⁴⁰ Θεωρεί ότι το μοτίβο αυτό είναι αρκετά σύνηθες στην τέχνη του β' τετάρτου του 5^{ου} αι. π.Χ., ιδιαίτερα στις απεικονίσεις της Πηνελόπης. Υποστηρίζει, ωστόσο, ότι δεν

¹¹³⁶ Bellinger και Berlincourt 1962, 6.

¹¹³⁷ Jongkees 1968, 59-61.

¹¹³⁸ Oxford CVA 1, πίν. 46, αρ. 8-9.

¹¹³⁹ Seltman 1921, 36.

¹¹⁴⁰ Lacroix 1974, 16-21.

δηλώνει μια πένθιμη στάση, αλλά μάλλον μια στάση αναμονής και περισυλλογής. Συσχετίζει, επίσης, τη μορφή της Νίκης με την ανάλογη στάση της Αθηνάς στο ανάγλυφο από την Ακρόπολη,¹¹⁴¹ η οποία ερμηνεύτηκε από τον Chamoux¹¹⁴² ως «σκεπτική». Όπως αναφέρει ο τελευταίος, η Αθηνά, καθισμένη μπροστά από έναν πεσσίσκο, ο οποίος σημάδευε στο στάδιο το σημείο της έναρξης και του τερματισμού του αγώνα, είναι προσηλωμένη στο αντικείμενο της, τον αγώνα, στοχαστική για τις αιφνίδιες αλλαγές και τις αβεβαιότητες του επόμενου. Ταυτόχρονα, με τη στάση της αυτή, υποδηλώνει ότι αποφεύγει να μαρτυρήσει κάτι που η ίδια ως θεά γνωρίζει πολύ καλά, το αποτέλεσμα δηλαδή του αγώνα. Κατ' αναλογία, και η Νίκη των νομισμάτων της Ολυμπίας, σύμφωνα με τον Lacroix, πρέπει να ερμηνευτεί, ως μια μορφή που υποδηλώνει με τη στάση της αναμονή, σκεπτικισμό, αλλά και σοβαρότητα για το αποτέλεσμα του αθλητικού αγώνα, ερμηνεία αρκετά πειστική, σύμφωνα με τα μέχρι τώρα δεδομένα.

Η Thöne,¹¹⁴³ η οποία συμφωνεί με τη σύνδεση της εμφάνισης της Νίκης στα νομίσματα με τους αθλητικούς αγώνες της Ολυμπίας, πιστεύει ότι στον τύπο της «σκεπτόμενης» Νίκης εκφράζεται το βασικό γνώρισμα της ελληνικής αγωνιστικής σκέψης. Η πληθώρα παραστάσεων της Νίκης στην αττική τέχνη από τις αρχές του 5^{ου} αι. π.Χ., όπως η ίδια αναφέρει, οφείλεται στη νέα δημοκρατική σκέψη των Ελλήνων, της οποίας βασικό αξίωμα ήταν η επιδίωξη του ατόμου για αναγνώριση στην κοινότητα. Η νίκη στον αγώνα αναδεικνύει την αρετή του ατόμου, καθώς από τότε που η αξία του δεν στηριζόταν στην καταγωγή του, έπρεπε να αγωνιστεί για να την κατακτήσει. Αντιφέγγισμα αυτής της εμπειρίας αποτελεί, σύμφωνα με την Thöne, η αποτύπωση της σκεπτόμενης Νίκης.

Βάσει των ανωτέρω αναλύσεων των ερευνητών σχετικά με τον συμβολισμό της μορφής της Νίκης, όπως αυτή απεικονίζεται στα νομίσματα της Ολυμπίας, είναι δόκιμο να υποστηριχθεί, σύμφωνα με την άποψή μου, ότι η φύση της μορφής της θεότητας σαφέστατα συνδέεται καταρχήν με τα αθλητικά συμφραζόμενα της περιοχής. Το γεγονός ότι ο χαρακτήρας της Νίκης δεν είναι μονοσήμαντος, αλλά κατά περίπτωση μπορεί να αποκτήσει και πολεμικό συμβολισμό – ακόμα και στα μνημεία της ίδιας περιοχής – δεν μπορεί να αποτελέσει ισχυρό έναυσμα για υποθέσεις που δεν επιβεβαιώνονται από τα εικονογραφικά δεδομένα. Έτσι, η σύνδεση του

¹¹⁴¹ Boardman 1985, αρ. 41.

¹¹⁴² Chamoux 1957, 141-59.

¹¹⁴³ Thöne 1999, 85.

τύπου της καθιστής Νίκης με τα αναμενόμενα δεινά του Πελοποννησιακού πολέμου, όσο δελεαστική κι αν φαίνεται, μοιάζει παρακινδυνευμένη. Εξάλλου, δεν μπορεί να παραγνωριστεί το γεγονός ότι το νόμισμα της Ολυμπίας δεν αποτελούσε ένα τυπικό νόμισμα κράτους, αλλά ήταν αυστηρά συνδεδεμένο με το ιερό και τους Ολυμπιακούς αγώνες. Κατά συνέπεια, και οι τύποι που επιλέγονταν για να το κοσμήσουν δεν μπορεί παρά να απηχούν τον έντονο αθλητικό και λατρευτικό χαρακτήρα της περιοχής. Δεν είναι τυχαίο, όπως προαναφέρθηκε, το γεγονός ότι όταν ο χαρακτήρας αυτός άρχισε να φθίνει, με την εγκατάλειψη της ουδετερότητας της Ήλιδας κατά την έναρξη του Πελοποννησιακού πολέμου, η μορφή της Νίκης εγκαταλείπεται ως εικονογραφικός τύπος.

Προσιτή, ωστόσο, μπορεί να θεωρηθεί μια ερμηνεία, η οποία κατά περίπτωση αφήνει ένα περιθώριο συσχετισμού της μορφής της Νίκης με πραγματικά γεγονότα της εποχής, τα οποία, όμως, περισσότερο έχουν ως στόχο την ανάδειξη της περιοχής και όχι συγκεκριμένα πολιτικά δρώμενα. Ήδη σχολιάσαμε τον τύπο της Νίκης που στέφει υδρορροή, ο οποίος μπορεί κάλλιστα να επιλέχθηκε ως αναμνηστικός της ανοικοδόμησης των λουτρών στην περιοχή.

Επιπλέον, οφείλει να επισημανθεί και μια τελευταία ενδιαφέρουσα παράμετρος, εμφανής στον τρόπο που χαράσσεται η μορφή της θεότητας στα νομίσματα της Ολυμπίας. Αφορά στην επιλογή των αρχών να αποδώσουν τη συλλογικότητα της έννοιας της αγωνιστικής νίκης, τη νίκη δηλαδή η οποία είναι έτοιμη να προσφερθεί σε όποιον αθλητή θα αποδειχθεί ικανότερος. Η Νίκη με όλες τις στάσεις της μιλά για τον δυνάμει νικητή του αγώνα, οποιοσδήποτε κι αν είναι αυτός, πάντα έτοιμη να του προσφέρει το ένδοξο στεφάνι της νίκης για να τον τιμήσει ή συμεριζόμενη την αγωνία του για το αποτέλεσμα. Στην επιλογή αυτή για τη συμβολική απόδοση της έννοιας «νίκη» θα μπορούσαμε να αντιπαραβάλλουμε, για παράδειγμα, τα νομίσματα των Συρακουσών με το γνωστό θέμα της Νίκης που ίπταται πάνω από άρμα, στέφοντας τα άλογα ή τον αρματηλάτη. Εδώ, η σημασία της Νίκης είναι πιο περιορισμένη, καθώς δοξάζει την ατομικότητα, δηλαδή μια συγκεκριμένη νίκη, αυτή των αρμάτων από τις Συρακούσες και συγκεκριμένα του τυράννου Γέλωνα.¹¹⁴⁴

¹¹⁴⁴ Βλ. κεφάλαιο V. 1.1, σελ. 74-78.

V. 3.2.α ΜΕΘΥΛΙΟ

ΤΥΠΟΙ ΝΟΜΙΣΜΑΤΩΝ

Αργυροί οβολοί, 400/350 π.Χ.

Η ΝΙΚΗ ΙΠΤΑΤΑΙ ΚΡΑΤΩΝΤΑΣ ΤΑΙΝΙΑ

1. Ε. Νίκη ίπταται αρ. Με το αρ. προτεταμένο και λυγισμένο χέρι κρατά το ένα άκρο ταινίας και με το δ., κατεβασμένο χαμηλότερα, το άλλο άκρο. Κάτω αρ. ΕΥΡ.

Ο. ΜΕΘΥΛΙΕΩΝ. Γυμνός πολεμιστής με κορινθιακό κράνος αμύνεται αρ., κρατώντας ασπίδα στο αρ. και δόρυ στο δ. χέρι.

Baldwin-Brett 1955, αρ. 909

Χάλκινα, 4^{ος} αι. π.Χ.

Η ΝΙΚΗ ΙΣΤΑΤΑΙ ΚΡΑΤΩΝΤΑΣ ΣΤΕΦΑΝΙ

2. Ε. Ανδρική κεφαλή αρ. Στικτός κύκλος.

Ο. ΜΕΘΥΛΙΕΩΝ. Ιστάμενη Νίκη αρ., κρατά στεφάνι στο ανασηκωμένο δ. χέρι.

Rogers 1932, αρ. 403

ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΝΟΜΙΣΜΑΤΟΚΟΠΙΑ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ

Το Μεθύλιο βρισκόταν στη θεσσαλική περιοχή της Θεσσαλιώτιδας.¹¹⁴⁵ Η ακριβής του θέση εντοπίζεται στο σημερινό χωριό της Μυρίνης, κοντά στον Πρόδρομο Καρδίτσας.¹¹⁴⁶ Η μόνη πηγή που τεκμηριώνει την ύπαρξη της πόλης κατά τους κλασικούς χρόνους είναι τα νομίσματα που εξέδωσε στο όνομά της, τον 5^ο και 4^ο αι. π.Χ. Στον 5^ο αι. π.Χ. ανήκει πιθανότατα μια δραχμή, που υπακούει στον αιγινιτικό σταθμητικό κανόνα και στον 4^ο αι. π.Χ. οβολοί και χάλκινες κοπές, με ποικιλία εικονογραφικών τύπων.¹¹⁴⁷

ΤΕΧΝΟΤΡΟΠΙΑ

Η Νίκη απεικονίζεται στους οβολούς του Μεθυλίου, ιπτάμενη, με τον κορμό και τα φτερά κατενώπιον και το υπόλοιπο σώμα κατά τομή. Φορά αχειρίδωτο, ποδήρη χιτώνα και πέπλο, δεμένο σφιχτά στη μέση με ζωστήρα. Κρατά στα δύο της χέρια τις άκρες μιας ταινίας, εικονογραφικό εύρημα που ήταν ήδη γνωστό στη νομισματική τέχνη από τις αναπαραστάσεις της Νίκης στους στατήρες της Ολυμπίας (452-432 π.Χ.).¹¹⁴⁸ Συγγενής τεχνοτροπικά με τους οβολούς του Μεθυλίου είναι η απεικόνιση ιπτάμενης Νίκης σε πελίκη από τη Ρόδο,¹¹⁴⁹ τόσο στον τρόπο που η θεότητα κρατά την ταινία, όσο και στη στάση του σώματος, με την κεφαλή και τα κάτω άκρα κατά τομή και τον κορμό και τα φτερά, που χαράσσονται ευρέως ανοιχτά, κατενώπιον. Ανάλογες ομοιότητες διακρίνουμε και σε αθηναϊκή πελίκη, χρονολογημένη το 430-410 π.Χ.¹¹⁵⁰

Δυστυχώς, η κακή διατήρηση των λιγοστών νομισμάτων που σώζονται δεν επιτρέπει μια λεπτομερή ανάλυση και ασφαλή συμπεράσματα, σχετικά με την τεχνοτροπία τους. Ωστόσο, θεωρώ ότι η έμπνευση των χαρακτών των νομισμάτων του Μεθυλίου, πηγάζει από κοπές της Σικελίας. Παρατηρώντας τις δραχμές και τις λίτρες της Καμάρινας που απεικονίζουν ιπτάμενη Νίκη να κρατά κηρύκειο και ταινία,

¹¹⁴⁵ Helly 1995, 165 και 229-30.

¹¹⁴⁶ Intzesiloglou 2000, 177-92· *ACGP* 697, λ. *Methyilion*.

¹¹⁴⁷ Heyman 1970, 115-17.

¹¹⁴⁸ Βλ. κεφάλαιο V. 3.1.α, αρ. 5.

¹¹⁴⁹ *ARV*² 486, 41.

¹¹⁵⁰ *ARV*² 1123, 1.

διαπιστώνουμε ότι τα νομίσματα του Μεθυλίου αποτελούν, αν όχι πανομοιότυπα αντίγραφα, τουλάχιστον πολύ καλές απομιμήσεις των εν λόγω απεικονίσεων.¹¹⁵¹

Είναι γνωστό ότι οι ξεχωριστές δημιουργίες των χαρακτών της Μεγάλης Ελλάδας επηρέασαν την καλλιτεχνική εξέλιξη των νομισμάτων, τόσο του ελλαδικού χώρου, όσο και της Μικράς Ασίας, ήδη από τα τέλη του 6^{ου} αι. π.Χ. Η συμβολή των εν λόγω νομισμάτων στη μετέπειτα εξέλιξη της σφραγιστικής τέχνης ήταν πολύ σημαντική, γεγονός που αποδεικνύεται από τις πολλές απομιμήσεις που ακολούθησαν. Παρόλο που τα νομίσματα αυτά δεν απαντούσαν συχνά στις καθημερινές συναλλαγές στον ελλαδικό χώρο, καθώς η διείσδυσή τους οφείλονταν κυρίως σε επιστρέφοντες μισθοφόρους ή στα μέλη διαφόρων διπλωματικών, ή εμπορικών αντιπροσωπειών, εντούτοις κατόρθωσαν να επιβληθούν με την απaráμιλλη τέχνη τους. Η επίδραση των καλλιτεχνών της Μεγάλης Ελλάδας, ήταν διάχυτη σε πολλές κοπές, που θεωρούνται, ορισμένες φορές, πιστά αντίγραφα των αριστουργημάτων, ιδιαίτερα της σικελικής τέχνης του τέλους του 5^{ου} και των αρχών του 4^{ου} αι. π.Χ. Τα θεσσαλικά νομίσματα αποδεικνύουν ότι η συγκεκριμένη περιοχή ήταν ιδιαίτερα πρόθυμη να δεχτεί τις νέες μορφές της τέχνης που έρχονταν από τις δυτικές αποικίες και οι Θεσσαλοί έκαναν κάθε δυνατή προσπάθεια για να πλησιάσουν τα αρχέτυπα.¹¹⁵² Στη διάδοση των νέων μορφών τέχνης συντέλεσε κατά πολύ και το γεγονός ότι οι Θεσσαλοί, των οποίων το ιππικό ήταν ευρύτατα γνωστό, έπαιρναν μέρος σε εκστρατείες, που τους επέτρεπαν να έρθουν σε επαφή με άλλους πολιτισμούς και να γίνουν φορείς νέων προσανατολισμών στην πατρίδα τους.¹¹⁵³

Όσον αφορά στις χαλκές κοπές του Μεθυλίου, χρονολογημένες από τον Rogers στον 4^ο αι. π.Χ.,¹¹⁵⁴ η φθορά, αλλά και η σπάνις τους δεν διευκολύνουν και σε αυτή την περίπτωση μια επαρκή τεχνολογική ανάλυση. Η Νίκη απεικονίζεται ιστάμενη, κρατώντας στεφάνι με το δεξί χέρι και ανασηκώνοντας το χιτώνα της με το αριστερό, σε μια στάση γνωστή ήδη από την εικονογραφία της Νίκης στα νομίσματα

¹¹⁵¹ Βλ. κεφάλαιο V. 1.6, αρ. 3 και 5.

¹¹⁵² Σύγκρινε, για παράδειγμα, την κεφαλή του Δία στα χαλκά νομίσματα των Αινιάνων, της Υπάτης, των Γοννέων, της Άλου και της Μελιταίας (μέσα περίπου 4^{ου} αι. π.Χ.) με την αντίστοιχη στα σύγχρονα νομίσματα του Μεταποντίου (Λιάμπη 1993, 42-43 και 49· 1994, 328). Επίσης, τις απεικονίσεις της κεφαλής της Νύμφης Λάρισας στις κοπές της ομώνυμης πόλης (Herrmann 1924-1925, 50· Liampi 1992, 216) και της Νύμφης Υπέρειας στα δίδραχμα των Φερών (380-370 π.Χ.) με την Αρέθουσα στα σχεδόν σύγχρονα δεκάδραχμα των Συρακουσών (Kraay 1976, 118), αλλά και την καθήμενη Νύμφη Λάρισα με την επίσης καθήμενη μορφή της Νίκης στην Τέρινα (Liampi 1992, 215). Τέλος, την κεφαλή της Αθηνάς στα ημίδραχμα της Φαρσάλου με εκείνη στους σύγχρονους στατήρες των Θουρίων και της Ηράκλειας (Lanva 2001, 38-39).

¹¹⁵³ Για την επιρροή των ελληνικών αποικιών της Δύσης στην εικονογραφία των νομισμάτων της κυρίως Ελλάδας και της Ανατολής, βλ. γενικά Οικονομίδου 1986, 113-27.

¹¹⁵⁴ Rogers 1932, 131-32.

της Κυζίκου (500-480 π.Χ.), της Ολυμπίας (468-452 π.Χ.), της Κατάνης (461-450 π.Χ.) και της Τέρινας (420-400 π.Χ.).¹¹⁵⁵ Η σύγκριση των νομισμάτων με ανάλογες παραστάσεις Νίκης σε άλλα θεσσαλικά νομισματοκοπεία καθιστά, κατά τη γνώμη μου, πιθανότερη τη χρονολόγησή τους κατά τους ελληνιστικούς χρόνους.¹¹⁵⁶

ΣΥΜΒΟΛΙΣΜΟΣ

Οι οβολοί που απεικονίζουν τη μορφή της ιστάμενης Νίκης να κρατά ταινία χρονολογούνται από την Baldwin-Brett, αλλά και τον Heyman στην περίοδο 400-350 π.Χ.¹¹⁵⁷ Η σπάνις των εν λόγω νομισμάτων δεν επιτρέπει την ακριβέστερη χρονολόγησή τους, καθώς το μόνο κριτήριο για την κατάταξή τους είναι η τεχνοτροπία.

Η αποτύπωση της μορφής της Νίκης στα νομίσματα του Μεθυλίου δεν μπορεί παρά να εγείρει εύλογα ερωτηματικά, κυρίως διότι στους αρχαϊκούς και κλασικούς χρόνους η απεικόνιση της θεότητας, παρότι ήταν εξαιρετικά δημοφιλής στα νομίσματα της Μεγάλης Ελλάδος και σε μικρότερο βαθμό και της Ανατολής, για την Κυρίως Ελλάδα αποτελεί ένα θέμα σπάνιο. Για την ακρίβεια, η μορφή της Νίκης υιοθετείται ως κύριο θέμα μόνο στα νομίσματα της Ολυμπίας, στο χέρι του Απόλλωνα σε κοπές των Αβδήρων και, στο πλαίσιο της αναπαράστασης της Αθηνάς Νικηφόρου, στην Υπάτη. Ωστόσο, η εμφάνισή της στη Θεσσαλία δεν είναι δυσερμήνευτη, αν αναλογιστεί κανείς τις επιρροές της περιοχής από τη χαρακτηριστική τέχνη της Σικελίας και της Κ. Ιταλίας. Η τεχνοτροπία δε του νομίσματος, ενισχύει περισσότερο την υπόθεση ότι, είτε χαρακτες της Καμάρινας εργάστηκαν κατά την εν λόγω περίοδο στο Μεθύλιο, είτε οι κάτοικοι της πόλης ήρθαν σε επαφή, μέσω του εμπορίου ή των μισθοφόρων, με τα εν λόγω νομίσματα, επιλέγοντας να τα μιμηθούν. Όπως δίκαια παρατήρησε ο Martin, στα περισσότερα θεσσαλικά νομισματοκοπεία, ιδιαίτερα σε αυτό της Λάρισας, μπορούμε να διακρίνουμε μια έντονη ανάγκη για την

¹¹⁵⁵ Βλ. κεφάλαιο V. 4.1.α, αρ. 1, V. 3.1.α, αρ. 2, V. 1.4, σελ. 118 και V. 2.1, αρ. 10. Όσον αφορά στις υπόλοιπες μορφές τέχνης, η κίνηση αυτή ήταν περισσότερο προσφιλή στους αρχαϊκούς χρόνους, σε συνδυασμό με την στάση του «έν γούνασιν δρόμου» (βλ. για παράδειγμα, Moustaka 1992, αρ. 14, 41, 46-48). Βλ. επίσης κεφάλαιο II. 1.1, σελ. 28 και II. 1.2-4, σελ. 29-31.

¹¹⁵⁶ Σύγκρινε για παράδειγμα τη Νίκη στις κοπές του Μεθυλίου με την ομόλογη παράσταση στα χάλκινα νομίσματα της Πέλινας (Rogers 1932, αρ. 436· Moustaka 1992, αρ. 44, 197-146 π.Χ.) και την ανδρική κεφαλή στην εμπρόσθια όψη των εν λόγω νομισμάτων του Μεθυλίου με την κεφαλή του Απόλλωνα στις χαλκές κοπές των Μαγνητών (Rogers 1932, αρ. 326· Moustaka 1992, αρ. 66, 197-146 π.Χ.).

¹¹⁵⁷ Βλ. Baldwin-Brett 1955, 122 και Heyman 1970, 121-22, αντίστοιχα.

παρακολούθηση της «τελευταίας λέξης της μόδας» στην τέχνη της νομισματικής. Ο ερευνητής καταλήγει ότι αυτή η τάση, ήτοι αισθητικοί και όχι πολιτικοί λόγοι, αποτέλεσε το κίνητρο που συχνά υπαγόρευε έντονες αλλαγές στην εικονογραφία των νομισμάτων τους.¹¹⁵⁸

Ο Heyman, ο οποίος μελέτησε την εικονογραφία των νομισμάτων του Μεθυλίου, πρότεινε τον άμεσο συσχετισμό των μορφών της εμπρόσθιας και της οπίσθιας όψης. Όπως παρατηρεί, ο πολεμιστής έχει τη στάση του αμυνόμενου και όχι του επιτιθέμενου, ενώ κοιτά προς τα αριστερά, θέση που σε γενικές γραμμές στα αρχαία μνημεία υποδηλώνει τον ηττημένο. Θεωρεί, λοιπόν, ότι η Νίκη τιμά έναν ήρωα, ή πολεμιστή που πληγώθηκε ή σκοτώθηκε σε μάχη, της οποίας το αποτέλεσμα ήταν τελικά νικηφόρο.¹¹⁵⁹ Η εν λόγω υπόθεση μοιάζει αρκετά πειστική, ιδιαίτερα αν αναλογιστούμε τα νομίσματα, που μετά το 479 π.Χ. εξέδωσαν θεσσαλικές πόλεις, με επικεφαλής τη Λάρισα, στα οποία οι δύο όψεις συγκροτούν μια ενιαία σκηνή, αναπαριστώντας τα ταυροκαθάψια. Στην εμπρόσθια όψη των νομισμάτων απεικονίζεται νεαρή ανδρική μορφή με πέτασο, πιθανότατα ο Θεσσαλός, κρατώντας ταύρο από τα κέρατα, ενώ στην οπίσθια ο ίππος, από τον οποίο η μορφή έχει μόλις ξεπεζέψει, καλπάζει με ελεύθερα τα χαλινάρια.¹¹⁶⁰ Ενισχυτικό είναι επίσης το γεγονός ότι η Νίκη στα νομίσματα του Μεθυλίου κρατά ταινία, δεν εμφανίζεται δηλαδή προκειμένου να προσφέρει τη βοήθειά της, αλλά επισημαίνει την ολοκληρωμένη επιτυχία στον αγώνα.¹¹⁶¹ Η ταινία, σε αντίθεση με το στεφάνι και το κλαδί φοίνικα, είχε ένα περισσότερο προσωπικό χαρακτήρα και δινόταν στον νικητή ως έπαθλο ή δενόταν στο μέτωπο, ή σε άλλα σημεία του σώματος.¹¹⁶² Τέλος, η απεικόνιση της Νίκης στο πλευρό ενός πολεμιστή, καίτοι δεν αποτελεί ένα ιδιαίτερα δημοφιλές θέμα (με εξαίρεση τις σκηνές θυσίας ή σπονδής), εντούτοις δεν είναι σπάνια στην τέχνη των κλασικών χρόνων.¹¹⁶³

Η απουσία γραπτών πηγών σε σχέση με την ιστορία του Μεθυλίου καθιστά την προσπάθεια για ταύτιση της μορφής στην οπίσθια όψη εξαιρετικά δυσχερή.

¹¹⁵⁸ Martin 1985, 38-39. Ωστόσο, θεωρώ ότι πιθανότερο είναι η επιλογή των νομισματικών τύπων να προέκυπτε συχνότερα από συνδυασμό των δύο παραμέτρων, ήτοι πολιτικής και αισθητικής. Για την εξέλιξη και τις αντιγραφές του τύπου της μετωπικής κεφαλής των νομισμάτων των Συρακουσών, βλ. Erhart 1979, 181-87 και 241-43.

¹¹⁵⁹ Heyman 1970, 122.

¹¹⁶⁰ Herrmann 1924-1925, 18-36· Liampi 1996, 125.

¹¹⁶¹ Thöne 1999, 95. Γενικά για τις αναπαραστάσεις της Νίκης με ταινία, *idem*, 94-96.

¹¹⁶² Blech 1982, 113-14.

¹¹⁶³ Thöne 1999, 30-32 και 94.

Ωστόσο, ο ερευνητής προτείνει την ταύτιση με τον Αχιλλέα,¹¹⁶⁴ ο οποίος λατρευόταν στη Φάρσαλο, πρωτεύουσα της ομηρικής Φθίας, τόπου καταγωγής του Αχιλλέα.¹¹⁶⁵ Ο Αχιλλέας απεικονίστηκε έφιππος στα χάλκινα νομίσματα της πόλης, την περίοδο 424-405/404 π.Χ.¹¹⁶⁶ Το Μεθύλιο, σε απόσταση μόλις 35 χιλ. από τη Φάρσαλο, θα πρέπει να δεχόταν τις επιρροές της μεγάλης αυτής πολιτικής δύναμης και πρωτεύουσας της Φθιώτιδας, με την οποία, ασφαλώς, και για οικονομικούς λόγους είχε συμφέροντα να διατηρεί φιλικές σχέσεις.

Φυσικά δεν μπορεί να αποκλειστεί η πιθανότητα να αποτελούν τα εν λόγω νομίσματα μνεία σε μια ιστορική νίκη. Ωστόσο, στην πολυτάραχη ιστορία της Θεσσαλίας κατά τον 4^ο αι. π.Χ., οι συμμαχίες ήταν περίπλοκες και με έντονες ιδιαιτερότητες, καθώς τα ατομικά συμφέροντα της κάθε πόλης ήταν εκείνα που υπαγόρευαν τις πολιτικές σχέσεις. Θα ήταν λοιπόν παρακινδυνευμένο, ελλείψει επαρκών στοιχείων, να μιλήσουμε με βεβαιότητα για το γεγονός το οποίο το νόμισμα αποπειράται να μνημονεύσει. Παρόλα αυτά, ελκυστική μοιάζει η υπόθεση του Heyman να αποτελούν τα νομίσματα αναφορά και φόρο τιμής στον Θηβαίο Πελοπίδα,¹¹⁶⁷ ο οποίος έπεσε ηρωικά στο πεδίο της μάχης στη θέση Κυνός Κεφαλές το 364 π.Χ., όταν οι Θηβαίοι και Θεσσαλοί σύμμαχοι κέρδισαν τη μάχη εναντίον του τυράννου των Φερών, Αλεξάνδρου (Πλούτ., *Πελ.* 31.2-4, 32.1-11· Πολύβ. 8.35.6-8· Διόδ. 15.80.4-5). Μετά τον θάνατό του οι Θεσσαλοί θρήνησαν τον Πελοπίδα, σωρεύοντας όλα τα λάφυρα στο σημείο που έπεσε, κόβοντας τα μαλλιά τους και τις χαίτες των αλόγων τους και αρνούμενοι να λάβουν τροφή το ίδιο βράδυ σε ένδειξη πένθους (Πλούτ., *Πελ.* 33.1-5). Στη συνέχεια, απαίτησαν από τους Βοιωτούς και τελικά επέτυχαν να του προσφέρουν οι ίδιοι μια λαμπρότατη ταφή, στην οποία παρέστησαν οι αρχές των θεσσαλικών πόλεων, ιερείς, πολίτες, έφηβοι, που κατέφθασαν με τρόπαια, στεφάνια και πανοπλίες από χρυσό (Πλούτ., *Πελ.* 33.6-11). Το Κοινό των Θεσσαλών έστησε προς τιμήν του Βοιωτάρχη, ο οποίος είχε αγωνιστεί με αυτοθυσία για την ελευθερία και την απαλλαγή τους από την τυραννία, ανδριάντα στους Δελφούς και οι θεσσαλικές πόλεις και άλλα σύμμαχα κράτη εξέδωσαν τιμητικά

¹¹⁶⁴ Heyman 1970, 123.

¹¹⁶⁵ Westlake 1935, 11-12· Moustaka 1983, 60-63.

¹¹⁶⁶ Lavva 2001, αρ. 291 κ.ε. (424-405/404 π.Χ.) και σελ. 7, 11, 30-31. Βλ. επίσης και την κεφαλή του Αχιλλέα στα χάλκινα νομίσματα της Λάρισας Κρεμαστής, η οποία επίσης διεκδικούσε την πατρότητα του ήρωα (SNG Euepripidis 1569· Heyman 1968, 115-25· Moustaka 1983, 62 και 131, αρ. 152).

¹¹⁶⁷ Heyman 1970, 124.

ψηφίσματα (Κορν. Νέπ., *Pel.* 5.5).¹¹⁶⁸ Η λαμπρότητα με την οποία οι Θεσσαλοί επέλεξαν να τιμήσουν έναν ξένο στρατηγό και ιδιαίτερα η διεκδίκηση της ταφής του, δεν μπορεί παρά να μας θυμίσει το παράδειγμα του Τάραντα και τη στάση του απέναντι στον βασιλιά Αρχίδαμο, που διεξήγε πριν το γενναίο θάνατό του πλείστες μάχες εναντίον των βαρβαρικών φύλων. Όπως έχει ήδη αναλυθεί, οι Ταραντίνοι επέλεξαν να ταυτίσουν τον ιππέα στην εμπρόσθια όψη των νομισμάτων τους, το 338 π.Χ., με τον νεκρό στρατηλάτη και να προσθέσουν τη Νίκη στην παράσταση, ως την απαιτούμενη απόδοση τιμών στον ήρωα. Κατ' αναλογία με τον Τάραντα, θεωρώ πολύ λογικό μια θεσσαλική πόλη να επέλεξε να ταυτίσει τη μορφή του αγωνιστή στην οπίσθια όψη με τον νεκρό στρατηγό και να τοποθετήσει τη μορφή της Νίκης στην εμπρόσθια, θέλοντας να τιμήσει συμβολικά τον ελευθερωτή της.

Παρότι βεβαίως ο ισχυρισμός της σύνδεσης των νομισμάτων με τον Πελοπίδα είναι ιδιαίτερα ελκυστικός, προβληματισμούς εγείρει το γεγονός ότι σε καμία άλλη πόλη της Θεσσαλίας δεν γνωρίζουμε να έγινε μνεία, μέσω των νομισμάτων, στον Θηβαίο στρατηγό. Επιπροσθέτως, δεν μπορεί να αποκλειστεί η πιθανότητα ενός εικονογραφικού δανεισμού από τις κοπές της Καμάρινας, ο οποίος δεν αποσκοπούσε απαραίτητα στο να μνημονεύσει ένα ιστορικό γεγονός, αλλά αποτελούσε απόρροια της εργασίας ενός Σικελιώτη χαρακτή στην πόλη του Μεθυλίου. Μαρτυρίες σχετικά με την ιστορία της πόλης και νέα νομίσματα, που θα φέρουν στο φως οι αρχαιολογικές έρευνες, θα μπορέσουν να αποτελέσουν αρωγό, τόσο στην ακριβέστερη χρονολόγηση των νομισμάτων, όσο και στη σύνδεσή τους με τα σύγχρονα ιστορικά γεγονότα.

¹¹⁶⁸ Buckler 1980, 110-29. Για το άγαλμα που αφιερώθηκε στους Δελφούς από τους «Θεσσαλούς», βλ. Wilhelm 1941, 35-45.

V. 3.3.α ΆΒΔΗΡΑ

ΤΥΠΟΙ ΝΟΜΙΣΜΑΤΩΝ

Αργυροί στατήρες, 367 π.Χ.

Η ΝΙΚΗ ΙΣΤΑΤΑΙ ΣΤΟ ΧΕΡΙ ΤΟΥ ΑΠΟΛΛΩΝΑ

1. Ε. Γρύπας αρ. Στικτός κύκλος.

Ο. ΕΠΙ ΑΠΟ/ΛΛ/ΑΔΟΣ. Απόλλωνας με ιμάτιο στον ώμο, κρατά κλαδί φοίνικα στο αρ. λυγισμένο χέρι και φιάλη στο προτεταμένο δ. Πάνω στο δ. χέρι Νίκη ίσταται αρ. και εκχύει υγρό στη φιάλη. Το όλον σε έγκοιλο τετράγωνο.

May 1966, αρ. 349

ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΝΟΜΙΣΜΑΤΟΚΟΠΙΑ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ

Η περιοχή της πόλης-κράτους των Αβδήρων απλωνόταν ανάμεσα στον Νέστο ποταμό και τη Βιστονίδα λίμνη, τη Ροδόπη και το Αιγαίο (Ηρόδ. 7.126· Στράβ. 7a.1.44).¹¹⁶⁹ Το έδαφός της ήταν εξαιρετικά γόνιμο (Πινδ., *Παιάν. απ.* 52b.25) και η περιοχή μεγάλης στρατηγικής σημασίας, καθώς διέθετε ένα από τα λιγοστά φυσικά λιμάνια ανατολικά του Νέστου και ήλεγχε τον σημαντικό εμπορικό δρόμο που ένωνε τις ακτές του Αιγαίου με τη θρακική ενδοχώρα και τον Ίστρο (Θουκ. 2.97.1-3).¹¹⁷⁰

Σύμφωνα με τον Ηρόδοτο (1.168), η πρώτη προσπάθεια για την ίδρυση αποικίας έγινε περίπου το 654 π.Χ.¹¹⁷¹ από την ιωνική πόλη των Κλαζομενών, με οικιστή τον Κλαζομένιο Τιμησία. Όπως συμπεραίνουμε από το κείμενο του Ηροδότου, η απόπειρα αυτή πρέπει να ήταν μια ιδιωτική πρωτοβουλία και όχι επιχείρηση ολόκληρης της πόλης των Κλαζομενών, η οποία μάλιστα απέτυχε, εξαιτίας των Θρακών που επιτέθηκαν και κατέστρεψαν την πρώτη εγκατάσταση ή ίσως και λόγω προσβολής του πληθυσμού από ελονοσία.¹¹⁷² Μέρος των Κλαζομενίων ενδέχεται να επιβίωσε και μετέπειτα στην περιοχή, όπως μας υποδεικνύει η συνεχιζόμενη λατρεία του Τιμησίου ως ήρωα των Τηίων.¹¹⁷³

Έναν σχεδόν αιώνα αργότερα, το 545 π.Χ. ή λίγο αργότερα,¹¹⁷⁴ οι κάτοικοι της Τέω, μόλις η πόλη τους κατελήφθη από τον στρατηγό του Κύρου, Άρπαγο, έπλευσαν στη Θράκη, έσβάντες πάντες ές τὰ πλοῖα και επανίδρυσαν τα Άβδηρα (Ηρόδ. 1.168· Στράβ. 14.1.30).¹¹⁷⁵

Η πόλη γίνεται μέλος της πρώτης Αθηναϊκής Συμμαχίας, πιθανότατα το 470 π.Χ.¹¹⁷⁶ και μερικές δεκαετίες αργότερα, ο Νυμφόδωρος, γυναικάδελφος του Θράκα δυνάστη Σιτάλη και μεγάλη προσωπικότητα των Αβδήρων, καταφέρνει να επηρεάσει τον βασιλιά των Οδρυσών για τη σύναψη της συνθήκης με τους Αθηναίους, το 431 π.Χ. (Θουκ. 2.29, 2.67· Ηρόδ. 7.137). Το 411 π.Χ. τα Άβδηρα,

¹¹⁶⁹ Λαζαρίδης 1971, 2.

¹¹⁷⁰ Σαμσάρης 1980, 58 και 79.

¹¹⁷¹ Όπως έδειξαν οι ανασκαφές στον οικισμό που εντοπίστηκε στην όχθη της λίμνης Λαφρούδας, η περιοχή κατοικούνταν τουλάχιστον από την τελευταία περίοδο της Νεολιθικής εποχής. Επίσης, η κεραμική από τις θέσεις του Πετρόλοφου και του Αγίου Αθανασίου χρονολογείται στις εποχές του Χαλκού και του Σιδήρου υποδεικνύοντας την παρουσία Θρακών στα παράλια την εποχή εκείνη (Chryssanthaki 2001, 385-86).

¹¹⁷² Skarlatidou 1986, 106.

¹¹⁷³ Βεληγιάννη-Τερζή 1997, 691-92· Chryssanthaki 2001, 386-88.

¹¹⁷⁴ Herrmann 1981, 27· Isaac 1986, 80.

¹¹⁷⁵ Για μια πιθανή προγενέστερη, αν και ανεπιτυχή, προσπάθεια αποίκησης της περιοχής από τους Θασίους, βλ. Isaac 1986, 79-80.

¹¹⁷⁶ *CAH VI*², 454.

ακολουθώντας το παράδειγμα άλλων ελληνικών πόλεων, επαναστατούν και συνάπτουν συμμαχία με τους Λακεδαιμονίους (Διόδ. 12.72.2), όμως, το 408 π.Χ. ο Αθηναίος στρατηγός Θρασύβουλος τους αναγκάζει να συμμαχήσουν ξανά με την Αθήνα (Ξενοφ., *Ελλ.* 1.4.9· Διόδ. 12.72).¹¹⁷⁷ Το 375 π.Χ. το θρακικό φύλο των Τριβαλλών, πιεσμένο από τη σιτοδεία, εισβάλλει στα Άβδηρα, η πόλη όμως σώζεται χάρη στην έγκαιρη επέμβαση του Αθηναίου στρατηγού Χαβρία και εισχωρεί στη δεύτερη Αθηναϊκή Συμμαχία (Αιν. Τακτ. 15.8-10· Διόδ. 15.36.1-4· Σχολ. Αριστ., *Παναθην.* 172.7, 173.17 [Dindorf]).¹¹⁷⁸

Το 355/52 ο Φίλιππος Β΄ κατακτά τα Άβδηρα (Πολύαιν., *Στρατ.* 4.2.22),¹¹⁷⁹ ενώ περί τα μέσα του 4^{ου} αι. π.Χ., μάλλον εξαιτίας των γεωμορφολογικών αλλαγών που προκάλεσαν οι προσχώσεις του Νέστου, οι Αβδηρίτες εγκαταλείπουν την περιοχή του βόρειου περιβόλου και η πόλη αναπτύσσεται νοτιότερα.¹¹⁸⁰

Το νομισματοκοπείο των Αβδήρων, εξέδωσε υψηλής ποιότητας αργυρά νομίσματα από το 520/15 π.Χ. έως το πρώτο μισό του 3^{ου} αι. π.Χ., τα οποία υπακούουν σε ποικίλους σταθμητικούς κανόνες¹¹⁸¹ και γνώρισαν ευρύτατη κυκλοφορία. Παράλληλα, εξέδωσε χαλκά νομίσματα από το 415/14 π.Χ. μέχρι τις αρχές του 1^{ου} αι. π.Χ., καθώς και κατά τους αυτοκρατορικούς χρόνους από την περίοδο του Τιβερίου μέχρι τους χρόνους του Αντωνίνου Ευσεβή.¹¹⁸² Τέλος, είναι γνωστές τρεις μικρές εκδόσεις χρυσών νομισμάτων, εκ των οποίων η πρώτη τέθηκε σε κυκλοφορία κατά πάσα πιθανότητα το 347/46 π.Χ. και οι άλλες δύο το 332 και 323 π.Χ. αντίστοιχα.¹¹⁸³

ΤΕΧΝΟΤΡΟΠΙΑ

Η απεικόνιση της Νίκης, αλλά και του Απόλλωνα στους, υπογεγραμμένους από τον Απολλά, στατήρες, χαρακτηρίζεται από ιδιαίτερη καλλιτεχνική ποιότητα. Ο χαρακτήρας, παρότι η θεότητα καταλαμβάνει ένα μικρό μέρος της παράστασης, καταφέρνει να αποδώσει ισορροπημένες αναλογίες στη μορφή, αλλά και φυσικότητα στην αίσθηση της κίνησης, η οποία επιτυγχάνεται με την προσεκτική χάραξη των

¹¹⁷⁷ Λαζαρίδης 1971, 10.

¹¹⁷⁸ *CAH VI*², 463-74. Βλ. και Chryssanthaki-Nagle 2007, 124-26.

¹¹⁷⁹ Για τις προτεινόμενες χρονολογήσεις σχετικά με το γεγονός, βλ. Isaac 1986, 106.

¹¹⁸⁰ Chryssanthaki 1995, 117-18.

¹¹⁸¹ Chryssanthaki-Nagle 2007, 88-151.

¹¹⁸² Chryssanthaki-Nagle 2007, 161-324 (χαλκά) και 325-60 (αυτοκρατορικές κοπές).

¹¹⁸³ Chryssanthaki-Nagle 2007, 155-60.

πτυχώσεων του ενδύματος και των φτερών, που τοποθετούνται στο πίσω μέρος του σώματος. Η Νίκη φορά λεπτό χιτώνα, που επιτρέπει στο κάτω μέρος του σώματος να διαφανεί, χαρακτηριστική είναι δε η απόδοση του τεντώματος του ενδύματος από την ορμητικότητα της κίνησης, λεπτομέρεια που ήδη έχουμε παρατηρήσει στις νομισματικές απεικονίσεις της Νίκης στην Τέρινα (420-400 π.Χ.)¹¹⁸⁴ και στη Νεάπολη της Κ. Ιταλίας (395-385 π.Χ.).¹¹⁸⁵

Η παρουσία της Νίκης την ώρα που σπένδει ένας θεός, αθλητής ή ήρωας της πόλης δεν είναι άγνωστη στην εικονογραφία της αρχαίας ελληνικής τέχνης,¹¹⁸⁶ αλλά και της ελληνικής νομισματικής μικροτεχνίας ειδικότερα. Έχουμε ήδη συζητήσει τα νομίσματα της Σεγέστης με τη Νίκη που στέφει την ομώνυμη Νύμφη την ώρα της σπονδής (410 π.Χ.), του Σελινούντα με τον ποτάμιο θεό Ύψα που σπένδει σε βωμό, καθώς η Νίκη τον κρατά από το χέρι (409 π.Χ.), αλλά και της Τέρινας, όπου η Νίκη στέφει γυναικεία καθήμενη μορφή που κρατά φιάλη (400-356 π.Χ.). Στα νομίσματα των Αβδήρων, ωστόσο, η συμμετοχή της Νίκης είναι ενεργή, καθώς είναι η ίδια που εκχύει το υγρό για τη σπονδή μέσα στη φιάλη του Απόλλωνα. Ο θεός κρατά στο χέρι ένα μεγάλο κλαδί φοίνικα, όπως και στα νομίσματα του Σελινούντα, ένα όργανο εξαγνισμού που συχνά χρησιμοποιείτο σε θρησκευτικές τελετές.¹¹⁸⁷ Στην τέχνη, συχνά η Νίκη αποτυπώνεται στο πλευρό του Απόλλωνα.¹¹⁸⁸ Ιδιαίτερα κοντινή θεματικά είναι η απεικόνιση της Νίκης σε υδρία του 480 π.Χ. Η θεότητα παριστάνεται κρατώντας οινοχόη, έτοιμη να ρίξει κρασί στη φιάλη του Απόλλωνα, ο οποίος στέκει δίπλα σε ένα βωμό.¹¹⁸⁹ Παρόλα αυτά, όσον αφορά τις νομισματικές παραστάσεις, οι κοπές των Αβδήρων αποτελούν το μοναδικό παράδειγμα, όπου η Νίκη εμφανίζεται μαζί με τον Απόλλωνα.

¹¹⁸⁴ Holloway και Jenkins 1983, αρ. 43-58. Βλ. κεφάλαιο V. 2.1, αρ. 9.

¹¹⁸⁵ Sambon 1902, αρ. 421. Βλ. κεφάλαιο V. 2.3, αρ. 3.

¹¹⁸⁶ Για τα παράλληλα στην τέχνη, βλ. κεφάλαιο V. 1.9, σελ. 204-205 και II. 3.1, σελ. 38-39.

¹¹⁸⁷ Ogle 1910, 287-311. Βλ. και τον κωδωνόσχημο κρατήρα του 420 π.Χ. με σκηνή θυσίας στον βωμό του Απόλλωνα, όπου η Νίκη μεταφέρει τον δελφικό τρίποδα και ο ιερέας κρατά μεγάλο κλαδί φοίνικα (CVA 4, πίν. 147, 1 a-d).

¹¹⁸⁸ Βλ. για παράδειγμα, ABV 136, 53 (αμφορέας, 550 π.Χ.)· Goulaki-Voutira 1992, αρ. 207 (αττικός δίνος, 480 π.Χ.)· ARV² 215, 10 (καλυκωτός κρατήρας, 480 π.Χ.)· ARV² 1171, 2 (ελικωτός κρατήρας, 420/10 π.Χ.)· Goulaki-Voutira 1992, αρ. 217 (κωδωνόσχημος κρατήρας, 380 π.Χ.)· Goulaki-Voutira 1992, αρ. 220 (χρυσό ρυτό).

¹¹⁸⁹ Lambrinudakis *et al.* 1984, αρ. 860.

ΣΥΜΒΟΛΙΣΜΟΣ

Μετά την έκδοση του συντάγματος των νομισμάτων της Θράκης από τον Münzer και τον Strack,¹¹⁹⁰ ο May παρουσίασε το 1966 μια εξαιρετική μονογραφία για τα νομίσματα των Αβδήρων, καλύπτοντας την περίοδο από το 540 έως το 345 π.Χ. Έκτοτε, ένας μεγάλος αριθμός «θησαυρών» που ήρθαν στο φως, προσέφερε νέα δεδομένα στην έρευνα και οδήγησε στην αναθεώρηση των χρονολογήσεων του May. Αποκύημα των δεδομένων αυτών αποτέλεσε μια δεύτερη μονογραφία για τα νομίσματα της πόλης, η οποία εκδόθηκε το 2007 από τη Χρυσανθάκη.¹¹⁹¹

Η Νίκη υιοθετείται άπαξ στη νομισματοκοπία των Αβδήρων. Οι εν λόγω κοπές ανήκουν, σύμφωνα με τον May, στο δεύτερο μισό της περιόδου 411/10-386/85 π.Χ., η οποία αναχρονολογείται από τη Χρυσανθάκη στο 395-360 π.Χ.¹¹⁹² Η θεότητα απεικονίζεται ιστάμενη πάνω στο χέρι του σπένδοντος Απόλλωνα, καθώς γεμίζει με υγρό τη φιάλη του θεού. Η Χρυσανθάκη, παρότι περιλαμβάνει τη συγκεκριμένη έκδοση στην προαναφερθείσα περίοδο, εντούτοις δεν σχολιάζει τον εικονογραφικό τύπο.

Στα νομίσματα τούτης, όπως και των προηγούμενων περιόδων (από το 500 π.Χ.), χαράσσεται στην οπίσθια όψη το όνομα του υπευθύνου, για τις κοπές, νομισματικού υπαλλήλου. Τα καθήκοντα των υπαλλήλων πολύ πιθανόν να είχαν ετήσια διάρκεια. Από το 415 π.Χ. χρησιμοποιούσαν ένα τριπλό εικονογραφικό κώδικα, προκειμένου να διαχωρίσουν τις κοπές τους από τις προηγούμενες: τη στάση του γρύπα, τον τύπο της οπίσθιας όψης και την αναγραφή του ονόματός τους.¹¹⁹³ Όπως παρατήρησε ο May,¹¹⁹⁴ συχνά ο οπισθότυπος σχετίζεται με το όνομα του υπαλλήλου, αποτελώντας ένα οιονεί λαλούν σύμβολο. Ο Διονυσάς επιλέγει τη μορφή του Διονύσου, ο Πύθων ένα τρίποδα, ο Μολπαγόρης μια χορεύτρια, ο Ηρογείτων την Ήρα, ο Πυθαγόρας την κεφαλή του ομώνυμου φιλοσόφου, ενώ και στην περίπτωση που μας αφορά, ο Απολλάς υιοθετεί τον τύπο του Απόλλωνα.

Ο Πίνδαρος, στο δεύτερο παιάνα του (απ. 52b.5), αναφέρει ότι στην πόλη υπήρχε λατρεία του Απόλλωνα Δηραίνου. Ο σχολιαστής της *Αλεξάνδρας* του Λυκόφωνα (στίχ. 440 [Leone]) εξηγεί ότι το επίθετο Δήραινός προέρχεται από το

¹¹⁹⁰ Münzer και Strack 1912.

¹¹⁹¹ Chryssanthaki-Nagle 2007.

¹¹⁹² Chryssanthaki-Nagle 2007, 119-23.

¹¹⁹³ Chryssanthaki-Nagle 2007, 92-97 και 119.

¹¹⁹⁴ May 1966, 199-201.

ομώνυμο τοπωνύμιο της ευρύτερης περιοχής των Αβδήρων (Δήραινος), όπου εδραζόταν το ιερό του θεού.¹¹⁹⁵ Ωστόσο, σύμφωνα με τον Rutherford, δεν μπορούμε να αποκλείσουμε την πιθανότητα με την ονομασία Δήραινος να αποκαλούνταν κάποια τοπική θεότητα, η οποία στην πορεία συγχωνεύτηκε με τον Απόλλωνα.¹¹⁹⁶ Μελετώντας τις εν λόγω κοπές των Αβδήρων, ο Raven υποστήριξε ότι απεικονίζουν το ίδιο το λατρευτικό άγαλμα του Απόλλωνα Δηραίνου, άποψη η οποία δεν μπορεί φυσικά να αποκλειστεί, αλλά ούτε να επιβεβαιωθεί, καθώς ο αγαλματικός τύπος ή η περιγραφή του δεν μας έχουν διασωθεί.¹¹⁹⁷

Η ερμηνεία της εισαγωγής της Νίκης στην παράσταση του σπένδοντος Απόλλωνα δεν μπορεί παρά να αναζητηθεί, αρχικώς, στα ιστορικά συμφραζόμενα της περιόδου. Όπως ήδη αναφέρθηκε, το 375 π.Χ., οι Τριβαλλοί εισέβαλαν στα Άβδηρα. Σχετικά με τα γεγονότα διαθέτουμε τρεις πηγές, τον Αινεία Τακτικό (15.8-10), τον Διόδωρο τον Σικελιώτη (15.36.1-4) και τον σχολιαστή του *Παναθηναϊκού* του Αριστείδη (172.7, 173.17 [Dindorf]). Σύμφωνα με τον πρώτο, σύγχρονο με τα γεγονότα συγγραφέα, οι Τριβαλλοί εισέβαλαν στην πόλη, όμως οι Αβδηρίτες κατάφεραν να τους απωθήσουν, σκοτώνοντας ένα μεγάλο μέρος τους. Οι Τριβαλλοί οργάνωσαν νέα επίθεση, οι Αβδηρίτες υπέστησαν σοβαρές απώλειες και τελικά η πόλη ισοπεδώθηκε. Ο Διόδωρος ο Σικελιώτης μας δίνει την ίδια περίπου περιγραφή των γεγονότων, όμως με περισσότερες λεπτομέρειες και με διαφορετική κατάληξη. Προσθέτει ότι κατά τη δεύτερη εισβολή των Τριβαλλών οι Αβδηρίτες προδόθηκαν από τους Θράκες συμμάχους τους και η πόλη σώθηκε χάρη στην επέμβαση του Αθηναίου στρατηγού Χαβρία, ο οποίος εκδίωξε τον εχθρικό στρατό και εγκατέστησε στην πόλη φρουρά. Από τον σχολιαστή του Αριστείδη μαθαίνουμε, επίσης, ότι ο Χαβρίας βοήθησε την πόλη να σωθεί και επιπλέον, ότι η Μαρόνεια ήταν η πόλη που είχε συμμαχήσει με τους Θράκες στον πόλεμο εναντίον των Αβδήρων, το 375 π.Χ. Σύμφωνα με τον συγγραφέα, ο Χαβρίας κατάφερε να συμφιλιώσει τις δύο πόλεις και να τις κάνει συμμάχους των Αθηνών και μέλη της δεύτερης Αθηναϊκής Συμμαχίας.¹¹⁹⁸

¹¹⁹⁵ Radt 1958, 29-31· Chryssanthaki 1995, 169.

¹¹⁹⁶ Rutherford 1998, 265-66.

¹¹⁹⁷ Raven 1967, 294-95. Ο ερευνητής δεν σχολιάζει την πιθανότητα να συνανήκε η Νίκη στον εν λόγω αγαλματικό τύπο.

¹¹⁹⁸ Για τα γεγονότα της περιόδου, βλ. *CAH VI*², 463-74 και ειδικότερα για την συζήτηση σχετικά με την χρονολογία ένταξης των Αβδήρων στην Β' Αθηναϊκή Συμμαχία, βλ. Archibald 1998, 220 και Cargill 1984, 38 και 42.

Η διάσωση των Αβδηριτών θα μπορούσε να αποτελέσει μια θαυμάσια ευκαιρία για να αποτυπωθεί η Νίκη στα νομίσματα της πόλης. Παρόλα αυτά, ακολουθώντας τη χρονολογική σειρά των νομισματικών υπαλλήλων από τον May, με την προσθήκη των επιπλέον κοπών που παρουσίασε η Χρυσανθάκη – και αφού αποδεχούμε την υπόθεση της ετήσιας δράσης των υπαλλήλων –, τα νομίσματα του Απόλλά με τη Νίκη μπορούν να χρονολογηθούν με μεγαλύτερη ακρίβεια περίπου το 367 π.Χ.¹¹⁹⁹ Οιαδήποτε μνεία της αποφασιστικής επέμβασης του Χαβρία και της νίκης του εναντίον των Τριβαλλών, δεν θα μπορούσε να καθυστερήσει για ένα τόσο μεγάλο χρονικό διάστημα μέχρι να αποτυπωθεί στα νομίσματα των Αβδήρων.

Καθώς τα ιστορικά συμφραζόμενα που διασώζονται σχετικά με την πόλη δεν αποκαλύπτουν κάποια άλλη νίκη στον πολιτικό ή στρατιωτικό χώρο, είναι λογικό να αναζητήσουμε την ερμηνεία της εισαγωγής της Νίκης στο πεδίο των αθλητικών νικών. Παρότι δεν διαθέτουμε κάποια σχετική μαρτυρία, δεν μπορούμε να αποκλείσουμε την πιθανότητα η Νίκη που βοηθά τον Απόλλωνα κατά τη σπονδή να αποτελεί μνεία σε μία πανελλήνια αθλητική νίκη κάποιου Αβδηρίτη. Επιπλέον, γνωρίζουμε ότι η πόλη διοργάνωνε ετήσιους αθλητικούς αγώνες προς τιμήν του μυθικού ιδρυτή της, Αβδήρου (Φιλόστρ., *Εικ.* 2.25).¹²⁰⁰ Κατά συνέπεια, η επιλογή του τύπου θα μπορούσε να σχετίζεται ακόμα και με τη νικηφόρο συμμετοχή στους εν λόγω αγώνες του ίδιου του νομισματικού υπαλλήλου, ο οποίος επιλέγει τον σπένδοντα Απόλλωνα για να κοσμήσει τις οπίσθιες όψεις των κοπών του.¹²⁰¹ Η Νίκη συχνά απεικονίζεται στην αγγειογραφία μαζί με σπένδοντα αθλητή, που αποδίδει τιμές για τη νίκη του στους θεούς, ήδη από τις αρχές του 5^{ου} αι. π.Χ.¹²⁰²

Ενισχυτικές προς αυτήν την κατεύθυνση είναι άλλες τρεις εκδόσεις του νομισματοκοπείου. Στην πρώτη περίπτωση, τα νομίσματα υπογράφει ο Ηγήσιππος¹²⁰³ και χρονολογούνται στην τέταρτη περίοδο δράσης του νομισματοκοπείου (450-425 π.Χ.). Από τις τέσσερις κοπές του οι δύο φέρουν στην εμπρόσθια όψη, ως σύμβολα, έναν άλτη/αποβάτη στο άνω μέρος, ο οποίος πηδά πάνω από τον γρύπα και τον στέφει και ένα κλαδί δάφνης στο κάτω μέρος. Από την ίδια περίοδο προέρχονται και

¹¹⁹⁹ Βλ. May 1966, 177-205 και Chryssanthaki-Nagle 2007, 123, πίν. 3.

¹²⁰⁰ Chryssanthaki 1995, 72-73 και 172.

¹²⁰¹ Για τον Αβδηρο, βλ. Chryssanthaki 1995, 72-73

¹²⁰² Βλ. ARV² 446, 267 (λύκηθος, 480 π.Χ.)· ARV² 450, 18 (θραύσμα αγγείου, 470 π.Χ.)· ARV² 407, 16 (θραύσμα αγγείου, 470 π.Χ.)· ARV² 590, 8 (ελικωτός κρατήρας, μέσα 5^{ου} αι. π.Χ.)· ARV² 1054, 56 (κωδωνόσχημος κρατήρας, 3^ο τέταρτο 5^{ου} αι. π.Χ.)· ARV² 1112, 4 (κιονωτός κρατήρας, 440/30 π.Χ.)· ARV² 1028, 9 (στάμνος, 430 π.Χ.)· ARV² 1028, 10 (στάμνος, 430 π.Χ.)· ARV² 1051, 17 (στάμνος, 430 π.Χ.).

¹²⁰³ May 1966, αρ. 171 (στην οπίσθια όψη αποδίδεται έγκοιλο τετράγωνο).

τα νομίσματα του Ερμοκρατίδη,¹²⁰⁴ ο οποίος στη μία από τις επτά κοπές του προσθέτει ως σύμβολα αμφορέα και κλαδί δάφνης. Στο τελευταίο παράδειγμα τα νομίσματα υπογράφει ο Μύρσος¹²⁰⁵ και ανήκουν στην ίδια περίοδο με το νόμισμα που μας αφορά (395-360 π.Χ.). Από τις τέσσερις κοπές του υπαλλήλου, στις οποίες απεικονίζεται στην οπίσθια όψη ένας δισκοβόλος, συμπληρώνεται, στο πεδίο της μίας από αυτές, και πάλι ένα κλαδί δάφνης.

Το γεγονός ότι πολλές φορές, όπως αναφέρθηκε, οι νομισματικοί υπάλληλοι «παίζουν» με τους εικονογραφικούς τύπους, υιοθετώντας θέματα που θυμίζουν τα ονόματά τους, μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι διέθεταν μια σχετική ελευθερία στην επιλογή των παραστάσεων. Επιπλέον, η παρατήρηση ότι τόσο η Νίκη, όσο και τα άλλα σύμβολα που αναφέρθηκαν και παραπέμπουν σε νίκη στο αθλητικό πεδίο δεν εμφανίζονται σε όλες τις εκδόσεις των υπαλλήλων (παρότι αυτοί πιθανότατα είχαν ενιαύσια καθήκοντα), ενισχύει την υπόθεση ότι σχετίζονταν με ένα γεγονός, το οποίο μάλλον δεν αφορούσε τόσο την πόλη στο σύνολό της, αλλά τον ίδιο τον υπάλληλο, χρίζοντας σχετικά περιορισμένης μνείας. Θεωρώ, λοιπόν, ότι πιθανότερο είναι ο τύπος του Απόλλωνα να επιλέχθηκε από τον Απολλά, αρχικώς ως ένα λαλούν σύμβολο του ονόματός του και η Νίκη να προστέθηκε σε μια από τις κοπές του, όταν αυτός, επέτυχε μια νίκη στους τοπικούς αγώνες της πόλης προς τιμήν του Αβδήρου.

¹²⁰⁴ May 1966, αρ. 169 (στην οπίσθια όψη αποδίδεται έγκοιλο τετράγωνο).

¹²⁰⁵ May 1966, αρ. 272.

**V. 4. Η ΝΙΚΗ ΣΤΑ ΝΟΜΙΣΜΑΤΑ ΤΩΝ
ΠΟΛΕΩΝ ΤΗΣ ΜΙΚΡΑΣ ΑΣΙΑΣ**

V. 4.1.α ΚΥΖΙΚΟΣ

ΤΥΠΟΙ ΝΟΜΙΣΜΑΤΩΝ

Στατήρες από ήλεκτρο, 500-480 π.Χ.

Η ΝΙΚΗ ΣΕ ΣΤΑΣΗ «ΕΝ ΓΟΥΝΑΣΙΝ ΔΡΟΜΟΥ» ΚΡΑΤΑ ΘΥΝΝΟ

1. Ε. Νίκη αρ. σε στάση «έν γούνασιν δρόμου» με την κεφαλή στραμμένη προς τα πίσω. Με το αρ. χέρι ανασηκώνει τον χιτώνα και στο δ. προτεταμένο χέρι κρατά θύννο.

Ο. Έγκοιλο τετράγωνο.

Greenwell 1887, αρ. 58

Στατήρες από ήλεκτρο, 411 π.Χ.

Η ΝΙΚΗ ΙΠΤΑΤΑΙ ΚΡΑΤΩΝΤΑΣ ΣΤΕΦΑΝΙ

2. Ε. Νίκη ίπταται δ., κρατώντας στεφάνι. Κάτω, στο πεδίο θύννος.

Ο. Έγκοιλο τετράγωνο.

Greenwell 1887, αρ. 53

Στατήρες από ήλεκτρο, 410 π.Χ.

Η ΝΙΚΗ ΓΟΝΑΤΙΖΕΙ ΚΡΑΤΩΝΤΑΣ ΑΦΛΑΣΤΟΝ

3. Ε. Νίκη γονατίζει αρ. Στο ανασηκωμένο δ. χέρι κρατά άφλαστον. Πατά σε θύννο.

Ο. Έγκοιλο τετράγωνο.

Greenwell 1887, αρ. 52

Στατήρες από ήλεκτρο, 395 π.Χ.

Η ΝΙΚΗ ΘΥΣΙΑΖΕΙ ΚΡΙΟ

4. Ε. Νίκη γονατίζει αρ. πάνω από κριό. Με το αρ. χέρι κρατά το αρ. κέρασ του και με το δ. σημαδεύει με μάχαιρα το λαιμό του. Κάτω θύννος.

Ο. Έγκοιλο τετράγωνο.

Jenkins και Castro Hipolito 1989, αρ. 650

ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΝΟΜΙΣΜΑΤΟΚΟΠΙΑ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ

Η Κύζικος ιδρύθηκε από τη Μίλητο (Αναξίμ. Λαμψ. [*FGrHist* 72] απ. 26) και αποτέλεσε, μαζί με την Προκόννησο, την πρωιμότερη αποικία στην Προποντίδα. Ως χρονολογία ίδρυσής της ο Ευσέβιος αναφέρει τα έτη 756 ή 679 π.Χ. (Ευσ., *Χρον.* 88b και 93b, αντίστοιχα), ωστόσο, τα αρχαιολογικά ευρήματα υποστηρίζουν τη νεότερη χρονολόγηση.¹²⁰⁶

Μετά το 547 π.Χ., η Κύζικος κατακτήθηκε από τους Πέρσες – όπως όλες σχεδόν οι πόλεις των ιωνικών παραλίων – και συμπεριλήφθηκε στη σατραπεία του Δασκυλείου. Έλαβε μέρος στην Ιωνική Επανάσταση, όμως υποτάχθηκε τελικά στον Οιβάρη, σατράπη του Δασκυλείου (Ηρόδ. 6.33.3). Το 478 π.Χ. εντάχθηκε στην Αθηναϊκή Συμμαχία (*IG I³* 261.V.30), το 411 π.Χ. αποσκίρτησε (Θουκ. 8.107.1), αλλά γρήγορα επανακατακτήθηκε (Ξεν., *Ελλ.* 1.11.14, 16-18). Μετά τον Πελοποννησιακό πόλεμο συμμάχησε ή ίσως ελεγχόταν από τη Σπάρτη (Ξεν., *Ελλ.* 3.4.10, *Αν.* 7.2.5) και έλαβε μέρος στη συμμαχία που συνήφθη μεταξύ της Ρόδου, της Κνίδου, της Ιασού, της Εφέσου, της Σάμου, του Βυζαντίου και της Λαμψάκου (*ca* 405 π.Χ.).¹²⁰⁷

Οι κυζικηνοί στατήρες αποτέλεσαν από τον 6^ο έως τον 4^ο αι. π.Χ. το πιο ισχυρό νόμισμα στην περιοχή που εκτεινόταν από την Τροία ως την Ιωνία, στην Προποντίδα, στη Βιθυνία και στις πόλεις της Μαύρης Θάλασσας.¹²⁰⁸ Το νομισματοκοπείο εξέδωσε στατήρες από ήλεκτρο και μικρότερες υποδιαιρέσεις, από το 550 π.Χ. έως λίγο μετά το 322/21 π.Χ., αρχικώς κατά τον φοκαϊκό και αργότερα υπακούοντας σε άλλους σταθμητικούς κανόνες.¹²⁰⁹ Επίσης, έκοψε αργυρά νομίσματα από το 550/30 π.Χ.¹²¹⁰ και χαλκά από το 400 π.Χ.¹²¹¹

ΤΕΧΝΟΤΡΟΠΙΑ

Η Νίκη υιοθετείται για πρώτη φορά στους στατήρες της Κυζίκου στην ύστερη αρχαϊκή εποχή, την περίοδο 500-480 π.Χ. Τα εν λόγω νομίσματα αποτελούν ένα θαυμάσιο δείγμα της αρχαϊκής αντίληψης για την καλλιτεχνική απόδοση του

¹²⁰⁶ Akurgal 1956, 15 και 19.

¹²⁰⁷ Karwiese 1980, 1-27.

¹²⁰⁸ Alföldi 1991, 129-34.

¹²⁰⁹ Mildenberg 1993-1994, 1, υποσ. 5· Touratsoglou 1999, 353 και 356-57.

¹²¹⁰ *SNG* Tübingen 2206-2208.

¹²¹¹ Fridze 1917, 1-30.

τρεξίματος, καθώς η Νίκη απεικονίζεται στη στάση του «έν γούνασιν δρόμου».¹²¹² Παρότι η κίνηση της θεότητας είναι προς τα αριστερά, έχει το κεφάλι στραμμένο δεξιά, παρατηρείται δε μια απότομη μετάβαση από τον βραχύ, σχεδόν τριγωνικό κορμό και τα φτερά που διαγράφονται μετωπικά, στα επιμήκη πόδια, τα οποία χαράσσονται πλάγια. Τα χαρακτηριστικά του προσώπου είναι γωνιώδη, ο οφθαλμός αμυγδαλόσχημος, τα χείλη εξογκωμένα, η μύτη και το πηγούνι αιχμηρά, ενώ στα χείλη διακρίνεται το αρχαϊκό μειδίαμα. Η κόμη είναι χτενισμένη σε βοστρύχους, που αποτελούνται από ψήφους και σκεπάζουν το πίσω μέρος του ψηλού λαιμού. Η απόδοση της κεφαλής θυμίζει έντονα αριστουργήματα της αρχαϊκής γλυπτικής, ιδιαίτερα τα έργα του γλύπτη Rampin.¹²¹³ Τα χέρια της Νίκης είναι λυγισμένα στους αγκώνες και με το δεξί, ανυψωμένο σε γωνία, κρατά θύννο, ενώ το αριστερό στρέφεται χαμηλά. Τα φτερά χαράσσονται με μικρές στιγμές στο πάνω μέρος τους και στο κάτω με παράλληλες γραμμές. Η θεότητα φορά ιωνικό χιτώνα, που αποδίδεται στο πάνω μέρος με πολύ λεπτές κυματιστές εγχαράξεις και μια ζώνη δημιουργεί πλούσια αναδίπλωση στη μέση, τον κόλπο. Με αυτόν τον τρόπο, το ύφασμα έχει τραβηχτεί πάνω από τη ζώνη και την κρύβει ολόκληρη. Το κάτω μέρος του χιτώνα υποδηλώνεται μόνο ως περίγραμμα, με τρεις παχιές γραμμές γύρω από τα σκέλη, πιθανότατα προκειμένου να αποδοθεί η αίσθηση του λεπτού και διάφανου υφάσματος, καθώς μπορεί κανείς να διακρίνει με σαφήνεια τα σκέλη. Παρά τον απλοϊκό τρόπο απόδοσης της έντονης κίνησης, περισσή είναι η επιδεξιότητα και η λεπτότητα της χάραξης, αλλά και η ζωντάνια της σύνθεσης. Ο χαρακτήρας έχει σαφώς επηρεαστεί από τα σύγχρονά του ή λίγο παλαιότερα έργα τέχνης, γλυπτά και αγγεία, όπως τη μαρμάρινη Νίκη της Δήλου, πιθανώς έργο του Αρχέρμου των μέσων του 6^{ου} αι. π.Χ.¹²¹⁴ και τις κεφαλές του γλύπτη Rampin, όπως ήδη αναφέρθηκε. Ιδιαίτερα συγγενείς τεχνοτροπικά, είναι οι παραστάσεις της Νίκης σε αττικές κύλικες του 540/30 π.Χ.,¹²¹⁵ σε λήκυθο του 550/25 π.Χ. από τη Φικελλούρα¹²¹⁶ και σε αττικό

¹²¹² Καμψίππους παριστάνεται και η Γοργώ, η κατ' εξοχήν αποτροπαϊκή μορφή της αρχαίας ελληνικής τέχνης (Krauskopf 1988, αρ. 234-236, 238, 247-269, 283, 289, 293, 313-317), ο Αγώνας (Canciani 1981, 304, αρ. 10), δαίμονες (βλ. για παράδειγμα τον φτερωτό δαίμονα από αβέβαιο Μακεδονικό νομισματοκοπείο, *BMC* [Macedonia], 136, αρ. 21), η Ίριδα στα νομίσματα της Καρίας (Troxell 1979, 257-68· Konuk 1998, 197-223), αλλά και άλλες μορφές της μυθολογίας (Boardman 1974, αρ. 34, 42, 56, 80, 110, 170, 258, 269 [αθηναϊκά μελανόμορφα αγγεία]).

¹²¹³ Robertson 1975, 96-99· Boardman 1978, αρ. 114-118.

¹²¹⁴ Ridgway 1986, 239-74.

¹²¹⁵ Paris, Louvre CVA 8, πίν. 77, αρ. 1-3· Moustaka 1992, αρ. 4 και 76.

¹²¹⁶ Moustaka 1992, αρ. 7.

αλάβαστρο και υδρία, χρονολογημένα περίπου το 540 π.Χ.¹²¹⁷ Από την αρχή του 6^{ου} αι. π.Χ., όταν η Νίκη φαίνεται να παίρνει μια συγκεκριμένη μορφή, οι καλλιτέχνες την αναπαριστούν, κατά κύριο λόγο, στη στάση του «έν γούνασιν δρόμου». Η Νίκη αποτυπώνεται με αυτόν τον τρόπο στην αγγειογραφία, κυρίως την αττική, σε σφραγιδολίθους, σε έργα πλαστικής από πηλό και μάρμαρο, καθώς και χάλκινα αγαλματίδια, προερχόμενα στην πλειοψηφία τους από τα ιερά των Δελφών και της Ολυμπίας, καθώς και από την Ακρόπολη των Αθηνών.¹²¹⁸

Η επόμενη παράσταση Νίκης είναι αρκετά μεταγενέστερη και ανήκει στην περίοδο 440-410 π.Χ.¹²¹⁹ Η θεότητα ίπταται προς τα δεξιά, σε οριζόντια θέση και στο κάτω μέρος, στο πεδίο, χαράσσεται θύννος, το χαρακτηριστικό έμβλημα των κυζικηνών στατήρων. Η μορφή αποδίδεται κατά τομή, όμως ο κορμός χαράσσεται κατενώπιον, χαρακτηριστική άλλωστε στάση της θεότητας στη σύγχρονη τέχνη και ιδιαίτερα στα νομίσματα. Το αριστερό, λυγισμένο, χέρι τοποθετείται μπροστά, ενώ το δεξί, ευθυτενές, χαράσσεται προς τα πίσω. Η μορφή είναι στιβαρή, φορά ποδήρη χιτώνα και πέπλο και τα φτερά αποδίδονται στο πίσω μέρος του κορμού. Παρότι το βαρύ ένδυμα καλύπτει το σώμα της θεότητας, χωρίς να διακρίνονται οι λεπτομέρειές του, ταυτόχρονα γίνεται απόπειρα για την απόδοση της κίνησης, καθώς οι πτυχώσεις στο κάτω μέρος του υφάσματος μοιάζουν να συμμετέχουν στην κίνηση του πετάγματος. Η οριζόντια θέση δεν συνηθίζεται στην απόδοση της ιπτάμενης Νίκης στα νομίσματα. Υιοθετείται μόνο, όταν η θεότητα ίπταται πάνω από το άρμα ή από τον ταύρο. Ανάλογες στη στάση απεικονίσεις της Νίκης συναντούμε, αν και σπανιότατα, στην αγγειογραφία, με ιδιαίτερα συγγενές το παράδειγμα της μορφής σε λύκηθο από την Κατάνη, χρονολογημένη στο 470 π.Χ.¹²²⁰ Η στιβαρότητα της μορφής δεν μπορεί παρά να μας θυμίσει την ιστάμενη Νίκη στους στατήρες της Ολυμπίας, χρονολογημένους στο 440-430 π.Χ.¹²²¹ Όμως, η στάση της μορφής, η τοποθέτηση των χεριών, αλλά και λεπτομέρειες της απόδοσης, όπως τα γωνιώδη, αλλά εύσαρκα φτερά, κάνουν θελκτική την υπόθεση να πρόκειται για μια προσπάθεια, ίσως βέβαια όχι τόσο επιτυχημένη, του χαρακτήρα της Κυζίκου να μεγεθύνει τη μικρή Νίκη που

¹²¹⁷ Moustaka 1992, αρ. 78 και 83.

¹²¹⁸ Moustaka 1992, αρ. 1-7, 16-23, 26, 29-31, 33, 35-36, 39, 43, 45-50, 52, 59, 72, 74-76, 78, 81, 83, 85, 87, 93. Για μια συνολική παρουσίαση των απεικονίσεων της Νίκης στην στάση του «έν γούνασιν δρόμου», βλ. και Thöne 1999, 17-27. Βλ. επίσης και Oeconomides 1991, 278. Βλ. και κεφάλαιο II, 1, σελ. 28-31.

¹²¹⁹ Greenwell 1887, 33.

¹²²⁰ ARV² 640, 77.

¹²²¹ Seltman 1921, 115.

στέφει το άρμα, στα τετράδραχμα του Ευθύμου των Συρακουσών.¹²²² Όπως έχει ήδη αναφερθεί, ο καλλιτέχνης ήταν ίσως ο μοναδικός, που φρόντισε να αποδώσει στη μικρή Νίκη τη λεπτομέρεια της κατενώπιον χάραξης του κορμού. Τα τετράδραχμα των Συρακουσών κόπηκαν περίπου το 413/12 π.Χ., αν λοιπόν ισχύει η προαναφερθείσα υπόθεση, οι στατήρες της Κυζίκου θα πρέπει να χρονολογηθούν λίγα χρόνια μετά, στα τέλη του 5^{ου} αι. π.Χ. (411 π.Χ.). Στη συνέχεια, θα αναλυθούν τα ιστορικά συμφραζόμενα, τα οποία έφεραν τους Κυζικηνούς σε επαφή με τα εν λόγω τετράδραχμα. Τέλος, παρατηρούμε ότι η τεχνοτροπία του νομίσματος δεν συμβαδίζει σε γενικές γραμμές με την τάση της περιόδου του β' μισού του 5^{ου} αι. π.Χ. και την τεχνική των χαρακτών της Κυζίκου, οι οποίοι γενικά διακρίνονται από μεγάλη καλλιτεχνική δεινότητα. Θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως μια σχετικά κακότεχνη παράσταση, λόγω βιαστικής κοπής, για την οποία εργάστηκε ένας ξένος χαρακτήης, ή, το πιθανότερο, παρήχθη σε περίοδο μεγάλης αναταραχής.

Στην επόμενη αναπαράσταση της Νίκης, η θεότητα απεικονίζεται γονατισμένη προς τα αριστερά πάνω σε θύννο. Με το δεξί, ανυψωμένο και λυγισμένο στον αγκώνα, χέρι κρατά άφλαστον, ενώ το αριστερό χέρι της είναι κατεβασμένο και ακουμπά στο μηρό. Το πάνω μέρος του σώματός είναι γυμνό, ενώ τα πόδια είναι καλυμμένα με τον χιτώνα. Η μορφή αποδίδεται κατά τομή, με εξαίρεση τον κορμό που χαράσσεται σε στάση τρία τέταρτα κατενώπιον. Η απόδοση της Νίκης χαρακτηρίζεται από πλαστικότητα και μεγάλη έμφαση έχει δοθεί στην αποτύπωση των πτυχώσεων του υφάσματος. Το σώμα της είναι εύσαρκο και τα φτερά αποδίδονται με ένα σχεδόν γωνιώδες σχήμα στο πάνω μισό μέρος και με ευθείες χαράξεις στην κατάληξή τους. Παρόμοιο θέμα – απεικονίζοντας όμως μόνο το πάνω μέρος του σώματος – υιοθετήθηκε σε πρωιμότερους στατήρες της Κυζίκου, όπου αποδίδεται η Αθηνά, κρατώντας άφλαστον.¹²²³ Οι παραστάσεις της Νίκης καθισμένης στα γόνατα είναι, σε γενικές γραμμές, σπάνιες στην τέχνη. Παράλληλη τυπολογικά, αλλά με καθαρά διαφορετική τεχνοτροπία, είναι η μορφή της γονατισμένης θεότητας σε αττική κύλικα του α' τετάρτου του 6^{ου} αι. π.Χ.¹²²⁴ Επίσης, αρκετά συγγενής είναι η παράσταση Νίκης γονατισμένης, που κρατά άφλαστον, σε σφενδόνη χρυσού δαχτυλιδιού από τον Τάραντα, χρονολογημένου στον 4^ο αι. π.Χ.¹²²⁵ Σχεδόν πανομοιότυπη με τον νομισματικό τύπο της Κυζίκου, είναι η σύγχρονη παράσταση

¹²²² Tudeer 1913, 46.

¹²²³ Fridze 1912, αρ. 152.

¹²²⁴ Orvieto, Mus. Faina CVA 1, πίν. 7.

¹²²⁵ Richter 1968, 92, αρ. 295.

της Νίκης σε χρυσό δαχτυλίδι, άγνωστης προέλευσης, με τη διαφορά ότι εδώ η Νίκη δεν κρατά άφλαστον, αλλά παίζει με αστραγάλους και το πάνω μέρος του σώματος είναι καλυμμένο από τον χιτώνα.¹²²⁶ Παρατηρούμε ότι στην ίδια θέση έχει αποδοθεί μια πλειάδα μορφών στα νομίσματα της Κυζίκου, όπως ο Ηρακλής, ο Ποσειδώνας, ο Απόλλωνας, ο Δίας, ο Ορέστης, ο Περσέας, Κάβειρος, Σιληνός, ο Ερμής, αλλά και άλλες νεαρές ανδρικές μορφές και πολεμιστές. Η στάση αυτή υιοθετήθηκε στην τέχνη ήδη από τον 6^ο αι. π.Χ., κυρίως σε απεικονίσεις του Ηρακλή,¹²²⁷ ή σε γυμνές γυναικείες μορφές.¹²²⁸ Η πλειονότητα των παραδειγμάτων προέρχεται από πολύτιμους λίθους, νομίσματα και λιγότερα αγαλματίδια. Αυτό παρατηρείται, πιθανότατα, γιατί η θέση αυτή προκαλούσε τους χαρακτες να επιδείξουν το βαθμό δεξιοτεχνίας τους, αλλά και εξυπηρετούσε, καθώς εντασσόταν απολύτως ικανοποιητικά στο σχεδόν κυκλικό πεδίο του λίθου ή του νομίσματος, καλύπτοντας τον κενό χώρο που θα δημιουργούσε μια όρθια μορφή.

Η μορφή της Νίκης αναγνωρίστηκε, επίσης, σε κοπές, όπου μια μορφή καθισμένη πάνω σε ταύρο, τον πιάνει από τα κέρατα, προκειμένου να τον οδηγήσει στη θυσία. Τα νομίσματα αυτά δεν περιλαμβάνονται στις μελέτες των Greenwell και Fridze και τα παρουσίασε πρώτος ο Jenkins το 1955.¹²²⁹ Ωστόσο, μια πιο προσεκτική ματιά στις εν λόγω κοπές, αδιαμφισβήτητα αποκαλύπτει, θεωρώ, ότι η μορφή πάνω στον ταύρο είναι ανδρική. Η μορφή είναι γυμνή και η ανατομία της κοιλιακής χώρας, αποτυπωμένη με έντονη πλαστικότητα, δεν αφήνει περιθώρια για αμφιβολίες. Η αρχική περιγραφή του Jenkins πιθανόν δημιούργησε σύγχυση στους μετέπειτα ερευνητές, που την επανέλαβαν για νομίσματα που δημοπράτησε η *Leu Numismatics* (30, 18 April 1982, αρ. 161), όπου απεικονίζεται πράγματι η Νίκη, αλλά θυσιάζοντας κριό.¹²³⁰ Η ίδια, λοιπόν, περίπου σκηνή θυσίας υιοθετείται από το νομισματοκοπείο δύο φορές, την πρώτη με ανδρική φτερωτή μορφή και ταύρο και τη δεύτερη με τη Νίκη και κριό. Η ανδρική μορφή είναι κατά πάσα πιθανότητα ο Αγώνας. Παράλληλη απεικόνισή του, μαζί με τον ταύρο της θυσίας, αν και σε όρθια θέση, συναντούμε σε κρατήρα των αρχών του 4^{ου} αι. π.Χ.¹²³¹

¹²²⁶ Richter 1968, 91-92, αρ. 292.

¹²²⁷ Boardman 1988, αρ. 33-34, 38, 41, 41-46, 48.

¹²²⁸ Richter 1968, 93, αρ. 298-301.

¹²²⁹ Jenkins 1955, 140-41.

¹²³⁰ Mildenberg 1993-1994, 14, αρ. 20.

¹²³¹ ARV² 1435· Canciani 1981, 304, αρ. 5.

Η Νίκη χαράσσεται σε στάση τρία τέταρτα, σχεδόν καθισμένη, με λυγισμένα τα γόνατα, πάνω στον κριό, κρατώντας τον από τα κέρατα με το αριστερό χέρι, ενώ με το δεξί πλησιάζει μια μάχαιρα στο λαιμό του ζώου. Η κόμη της είναι χτενισμένη με τον χαρακτηριστικό κρωβύλο και φορά αχειρίδωτο, ποδήρη χιτώνα και πέπλο. Η τεχνοτροπία των νομισμάτων δεν διαφέρει σημαντικά από τις προηγούμενες κοπές με τη Νίκη, καθώς παρατηρούμε την ίδια σχεδόν απόδοση των φτερών και των πτυχώσεων. Ωστόσο, η παράσταση είναι πιο εκλεπτυσμένη και το σώμα της θεότητας ραδινό, κατά συνέπεια θα μπορούσαν οι εν λόγω κοπές να χρονολογηθούν λίγα χρόνια αργότερα, στις αρχές του 4^{ου} αι. π.Χ. Σχεδόν πανομοιότυπη απεικόνιση της θεότητας με κριό υιοθετούν τα νομισματοκοπεία της Λαμψάκου και της Αβύδου, αν και η θεότητα εκεί αποδίδεται με ακάλυπτο το πάνω μέρος του σώματος.¹²³² Θεωρώ πολύ πιθανόν και οι τρεις κοπές να κόπηκαν την ίδια περίοδο και να προέρχονται από το χέρι του ίδιου χαρακτή. Στο κεφάλαιο του συμβολισμού θα αναλυθούν περαιτέρω οι συνθήκες που οδήγησαν στην κοπή των εν λόγω νομισμάτων.

Η παρουσία της Νίκης σε σκηνές θυσίας είναι ιδιαίτερα δημοφιλής στην αρχαία ελληνική τέχνη. Η θεότητα απεικονίζεται πετώντας πάνω από το βωμό προς τον θυσιάζοντα – χαρακτηρίζοντας την πράξη ως θυσία νίκης – καθώς προσάγει το ζώο στη θυσία, το ποτίζει ή μεταφέρει τρίποδα και άλλα σκεύη θυσίας. Ιδιαίτερα ο εικονογραφικός τύπος της Νίκης μαζί με το θυσιαζόμενο ζώο, αποτέλεσε ένα θέμα εξαιρετικά δημοφιλές στην αρχαία ελληνική τέχνη, ήδη από το β' τέταρτο του 5^{ου} αι. π.Χ., η πλειονότητα δε των απεικονίσεων αφορούν στην ίδια τη στιγμή της θυσίας του ζώου.¹²³³ Η παρουσία της κοντά στο θυσιαζόμενο ζώο είναι εξάλλου γνωστή και από τις πηγές (Τατιανός, *Προς Έλλην.* 33.4.1, *γελῶ καὶ τὴν Μίκωνος ἐπιστήμην μόνον ποιήσαντος, ἐπὶ δὲ αὐτοῦ Νίκην*).

¹²³² Βλ. κεφάλαια V. 4.1.β, αρ. 1 και V. 4.2.α, αρ. 1.

¹²³³ Βλ. για παράδειγμα, ARV² 884, 73: αττική φιάλη (460-450 π.Χ.)· Züchner 1942, πίν. 22: χάλκινο κάλυμμα κατόπτρου από την Κόρινθο (5^{ος} αι. π.Χ.)· Carpenter 1929, πίν. 5, αρ. 7: ανάγλυφο του θωρακείου του ναού της Αθηνάς Νίκης· Richter 1968, αρ. 348: χρυσό δαχτυλίδι από την Κριμαία (τέλος 5^{ου} αι. π.Χ.)· Richter 1968, αρ. 349: σκαραβαίος από την Χαλκηδόνα (5^{ος}/4^{ος} αι. π.Χ.)· Smith 1886, 276-77, πίν. D: χάλκινο κάλυμμα κατόπτρου από τα Μέγαρα (4^{ος} αι. π.Χ.)· Smith 1886, 279-80, πίν. E: σφραγιδόλιθοι (4^{ος} αι. π.Χ.). Γενικά για τις απεικονίσεις της στιγμής που σφάζεται το ζώο για την θυσία και τις συμβολικές προεκτάσεις, βλ. van Straten 1995, 103-109. Βλ. και κεφάλαιο II. 3.1, σελ. 38-39.

ΣΥΜΒΟΛΙΣΜΟΣ

Οι κυζικηνοί στατήρες αποτέλεσαν αντικείμενο έρευνας ήδη από το 1887, όταν ο Greenwell παρουσίασε την πρώτη μονογραφία πάνω στο θέμα.¹²³⁴ Το 1912 ο Fridze συνέταξε το σύνταγμα των νομισμάτων της πόλης,¹²³⁵ ενώ σημαντικές προσθήκες έγιναν το 1931 από τον Regling, ο οποίος δημοσίευσε το «θησαυρό» της Πριγκήπου.¹²³⁶

Η μεγάλη ποικιλία των εικονογραφικών τύπων αποτέλεσε χαρακτηριστικό γνώρισμα των νομισμάτων από ήλεκτρο, τα οποία κόβονταν στη Μ. Ασία, από την Κύζικο στα βόρεια έως την Αλικαρνασσό στα νότια, αλλά και στην ενδοχώρα της Λυδίας. Το διακριτικό γνώρισμα της κρατικής αρχής συχνά παραλείπονταν ή περιοριζόταν σε ένα παραπληρωματικό σύμβολο, όπως ο θύννος, που συνοδεύει όλα τα νομίσματα της Κυζίκου. Είναι πολύ πιθανόν κάποιοι τουλάχιστον από αυτούς τους τύπους να αποτελούσαν τα προσωπικά σύμβολα αρχόντων ή νομισματικών υπαλλήλων. Κατά τη διάρκεια του δεύτερου μισού του 6^{ου} αι. π.Χ. ο ήλεκτρος αντικαταστάθηκε στα περισσότερα νομισματοκοπεία της Μ. Ασίας από τον άργυρο. Τον 5^ο και 4^ο αι. π.Χ., με εξαίρεση έκτακτες εκδόσεις, όπως στη Λάμψακο και τη Χίο, η νομισματοκοπία σε ήλεκτρο περιορίστηκε στην Κύζικο, τη Μυτιλήνη και τη Φώκαια. Οι εκδόσεις αυτές διαφέρουν από τις αργυρές κοπές λόγω της εξαιρετικής ποικιλίας των τύπων τους. Επιπλέον χαρακτηριστικά αποτελούν η σπανιότητα των επιγραφών τους, αλλά και η δευτερεύουσας σημασίας εμφάνιση των διακριτικών γνωρισμάτων της κρατικής αρχής. Στην Κύζικο, για ένα διάστημα λίγο μεγαλύτερο από δύο αιώνες, είναι γνωστοί περίπου 240 τύποι,¹²³⁷ ενώ, λόγω της απουσίας επιγραφών, το μόνο που βοηθά στην απόδοση των κοπών είναι η χάραξη του θύννου ως μόνιμου συμβόλου των νομισμάτων. Σε αντίθεση με τα αργυρά νομίσματα, οι κοπές από ήλεκτρο φανερώνουν λίγο έως καθόλου τον τόπο καταγωγής τους και δεν φαίνεται να αξιώνουν με σαφήνεια τη χρήση τους ως επίσημο συναλλαγματικό μέσο των πόλεων. Η μαρτυρία των «θησαυρών» αποδεικνύει σαφώς ότι τα κυζικηνά νομίσματα από ήλεκτρο ήταν αποδεκτά για το εμπόριο μεταξύ της Θράκης και των βόρειων ακτών της Μαύρης Θάλασσας, από τη μία, και της Αθήνας και της Ιωνίας, από την άλλη. Η Κύζικος, στη νότια ακτή της Προποντίδας, κατείχε μια στρατηγική

¹²³⁴ Greenwell 1887.

¹²³⁵ Fridze 1912, 1-38.

¹²³⁶ Regling 1931, 1-46.

¹²³⁷ Jenkins και Castro Hipolito 1989, 61.

εμπορική θέση και νομίσματά της έχουν βρεθεί σε «θησαυρούς» της ενδοχώρας της Βουλγαρίας και των ακτών της στη Μαύρη Θάλασσα, στη Ρουμανία, στη νότια Ρωσία και στην Κριμαία. Επίσης, ευρήματα αναφέρονται στην Αττική και ο «θησαυρός» της Πριγκήπου (*IGCH* 1239), από τις νήσους έξω από το Βυζάντιο, στον οποίο περιλαμβάνονται νομίσματα Κυζίκου, Λαμψάκου, Κριμαίας και Μακεδονίας, αποτελεί ένδειξη για τη σύγκλιση των εμπορικών δρόμων στην περιοχή της Κυζίκου.¹²³⁸

Η εξαιρετική ποικιλία των νομισματικών θεμάτων στους ύστερους στατήρες από ήλεκτρο της Κυζίκου, όπως και της Λέσβου και της Φώκαιας, κάνει εξαιρετικά θελκτική την υπόθεση μιας ετήσιας,¹²³⁹ ή ακόμα και μικρότερης χρονικά,¹²⁴⁰ αλλαγής των τύπων.

Μεγάλη συζήτηση μεταξύ των ερευνητών έχει προκαλέσει η πηγή προέλευσης των τύπων στους κυζικηνούς στατήρες, αλλά και οι λόγοι που ώθησαν στην υιοθέτησή τους. Μια ομάδα τύπων (Τριπτόλεμος, Γαία, Εριχθόνιος, Κέκροπας, Αρμόδιος και Αριστογείτων) έχει ερμηνευτεί ως μικρογραφία θεμάτων, που αρχικώς είχαν αποτυπωθεί σε ευρύτερη κλίμακα σε άλλες μορφές τέχνης. Ως πηγή της εικονογράφησης έχουν προταθεί αγγεία, αλλά και άλλα έργα τέχνης, κυρίως από την Αθήνα, τα οποία εμπορεύονταν στη Μαύρη Θάλασσα σε αντάλλαγμα των προϊόντων της περιοχής.¹²⁴¹

Γνωρίζουμε ότι η Κύζικος τον 5^ο αι. π.Χ. αποτελούσε μέλος της Α΄ Αθηναϊκής Συμμαχίας. Η επιρροή των Αθηνών στη μεγάλη αυτή εμπορική πόλη της Προποντίδας, όπως διακρίνουμε από την εικονογραφία των νομισμάτων δεν ήταν μόνο πολιτική και οικονομική, αλλά και καλλιτεχνική. Ανάμεσα στα θέματα που φιλοτεχνήθηκαν στους στατήρες της Κυζίκου, πολλά είναι αυτά που πράγματι φαίνεται να αντλούν την πηγή της έμπνευσής τους, η ακόμα και να αντιγράφουν τα αττικά έργα.¹²⁴² Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο ιστορικός της αρχαίας ελληνικής γλυπτικής, Joubin, «Mais à partir des guerres médiques et pendant toute la durée du Ve siècle, les graveurs de Cyzique s'inspirent avec prédilection des compositions attiques».¹²⁴³ Τα νομίσματα, ως μέσο μιας οιονεί προπαγάνδας και πολιτικής

¹²³⁸ Για την κυκλοφορία των νομισμάτων της Κυζίκου, βλ. Laloux 1971, 31-69. Επίσης, Kraay 1976, 27 και 260-61.

¹²³⁹ Jenkins και Castro Hipolito 1989, 61-62.

¹²⁴⁰ Mildenberg 1993-1994, 8, υποσ. 27.

¹²⁴¹ Laloux 1976, 107-109· Kraay 1976, 264.

¹²⁴² Greenwell 1887, 28 και 38-39· *RE* 12.1, λ. *Kyzikener* (K. Regling), 226· Seltman 1955², 113· Lacroix 1946, 217-24.

¹²⁴³ Joubin 1901, 264.

στρατηγικής, αποτελούν, κατ' αυτόν τον τρόπο, μια έμμεση απόδειξη της αφοσίωσης της Κυζίκου στην Αθήνα – την επικεφαλής της Συμμαχίας και σπουδαιότερη οικονομική και πολιτική δύναμη στην Ελλάδα.¹²⁴⁴

Όμως, η Αθήνα δεν ήταν η μόνη πόλη που ασκούσε επιρροή στην επιλογή των τύπων των κυζικηνών στατήρων. Όπως πολύ σωστά παρατήρησε ο Greenwell, πολλά από τα θέματα που απεικονίζονται στους στατήρες σχετίζονται με τις λατρείες ή τις εικονογραφικές προτιμήσεις άλλων πόλεων, με τις οποίες οι Κυζικηνοί διατηρούσαν στενές σχέσεις μέσω του εμπορίου. Πιθανότατα, με αυτόν τον τρόπο η πόλη επιχειρούσε να κερδίσει την εύνοια, ή να συμφιλιωθεί με κράτη, με τα οποία συνδεόταν, είτε με συμμαχία, είτε μέσω του εμπορίου. Ο Greenwell επεσήμανε τις στενές ομοιότητες με νομίσματα του Τάραντα, της Σικύνας, της Αθήνας, του Παντικάπαιου, της Γέλας, της Λαμψάκου, των Συρακουσών, της Φώκαιας, της Σάμου, της Ποσειδωνίας, των Θουρίων, της Κορίνθου, των Κλαζομενών, των Αβδήρων, της Ολυμπίας και της Αβύδου.¹²⁴⁵

Οι καλλιτέχνες του νομισματοκοπείου της Κυζίκου, άλλοτε αντιγράφουν πιστά τα έργα των άλλων πόλεων, κάποιες φορές όμως υιοθετούν ένα θέμα και το τροποποιούν, σύμφωνα με τα δικά τους καλλιτεχνικά πρότυπα.¹²⁴⁶ Σε κάθε περίπτωση, επιτυγχάνουν, με περισσή ικανότητα, να προσαρμόσουν το έργο τέχνης στον μικρό χώρο του νομίσματος, καταδεικνύοντας την εφευρετικότητα και την εμπειρία τους στο πλάσιμο των μορφών.

Στην κατηγορία του εικονογραφικού δανείου ανήκουν, κατά τη γνώμη μου, οι στατήρες με το θέμα της Νίκης στη στάση του «έν γούνασιν δρόμου», ένα θέμα ιδιαίτερα αγαπητό στην τέχνη του 6^{ου}, αλλά και των αρχών του 5^{ου} αι. π.Χ. Το γεγονός ότι η μορφή της Νίκης δεν επαναχρησιμοποιείται στην Κύζικο πάρα μόνο στα τέλη του 5^{ου} αι. π.Χ. καταδεικνύει ότι το σύμβολό της, τουλάχιστον νομισματικά, δεν ήταν οικείο στην περιοχή. Όπως καταδείξαμε στο κεφάλαιο της τεχνοτροπίας, οι στατήρες της Κυζίκου είναι ιδιαίτερα συγγενείς τεχνοτροπικά κυρίως με την αττική αγγειογραφία, στην οποία πιθανότατα οφείλουν την πηγή της έμπνευσής τους. Η χρονολόγηση των νομισμάτων περίπου στο 500 π.Χ. επιτρέπει τη σύνδεσή τους με τα γεγονότα των πρώτων ετών της Ιωνικής Επανάστασης, οπότε η εξασφάλιση βοήθειας

¹²⁴⁴ Η επιρροή των Αθηνών είναι εξάλλου εμφανής και στις λατρείες της Κυζίκου, βλ. Caruso 1974, 741-51 και ιδιαίτερα, 744-45. Για την χρήση της λατρείας και των μύθων με πολιτικούς στόχους, βλ. Nilsson 1951, 41 κ.ε. Για την επιβολή λατρειών στους συμμάχους από την ίδια την Αθήνα, βλ. Barron 1964, 36-48.

¹²⁴⁵ Greenwell 1887, 27-29.

¹²⁴⁶ Βλ. πλείστα παραδείγματα, Greenwell 1887, 37-38.

από τις πόλεις της Ηπειρωτικής Ελλάδας είχε βεβαίως καίρια σημασία για τους Έλληνες της Μ. Ασίας. Πιθανώς, λοιπόν, η επιλογή της υιοθέτησής της ως τύπου καθοδηγείται από την ανάγκη της πόλης να προβάλλει την αφοσίωσή της στην Αθήνα, ευελπιστώντας στην αρωγή της στο μεγάλο αγώνα των μικρασιατικών πόλεων.

Έμφαση, επίσης, έχει δοθεί από τους ερευνητές στην αναζήτηση ιστορικών αναφορών στην επιλογή των νομισματικών τύπων και πράγματι αυτές δεν μπορεί να αποκλειστούν, όπως για παράδειγμα στην περίπτωση των κοπών στο πλαίσιο της συμμαχίας μεταξύ Κυζίκου, Ρόδου, Κνίδου, Ιασού, Εφέσου, Σάμου, Βυζαντίου και Λαμψάκου¹²⁴⁷ και στους στατήρες με την επιγραφή ΕΛΕ[Υ]/ΘΕΡΙ[Α].¹²⁴⁸ Πιθανότατα, στην κατηγορία αυτή ανήκουν τα νομίσματα με την ιπτάμενη Νίκη, τα οποία χρονολογήσαμε περίπου το 411 π.Χ. Εάν η χρονολόγηση ισχύει θα μπορούσαν να αποτελούν μνεία στην αποσκίρτηση της πόλης από την Αθηναϊκή Συμμαχία, την ίδια χρονιά. Η πόλη, παρότι όπως φαίνεται ήταν από τις πιο πιστές συμμάχους, αποσκίρτησε από τη Συμμαχία, όταν άρχισε να διακυβεύεται η θέση της ηγεμόνος δύναμης, της Αθήνας, άμεσο επακόλουθο της τραγικής της ήττας στη σικελική εκστρατεία. Όπως είναι γνωστό, μετά την ήττα ακολούθησε μια σειρά αποστασιών σε πόλεις και νησιά του ανατολικού Αιγαίου και της Προποντίδας, γεγονός που πιθανότατα διευκόλυνε ή ίσως ανάγκασε, με την έννοια της στρατηγικής, την Κύζικο να ακολουθήσει την επικρατούσα τάση των υπολοίπων συμμάχων. Για το γεγονός γνωρίζουμε μόνο έμμεσα, από το χωρίο του Θουκυδίδη (8.107.1), όπου αναφέρεται η επανάκτηση της πόλης από τους Αθηναίους, μετά την επιτυχημένη ναυμαχία στο Κυνός Σήμα (καλοκαίρι του 411 π.Χ.). Είναι πολύ πιθανόν η αποσκίρτηση της Κυζίκου να συνέβη ταυτόχρονα με τη Λάμψακο και την Άβυδο, όταν την άνοιξη του 411 π.Χ., ο Δερκυλίδας, αρχηγός του στρατεύματος των Λακεδαιμονίων, έπλευσε στον Ελλήσποντο και επέτυχε να υποκινήσει σε αποστασία τις δύο πόλεις (Θουκ. 8.62.1-2).¹²⁴⁹ Όπως συζητήθηκε, οι εν λόγω κυζικηνοί στατήρες είναι συγγενείς με τα, χρονολογημένα το 413/12 π.Χ., τετράδραχμα των Συρακουσών. Γνωρίζουμε ότι όταν οι Λακεδαιμόνιοι αποφάσισαν να κινήσουν σε αποστασία τις ιωνικές πόλεις και να ετοιμάσουν γι' αυτό τον σκοπό ναυτική δύναμη, είχαν ζητήσει και τη βοήθεια των Συρακοσίων, τους οποίους είχαν σημαντικά ενισχύσει στον πόλεμό τους εναντίον των

¹²⁴⁷ Kraay 1976, 248· Buckler 2003, 181-83.

¹²⁴⁸ Τουράτσογλου (υπό έκδ.).

¹²⁴⁹ Για τα γεγονότα της περιόδου, βλ. Meiggs 1972, 351-74.

Αθηναίων. Οι Συρακόσιοι, ακολουθώντας τις συμβουλές του στρατηγού τους Ερμοκράτους, μολονότι αντιμετώπιζαν πολλές δυσκολίες, έστειλαν 20 πλοία, στα οποία προστέθηκαν και δύο των Σελινουντίων (Θουκ. 8.26.1). Το γεγονός αυτό θα μπορούσε να αποτελέσει μια θαυμάσια ευκαιρία για να έρθουν σε επαφή οι χαρακτες με τα σχεδόν σύγχρονα νομίσματα των Συρακοσίων, τα οποία αποτέλεσαν πηγή έμπνευσης για τους στατήρες με την ιπτάμενη Νίκη. Ταυτόχρονα, το εικονογραφικό αυτό θέμα, καταδεικνύει την, έστω προσωρινή, δυσαρέσκεια των Κυζικηνών από την Αθήνα και την ανάγκη τους για δημιουργία νέων συμμαχιών – ίσως και σικελικών.¹²⁵⁰ Εξάλλου, τα παραχώδη γεγονότα της περιόδου, δικαιολογούν, όπως ήδη σχολιάσαμε, τη βιαστική κοπή.

Στην ίδια κατηγορία ανήκει, πιστεύω, και το θέμα της Νίκης που κρατά άφλαστον. Όπως γνωρίζουμε, το σύμβολο αυτό πολύ συχνά χρησιμοποιείται, προκειμένου να υποδηλώσει μια ναυτική νίκη.¹²⁵¹ Παράλληλα παραδείγματα της Νίκης με άφλαστον εντοπίσαμε στα νομίσματα των Συρακουσών, αλλά και της Μεσσήνης, όπου μνημονεύεται η νίκη τους εναντίον του Αθηναϊκού στόλου το 414/13 π.Χ. και από τις κοπές της Ιμέρας, στις οποίες, όπως εικάζουμε, εορτάζεται η νίκη των Συρακοσίων εναντίον των Ακραγαντίνων το 446 π.Χ.¹²⁵² Ο Lenormant θεώρησε ότι η κοπή μνημονεύει τη νίκη του Τιμόθεου εναντίον του Πελοποννησιακού στόλου, το 375 π.Χ., την οποία θεωρεί απελευθερωτική για την Κύζικο.¹²⁵³ Ο Greenwell, πιστεύοντας, δίκαια θεωρώ, ότι τα νομίσματα είναι αρκετά προγενέστερα, υποστήριξε ότι πρέπει να αποτελούν αναφορά στη νίκη των Αθηναίων και του Αλκιβιάδη εναντίον του σπαρτιατικού στόλου, στη ναυμαχία έξω από την Κύζικο, το 410 π.Χ.¹²⁵⁴ Τέλος, η Baldwin-Brett σημειώνει την πιθανότητα η κοπή να εορτάζει την κραταιά νίκη του Αθηναίου Κόνωνα και του Πέρση σατράπη Φαρνάβαζου, οι οποίοι πολέμησαν στην Κνίδα το Σπαρτιάτη ναύαρχο Πείσανδρο (394 π.Χ.).¹²⁵⁵

¹²⁵⁰ Εξάλλου, και οι ίδιοι οι Αθηναίοι, το 393 π.Χ., εξέδωσαν τιμητικό ψήφισμα για τον Διονύσιο, τύραννο των Συρακουσών, τον οποίο ήθελαν να αποσπάσουν από τη συμμαχία της Σπάρτης. Το αρκετά κατεστραμμένο επίτιτλο ανάγλυφο του ψηφίσματος παριστά την Αθηνά με την ασπίδα να δίνει το χέρι της σε μια γυναικεία μορφή με δάδα, πιθανόν προσωποποίηση της Σικελίας (Rhodes και Osborne 2007, αρ. 33, 48-50).

¹²⁵¹ Για το άφλαστον στην τέχνη και το συσχετισμό του με πολεμικά συμφραζόμενα, βλ. κεφάλαιο V. 1.1, σελ. 80 και υποσ. 220.

¹²⁵² Βλ. κεφάλαια, V. 1.1, σελ. 80, V. 1.7, σελ. 181-82 και V. 1.8, σελ. 193-96.

¹²⁵³ Lenormant 1856, 38.

¹²⁵⁴ Greenwell 1887, 72-75.

¹²⁵⁵ Baldwin-Brett 1938, 24.

Θεωρώ ότι είναι περισσότερο πιθανόν οι στατήρες της Κυζίκου να αποτελούν μνεία στη ναυμαχία έξω από την Κύζικο το 410 π.Χ. Όπως αναφέρεται στις πηγές, αφορμή για τη ναυμαχία αποτέλεσε το γεγονός ότι ο Μίνδαρος και ο Φαρνάβαζος σχεδίαζαν να αποσπάσουν και πάλι την Κύζικο από τους Αθηναίους. Ο Αλκιβιάδης, που γνώριζε για το σχέδιο, ξεκίνησε από τις Κλαζομενές με ενισχύσεις, όμως, μέχρι ο στόλος των Αθηναίων να φτάσει στην Προποντίδα οι Πέρσες και οι Λακεδαιμόνιοι είχαν ήδη καταλάβει την πόλη. Οι στρατηγικές κινήσεις των Αθηναίων έτρεψαν τελικά σε φυγή τον εχθρικό στρατό, οι νικητές έστησαν δύο τρόπαια, ένα για τη ναυμαχία και ένα για την πεζομαχία και έπλευσαν την επομένη για την Κύζικο, την οποία και κατέλαβαν.¹²⁵⁶ Η Κύζικος, η οποία μόλις τον προηγούμενο χρόνο είχε αποσκιρτήσει από τη Συμμαχία και αμέσως μετά είχε επανακτηθεί, είχε επιπλέον λόγους να αποδείξει την πίστη της στην Αθήνα. Κατά τη γνώμη μου, ο εν λόγω τύπος λειτούργησε ως μια κίνηση καλής θέλησης εκ μέρους των Κυζικηνών. Αποτέλεσε μια κοπή πολιτικής προπαγάνδας, με την οποία προσέφεραν και συμβολικά την υποστήριξή τους προς τους Αθηναίους. Ενισχυτικό είναι βέβαια και το γεγονός ότι αρκετά χρόνια νωρίτερα είχαν υιοθετήσει τον ίδιο σχεδόν τύπο, αλλά με την Αθηνά, ένα θέμα εξαιρετικά αγαπητό στην αττική τέχνη.¹²⁵⁷

Η τελευταία απεικόνιση της Νίκης στους στατήρες της Κυζίκου αφορά στην αποτύπωση της σκηνής, κατά την οποία η θεότητα θυσιάζει κριό. Τα νομίσματα χρονολογούνται στην περίοδο 400-330 π.Χ.,¹²⁵⁸ ωστόσο, όπως ήδη αναφέρθηκε, δεν θα πρέπει να απέχουν σημαντικά από την προηγούμενη έκδοση της πόλης με τη Νίκη. Το εν λόγω εικονογραφικό θέμα ήταν ιδιαίτερα δημοφιλές στην αρχαία ελληνική τέχνη, είναι πιθανόν, λοιπόν, να αποτελεί απλά μια ακόμα προσπάθεια των χαρακτών της Κυζίκου να αποτυπώσουν ένα οικείο θέμα στο νόμισμα. Θα μπορούσαμε, ωστόσο, να διακρίνουμε στην επιλογή του θέματος και μια πολιτική νύξη;

Η μάχη στους Αιγός ποταμούς το 405 π.Χ. είχε δώσει τέλος στην αθηναϊκή ηγεμονία. Τα αφοσιωμένα στους Αθηναίους δημοκρατικά καθεστώτα αντικατέστησαν Σπαρτιάτες αρμοστές και τυραννικές δεκαρχίες και η αυτονομία των πόλεων είχε ανεπανόρθωτα καταλυθεί. Όμως, το 400 π.Χ. ο Τισσαφέρνης, που είχε

¹²⁵⁶ Για τη ναυμαχία και τις αντικρουόμενες, σε πολλά σημεία, παραδόσεις του Διοδώρου και του Ξενοφόντα, βλ. Buck 1998, 36-39.

¹²⁵⁷ Οι περισσότερες απεικονίσεις της Αθηνάς με άφλαστον συνδέονται με τη ναυμαχία της Σαλαμίνας (480 π.Χ.). Βλ. για παράδειγμα, ARV² 384, 211 (αττική λήκυθος, 480-460 π.Χ.)· ARV² 340, 42 (θραύσμα αγγείου από την Ακρόπολη της Αθήνας, 480-460 π.Χ.)· Walters 1926, αρ. 515, πίν. 9 (σκαραβαίος, τέλος 5^{ου} αι. π.Χ.).

¹²⁵⁸ Jenkins και Castro Hipolito 1989, 69.

υπογράψει παλαιότερα συνθήκη παροχής χρηματικής βοήθειας προς τους Σπαρτιάτες, θέλησε να εφαρμόσει κατά γράμμα τον όρο της συμφωνίας, κατά τον οποίο ο ελληνισμός της Μ. Ασίας παραδινόταν στον Πέρση βασιλιά. Η επίκληση βοήθειας των Ιώνων προς τη Σπάρτη, έθεσε στην πόλη ένα δίλημμα επιλογής μεταξύ των συμμάχων της Περσών και της ελευθερίας των ελληνικών πόλεων. Όμως, τελικά, αποδέχτηκε την αίτηση και στη συνέχεια τοποθέτησε τον Αγησίλαο ως επικεφαλής του εκστρατευτικού της σώματος. Ο τελευταίος όρισε ως τόπο συγκέντρωσης των συμμαχικών δυνάμεων το λιμάνι της Γεραιιστού, στη νότια Εύβοια. Θέλοντας δε να παραλληλίσει την εκστρατεία του με τον τρωικό πόλεμο, μετέβη στην Αυλίδα για να προσφέρει θυσίες στους θεούς, όπως είχε κάνει και ο Αγαμέμνωνας πριν αποπλεύσουν οι Έλληνες για την Τροία. Οι άρχοντες του Βοιωτικού Κοινού απαγόρευσαν τη θυσία και, επειδή ο Αγησίλαος τους αγνόησε, έστειλαν ιππείς, οι οποίοι πέταξαν τα ιερά από τους βωμούς (Πλούτ., *Αγησ.* 6.6). Ο Αγησίλαος έφτασε τελικά στην Έφεσο το καλοκαίρι του 396 π.Χ. και έπειτα από μια επιτυχημένη εκστρατεία, ξεκίνησε το φθινόπωρο του 395 π.Χ. μια νέα επιχείρηση. Ακολουθώντας παράκτια διαδρομή έφτασε στη Μυσία και στρατολόγησε κατοίκους των ελληνικών πόλεων, υποσχόμενος ότι θα τους ελευθερώσει στην επιστροφή του. Σύμφωνα με τον Ξενοφώντα, στη διαδρομή του ο Αγησίλαος πέρασε από την Άβυδο (*Ελλ.* 3.1.9), τη Λάμψακο (*Ελλ.* 3.2.2-5) και την Κύζικο (*Ελλ.* 3.4.10, *Αν.* 7.2.5) και πιθανότατα κατάφερε να ανακτήσει τον έλεγχο και στις τρεις πόλεις. Στη συνέχεια, κατευθύνθηκε προς την ενδοχώρα της Φρυγίας και στα νερά της λίμνης Δασκυλίτιδας κατέκτησε την περιοχή του Δασκυλείου. Μάλιστα, μαθαίνουμε για τον διαπραγματευτικό ρόλο, που έπαιξε ο Απολλοφάνης από την Κύζικο, ο οποίος έφερε σε επαφή τον Φαρνάβαζο με τον Αγησίλαο και προσπάθησε να συμφιλιώσει τις δύο αντιμαχόμενες πλευρές, αν και χωρίς επιτυχία (*Ξεν., Ελλ.* 4.1.29· Πλούτ., *Αγησ.* 12). Είναι προφανές ότι οι προύχοντες της πόλης (έμποροι και γαιοκτήμονες), που φυσικά επιβαρύνονταν με τα έξοδα συντήρησης του σπαρτιατικού στρατού, είχαν κάθε λόγο να επιθυμούν τη συμμαχία μεταξύ Σπάρτης και Περσών.¹²⁵⁹ Στα γεγονότα του χρόνου αυτού θεωρώ ότι εντάσσονται τα νομίσματα με τον τύπο της Νίκης που θυσιάζει. Η παράλληλη υιοθέτηση του τύπου από τα νομισματοκοπεία της Αβύδου και της Λαμψάκου, κάθε άλλο παρά τυχαία μπορεί να θεωρηθεί, καθώς μάλιστα και οι τρεις κοπές φαίνεται να προέρχονται από το χέρι του ίδιου χαρακτή. Οι τρεις πόλεις είχαν πιθανώς

¹²⁵⁹ Για τα γεγονότα της περιόδου και τις πηγές, βλ. Debord 1999, 240-53, ιδιαίτερα 248-53 και Buckler 2003, 58-74.

εμπιστευτεί τις υποσχέσεις του Αγησιλάου, αναμένοντας την απελευθέρωσή τους κατά την επιστροφή του από την εκστρατεία. Δεν θα ήταν επίσης παράδοξο, ο ίδιος ο Αγησίλαος να επέβαλε την επιλογή του θέματος αυτού, καθώς αναντίρρητα θα αποτελούσε μια σαφή νύξη, αλλά και τη συμβολική ολοκλήρωση της πρότερης αποτυχημένης προσπάθειάς του να ολοκληρώσει τη θυσία του στην Αυλίδα. Τέλος, δεν θεωρώ ότι είναι τυχαία και η επιλογή της ίδιας της Νίκης στην αποτύπωση της στιγμής που σφαγιάζεται ο κριός, καθώς η παρουσία της σε ανάλογες σκηνές περιέχει έναν ιδιαίτερο συμβολισμό. Δηλώνει ότι η πράξη δεν είναι ουδέτερη, αλλά ενέχει έναν κίνδυνο, καθώς η θεότητα, προς την οποία απευθύνεται, μπορεί να μην αποδεχτεί το αίτημα και η θυσία να αποτύχει. Μόνον όταν υπάρχουν οι κατάλληλες προϋποθέσεις, όπως καθαρότητα των συμμετεχόντων, ελεύθερη βούληση του σφαγίου, ανάφλεξη της πυράς στο βωμό και απουσία ενάντιων οίωνων, η θυσία γίνεται με επιτυχία. Η συνέργεια της Νίκης εξασφαλίζει για τον θυσιαστή την επιτυχία της θυσίας, το *καλλιερειν*.¹²⁶⁰ Πιστεύω ότι η επιλογή του τύπου ήταν απόλυτα μελετημένη, καθώς όχι μόνο εξυπηρετούσε τις θρησκευτικές ανάγκες του Αγησιλάου αλλά και απαιτούσε, συμβολικά, τη συνεργασία των πόλεων, προκειμένου να επιτύχουν την απελευθέρωσή τους από τον Περσικό ζυγό.

¹²⁶⁰ Himmelmann 2001, 135.

V. 4.1.β ΛΑΜΨΑΚΟΣ

ΤΥΠΟΙ ΝΟΜΙΣΜΑΤΩΝ

Χρυσοί στατήρες, 395 π.Χ.

Η ΝΙΚΗ ΘΥΣΙΑΖΕΙ ΚΡΙΟ

1. Ε. Νίκη γονατίζει αρ. πάνω από κριό. Με το αρ. χέρι κρατά το αρ. κέρασ του και με το δ. σημαδεύει με μάχαιρα το λαιμό του.

Ο. Ημίτομο Πηγάσου δ.

Baldwin-Brett 1924, αρ. 7

Χρυσοί στατήρες, 360-350 π.Χ.

Η ΝΙΚΗ ΠΡΟΣΑΡΤΑ ΚΡΑΝΟΣ ΣΕ ΤΡΟΠΑΙΟ

2. Ε. Νίκη γονατίζει δ. μπροστά από τρόπαιο. Στο αρ. χέρι κρατά ήλο και στο δ. σφυρί, με το οποίο είναι έτοιμη να προσαρτήσσει κράνος στο τρόπαιο.

Ο. Ημίτομο Πηγάσου δ.

Baldwin-Brett 1924, αρ. 26

Χρυσοί στατήρες, 350-340 π.Χ.

ΚΕΦΑΛΗ ΈΡΩΤΑ (ΠΡ. ΝΙΚΗ)

3. Ε. Κεφαλή Έρωτα αρ. με στεφάνι από μύρτο.

Ο. Ημίτομο Πηγάσου δ.

Baldwin-Brett 1924, αρ. 30

ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΝΟΜΙΣΜΑΤΟΚΟΠΙΑ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ

Η Λάμψακος ιδρύθηκε το 654/53 π.Χ. (Ευσ., *Χρον.* 95d) από Φωκαείς (Χάρων Λαμψακ. [*FGrHist* 262] απ. 7a και b). Από τον 6^ο αι. π.Χ. ήταν εξαρτημένη από τη Λυδία (Ηρόδ. 5.37-38), ενώ μετά την πτώση της το 547 π.Χ. πέρασε στον έλεγχο των Περσών. Το 499 π.Χ. συμμετείχε στην Ιωνική Επανάσταση, όμως κατακτήθηκε από τον Δαυρίση το 498/97 π.Χ. (Ηρόδ. 5.117) και παρέμεινε υπό την περσική κυριαρχία έως ότου ο Αρταξέρξης την παρέδωσε στον εξόριστο Θεμιστοκλή (Θουκ. 1.138· Πλούτ., *Θεμ.* 27.1, 29.1). Στον Πελοποννησιακό πόλεμο υποστήριξε αρχικώς τους Αθηναίους και έπειτα τους συμμάχους των Σπαρτιατών, Πέρσες. Στη συνέχεια, αφού κατελήφθη από τον Αθηναίο στρατηγό Στρομβλιχίδη το 411 π.Χ. (Θουκ. 8.62), συμμάχησε για δεύτερη φορά με τους Αθηναίους (Ξεν., *Ελλ.* 2.1.18-21, 30 και 2.2.1). Το 405 π.Χ. κυριεύθηκε από τον Λύσανδρο και έκτοτε παρέμεινε στη σφαίρα της ηγεμονίας των Σπαρτιατών μέχρι το 390 π.Χ. (Ξεν., *Ελλ.* 3.2.2-5). Η Λάμψακος παραδόθηκε στους Πέρσες μετά την Ειρήνη του Βασιλέως το 387/86 π.Χ. Όπως και πολλές άλλες πόλεις του Ελλησπόντου ανήκε στη σατραπεία του Δασκυλείου, που είχε μεταβιβαστεί από τον Αριοβαρζάνη στον ύπαρχο Φιλίσκο της Αβύδου, ο οποίος τελικά θανατώθηκε από δύο κατοίκους της Λαμψάκου (Δημ., *Κατ' Αριστοκρ.* 141-142). Κατά τη διάρκεια του Εμφυλίου Πολέμου (357-355 π.Χ.) η Λάμψακος κατακτήθηκε από τον Αθηναίο στρατηγό Χάρη (Δημ., *Ολυνθ.* 2.28) και το 340 π.Χ. κυβερνήθηκε από τον Μέμωνα της Ρόδου (Ψευδο-Αριστ., *Οικ.* 2.135^b1).

Το νομισματοκοπείο της Λαμψάκου ξεκινά τη λειτουργία του το 525-500 π.Χ. με την κοπή στατήρων από ήλεκτρο, το σύνταγμα των οποίων εξέδωσε το 1914 η Baldwin-Brett.¹²⁶¹ Λίγο μετά το 405 και μέχρι το 330 π.Χ. εκδίδει χρυσούς στατήρες που υπακούουν στον περσικό σταθμητικό κανόνα.¹²⁶² Οι εν λόγω στατήρες, αναφερόμενοι ως *χρυσίω Λαμψακανῶ στ[ατειραι]* (*IG* VII 2418.9 = *SIG*³ 201), αποτέλεσαν ένα διεθνές νόμισμα.¹²⁶³ Το νομισματοκοπείο έκοψε επίσης αργυρούς στατήρες και μικρότερες υποδιαίρεσεις από τα τέλη του 6^{ου} αι. π.Χ. μέχρι και μετά το

¹²⁶¹ Baldwin-Brett 1914.

¹²⁶² Baldwin-Brett 1924, 1-52. Για την έναρξη της νομισματοκοπίας μετά το 405 π.Χ., βλ. Karwiese 1980, 1-27.

¹²⁶³ Baldwin-Brett 1924, 41-43.

190 π.Χ., υπό τον περσικό, αλλά και τον αττικό σταθμητικό κανόνα¹²⁶⁴ και χαλκά νομίσματα από τον 4^ο αι. π.Χ. και μέχρι την περίοδο του Γαλληνού.¹²⁶⁵

ΤΕΧΝΟΤΡΟΠΙΑ

Η πρώτη έκδοση του νομισματοκοπείου που υιοθετεί τον τύπο της Νίκης εντάσσεται, όπως ήδη σχολιάσαμε,¹²⁶⁶ στο έτος των επιχειρήσεων του Αγησιλάου στον Ελλήσποντο και τη Φρυγία (395 π.Χ.). Η θεότητα απεικονίζεται σκύβοντας πάνω από κριό, κραδαίνοντας μάχαιρα πάνω από τον λαιμό του. Η παράσταση είναι σχεδόν πανομοιότυπη με αυτή των νομισμάτων της Κυζίκου. Η Νίκη και ο κριός έχουν ακριβώς την ίδια στάση, οι πτυχώσεις του υφάσματος και τα φτερά αποδίδονται κατά παρόμοιο τρόπο. Η μόνη διαφορά συνίσταται στο γεγονός ότι η Νίκη στα νομίσματα της Λαμψάκου έχει ακάλυπτο το πάνω μέρος του κορμού, λεπτομέρεια που συναντούμε και στις ομόλογες κοπές του νομισματοκοπείου της Αβύδου. Όπως έχει ήδη υποστηριχθεί, οι τρεις κοπές πρέπει να προέρχονται από το χέρι του ίδιου χαρακτή.

Ο δεύτερος εικονογραφικός τύπος αφορά σε μια παράσταση μοναδική στη νομισματοκοπία των ελληνικών πόλεων κατά την αρχαϊκή και κλασική εποχή. Η Νίκη απεικονίζεται γονατισμένη προς τα δεξιά, κρατώντας ήλο στο αριστερό χέρι, ενώ με το δεξί κρατά σφυρί προκειμένου να προσαρτήσει κράνος στο τρόπαιο. Η κόμη είναι χτενισμένη στον χαρακτηριστικό κρωβύλο και με περισσή λεπτότητα έχει αποδοθεί ο πλούσιος όγκος της. Τα χαρακτηριστικά του προσώπου είναι εκλεπτυσμένα και η χάραξή τους επιτυγχάνει να μεταδώσει τη σοβαρότητα και την προσήλωση της θεότητας στο έργο της. Το σώμα της θεότητας είναι εύσαρκο και ο χαρακτήρας έχει και εδώ αφήσει ακάλυπτο τον κορμό, ενώ στα πόδια αποδίδεται ριγμένος ο χιτώνας. Η απόδοση των φτερών δεν έχει απομακρυνθεί ιδιαίτερα από την προγενέστερη απεικόνιση, καθώς φιλοτεχνούνται με ένα στενό καμπύλο σχήμα στο πάνω μέρος και με παράλληλες χαραξείς στην κατάληξή τους.

¹²⁶⁴ Gaebler 1923, 1-46· Baldwin-Brett 1924, 53-73.

¹²⁶⁵ Baldwin-Brett 1924, 74-76.

¹²⁶⁶ Βλ. κεφάλαιο V. 4.1.α, σελ. 372-74.

Η θεματική δεν είναι άγνωστη στην εικονογραφία της ελληνικής τέχνης, καθώς υιοθετείται ήδη από το β' μισό του 5^{ου} σε ανάγλυφα,¹²⁶⁷ αργότερα στην αγγειογραφία¹²⁶⁸ και τον 4^ο αι. π.Χ. σε χάλκινη παρωπίδα και παραγναθίδα,¹²⁶⁹ σκαραβαίους και κοσμήματα,¹²⁷⁰ αφορά ωστόσο πάντα σε όρθιες ή ιπτάμενες Νίκες. Στη συνέχεια, κατά τους ελληνιστικούς χρόνους, θα αποτελέσει ένα ιδιαίτερα δημοφιλές θέμα και θα υιοθετηθεί ευρέως, προκειμένου να κοσμήσει τα νομίσματα των διαδόχων του Αλεξάνδρου, αλλά και τυράννων της περιόδου.¹²⁷¹ Η τεχνοτροπία και η απόδοση του θέματος παρουσιάζει εξαιρετική ομοιότητα με χρυσό δαχτυλίδι από το Κέρτς (Παντικάπαιο), χρονολογημένο στον 4^ο αι. π.Χ., το οποίο φέρει την επιγραφή *Παρμένων βασιλεῖ*.¹²⁷² Η θεότητα κρατά ήλο στο δεξί χέρι και σφυρί στο αριστερό και είναι έτοιμη να προσαρτήσσει ασπίδα σε τρόπαιο. Οι λεπτομέρειες της ανατομίας του σώματος, ο χιτώνας που σκεπάζει το κάτω μέρος του, η κόμμωση, τα φτερά και τα χαρακτηριστικά του προσώπου αποδίδονται με σχεδόν πανομοιότυπο τρόπο, με τη διαφορά ότι στο δαχτυλίδι η Νίκη δεν απεικονίζεται γονατισμένη, αλλά έχοντας τα γόνατα και τον κορμό ελαφρά λυγισμένα, σαν να είναι έτοιμη να σκύψει.

Η επόμενη παράσταση, αφορά στην απεικόνιση κεφαλής, η οποία είθισται να ταυτίζεται από τους ερευνητές με τη Νίκη. Οι εν λόγω στατήρες χρονολογούνται από την Baldwin-Brett περίπου το 350 π.Χ.¹²⁷³ Η κεφαλή της Νίκης είναι ένα θέμα σπάνιο στα νομίσματα. Το μοναδικό άλλο παράδειγμα που διαθέτουμε προέρχεται από τη Μυτιλήνη και χρονολογείται την εποχή του Αλεξάνδρου. Παρατηρούμε ότι τα χαρακτηριστικά της μορφής διακρίνονται από μεγάλη αυστηρότητα, η μύτη είναι έντονα τονισμένη και το βλέμμα βαθύ και στοχαστικό. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι η απεικόνιση δεν ανταποκρίνεται με κανέναν τρόπο στη θηλυκότητα που θα διέθετε μια γυναικεία κεφαλή. Πράγματι, ο χαρακτήρας έχει αποδώσει στη μορφή σχεδόν τα ίδια χαρακτηριστικά με προηγούμενη έκδοση, όπου απεικονίζεται η κεφαλή του Δία.¹²⁷⁴ Στην κόμη είναι τοποθετημένο ένα στεφάνι από μύρτο και τα φτερά έχουν αποδοθεί με διακριτικό τρόπο, σε πολύ μικρό μέγεθος, στο πίσω μέρος του λαιμού.

¹²⁶⁷ Ugolini 1934, 299, πίν. 1 (Βουθρωτός, β' μισό 5^{ου} αι.)· Carpenter 1929, 31, πίν. 11 (θωρακείο του ναού της Νίκης, 421-416 π.Χ.)· Froning 1971, 18, πίν. 4.2 (Παρθενώνας, τέλος 5^{ου} αι. π.Χ.)· Goulaki-Voutira 1992, αρ. 163.

¹²⁶⁸ *ARV*² 857, 2 (πελίκη, 440 π.Χ.).

¹²⁶⁹ Goulaki-Voutira 1992, αρ. 164 και 165 αντίστοιχα.

¹²⁷⁰ Richter 1968, 83, αρ. 246-248.

¹²⁷¹ Βλ. παρακάτω, υποσ. 1281.

¹²⁷² Richter 1968, 83, αρ. 246.

¹²⁷³ Baldwin-Brett 1924, 17.

¹²⁷⁴ Baldwin-Brett 1924, αρ. 29.

Τα ανδροπρεπή χαρακτηριστικά της μορφής και κυρίως το στεφάνι από μύρτο καθιστούν, κατά τη γνώμη μου, πιο προσιτή την ταύτιση της μορφής με τον θεό Έρωτα. Η μυρτιά αποτελούσε το ιερό φυτό της Αφροδίτης και απαντάται συχνά σε σχέση με τη θεά, στο μύθο, αλλά και στις απεικονίσεις της, συμβολίζοντας τη δύναμη της ζωής και την αισθαντικότητα.¹²⁷⁵ Κατ' επέκταση, το φυτό συνδέθηκε στενά και με τον γιό της, Έρωτα, ως σύμβολο της γέννησης μιας ερωτικής ιστορίας και υιοθετήθηκε στις αναπαραστάσεις και στον μύθο του.¹²⁷⁶ Τέλος, παρατηρούμε ότι στα νομίσματα των ελληνιστικών χρόνων – καθώς νωρίτερα δεν απεικονίζεται η κεφαλή του Έρωτα – τα φτερά του θεού αποδίδονται με τον ίδιο τρόπο, ήτοι σε μικρό μέγεθος στο πίσω μέρος του λαιμού, όπως ακριβώς και στο νόμισμα της Λαμψάκου.¹²⁷⁷

ΣΥΜΒΟΛΙΣΜΟΣ

Η πρώτη απεικόνιση της Νίκης στα νομίσματα της Λαμψάκου, όπως έχουμε ήδη συζητήσει, συνδέεται με την εκστρατεία του Αγησιλάου. Σύμφωνα με την ερμηνεία που αποπειραθήκαμε, αποτελεί ένα αίτημα του στρατηγού για την υποστήριξη των ελληνικών πόλεων, αλλά και μια συμβολική ολοκλήρωση της αποτυχημένης προσπάθειάς του για θυσία στην Αυλίδα. Η χρονολόγηση των νομισμάτων στο 394 π.Χ. συμφωνεί και με τα νεότερα δεδομένα της έρευνας. Τα πρώτα νομίσματα της Λαμψάκου από ήλεκτρο, τα οποία κόπηκαν στο πλαίσιο της συμμαχίας μεταξύ της Ρόδου, της Κνίδου, της Ιασού, της Εφέσου, της Σάμου, του Βυζαντίου και της Λαμψάκου, τοποθετούνται πλέον μετά το 405 π.Χ.¹²⁷⁸ και όχι στο 394 π.Χ., όπως υποστήριζε η Baldwin-Brett.¹²⁷⁹

Η παράσταση της Νίκης που προσηλώνει κράνος σε τρόπαιο, χρονολογείται, σύμφωνα με την κατάταξη της Baldwin-Brett, στη δεκαετία 360-350 π.Χ.¹²⁸⁰ Η απεικόνιση οπωσδήποτε φέρει έναν καθαρά στρατιωτικό συμβολισμό. Το τρόπαιο, το νικητήριο μνημείο, που ανεγείρεται με τον οπλισμό των ηττημένων στο πεδίο της μάχης, συνδέεται άμεσα με την ανάγκη να διατρανωθεί η νίκη εναντίον των

¹²⁷⁵ Pirenne-Delforge 1994, 412-14.

¹²⁷⁶ Calame 1996, 181-82 και Hermary *et al.* 1986, *passim*.

¹²⁷⁷ Hermary *et al.* 1986, αρ. 997-1001.

¹²⁷⁸ Karwiese 1980, 1-27.

¹²⁷⁹ Baldwin-Brett 1924, 38-40. Βλ. και Healy 1989, 45 και 48, ο οποίος, χωρίς επαρκή επιχειρήματα, τοποθετεί τα εν λόγω νομίσματα μετά το 387 π.Χ.

¹²⁸⁰ Baldwin-Brett 1924, 16-17 και 36.

αντιπάλων. Γι' αυτόν το λόγο εξάλλου, η απεικόνιση της Νίκης με το τρόπαιο επανέρχεται και αποκτά μεγάλη δημοτικότητα από την εποχή του Αλεξάνδρου και μετά, προκειμένου να εκφράσει την προπαγάνδα των εκάστοτε βασιλέων ή τυράννων.¹²⁸¹

Η ιστορία της Μ. Ασίας κατά την περίοδο 360-350 π.Χ. σηματοδεύτηκε από τον Συμμαχικό πόλεμο (357 π.Χ.), αποκύημα της παθολογίας της Β' Αθηναϊκής Συμμαχίας και της έντονης δυσαρέσκειας των μελών της. Τα αντι-αθηναϊκά αισθήματα ήταν τόσο ισχυρά, που οδήγησαν σε συμμαχική ανταρσία, η οποία υποβοηθήθηκε, αλλά και επιταχύνθηκε από την ενθάρρυνση του Μαύσσωλλου, ηγεμόνα των Καρών και σατράπη της Καρίας. Ακριβώς τη στιγμή που οι Αθηναίοι είχαν πια απογοητευτεί, μην έχοντας τα μέσα για να συνεχίσουν τον πόλεμο εναντίον των αποστατών, έφτασε στην Αθήνα απεσταλμένος του Αρτάβαζου, σατράπη της Μικρής Φρυγίας, ζητώντας βοήθεια για να αντισταθεί σε ισχυρό βασιλικό στρατό που βιάδιζε εναντίον του. Ο Αρτάβαζος σε αντάλλαγμα προσέφερε άφθονα χρήματα. Συγχρόνως, οι Αθηναίοι πίστευαν ότι αν συντελούσαν στη νίκη του Αρτάβαζου, θα εξασθενούσαν τον Αρταξέρξη, που υποψιάζονταν ότι ενθάρρυνε τον Μαύσσωλλο. Η Εκκλησία του δήμου αποφάσισε να δεχτεί την πρόσκληση του Αρτάβαζου, συνήψε συμμαχία μαζί του και ανέθεσε στον Χάρητα να διαπεραιωθεί στην Ασία με πολλούς από τους μισθοφόρους που ως τότε υπηρετούσαν στον αθηναϊκό στρατό (355 π.Χ.).¹²⁸² Ο Χάρης νίκησε τον Τιθραυστή¹²⁸³ στη Φρυγία (Διόδ. 15.22.1-2· Δημ., Φιλίπ. 1.24) και απέστειλε στους Αθηναίους επιστολή, παρομοιάζοντας τη νίκη του με αυτή του Μαραθώνα (Σχολ. Δημ., Φιλίπ. 4.84b.11 [Dilts]). Στη συνέχεια, μεσολάβησε μεταξύ του Τιθραυστή και του Αρτάβαζου και επέτυχε την υπογραφή εκεχειρίας. Οι λεπτομέρειες της εκστρατείας και οι επιπτώσεις της για τις ελληνικές πόλεις είναι σε μεγάλο βαθμό άγνωστες. Γνωρίζουμε, ωστόσο, από τον Δημοσθένη (*Ολυμπ.* 2.28) ότι ο Χάρης έλαβε (τὰ δὲ λήμματα) τη Λάμψακο και το Σίγειο. Αυτό θα πρέπει να συνέβη, σύμφωνα με τον Debord,¹²⁸⁴ είτε πριν ενώσει τον στρατό του με τον Αρτάβαζο, είτε στη συνέχεια, αφού τις κατέλαβε υπό τις διαταγές του τελευταίου,

¹²⁸¹ Βλ. για παράδειγμα την υιοθέτηση του θέματος της Νίκης με τρόπαιο στα τετράδραχμα του Αγαθοκλή, τυράννου των Συρακουσών (*SNG ANS* 664), του Σελεύκου Α' Νικάτορος (Newell 1938, αρ. 419) και στους χρυσούς στατήρες του Ηπειρώτη βασιλιά, Πύρρου στην Σικελία (*SNG Cop.* 176).

¹²⁸² Για τα γεγονότα της περιόδου, βλ. *CAH VI*², 209-212· Hornblower 1982, 203-209· Debord 1999, 375-399.

¹²⁸³ Σχετικά με την ταυτότητα του Τιθραυστή, πιθανότατα στρατηγού του στρατού του Αρταξέρξη, βλ. Debord 1999, 394-95.

¹²⁸⁴ Debord 1999, 395.

πιθανόν επειδή οι κάτοικοι, εκμεταλλευόμενοι τις αναταραχές της περιόδου, θέλησαν να αποσκιρτήσουν. Άλλωστε, είναι γνωστό το επεισόδιο της θανάτωσης του υπάρχου Φιλίσκου από κατοίκους της Λαμψάκου, λίγα μόλις χρόνια νωρίτερα, μεταξύ του 375 και 363/62 π.Χ.¹²⁸⁵ (Δημ., *Κατ' Αριστοκρ.* 141-142). Σε αυτήν την περίπτωση, φυσικά, τα συμφέροντα Αθηναίων και σατραπών συνέκλιναν, καθώς ήταν ακόμα νωπές οι μνήμες των αποστασιών που πυροδότησε η εξέγερση της Ρόδου και του Βυζαντίου, απειλώντας τους δρόμους των Αθηναίων για τη Μαύρη Θάλασσα. Μάλιστα, ο σχολιαστής του Δημοσθένη αναφέρει (*Ολυνθ.* 3.31) ότι για να ανακοινώσει τη νίκη του, ο Χάρης έστειλε στην Αθήνα βόδια, τα οποία στη συνέχεια διαμοιράστηκαν ανάμεσα στις φυλές. Παρότι η τύχη του Σιγείου είναι γνωστή – παραχωρήθηκε στον Χάρη (App., *Ανάβ.* 1.12.1) – δεν γνωρίζουμε με βεβαιότητα, αν ο στρατηγός διατήρησε στην κατοχή του τη Λάμψακο μετά τη λεηλασία της. Όπως αναφέρει ο Debord, είναι πολύ πιθανόν ο Αρτάβαζος να επέτρεψε στον Χάρη να λεηλατήσει την πόλη, αλλά στη συνέχεια κράτησε ο ίδιος την κυριαρχία του σε αυτή.¹²⁸⁶

Ο καταφανής ενθουσιασμός του Χάρητα, λόγω της επιτυχίας του στη Φρυγία (Σχολ. Δημ. 4.84b.11 [Dilts], *ὅς καὶ ἔγραψε τοῖς Ἀθηναίοις περὶ τῶν μυρίων ὅτι νενίκηκε μάχην ἀδελφὴν τῆς ἐν Μαραθῶνι*), αλλά και η προσφορά των λαφύρων της Λαμψάκου από τον Αρτάβαζο στον στρατηγό καθιστούν πιθανή την υπόθεση να συνδέεται η απεικόνιση του νομίσματος με τα ιστορικά γεγονότα της περιόδου. Δεν θα ήταν ίσως ανεδαφικό να διακρίνουμε στην παράσταση την επιβολή της επιθυμίας του Αθηναίου στρατηγού για μια συμβολική μνεία στη νίκη του, μέσω των νομισμάτων της πόλης.

¹²⁸⁵ Debord 1999, 299.

¹²⁸⁶ Debord 1999, 395, υποσ. 203.

V. 4.2.α ΑΒΥΔΟΣ

ΤΥΠΟΙ ΝΟΜΙΣΜΑΤΩΝ

Χρυσοί στατήρες, 395 π.Χ.¹²⁸⁷

Η ΝΙΚΗ ΘΥΣΙΑΖΕΙ ΚΡΙΟ

1. Ε. Νίκη γονατίζει αρ. πάνω από κριό. Με το αρ. χέρι κρατά το αρ. κέρασ του και με το δ. σημαδεύει με μάχαιρα το λαιμό του.

Ο. Αετός αρ. Στο πεδίο δ. άφλαστον. Το όλον σε έγκοιλο τετράγωνο.

BMC (Troas, Aeolis and Lesbos) 9

¹²⁸⁷ Σχετικά με την τεχνοτροπία και τον συμβολισμό της παράστασης, βλ. κεφάλαια V. 4.1.α, σελ. 366, 372-74 και V. 4.1.β, σελ. 377, 379.

ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΝΟΜΙΣΜΑΤΟΚΟΠΙΑ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ

Η Αβυδος ιδρύθηκε κατά τον πρώιμο 7^ο αι. π.Χ. από τη Μίλητο (Θουκ. 8.61.1). Στη δεκαετία του 520 π.Χ. η πόλη βρισκόταν υπό τον έλεγχο του, φιλικά προσκείμενου προς τους Πέρσες, τυράννου Δάφνη (Ηρόδ. 4.138.1) και ήταν μία από τις πόλεις που καταστράφηκαν από τον Δαρείο μετά τη σκυθική εκστρατεία του (Στράβ. 13.1.22). Από το 454/53 υπήρξε μέλος της Αθηναϊκής Συμμαχίας (*IG I³ 287.II.25*) από όπου αποσκίρτησε το 411 π.Χ. (Θουκ. 8.62.1), οπότε και ο Ξενοφώντας (*Ελλ. 3.1.9, 4.8.3,5 και 32*) αναφέρει την παρουσία Σπαρτιάτη αρμοστή στην πόλη.

Το νομισματοκοπείο της Αβύδου ξεκινά τη λειτουργία του τον ύστερο 6^ο αι. π.Χ., με την κοπή στατήρων από ήλεκτρο. Από το 480 έως το 450 π.Χ. εκδίδει αργυρά νομίσματα υπό τον περσικό σταθμητικό κανόνα και από το 411-387 π.Χ., οπότε και υπόκειται σε σπαρτιατικό έλεγχο, παράγει χρυσούς στατήρες, αργυρά τετράδραχμα και υποδιαιρέσεις. Η χαλκή νομισματοκοπία της πόλης ξεκινά το 320 και σταματά το 280 π.Χ.¹²⁸⁸

¹²⁸⁸ Robert 1966, 23-25.

V. 4.3.α ΗΡΑΚΛΕΙΑ

ΤΥΠΟΙ ΝΟΜΙΣΜΑΤΩΝ

Στατήρες, 389-386 π.Χ.

Η ΝΙΚΗ ΓΟΝΑΤΙΣΜΕΝΗ ΓΡΑΦΕΙ ΤΟ ΟΝΟΜΑ ΤΗΣ ΗΡΑΚΛΕΙΑΣ

1. Ε. Κεφαλή Ηρακλή με λεοντή, σε στάση τρία τέταρτα κατενώπιον, ελαφρώς δ.

Ο. ΗΡΑΚΛΕΙΑ. Νίκη γονατισμένη αρ. Με το δ. ανυψωμένο χέρι γράφει στο πεδίο αρ. το όνομα της πόλης. Στο πεδίο κάτω ρόπαλο.

SNG von Aulock 356

ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΝΟΜΙΣΜΑΤΟΚΟΠΙΑ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ

Η Ηράκλεια ιδρύθηκε περίπου το 550 π.Χ. από Μεγαρείς (Ξεν., *Κύρ. Ανάβ.* 6.2.11), πιθανότατα, όμως, όπως αναφέρουν ο Ψευδο-Σκύμνος (στίχ. 1016-17) και ο Έφορος ([*FGrHist* 70] απ. 44^b), στον αποικισμό συμμετείχαν και Βοιωτοί.

Η πρώιμη ζωή της πόλης σηματοδεύτηκε από πολλές συγκρούσεις με τους γτόπιους πληθυσμούς (Ιουστ., *Erit.* 16.3.7-8). Πιθανότατα, σχεδόν αμέσως μετά την ίδρυσή της εγκαθίδρυσε δύο αποικίες στον Πόντο, την Κάλλατη και τη Χερσόνησο και μια μικρότερη εγκατάσταση στη νήσο Θυνιά.¹²⁸⁹ Οι Ηρακλειώτες διέθεταν μεγάλη ναυτική δύναμη (Αριστ., *Πολ.* 1237^b14-15· Ψευδο-Αριστ., *Οικ.* 1347^b3· Πολύαιν. 6.9.4) και είχαν κυρίαρχη θέση στο εμπόριο μεταξύ του Βοσπόρου και του Αιγαίου.¹²⁹⁰

Η νομισματοκοπία της πόλης ξεκινά στα τέλη του 5^{ου} αι. π.Χ. με αργυρά τετράδραγμα και υποδιαιρέσεις, που υπακούουν σε κανόνα παρόμοιο με τον αιγινητικό, ο οποίος ήταν σε χρήση στην κοντινή Σινώπη. Η αργυρή νομισματοκοπία της πόλης σταματά το 281 π.Χ., όταν υποτάσσεται στους Ρωμαίους. Οι χαλκές κοπές χρονολογούνται από την εποχή του Λυσιμάχου, ενώ κατά τη διάρκεια των αυτοκρατορικών χρόνων η Ηράκλεια εκδίδει αυτοκρατορικά και «ψευδοαυτόνομα» νομίσματα έως την εποχή του αυτοκράτορα Μακριανού.¹²⁹¹

ΤΕΧΝΟΤΡΟΠΙΑ

Η Νίκη υιοθετείται άπαξ στα νομίσματα της Ηράκλειας, κατά την περίοδο 389-386 π.Χ. Η θεότητα αποτυπώνεται γονατισμένη προς τα αριστερά, ενώ κάτω από τα πόδια της, στο πεδίο, χαράσσεται ρόπαλο. Με το δεξί, ανυψωμένο και λυγισμένο στον αγκώνα, χέρι κρατά γραφίδα, με την οποία αναγράφει το όνομα της πόλης, ενώ το αριστερό χέρι της ακουμπά στον μηρό. Το πάνω μέρος του σώματός είναι γυμνό, αλλά τα πόδια είναι καλυμμένα με ποδήρη χιτώνα. Η μορφή αποδίδεται κατά τομή, με εξαίρεση τον κορμό που χαράσσεται σε στάση τρία τέταρτα κατενώπιον.

Η σύνθεση και η τεχνοτροπία της παράστασης είναι σχεδόν πανομοιότυπη με την παράσταση της Νίκης που κρατά άφλαστον στους, χρονολογημένους το 410 π.Χ.,

¹²⁸⁹ Saprykin 1998, 236· Ivantchik 1998, 322.

¹²⁹⁰ Saprykin 1998, 91-92 και 100-130.

¹²⁹¹ Head 1911², 516.

στατήρες της Κυζίκου. Η θεότητα χαράσσεται στην ίδια ακριβώς στάση, με το αριστερό χέρι τοποθετημένο στο μηρό και το δεξί ανασηκωμένο, έχοντας γυμνό το πάνω μέρος του σώματος. Συγγενείς επίσης είναι οι δύο παραστάσεις, ως προς την αντίληψη της ανατομίας του σώματος και τη χάραξη των πτυχώσεων του υφάσματος και των φτερών.

Ανάλογο παράδειγμα επιγραφής λέξης από την εικονιζόμενη μορφή, απαντά σε αρκετά μεθύτερη χαλκή κοπή της Τίου στη Βιθυνία (281 π.Χ.), όπου ο καθιστός ιματιοφόρος τοπικός ήρωας αναγράφει τη λέξη ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ στο πεδίο του νομίσματος.¹²⁹² Ωστόσο, το πλησιέστερο τυπολογικό παράλληλο προέρχεται από μια, σύγχρονη σχεδόν, κοπή της Μαλλού στην Κιλικία. Παρατηρούμε ότι, καίτοι η τεχνοτροπία της απόδοσης των μορφών διαφέρει σημαντικά – ο τύπος του στατήρα από τη Μαλλό μοιάζει να αποτελεί μια κακότεχνη απομίμηση των νομισμάτων της Ηράκλειας –, οι δύο κοπές απεικονίζουν τον ίδιο τύπο. Η μόνη διαφορά έγκειται στο γεγονός ότι ενώ στον στατήρα της Ηράκλειας η Νίκη αναγράφει το εθνικό της πόλης, σε αυτόν από τη Μαλλό, γράφει το όνομά της, ΝΙΚΗ. Οι στατήρες των δύο πόλεων αποτελούν τα μοναδικά παραδείγματα υιοθέτησης του εν λόγω τύπου στη σύγχρονη, αλλά και πρωιμότερη, σφραγιστική τέχνη. Παραλλαγή του τύπου αυτού, η Νίκη που επιγράφει ασπίδα, θα αποτελέσει αργότερα, κατά την ελληνιστική και ιδιαίτερα τη ρωμαϊκή εποχή, ένα δημοφιλές θέμα στις νομισματοκοπίες, αν και η πρακτική της αναγραφής νικητήριων επιγραφών στην επιφάνεια της ασπίδας αποτελούσε έθιμο ήδη από τους κλασικούς χρόνους.¹²⁹³

ΣΥΜΒΟΛΙΣΜΟΣ

Τα εν λόγω νομίσματα δεν έχουν μέχρι σήμερα χρονολογηθεί με βεβαιότητα, καθώς τοποθετήθηκαν από τους ερευνητές τόσο στον 4^ο όσο και στον 3^ο αι. π.Χ. Ο Head υποστήριξε μια χρονολόγηση στο 302-281 π.Χ.,¹²⁹⁴ ο Kleiner στη συλλογή των νομισμάτων του von Aulock τα τοποθετεί στο 415-364 π.Χ.,¹²⁹⁵ ο Imhoof-Blumer¹²⁹⁶ και ο Franke¹²⁹⁷ στο 288-287 π.Χ. και ο Kraay στο 380-360 π.Χ.¹²⁹⁸ Όμως, η

¹²⁹² *SNG* von Aulock 918.

¹²⁹³ Hölscher 1967, 98-99 και 123-26.

¹²⁹⁴ Head 1911², 515.

¹²⁹⁵ *SNG* von Aulock 356.

¹²⁹⁶ Imhoof-Blumer 1879, 23.

¹²⁹⁷ Franke 1966, 139, υποσ. 40.

¹²⁹⁸ Kraay και Hirmer, 1966, πίν. 201, αρ. 726.

ομοιότητα της κεφαλής του Ηρακλή στην εμπρόσθια όψη με την ίδια παράσταση στην εμπρόσθια όψη των στατήρων των Περσών σατραπών που κόπηκαν στην Ταρσό, αποτελεί πρόκριμα για μια περισσότερο ασφαλή χρονολόγηση των Ηράκλειων εκδόσεων. Η πανομοιότυπη στροφή της κεφαλής του αγένειου Ηρακλή προς τα δεξιά, η ίδια απόδοση της λεοντής, ο αριθμός και η κατάταξη των βοστρύχων κατά μήκος της αριστερής πλευράς του προσώπου, η αναμφίβολη καλλιτεχνική ομοιότητα στα χαρακτηριστικά του πορτραίτου με μεγάλες και βαθιές οφθαλμικές κοιλότητες και ένα κάπως συνοφρυωμένο μέτωπο, αποδεικνύουν, πως, είτε τα νομίσματα της Ηράκλειας αποτέλεσαν το πρότυπο στη δημιουργία των παραστάσεων της Ταρσού, είτε το αντίστροφο. Ο Mousey, μελετώντας τα νομίσματα της Ταρσού, συνέδεσε την έκδοσή τους με τη δράση του Φαρνάβαζου κατά τη διάρκεια μιας εκ των πρώτων εκστρατειών των Περσών εναντίον της Αιγύπτου, στην οποία ο Πέρσης σατράπης μοιραζόταν τη διοίκηση με δύο στρατηγούς. Ο ερευνητής, με επαρκή και βάσιμα επιχειρήματα, χρονολόγησε τους στατήρες με την κεφαλή του Ηρακλή στην εμπρόσθια και την κεφαλή του Άρη στην οπίσθια όψη στο διάστημα 386-383 π.Χ. και υποστήριξε ότι κόπηκαν προκειμένου να πληρωθούν οι Έλληνες μισθοφόροι, που έλαβαν μέρος στην εκστρατεία.¹²⁹⁹ Λίγο αργότερα, η μαρτυρία των «θησαυρών» επιβεβαίωσε την άποψη του Mousey.¹³⁰⁰ Η αδιαμφισβήτητα στενή ομοιότητα της κεφαλής του Ηρακλή στις δύο κοπές δεν επιτρέπει μεγάλη χρονική απόσταση μεταξύ τους. Ο Kovalenko, στη μελέτη του για τα πρώιμα κλασικά νομίσματα της Ταυρικής Χερσονήσου, υποστήριξε ότι τα νομίσματα της Ταρσού αποτέλεσαν το πρότυπο για τις Ηράκλειες εκδόσεις, καθώς, όπως αναφέρει, η τεχνοτροπία των δεύτερων έχει έναν πιο ώριμο και ολοκληρωμένο χαρακτήρα.¹³⁰¹ Ως εκ τούτου, χρονολογεί τους στατήρες της Ηράκλειας στη δεκαετία 380-370 π.Χ. Ο Kraay, γράφοντας μια δεκαετία νωρίτερα από τη μελέτη του Mousey, χρονολόγησε τα νομίσματα της Ταρσού στη δεκαετία του 370 π.Χ. Ισχυρίστηκε, ωστόσο, δίκαια θεωρώ, αλλά χωρίς να αιτιολογεί την άποψη του, ότι περισσότερο πιθανόν είναι οι χαράκτες της Ταρσού να αντέγραψαν τους Ηράκλειους στατήρες, άποψη με την οποία συντάσσομαι.¹³⁰² Υπέρ αυτής της θεωρίας, κατά τη γνώμη μου, συνηγορούν οι στατήρες της Μαλλού στην Κιλικία. Όπως αναφέρθηκε, ο οπισθότυπος των νομισμάτων αποτελεί μια κακότεχνη απομίμηση των στατήρων της Ηράκλειας, κατά συνέπεια τα πρώτα

¹²⁹⁹ Mousey 1986, 15.

¹³⁰⁰ Casabonne 2000, 35.

¹³⁰¹ Kovalenko 2008, 77-78.

¹³⁰² Kraay 1976, 283.

έπονται χρονικά. Πιθανότερο είναι, λοιπόν, τα Ηράκλεια νομίσματα να κυκλοφόρησαν πριν το 386 π.Χ. στην περιοχή της Κιλικίας και η μεν εμπρόσθια όψη τους να αποτέλεσε το πρότυπο για τους στατήρες της Ταρσού, η δε οπίσθια για τα νομίσματα της Μαλλού. Στη συνέχεια, θα αποπειραθούμε να ενισχύσουμε την εν λόγω άποψη, μέσω της παρουσίασης των ιστορικών συμφραζομένων της Ηράκλειας κατά την εν λόγω περίοδο.

Ο εορταστικός και νικηφόρος χαρακτήρας της έκδοσης είναι σαφής. Η Νίκη, η θεότητα που συμβολίζει την επικράτηση στον αγώνα, αναγράφει η ίδια το όνομα της Ηράκλειας στο νόμισμα, προσφέροντας την αναγνώρισή της, αλλά και διατρανώνοντας έναν θρίαμβο της πόλης στον πολιτικό, στρατιωτικό ή αθλητικό στίβο. Όπως θα αναλυθεί στη συνέχεια, θεωρώ ότι τα ιστορικά δεδομένα της περιόδου επιτρέπουν τη σύνδεση της εικονογραφικής επιλογής με μια από τις μεγαλύτερες στρατιωτικές επιτυχίες της Ηράκλειας, η οποία ανήκει στο 4^ο αι. π.Χ.

Ένα γεγονός μεγάλης σημασίας για την περιοχή του Ευξείνου Πόντου, φαίνεται να αποτέλεσε σοβαρή στρατιωτική διένεξη μεταξύ της Ηράκλειας και του βασιλείου του Βοσπόρου κατά τον 4^ο αι. π.Χ. Στοιχεία για το γεγονός παραδίδονται από τον Πολύαινο (5.23, 44.1· 6.9.3-4) και τα *Οικονομικά* του Ψευδο-Αριστοτέλη (2.2.8). Όπως προκύπτει από τις παραδόσεις τους, βασική αιτία για τη διαμάχη αποτέλεσε η επιθυμία για την κατάκτηση της Θεοδοσίας, πόλης της νοτιοανατολικής Κριμαίας, που αποτελούσε, ήδη από τις αρχές του 4^ο αι. π.Χ., στόχο των Σπαρτοκιδών, τυράννων του Παντικάπαιου. Η πόλη βρισκόταν σε εξαιρετικά στρατηγική θέση και επιπλέον, η ενδοχώρα της διέθετε μια πλούσια παραγωγή σιτηρών. Επιπροσθέτως, ο έλεγχός της θα επέτρεπε στους τυράννους να διευκολύνουν την επίτευξη της βασικής τους επιδίωξης, ήτοι την περαιτέρω εξάπλωση στην Κριμαία. Καθώς πρωταρχικό βήμα ενός ανάλογου εγχειρήματος αποτελούσε η κατάκτηση της Χερσονήσου, αποικίας της Ηράκλειας, δεν εκπλήσσει το γεγονός ότι, όπως πληροφορούμαστε από τις πηγές, η Ηράκλεια αναμείχθηκε πολύ στενά στην απόπειρα των τυράννων να κυριεύσουν τη Θεοδοσία.

Παρότι και οι δύο συγγραφείς μαρτυρούν μια σοβαρή συμπλοκή στην Ταυρική Χερσόνησο μεταξύ του Βοσπόρου και της Ηράκλειας, η αποσπασματικότητα και η ασάφεια των αναφορών κατέληξαν να διχάσουν τους ερευνητές. Έτσι, προέκυψαν διαφορετικές και συγκρουόμενες απόψεις σχετικά με τη

χρονολόγηση του συγκεκριμένου γεγονότος, τη διάρκεια του πολέμου μεταξύ των δύο αντιπάλων, αλλά και την κατάληξή του.¹³⁰³

Την πιο επαρκή και πλήρη ερμηνεία των γεγονότων μας παρέχει η μελέτη του Burstein, ο οποίος ανέλυσε τα αποσπάσματα των αρχαίων συγγραφέων, λαμβάνοντας υπόψη του τόσο το ιστορικό πλαίσιο της περιοχής, όσο και, σε μικρό βαθμό βέβαια, τα νομισματικά δεδομένα των εμπλεκόμενων πόλεων.¹³⁰⁴ Με αυτόν τον τρόπο, επέτυχε να αποκαταστήσει πειστικά τα γεγονότα της περιόδου και να καταδείξει ευλογοφανείς λύσεις στα ζητήματα που δίχαζαν τους μελετητές.

Σύμφωνα με τον ερευνητή, ο πόλεμος έλαβε χώρα σε τρία διαφορετικά στάδια. Η πρώτη προσπάθεια για την κατάληψη της Θεοδοσίας χρονολογείται στο 389 π.Χ., όταν ο Σάτυρος, τύραννος του Παντικάπαιου, πολιορκήσε ανεπιτυχώς την πόλη. Παρά την ήττα του, ο Σάτυρος κατάφερε να σχεδιάσει την πολιορκητική του γραμμή, καθιστώντας εξαιρετικά δυσχερή την ικανοποιητική άμυνα της πόλης. Όταν ο τύραννος πέθανε κατά τη διάρκεια της πολιορκίας, κληροδότησε τα σχέδια του στους γιούς του, Λεύκωνα Α΄ και Γόργιππο, οι οποίοι αποπειράθηκαν για δεύτερη φορά την κατάληψη της πόλης. Σύμφωνα με τον ερευνητή, το γεγονός τοποθετείται μεταξύ των ετών 389 και 370 π.Χ. Στη φάση αυτή, εμπλέκεται η Ηράκλεια, καθώς ο Τύνιχος, ναύαρχος της πόλης, έσπευσε άμεσα σε βοήθεια των πολιορκούμενων πολιτών με δύο πλοία και απόσπασμα πολεμιστών. Χάρη σε πολυμήχανο σχέδιό του, οι πολιορκητές πίστεψαν ότι πλησίαζε πολύ μεγαλύτερη δύναμη, τράπηκαν σε φυγή φοβισμένοι και ο Τύνιχος επέτυχε να ελευθερώσει την πόλη. Το γεγονός ότι ο ναύαρχος έφτασε στη Θεοδοσία με μόνο δύο πλοία καθιστά εύλογη την υπόθεση ότι πρωταρχικός στόχος του ήταν να ενδυναμώσει την άμυνα της πόλης και να προκαλέσει σύγχυση στον αντίπαλο στρατό, ώστε να τοποθετήσει με ασφάλεια τις δυνάμεις του στην περιοχή. Κατά συνέπεια, η τελική απαλλαγή της Θεοδοσίας από τον πολιορκητικό κλοιό συνιστούσε και για τον ίδιο μια αναπάντεχη επιτυχία. Στη συνέχεια, οι Ηρακλειώτες μετέφεραν τον πόλεμο στο έδαφος του Λεύκωνα. Με τη σημαντική δύναμη των 40 πλοίων που είχαν συγκεντρώσει, απέκτησαν ναυτική υπεροχή, η οποία τους επέτρεψε να αποβιβαστούν με ευκολία στην ξηρά και να αρχίσουν τις επιδρομές. Στο μεταξύ, η δυσαρέσκεια των υποτελών του Λεύκωνα τον ανάγκασε να στηρίζεται μόνο στη βοήθεια των Σκυθών συμμάχων του και μείωσε

¹³⁰³ Βλ. Burstein 1974, 405-411, όπου βρίσκεται συγκεντρωμένη η βιβλιογραφία και οι αντικρουόμενες απόψεις των προγενέστερων ερευνητών.

¹³⁰⁴ Burstein 1974, 401-416.

την αμυντική του δύναμη. Για τη φάση αυτή του πολέμου δεν γνωρίζουμε τίποτε άλλο, πέραν του ότι διήρκεσε αρκετούς μήνες, καθώς ο Ψευδο-Αριστοτέλης αναφέρει ότι οι Ηρακλειώτες πλήρωσαν τους στρατιώτες τους μισθό περισσότερο από μια φορά. Πιθανότατα, η συμπλοκή κατέληξε στην υπογραφή συνθήκης ειρήνης μεταξύ του Λεύκωνα και των Ηρακλειωτών, η οποία θα εξασφάλιζε την ανεξαρτησία της Χερσονήσου. Η υπόθεση αυτή ερμηνεύει το γεγονός ότι σε μια τρίτη φάση, μεταξύ του 370 και του 354 π.Χ., σύμφωνα με τον Burstein, ο Λεύκωνας επέτυχε να κυριεύσει τη Θεοδοσία, εξαιτίας της απομάκρυνσης των δυνάμεων της Ηράκλειας.

Παρότι ο Burstein κάνει αναφορά στα νομίσματα πόλεων της Ταυρικής Χερσονήσου και του Ευξείνου Πόντου, δεν συμπεριλαμβάνει στη μελέτη του το νόμισμα της Ηράκλειας με τη Νίκη που αναγράφει το όνομα της πόλης. Κατά τη γνώμη μου, η υιοθέτηση του εν λόγω τύπου παρέχει άλλη μια ένδειξη για τη χρονολόγηση της δεύτερης φάσης του πολέμου, στην οποία ενεπλάκη ενεργά η Ηράκλεια, στα έτη μεταξύ του 389 και 370 π.Χ. Όπως ήδη σχολιάσαμε, η τεχνοτροπική και τυπολογική συγγένεια της εμπρόσθιας όψης των νομισμάτων με τις κοπές της Ταρσού, οδηγεί σε μια χρονολόγησή τους λίγο πριν το 386 π.Χ., υπόθεση που υποστηρίζεται και από την τεχνοτροπική ομοιότητα του οπισθοτύπου με τα λίγο πρωιμότερα νομίσματα της Λαμψάκου. Κατά συνέπεια, τα νομίσματα, αναμνηστικά της μεγάλης αυτής στρατιωτικής επιτυχίας της Ηράκλειας, μπορούν να αποτελέσουν ένα στοιχείο για τη χρονολόγηση του γεγονότος πιο κοντά στο 389 και όχι στο 370 π.Χ. Η χρονική συμπύκνωση των γεγονότων επιβεβαιώνεται από την επιγραφική μαρτυρία,¹³⁰⁵ αλλά και από τα νομίσματα της Θεοδοσίας, τα οποία σταματούν στο τέλος του α' τετάρτου του 4^{ου} αι. π.Χ.,¹³⁰⁶ γεγονός που θα μπορούσε να συσχετιστεί με την κατάληψή της από τον Λεύκωνα. Άρα, η νίκη των Ηρακλειωτών εναντίον του Λεύκωνα θα μπορούσε να τοποθετηθεί κοντά στο 389 π.Χ. και η τελική κατάκτηση της Θεοδοσίας από τον τελευταίο περίπου το 375 π.Χ.

¹³⁰⁵ Saprykin 1997, 94-95, όπου αναφέρονται οι επιγραφές με τον τίτλο του Λεύκωνα, δηλωτικό της κυριαρχίας του στην Θεοδοσία πριν το 370 π.Χ.

¹³⁰⁶ Shelov 1956, 42.

V. 4.4.α ΜΑΛΛΟΣ

ΤΥΠΟΙ ΝΟΜΙΣΜΑΤΩΝ

Στατήρες από ήλεκτρο, 385-375 π.Χ.

Η ΝΙΚΗ ΓΟΝΑΤΙΣΜΕΝΗ ΓΡΑΦΕΙ ΤΟ ΟΝΟΜΑ ΤΗΣ

1. Ε. Ένθρονη Αθηνά αρ. με ασπίδα στο πλάι. Πίσω από το θρόνο δέντρο ελιάς.
Στικτός κύκλος.

Ο. ΜΑΛ Δ. ΝΙΚΗ αρ. Νίκη γονατισμένη αρ. γράφει με το δ. ανυψωμένο χέρι
το όνομά της. Κάτω στο πεδίο ρόπαλο.

BMC (Lycaonia, Isauria, Cilicia) 27

ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΝΟΜΙΣΜΑΤΟΚΟΠΙΑ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ

Οι Μαλλώτες, σύμφωνα με τις αναφορές του Αρριαννού (*Ανάβ.* 2.5.9), ήταν άποικοι από το Άργος. Ο ιδρυτικός τους μύθος, ο οποίος παραδίδεται από τον Στράβωνα (14.5.16), αναφέρει ως επικεφαλής τους Αργείους ήρωες Αμφίλοχο και Μόψο.¹³⁰⁷ Παρόλα αυτά, είναι πολύ πιθανόν, οι εν λόγω μύθοι να αποτελούν κατασκευή των ελληνιστικών χρόνων,¹³⁰⁸ καθώς η πόλη δεν αναφέρεται από τις πηγές ως ελληνική και οι αραμαϊκές επιγραφές σε πρώιμα νομίσματά της συνηγορούν στη φοινικική καταγωγή των κατοίκων.¹³⁰⁹ Από το 440 π.Χ., οι ελληνικές επιγραφές που άρχισαν να αναγράφονται στα νομίσματά της αποτελούν ένδειξη, όχι μόνον για την έντονη διείσδυση του ελληνικού πολιτισμού στην περιοχή, αλλά και για την παρουσία ελληνόφωνου πληθυσμού, πολύ πριν την κατάκτηση της Μ. Ασίας από τον Μ. Αλέξανδρο.¹³¹⁰

Η περιοχή της Κιλικίας ήταν υποταγμένη από τα τέλη του 7^{ου} αι. π.Χ. στο Νεο-Βαβυλωνιακό Βασίλειο. Από το 585 π.Χ. ο Ηρόδοτος μαρτυρεί την ύπαρξη τοπικού δυνάστη, του οποίου το όνομα (ή της δυναστείας του),¹³¹¹ Συέννεσης, συναντούμε πάλι σε κλασικές πηγές μέχρι και το 401 π.Χ. Σύμφωνα με τον Ξενοφώντα (*Κύρ. Ανάβ.* 1.1' 7.4, 6), ο Κύρος, παρότι μετά την κατάκτηση του Νεο-Βαβυλωνιακού κράτους και μεταξύ του 546 και του 539 π.Χ. συμπεριέλαβε την Κιλικία στην αυτοκρατορία των Αχαιμενιδών, δεν όρισε Πέρση σατράπη, αλλά τους επέτρεψε να κυβερνώνται από τις τοπικές αρχές. Από το 400 π.Χ., πιθανότατα εξαιτίας του διαφορούμενου ρόλου που έπαιξε ο τελευταίος Συέννεσης κατά τη διάρκεια της εξέγερσης του Κύρου το 401 π.Χ., η Κιλικία γίνεται τμήμα της τέταρτης σατραπείας, με πρωτεύουσα την Ταρσό και τίθεται υπό τον έλεγχο Περσών σατραπών. Από τις τελευταίες δεκαετίες της διακυβέρνησης των ντόπιων δυναστών και κυρίως μετά το 400 π.Χ. αρχίζουν οι περισσότερες πόλεις της Κιλικίας να κόβουν νόμισμα, προκειμένου, όπως εικάζουμε, να ανταποκριθούν στις αυξημένες δαπάνες των στρατιωτικών υποδομών που προσφέρονταν στις επιχειρήσεις των σατραπών,

¹³⁰⁷ Mutafian 1988, 104-109.

¹³⁰⁸ Desideri και Jasink 1990, 30-36, 161-62.

¹³⁰⁹ Tiedler 1969, 935-36.

¹³¹⁰ Για την παρουσία του ελληνικού στοιχείου στην Κιλικία πριν την περίοδο του Μ. Αλεξάνδρου, βλ. Casabonne 2004, 89-92.

¹³¹¹ Για μια συζήτηση σχετικά με το θέμα, βλ. Briant 1996, 627-29.

αλλά και για να ενισχύσουν, με την ενθάρυνση του Βασιλέως, την τοπική τους οικονομία.¹³¹²

Η Μαλλός εξέδωσε στατήρες και υποδιαιρέσεις από τα τέλη του 5^{ου} αι. π.Χ., σύμφωνα με τον περσικό σταθμητικό κανόνα. Η αργυρή νομισματοκοπία της πόλης σταματά μετά την απελευθέρωση της Κιλικίας από τον Τιγράνη, το 69 π.Χ., ενώ χαλκά νομίσματα εκδίδονται από την περίοδο του Σελευκίδη Δημητρίου Β' (145-126 π.Χ.) μέχρι τους αυτοκρατορικούς χρόνους, επί Βαλεριανού (253-259 μ.Χ.).¹³¹³

ΤΕΧΝΟΤΡΟΠΙΑ

Τα νομίσματα της Μαλλού με τη Νίκη που αναγράφει το όνομά της στο πεδίο του νομίσματος χρονολογήθηκαν πρόσφατα από τον Casabonne, με βάση τη μαρτυρία των «θησαυρών», στο διάστημα 385-375 π.Χ.¹³¹⁴ Όπως έχει ήδη σημειωθεί, τα εν λόγω νομίσματα αποτελούν μια κακότεχνη απομίμηση των όμοιων θεματικά στατήρων της Ηράκλειας Ποντικής, που εκδόθηκαν μεταξύ του 389 και 386 π.Χ.¹³¹⁵ Εμφανής είναι η προσπάθεια για αντιγραφή του θέματος της Νίκης που αναγράφει επιγραφή στο αριστερό μέρος του νομίσματος, τόσο στη στάση του σώματος, στη γυμνότητα του άνω μέρους του κορμού, όσο και στην παρουσία του ίδιου συμβόλου, πάνω στο οποίο ακουμπά η θεότητα, του ροπάλου. Ωστόσο, εδώ απουσιάζει η πλαστικότητα στην απόδοση της μορφής, αλλά και η φροντίδα για την αποτύπωση των πτυχώσεων του ενδύματος και της εκφραστικότητας του προσώπου. Επιπροσθέτως, στους στατήρες της Μαλλού εισάγεται ένα νέο στοιχείο στην παράσταση, καθώς η Νίκη δεν αναγράφει το όνομα της πόλης, αλλά το ίδιο το όνομά της, ΝΙΚΗ. Η υψηλότερη καλλιτεχνική απόδοση, η οποία διαπιστώνεται στους στατήρες της Ηράκλειας, συνηγορεί στη μεθύτερη χρονολόγηση των νομισμάτων της Μαλλού.

ΣΥΜΒΟΛΙΣΜΟΣ

Οι νομισματικές εκδόσεις των πόλεων της Κιλικίας, κατά τον 4^ο αι. π.Χ. χαρακτηρίζονται από μια ιδιαίτερα περίπλοκη τυπολογία. Το γεγονός αυτό οφείλεται

¹³¹² Mutafian 1988, 120-29· Casabonne 2004, 7, 17, 237.

¹³¹³ Head 1911², 723-24.

¹³¹⁴ Casabonne 2004, 133.

¹³¹⁵ Βλ. κεφάλαιο V. 4.3.α, σελ. 386.

σε μια ασυνήθιστη πρακτική, καθώς οι πόλεις της Κιλικίας έκοβαν συχνά νομίσματα υπό τις διαταγές, τόσο των τοπικών σατραπών, όσο και εκείνων που ήλεγχαν τις γύρω περιφέρειες και χρησιμοποιούσαν την περιοχή ως βάση των στρατιωτικών τους επιχειρήσεων.¹³¹⁶ Γνωρίζουμε ότι η Κιλικία αποτελούσε συχνά τόπο συνάθροισης του εκστρατευτικού Περσικού στρατού, ήδη από το 499 π.Χ.¹³¹⁷ και ορισμένοι στρατηγοί (κάρανοι), όπως ο Τιρίβαζος και ο Φαρνάβαζος, εκμεταλλεύτηκαν κατά τη διάρκεια του α' μισού του 4^{ου} αι. π.Χ. τα νομισματοκοπεία της περιοχής, προκειμένου να κόψουν νομίσματα στο όνομά τους.¹³¹⁸

Έτσι, πολλάκις η ακολουθία των εκδόσεων των κιλικικών πόλεων διακόπτεται από νομίσματα στο όνομα των σατραπών. Στις περιπτώσεις που απουσιάζουν τα ονόματα των σατραπών, η διάκριση ανάμεσα στις δύο εκδοτικές αρχές επιτυγχάνεται με τις επιγραφές των νομισμάτων, καθώς στην περίπτωση των περσικών κοπών η αναγραφή του εθνικού της πόλης γίνεται συνήθως στην ονομαστική του ενικού και όχι σε γενική πληθυντικού. Ωστόσο, στην περίπτωση της Μαλλού το εθνικό είναι, στις περισσότερες των περιπτώσεων, συντετμημένο στα τρία ή τέσσερα πρώτα γράμματα, καθιστώντας δυσχερή την αναγνώριση της κυριότητας των εκδόσεων.

Όπως ήδη παρατηρήσαμε στο κεφάλαιο της Ηράκλειας, νομίσματα της, γειτονικής στη Μαλλό, Ταρσού απομιμούνται την κεφαλή του Ηρακλή στην εμπρόσθια όψη των στατήρων της Ηράκλειας. Οι κοπές αυτές αποτελούν εκδόσεις του Φαρνάβαζου και συνδέθηκαν από τον Moyses με τις πολεμικές επιχειρήσεις του, στο πλαίσιο μιας εκ των πρώτων εκστρατειών των Περσών εναντίον της Αιγύπτου. Τα νομίσματα αυτά κόπηκαν, σύμφωνα με τον ερευνητή, στο διάστημα 386-383 π.Χ., προκειμένου να πληρωθούν οι Έλληνες μισθοφόροι που έλαβαν μέρος στην εκστρατεία.¹³¹⁹

Παρότι οι επιγραφές των στατήρων της Μαλλού δεν προσφέρουν στοιχεία σχετικά με την ταυτότητα της εκδοτικής αρχής των κοπών, η επιλογή του θέματος, με σαφή εορταστικό χαρακτήρα, που αφενός παραπέμπει σε πολεμικά συμφραζόμενα, αφετέρου αντλεί την έμπνευσή του από την Ηράκλεια, που ανήκε στη σατραπεία του Φαρνάβαζου, καθιστά θελκτική την υπόθεση της σύνδεσής τους με τη δράση του σατράπη στην περιοχή.

¹³¹⁶ Kraay 1976, 278.

¹³¹⁷ Για τις στρατιωτικές επιχειρήσεις των Περσών με βάση την Κιλικία, βλ. Casabonne 2004, 93-94.

¹³¹⁸ Αναλυτικά για τις εκδόσεις των εν λόγω στρατηγών, βλ. Casabonne 2004, 188-96.

¹³¹⁹ Moyses 1986, 15.

Όπως δίκαια παρατήρησε ο Casabonne, αλλά και προγενέστεροι ερευνητές,¹³²⁰ γύρω στο 380 π.Χ. πολλές πόλεις της Κιλικίας κόβουν νομίσματα με τους ίδιους ή παραπλήσιους τύπους: ένθρονη Αθηνά στη Νάγιδο, την Ταρσό και τη Μαλλό, κεφαλή ανδρικής θεότητας στη Μαλλό και την Ισσό, Ηρακλής που μάχεται το λιοντάρι της Νεμέας στην Ταρσό και τη Μαλλό.¹³²¹ Η ομοιότητα αυτή υποδηλώνει, σύμφωνα με τον ερευνητή, ότι τα νομίσματα προορίζονταν για τον ίδιο σκοπό, πιθανότατα τη χρηματοδότηση των εκστρατειών εναντίον του Ευαγόρα της Σαλαμίνας στην Κύπρο (387/86-382/81 π.Χ.) και της Αιγύπτου (386-383 και 374/73 π.Χ.),¹³²² καθώς και στις δύο περιπτώσεις ο Τιρίβαζος και ο Φαρνάβαζος, αντίστοιχα, έκοψαν νομίσματα στην περιοχή. Όπως διαπιστώνουμε, τα εν λόγω νομισματοκοπεία είναι τα ίδια με εκείνα που χρησιμοποίησαν οι *κάρανοι* για την κοπή των δικών τους εκδόσεων. Με εύστοχα επιχειρήματα, ο Casabonne καταλήγει ότι ο Τιρίβαζος και ο Φαρνάβαζος αφενός μεν ήλεγχαν άμεσα τις δικές τους εκδόσεις, τοποθετώντας το όνομά τους, αλλά και περσικούς τύπους στα νομίσματα, αφετέρου υποχρέωναν πολλές πόλεις να παράγουν επιπλέον έκτακτο νόμισμα, προς ενίσχυση των στρατιωτικών τους επιχειρήσεων, πιθανότατα για την πληρωμή των Ελλήνων μισθοφόρων. Εκτός δηλαδή από τις περιστασιακές κοπές των Περσών που πραγματώνονταν ενδεχομένως με τον άργυρο που διένειμε ο Μέγας Βασιλεύς,¹³²³ οι πόλεις της Κιλικίας έκοψαν νόμισμα με δικό τους μέταλλο, σε συμφωνία με τον Βασιλέα, ανταποκρινόμενες στους φόρους υποτελείας, στους οποίους ήταν υποταγμένες.¹³²⁴

Συντασσόμενη με την άποψη του ερευνητή, θεωρώ ότι στο πλαίσιο των περσικών στρατιωτικών επιχειρήσεων εντάσσονται οι κοπές της Μαλλού με τη Νίκη που αναγράφει το όνομά της στο πεδίο του νομίσματος. Η εμπρόσθια όψη των νομισμάτων, η ένθρονη Αθηνά, αποτελεί κοινό τύπο με τα νομισματοκοπεία της Ταρσού και της Ναγίδου και επιπλέον, η παράσταση της Νίκης είναι σχεδόν πανομοιότυπη με τον τύπο του κοριτσιού, που παίζει με αστραγάλους στις οπίσθιες

¹³²⁰ Casabonne 2004, 197-207, με την προγενέστερη βιβλιογραφία.

¹³²¹ Ο τύπος του Ηρακλή οφείλει την έμπνευσή του στις χρυσές κοπές του Διονυσίου Α΄ στις Συρακούσες, χρονολογημένες περίπου το 390 π.Χ. (Lacroix 1943, 72-75· Kraay 1976, 283).

¹³²² Για την χρονολόγηση των εκστρατειών βλ. Casabonne 2000, 32-33 (Κύπρος) και Callataj 2000, 123-24 (Αίγυπτος).

¹³²³ Γνωρίζουμε από τον Διόδωρο (15.4.2) ότι αυτό συνέβη στην περίπτωση των κοπών του Τιρίβαζου για την χρηματοδότηση της εκστρατείας στην Κύπρο. Βλ. και Casabonne 2004, 203-204.

¹³²⁴ Ο φόρος που είχε επιβληθεί στην Κιλικία από τον Δαρείο συνίστατο σε 360 λευκά άλογα και 500 τάλαντα, εκ των οποίων τα 140 θα προορίζονταν για τις πληρωμές του ιππικού που φρουρούσε την περιοχή (Ηρόδ. 3.90). Το ποσό αυτό, πιθανότατα, είχε τουλάχιστον διπλασιαστεί στις αρχές του 4^{ου} αι. π.Χ. (βλ. Callataj 2000, 97-98).

όψεις των προαναφερθέντων κοπών της Ταρσού. Λαμβάνοντας δε υπ' όψιν το γεγονός ότι έδρα του Φαρνάβαζου, σατράπη του Ελλησπόντου, αποτελούσε το Δασκύλειο, πολύ κοντά στην Ηράκλεια, πιστεύω ότι είναι πιθανότερο τα νομίσματα αυτά να κόπηκαν στο πλαίσιο των δικών του εκστρατειών. Όπως ήδη αναφέρθηκε, ο τύπος της Νίκης αποτελεί αντιγραφή των στατήρων της Ηράκλειας, όπως επίσης και ο τύπος του Ηρακλή, αλλά και της Ήρας στην εμπρόσθια όψη σύγχρονων νομισμάτων της Ταρσού.¹³²⁵ Όπως θεωρώ ότι προκύπτει από την υπόθεση του Casabonne, και οι τύποι των νομισμάτων που έκτακτα κόβονταν από τις πόλεις για τις ανάγκες των εκστρατειών είναι πιθανόν να επιβάλλονταν από τους ίδιους τους σατράπες, προκειμένου να συντάσσονται με τις προσωπικές τους επιθυμίες. Χωρίς αμφιβολία, η επιλογή του τύπου της Νίκης, ενός θέματος με εορταστικό και νικηφόρο χαρακτήρα, συντάσσεται απόλυτα με τα στρατιωτικά συμφραζόμενα της περιόδου και την ανάγκη του σατράπη να επιδείξει τη δύναμή του και να διατρανώσει τις ελπίδες του για την επιτυχή έκβαση των εκστρατειών του.

¹³²⁵ Για την χρονολόγηση, βλ. Casabonne 2004, 126 (ο ερευνητής λανθασμένα ερμηνεύει την κεφαλή ως Αφροδίτη). Βλ. και Kraay 1976, 283.

V. 4.5.α ΜΥΤΙΑΗΝΗ

ΤΥΠΟΙ ΝΟΜΙΣΜΑΤΩΝ

Έκτες από ήλεκτρο, 370-360 π.Χ.

ΚΕΦΑΛΗ ΣΑΠΦΟΥΣ (ΠΡ. ΝΙΚΗ)

1. Ε. Κεφαλή Νύμφης Μυτιλήνης δ.
Ο. ΝΙΚΑ. Κεφαλή Σαπφούς δ. Το όλον σε έγκοιλο τετράγωνο.
Hurter 2001, αρ. 21

Έκτες από ήλεκτρο, 332 π.Χ.

ΠΡΟΤΟΜΗ ΝΙΚΗΣ

2. Ε. Δαφνοστεφής κεφαλή Δία Μειλίχιου δ.
Ο. Προτομή δαφνοστεφούς Νίκης δ. Στο πεδίο δύο αστέρια. Το όλον σε κυρτό τετράγωνο.
Bodenstedt 1981, αρ. 101

ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΝΟΜΙΣΜΑΤΟΚΟΠΙΑ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ

Η Μυτιλήνη, η σπουδαιότερη ίσως από τις αιολικές πόλεις, διακρινόταν σε δύναμη και εμβέλεια από την υπόλοιπη Λέσβο και από πολύ νωρίς ενεπλάκη σε γεγονότα εκτός της στενής περιφέρειάς της.¹³²⁶

Οι Μυτιληναίοι ήταν ανάμεσα στα αρχικά μέλη της Α΄ Αθηναϊκής Συμμαχίας (Θουκ. 3.10.2-4· Πλούτ., *Αριστ.* 23.4). Παρέμειναν ελεύθεροι και αυτόνομοι για αρκετές δεκαετίες, αντί δε να καταβάλουν φόρους συμμετείχαν στις εκστρατείες της Συμμαχίας, παρέχοντας τα ισχυρά στρατεύματά τους (Θουκ. 3.10.5, 11.1-3, 39.2· *Αριστ.*, *Αθ. Πολ.* 24.2). Το 428 π.Χ. αποσκίρτησαν από την Αθήνα (Θουκ. 3.2-18, 25, 27-50· *Διόδ.* 12.55) και στο συνέδριο της Ολυμπίας συντάχθηκαν με την Πελοποννησιακή Συμμαχία (Θουκ. 3.8-15). Οι Αθηναίοι πολιόρκησαν τη νήσο και εξανάγκασαν τους κατοίκους να παραδοθούν και να συνάψουν ειρήνη με εξαιρετικά σκληρούς όρους (Θουκ. 3.18.3-4, 28.1, 35.1, 36.2, 49-50).¹³²⁷ Το 427/26 π.Χ. οι Μυτιληναίοι επανέκτησαν την αυτονομία τους (*IG I³* 66.12) και το 412 ψήφισαν για άλλη μια φορά εξέγερση εναντίον των Αθηναίων (Θουκ. 8.22.2), η οποία όμως καταπνίγηκε σχεδόν αμέσως (Θουκ. 8.23.2). Στη συνέχεια, παρέμειναν πιστοί στην Αθήνα (*Διόδ.* 13.73.5· *Ξεν.*, *Ελλ.* 1.6.35, 38), έως ότου κατελήφθησαν από τον Λύσανδρο το 405 π.Χ. (*Ξεν.*, *Ελλ.* 2.2.5). Το 389 π.Χ., με τη βοήθεια του Κόνωνα, εξεδίωξαν τους Λακεδαιμονίους από την Ερεσό και την Άντισσα (*Διόδ.* 14.94.3-4· *Ξεν.*, *Ελλ.* 4.8.28-29). Το 378 π.Χ. συμμετείχαν, ως ιδρυτικά μέλη, στη Β΄ Αθηναϊκή Συμμαχία (*IG II²* 40, 43.80), αποχώρησαν όμως, περίπου το 350 π.Χ., όταν ο Κάμμυς επικράτησε ως τύραννος της πόλης (*Δημ.*, *προς Βοιωτ.* 37.3) και ανανέωσαν τη συμμαχία τους με τους Αθηναίους το 347/46 π.Χ. (*IG II²* 213). Στη συνέχεια, συνήψαν συμμαχία με τον Μ. Αλέξανδρο, κατελήφθησαν το 333 π.Χ. από τον περσικό στόλο και απελευθερώθηκαν από τους Μακεδόνες τον αμέσως επόμενο χρόνο (*Αρρ.*, *Αν.* 3.2.6· *Κούρτ.* 4.5.22).

Η κοπή νομισμάτων στη Μυτιλήνη ξεκίνησε περίπου το 521 π.Χ.¹³²⁸ Το νομισματοκοπείο της εξέδωσε έκτες από ήλεκτρο, σύμφωνα με τον φωκαϊκό σταθμητικό κανόνα, με εξαιρετική ποικιλία εικονογραφικών τύπων, χαρακτηριστικό, άλλωστε, και των νομισματοκοπειών της Φώκαιας και της Κυζίκου. Περίπου το 400

¹³²⁶ Spencer 2000, 68-81.

¹³²⁷ Figueira 1991, 8-10 και 251-53.

¹³²⁸ Bodenstedt 1981, 57-58.

π.Χ. η Μυτιλήνη συνήψε συνθήκη με τη Φώκαια, στην οποία οι δύο πόλεις συμφώνησαν να εκδίδουν εναλλάξ ανά χρόνο, ισοβαρή και με υψηλή καθαρότητα σε μέταλλο, νομίσματα (*SEG* 34 [1984], 849).¹³²⁹ Η Μυτιλήνη εξέδωσε, επίσης, αργυρά νομίσματα από τις αρχές του 5^{ου} και μέχρι τον 4^ο αι. π.Χ., όπως επίσης και υπόχαλκα από το 480 έως το 450 π.Χ., με μεγάλη εικονογραφική ποικιλία και σε άφθονες υποδιαίρέσεις. Τέλος, κατά τον 4^ο αι. π.Χ. οι Μυτιληναίοι κυκλοφόρησαν χαλκές εκδόσεις.¹³³⁰ Η λειτουργία του νομισματοκοπείου διεκόπη περίπου το 326 π.Χ., λόγω της μεγάλης εμβέλειας και τελικά της επικράτησης των βασιλικών εκδόσεων του Αλεξάνδρου.¹³³¹

ΤΕΧΝΟΤΡΟΠΙΑ

Το νομισματοκοπείο της Μυτιλήνης έθεσε σε κυκλοφορία δύο εκδόσεις νομισμάτων, που εκ πρώτης όψεως φαίνεται αμφοτέρως να αφορούν στη Νίκη. Η πρώτη φέρει στην οπίσθια όψη γυναικεία κεφαλή και την επιγραφή ΝΙΚΑ, ενώ η δεύτερη απεικονίζει, σαφώς, την προτομή της φτερωτής Νίκης.

Η απεικόνιση της φτερωτής προτομής ή κεφαλής της Νίκης δεν απαντάται ως νομισματικός τύπος στις εκδόσεις του ελλαδικού χώρου κατά τους αρχαϊκούς και κλασικούς χρόνους.¹³³²

Η γυναικεία κεφαλή στις έκτες της Μυτιλήνης, όπου αναγράφεται η επιγραφή ΝΙΚΑ, ταυτίστηκε από την Hurter με τη Νίκη.¹³³³ Παρατηρούμε ότι η μορφή δεν φέρει φτερά, αλλά ούτε και τη χαρακτηριστική κόμμωση της Νίκης, τον κρωβύλο. Η κόμη, χτενισμένη στο πίσω μέρος της κεφαλής, περιβάλλεται από σάκκο ή, σε άλλες περιπτώσεις, κεκρύφαλο. Ο χαρακτήρας που εργάστηκε στην εν λόγω σφραγίδα ήταν μάλλον άπειρος, καθώς τα χαρακτηριστικά της μορφής είναι ιδιαίτερα άτεχνα και η απόδοση δεν είναι υψηλής ποιότητας. Παρόμοιες κοπές εντοπίζουμε στις αρχές του 4^{ου} αι. π.Χ. και στο νομισματοκοπείο της Φώκαιας, τις οποίες ο Bodenstein αποδίδει

¹³²⁹ Healy 1957, 267-68· Bodenstein 1981, 29-33. Η συνθήκη, πιθανότατα, όπως αποκαλύπτει η μαρτυρία των νομισμάτων, αποτελούσε ανανέωση μιας παλαιότερης, ανάλογης, συμφωνίας.

¹³³⁰ *SNG* Cop. 364-69 (αργυρά), 284-99 (υπόχαλκα), 370-74 (χαλκά).

¹³³¹ Bodenstein 1981, 65.

¹³³² Η γυναικεία κεφαλή με την επιγραφή ΝΙΚΑ από το Μεταπόντιο, όπως έχουμε ήδη παρατηρήσει, δεν αποτελεί απεικόνιση της Νίκης, αλλά της Δήμητρας. Επίσης, την, ταυτιζόμενη με τη Νίκη, κεφαλή στους στατήρες της Λαμψάκου αναγνωρίσαμε ως Έρωτα. Βλ. κεφάλαια V. 2.4, σελ. 276-79 και V. 4.1.β, σελ. 379.

¹³³³ Hurter 2001, 21.

σε ξένους χαρακτες, που εργάστηκαν κατά περιόδους στην πόλη.¹³³⁴ Ανάλογα θα μπορούσαμε να ερμηνεύσουμε και την εν λόγω σφραγίδα της οπίσθιας όψης στη Μυτιλήνη, καθώς οι αδέξιες χαράξεις δεν αποτελούν χαρακτηριστικό του νομισματοκοπείου. Η μορφή δεν φέρει κανένα από τα χαρακτηριστικά, τα οποία θα μπορούσαν να οδηγήσουν στην ταύτισή της με τη Νίκη, εκτός της επιγραφής, η οποία όμως, όπως ήδη έχουμε αναλύσει στο κεφάλαιο για το Μεταπόντιο,¹³³⁵ δεν είναι απαραίτητο να ταυτοποιεί την απεικονιζόμενη μορφή. Στη συνέχεια, η παράσταση θα αναλυθεί περαιτέρω και θα γίνει απόπειρα για μια νέα ταύτιση και ερμηνεία της γυναικείας κεφαλής.

Η δεύτερη νομισματική έκδοση αφορά με βεβαιότητα στη μορφή της Νίκης. Όπως παρατηρούμε, το έγκυλο τετράγωνο των προηγούμενων κοπών έχει χάσει την αρχική του λειτουργία και μετατρέπεται σε διακοσμητικό στοιχείο, που δημιουργεί ένα πλαίσιο για την προτομή. Η θεότητα απεικονίζεται με τον κορμό κατενώπιον, ενώ η κεφαλή είναι στραμμένη δεξιά. Τα πλούσια φτερά πλαισιώνουν εκατέρωθεν την προτομή, επιτείνοντας την αίσθηση του πλαισίου, μέσα στο οποίο είναι τοποθετημένη η Νίκη. Η κόμη της είναι χτενισμένη στον χαρακτηριστικό κρωβύλο και φέρει στεφάνι και άμπυκα. Φορά ενώτια και περιδέραιο και διακρίνεται το άνω μέρος του χειριδωτού χιτώνα της. Εκεί, ξεχωρίζει ο μασχαλιστήρ, μια στενή ταινία, η οποία χρησιμοποιείτο προκειμένου να υποστηρίζει συμπληρωματικά την πτύχωση των ενδυμάτων στην περιοχή του άνω κορμού. Η ταινία διασταυρώνεται στο σημείο του στήθους.

Το αρμονικό πλάσιμο της μορφής, η τονισμένη μύτη και το στοχαστικό βλέμμα, με τη γαλήνια και σοβαρή έκφραση, η κόμμωση με τον άμπυκα, αλλά και ο χαρακτηριστικός μασχαλιστήρ, δεν μπορούν παρά να μας παραπέμψουν στην απόδοση της Νίκης στους χρυσούς στατήρες του Αλεξάνδρου. Επίσης, το βάθος που δημιουργούν τα φτερά, μέσα από το οποίο προβάλλει η προτομή, μοιάζει κι αυτό να έχει βασιστεί στην ίδια παράσταση. Ο *Le Rider* κατέδειξε ότι οι χρυσοί στατήρες του Αλεξάνδρου δεν εκδόθηκαν νωρίτερα από την κατάληψη της Τύρου το 332 π.Χ.¹³³⁶ Ωστόσο, οι Μυτιληναίοι είναι λογικό να είχαν έρθει σε επαφή με τα εν λόγω νομίσματα, καθώς, όπως παραδίδει ο Κούρτιος (4.8.13) κατά το 332 π.Χ. ο

¹³³⁴ Βλ. για παράδειγμα Bodenstedt 1981, Ph62.

¹³³⁵ Βλ. σελ. 276-79.

¹³³⁶ *Le Rider* 2003, 182-88. Το νομισματοκοπείο της Μυτιλήνης χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά, προκειμένου να εκδοθούν βασιλικά νομίσματα το 295 π.Χ. (Price 1991, 244).

Αλέξανδρος αποπλήρωσε στους Μυτιληναίους τα χρήματα που είχαν προσφέρει για την εκστρατεία του.¹³³⁷

ΣΥΜΒΟΛΙΣΜΟΣ

Η επιγραφή ΝΙΚΑ συνοδεύει τη σπάνια έκτη από ήλεκτρο, η οποία σχετικά πρόσφατα εμφανίστηκε στο εμπόριο και ήταν άγνωστη στον Bodenstedt, όταν δημοσίευε τη μονογραφία του για τα νομίσματα της Μυτιλήνης το 1981. Η κεφαλή της εμπρόσθιας σφραγίδας, γνωστής στον ερευνητή από ένα μόνο νόμισμα, που φέρει ως οπισθότυπο κύκνο, ερμηνεύεται με επιφύλαξη από τον ίδιο ως Λήδα, με βάση το γεγονός ότι συχνά οι δύο όψεις των νομισμάτων της Μυτιλήνης είναι συμπληρωματικές.¹³³⁸ Όπως όμως δίκαια, κατά τη γνώμη μου, αντιπροτείνει η Hurter, πιθανότερο είναι να απεικονίζει την επώνυμη Νύμφη Μυτιλήνη.¹³³⁹ Η εν λόγω έκτη είναι από τις ελάχιστες που φέρουν επιγραφή και η μοναδική που αφορά όνομα εκτός του εθνικού της πόλης. Πρόκειται προφανώς για μια ολιγάριθμη κοπή, γεγονός που ενισχύει την υπόθεση ότι είχε επετειακό χαρακτήρα και αποσκοπούσε στο να μνημονεύσει μια νίκη.

Ο Bodenstedt κατατάσσει την κοπή με τον κύκνο στην οπίσθια όψη στις πρώιμες εκδόσεις της περιόδου 377-326 π.Χ. Εφόσον τα νομίσματα που μας αφορούν μοιράζονται την ίδια σφραγίδα εμπρόσθιας όψης, θεωρώ ότι θα μπορούσαν να χρονολογηθούν περίπου το 370-360 π.Χ.

Η Hurter, η οποία ταύτισε τη γυναικεία κεφαλή στην οπίσθια όψη με τη θεότητα Νίκη, αναζήτησε στην ιστορία της δεκαετίας γεγονότα, τα οποία θα μπορούσαν να δώσουν το έναυσμα για μια νικητήρια κοπή. Όπως η ίδια αναφέρει, το 366 π.Χ. η Μυτιλήνη υποστήριξε τον επαναστατημένο Πέρση σατράπη Αριοβαρζάνη, στον αγώνα του εναντίον του δυνάστη της Καρίας Μασώλου και του σατράπη της Λυδίας Αυτοφραδάτη. Η νήσος ήταν η βάση του στόλου του, όμως η επανάσταση απέτυχε και κατέρρευσε το 363 π.Χ. Λίγο αργότερα και μέχρι το 359 π.Χ. η Μυτιλήνη συμμετείχε στην αθηναϊκή εκστρατεία εναντίον του Θράκα βασιλιά Κότυος, αναλαμβάνοντας, επίσης, τον ανεφοδιασμό του στρατού σε σιτηρά. Και αυτή όμως η εκστρατεία είχε αποτυχημένη κατάληξη. Η ερευνήτρια ισχυρίζεται ότι παρότι

¹³³⁷ Labarre 1996, 203. Βλ. και Price 1991, 26.

¹³³⁸ Bodenstedt 1981, 77, αρ. 83.

¹³³⁹ Hurter 2001, 22.

τα δύο αυτά γεγονότα δεν ήταν εν τέλει νικηφόρα, θα μπορούσαν οι κοπές να θεωρηθούν ως συμβολική ένδειξη της υποστήριξης της νήσου προς τις εν λόγω επιχειρήσεις.

Προχωρώντας το συλλογισμό της, παρατηρεί ότι ο κύκνος της οπίσθιας όψης, στην κοπή με την οποία το νόμισμα μοιράζεται την ίδια σφραγίδα εμπροσθοτύπου, αποτελεί ενδεχομένως εικονογραφικό δάνειο από τα αργυρά νομίσματα των ιωνικών Κλαζομενών, που χρονολογούνται περίπου στο 385-360 π.Χ. Θεωρώντας, λοιπόν, ότι ο κύκνος λειτουργεί ως υπόδειξη μιας σχέσης με τη Μ. Ασία, καταλήγει ότι είναι πιθανότερο να σχετίζεται το νόμισμα με τη βοήθεια που προσέφερε η Μυτιλήνη στον Πέρση σατράπη, Αριοβαρζάνη.¹³⁴⁰

Η ταύτιση της γυναικείας κεφαλής με τη Νίκη, όπως προαναφέραμε, δημιουργεί επιφυλάξεις. Στα ανάλογα παραδείγματα αναγραφής του ονόματος ΝΙΚΑ στη νομισματοκοπία των ελληνικών πόλεων, υποστηρίξαμε τις ακόλουθες προτάσεις: στην Τέρνα η επιγραφή πράγματι ταυτίζει τη μορφή που απεικονίζεται στο νόμισμα, διότι πρόκειται για την αρχική κοπή μιας πόλης που εγκαθίδρυσε μια ιδιαίτερη λατρεία της Νίκης σε συνδυασμό με τη Νύμφη της ομώνυμης πηγής της περιοχής. Στην περίπτωση του Μεταπόντιου η επιγραφή ΝΙΚΑ αποτελεί μνεία στη δημιουργία της Ιταλιωτικής Συμμαχίας και τη συναδέλφωση των ελληνικών πόλεων στον πόλεμο εναντίον του Διονυσίου Α΄. Τέλος, στη Σύβαρη θεωρήσαμε ότι τα νομίσματα με την επιγραφή ΝΙΚΑ συνιστούσαν, πιθανώς, την αμοιβή της πόλης για το νικητή των Ολυμπιακών, ή τα έπαθλα των τοπικών αγώνων της πόλης.

Δεν μπορούμε φυσικά να αποκλείσουμε την πιθανότητα, η επιγραφή ΝΙΚΑ στα νομίσματα της Μυτιλήνης να συσχετίζεται με ένα στρατιωτικό γεγονός, και ειδικότερα να αποτελεί συμβολική ένδειξη της υποστήριξης της νήσου στον Αριοβαρζάνη, όπως υποστήριξε η Hurter. Ένα ενδιαφέρον παράδειγμα, συσχετισμού της επιγραφής ΝΙΚΑ με στρατιωτικά γεγονότα, αποτελούν οι θηβαϊκοί στατήρες με το *graffito* NI-KA, μέρος ενός «θησαυρού», που πολύ πρόσφατα μελετήθηκε από την Κατερίνη Λιάμπη. Όπως κατέδειξε η ερευνήτρια, το σύνολο των *graffiti* στα νομίσματα του «θησαυρού» υποδεικνύει ότι επρόκειτο για ένα ανάθημα στρατιωτών, ως δεκάτη σε κάποια θεότητα. Οι νικητές – πιθανώς Μακεδόνες μετά τη μάχη της Χαιρώνειας ή την καταστολή της θηβαϊκής εξέγερσης από τον Μ. Αλέξανδρο – ανέγραψαν οι ίδιοι τα ονόματά τους και τις λέξεις ΝΙΚΑ και ΛΕΙΑ πάνω στα

¹³⁴⁰ Hurter 2001, 21-22.

νομίσματα, δημιουργώντας έναν αφηγηματικό ιστό και τονίζοντας, με αυτόν τον τρόπο, τη στρατιωτική επιτυχία τους.¹³⁴¹

Εντούτοις, όσον αφορά στα νομίσματα της Μυτιλήνης, είναι δύσκολο να αντιληφθούμε το λόγο, που ειδικά για τη συγκεκριμένη περίπτωση η πόλη επέλεξε να αναγράψει τη λέξη ΝΙΚΑ, καθώς και σε αυτή την εκστρατεία δρούσε ως μέλος και υπό τις εντολές της Αθηναϊκής Συμμαχίας.¹³⁴² Η σπανιότητα της έκδοσης, γνωστής μόνο από δύο νομίσματα που μοιράζονται την ίδια σφραγίδα εμπροσθοτύπου, καθιστά ιδιαίτερα πιθανό τον ισχυρισμό να κόπηκε για ένα γεγονός αποκλειστικά τοπικό, μη καταγεγραμμένο στην ιστορία της πόλης.

Παρότι δεν εκφράστηκε έως τώρα μια παρόμοια σκέψη, θα αντιπρότεινα, βασισμένη στην απεικόνιση, να ταυτιστεί η μορφή με την

περίφημη ποιήτρια Σαπφώ, η οποία δεν αποδόθηκε σε άλλα νομίσματα της πόλης. Αξιομνημόνευτη είναι η στενή

ομοιότητα της απεικόνισης με παραστάσεις της Σαπφούς σε αττικά αγγεία του 5^{ου} αι. π.Χ., όπως τη μελανόμορφη υδρία του ζωγράφου της Σαπφούς,¹³⁴³ όπου η ποιήτρια εικονίζεται καθώς παίζει τη λύρα, ή την ερυθρόμορφη υδρία, όπου εικονίζεται κρατώντας πινάκιο.¹³⁴⁴ Αναμφίβολα, η παρουσία της Σαπφούς στα νομίσματα της Μυτιλήνης, του τόπου καταγωγής της, αλλά και τόπου γνωστού για την ενασχόληση με την ποίηση, κάθε άλλο παρά εντύπωση προκαλεί.

Αν αποδεχτούμε την ταύτιση της κεφαλής με τη Σαπφώ, τη δέκατη Μούσα και κορυφαία ποιήτρια της Μυτιλήνης, θα μπορούσαμε, ίσως, να ερμηνεύσουμε το νόμισμα ως μνεία ή ακόμα και ως χρηματικό έπαθλο, για τη νίκη ενός πολίτη σε μουσικούς αγώνες, τοπικούς ή πανελληνίους.

Ήδη από τα γεωμετρικά χρόνια υπάρχουν μαρτυρίες για «πανηγύρεις», στις οποίες τελούνταν αγώνες, όπου εμφανίζονταν ποιητές/μουσικοί και εκτελεστές, διεκδικώντας βραβεία (Ομ., *Οδ.* 9.259-381). Ο ίδιος ο Ησίοδος αναφέρει ότι έλαβε μέρος σε αγώνες στη Χαλκίδα και κέρδισε ως βραβείο ένα τρίποδα (Ησ., *Εργ.* 654-659). Τα αποτελέσματα των αγώνων αυτών πρέπει να είχαν πολύ μεγάλη σημασία,

¹³⁴¹ Liampi 2008, 209-226.

¹³⁴² *CAH VI*², 85-88.

¹³⁴³ Goluchow, *Musee Czartory CVA 17*, πίν. 16, 3A και 3B (500-475 π.Χ.).

¹³⁴⁴ *ARV*² 1060, 145 (475-425 π.Χ.). Βλ. και τις αγαλαματικές απεικονίσεις της Σαπφούς από τον Πειραιά και την Πέρινθο, χρονολογημένες τον 4^ο αι. π.Χ. (von Heintze 1966, 14-27, αρ. 3, 9).

αφού καταχωρούνταν στα επίσημα αρχεία του ιερού, ή της πόλης που τους διοργάνωνε. Οι αρχαιότερες καταχωρήσεις αφορούν στα Κάρνεια της Σπάρτης, που ιδρύθηκαν μεταξύ των ετών 676-673 π.Χ., και στα οποία διακρίθηκε ο Λέσβιος Τέρπανδρος. Τον 7^ο αι. π.Χ. διεξάγονταν, επίσης, μουσικοί αγώνες στο Άργος, την Αρκαδία και ακόμη νωρίτερα στη Δήλο, τη Μεσσήνη και την Πάρο. Το 586 π.Χ. ιδρύθηκαν τα πεντετηρικά Πύθια στους Δελφούς, τα οποία περιελάμβαναν σημαντικούς μουσικούς αγώνες. Τον 6^ο αι. π.Χ. χρονολογούνται και οι μουσικοί αγώνες σε διάφορες εορτές της Αττικής και ιδιαίτερα στην Αθήνα, στα Μεγάλα Παναθήναια και τα Μεγάλα ή εν άστει Διονύσια. Οι μουσικοί αγώνες διακρίνονταν σε «στεφανίτες» και «χρηματίτες» ή «θεματικούς», είχαν δηλαδή ως έπαθλο είτε το στεφάνι, είτε πολύτιμα αντικείμενα ή χρήματα. Σύμφωνα με τις σωζόμενες επιγραφικές μαρτυρίες, τη χαμηλότερη αμοιβή έπαιρναν οι αυλωδοί, ενώ οι άνδρες κιθαρωδοί έπαιρναν τα μεγαλύτερα βραβεία, στεφάνι και χρήματα για τον πρώτο νικητή, μόνο χρήματα για τους υπόλοιπους τέσσερις.¹³⁴⁵

Ήδη αναφέρθηκε το παράλληλο παράδειγμα των νομισμάτων της Σύβαρης με την επιγραφή ΝΙΚΑ, τα οποία χρησιμοποιήθηκαν ως αμοιβή για το νικητή των αγώνων. Ενισχυτικό προς την ερμηνεία των κοπών των Μυτιληναίων επίσης ως έπαθλα είναι και το γεγονός ότι η νομισματοκοπία της νήσου, στο σύνολό της, καταδεικνύει μια πρωτοφανή και ιδιαίτερη ενασχόληση της πόλης με λατρευτικές εορτές και χορούς, λιτανείες, αγώνες, διθυράμβους, τραγωδίες, σατυρικές παραστάσεις και κωμωδίες, αλλά και την ανάγκη τους να αποτυπώσουν τα θέματα αυτά στα νομίσματα. Η εν λόγω πρακτική είναι εξάλλου εύλογη για τον τόπο, όπου γεννήθηκαν τρεις από τους σπουδαιότερους λυρικούς ποιητές της αρχαιότητας, ο Τέρπανδρος, ο Αλκαίος και η Σαπφώ.¹³⁴⁶ Από τον Ψευδο-Πλούταρχο (*Περ. μουσ.* 1132-1133) πληροφορούμαστε για μια σειρά Λεσβίων κιθαρωδών, που νίκησαν στα Κάρνεια, ξεκινώντας από τον Τέρπανδρο και τον Αρίωνα και φτάνοντας έως τον Περίκλειτο, με το θάνατο του οποίου έλαβαν τέλος και οι συνεχείς νίκες των Λεσβίων μουσικών (τέλη 6^{ου} αι. π.Χ.). Οι Σπαρτιάτες έδιναν πάντα τα βραβεία στους απογόνους του Τέρπανδρου, ή σε όποιον άλλο Λέσβιο μουσικό συμμετείχε.¹³⁴⁷ Μάλιστα, η Σαπφώ επαινούσε τον καλύτερο μουσικό λέγοντας *πέρροχος, ως δτ' αοιδος*

¹³⁴⁵ Shapiro 1992, 53-75· West 1992, 14-21. Για τα βραβεία των μουσικών αγώνων, βλ. αναλυτικά *RE* V, 1, λ. *Dithyrambos*, 1215-1217 (F. Crusius)· Kotsidou 1991, 90 κ.ε.

¹³⁴⁶ Bodenstedt 1981, 77-82.

¹³⁴⁷ *Αριστ., απ.* 545 (Rose)· *Αίλ. Διον.* 7· *Παυσ.* *Γραμμ.* 14.2.

ὁ Λέσβιος ἀλλοδαποισιν.¹³⁴⁸ Μετά τον Περικλείτο η Λέσβος συνέχισε να γεννά εξαιρετικούς κιθαρωδούς, δυστυχώς, όμως, δεν γνωρίζουμε πλέον παρά ελάχιστους, όπως τον Αριστοκλίδη και τον Φρύνη, οι οποίοι έζησαν τον 5^ο αι. π.Χ. (Ιστρος [FGrHist 334] απ. 56).¹³⁴⁹

Ένα επιπλέον στοιχείο για την ερμηνευτική μας πρόταση θα μπορούσε να αποτελέσει η επιστολή, την οποία ο Ισοκράτης απευθύνει προς τους διοικούντες τη Μυτιλήνη (*Επιστ.* 8), κάνοντας έκκληση για την επιστροφή στη Μυτιλήνη ενός εξόριστου, του Αγήνορα. Ο τελευταίος, πολύ γνωστός μουσικός της εποχής του, ήταν από τους συνεχιστές της διδασκαλίας του Λάσου και η μουσική σχολή του αναφέρεται από τον Αριστόξενο μαζί με τη σχολή του Πυθαγόρα του Ζακύνθιου (*Αριστόξ., Στ. αρμ.* 2.36.35-37). Ο Αγήνορας κατά την εξορία του ζούσε στην Αθήνα, υπηρετώντας ως δάσκαλος μουσικής στους εγγονούς του Ισοκράτη. Ο ρήτορας αναφέρει πως είναι ντροπή για την ποιητικότερη των πόλεων και την πιο αναγνωρισμένη στον τομέα αυτό, ένας από τους σημαντικότερους ποιητές της να είναι εξόριστος. Κατά συνέπεια, θα μπορούσαμε ίσως να δούμε στο πρόσωπο του Αγήνορα το νικητή των αγώνων, που αργότερα εξορίστηκε από τον τόπο του, όπως άλλωστε πολύ νωρίτερα είχαν εξοριστεί η Σαπφώ και ο Αλκαίος;¹³⁵⁰ Η χρονολόγηση της επιστολής στα μέσα του 4^{ου} αι. π.Χ. επιτρέπει την υπόθεση να εξορίστηκε ο ποιητής ακριβώς αυτήν την περίοδο, η οποία συμπίπτει με ένα πολύ σημαντικό πολιτικό γεγονός, την αποσπίρτηση της Μυτιλήνης από την Αθηναϊκή Συμμαχία. Για το γεγονός αυτό πληροφορούμαστε μόνο από μια παράγραφο του Δημοσθένη (*προς Βοιωτ.* 37), ο οποίος αναφέρει την άνοδο του τυράννου Κάμμου στην εξουσία και τα εχθρικά συναισθήματά του προς την Αθήνα.¹³⁵¹ Ασφαλώς, η πολιτική αυτή αλλαγή θα αποτέλεσε την αιτία για να εξοριστούν οι πολίτες που υποστήριζαν καταφανώς το προηγούμενο καθεστώς. Αυτοί, πολύ εύκολα φυσικά, θα μπορούσαν να βρουν καταφύγιο στην Αθήνα. Δεν θα ήταν ως εκ τούτου αβάσιμος ο ισχυρισμός, να αποτελούν τα νομίσματα μνεία, ή ακόμα και βραβείο της πόλης, για τη νίκη του ποιητή Αγήνορα σε τοπικούς ή άλλους μουσικούς αγώνες της εποχής.

¹³⁴⁸ *PLF*, Σαπφώ, απ. 106.

¹³⁴⁹ West 1992, 347-48.

¹³⁵⁰ Είναι γνωστή άλλωστε η πολιτική ποίηση του Αλκαίου, ο οποίος είχε αρχικά αγωνιστεί εναντίον του τυράννου Μυρσίλου και κατόπιν εναντίον του διαδόχου του στην εξουσία, Πιπτακού (για τους δύο ποιητές, τις πολιτικές αναφορές στην ποίησή τους και τον εξορισμό τους από τη νήσο, βλ. Lesky 1966, 130-40· Romilly 1988, 60-62).

¹³⁵¹ Βλ. και Brun 1988, 381.

Η προτομή της φτερωτής Νίκης υιοθετείται στις κοπές της Μυτιλήνης μερικές δεκαετίες αργότερα, ως οπισθότυπος των νομισμάτων που φέρουν στην εμπρόσθια όψη κεφαλή Δία. Η παράσταση αποτελεί τη μοναδική περίπτωση στον ελληνικό χώρο, όπου φιλοτεχνείται νομισματικά η κεφαλή της Νίκης. Ο Bodenstedt χρονολόγησε τις εν λόγω κοπές στην περίοδο του Μ. Αλεξάνδρου (334 π.Χ.), χωρίς ωστόσο να επεκτείνει επαρκώς την επιχειρηματολογία του.¹³⁵²

Τα ιστορικά γεγονότα της περιόδου αποκαλύπτουν τις, κυμαινόμενες αν μη τι άλλο, σχέσεις του Αλεξάνδρου με τη Μυτιλήνη και βοηθούν στην κατανόηση της εικονογραφικής αυτής επιλογής.

Το 336 π.Χ., στο πλαίσιο των επιχειρήσεων του Παρμενίωνα στη Μ. Ασία, η πόλη πιθανότατα εντάχθηκε στην Κορινθιακή Συμμαχία.¹³⁵³ Το 335 π.Χ. ο Ρόδιος Μέμνωνας, στρατηγός του περσικού στόλου, εκστράτευσε με επιτυχία, καταλαμβάνοντας τις παράκτιες νήσους (Διόδ. 17.7), γεγονός που ανάγκασε τους Μυτιληναίους, ένα χρόνο αργότερα (334 π.Χ.), να ανανεώσουν την πίστη τους στον Αλέξανδρο και να συμμαχήσουν πάλι μαζί του (Arr., *Av.* 1.17-23· Διόδ. 17.22-27). Το 333 π.Χ., ενόσω ο Αλέξανδρος μετέβαινε ανατολικά μέσω της Μ. Ασίας, οι Πέρσες εκστράτευσαν ξανά. Σε αντίθεση με τη Χίο, η Μυτιλήνη δεν πρόδωσε τον Αλέξανδρο και όταν ο Μέμνωνας προσπάθησε να την κυριεύσει η πόλη αντιστάθηκε σθεναρά. Όμως, μετά το θάνατο του στρατηγού από ασθένεια, κατά τη διάρκεια της πολιορκίας, τον Ιούνιο του 333 π.Χ., άρχισαν να βολιδοσκοπούν τις προθέσεις του ανιψιού του, στρατηγού Φαρνάβαζου και τελικά, αποδέχτηκαν να γίνουν σύμμαχοι του Δαρείου (Arr., *Av.* 2.1-2· Διόδ. 17.29). Όπως παραδίδει ο Αρριανός (*Av.* 2.1.4), οι Μυτιληναίοι έπρεπε να εξορίσουν τους μισθοφόρους που είχαν σταλεί από τον Αλέξανδρο λόγω της συμμαχίας τους, να καταστρέψουν τὰς στήλας που τους συνέδεαν με τον Αλέξανδρο, να συμμαχήσουν με τον Πέρση βασιλιά υπό τους όρους της Ειρήνης του Βασιλέως (386 π.Χ.) και να επαναφέρουν τους εξορίστους, δίνοντάς τους το μισό της περιουσίας που είχαν όταν εκδιώχθησαν. Όπως καταδεικνύουν οι τρεις πρώτες εντολές των Περσών και επιβεβαιώνουν τα επιγραφικά δεδομένα,¹³⁵⁴ κατά το 333 π.Χ. η Μυτιλήνη ήταν ήδη μέλος μιας άλλης Συμμαχίας, της Κορινθιακής, ωστόσο, υπό τις εντολές των Περσών, αναγκάστηκε να ανακαλέσει τους εξορίστους ολιγαρχικούς, προφανώς μια φιλο-περσική μερίδα, η οποία είχε

¹³⁵² Bodenstedt 1981, 61 και 83.

¹³⁵³ Worthington 1990, 204 και υποσ. 37.

¹³⁵⁴ Rhodes και Osborne 2007, αρ. 85.

εκδιωχθεί στο πλαίσιο της συμμαχίας του 334 π.Χ. με τον Αλέξανδρο.¹³⁵⁵ Πιθανότατα σχεδόν ταυτόχρονα, ο Αθηναίος Χάρης, που ενεργούσε ως ανεξάρτητος διοικητής μισθοφόρων (Πολύαιν. 5.44.3), εγκαταστάθηκε στη Μυτιλήνη με μια φρουρά 2.000 Περσών. Ωστόσο, η περσική κυριαρχία δεν διήρκεσε πολύ, καθώς το 332 π.Χ. ο Ηγέλοχος, με διαταγή του Αλεξάνδρου, ο οποίος του είχε στείλει 500 τάλαντα, κατάφερε να επανακτήσει τη Μυτιλήνη (Arr., *Αναβ.* 3.2.3-7· Κούρτ. 4.5.14-22).¹³⁵⁶ Η θέση της Μυτιλήνης προφανώς θα ήταν πολύ δυσάρεστη. Θα τιμωρείτο για τη συμφωνία της με τους Πέρσες και οι εξόριστοι που είχαν επανέλθει, η φιλο-περσική δηλαδή μερίδα, θα εκδιώκονταν εκ νέου, όπως συνέβη και στην περίπτωση της Χίου;¹³⁵⁷

Η απάντηση είναι αρνητική. Ο Worthington, με εύστοχα επιχειρήματα, χρονολόγησε στο 332 π.Χ., ψήφισμα, που μέχρι πρότινος θεωρείτο ότι εκδόθηκε με αφορμή την ενημέρωση του Αλεξάνδρου στους Ολυμπιακούς αγώνες, σχετικά με την εξασφάλιση της επιστροφής των εξόριστων στις πόλεις τους (Διόδ. 18.8.4), ήτοι περίπου το 324 π.Χ. Το εν λόγω ψήφισμα αναφέρεται στην αποκατάσταση της συμφωνίας που ο Αλέξανδρος είχε καθορίσει και περιέχει λεπτομερείς ρυθμίσεις για την επαναφορά των εξόριστων δημοκρατικών, τους οποίους οι ολιγαρχικοί είχαν προλάβει να εκδιώξουν, όταν επέστρεψαν στην εξουσία το 333 π.Χ. Όπως πληροφορούμαστε από το ψήφισμα, ο Αλέξανδρος αντί να εκδιώξει τη φιλο-περσική μερίδα και να τιμωρήσει τους Μυτιληναίους, αποπειράθηκε να συμφιλιώσει τις δύο αντιμαχόμενες παρατάξεις, επιτρέποντας να ζήσουν και οι δύο στην πόλη τους (στ. 18-19: [ἀλλὰ ὁμόνοιοι καὶ διαλε]λύμενοι πάντες πρὸς ἀλ[λάλοισ πολιτεύοιντο ἀνεπιβολλε]ύτως). Επίσης μαθαίνουμε ότι η πόλη έστειλε δύο ομάδες πρεσβευτών στον Αλέξανδρο, προκειμένου να τον ευχαριστήσουν για την επιείκειά του, αλλά και να του ανακοινώσουν την απόφασή τους να θεσπίσουν ετήσιες θυσίες, προς τιμήν των γενεθλίων του (στ. 44-46).¹³⁵⁸ Η μνήμη της πολιτικής του βασιλιά προς τη Χίο θα

¹³⁵⁵ Worthington 1990, 205 και υποσ. 38.

¹³⁵⁶ Για τα γεγονότα της περιόδου, βλ. Rhodes και Osborne 2007, αρ. 83 και 85 A και B και για τον σχολιασμό, ιδιαίτερα, σελ. 414-16 και 429-30. Επίσης, Labarre 1996, 23-42.

¹³⁵⁷ Η Χίος ήταν επίσης υπό την ηγεσία μιας φιλο-περσικής μερίδας το 333 π.Χ. (Διόδ. 17.29.2· Arr., *Αν.* 2.1.1) μέχρι την απελευθέρωσή της από τον Ηγέλοχο το 332 π.Χ. (Arr., *Αν.* 3.2.3). Η μερίδα αυτή εξορίστηκε στην Ελεφαντίνη της Αιγύπτου (Arr., *Αν.* 3.2.7), παρά το διάταγμα της Χίου, που προέβλεπε να δικαστεί από το συνέδριο των συμμάχων (βλ. και Worthington 1990, 207, υποσ. 44· Rhodes και Osborne 2007, αρ. 84).

¹³⁵⁸ *IG* XII, 2.6, *OGIS* 2 = Tod, *GHI* 2, αρ. 201, *SEG* 13 (1956), 434. Worthington 1990, 194-214, ιδιαίτερα 208-214.

πρέπει να ήταν ακόμα νωπή στο μυαλό των Μυτιληναίων, που είχαν κάθε λόγο να συντηρήσουν την εύνοιά του προς την πόλη τους.

Ενδεχομένως, ο λόγος που ο Αλέξανδρος επεφύλαξε ευνοϊκότερη συμπεριφορά στη Μυτιλήνη, σε αντίθεση με τη Χίο, να ήταν το γεγονός ότι, όπως προαναφέρθηκε, η πόλη δεν συμμάχησε απλώς με τον Αλέξανδρο το 334 π.Χ., αλλά έγινε ξανά μέλος της Κορινθιακής Συμμαχίας.¹³⁵⁹ Μάλιστα, γνωρίζουμε ότι το 332 π.Χ. ο Αλέξανδρος αποπλήρωσε στους Μυτιληναίους τα χρήματα που είχαν προσφέρει για την εκστρατεία του και επέκτεινε την περαιά τους, ως δώρο για την πίστη που είχαν επιδείξει (Κούρτ. 4.8.13).¹³⁶⁰

Στο πλαίσιο αυτής της διπλωματικής πολιτικής και των κινήσεων καλής θέλησης των Μυτιληναίων, πιστεύω, μπορούν να ερμηνευτούν οι κοπές της πόλης με την προτομή της Νίκης. Εξάλλου, όπως ήδη παρατηρήσαμε, η απόδοση της θεότητας είναι, κατά πάσα πιθανότητα, βασισμένη στη μορφή της Νίκης, όπως αυτή αποδίδεται στους χρυσούς στατήρες του ίδιου του Αλεξάνδρου. Επιπλέον, στην εμπρόσθια όψη απεικονίζεται η δαφνοστεφής κεφαλή του Δία, σχεδόν πιστό αντίγραφο των τετραδράχμων του πατέρα του Αλεξάνδρου, Φιλίππου Β΄, των μεταθανάτιων κοπών του,¹³⁶¹ αλλά και της πρώτης έκδοσης του Αλεξάνδρου, με κεφαλή του Δία στην εμπρόσθια και αετό στην οπίσθια όψη.¹³⁶² Η προσπάθεια των Μυτιληναίων να συντηρήσουν τη φιλική διάθεση του βασιλιά και να του αποδώσουν τιμές, είναι εξάλλου εμφανής και σε μια ακόμη έκδοση του νομισματοκοπείου, όπου εικονίζεται στην εμπρόσθια όψη νεανική κεφαλή με το κέρασ του Άμμωνα και στην οπίσθια αετός.¹³⁶³ Ο Healy ήταν ο πρώτος που συσχέτισε τα εν λόγω νομίσματα με τον Αλέξανδρο¹³⁶⁴ και ο Bodenstedt αποδέχτηκε την άποψη αυτή.¹³⁶⁵ Ο Healy χρονολόγησε τα νομίσματα στο 330 π.Χ., συνδυάζοντας την κεφαλή με την επίσκεψη του Αλεξάνδρου στο ιερό του Άμμωνα στην όαση Σίβα (Πλούτ., *Αλέξ.* 27.8-10), τον

¹³⁵⁹ *Contra* Bosworth 1980, 181.

¹³⁶⁰ Labarre 1996, 203. Για το μέγεθος της περαιάς, βλ. Stauber 1996, 163-65. Η Μυτιλήνη είχε αναγκαστεί να παραδώσει την περαιά στους Αθηναίους το 427 π.Χ. (Θουκ. 3.50.3). Η ακριβής έκτασή της παραμένει άγνωστη, ωστόσο είναι βέβαιο ότι συμπεριελάμβανε τις λεγόμενες ακταίες πόλεις (Θουκ. 4.52.2-3), για παράδειγμα, το Αχίλλειο, την Άντανδρο, την Αμαξιτό, την Λάρισα, το Οφρύνειο, το Ίλιον, την Πορδοσελήνη, το Ροίτειο και άλλες (*JG* 1³ 71.III.122-40, 77.IV.14-27· βλ. και Hansen 1997, 32). Κάποιες από τις πόλεις επανακτήθηκαν το 424 π.Χ. από εξόριστους Μυτιληναίους (Θουκ. 4.52.3), όμως, μέρος αυτών παραδόθηκε ξανά στη συνέχεια (Θουκ. 4.75.1). Έως τα μέσα του 4^{ου} αιώνα η Μυτιλήνη είχε πετύχει να ανακτήσει ένα μόνο κομμάτι της περαιάς στον κόλπο του Αδραμυτιτίου (Ψευδο-Σκύλ. 98).

¹³⁶¹ Le Rider 1977, πίν. 1-48.

¹³⁶² Price 1991, 28, αρ. 142-143.

¹³⁶³ Bodenstedt 1981, αρ. 104.

¹³⁶⁴ Healy 1962, 65-71.

¹³⁶⁵ Bodenstedt 1981, 83.

χειμώνα του 332 π.Χ. και αφήνοντας ένα λογικό διάστημα έως ότου η είδηση της αποδοχής του ως γιού του Δία θα έφτανε στη Μυτιλήνη.

Όπως κατέδειξε ο Bodenstedt στη μονογραφία του, για ένα σύνολο 196 χρόνων (521-326 π.Χ.) διαθέτουμε συνολικά 189 εκδόσεις Μυτιλήνης και Φώκαιας, γεγονός που αποδεικνύει, με βεβαιότητα πλέον, ότι οι τύποι των νομισμάτων άλλαζαν κάθε χρόνο. Εάν λοιπόν το 331 π.Χ. ήταν η χρονιά, κατά την οποία η Φώκαια εξέδωσε νόμισμα, θα πρότεινα τα νομίσματα με τη Νίκη να χρονολογηθούν στο 332 π.Χ., ταυτόχρονα δηλαδή με την ανέγερση της, αναμνηστικής της επιστροφής των εξόριστων, στήλης.

**V. 5. Η ΝΙΚΗ ΣΤΑ ΝΟΜΙΣΜΑΤΑ ΤΩΝ
ΠΟΛΕΩΝ ΤΗΣ ΚΥΡΗΝΑΪΚΗΣ**

V. 5.1 ΚΥΡΗΝΗ

ΤΥΠΟΙ ΝΟΜΙΣΜΑΤΩΝ

Χρυσοί στατήρες, 331-323 π.Χ.

Η ΝΙΚΗ ΟΔΗΓΕΙ ΤΕΘΡΙΠΠΟ

1. Ε. ΚΥΡΑΝΑΙΩΝ. Τέθριππο κατενώπιον, οδηγούμενο από Νίκη. Στικτός κύκλος.

Ο. ΙΑΣΟΝΟΣ. Ένθρονος Δίας Άμμωνας αρ., κρατά σκήπτρο με το δ. χέρι και αναπαύει το αρ. στο γείσο του ερεισίνωτου. Πίσω από το κάθισμα αετός. Στικτός κύκλος.

Naville 1951, αρ. 22

ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΝΟΜΙΣΜΑΤΟΚΟΠΙΑ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ

Η Κυρήνη ιδρύθηκε από τη Θήρα, περίπου το 631 π.Χ., ωστόσο, είναι πολύ πιθανόν ο αποικισμός να συμπεριλάμβανε και κατοίκους άλλων πόλεων (Παυσ. 3.14.3· *Lindos Temple Chronicle* [FGrHist 532] §17). Κατά τη διάρκεια της βασιλείας του Βάττου Β΄, η πόλη ενισχύθηκε με αποίκους από την Πελοπόννησο και τα νησιά (Ηρόδ. 4.159.2-3, 161.3).¹³⁶⁶ Ο Βάττος, ο οικιστής της πόλης, ήταν ταυτόχρονα και βασιλιάς, εγκαθίδρυσε δε κληρονομική δυναστεία, η οποία διήρκεσε έξι γενιές, ήτοι έως το 440 π.Χ. (Ηρόδ. 4.163.2).¹³⁶⁷ Στη συνέχεια, σύμφωνα με τον Αριστοτέλη (*Πολ.* 1319^b, 15-27), εγκαθιδρύθηκε πολίτευμα δημοκρατικό, στην ουσία όμως επρόκειτο για μια μορφή πολιτειακής διακυβέρνησης, στην οποία την εξουσία κατείχαν οι αριστοκράτες.¹³⁶⁸

Η ενδογαμία με τους Λιβύους ήταν συνήθης ήδη από τα πρώιμα χρόνια της αποικίας (Ηρόδ. 4.186.2· *SEG* 9 [1944], 1.2-3) και η επιρροή τους στον πολιτισμό των Κυρηναίων είναι καταφανής, αν και η πόλη διατηρούσε την κυρίαρχη θέση και τον ελληνικό χαρακτήρα της.¹³⁶⁹ Οι σχέσεις μεταξύ των δύο πληθυσμών δεν ήταν ποτέ σταθερές, αλλά κυμαίνονταν κατά καιρούς από τη συνεργασία έως την εχθρότητα (Ηρόδ. 4.158-160· *SEG* 9 [1944], 1.29). Η Κυρήνη από πολύ νωρίς διατήρησε στενές επαφές με την ηπειρωτική Ελλάδα και το Αιγαίο, ωστόσο δεν αναμίχθηκε σε καμία από τις σημαντικές διαμάχες και συμμαχίες.¹³⁷⁰

Τα νομίσματα της Κυρήνης αποτέλεσαν το πρότυπο για τις κοπές όλων των ελληνικών πόλεων της Λιβύης. Το σύνολο των νομισμάτων της πόλης μελετήθηκε από τον Robinson, στον κατάλογο των νομισμάτων του Βρετανικού Μουσείου¹³⁷¹ και οι χρυσές εκδόσεις εξετάστηκαν από τον Naville, λίγες δεκαετίες αργότερα.¹³⁷² Η έναρξη της νομισματοκοπίας τοποθετείται στο 570 π.Χ. με τετράδραγμα, δίδραγμα, δραχμές, αργότερα και μικρότερες υποδιαίρεσεις, που υπακούουν στον αττικό σταθμητικό κανόνα. Στη συνέχεια (480 π.Χ.), υιοθετείται ο ασιατικός κανόνας και από το 450 έως και το 250 π.Χ. η πόλη εκδίδει χρυσούς στατήρες και υποδιαίρεσεις του, υπό το αττικό σταθμητικό σύστημα.

¹³⁶⁶ Chamoux 1953, 115-27.

¹³⁶⁷ Chamoux 1953, 156.

¹³⁶⁸ Laronde 1987, 27-28 και 129-31.

¹³⁶⁹ Chamoux 1953, 129, 223-24.

¹³⁷⁰ Laronde 1987, 137-68.

¹³⁷¹ *BMC* (Cyrenaica).

¹³⁷² Naville 1951.

ΤΕΧΝΟΤΡΟΠΙΑ

Το αγωνιστικό τέθριππο αποτελεί κυρίαρχο τύπο των χρυσών στατήρων του νομισματοκοπείου της Κυρήνης από το 375 π.Χ. Στη σειρά των στατήρων που υπογράφει ο νομισματικός υπάλληλος με το όνομα Ιάσων, το εν λόγω εικονογραφικό θέμα παραλλάσσεται σημαντικά. Το άρμα χαράσσεται κατενώπιον, σε στάση και στα ηνία απεικονίζεται η Νίκη. Η θεότητα αποτυπώνεται και η ίδια σε μετωπική στάση, με τα φτερά ευρέως ανοιγμένα εκατέρωθεν του κορμού. Η παράσταση του τεθρίππου αποτελεί ένα δημοφιλές θέμα στα νομίσματα των ελληνικών πόλεων, ιδιαίτερα της Σικελίας, ήδη από το 530/10 π.Χ. Μάλιστα, σε κοπές του Ακράγαντα και της Γέλας χαράσσεται η ίδια η Νίκη ως ηνίοχος.¹³⁷³ Παρατηρούμε ότι από το 375 π.Χ., η τεχνοτροπία των παραστάσεων του τεθρίππου στην Κυρήνη, σε γενικές γραμμές απομιμείται τα πρωιμότερα τετράδραχμα των Συρακουσών. Ωστόσο, η αντιμετώπιση του θέματος στα νομίσματα με τη Νίκη ως ηνίοχο, θυμίζει ιδιαίτερα τη μετωπική απεικόνιση του άρματος, που οδηγεί η Ήρα στα αρχαϊκά νομίσματα της Χαλκίδας (540-525 π.Χ.).¹³⁷⁴ Ανάλογη απεικόνιση του άρματος απαντάται συχνά στην αρχαϊκή τέχνη, αποτελεί δε χαρακτηριστικό μοτίβο των λεγόμενων «χαλκιδικών αγγείων».¹³⁷⁵ Αξίζει φυσικά να αναφερθούν οι ομόλογες παραστάσεις τεθρίππου στο ανάγλυφο από την Ακρόπολη (570 π.Χ.),¹³⁷⁶ στη μετώπη των μέσων του 6^{ου} αι. π.Χ. από το ναό C του Σελινούντα,¹³⁷⁷ στο αέτωμα του ναού του Απόλλωνα στους Δελφούς (520/10 π.Χ.)¹³⁷⁸ και σε δύο επιχρυσωμένες αργυρές φιάλες των αρχών του 5^{ου} αι. π.Χ. από τον τύμβο Golmata Mogila στο Dunvanlij, όπου η Νίκη στέκει πάνω σε ένα μετωπικά αποδιδόμενο τέθριππο, κρατώντας ανοιχτό στεφάνι.¹³⁷⁹ Η σύλληψη της παράστασης και η στατικότητα του άρματος – παρότι σε όλες τις λοιπές σειρές οι ίπποι αποτυπώνονται σε κίνηση – καθιστούν πιθανή την υπόθεση απεικόνισης ενός σύγχρονου αγαλματικού τύπου, πιθανώς ενός συντάγματος που στήθηκε στην πόλη, με αφορμή την επίτευξη της συνθήκης συμμαχίας με τον Αλέξανδρο το 331 π.Χ.

¹³⁷³ Βλ. κεφάλαια V. 1.5, αρ. 3 και V. 1.2, αρ. 7.

¹³⁷⁴ *SNG Cop.* 234. Kraay 1976, 89.

¹³⁷⁵ Hafner 1938, 5-28.

¹³⁷⁶ Brouskari 1974, 45, αρ. 577 (με τη σχετική βιβλιογραφία).

¹³⁷⁷ Robertson 1975, 97, 119, πίν. 33d.

¹³⁷⁸ Boardman 1978, αρ. 203.1.

¹³⁷⁹ Hafner 1938, 61, 64, αρ. 158. Για τη Νίκη ως ηνίοχο άρματος, βλ. κεφάλαιο V. 1.2, σελ. 95 και II. 3.1, σελ. 40.

ΣΥΜΒΟΛΙΣΜΟΣ

Από το 331 και μέχρι το 323 π.Χ. το νομισματοκοπείο εκδίδει μια σειρά χρυσών στατήρων, που υπακούουν στον αττικό σταθμητικό κανόνα, με τους τύπους του τεθρίππου στην εμπρόσθια και του Άμμωνα Δία στην οπίσθια όψη. Σε μια σειρά των εν λόγω νομισμάτων, χρονολογημένη μεταξύ του 331 και 323 π.Χ.,¹³⁸⁰ το τέθριππο οδηγεί η ίδια η Νίκη.

Ο τύπος του τεθρίππου, ο οποίος υιοθετείται ως το κύριο εικονογραφικό θέμα του νομισματοκοπείου, ήδη από το 375 π.Χ., φέρει αναμφίβολα αγωνιστικό περιεχόμενο. Την εν λόγω συμβολική σημασία της παράστασης υποδεικνύουν, αφενός ο ποδήρης αχειρίδωτος χιτώνας του ηνιόχου και αφετέρου, το έντονο ενδιαφέρον των Κυρηναίων για τις μεγάλες πανελλήνιες αθλητικές διοργανώσεις. Είναι γνωστό ότι οι πολίτες της Κυρήνης συγκαταλέγονταν ανάμεσα στους σπουδαιότερους συμμετέχοντες των αθλητικών αγώνων.¹³⁸¹ Οι Κυρηναίοι Μναςέας και Ευβώτας αφιέρωσαν τους ανδριάντες τους στην Ολυμπία, το 456 π.Χ. και το 408 π.Χ., αντίστοιχα (Παυσ. 6.8.3, 13.7), στα τέλη δε του 4^{ου} αι. π.Χ. είναι γνωστή η αφιέρωση Θησαυρού από την πόλη στους Δελφούς.¹³⁸² Επιπροσθέτως, η Κυρηναϊκή ήταν ιδιαίτερα ξακουστή για τα άλογα και τα άρματά της, ήδη από τους πρώιμους κλασικούς χρόνους.¹³⁸³ Οι νίκες του Αρκεσίλα Δ΄ στους Δελφούς (Πίνδ., *Πύθ.* 4) και την Ολυμπία,¹³⁸⁴ του Κρατισθένη, του Ευβώτα και του Θευχρεστού Α΄ και Β΄ στην Ολυμπία,¹³⁸⁵ αναμφισβήτητα αποδεικνύουν τις ξεχωριστές ικανότητες και την αφοσίωση των Κυρηναίων στις ιπποδρομίες. Ο Πίνδαρος εγκωμιάζε τους νικητές για το ταλέντο τους, με επίθετα όπως *εΐπιπος* (*Πύθ.* 4.2), *εΰάρματος* (*Πύθ.* 4.7) και *διώξιππος* (*Πύθ.* 9.4) και ο Ηρόδοτος (4.189) απέδιδε στους Λιβύους την ανακάλυψη του τεθρίππου. Οι αρχαιολογικές έρευνες στην Κυρήνη έχουν φέρει στο φως πληθώρα αναθημάτων για νίκες σε ιππικούς αγώνες, με τη μορφή τεθρίππων, τα οποία χρονολογούνται από τον 4^ο αι. π.Χ. έως την εποχή του Αυγούστου.¹³⁸⁶ Ο Πausανίας (6.18.1) αναφέρει, επίσης, χάλκινο άρμα, ανάθημα στην Ολυμπία από τον

¹³⁸⁰ Naville 1951, 23.

¹³⁸¹ Πίνδ., *Πύθ.* 4, 5, 9 (Πύθια)· Παυσ. 6.12.7 (Ισθμια)· Moretti 1957, αρ. 194, 257, 268, 269, 347, 421, 423, 428, 430, 442, 508 και 990 (Ολυμπιακοί). Για τα Πύθια, βλ. Chamoux 1953, 169-201 και γενικά, Laronde 1987, 146-47.

¹³⁸² Bommelaer 1991, 155-58.

¹³⁸³ Chamoux 1953, 234.

¹³⁸⁴ Moretti 1957, αρ. 268· Chamoux 1953, 174 και 198.

¹³⁸⁵ Moretti 1957, αρ. 257, 421, 428, 508 αντίστοιχα.

¹³⁸⁶ Chamoux 1953, 235-36.

Κυρηναίο Κρατισθένη, πάνω στο οποίο ήταν τοποθετημένη μια Νίκη. Ο Κρατισθένης ήταν προφανώς νικητής σε αγώνες αρματοδρομίας, πιθανώς το 448 π.Χ.,¹³⁸⁷ και το εν λόγω άρμα ήταν έργο του Πυθαγόρα από το Ρήγιο.

Πέρα από τις ιπποδρομίες, τα τέθριππα χρησιμοποιήθηκαν και για στρατιωτικούς σκοπούς, κυρίως τον 4^ο αι. π.Χ. (Ηρόδ. 7.86 και 184· Ξεν., *Κυνηγ.* 6.1.27-28· Αιν. Τακτ. 16.14· Διόδ. 18.9.4, 20.41.1, 20.64.3), ενώ είναι γνωστή η χρήση τους ακόμα και μέσα στην πόλη (Αθην., *Δειπν.* 12.1).¹³⁸⁸

Η υπεροχή των αρμάτων και του ιππικού στην κοινωνία των Κυρηναίων, σαφέστατα συνδέεται με τη δομή του κρατικού μηχανισμού, στον οποίο η αριστοκρατία είχε προεξέχοντα ρόλο. Στην Κυρήνη, όπως και στη Θεσσαλία, η διαρκής εξέλιξη της ιπποτροφίας είναι το αποτέλεσμα των προτιμήσεων της τάξης των μεγάλων ιδιοκτητών γης. Η σπουδή της προσωπογραφίας του 4^{ου} αι. π.Χ. επιτρέπει να αναγνωρίσουμε, ιδιαίτερα συχνά, μέλη συγκεκριμένων μεγάλων οικογενειών σε υψηλές θέσεις των δημοσίων καθηκόντων της πόλης. Από τη μελέτη της ιστορίας της Κυρήνης, γίνεται σαφές ότι η μοναρχία των Βαττιάδων περιορίστηκε στο να εκχωρήσει τη θέση της στους αριστοκράτες, οι οποίοι, κατέχοντας πλούτο, δύναμη, γη και στρατό, κυριάρχησαν στην οικονομική και πολιτική ζωή της πόλης.¹³⁸⁹ Έτσι, το τέθριππο, αποκλειστικό προνόμιο των αριστοκρατών, έγινε κατά τον 4^ο αι. π.Χ. το σύμβολο ολόκληρης της πόλης και υιοθετήθηκε ως κύριος τύπος των νομισμάτων μεταξύ του 375 και 308 π.Χ.

Η εισαγωγή της Νίκης ως ηνιόχου του άρματος, σε μια σειρά χρυσών στατήρων της περιόδου 331-323 π.Χ., μπορεί ενδεχομένως να ερμηνευτεί με βάση τα σύγχρονα ιστορικά συμφραζόμενα. Σύμφωνα με τις αναφορές του Διοδώρου και του Κουρτίου, την άνοιξη του 331 π.Χ., καθώς ο Αλέξανδρος κατευθυνόταν προς την άσση της Σίβα, πρεσβεία των Κυρηναίων στάλθηκε για να τον συναντήσει (Διόδ. 17.49.3· Κούρτ. 4.7.8). Η συνάντηση πρέπει να έλαβε χώρα στο Παραιτώνιο, 270 χλμ δυτικά της Αλεξάνδρειας, και όπως παραδίδουν οι δύο συγγραφείς, ο Αλέξανδρος αποδέχτηκε τα δώρα τους και συνήψε μαζί τους συνθήκη συμμαχίας. Ο Διόδωρος αναφέρει με λεπτομέρειες τα μεγαλοπρεπή δώρα της πρεσβείας, μεταξύ των οποίων περιλαμβάνονταν, χρυσό στεφάνι, 300 πολεμικοί ίπποι και πέντε τέθριππα, τὰ κράτιστα.

¹³⁸⁷ Παπαχατζής 2004, 362, υποσ. 1.

¹³⁸⁸ Βλ. και *BMC* (Cyrenaica), σελ. lxxix, υποσ. 3· Chamoux 1953, 234-37.

¹³⁸⁹ Chamoux 1953, 237· Laronde 1987, 129-36.

Σύμφωνα με τον Laronde, το γεγονός δεν σηματοδοτεί απαραίτητα την ένταξη της Κυρήνης στο Κοινό της Κορίνθου και την αυτοκρατορία του Αλεξάνδρου. Οι Κυρηναίοι απολάμβαναν πλήρη ελευθερία από την εποχή του δευτέρου μηδικού πολέμου, και ως εκ τούτου δεν εξαρτώνταν από τον Αλέξανδρο για να ανακτήσουν την ελευθερία και την αυτονομία τους. Επιπλέον, η πορεία του βασιλιά και η απουσία στρατιωτικών προετοιμασιών εκ μέρους του αποδεικνύουν ότι δεν είχε την πρόθεση να κατακτήσει την περιοχή. Οι λόγοι που οδήγησαν την Κυρήνη να συνάψει συνθήκη συμμαχίας με τον Αλέξανδρο δεν μπορούν να συγκριθούν, ως εκ τούτου, με την περίπτωση των υπολοίπων πόλεων του ελλαδικού χώρου ή της Μ. Ασίας. Ο Αλέξανδρος δεν αποζητούσε από τους Κυρηναίους τίποτα παραπάνω, από το να εξακριβώσει τις καλές τους προθέσεις και να εξασφαλίσει την καλή τους γειτνίαση. Επιπλέον, οι Κυρηναίοι είχαν αποκτήσει μέσα σε δύο αιώνες αξιόλογο πλούτο και δύναμη, η οποία καθιστούσε για τον Αλέξανδρο επιβεβλημένη τη συνάντηση με τους πρέσβεις της πόλης και την αποδοχή της φιλίας τους. Από την πλευρά τους οι Κυρηναίοι, οι οποίοι είχαν και την πρωτοβουλία της συνάντησης, συμμαχώντας με τον Αλέξανδρο επιζητούσαν καταρχήν να εξασφαλίσουν την πολιτική τους σταθερότητα. Ζητώντας από τον βασιλιά *φιλία* και όχι *έλευθερία*, ουσιαστικά αιτούνταν την αναγνώριση και τη διατήρηση της υπάρχουσας τάξης πραγμάτων και όχι την απελευθέρωση ή τη συγχώρεσή τους. Ταυτόχρονα, η σπουδαία αυτή ελληνική πόλη της Λιβύης, επιδεικνύοντας την ευημερία της μέσω των δώρων που προσέφερε, δήλωνε την ανησυχία της για την αποδοχή του αιτήματος και την ανάγκη της για τη *φιλία* του βασιλιά.¹³⁹⁰

Απόηχο της συνάντησης αυτής και της επιθυμίας των Κυρηναίων για την εγκαθίδρυση καλών σχέσεων με τον Αλέξανδρο, αποτελούν, θεωρώ, και οι χρυσοί στατήρες με τον τύπο της Νίκης, που οδηγεί το τέθριππο. Το τέθριππο, έμβλημα της πόλης, απεκδύεται της αγωνιστικής του ιδιότητας και αποκτά μια νέα, συμβολική σημασία. Αφενός αποτελεί μνεία στα τέθριππα που δώρισαν απλόχερα οι Κυρηναίοι στον Αλέξανδρο και αφετέρου, έχοντας τη Νίκη στα ηνία, απηχεί τις ελπίδες των πολιτών για τη διατήρηση της ελευθερίας και αυτονομίας τους. Η επιλογή της Νίκης συνάδει ταυτόχρονα με τις εικονογραφικές επιλογές του ίδιου του Αλεξάνδρου, όπως άλλωστε και ο τύπος του ένθρονου Άμμωνα Δία στην οπίσθια όψη των νομισμάτων,

¹³⁹⁰ Laronde 1987, 27-36.

ανάλογος τεχνοτροπικά με τις πρώτες σειρές τετραδράχμων του βασιλιά.¹³⁹¹ Πιστεύω, λοιπόν, ότι τόσο η εμπρόσθια, όσο και η οπίσθια όψη των χρυσών στατήρων της πόλης, εντάσσονται στην ίδια λογική, ήτοι στο πλαίσιο της, φιλικής προς τον Αλέξανδρο, πολιτικής των Κυρηναίων. Πιθανότατα δε, όπως ήδη υποστηρίχθηκε, το εικονογραφικό θέμα της Νίκης στο άρμα να αποτέλεσε μεταφορά ενός σύγχρονου αγαλματικού τύπου, αναμνηστικού της συνθήκης συμμαχίας με τον Αλέξανδρο.

¹³⁹¹ Naville 1951, 23.

**V. 6. Η ΝΙΚΗ ΣΤΑ ΝΟΜΙΣΜΑΤΑ ΤΟΥ
ΜΕΓΑΛΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ**

V. 6 Η ΝΙΚΗ ΣΤΑ ΝΟΜΙΣΜΑΤΑ ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ

ΤΥΠΟΙ ΝΟΜΙΣΜΑΤΩΝ

Στατήρες και διστάτηρα, 332 π.Χ.

Η ΝΙΚΗ ΙΣΤΑΤΑΙ ΚΡΑΤΩΝΤΑΣ ΣΤΕΦΑΝΙ ΚΑΙ ΣΤΥΛΙΔΑ

1. Ε. Κεφαλή Αθηνάς με κορινθιακό λοφιοφόρο κράνος δ., διακοσμημένο με περιελισσόμενο φίδι.
Ο. ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ. Νίκη ίσταται σε στάση τρία τέταρτα κατενώπιον, ελαφρώς αρ. Κρατά στο δ. προτεταμένο χέρι στεφάνι και στο αρ. στυλίδα, διακοσμημένη με δύο μικρές Νίκες δ. στο πεδίο κηρύκειο.
Price 1998, αρ. 3458 (Ταρσός)

ΤΕΧΝΟΤΡΟΠΙΑ

Σύμφωνα με τον Le Rider, οι πρώτοι χρυσοί στατήρες στο όνομα του Αλεξάνδρου κόπηκαν στο νομισματοκοπείο της Ταρσού, μετά την κατάληψη της Τύρου (332 π.Χ.). Αυτοί αποτέλεσαν το πρότυπο για τα υπόλοιπα κέντρα παραγωγής των νομισμάτων του βασιλιά, στα οποία διατηρήθηκαν οι βασικές γραμμές στην απόδοση της Νίκης, με μικρές μόνο παραλλαγές στην τεχνοτροπία και τα σύμβολα.¹³⁹² Συνέχισαν να κόβονται και μετά το θάνατό του από νομισματοκοπεία της Μακεδονίας, της Θράκης, της Μ. Θάλασσας, της Μ. Ασίας, της Συρίας, της Φοινίκης, της Ανατολίας, της Κύπρου και της Αφρικής.¹³⁹³

Η Νίκη στα χρυσά νομίσματα του Αλεξάνδρου απεικονίζεται ιστάμενη σε στάση τρία τέταρτα κατενώπιον, ελαφρώς προς τα αριστερά. Η κεφαλή της είναι στραμμένη αριστερά και στο δεξί ανασηκωμένο χέρι κρατά στεφάνι, ενώ με το αριστερό στηρίζει στυλίδα. Τα φτερά της είναι ευρέως ανοιγμένα στο πίσω μέρος του κορμού. Φορά ποδήρη αχειρίδωτο χιτώνα και βαρύ πέπλο, ζωσμένο σφιχτά στη μέση με ζωστήρα. Η παράσταση δεν διακρίνεται από την ευαισθησία και τη λεπτότητα στη χάραξη, η οποία είθισται να χαρακτηρίζει τη σφραγιστική τέχνη του 4^{ου} αι. π.Χ. Η Νίκη χαράσσεται με έντονα αρχαϊστικά στοιχεία, φανερά στο βαρύ και συντηρητικό ένδυμα, που, χωρίς πολλές πτυχώσεις, συγκαλύπτει σχεδόν ολόκληρο το σώμα. Αυστηρή είναι και η στάση του σώματος, με το δεξί πόδι να στηρίζει το σώμα και το αριστερό, άνετο σκέλος, να προβάλλει ελαφρά λυγισμένο και χαλαρό. Τα χαρακτηριστικά του προσώπου της είναι αυστηρά και σκληρά, αποδίδεται όμως θαυμάσια η σοβαρή έκφραση της μορφής. Τέλος, την παράσταση διέπει η έντονη σχηματικότητα και ακαμψία της Νίκης.

ΣΥΜΒΟΛΙΣΜΟΣ

Ο Αλέξανδρος, γεννημένος, σύμφωνα με τον Πλούταρχο (*Αλέξ.* 3.5), τον Ιούλιο του 356 π.Χ., ήταν 20 χρονών όταν διαδέχτηκε τον πατέρα του Φίλιππο στο μακεδονικό θρόνο. Μέσα σε δέκα μόλις χρόνια λαμπρής πορείας, ο Αλέξανδρος απελευθέρωσε τους υπόδουλους λαούς της Περσικής αυτοκρατορίας, κατέκτησε τη Φοινίκη και την Αίγυπτο και έφτασε μέχρι τις μακρινές χώρες της Ανατολής,

¹³⁹² Le Rider 2003, 182-88.

¹³⁹³ Price 1991, 73-79.

κυριεύοντας το ανατολικό Ιράν και τις ΒΔ Ινδίες. Η συναρπαστική αλυσίδα των στρατιωτικών και πολιτικών γεγονότων, που συνέβησαν από την Πέλλα έως τον Ινδό ποταμό και η συσσώρευση των επιτυχιών του ύφαναν τον ιστό για την αναγνώρισή του ως απόλυτου ηγεμόνα μιας αχανούς αυτοκρατορίας, που όμοιά της δεν είχε υπάρξει στο παρελθόν.

Η ερμηνεία των τύπων που ο Αλέξανδρος υιοθέτησε για τις χρυσές κοπές του, στατήρες και διστάτηρα – κεφαλή της Αθηνάς για την εμπρόσθια και Νίκη με στεφάνι και στυλίδα για την οπίσθια όψη – σχετίζεται με δύο άμεσα συνδεδεμένα μεταξύ τους ζητήματα. Το πρώτο, το ζήτημα της χρονολόγησης των πρώτων χρυσών κοπών, αποτέλεσε αντικείμενο πολλών αντιπαραθέσεων, με την πλειονότητα των απόψεων στις μέρες μας να συγκλίνει σε μια χρονολόγηση μετά την κατάληψη της Τύρου το 332 π.Χ. Το δεύτερο ζήτημα, αφορά στην ερμηνεία του αντικειμένου που η Νίκη κρατά στο αριστερό χέρι της, το οποίο, όμως, αρχικώς δεν ταυτίστηκε σωστά από τους μελετητές.

Το 1883, ο Gardner υποστήριξε ότι οι τύποι των νομισμάτων του Φιλίππου δεν εξυπηρετούσαν το φιλόδοξο σχέδιο του γιού του, Αλεξάνδρου, για αυτό και επέλεξε για τις χρυσές κοπές του την Αθηνά, την προστάτιδα θεότητα των κατακτητών του Ιλίου και μια πολεμική Νίκη που κρατά τρόπαιο.¹³⁹⁴ Πολύ γρήγορα, οι ερευνητές αμφισβήτησαν την ταύτιση του Gardner, ισχυριζόμενοι ότι το αντικείμενο που κρατούσε στο αριστερό της χέρι η Νίκη ήταν πιθανότατα μια στυλίδα.¹³⁹⁵ Ωστόσο, η επιχειρηματολογία τους δεν έπεισε, έως ότου, το 1914, ο Σβορώνος δημοσίευσε τη μελέτη του για τα ναυτικά εξαρτήματα, αποδεικνύοντας, με πλείστα παράλληλα παραδείγματα, την αδιαμφισβήτητη ταύτιση του αντικειμένου ως στυλίδα. Τοποθετημένη συνήθως στην πρύμνη, την πιο σημαντική θέση του πλοίου, δίπλα στο άφλαστον, η στυλίδα ήταν ουσιαστικά ένα κοντάρι, στο οποίο δίνονταν διάφορες φόρμες, όπως αυτή της τρίαυνας, που υιοθετήθηκε στα νομίσματα του Αλεξάνδρου. Συχνά έφερε το όνομα, ή θεωρείτο ως το ίδιο το είδωλο της προστάτιδας θεότητας που φρόντιζε για την ασφάλεια του πλοίου και στην οποία γινόταν η επίκληση την ώρα της μάχης. Για το πλήρωμα η στυλίδα είχε την ίδια σημασία που έχει σήμερα η σημαία για τους στρατιώτες ενός κράτους.¹³⁹⁶

¹³⁹⁴ Gardner 1883, 188.

¹³⁹⁵ Babelon 1892, 203-217· Assmann 1906, 215-26.

¹³⁹⁶ Svoronos 1914, 81-120, όπου και οι πληροφορίες σχετικά με την ορολογία, τη χρήση, την ποικιλία των μορφών, την προέλευση και τη συμβολική σημασία της στυλίδας.

Η στυλίδα αποτελεί σύμβολο που σαφέστατα παραπέμπει σε ναυτική νίκη.¹³⁹⁷ Η αναγνώριση του αντικειμένου ανέγειρε πολλά ερωτηματικά στους ερευνητές, τα οποία εξαρτήθηκαν άμεσα από τη χρονολογία έναρξης των βασιλικών κοπών. Το ζήτημα τέθηκε από πολύ νωρίς και αποτέλεσε αντικείμενο μακρών συζητήσεων και αντιπαραθέσεων μεταξύ των ερευνητών, μέχρι και τις μέρες μας. Όπως είναι γνωστό, ο Αλέξανδρος όταν ανέβηκε στο θρόνο δεν διέθετε στόλο και κατά συνέπεια δεν υπήρχε προφανής λόγος να επιλέξει ένα ναυτικό θέμα. Θα μπορούσε άρα να υποστηριχθεί, είτε ότι ο Αλέξανδρος επέλεξε το θέμα αυτό επιδιώκοντας να κάνει μια συμβολική δήλωση, είτε ότι αναφερόταν σε ένα πραγματικό γεγονός, αποδοχή η οποία συνεπάγεται τη μεθύτερη χρονολόγηση της έκδοσης των νομισμάτων του.

Όσοι συντάσσονται με την ταυτόχρονη της ανόδου στο θρόνο κοπή των βασιλικών νομισμάτων, θεώρησαν ότι οι χρυσές κοπές του Αλεξάνδρου αντλούν την έμπνευσή τους από την εικονογραφία της Αθήνας. Η θέση αυτή ενισχύθηκε ιδιαίτερα από τους υπέρμαχους της άποψης ότι η εμπρόσθια όψη τους απεικονίζει την Αθηνά Πρόμαχο. Αρχικώς, ο Babelon επεσήμανε ότι μια Νίκη που κρατά όμοια στυλίδα με αυτή των νομισμάτων ήταν ζωγραφισμένη πίσω από την Αθηνά Πρόμαχο σε έναν παναθηναϊκό αμφορέα του 336/35 π.Χ., προορισμένο για τους αγώνες που θα εορτάζονταν μετά την επιστροφή των Αθηναίων από το συμβούλιο της Κορίνθου. Ο ερευνητής θεώρησε ότι η εν λόγω απεικόνιση δεν ήταν συμπτωματική και συσχέτισε τις δύο Νίκες, ισχυριζόμενος ότι ο Αλέξανδρος αντέγραψε τον τύπο, προκειμένου να κολακεύσει τους Αθηναίους, που, ευνοημένοι από το ένδοξο παρελθόν τους, παρέμεναν η κυρίαρχη δύναμη στην Ελλάδα.¹³⁹⁸ Την άποψη του γρήγορα απέρριψε ο Σβορώνος, υπογραμμίζοντας ότι ο Αλέξανδρος δεν είχε την εποχή εκείνη κανένα λόγο ή την πρόθεση να αποκτήσει την εύνοια των Αθηναίων.¹³⁹⁹

Ωστόσο, λίγα χρόνια αργότερα, ο Lederer, υποστηρικτής της άποψης του Babelon, ισχυρίστηκε ότι η Νίκη αποτελεί αντίγραφο των αφιερωμένων στην Αθήνα χρυσών Νικών, οι οποίες καταστράφηκαν το 407/406 π.Χ. και, σύμφωνα με τη μαρτυρία δύο επιγραφών,¹⁴⁰⁰ αποκαταστάθηκαν από τον Λυκούργο το 336 π.Χ.¹⁴⁰¹ Παρότι η θεωρία του προσωρινά καταρρίφθηκε από την αναχρονολόγηση των επιγραφών στις οποίες βάσιζε το επιχειρήματά του, στο 335/34 π.Χ., λίγα χρόνια

¹³⁹⁷ Σε μεταθανάτιες κοπές του Αλεξάνδρου η στυλίδα αντικαθίσταται σε μεμονωμένες σειρές από κλαδί φοίνικα (Μίλητος: Price 1991, αρ. 2142 και Σελεύκεια: Price 1998, αρ. 3785).

¹³⁹⁸ Babelon 1892, 210-13.

¹³⁹⁹ Svoronos 1914, 116-17.

¹⁴⁰⁰ *IG* II² 333 και 1493.

¹⁴⁰¹ Lederer 1921, 185-205.

αργότερα ο Thompson έδωσε νέο έρεισμα στην άποψή του. Ο τελευταίος εισήγαγε την τολμηρή υπόθεση ότι ο ίδιος ο Αλέξανδρος αποκατέστησε μια χρυσή Νίκη, ως κίνηση γενναιοδωρίας προς τους Αθηναίους και στη συνέχεια επέλεξε τον ίδιο τύπο, προκειμένου να μνημονεύσει την πράξη του αυτή.¹⁴⁰² Με την άποψη αυτή, αν και με σκεπτικισμό, συντάχθηκε και ο Bellinger, διστάζοντας να αποδεχτεί ότι οι σχέσεις μεταξύ Αθήνας και Αλεξάνδρου ήταν πράγματι τόσο εγκάρδιες κατά το 336 π.Χ.¹⁴⁰³

Η πρόταση ότι τα βασιλικά νομίσματα του Αλεξάνδρου δεν άρχισαν να κόβονται ταυτόχρονα με την ανάρρησή του στο θρόνο δεν είναι καινούργια. Συζητήθηκε για πρώτη φορά το 1831 από τον Cousinéry,¹⁴⁰⁴ χωρίς ωστόσο πειστικά επιχειρήματα, όπως και το 1906, όταν ο Assmann υποστήριξε ότι η έναρξη των βασιλικών κοπών του Αλεξάνδρου θα έπρεπε να τοποθετηθεί μετά την κατάληψη της Τύρου. Το εν λόγω γεγονός δικαιολογούσε, σύμφωνα με τον ερευνητή, την ανάγκη για διακήρυξη της ναυτικής υπεροχής του βασιλιά με την υιοθέτηση του νομισματικού τύπου της Νίκης που κρατά στυλίδα, φοινικικής μάλιστα, όπως θεώρησε, προέλευσης.¹⁴⁰⁵ Πιο ολοκληρωμένη υπέρ αυτής της θεωρίας ήταν η μελέτη του Kleiner, ο οποίος ισχυρίστηκε ότι οι βασιλικές κοπές σε χρυσό και άργυρο εγκαινιάστηκαν στις εορτές της Τύρου, την άνοιξη του 331 π.Χ., μετά την επιστροφή του βασιλιά από την Αίγυπτο. Με ενδιαφέροντα επιχειρήματα, ο ερευνητής ενίσχυσε την άποψη ότι ο τύπος της Νίκης αποτελεί μνεία στη ναυμαχία που οδήγησε στην κατάληψη της Τύρου, τον Ιούλιο του 332 π.Χ.¹⁴⁰⁶ Αρκετές δεκαετίες αργότερα, ο Ζερβός, συζητώντας το έργο του Kleiner, επανέφερε τη θεωρία της όψιμης χρονολόγησης στο προσκήνιο, διορθώνοντας μάλιστα την άποψη του τελευταίου περί ταυτόχρονης έναρξης αργυρών και χρυσών κοπών του Αλεξάνδρου. Υποστήριξε, έτσι, ότι τα πρώτα τετράδραχμα του Αλεξάνδρου κόπηκαν μετά τη νίκη στην Ισό (Φθινόπωρο του 333 π.Χ.) και τα πρώτα χρυσά μετά την κατάληψη της Τύρου (Ιούλιος του 332 π.Χ.).¹⁴⁰⁷ Πολύ πρόσφατα, ο Kaiser υπεραμύνθηκε της ερμηνείας του αντικειμένου ως μνείας στο πέρασμα του Ελλησπόντου από τον κατακτητή, τον Απρίλιο του 334 π.Χ.¹⁴⁰⁸

¹⁴⁰² Thompson 1940, 183-210.

¹⁴⁰³ Bellinger 1963, 12-13. Στο ίδιο έργο (σσ. 3-13), βλ. μια συγκεντρωτική και κριτική παρουσίαση όλων των απόψεων σχετικά με τις βασιλικές κοπές του Αλεξάνδρου σε χρυσό, μέχρι το 1963.

¹⁴⁰⁴ Cousinéry 1831, 229-70.

¹⁴⁰⁵ Assmann 1906, 215-26.

¹⁴⁰⁶ Kleiner 1949, 17-23.

¹⁴⁰⁷ Zervos 1982, 166-79.

¹⁴⁰⁸ Kaiser 1986, 41-57.

Ωστόσο, όλες αυτές οι μελέτες βασίζονταν περισσότερο σε πιθανολογίες και σε αποσπασματικά επιχειρήματα, χωρίς να δίνουν τη συνολική εικόνα της οικονομικής πολιτικής του Αλεξάνδρου, αλλά και της παρουσίας των νομισμάτων του στους «θησαυρούς». Για το λόγο αυτό ήταν ευάλωτες, όταν συγκρούονταν με ισχυρισμούς υπέρ της αντίθετης άποψης.

Ο Newell, από το 1912, μελετώντας συστηματικά τα νομίσματα του Αλεξάνδρου, είχε υποστηρίξει ότι άρχισαν να κόβονται από τη χρονιά της ανάρρησης του βασιλιά στο θρόνο, ήτοι από το 336 π.Χ.¹⁴⁰⁹ Το επιστημονικό του κύρος και η αυθεντία του στο θέμα οδήγησαν πολλούς ερευνητές, μέχρι και στις μέρες μας, να ακολουθήσουν την πρότασή του. Έτσι, όταν ο Price δημοσίευσε το πρώτο σύγχρονο σύνταγμα των νομισμάτων του Αλεξάνδρου,¹⁴¹⁰ βασίστηκε στην ίδια θέση, ισχυριζόμενος ότι τα νομίσματα κόπηκαν προκειμένου να καλύψουν τις ανάγκες της εκστρατείας του βασιλιά στην Ασία για την απελευθέρωση των ελληνικών πόλεων (Διόδ. 17.2.4),¹⁴¹¹ αλλά και τα μεγάλα χρέη που του είχε κληροδοτήσει ο πατέρας του.¹⁴¹²

Σύμφωνα με τον Price, ο τύπος της Αθηνάς, της θεάς της σοφίας και φορέα της νίκης και της ελευθερίας, αποτέλεσε μια φυσική επιλογή για ένα νόμισμα προορισμένο να καλύψει τις ανάγκες της εκστρατείας. Όπως σημειώνει ο ερευνητής, ο τύπος πιθανότατα παρέπεμπε στην Αθηνά της Κορίνθου. Στην πόλη αυτή συγκεντρώθηκαν οι αντιπρόσωποι των ελληνικών πόλεων, που αποφάσισαν να αντισταθούν στους Πέρσες το 480 π.Χ. και αργότερα, το 338 π.Χ., αποτέλεσε τον τόπο σύμπληξης του Κοινού της Κορίνθου, του συμμαχικού οργανισμού που συμφιλίωσε τα ελληνικά κράτη ενώπιον των εξωτερικών εχθρών. Όσον αφορά στη Νίκη στην οπίσθια όψη των νομισμάτων, ο Price υποστηρίζει ότι η μορφή της, προσωποποιώντας την επιθυμία του Αλεξάνδρου για επιτυχία, θα πρέπει να αποτέλεσε ένα ελκυστικό θέμα, τόσο πριν την έναρξη της εκστρατείας, όσο και κατά τα υπόλοιπα χρόνια της βασιλείας του, τα οποία σηματοδοτήθηκαν από μια πλειάδα πολεμικών επιχειρήσεων και επιτυχιών. Η στυλίδα που κρατά η Νίκη αποτελεί μνεία στη νίκη των Ελλήνων εναντίον των Περσών στη ναυμαχία της Σαλαμίνας, η οποία προσέφερε συμβολικά στον Αλέξανδρο τη σκυτάλη για νέες επιτυχίες. Παρότι την

¹⁴⁰⁹ Newell 1912, 27-30.

¹⁴¹⁰ Το προηγούμενο σύνταγμα εκδόθηκε το 1885 από τον Müller.

¹⁴¹¹ Price 1991, 27-28.

¹⁴¹² Για τις ανάγκες του Αλεξάνδρου σε νόμισμα, τόσο για τις εκστρατείες του, όσο και για τα κληροδοτημένα χρέη του Φιλίππου, βλ. Price 1991, 25-26.

εποχή εκείνη οι Μακεδόνες ήταν υποτελείς στους Πέρσες, το 336 π.Χ. ο Αλέξανδρος, ως ηγεμόνας του κοινού των ελληνικών πόλεων, μπορούσε να ανακαλέσει τη σημαντική αυτή νίκη και να τη χρησιμοποιήσει ως μέρος της προπαγάνδας του, προβάλλοντας την εκστρατεία του ως έναν πανελλήνιο αγώνα.¹⁴¹³

Στον ίδιο δρόμο κινήθηκε και ο Sheedy, ο οποίος σημειώνει ότι η κεφαλή της Αθηνάς, εμπνευσμένη από τα κορινθιακά νομίσματα, υπενθύμιζε στους Έλληνες ότι ο Αλέξανδρος ήταν ο ηγεμόνας του Κοινού της Κορίνθου, ενώ η Νίκη επιλέχθηκε προκειμένου να εκφράσει το επιθυμητό αποτέλεσμα του πολέμου των Ελλήνων εναντίον της Περσικής αυτοκρατορίας.¹⁴¹⁴

Για τους περισσότερους υποστηρικτές της, ταυτόχρονης με την άνοδο του Αλεξάνδρου στο θρόνο, κοπής των βασιλικών νομισμάτων, η παράσταση της Νίκης με τη στυλίδα είναι περισσότερο συμβολική, παρά παραπέμπει σε μια συγκεκριμένη νίκη του ιδίου. Αν και αναγνωρίζεται η ξεκάθαρη μνεία σε μια ναυτική υπεροχή, το πλείστον των ερευνητών την ταύτισε με μια έμμεση αναφορά στη ναυμαχία της Σαλαμίνας, ένα θρίαμβο των Ελλήνων που αναμφίβολα είχε κρατηθεί ζωντανός στη σκέψη και την παράδοσή τους.¹⁴¹⁵

Πρόσφατα, ενισχύθηκε και πάλι η άποψη περί της όψιμης χρονολόγησης των βασιλικών νομισμάτων του Αλεξάνδρου.¹⁴¹⁶ Η Troxell ισχυρίστηκε ότι πολύ λίγα νομισματοκοπεία έκοψαν χρυσά νομίσματα Αλεξάνδρου πριν το 323 π.Χ. Η ερευνήτρια απέδωσε μια ομάδα χρυσών στατήρων που ο Price είχε θεωρήσει ότι κόπηκαν στην Ταρσό, σε μακεδονικό νομισματοκοπείο, χρονολογώντας τους στα χρόνια μετά το 332 π.Χ. Ωστόσο, δεν επέκτεινε τη θεωρία της, αναγνωρίζοντας ότι η έλλειψη περαιτέρω στοιχείων καθιστά αβέβαιη την ακριβή χρονολόγηση και απόδοση των περισσότερων χρυσών νομισμάτων του βασιλιά.¹⁴¹⁷ Στην εξαιρετική μονογραφία του για τα νομίσματα και την οικονομική πολιτική του βασιλιά, ο Le Rider κατέδειξε ότι ο Αλέξανδρος συνέχισε την κοπή των αργυρών και χρυσών νομισμάτων του πατέρα του Φιλίππου, χωρίς να κόβει δικό του νόμισμα,¹⁴¹⁸ μέχρι και το 333 π.Χ. Το

¹⁴¹³ Price 1991, 29-30; *eiusdem* 1993, 172.

¹⁴¹⁴ Sheedy 2007, 45.

¹⁴¹⁵ Βλ. και το άρθρο του Holloway (1980-81, 57-60), ο οποίος ακολουθεί την ίδια ερμηνευτική, υποστηρίζοντας τη χαμηλή χρονολόγηση των βασιλικών κοπών του Αλεξάνδρου.

¹⁴¹⁶ Βλ. και τις μελέτες σχετικά με την όψιμη χρονολόγηση των πρώτων τετραδράχμων του Αλεξάνδρου από τον Callataý (1982, 5-25) και την Troxell (1991, 49-61 και ιδιαίτερα 56-57).

¹⁴¹⁷ Troxell 1997, 100-128.

¹⁴¹⁸ Με εξαίρεση μια, περιορισμένης διάρκειας, έκδοση τετραδράχμων με την κεφαλή του Δία στην εμπρόσθια και αετό στην οπίσθια όψη, τα οποία κόπηκαν στη Μακεδονία, ίσως σχεδόν ταυτόχρονα με την ανάρρησή του στο θρόνο (Price 1991, 28; Le Rider 2003, 48-54). Επίσης, εκδόσεις χαλκών

φθινόπωρο του έτους αυτού, μετά τη νίκη στην Ισό, το νομισματοκοπέιο της Ταρσού, κόβει τα πρώτα αργυρά νομίσματα του Αλεξάνδρου, με τους τύπους της κεφαλής του Ηρακλή στην εμπρόσθια και του ένθρονου Δία στην οπίσθια όψη. Όσον αφορά τους χρυσούς στατήρες, σύμφωνα με τον ερευνητή, η Νίκη που κρατά τη στυλίδα στην οπίσθια όψη τους ανακαλούσε στη μνήμη των Ελλήνων κάτι περισσότερο από μια τυχαία ή παλαιά ναυτική νίκη. Όπως ο Δίας που κρατά το σκήπτρο στην οπίσθια όψη των αργυρών νομισμάτων, είχε σκοπό να προκηρύξει την απόλυτη αρχή του βασιλιά. Σύμφωνα με τον Αρριανό (2.17), ο Αλέξανδρος εκφώνησε στο στρατό του έναν λόγο, προκειμένου να εξηγήσει την απόφασή του να πολιορκήσει την Τύρο, στον οποίο εξέφρασε τη φιλοδοξία του να νικήσει την κυρίαρχη δύναμη των θαλασσών. Η κατάληψη της Τύρου του έδινε τη δυνατότητα κατοχής όλης της Φοινίκης και κατά συνέπεια του πιο μεγάλου και δυνατού στόλου. Όταν ξεκίνησε η πολιορκία της πόλης, ο Γηρόστρατος, βασιλιάς της Αράδου, και ο Ένυλος, βασιλιάς της Βύβλου, εγκατέλειψαν τον Πέρση ναύαρχο Αυτοφραδάτη και συνενώθηκαν με το στόλο του Αλεξάνδρου. Το παράδειγμά τους ακολούθησαν στη συνέχεια και οι βασιλείς της Κύπρου (Αρρ. 2.20.1, 3). Όπως σημειώνει ο Le Rider, η κατάληψη της Τύρου επικύρωσε τη ναυτική δύναμη του κατακτητή, ο οποίος πλέον μπορούσε, δικαίως, να κοσμήσει τα χρυσά νομίσματά του με τη Νίκη που κρατούσε ένα ναυτικό σύμβολο.¹⁴¹⁹

Ο Αλέξανδρος χρησιμοποίησε για τις κοπές των χρυσών στατήρων του πλείστα νομισματοκοπέια. Τα νομίσματα με τους βασιλικούς τύπους του Αλεξάνδρου συνέχισαν να κόβονται και μετά το θάνατό του, από τους διαδόχους του, με μικρές μόνο διαφοροποιήσεις, στην τεχνοτροπία και σε λεπτομέρειες της παράστασης. Οι ίδιοι τύποι εξακολούθησαν να κοσμούν και τις αυτόνομες εκδόσεις αρκετών πόλεων της Μ. Ασίας μέχρι και τον πρώιμο 1^ο αι. π.Χ., αποκτώντας φυσικά στο πέρασμα των ετών καθαρά τοπική σημασία και κυρίως εξασφαλίζοντας την ανάγκη των πόλεων για παραγωγή νομισμάτων που θα αναγνωρίζονταν ως καλής ποιότητας.¹⁴²⁰

Ο Le Rider αναθεώρησε τις απόψεις του Price σχετικά με το ποιό νομισματοκοπέια έκοψαν νομίσματα του Αλεξάνδρου κατά τη διάρκεια της βασιλείας του. Σύμφωνα με τον κατάλογο του Price, χρυσά νομίσματα την περίοδο 336-323 π.Χ. κόβονται, εκτός από τη Μακεδονία, σε νομισματοκοπέια της Μ. Ασίας

νομισμάτων με τους τύπους του Ηρακλή και του αετού μετά το 336 π.Χ. και μακεδονικής ασπίδας και κράνους μετά το 334 π.Χ. (Liampi 1998, 247-53).

¹⁴¹⁹ Le Rider 2003, 170-188, 335-42.

¹⁴²⁰ Price 1991, 24-25 και 73-79.

(Λάμψακος, Άβυδος, Μαγνησία, Μίλητος, Σάρδεις, Σίδη, Ταρσός), της Κύπρου (Κούριο, Σαλαμίνα), της Φοινίκης (Άκη, Άραδος, Βύβλος, Σιδώνα), της Ανατολίας (Βαβυλώνα, Σούσα) και της Αιγύπτου (Μέμφιδα).¹⁴²¹ Όπως όμως υποστήριξε ο Le Rider, κατά τη διάρκεια του μεγαλύτερου μέρους της βασιλείας του μονάρχη, εκτός από τα μακεδονικά, μόνο νομισματοκοπεία της Κιλικίας, της Φοινίκης και της Συρίας έκοψαν νομίσματα του Αλεξάνδρου. Σχετικά με το νομισματοκοπείο, το οποίο εξέδωσε τους πρώτους χρυσούς στατήρες του Αλεξάνδρου ο ερευνητής πρότεινε την Ταρσό. Ακολούθησαν τα νομισματοκοπεία της Σιδώνας και της Τύρου και στη συνέχεια, ο Αντίπατρος έθεσε σε κυκλοφορία τα νέα βασιλικά νομίσματα και στη Μακεδονία. Η Δυτική Μ. Ασία, η Κύπρος, η Αίγυπτος και η Βαβυλώνα δεν ανέλαβαν την έκδοση των Αλεξάνδρειων νομισμάτων παρά μόνο προς τα τέλη της βασιλείας του.¹⁴²²

Σε ένα μικρό αριθμό των στατήρων του Αλεξάνδρου παρατηρούμε ότι δύο πολύ μικρές Νίκες διακοσμούν τις άκρες της στυλίδας που κρατά η θεότητα στο αριστερό της χέρι. Οι δύο μορφές είναι στραμμένες προς τα αριστερά,¹⁴²³ ενώ ευδιάκριτα είναι τα ανοιγμένα τους φτερά, που δεσπόζουν στο πλάι. Πρόκειται για τους αριθμούς 3458 και 3459 του Price,¹⁴²⁴ τους οποίους ο ίδιος χρονολογεί στο 333-305 π.Χ. και αποδίδει στη Σιδώνα ή στην Άκη, ή σε άλλο νομισματοκοπείο της Συρίας και τους αριθμούς 3040-3042, που αποδίδει στην Ταρσό την περίοδο 323-317 π.Χ. Ο Le Rider διόρθωσε την απόδοση του Price και ενέταξε τους στατήρες 3458 και 3459 στις πρώτες χρυσές κοπές του βασιλιά από το νομισματοκοπείο της Ταρσού.¹⁴²⁵ Η Troxell αναγνώρισε και εκείνη δύο Νίκες στα νομίσματα με τους αριθμούς 3005 και 3008 του Price, τα οποία ο ερευνητής απέδιδε στην Ταρσό και η ίδια σε νομισματοκοπείο της Μακεδονίας.¹⁴²⁶ Στα συγκεκριμένα νομίσματα, κατά τη γνώμη μου, η διακόσμηση της στυλίδας δεν είναι καθόλου ευδιάκριτη και θα μπορούσε

¹⁴²¹ Price 1991, 72.

¹⁴²² Le Rider 2003, 82-85, 122-45, 155-204, 262-65.

¹⁴²³ Αντίθετα με τη ζωγραφική απεικόνιση του Σβορόνου (Svoronos 1914, 90, εικ. Α, αρ. 31), στην οποία οι δύο μορφές εικονίζονται στραμμένες σε αντίθετες κατευθύνσεις.

¹⁴²⁴ Price 1991. Βλ. και Müller 1885, 3 και αρ. 206 (απόδοση στην Πελαγονία). Ο Price υποστηρίζει ότι δύο Νίκες στολίζουν επίσης τη στυλίδα της Νίκης στο νόμισμα αρ. 2122, το οποίο αποδίδει στη Μίλητο. Δυστυχώς, η διακόσμηση της στυλίδας δεν διακρίνεται στο συγκεκριμένο νόμισμα, καθώς έχει χτυπηθεί εκτός της σφραγίδας.

¹⁴²⁵ Le Rider 2003, 184-187.

¹⁴²⁶ Troxell 1997, 109. Η ερευνήτρια αναγνώρισε στη διακόσμηση των νομισμάτων αρ. 3040-3042 του Price, πιθανώς δύο αετούς, χωρίς όμως να επεκτείνει περαιτέρω το συλλογισμό της (Troxell 1998, 68).

εξίσου να αντιστοιχεί σε δύο μικρά σφαιρίδια.¹⁴²⁷ Πολύ πρόσφατα, η Sergueenkova πρότεινε την ταύτιση των μορφών με τους Διόσκουρους, στήριξε όμως την πρότασή της κυρίως σε νόμισμα της American Numismatic Society, το οποίο αποδίδεται σε μακεδονικό νομισματοκοπείο και στο οποίο σαφέστατα δεν διακρίνονται φτερά στις μορφές (;) που διακοσμούν τη στυλίδα.¹⁴²⁸ Η ταύτιση της συγκεκριμένης διακόσμησης με τους Διόσκουρους είναι πιθανή, χωρίς όμως να αποκλείει την ύπαρξη Νικών στις στυλίδες των προαναφερθέντων νομισμάτων (αρ. 3458, 3459, 3040-3042).

Παρότι δεν υπάρχουν γραπτά ή εικονιστικά τεκμήρια, μέχρι την εποχή του Αλεξάνδρου,¹⁴²⁹ σχετικά με τη χρήση της μορφής της Νίκης ως διακόσμηση της στυλίδας, η παρουσία της δεν προκαλεί εντύπωση, καθώς το όνομά της ήταν ιδιαίτερα συνηθισμένο ως όνομα πλοίου.¹⁴³⁰ Άλλωστε, είναι σαφές ότι θα αποτελούσε μια φυσική επιλογή ως προστάτιδα θεότητα ενός πολεμικού πλοίου. Η προσθήκη δύο Νικών, ως διακοσμητικό στοιχείο της στυλίδας που η ίδια θεότητα κρατά, χαρακτηρίστηκε ως «ταυτολογία»,¹⁴³¹ θα μπορούσε, όμως, εξίσου να θεωρηθεί ότι επιτείνει το νικηφόρο μήνυμα του νομίσματος.

Οποσδήποτε δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι στα εν ζωή νομίσματα του Αλεξάνδρου η Νίκη δεν χρησιμοποιείται ως σύμβολο παρά μόνο και πάλι στα νομίσματα της Ταρσού, όπου στις οπίσθιες όψεις των τετραδράχμων εικονίζεται καθώς ίπταται προς τα δεξιά, στο αριστερό μέρος του πεδίου.¹⁴³² Τα εν λόγω τετράδραχμα είχαν χρονολογηθεί από τον Price στην περίοδο 323-317 π.Χ., όμως, σύμφωνα με τον Le Rider, αποτελούν τις πρώτες αργυρές κοπές του βασιλιά μετά τη μάχη στην Ισσό (Φθινόπωρο του 333 π.Χ.).¹⁴³³

Οι Bellinger και Berlincourt, στο εκτεταμένο άρθρο τους για τη Νίκη ως εικονογραφικό θέμα στα νομίσματα, σημειώνουν ότι παρότι ο τύπος της Νίκης είχε μια ευρεία σημασιολογική, ποτέ δεν αποτέλεσε ένα αφηρημένο σύμβολο, αλλά διατήρησε τη σχέση του με συγκεκριμένα γεγονότα. Αντίθετα, όπως θεωρούν οι

¹⁴²⁷ Βλ. και τις ζωγραφικές απεικονίσεις του Σβορώνου (Svoronos 1914, 90, εικ. Α) με τους αριθμούς 36-38.

¹⁴²⁸ Sergueenkova 2006, 165-75 και εικ. στη σελ. 178 (νόμισμα της American Numismatic Society, αρ. 1977.158.101). Το νόμισμα αντιστοιχεί με τον αριθμό 163 του Price.

¹⁴²⁹ Ένα παράδειγμα της χρήσης της Νίκης ως διακοσμητικό στοιχείο στυλίδας εντοπίζουμε σε ανάθημα του ναού της Αθηνάς Πολιάδος στην Πέργαμο (Assmann 1906, 226).

¹⁴³⁰ Casson 1995², 351-52.

¹⁴³¹ Sergueenkova 2006, 168 και υποσ. 15.

¹⁴³² Price 1991, αρ. 3037-3039, 3042-3044 και 3047-3055.

¹⁴³³ Le Rider 2003, 165-68.

ερευνητές, στα νομίσματα του Αλεξάνδρου η Νίκη ενσωματώνει μια καινούργια, αφηρημένη ιδέα, καθώς γίνεται ένα από τα προσωπικά του σύμβολα και ανήκει στον ίδιο τον ηγεμόνα. Η αναπαράστασή της δεν μνημονεύει μια συγκεκριμένη νίκη, αλλά σηματοδοτεί τις προσωπικές του βλέψεις για μια κατακτητική πορεία.¹⁴³⁴

Θεωρώ ότι πράγματι η απεικόνιση της Νίκης, για πρώτη φορά, χρησιμοποιείται ως σύμβολο με ένα νέο, καθαρά προσωποκεντρικό χαρακτήρα. Δεν συνδέεται πλέον με την πόλη, τις λατρείες της ή τις πολεμικές και αθλητικές επιδόσεις των πολιτών της. Η φτερωτή θεά ανήκει τώρα στον ίδιο τον ηγεμόνα, καθώς εκφράζει με τον πιο εύγλωττο τρόπο τις ικανότητές του και την εύνοιά της προς τις κατακτήσεις του. Ωστόσο, συντασσόμενη με την άποψη του Le Rider, πιστεύω ότι αφορμή για την υιοθέτηση του τύπου αποτέλεσε μια πραγματική νίκη του βασιλιά, η κατάληψη της Τύρου, η οποία και σηματοδότησε τη ναυτική του υπεροχή. Στη συνέχεια, ο τύπος διατηρήθηκε, όπως άλλωστε και οι τύποι των αργυρών νομισμάτων του, λόγω του μεστού σε μηνύματα χαρακτήρα του, ο οποίος παρείχε τη δυνατότητα να εκφραστούν ποικίλοι συμβολισμοί. Ενώ λοιπόν η Νίκη με τη στυλίδα αρχικώς επιλέχθηκε σε ανάμνηση της ναυτικής νίκης της Τύρου, στην πορεία η μορφή της συνδέθηκε με τον ίδιο τον ηγεμόνα και προβλήθηκε ως μια από τις αρετές του. Η εμβέλεια των σημασιοδοτήσεων της θεότητας κατέστησε ικανή τη μετουσίωσή της σε μια αφηρημένη ιδέα και τη σύνδεσή της με τα προσωπικά σχέδια του Αλεξάνδρου και την πορεία του προς τη νίκη.

Όπως άλλωστε πολύ σωστά σημειώνει ο πολιτικός ανθρωπολόγος Cohen στη μελέτη του για το συμβολισμό στις σχέσεις εξουσίας «for an ambitious and clever man to be able to manipulate other men, he must be able to manipulate symbols by interpreting and reinterpreting them. These symbols are the collective representations of groups and only when a man himself participates in such groups and accepts the constraints of their symbols can he succeed in his endeavour».¹⁴³⁵

¹⁴³⁴ Bellinger και Berlincourt 1962, 21.

¹⁴³⁵ Cohen 1969, 224-25.

VI. ΠΟΙΚΙΛΙΑ

VI. 1 Ο ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΙΚΟΣ ΤΥΠΟΣ ΤΗΣ ΑΘΗΝΑΣ ΝΙΚΗΦΟΡΟΥ

Η εικόνα του χρυσελεφάντινου αγάλματος της Αθηνάς Παρθένου, επηρέασε τα νομίσματα πλείστων πόλεων του ελληνικού, και όχι μόνο, κόσμου, από τα τέλη του 5^{ου} αι. π.Χ. έως και την ύστερη αυτοκρατορική περίοδο. Οι σφραγιστικές αναπαραστάσεις της Φειδιακής Αθηνάς αφορούν συχνότερα στην κεφαλή μόνο του αγάλματος, αποτελώντας άλλοτε πιστά αντίγραφα και άλλοτε ελεύθερες αποδόσεις του έργου. Ολόκληρη η μορφή της Νικηφόρου Αθηνάς, έχει διασωθεί σε ελάχιστα έργα της κλασικής περιόδου,¹⁴³⁶ μεταξύ των οποίων ο αττικός κρατήρας από τη Γέλα (430-420 π.Χ.),¹⁴³⁷ το αττικό ανάγλυφο (4^{ος} αι. π.Χ.),¹⁴³⁸ ένα χρυσό δαχτυλίδι άγνωστης προέλευσης (β' μισό 4^{ου} ή αρχές 3^{ου} αι. π.Χ.)¹⁴³⁹ και μολύβδινα δισκία από την Αθήνα (4^{ος} αι. π.Χ.).¹⁴⁴⁰ Οι μαρτυρίες σχετικά με την εικόνα του χρυσελεφάντινου αγάλματος της Αθηνάς Παρθένου είναι πολυπληθείς και αφορούν, τόσο σε φιλολογικές και επιγραφικές πηγές, όσο και στην τέχνη.¹⁴⁴¹ Η παρουσία της Νίκης πιστοποιείται σε αρκετές γραπτές πηγές. Παραθέτουμε χαρακτηριστικά τις αναφορές του Πausανία (1.24.7), καὶ Νίκην τε ὄσον τεσσάρων πηχῶν και του Πλίνιου (HN 36.19.3), *Victoria praecipue mirabili, periti mirantur*, αλλά και μια εκ των πολλών επιγραφών της Ακρόπολης, η οποία περιγράφει το χρυσό στεφάνι της θεότητας, *στέφανος χρυσοῦς, ὃν ἡ Νίκη ἔχει ἐπὶ τῆς κεφαλῆς ἢ ἐπὶ τῆς χειρὸς το ἀγάλματος*.¹⁴⁴² Στην τέχνη, η μορφή της θεάς διασώζεται σε αρκετά ελληνιστικά και ρωμαϊκά αντίγραφα του έργου, όπως στο αγαλμάτιο του Βαρβακείου από την Αθήνα, σε αττικό ανάγλυφο, σε πολύτιμο λίθο της ρωμαϊκής εποχής, σε πήλινα αγαλματίδια από την Ακρόπολη και σε πήλινο ανάγλυφο της Αθηνάς Παρθένου από την Ὀλυνθο.¹⁴⁴³

Προκαλεί εντύπωση το γεγονός ότι οι αρχαιότερες νομισματικές αναπαραστάσεις ολόκληρου του αγάλματος της Αθηνάς προέρχονται από πόλεις της

¹⁴³⁶ Για μια συνολική παρουσίαση των κλασικών έργων τέχνης, λιγότερο ή περισσότερο επηρεασμένων από το άγαλμα της Αθηνάς Παρθένου, βλ. Robinson 1911, 499-503 και Demargne 1984, 977, αρ. 212-222.

¹⁴³⁷ ARV² 1114, 9.

¹⁴³⁸ Leipen 1971, 9, αρ. 35, εικ. 37.

¹⁴³⁹ Boardman 1970, πίν. 744.

¹⁴⁴⁰ Lang και Crosby 1964, 109.

¹⁴⁴¹ Leipen 1971, 1-16.

¹⁴⁴² IG II² 1424a. Για τον σχολιασμό των σχετικών επιγραφών, βλ. Merritt 1932, 30-41· Harris 1995, 32-36, 38, 108, 236, 272-75.

¹⁴⁴³ Leipen 1971, αρ. 2, 35, 37, 42, 44 και 55 αντίστοιχα. Για τα αντίγραφα του έργου του Φειδία, στα οποία διασώζεται η μορφή της Νίκης, βλ. Leipen 1971, 34 και Demargne 1984, αρ. 212-220, 223-229.

Παμφυλίας και της Κιλικίας.¹⁴⁴⁴ Πρόκειται για τα νομίσματα της Σίδης,¹⁴⁴⁵ των Όλμων και της Αφροδισιάδας.¹⁴⁴⁶ Στους σκοπούς της παρούσας μελέτης αφορούν ιδιαίτερα οι κοπές της ελληνικής πόλης των Όλμων. Η μοναδική άλλη παράσταση της Αθηνάς Νικηφόρου προέρχεται από τα νομίσματα της Υπάτης στη Θεσσαλία και χρονολογείται λίγο πριν τα μέσα του 4^{ου} αι. π.Χ.

¹⁴⁴⁴ Για μια συνολική παρουσίαση των απεικονίσεων της Αθηνάς Παρθένου στα νομίσματα, βλ. Leipen 1971, 10 (όπου δεν αναφέρονται τα νομίσματα των Όλμων) και Lacroix 1949, 266-81.

¹⁴⁴⁵ Τα νομίσματα της Σίδης, περίπου από το 400 έως το 380 π.Χ. απεικονίζουν την Αθηνά Παρθένο, η οποία κρατά γλαύκα στο δεξί χέρι. Στην συνέχεια (περίπου 380 π.Χ.) και μέχρι το 333 π.Χ. το ιερό πτηνό της Αθηνάς αντικαθίσταται από την μορφή της Νίκης. Την οπίσθια όψη των νομισμάτων καταλαμβάνει η μορφή του ιστάμενου Απόλλωνος (ακολουθείται η χρονολόγηση του Atlan 1967, 17-24 [γλαύκα] και 24-37 [Νίκη]). Η σύλληψη της μορφής της Αθηνάς είναι πανομοιότυπη με την ανάλογη παράσταση στα νομίσματα της Μαλλού. Οι εν λόγω κοπές της Σίδης δεν συμπεριλαμβάνονται στην παρούσα μελέτη, καθώς φέρουν επιγραφές σε μια μορφή Αραμαϊκών. Παρότι ο Ψευδο-Σκύλαξ (101) ο Αρριανός (*Ανάβ.* 1.26.4) και ο Στράβωνας (14.4.2) αναφέρουν ότι η πόλη ήταν αποικία της Κύμης, θεωρείται πιθανότερο να πρόκειται για επινοήση των χρόνων του Αλεξάνδρου, καθώς οι αρχαιολογικές έρευνες δεν επιβεβαιώνουν παρουσία ελληνικού στοιχείου στην πόλη πριν από τα ελληνιστικά χρόνια (βλ. Nollé 1993, 37, 45-47· *ACGP* 1216-17).

¹⁴⁴⁶ Πρόκειται για μια σειρά ανεπίγραφων νομισμάτων, τα οποία φέρουν στην οπίσθια όψη την παράσταση της Αθηνάς Παρθένου κατενώπιον, η οποία ακουμπά το δεξί της χέρι σε κορμό ελιάς και το αριστερό σε ασπίδα, τοποθετημένη στο πλάι. Πάνω από το δεξί της χέρι ίπταται μικρή Νίκη, κρατώντας ανοιχτό στεφάνι ελιάς, έτοιμη να την στέψει. Στην οπίσθια όψη των νομισμάτων απεικονίζεται ένθρονη Αφροδίτη. Η απουσία εθνικού συνηγόρησε στην εγκατάλειψη της παλαιότερης άποψης περί προέλευσής τους από τη Νάγιδο (Imhoof-Blumer 1893, 372-74· Babelon 1910, 919, αρ. 1518· *BMC* [Lycæonia, Isauria, Cilicia], σελ. xlii-xliii, και σελ. 112, αρ. 15) και στην απόδοσή τους στο νομισματοκοπείο της Αφροδισιάδος (Imhoof-Blumer 1902, 433-34· Head 1911², 718· Kraay 1976, 280· Casabonne 2004, 118). Η χρονολόγηση των νομισμάτων είναι αβέβαιη, ωστόσο η τεχνολογική τους ομοιότητα με τα νομίσματα από τους Όλμους και τις κοπές του Φαρνάβαζου στη Νάγιδο, καθιστούν πιθανή την κοπή τους στα έτη 380-375 π.Χ. (Casabonne 2004, 118). Το νομισματοκοπείο της Αφροδισιάδος επίσης δεν περιλαμβάνεται στην παρούσα μελέτη, καθώς η πόλη δεν αναφέρεται από τους αρχαίους συγγραφείς ως ελληνική, αλλά και τα νομίσματά της δε φέρουν ελληνικές επιγραφές (βλ. *ACGP*, 1211-12 και 1217-18).

VI. 1.1 Η ΑΘΗΝΑ ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ ΣΤΑ ΝΟΜΙΣΜΑΤΑ ΤΩΝ ΟΛΜΩΝ ΚΙΛΙΚΙΑΣ

Στατήρες, 380-375 π.Χ.

ΑΘΗΝΑ ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ

1. Ε. Αθηνά ίσταται σε στάση τρία τέταρτα κατενώπιον, ελαφρώς αρ. Αναπαύει το αρ. χέρι σε ασπίδα, τοποθετημένη στο πλάι. Πάνω από το δ. χέρι της ίπταται Νίκη με ανοιχτό στεφάνι ελιάς, έτοιμη να στέψει τη θεά. Πίσω από την ασπίδα κορμός ελιάς.

Ο. ΟΛΜΙΤΙΚΟΝ. Απόλλωνας Σαρπηδόσιος ιστάμενος αρ. κρατά φιάλη στο δ. και κλαδί δάφνης στο αρ. χέρι.

SNG Levante-Cilicia 32

Οι Όλμοι αναφέρονται από τον Ψευδο-Σκύλακα (στίχ. 102) ως πόλη ελληνική. Κατά τις αρχές του 4^{ου} αι. π.Χ. το νομισματοκοπείο της πόλης δραστηριοποιείται με την κοπή στατήρων και υποδιαϊρέσεων, υπό τον περσικό σταθμητικό κανόνα, τα οποία σταματούν, όταν ο Σέλευκος μεταφέρει τους κατοίκους της πόλης στη Σελεύκεια, το 312 π.Χ. (Στράβ. 14.5.4).¹⁴⁴⁷ Τα νομίσματα που αφορούν στην παρούσα μελέτη απεικονίζουν στην εμπρόσθια όψη την Αθηνά Παρθένο, πάνω από το δεξί χέρι της οποίας ίπταται Νίκη έτοιμη να στέψει τη θεά. Οι εν λόγω κοπές, με βάση τη μαρτυρία των «θησαυρών», χρονολογούνται στην περίοδο 380-375 π.Χ.¹⁴⁴⁸

Σε αυτά, όπως και στα αντίγραφα του έργου του Φειδία, η Αθηνά φορά αττικό κράνος με τρία λοφία, αχειρίδωτο χιτώνα και δωρικό πέπλο με μακρύ απόπτυγμα, ο οποίος ζώνεται με έναν χαρακτηριστικό τρόπο, σχηματίζοντας κόλπο που πέφτει χαλαρά πάνω από το δεξί της πόδι. Το αριστερό πόδι, τεχνοτροπικά ανάμεσα στα πρότυπα των πρώιμων κλασικών μορφών και εκείνα των Πολυκλείτιων, αποδίδεται ελαφρά λυγισμένο, σε χαλαρή στάση.¹⁴⁴⁹ Η ασπίδα είναι όρθια, πλάι και αριστερά

¹⁴⁴⁷ Head 1911², 723. Για τη μεταφορά των κατοίκων και την διατήρηση των τύπων της Αθηνάς και του Απόλλωνος, στα ελληνιστικά νομίσματα της Σελεύκειας, βλ. Casabonne 2004, 144-45.

¹⁴⁴⁸ Casabonne 2004, 118.

¹⁴⁴⁹ Leipen 1971, 27-29 και 32-33.

στη θεά. Ως επίσημα φέρει Γοργόνειο, που στόλιζε το κέντρο της κυκλικής παράστασης της Αμαζονομαχίας στο έργο του Φειδία.¹⁴⁵⁰ Λείπει, ωστόσο, το φίδι, ανάμεσα στην ασπίδα και στα πόδια της Αθηνάς, ενδεχομένως διότι δεν εμπεριείχε την ίδια συμβολική σημασία στην αντίληψη των λαών της Κιλικίας. Όσον αφορά στη Νίκη, το αγαλμάτιο του Βαρβακείου θεωρείται το πιο κοντινό και καλύτερα διατηρημένο έργο πλαστικής, στο οποίο διασώζεται η μορφή της θεότητας. Η Νίκη στέκει στο προτεταμένο δεξί χέρι της θεάς, με τα πόδια ελαφρά ανασηκωμένα και λυγισμένα, σαν να έχει μόλις ολοκληρώσει το πέταγμά της. Το ένδυμά της είναι παρόμοιο με αυτό της Αθηνάς και στα χέρια της κρατά ένα ανοιχτό στεφάνι ελιάς.¹⁴⁵¹ Η απόδοση της Νίκης στα νομίσματα των Όλμων ανταποκρίνεται σε αυτή του αγαλματίου, με τη διαφορά ότι η θεότητα εδώ δείχνει να έχει μόλις ξεκινήσει το πέταγμά της και μάλιστα προς το μέρος της Αθηνάς, στην κεφαλή της οποίας είναι έτοιμη να τοποθετήσει το στεφάνι που κρατά. Στο έργο του Φειδία το δεξί χέρι της Αθηνάς πιθανότατα στηριζόταν σε μια κολόνα, όπως δείχνει το, θεωρούμενο ως πιστότερο αντίγραφο, αγαλμάτιο του Βαρβακείου. Ωστόσο, έχει διατυπωθεί και η άποψη ότι αρχικώς δεν θα πρέπει να υπήρχε κανένα στήριγμα.¹⁴⁵² Στην αριστερή πλευρά του σώματος της θεάς, σύμφωνα με την αναφορά του Πausανία (1.24.5), ακουμπώντας στον ώμο της, ήταν επίσης τοποθετημένο ένα δόρυ. Στα νομίσματα των Όλμων, προφανώς έγινε προσπάθεια να μνημονευτούν οι δύο αυτές λεπτομέρειες, καθώς στη δεξιά πλευρά του νομίσματος τοποθετείται, άλλοτε ένα ανεστραμμένο δόρυ και άλλοτε ο κορμός ενός δέντρου ελιάς. Εξάλλου, ένα δέντρο ελιάς χαράσσεται και στα νομίσματα της Αφροδισιάδας, προκειμένου να υπονοηθεί ένα στήριγμα στο δεξί χέρι της θεάς.¹⁴⁵³

Όπως επισημαίνει ο Lacroix, δεν θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι οι νομισματικές παραστάσεις της Παμφυλίας και της Κιλικίας αποτελούν πιστά αντίγραφα του χρυσελεφάντινου αγάλματος της Παρθένου. Κατά τη γνώμη του, θα πρέπει να υπήρχαν αντίγραφα του αγαλματικού τύπου σε ιερά των δύο περιοχών, φιλοτεχνημένα από τοπικούς γλύπτες. Δεν μπορεί φυσικά να αποκλειστεί και η πιθανότητα, οι τοπικοί χαρακτές να θέλησαν να αποδώσουν, χωρίς απόλυτη πιστότητα, τον αντίλαλο ενός έργου τέχνης, που, χωρίς αμφιβολία, ήταν γνωστό σε

¹⁴⁵⁰ Leipen 1971, 41-46.

¹⁴⁵¹ Leipen 1971, 34-36.

¹⁴⁵² Leipen 1971, 36-40.

¹⁴⁵³ Βλ. υποσ. 1446.

ολόκληρο τον ελληνικό κόσμο.¹⁴⁵⁴ Είναι γεγονός ότι το άγαλμα της Αθηνάς Παρθένου δεν όφειλε την αίγλη και το γόητρό του αποκλειστικά στην καλλιτεχνική του ποιότητα ή στο εντυπωσιακό του μέγεθος και στα πολύτιμα υλικά του. Τοποθετημένο στην καρδιά μιας πόλης που αποτελούσε πνευματική και καλλιτεχνική πρωτεύουσα, αλλά και μεγάλο εμπορικό κέντρο ολόκληρου του κόσμου, δεχόταν τον θαυμασμό και την εκτίμηση ενός πλήθους ταξιδιωτών, που εισέρεαν στον ιερό ναό του Παρθενώνα. Ο Demargne, παρατηρώντας τις πρώιμες αναπαραστάσεις της Αθηνάς Παρθένου, «curieusement en des régions périphériques, Pamphylie et Cilicie», επισημαίνει την εξάπλωση του τύπου, αποδίδοντας το γεγονός στη μεγάλη δημοτικότητά του.¹⁴⁵⁵

Οι αρχαιολογικές, φιλολογικές και επιγραφικές μαρτυρίες που αφορούν στην πόλη των Όλμων, δυστυχώς δεν παρέχουν πληροφορίες για τη λατρεία της Αθηνάς. Σύμφωνα με τον Casabonne, είναι πολύ πιθανόν η αναπαράσταση της Αθηνάς Παρθένου να αφορά στους Όλμους, αλλά και στην Αφροδισιάδα, την Αθηνά Ορεία, η λατρεία της οποίας είναι διαπιστωμένη στην περιοχή της Κιλικίας.¹⁴⁵⁶ Η Αθηνά Ορεία προέκυψε από έναν συγκριτισμό ανάμεσα σε μια τοπική θεότητα και, κρίνοντας από τις αναπαραστάσεις της, την Αθηνά Παρθένο του Φειδία. Ωστόσο, η λατρεία της είναι διαπιστωμένη μόνο κατά τον 3^ο και 2^ο αι. π.Χ. και θεωρείται ότι κατά πάσα πιθανότητα υποκινήθηκε από τους Σελευκίδες.¹⁴⁵⁷

Η λατρεία της Αθηνάς ήταν ιδιαίτερα διαδεδομένη στην περιοχή της Κιλικίας, γεγονός που υποδηλώνει τις στενές σχέσεις που διατηρούσε η περιοχή με την Αθήνα. Γνωρίζουμε ότι υπήρχε σημαντικό ιερό της Αθηνάς στη Μάγαρσο, το λιμάνι της Μαλλού.¹⁴⁵⁸ Δυστυχώς, σχετικά με την απεικόνιση της Αθηνάς Μαγαρσίας, η μόνη πηγή που διαθέτουμε είναι τα ελληνιστικά νομίσματα της πόλης. Στις εν λόγω κοπές, παρότι είναι ξεκάθαρος ο εικονογραφικός δανεισμός κάποιων στοιχείων από την Αθηνά Παρθένο του Φειδία, αποκαλύπτεται ο καθαρά ανατολικός χαρακτήρας της θεάς.¹⁴⁵⁹ Όμως, οι Pohl και Sayar, μελετώντας τη λατρεία της θεάς στην πόλη, ισχυρίστηκαν ότι η λατρευτική εικόνα της πρέπει να δημιουργήθηκε στο τέλος του 5^{ου} ή στις αρχές του 4^{ου} αι. π.Χ. και να μιμείτο το άγαλμα της Αθηνάς Παρθένου του Φειδία. Κατά τη γνώμη τους, οι προγενέστερες απεικονίσεις της ένθρονης Αθηνάς

¹⁴⁵⁴ Lacroix 1949, 276.

¹⁴⁵⁵ Demargne 1984, 1031.

¹⁴⁵⁶ Casabonne 2004, 91, υποσ. 366 και 144, υποσ. 614 .

¹⁴⁵⁷ SEG 53 (2003), 1724.

¹⁴⁵⁸ Για την λατρεία της Αθηνάς Μαγαρσίας στη Μαλλό, βλ. Ehling, Pohl και Sayar 2004, 93-48.

¹⁴⁵⁹ Houghton 1984, 91-110.

μπροστά από δέντρο ελιάς (385-375 π.Χ.), αποτελούν έναν απλό δανεισμό ελληνικών εικονογραφικών θεμάτων και δεν αποκαλύπτουν στοιχεία για τη λατρευτική εικόνα της Αθηνάς Μαγαρσίας.¹⁴⁶⁰ Ο ίδιος τύπος της καθημένης Αθηνάς υιοθετείται συγχρόνως και από τα νομισματοκοπεία της Ταρσού (389-375 π.Χ.)¹⁴⁶¹ και της Ναγίδου (385-375 π.Χ.).¹⁴⁶²

Παρατηρούμε, επίσης, ότι δύο νομισματοκοπεία της Κιλικίας υιοθετούν το θέμα της κεφαλής της Αθηνάς Παρθένου, η Ισσός (385-375 π.Χ.)¹⁴⁶³ και οι Σόλοι (410-375 π.Χ.).¹⁴⁶⁴ Η λατρεία της Αθηνάς στην Ισσό είναι επιβεβαιωμένη, καθώς γνωρίζουμε ότι το 333 π.Χ., πριν τη μάχη με τον Δαρείο Γ', ο Αλέξανδρος προσέφερε τιμές στις τοπικές προστάτιδες θεότητες, τον Δία, τον Ηρακλή και την Αθηνά (Κούρτ. 3.8.22, 12.27). Επίσης, στην περιοχή των Σόλων, είναι γνωστό ιερό αφιερωμένο στη θεά και σε μια τοπική θεότητα με τις ιδιότητες του Ασκληπιού.¹⁴⁶⁵ Είναι σαφές, ωστόσο, ότι το μοτίβο της κεφαλής της Αθηνάς Παρθένου στις νομισματικές εκδόσεις των πόλεων, δεν μπορεί πάντα να συσχετιστεί με τη λατρεία της. Ο εικονογραφικός αυτός τύπος γνώρισε μεγάλη δημοτικότητα κατά την κλασική περίοδο και υιοθετήθηκε από πλείστα νομισματοκοπεία, σε ένα χώρο εκτεινόμενο από τη Μεγάλη Ελλάδα, με τις θαυμαστές δημιουργίες του Ευκλείδα, έως την Αιολίδα, την Ιωνία, τη Λυκία και την Κιλικία.¹⁴⁶⁶

Η απεικόνιση της Αθηνάς Νικηφόρου στα νομίσματα των Όλμων, χωρίς αμφιβολία, απομυμείται την ανάλογη παράσταση της θεότητας στις κοπές της Σίδης.¹⁴⁶⁷ Η Αθηνά αποδίδεται στην ίδια ακριβώς στάση, ενώ πανομοιότυπη είναι και η χάραξη του ενδύματος, του κράνους, της ασπίδας, αλλά και της Νίκης, που ίπταται πάνω από το δεξί χέρι της θεάς. Γνωρίζουμε από τις αναφορές του Στράβωνα (14.3.10) ότι στη Σίδη υπήρχε ναός της Αθηνάς και όπως αποκαλύπτουν οι νομισματικές, φιλολογικές, αλλά και επιγραφικές μαρτυρίες, πρέπει να αποτέλεσε την κυρίαρχη θεότητα της πόλης.¹⁴⁶⁸ Σχετικά με την αρχαιότητα της λατρείας της δεν μπορούμε να μιλήσουμε με βεβαιότητα, όμως, σύμφωνα με τον Nollé, πολύ πιθανόν

¹⁴⁶⁰ Ehling, Pohl και Sayar 2004, 43-44 και 103.

¹⁴⁶¹ Casabonne 2004, 126, αρ. K1.

¹⁴⁶² Casabonne 2004, 113, αρ. 8.

¹⁴⁶³ Casabonne 2004, 136, αρ. 5-7.

¹⁴⁶⁴ Casabonne 2004, 119, αρ. 4.

¹⁴⁶⁵ Casabonne 2004, 121.

¹⁴⁶⁶ Demargne 1984, 1038. Φυσικά η δημοτικότητα του τύπου εντείνεται κατά την ελληνιστική περίοδο με τα τετράδραχμα της «νέας τεχνοτροπίας» των Αθηνών.

¹⁴⁶⁷ Βλ. υποσ. 1445.

¹⁴⁶⁸ Σχετικά με την λατρεία της Αθηνάς στην Σίδη στους κλασικούς, αλλά και αργότερα στους ελληνιστικούς και ρωμαϊκούς χρόνους, βλ. Nollé 1993, 105-112.

να πρόκειται για μια παλαιοανατολική θεότητα, η οποία στην πορεία, επηρεαζόμενη από τα ελληνικά πρότυπα, υιοθέτησε το λατρευτικό και μυθολογικό υπόστρωμα της Αθηνάς.¹⁴⁶⁹ Όπως παρατηρούμε, ήδη από τις πρώιμες αναπαραστάσεις της Αθηνάς στα νομίσματα είναι έκδηλη η μίμηση των ελληνικών εικονογραφικών σχημάτων. Η Αθηνά στις πρώτες σειρές κρατά τη γλαύκα και στη συνέχεια τη μορφή μιας μικρής Νίκης, παραπέμποντας σαφώς στο άγαλμα της Αθηνάς Παρθένου του Φειδία, και αποκαλύπτοντας, σύμφωνα με τον Nollé, τις στενές σχέσεις που διατηρούσε η πόλη με την Αθήνα.¹⁴⁷⁰ Ο Atlan, ο οποίος εξέδωσε το σύνταγμα των νομισμάτων της πόλης, υποστηρίζει, μάλιστα, ότι η αναπαράσταση της Αθηνάς στα νομίσματα της Σίδης αφορά στο ίδιο το λατρευτικό άγαλμα του ναού της θεάς στην πόλη.¹⁴⁷¹ Ο Casabonne, καίτοι παρατήρησε το γεγονός της ομοιότητας μεταξύ των κοπών των δύο πόλεων, θεώρησε ότι τα νομίσματα της Σίδης έπονται αυτών των Όλμων. Σύμφωνα με τον Atlan, τα νομίσματα της Αθηνάς στη στάση της Αθηνάς Παρθένου, αλλά με γλαύκα στο χέρι, χρονολογούνται στην περίοδο 400-380 π.Χ. Η εισαγωγή της Νίκης υιοθετείται στα νομίσματα της 6^{ης} περιόδου του νομισματοκοπείου, ήτοι από το 380 π.Χ. και μετά.¹⁴⁷² Είναι γεγονός ότι η έναρξη της δραστηριοποίησης του νομισματοκοπείου, η οποία τοποθετήθηκε από τον Atlan στο 490 π.Χ., κατέβηκε σημαντικά από τους νεώτερους ερευνητές. Ο Kraay, με τεχνοτροπικά κριτήρια, χρονολόγησε την έναρξη στο 460 π.Χ.,¹⁴⁷³ άποψη την οποία ενστερνίστηκε και η Schönert-Geiss.¹⁴⁷⁴ Λίγο αργότερα, ο Davesne χαμήλωσε ακόμα περισσότερο τη χρονολόγηση, καθώς παρατήρησε ότι νομίσματα της Κιλικίας και της Παμφυλίας δεν απαντώνται σε «θησαυρούς» πριν το 430 π.Χ. Έτσι, υποστήριξε ως χρονολογία έναρξης της δράσης του νομισματοκοπείου τα έτη κοντά στο 430 π.Χ.¹⁴⁷⁵ Ωστόσο, ο Callataÿ, μελετώντας τις επισημάνσεις σε νομίσματα της Κιλικίας και Παμφυλίας σε συνδυασμό με τη μαρτυρία των «θησαυρών», επαναχρονολογεί την 8^η ομάδα του Atlan (370-360 π.Χ.) στο 380-375 π.Χ.¹⁴⁷⁶ Κατά συνέπεια, η 6^η ομάδα των νομισμάτων, όπου προτοεμφανίζεται η Νικηφόρος Αθηνά, σαφώς προηγείται αυτής των νομισμάτων των Όλμων.

¹⁴⁶⁹ Nollé 1993, 107.

¹⁴⁷⁰ Nollé 1993, 108.

¹⁴⁷¹ Atlan 1967, 140-44.

¹⁴⁷² Βλ. υποσ. 1445.

¹⁴⁷³ Kraay 1969β, 15-20.

¹⁴⁷⁴ Schönert-Geiss 1987, 422 και 439.

¹⁴⁷⁵ Davesne 1989, 157-168.

¹⁴⁷⁶ Callataÿ 2000, 117.

Η ταυτόχρονη υιοθέτηση του εικονογραφικού θέματος της Αθηνάς Νικηφόρου, κατά την περίοδο 380-375 π.Χ., από δύο πόλεις της Κιλικίας, τους Ολμους και την Αφροδισιάδα,¹⁴⁷⁷ δεν αποτελεί, πιστεύω, μια απλή σύμπτωση. Η εικόνα της Αθηνάς Παρθένου παρέπεμπε ξεκάθαρα σε πολεμικά συμφραζόμενα. Το άγαλμα του Φειδία απεικόνιζε τη θεά πάνοπλη, να κρατά Νίκη, ενώ είναι πιθανόν το προγενέστερο λατρευτικό άγαλμα του 6^{ου} αι. π.Χ. να παρουσίαζε τη θεά, όχι μόνο πάνοπλη, αλλά και σε στάση μάχης. Το Φειδιακό έργο, όπως και ο ναός που το φιλοξενούσε, φιλοτεχνήθηκαν σε μια εποχή οικονομικής, πνευματικής και καλλιτεχνικής άνθησης για την Αθήνα. Η πόλη, γεμάτη ενθουσιασμό και αυτοπεποίθηση από τις επιτυχίες της εναντίον των Περσών, αποσκοπούσε να μνημονεύσει τη λαμπρή αυτή νίκη, αλλά και να αποτίσει φόρο τιμής και ευχαριστήρια προσφορά στην προστάτιδα θεά της πόλης, που τους αξίωσε τη νίκη αυτή. Έτσι, το χρυσελεφάντινο άγαλμα της Αθηνάς Παρθένου, με χαρακτήρα περισσότερο αναθηματικής προσφοράς παρά λατρευτικής εικόνας, αποτέλεσε το σύμβολο των κατορθωμάτων, της ευμάρειας, αλλά και της πολιτικής δύναμης των Αθηναίων. Ο ίδιος ο Παρθενώνας, εξάλλου, δημιουργήθηκε περισσότερο ως ένα μνημείο των επιτευγμάτων της Αθήνας και ως επίδειξη της υπερηφάνειας της πόλης, υπό την προστασία της πολιούχου θεάς.¹⁴⁷⁸

Όπως ήδη έχει αναφερθεί στο κεφάλαιο της Μαλλού, η εποχή κατά την οποία κόπηκαν τα νομίσματα της Κιλικίας με τον τύπο της Αθηνάς Νικηφόρου, σηματοδεύτηκε από τη δεύτερη εκστρατεία του Φαρνάβαζου εναντίον της Αιγύπτου (374/73 π.Χ.). Όπως πληροφορούμαστε από τον Διόδωρο (15.29.3), στα έτη 380/79 π.Χ. ο Φαρνάβαζος, ως στρατηγός των περσικών δυνάμεων, διατάχθηκε από τον Μεγάλο Βασιλέα να προετοιμάσει εκστρατεία εναντίον του Φαραώ Άκορι και του διαδόχου του Νεκτανεβώ. Η Κιλικία αποτέλεσε τη βάση των στρατιωτικών επιχειρήσεων του σατράπη και τα νομισματοκοπεία της τέθηκαν στη διάθεση του, προκειμένου να ενισχυθούν οι ανάγκες των πολεμικών προετοιμασιών. Η εκστρατεία κατέληξε σε ήττα των Περσών, η οποία καταλογίστηκε από τον Διόδωρο (15.41.2) στην εξαιρετικά μακρόχρονη διάρκεια των προετοιμασιών. Η Αθηνά, όπως παρατηρήσαμε, ήταν μια θεότητα που λατρεύτηκε ιδιαίτερα στην Κιλικία, οι ιδιότητές της δεν ήταν λοιπόν άγνωστες στη συνείδηση των πολιτών. Ταυτόχρονα, ο εικονογραφικός τύπος της Αθηνάς Παρθένου που χρησιμοποιήθηκε, ενέχει καθαρά

¹⁴⁷⁷ Βλ. υποσ. 1446.

¹⁴⁷⁸ Herington 1955, 44-45, 48-49.

στρατιωτικούς υπαιγιμούς, έκδηλους, τόσο στα όπλα που τη συνοδεύουν, όσο και στην παρουσία της Νίκης. Κατά συνέπεια, αποτέλεσε ένα απόλυτα ταιριαστό θέμα στις απεικονίσεις των νομισμάτων των Κιλικικών πόλεων, τα οποία προορίζονταν πιθανότατα για τις πληρωμές των μισθοφόρων του Πέρση σατράπη. Άξια μνείας είναι και η στάση της Νίκης, η οποία δεν στρέφεται προς το θεατή, όπως ενδεχομένως συνέβαινε στο έργο του Φειδία, αλλά προς την ίδια την Αθηνά, έτοιμη να της προσφέρει το στεφάνι. Ο Leipen, προσπαθώντας να ανασυνθέσει τη συμβολική σημασία της κίνησης της Νίκης στη Φειδιακή Παρθένο, αναφέρει ότι η θεότητα, υπό τις διαταγές της Αθηνάς, έχει κατέβει στη γη για να στέψει τους πολίτες για τις λαμπρές νίκες τους εναντίον των Περσών. Η γλυπτή λοιπόν σύνθεση δεν αποτελεί μόνο μια ευχαριστήρια προσφορά στην Αθηνά, αλλά και έναν έπαινο προς την ίδια την πόλη, η οποία για τη γενναιότητά της στη μάχη κρίθηκε άξια να λάβει τη Νίκη, από τα χέρια της προστάτιδας θεότητάς της.¹⁴⁷⁹ Η αλλαγή στη μικρή αυτή λεπτομέρεια θα μπορούσε να υπαινίσσεται μια σημαντική διαφοροποίηση στον συμβολισμό του τύπου, καθώς στην περίπτωση των σατραπών, πιθανόν δεν θα έβρισκε έρεισμα μια τέτοια αναφορά. Αυτό που είχε σημασία, ήταν να αποδοθεί μια κυρίαρχη για τους Έλληνες θεότητα, με στρατιωτικό χαρακτήρα, αλλά και να υπονοηθεί η επιθυμητή επιτυχία στον αγώνα. Το καταλληλότερο σύμβολο από όλα ήταν σαφώς η Νίκη, με το ολάνοιχτο στεφάνι της, προσφορά σε μια από τις κυρίαρχες θεότητες της Κιλικίας.

¹⁴⁷⁹ Leipen 1971, 36.

VI. 1.2 Η ΑΘΗΝΑ ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ ΣΤΑ ΝΟΜΙΣΜΑΤΑ ΤΗΣ ΥΠΑΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

Χάλκινα, μέσα 4^ο αι. π.Χ.

ΑΘΗΝΑ ΝΙΚΗΦΟΡΟΣ

1. Ε. Δαφνοστεφής κεφαλή Δία δ. Πίσω από την κεφαλή κεραυνός.

Ο. ΥΠΑΤΑΙΩΝ. Αθηνά ίσταται σε στάση τρία τέταρτα κατενώπιον, ελαφρώς αρ. Αναπαύει το αρ. χέρι σε ασπίδα τοποθετημένη στο πλάι και κάτω από τον ώμο στηρίζει δόρυ. Πάνω από το δ. χέρι της ίπταται Νίκη.

Rogers 1932, αρ. 267

Στην κυρίως Ελλάδα η Αθηνά Νικηφόρος απεικονίζεται κατά την κλασική περίοδο μόνο στα νομίσματα της Υπάτης. Η Υπάτη ήταν η πρωτεύουσα του έθνους των Αινιάνων, αποτέλεσε δε την έδρα του νομισματοκοπέιου τους, καθώς παρήγαγαν νόμισμα μόνο ως έθνος, από την τελευταία εικοσαετία του 5^ο αι. π.Χ., και αργότερα ως Κοινό. Από τις πόλεις-μέλη του, η Υπάτη αποτέλεσε τη μοναδική περίπτωση πόλης, που έκοψε νομίσματα στο όνομα των κατοίκων της. Πρόκειται για δύο, αριθμητικά περιορισμένες, σειρές χάλκινων νομισμάτων, οι οποίες χρονολογούνται περίπου στα μέσα του 4^ο αι. π.Χ. Από τις επιγραφές τους δε, προέρχεται η πρωιμότερη πιστοποίηση του ονόματος της πόλης.¹⁴⁸⁰ Η εμπρόσθια όψη των κοπών φέρει τον ίδιο τύπο που υιοθετήθηκε στα σύγχρονα χάλκινα νομίσματα των Αινιάνων, ήτοι κεφαλή Δία με δέσμη κεραυνού, ενώ στην οπίσθια μια καινούργια παράσταση: τη θεά Αθηνά πάνοπλη, με Νίκη στο ανυψωμένο δεξί χέρι της.¹⁴⁸¹ Η απεικόνιση της Αθηνάς είναι σαφέστατα εμπνευσμένη από το άγαλμα της Αθηνάς Παρθένου του Φειδία, αν και δυστυχώς η κακή διατήρηση των νομισμάτων δεν επιτρέπει τη λεπτομερή περιγραφή τους. Η Αθηνά φορά αττικό κράνος, ποδήρη χιτώνα και πέπλο. Είναι στραμμένη προς τα αριστερά σε στάση τρία τέταρτα και ακουμπά το αριστερό χέρι, κάτω από το οποίο στηρίζεται δόρυ, σε ασπίδα τοποθετημένη στο πλάι της. Σε

¹⁴⁸⁰ Για την συνολική παρουσίαση της νομισματοκοπίας των Αινιάνων, βλ. Λιάμπη 1993, 39-53· Liampi 1994, 327-34.

¹⁴⁸¹ Rogers 1932, αρ. 267-268.

αντίθεση με τα νομίσματα της Κιλικίας, εδώ η Νίκη δεν ίπταται προς το μέρος της Αθηνάς, αλλά ίσταται στο, ανυψωμένο και λυγισμένο στον αγκώνα, δεξί της χέρι, όπως και στο αγαλμάτιο του Βαρβακειού. Δυστυχώς, τα χαρακτηριστικά και τα τυχόν σύμβολά της δεν είναι ορατά.

Η λατρεία της Αθηνάς στη Θεσσαλία κατέχει εξέχουσα θέση μεταξύ των άλλων θεοτήτων, είναι δε τεκμηριωμένη, τόσο φιλολογικά, όσο και αρχαιολογικά.¹⁴⁸² Αξίζει να σημειωθεί ότι η λατρεία της είναι, πιθανότατα, η αρχαιότερη σε σχέση με την υπόλοιπη Ελλάδα, δεδομένου ότι από την περιοχή αυτή προέρχεται το αρχαιότερο εύρημα κοροπλαστικής που απεικονίζει τη θεά, ένα «παλλάδιο» του α΄ μισού του 6^{ου} αι. π.Χ.¹⁴⁸³ Η Αθηνά λατρεύτηκε εκεί κυρίως ως Ιτωνία. Ο χαρακτήρας της θεάς ήταν κατά βάση πολεμικός, όπως διαπιστώνουμε από την αναφορά του Πausανία (10.1.10), ο οποίος σημειώνει ότι η Θεσσαλοί χρησιμοποιούσαν το επίθετό της ως πολεμική ιαχή στις μάχες τους. Αναζητώντας άλλες μορφές εμφάνισης της θεάς στη Θεσσαλία συχνότερα τη συναντούμε με την ιδιότητά της ως Πολιάδα, σύμφωνα δε με τον Μπακαλάκη, η λατρεία της είναι πολύ πιθανόν να προήλθε από την Αθήνα.¹⁴⁸⁴ Ναοί της Αθηνάς με την ιδιότητά της ως προστάτιδα της πόλης υπήρχαν σε πλείστες θεσσαλικές πόλεις, στη Λάρισα, τους Γόννους, την Κραννώνα, την Ολόσσωνα, τη Φάλαννα, τη Φάρσαλο και αλλού. Ωστόσο, η λατρεία της Αθηνάς απαντά και με άλλες προσωνυμίες, όπως για παράδειγμα ως *Όπλοφόρος*, *Παλλάς* και *Πατρῶα* στους Γόννους, ως *Άγοραία* και *Σώτειρα* στον Άτραγα. Σύμφωνα με την έως τώρα έρευνα, εντοπίζονται δύο βασικές κατευθύνσεις στη λατρεία της. Η πρώτη έχει στρατιωτικό χαρακτήρα και αφορά στις ιδιότητές της ως θεά που προσφέρει βοήθεια σε κίνδυνο πολέμου, ενώ η δεύτερη, με ειρηνικό χαρακτήρα, σχετίζεται με την ιδιότητά της ως προστάτιδα της πόλης. Η επικρατούσα λατρεία της θεάς επιβεβαιώνεται και από τις παραστάσεις της στα νομίσματα πλείστων πόλεων της περιοχής, όπου απεικονίζεται ήδη από το β΄ τέταρτο του 5^{ου} αι. π.Χ.¹⁴⁸⁵

Το εικονογραφικό θέμα της Αθηνάς, με εξαίρεση την Υπάτη, δεν χρησιμοποιήθηκε στα νομίσματα των Αινιάνων παρά μόνο από την τρίτη περίπου δεκαετία του 2^{ου} αι. π.Χ., στο πλαίσιο των εκδόσεων του Κοινού. Τότε, υιοθετείται για τις εμπρόσθιες όψεις των νομισμάτων η κεφαλή της Παρθένου Αθηνάς, στα

¹⁴⁸² Για την λατρεία της Αθηνάς στην Θεσσαλία, βλ. Moustaka 1983, 23-25· Ρακατσάνης και Τζιαφάλιας 1997, 16-19, 65, 73.

¹⁴⁸³ Biesantz 1965, πίν. 76 L 85.

¹⁴⁸⁴ Μπακαλάκης 1990, 964-65.

¹⁴⁸⁵ Για τις νομισματικές αναπαραστάσεις της Αθηνάς στην Θεσσαλία, βλ. Moustaka 1983, 25-30.

πρότυπα των αθηναϊκών τετραδράχμων της «νέας τεχνοτροπίας».¹⁴⁸⁶ Η λατρεία της Αθηνάς στην περιοχή επιβεβαιώνεται, τόσο από τις κοπές της Υπάτης και του Κοινού, όσο και από τα αρχαιολογικά τεκμήρια. Εξάλλου, οι Αινιάνες περηφανεύονταν ότι κατάγονταν από τον Αχιλλέα και τους άντρες του, δηλαδή από το πιο καθαρό ελληνικό αίμα (Ψευδο-Σκύμν. 617· Ηλιόδ., *Αιθ.* 2.34), είναι λογικό λοιπόν να επέλεξαν να λατρεύσουν τους προστάτες θεούς αυτού του ήρωα, τον Δία και την Αθηνά. Ο Πιττάκης αναφέρει άγαλμα της Αθηνάς, το οποίο, μάλιστα, βρέθηκε στην περιοχή της Υπάτης. Η θεά φορά ποδήρη χιτώνα και φέρει στη δεξιά πλευρά δόρυ, ενώ στην αριστερή ασπίδα.¹⁴⁸⁷ Δεν γνωρίζουμε, ωστόσο, με ποιά ιδιότητα λατρεύτηκε η Αθηνά στην Υπάτη και ποιά μορφή είχε η λατρευτική της εικόνα. Αξίζει να αναφερθεί κορμός αγάλματος της Αθηνάς που βρέθηκε στην περιοχή του Άτραγα¹⁴⁸⁸ και στον οποίο διακρίνουμε τη χαρακτηριστική αναδίπλωση του ιματίου της θεάς, που διευθύνεται στο πλάι φτάνοντας, με πολλές πτυχώσεις, μέχρι το άκρο των ποδιών. Δυστυχώς, δεν διασώζεται το άνω μέρος του κορμού και τα χέρια, ωστόσο, η στάση της μορφής, στηριζόμενη στο δεξί πόδι και ανασύροντας ελαφρά το αριστερό, που κάμπτεται στο γόνατο, είναι χαρακτηριστική του αγάλματος της Αθηνάς Παρθένου, όπως αυτό διασώθηκε στο αγαλμάτιο του Βαρβακείου. Είναι πιθανόν, επίσης, η μορφή να έφερε ασπίδα και δόρυ. Όπως πληροφορούμαστε από επιγραφή των αρχαϊκών χρόνων που μαρτυρεί την πληρωμή προστίμου για την Αθηνά Πολιάδα, στην περιοχή υπήρχε ναός της Αθηνάς με την ιδιότητα αυτή.¹⁴⁸⁹ Αλλά και στο άνω μέρος κορμού της Αθηνάς από τη Φάρσαλο, όπου επίσης υπήρχε ναός της Αθηνάς Πολιάδας, διακρίνουμε το κυκλικό κενό για το κεντρικό γοργόνειο στην αιγίδα της θεάς, αλλά και το χαρακτηριστικό δέσιμο της ζώνης κάτω από το απόπτυγμα του πέπλου.¹⁴⁹⁰

Τα εν λόγω στοιχεία στηρίζουν την υπόθεση να ευρίσκετο στην περιοχή της Θεσσαλίας αντίγραφο της Αθηνάς Παρθένου, από το οποίο, όπως εικάζουμε, άντλησαν την έμπνευσή τους τα νομίσματα των Υπαταίων.

Ο Herington,¹⁴⁹¹ θέτοντας το ερώτημα κατά πόσον κατά τον 5^ο αι. π.Χ. το επίσημο κράτος των Αθηνών έκανε διάκριση μεταξύ δύο μορφών της Αθηνάς στην Ακρόπολη, της Αθηνάς Παρθένου και της Αθηνάς Πολιάδας, απαντά μετά

¹⁴⁸⁶ Λιάμπη 1993, 50-51· Liampi 1994, 329-31.

¹⁴⁸⁷ Πιττάκης 1839, 209. Βλ. και Βορτσελάς 1907, 187.

¹⁴⁸⁸ Γιαννόπουλος 1930, 174-76.

¹⁴⁸⁹ Γαλλής 1974, 280.

¹⁴⁹⁰ Ρακατσάνης και Τζιαφάλιας 1997, πίν. 2.

¹⁴⁹¹ Herington 1955, 6-15 και 35-67.

βεβαιότητα αρνητικά. Όπως επισημαίνει ο ερευνητής, η Αθηνά της Ακρόπολης στα επίσημα έγγραφα της πόλης είναι η Αθηνά Πολιάδα ή η Αθηνά Νίκη· σε αυτές ανήκουν οι ιέρειες, αλλά και οι θησαυροί των Αθηνών. Τα δημόσια έγγραφα της πόλης δεν αναφέρουν την Αθηνά Παρθένο, ενώ το επίθετο αναφέρεται μόνο σε ανεπίσημα έγγραφα, κυρίως των Αθηνών. Γιατί όμως η ίδια θεά είχε δύο ναούς και δύο λατρευτικά αγάλματα στην Ακρόπολη; Ο ερευνητής υποστηρίζει ότι πριν τους ιστορικούς χρόνους υπήρχαν στην Ακρόπολη δύο θεότητες. Η μια, με ειρηνικό χαρακτήρα, ήταν η θεότητα της αττικής γης και της ευημερίας, ενώ η δεύτερη, με χαρακτήρα στρατιωτικό, υπερασπιζόταν την άμυνα της πόλης. Οι θεότητες είχαν διαφορετικά καθήκοντα, αλλά ήταν συνυπεύθυνες για την ευημερία της πόλης σε περιόδους ειρήνης και πολέμου και ήταν και οι δύο Πολιάδες. Με την πάροδο του χρόνου οι δύο θεότητες συγχωνεύθηκαν στην κυρίαρχη θεότητα της πόλης, την Αθηνά Πολιάδα, παρέμειναν όμως οι δύο ιδιότητες, που πήραν μορφή στην ύπαρξη δύο διαφορετικών ναών και αγαλματικών τύπων. Όμως, σύμφωνα με τον ερευνητή, ο πολίτης της Αθήνας την περίοδο του Περικλή δεν είχε μνήμη της παλαιάς διαφοροποίησης μεταξύ των δύο ιδιοτήτων της Αθηνάς και ο ναός του Παρθενώνα δεν διέθετε βωμό στην ανατολική του είσοδο. Για τον απλό πολίτη, η λατρεία και τα σύμβολα της Αθηνάς βρίσκονταν στο Ερέχθειο, καθώς εκεί κατοικούσε η θεόσταλη, λατρευτική εικόνα της θεάς, η οποία φρόντιζε για την ευημερία και την ασφάλεια της πόλης. Ο Παρθενώνας και η Αθηνά Παρθένος είχαν ιδιαίτερη σημειολογία για τον σκεπτόμενο Αθηναίο, αλλά για τους υπόλοιπους θα προκαλούσε κυρίως αισθήματα υπερηφάνειας, που η πόλη τους διέθετε τα πλούτη και τη δύναμη για να δημιουργήσει τον εκλεπτυσμένο αυτό ναό και το πλούσιο άγαλμά του.

Η λατρεία της Αθηνάς Πολιάδας, η οποία αποτελούσε για την Αθήνα τη συμβολική δόξα της πόλης-κράτους, εξαπλώθηκε γύρω στα μέσα του 5^{ου} αι. π.Χ. και σε όλες σχεδόν τις άλλες ελληνικές πόλεις-κράτη. Το ίδιο συνέβη, όπως ήδη αναφέρθηκε, και στη Θεσσαλία. Ταυτόχρονα φυσικά, διαδόθηκε και η εικονογραφία της θεάς. Λαμβάνοντας υπόψη τη μελέτη του Herington, είναι πολύ πιθανόν να χρησιμοποιήθηκαν στη λατρεία της Αθηνάς Πολιάδας και οι δύο εικονογραφικοί τύποι που δημιουργήθηκαν στην Ακρόπολη των Αθηνών, ήτοι η Πολιάδα, αλλά και η Παρθένος του Φειδία.

Οι λόγοι για τους οποίους για πρώτη και μοναδική φορά μια πόλη των Αιωνίων έκοψε νόμισμα στο όνομά της και μάλιστα με τον τύπο της Αθηνάς Νικηφόρου είναι δύσκολο να ερμηνευθούν, καθώς τα στοιχεία που διαθέτουμε για

την ιστορία του έθνους, αλλά και της πόλης είναι λιγοστά. Όπως υποστήριξε και η Μουστάκα, χωρίς όμως να επεξηγεί περαιτέρω την άποψή της, η αγαλματική απόδοση του τύπου της Αθηνάς υπογραμμίζει το πολιτικό περιεχόμενο των εν λόγω νομισμάτων.

Ο καθαρά πολεμικός τύπος της πάνοπλης Αθηνάς με τη Νίκη στο χέρι θα μπορούσε ίσως να συσχετιστεί με τα γεγονότα της δεκαετίας των μέσων περίπου του 4^{ου} αι. π.Χ., εποχή κατά την οποία χρονολογούνται και τα νομίσματα. Κατά την εν λόγω περίοδο, η κεντρική Ελλάδα βρισκόταν σε μεγάλη αναταραχή εξαιτίας της διένεξης των Φωκέων αφενός και των Βοιωτών και Θεσσαλών αφετέρου, σχετικά με την κηδεμονία της Δελφικής Αμφικτιονίας και, εμμέσως βέβαια, της ηγεμονίας σε ολόκληρη την κεντρική Ελλάδα. Στη σύνοδο που συγκαλέστηκε το 355 π.Χ. και στην οποία έλαβαν μέρος και οι Αινιάνες – υποστηρίζοντας φυσικά τους Βοιωτούς – αποφασίστηκε να τεθεί σε εφαρμογή η απειλή της εαρινής συνόδου του 356 π.Χ., γεγονός που ουσιαστικά αποτέλεσε την αρχή του Γ΄ Ιερού Πολέμου. Όπως μας πληροφορεί ο Διόδωρος (29.1), οι Αινιάνες ήταν μεταξύ αυτών που ψήφισαν υπέρ του πολέμου. Μετά από διαδοχικές συγκρούσεις μεταξύ των εμπόλεμων, το 353 π.Χ., οι Αλευάδες, μη μπορώντας να συγκρατήσουν τις επιθέσεις των Φεραίων τυράννων, έσπευσαν να καλέσουν σε βοήθεια τον Φίλιππο Β΄. Παρά τις δύο ήττες του από τον Ονόμαρχο, στρατηγό των Φωκέων, ο Φίλιππος επέτυχε να ενώσει τους Θεσσαλούς υπό την ηγεσία του και – στο όνομα του Απόλλωνα των Δελφών – υπέταξε τελικά τους τυράννους και τους συμμάχους τους, αποκαθιστώντας το νόμο των Θεσσαλών. Λίγο αργότερα, οι Θεσσαλοί ψήφισαν τον Φίλιππο ως αρχηγό της Ομοσπονδίας τους και ο ίδιος υποσχέθηκε να επαναφέρει τους Θεσσαλούς στη θέση επιρροής που κατείχαν στην Αμφικτιονία.¹⁴⁹² Η στάση που κράτησαν οι Αινιάνες και η Υπάτη κατά τη διάρκεια του πολέμου δυστυχώς δεν μας είναι γνωστή και οι πηγές δεν αναφέρουν την άμεση εμπλοκή τους στα γεγονότα που ακολούθησαν. Το πιθανότερο, όμως, είναι ότι υπάκουσαν στις εντολές του Φιλίππου – σε αντίθεση ίσως με τη Φαρκαδόνα και την Τρίκκη, τις οποίες και κατέστρεψε ο βασιλιάς – και επίσης δεν επιβλήθηκε μακεδονική φρουρά στο έδαφός τους.

Παρότι είναι αλήθεια ότι οι αναμνηστικές κοπές συνήθως γίνονταν σε πολύτιμο μέταλλο, το γεγονός ότι τα εν λόγω νομίσματα αποτελούν τη μοναδική

¹⁴⁹² Για την μαρτυρία του Διοδώρου, σχετικά με τα γεγονότα στη Θεσσαλία τη δεκαετία του 350 π.Χ., βλ. Martin 1981, 188-201 και για τις αφορμές και τα γεγονότα του Γ΄ Ιερού Πολέμου, τη μονογραφία του Buckler (1989).

κοπή στο όνομα των Υπαταίων καθιστά πιθανή, κατά τη γνώμη μου, την υπόθεση να εντάσσονται στο πλαίσιο των γεγονότων της περιόδου και του κλίματος ενθουσιασμού για την επαναφορά της τάξης στη Θεσσαλία και την απελευθέρωσή της από τους τυράννους.¹⁴⁹³

¹⁴⁹³ Τα γεγονότα που ακολούθησαν την εκλογή του Φιλίππου εξετάζονται από τον Martin (1985, 90-113), ο οποίος υποστηρίζει ότι οι κατηγορίες του Δημοσθένη εναντίον του Φιλίππου αναφέρονται περισσότερο στις συνήθεις διαφωνίες μεταξύ αρχηγού και μελών της ομοσπονδίας παρά αντικατοπτρίζουν το κοινό αίσθημα των Θεσσαλών. Ο Φίλιππος, παρότι αναμφισβήτητα είχε τον έλεγχο της Θεσσαλίας, δεν την ενέταξε στο βασίλειό του, είχε φροντίσει να δρα σύμφωνα με τον νόμο των Θεσσαλών και οι πράξεις του καλύπτονταν υπό την σκέψη του συμφέροντος της ομοσπονδίας.

VI. 2 Η ΝΙΚΗ ΩΣ ΔΕΥΤΕΡΕΥΟΝ ΣΥΜΒΟΛΟ ΣΤΑ ΝΟΜΙΣΜΑΤΑ

Στα κεφάλαια που προηγήθηκαν, παρουσιάστηκε, αλλά και συνδέθηκε με τα σύγχρονα ιστορικά γεγονότα η απεικόνιση της Νίκης που οδηγεί τέθριππο, ως διακοσμητικό στοιχείο στο κράνος του Λευκίππου, στους στατήρες της περιόδου 332-330 π.Χ. από το Μεταπόντιο. Επίσης, μελετήθηκαν και ερμηνεύθηκαν οι αναπαραστάσεις της θεότητας που κρατά στεφάνι, ως δευτερεύοντα σύμβολα στο έδαφος των νομισματικών εκδόσεων του Ακράγαντα, την περίοδο 464/61-450 π.Χ. και των Θουρίων, στα έτη 332-331/30 π.Χ.

Σε αρκετές, ωστόσο, περιπτώσεις τα παραπληρωματικά σύμβολα που τοποθετούνται στα εδάφη των νομισμάτων των ελληνικών πόλεων δεν μπορούν με ασφάλεια να συσχετιστούν με συγκεκριμένα ιστορικά γεγονότα, καθώς η μεγάλη ποικιλία τους και οι συχνές εναλλαγές τους καθιστούν πιθανότερη την ερμηνεία τους ως διακριτικών συμβόλων της εκδίδουσας αρχής ή ενός τρόπου καθορισμού των διαδοχικών εκδόσεων και πιστοποίησης της καλής ποιότητας του μετάλλου.¹⁴⁹⁴ Σε αυτή την περίπτωση ανήκουν οι απεικονίσεις της Νίκης ως δευτερεύοντος συμβόλου στα νομίσματα της Κορίνθου, της Αμβρακίας, της Λευκάδας, του Ανακτορίου, της Τενέδου, του Παρίου, της Αβύδου και του Φιλίππου Β΄.

Πολυπληθείς είναι οι απεικονίσεις της Νίκης ως δευτερεύοντος συμβόλου στους «πώλους» της Κορίνθου, της Αμβρακίας, της Λευκάδας και του Ανακτορίου. Ο Calciati, στη σχετική μονογραφία του, καταμέτρησε συνολικά 524 διαφορετικά σύμβολα, που άρχισαν να χρησιμοποιούνται περίπου από το 480 π.Χ. στους «πώλους» που εκδόθηκαν στην κυρίως Ελλάδα, στη Σικελία και την Κ. Ιταλία. Όπως καταλήγει ο ερευνητής, κατά πάσα πιθανότητα αυτά χρησιμοποιούνταν προκειμένου να διαχωριστούν μεταξύ τους οι εκδόσεις, υπόθεση που ενισχύεται από το γεγονός ότι τα σύμβολα συνοδεύονται από τα αρχικά ή συντμήσεις των ονομάτων των αρχόντων και ενίοτε από τις υπογραφές των καλλιτεχνών.¹⁴⁹⁵

Ιδιαίτερα συχνά εικονογραφείται η μορφή της Νίκης στους «πώλους» της Κορίνθου, που χρονολογούνται στις περιόδους 405-345 και 345-307 π.Χ. Η θεότητα ίπταται πίσω από την κεφαλή της Αθηνάς, κρατώντας θυμιατήριο, στεφάνι ή

¹⁴⁹⁴ Kraay 1976, 5.

¹⁴⁹⁵ Calciati 1990, 82. Βλ. και Kraay 1976, 85-86.

ταινία.¹⁴⁹⁶ Σε άλλες κοπές, πίσω από την κεφαλή της Αθηνάς παριστάνεται η Αθηνά ως Νικηφόρος, δηλαδή κρατώντας στο χέρι της τη Νίκη.¹⁴⁹⁷

Η μορφή της Νίκης απεικονίζεται άπαξ στους «πώλους» της Αμβρακίας, κατά την περίοδο 456-426 π.Χ., καθώς ίπταται πάνω από την κεφαλή της Αθηνάς, κρατώντας στεφάνι.¹⁴⁹⁸ Σε μία έκδοση στατήρων, επίσης, φιλοτεχνείται η μορφή της από τους χαρακτες της Λευκάδας, το 435 π.Χ., κρατώντας το ίδιο σύμβολο.¹⁴⁹⁹ Μια φορά μόνο αναπαρίσταται και στους «πώλους» του Ανακτορίου, κατά την περίοδο 350-300 π.Χ., ιπτάμενη πίσω από την κεφαλή της θεάς και κρατώντας ταινία.¹⁵⁰⁰

Ομόλογο είναι το φαινόμενο που παρατηρείται και σε άλλα νομισματοκοπεία, όπως την περίπτωση της Τενέδου της Τρωάδας, στην περίοδο 450-387 π.Χ.: ο διπλός πέλεκυς, το κύριο θέμα της οπίσθιας όψης των αργυρών δραχμών, πλαισιώνεται από μια ποικιλία συμβόλων,¹⁵⁰¹ μεταξύ των οποίων εντάσσεται και η μορφή της ιστάμενης Νίκης.¹⁵⁰²

Μια Νίκη που ίσταται πάνω από ταύρο κοσμεί την οπίσθια όψη μιας ομάδας ημιδράχμων του Παρίου στη Μυσία, χρονολογημένων στο 350-300 π.Χ. Κάτω από τον ταύρο διακρίνεται, επίσης, ένα δεύτερο σύμβολο, βωμός.¹⁵⁰³ Η Νίκη στην

¹⁴⁹⁶ Calciati 1990, αρ. 347-351 (θυμιατήριο)· αρ. 467 (στεφάνι)· αρ. 315, 325, 420, 471-473, 475 (ταινία).

¹⁴⁹⁷ Calciati 1990, αρ. 458.

¹⁴⁹⁸ Calciati 1990, αρ. 22.

¹⁴⁹⁹ Calciati 1990, αρ. 96.

¹⁵⁰⁰ Calciati 1990, αρ. 48.

¹⁵⁰¹ BMC (Troas-Aeolis and Lesbos) 11-21.

¹⁵⁰² BMC (Troas-Aeolis and Lesbos) 13. Τα εν λόγω νομίσματα φέρουν στην εμπρόσθια όψη Ιανόμορφο κεφαλή.

¹⁵⁰³ SNG Berry 964. Στην εμπρόσθια όψη των εν λόγω κοπών απεικονίζεται Γοργόνειο.

περίπτωση αυτή θα μπορούσε να συνδέεται με κάποια τέλεση θυσίας, όμως, η πληθώρα των συμβόλων που εναλλάσσονται στη θέση της, καθιστά αδύναμο τον εν λόγω ισχυρισμό.¹⁵⁰⁴

Περίπου στα μέσα του 4^{ου} αι. π.Χ. χρονολογούνται και οι αργυρές δραχμές από την Άβυδο της Τρωάδας, οι οποίες εικονίζουν στην εμπρόσθια όψη κεφαλή Απόλλωνα και στην οπίσθια αετό, στραμμένο αριστερά και μια μικρή Νίκη που κρατά στεφάνι μπροστά του.¹⁵⁰⁵ Οι δραχμές της περιόδου κοσμούνται με μια μεγάλη ποικιλία συμβόλων, όπως κάρναρος, ρόπαλο, τρίποδα, κηρύκειο, στεφάνι, μέλισσα, ημισέληνο, κλήμα κ.α.¹⁵⁰⁶

Η μορφή της ιπτάμενης Νίκης που κρατά στεφάνι απεικονίζεται στην οπίσθια όψη των χρυσών στατήρων του Φιλίππου Β', κάτω από τα μπροστινά πόδια των ίππων της συνωρίδας. Οι στατήρες, σύμφωνα με τον Le Rider, ανήκουν πιθανότατα στο νομισματοκοπείο της Πέλλας¹⁵⁰⁷ και χρονολογούνται από το 340/36 έως το 333/32 π.Χ.¹⁵⁰⁸ Σε αναλογία με τα προαναφερθέντα παραδείγματα, οι οπίσθιες όψεις των χρυσών νομισμάτων του βασιλιά κοσμούνται, στο σύνολό τους, με μεγάλη ποικιλία συμβόλων, καθώς αυτά αποτέλεσαν τα διακριτικά σύμβολα που διαχώριζαν τις διαδοχικές εκδόσεις των νομισματοκοπειών.¹⁵⁰⁹

¹⁵⁰⁴ Βλ. *SNG Cop.* 257-267, όπου ως σύμβολα στο πεδίο των νομισμάτων απεικονίζονται αστέρι, βουκράνιο, στάχυ, κοχύλι, κληματοφύλλο, μέλισσα, στεφάνι, πύλος κ.α.

¹⁵⁰⁵ *SNG München* 12.

¹⁵⁰⁶ *SNG Cop.* 6-23.

¹⁵⁰⁷ Le Rider 1977, 164-68, αρ. 354-383 (κατάλογος των νομισμάτων). Σχετικά με τη θέση του νομισματοκοπείου, βλ. *idem*, 401-406' *eiusdem* 1996, 52-53.

¹⁵⁰⁸ Le Rider 1996, 58-59, 72.

¹⁵⁰⁹ Kraay 1976, 146' Le Rider 1977, 323-24, 416-17.

Από τις προαναφερθείσες μεμονωμένες περιπτώσεις όπου η Νίκη απεικονίζεται ως δευτερεύον σύμβολο στα νομίσματα δεν μπορεί να συνάξει κανείς τεκμηριωμένα συμπεράσματα, σχετικά με τον συμβολισμό και τους λόγους για τους οποίους η μορφή της εντάσσεται στις παραστάσεις. Η πιθανότητα να διαμηνύει μια νίκη σε αθλητικό, ποιητικό ή πολεμικό αγώνα δεν προκύπτει από την παράλληλη εξέταση των φιλολογικών και άλλων τεκμηρίων για τις εν λόγω πόλεις, κατά τη σύγχρονη με την κοπή των νομισμάτων περίοδο. Όπως φαίνεται, η μορφή της χρησιμοποιήθηκε εξίσου με άλλα σύμβολα και αποτελούσε, ενδεχομένως, την προσωπική επιλογή ενός νομισματικού υπαλλήλου ή άρχοντα του νομισματοκοπείου.

ΜΕΡΟΣ 3^ο

VII. ΓΕΝΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η κατάκτηση της νίκης αποτέλεσε – και αποτελεί ακόμα άλλωστε – μια μεγάλη επιδίωξη, παντοδύναμη επιθυμία και όνειρο των ανθρώπων, προκειμένου να επιτευχθούν οι στόχοι τους, να αναγνωριστεί η δύναμή τους από τους τρίτους, αλλά και να επικρατήσουν επί του εχθρού. Η ανάγκη για έκφραση της επιτυχίας στον αθλητικό, στρατιωτικό, κοινωνικό ή πολιτικό βίο οδήγησε στην προσωποποίηση της ιδέας της νίκης σε μια φτερωτή γυναικεία μορφή, τη θεότητα Νίκη. Η επικράτηση στον κάθε είδους αγώνα απέκτησε ανθρώπινη μορφή, αποτέλεσε ένα από τα κυρίαρχα σύμβολα της αρχαίας ελληνικής σκέψης και μετατράπηκε σε μια εξιδανικευμένη εικόνα της ανθρώπινης ψυχής και των αρετών της. Τα αληθινά, αυτοφυή στο σώμα της Νίκης φτερά εξέφραζαν τη δύναμη ανάτασης, την επιθυμία για υπέρβαση και την ακατάσχετη ορμή που είναι ικανή να φτάσει στις ύψιστες περιοχές του πνεύματος και της ανθρώπινης δημιουργίας.¹⁵¹⁰

Η σπουδή των νομισματικών απεικονίσεων της θεότητας, σε συνδυασμό με τη μελέτη των γραπτών πηγών μας προσέφερε τη δυνατότητα να προσεγγίσουμε τη μυθική αυτή μορφή και να καταδείξουμε τον συμβολικό της ρόλο, ήτοι τις αιτίες που κάθε φορά υποκίνησαν τις αρχές κάθε τόπου να χαράξουν τη μορφή της στο νόμισμα. Αποτελώντας μια σύγχρονη προς τα γεγονότα πηγή, τα νομίσματα αποκαλύπτουν με ενάργεια τις πολύπλοκες προθέσεις, τις διαρκώς μεταβαλλόμενες συμμαχίες και σχέσεις που συνθέτουν την πολιτική ζωή και τελικά τους τρόπους με τους οποίους η θεότητα Νίκη, το σύμβολο της επιτυχίας στον αγώνα, έγινε αντιληπτή στον ελληνικό κόσμο της αρχαϊκής και κλασικής περιόδου.

Αν ήθελε κανείς να δώσει με λίγα λόγια τον ορισμό της λέξης «σύμβολο», θα έλεγε ότι αυτό είναι η προβολή της ιδεατής σφαίρας στον κόσμο του πραγματικού.¹⁵¹¹ Τα όνειρα και οι επιθυμίες των ανθρώπων προβάλλονται ακατανίκητα στα σύμβολα, τα οποία δεν χάνουν ποτέ τη ζωντάνια και τη λειτουργικότητά τους. Το σύμβολο, γέννημα της έμφυτης ανάγκης του ανθρώπου να συγκεκριμενοποιήσει και να οπτικοποιήσει τα νοήματά του και, βγαίνοντας από τα κλειστά όρια του «εγώ», να επικοινωνήσει με τον κόσμο που τον περιβάλλει, παίρνει ιδιαίτερες προεκτάσεις σε δύο από τις πνευματικότερες ανθρώπινες δημιουργίες, τη θρησκεία και την τέχνη. Με τον ίδιο τρόπο, η Νίκη, το λεπτοφυές αυτό πλάσμα, ήδη από τον 7^ο αι. π.Χ. απέκτησε

¹⁵¹⁰ Για τον συμβολισμό των φτερών στην ελληνική μυθολογία, βλ. Diel 2007, 44-57.

¹⁵¹¹ Θεοδωρακόπουλος 1947, 7-12.

υπόσταση στα γραπτά του Ησίοδου και έκτοτε δεν έπαψε να κυριαρχεί στις εικαστικές τέχνες, αλλά και στη λογοτεχνία.

Η Νίκη εμφανίζεται για πρώτη φορά στις γραπτές πηγές τον 7^ο προχριστιανικό αιώνα, στη *Θεογονία* του Ησίοδου, οπότε κερδίζει μια θέση στον Όλυμπο, στο πλευρό του Δία. Ήδη από την πρώιμη αυτή εποχή παρουσιάζεται στενά συνδεδεμένη με πολεμικά δρώμενα, στα οποία, όμως, θα αποκτήσει ξανά ρόλο μετά τους Περσικούς πολέμους. Η γενεαλογία της, αν και σπάνια απασχόλησε τους συγγραφείς, σκιαγραφεί τις αναγκαίες ικανότητες που την περιβάλλουν, άμιλλα, δύναμη, βία, αλλά και δικαιοσύνη. Από τις αρχές του 5^{ου} αι. π.Χ. η θεότητα ενεργεί στον αθλητικό, αλλά και στον καλλιτεχνικό στίβο και προσφέρει την εύνοιά της στους αγωνιστές. Η σπουδαιότητα που κατείχε στη σκέψη των Ελλήνων, αλλά και το εύρος των ιδιοτήτων της γίνονται έντονα εμφανή στα ποικίλα δοξαστικά επίθετα που με σεβασμό της αποδίδουν οι συγγραφείς, αλλά και στις γεμάτες ευαισθησία περιγραφές της μορφής της.

Οι εικαστικές τέχνες αποτελούν έναν ακόμη τομέα που βοηθά να αντιληφθούμε τη σφαίρα των ιδιοτήτων και την εξωτερική εμφάνιση της θεότητας, όπως επίσης και την εξέλιξη τους δια μέσου των αιώνων. Η φτερωτή γυναικεία μορφή, αρχικώς στη στάση του «έν γούνασιν δρόμου», αποτυπώνεται στην αγγειογραφία, την πλαστική και τη μικροτεχνία, ήδη από το πρώτο μισό του 6^{ου} αι. π.Χ. Κατά την αρχαϊκή εποχή, γίνεται αντιληπτή ως έκφραση συγκεκριμένων επιτυχιών, κυρίως αθλητικών, ενώ ασυνήθης είναι ο συσχετισμός της με πολεμικές νίκες. Σπάνια μετέχει σε μυθολογικά συμβάντα και αρχίζει να κατασκευάζεται από τους γλύπτες ως ανάθημα, προκειμένου οι θνητοί να ευχαριστήσουν τους θεούς για την εύνοια που τους προσέφεραν. Λιγότερες είναι οι απεικονίσεις της σε έργα κοροπλαστικής, που μπορούμε να συσχετίσουμε με προσφορές στους θεούς και αυτά προέρχονται κατά κύριο λόγο από τις αποικίες της Σικελίας και της Κάτω Ιταλίας.

Στη μετάβαση προς την κλασική περίοδο οι παραστάσεις της θεότητας πληθαίνουν εντυπωσιακά και η μορφή της εξυψώνεται σε ένα από τα πιο αγαπητά θέματα της εποχής. Ωστόσο, το σημαντικότερο ιστορικό γεγονός της περιόδου, οι απελευθερωτικοί αγώνες των Ελλήνων εναντίον των Περσών, δεν μπορεί να αξιολογηθεί ως ο μοναδικός παράγοντας που επηρέασε την εν λόγω θεματική στην τέχνη, καθώς η θεότητα αναπαρίσταται συχνότερα φέροντας αντικείμενα σπονδής και όχι στρατιωτικά αντικείμενα ή σύμβολα νίκης. Περισσότερο θα μπορούσαμε να συσχετίσουμε την πληθώρα των απεικονίσεών της, ιδιαίτερα στην αττική

αγγειογραφία, με τη θεμελιώδη αλλαγή της κοινωνικής σκέψης, που προκύπτει από τη βαθμιαία διαμόρφωση του δημοκρατικού πολιτεύματος. Ο πολίτης αρχίζει να αισθάνεται τον εαυτό του ως άτομο που ενεργεί με υπευθυνότητα και μπορεί να λάβει μέρος σε πολιτικές αποφάσεις. Η καινούργια αυτή εμπειρία της ανθρώπινης δύναμης και η ολοένα αναπτυσσομένη συνειδητοποίηση για μια αυτόβουλη προσωπικότητα, που ενεργεί ανεξάρτητα, γεννά τις αναπαραστάσεις της Νίκης, που κατά τις αρχές του 5^{ου} αι. π.Χ. σχηματίζουν την εικόνα της αποφασιστικά. Η θεότητα χορηγεί, με τον πιο σαφή και έκδηλο τρόπο, μια εικονογραφική εξωτερίκευση στην αρετή του ατόμου, και μέσω της έκφρασης αυτής εκδηλώνεται η εμπειρία του «αγωνιστικού αιώνα», που επιδιώκει τη νίκη ως απόδειξη της ατομικής ικανότητας.

Από τα μέσα του αιώνα ολοκληρώνεται η μεγάλη αλλαγή στο συμβολισμό της Νίκης στην τέχνη. Η θεότητα συνδέεται πια με συγκεκριμένα ιστορικά γεγονότα και μνημονεύει συγκεκριμένες επιτυχίες στον αθλητικό, στρατιωτικό, πολιτικό ή κοινωνικό βίο. Το κράτος ανυψώνει την εικόνα της σε μνημείο νίκης, και μέσω της εικόνας επιτυγχάνεται η προβολή, όχι της επίδρασης των θεϊκών δυνάμεων, αλλά της ίδιας της νίκης, η οποία δεν είναι πια συνδεδεμένη με την ενέργεια της θεϊκής δύναμης, αλλά με την ατομική ικανότητα.

Όπως διαπιστώνουμε, οι αναφορές της Νίκης από τους αρχαίους συγγραφείς, αλλά και οι παραστάσεις της στην αγγειογραφία, την πλαστική και τη μικροτεχνία, αποκαλύπτουν σημαντικές πτυχές του χαρακτήρα και του τρόπου δράσης της. Ωστόσο, οι νομισματικές απεικονίσεις της είναι αυτές που αντανακλούν με μεγαλύτερη σαφήνεια το συμβολισμό της, αλλά και τις συγκλονιστικές εσωτερικές ανάγκες των ανθρώπων, οι οποίες εκφράστηκαν στη μορφή της. Οι πολυάριθμοι τύποι της θεότητας στις κοπές των ελληνικών πόλεων εικονίζουν με διάχυτο τρόπο τη, συγκεντρωμένη σε αυτό το μυθικό σύμβολο, αλήθεια, την επιθυμία των ανθρώπων να ξεχωρίσουν και να ανυψωθούν πάνω από την υλική και γήινη σφαίρα.

Το σύμβολο, όσο πιο βαθιά ριζώνουν στις δομές της ανθρώπινης κοινωνίας τόσο ευρύτερα γίνονται αποδεκτά και τόσο περισσότερο διατηρούν το δυναμισμό τους. Εντούτοις, καμιά συμβολική εικόνα δεν μπορεί να έχει καθολική και συστηματικά σταθερή σημασία. Τα νομίσματα αποκαλύπτουν ότι παρότι η θεότητα Νίκη ήταν γνωστή και οικεία σε όλο τον ελληνικό κόσμο δεν ήταν στον ίδιο βαθμό προσφιλής στο εικονογραφικό πρόγραμμα των νομισματοκοπειών. Ταυτόχρονα, όπως διαπιστώσαμε, η Νίκη δεν διατήρησε αναλλοίωτο το χαρακτήρα και τις ιδιότητές της σε όλες τις εποχές. Άλλωστε, χαρακτηριστικό γνώρισμα των συμβόλων είναι ότι, ως

«ένυλες» μορφές, υπόκεινται στο νόμο της παραλλαγής. Έτσι, μπορούν να μεταβληθούν, να αλλοιωθούν, ή να απωθηθούν στα βάθη του υποσυνειδήτου, ποτέ όμως να εξαφανισθούν. Τα σύμβολα παραλλάσσουν από εποχή σε εποχή και από ομάδα σε ομάδα. Μπορούν να εμφανίζονται με την πρωταρχική τους μορφή και με άλλη έννοια, προσαρμοζόμενα κάθε φορά στη συγκεκριμένη πραγματικότητα, που μέσα της λειτουργούν και την εκφράζουν.¹⁵¹²

Η πρωιμότερη νομισματική απεικόνιση της Νίκης προέρχεται από την ελληνική Ανατολή, πιο συγκεκριμένα από την Κύζικο της Μυσίας. Οι εν λόγω εκδόσεις χρονολογούνται στο 500 π.Χ. και απεικονίζουν τη θεότητα στη στάση του «έν γούνασιν δρόμου». Η παρουσία της Νίκης στην παράσταση δεν συσχετίζεται εδώ με κάποιο, σημαντικό για την πόλη, σύγχρονο, ιστορικό γεγονός. Η τεχνοτροπική ανάλυση των νομισμάτων ενισχύει την υπόθεση ότι πρόκειται για ένα εικονογραφικό δάνειο από την αττική αγγειογραφία, όπου, όπως ήδη διαπιστώσαμε, το θέμα της θεότητας στη στάση του «έν γούνασιν δρόμου» ήταν ιδιαίτερα αγαπητό. Το γεγονός, λοιπόν, ότι στην ελληνική Ανατολή εμφανίζονται οι πρώτες απεικονίσεις της Νίκης δεν αντανακλά μια τοπική προτίμηση ή μια πρώιμη οικειότητα με το σύμβολό της. Η επιλογή της υιοθέτησής της ως τύπου καθοδηγείται, όχι από τη θέληση των πόλεων να εκφράσουν τις επιτυχίες τους, αλλά από την ανάγκη τους να διατηρήσουν ή να αναζητήσουν ισχυρές συμμαχίες. Έτσι, τα προαναφερθέντα νομίσματα της Κυζίκου, ως μέσο μιας οιονεί προπαγάνδας και πολιτικής στρατηγικής, αποτελούν μια έμμεση απόδειξη της αφοσίωσης της Κυζίκου στην Αθήνα, την επικεφαλής αργότερα της Α΄ Αθηναϊκής Συμμαχίας και σπουδαιότερη οικονομική και πολιτική δύναμη στην Ελλάδα. Ενισχυτική, ως προς αυτή την κατεύθυνση, είναι η παρατήρηση ότι μετά το πέρας της εν λόγω έκδοσης η μορφή της Νίκης δεν υιοθετείται στα νομίσματα της Ανατολής παρά μόλις την τελευταία δεκαετία του 5^{ου} και, κυρίως, κατά τη διάρκεια του 4^{ου} αι. π.Χ.

Όταν η Νίκη επανέρχεται το 411 π.Χ. για να κοσμήσει τις κοπές της Κυζίκου και πάλι η έμπνευση των χαρακτών προέρχεται από μια ξένη πόλη, τις Συρακούσες. Με το θέμα της Νίκης που ίπταται η πόλη εορτάζει την αποσκίρτησή της από την Αθηναϊκή Συμμαχία και ταυτόχρονα υποδηλώνει, πιθανώς, την ανάγκη της για νέες συμμαχίες. Όπως διαπιστώνουμε, με την πάροδο του χρόνου, η εικονογραφία της Νίκης στα νομισματοκοπεία της Μ. Ασίας εμπλουτίζεται. Υιοθετούνται μοναδικές –

¹⁵¹² Γιούνγκ 1980, 30, 154-57.

στη νομισματική της αποτύπωση – παραστάσεις, όπως ο τύπος της θεότητας που θυσιάζει κριό, προσαρτά κράνος σε τρόπαιο ή αναγράφει η ίδια το όνομά της, ή το όνομα της πόλης στο πεδίο του νομίσματος. Η Νίκη εορτάζει τις μικρασιατικές στρατιωτικές επιτυχίες των Αθηναίων ή των Σπαρτιατών εναντίον των Περσών (410 π.Χ.: Κύζικος, 395 π.Χ.: Κύζικος, Άβυδος, Λάμψακος, 360 π.Χ.: Λάμψακος), μνημονεύει την απόκρουση επεκτατικών κινδύνων (389-386 π.Χ., Ηράκλεια Πόντου), ή επιβάλλεται ως τύπος από τους ίδιους τους σατράπες, στο πλαίσιο των εκστρατειών τους, προκειμένου να επιδείξουν τη δύναμη και την ελπίδα τους για επιτυχίες στρατιωτικές αποστολές (385-375 π.Χ., Μαλλός).

Εν αντιθέσει με τη Μ. Ασία, η μορφή της Νίκης αποτέλεσε αστείρευτη και αδιάλειπτη πηγή καλλιτεχνικής δημιουργίας για τους χαρακτες των νομισμάτων των ελληνικών αποικιών της Δύσης, ήδη από τον πρώιμο 5^ο αι. π.Χ., έως και τα τέλη της κλασικής εποχής.

Η παρουσία της ανιχνεύεται για πρώτη φορά στη Σικελία, συγκεκριμένα στις Συρακούσες, όπου το 485 π.Χ. το, ήδη γνωστό στο εικονογραφικό πρόγραμμα της πόλης, θέμα του τεθρίππου εμπλουτίζεται με τη μορφή της. Η κατερχόμενη από τον ουρανό Νίκη κατευθύνεται αρχικά προς τους ίππους, για να τους απονεμίσει το στεφάνι και στη συνέχεια στέφει τον ίδιο τον ηνίοχο. Ο τύπος αντανακλά και μνημονεύει, ασφαλώς, τη νίκη του Γέλωνα στους Ολυμπιακούς αγώνες του 488 π.Χ. εμπεριέχει όμως ιδεολογικές και πολιτικές προεκτάσεις.

Οι τύραννοι των Συρακουσών είναι οι πρώτοι που προέβαλαν τις προσωπικές τους νίκες στους αθλητικούς αγώνες, μέσω της απεικόνισης της Νίκης. Στη Δύση, όπως και αλλού, την αίγλη και το κύρος που κατακτούσε κάθε επιτυχημένος αθλητής, διεκδικούσαν με σθένος όλοι όσοι ήθελαν να κερδίσουν την πολιτική εξουσία, για τους ίδιους ή τις οικογένειές τους. Έτσι, η συμμετοχή σε πανελλήνιους αθλητικούς αγώνες, ιδιαίτερα στα ιππικά αγωνίσματα και τις αρματοδρομίες και η ανέγερση αφιερωμάτων στα πανελλήνια ιερά αποτελούσαν σαφείς πολιτικές πράξεις. Οι τύραννοι επεδίωκαν να παρουσιάσουν εαυτούς, ως ηρωικούς και σύμφωνους με την επική παράδοση ηγέτες και μέρος αυτού του στρατηγικού σχεδίου αποτελούσε η αποφυγή οποιασδήποτε σαφούς ή άμεσης αναφοράς στο πολιτικό τους *status*. Η σιωπή αυτή μοιάζει προσεκτικά σχεδιασμένη, ειδικά εάν παρατηρήσουμε ότι στα κάθε είδους μνημεία των Δεινομενιδών αποφεύγεται να σημειωθεί το αυτονόητο, ότι δηλαδή η οικογένεια μετέβαλε την αριστοκρατική της θέση σε τυραννικό καθεστώς. Αποφεύγοντας, λοιπόν, να αναφερθούν στην πολιτική τους θέση και παρουσιάζοντας

τους εαυτούς τους ως ιδιώτες που εκπροσωπούν απλά την πόλη τους, οι Δεινομενίδες επιτρέπουν στους κατοίκους της Γέλας και των Συρακουσών να συμμετέχουν στη δόξα των αφιερωμάτων τους. Η διστακτικότητα των Δεινομενιδών να αναφέρουν τον επίσημο τίτλο τους στα νομίσματα και τις αναθηματικές επιγραφές αποτελεί επακόλουθο του μελήματός τους να γίνουν αποδεκτοί από τους υποτελείς τους και παράλληλα, να γίνει γνωστή η μεγαλοσύνη τους σε ολόκληρο τον κόσμο, σε μια εποχή που η τυραννία είχε ουσιαστικά εξαφανιστεί στην κυρίως Ελλάδα και η κάποτε ουδέτερη λέξη τύραννος είχε πια ταυτιστεί με τον δεσποτισμό, αποκτώντας αρνητική χροιά. Ουσιαστικά, το μόνο εισιτήριο που διέθεταν οι Δεινομενίδες, προκειμένου να γίνουν αποδεκτοί, ήταν ο πλούτος τους, οι νίκες τους στους αγώνες αρματοδρομίας και τα πλούσια αφιερώματά τους στα πανελλήνια ιερά. Οι τύραννοι επιθυμούν να διαφοροποιηθούν από τους αριστοκράτες και, ταυτόχρονα, να δηλώσουν με σαφήνεια την υπεροχή τους έναντι των υπολοίπων διεκδικητών της εξουσίας, είτε πρόκειται για πολιτικές ομάδες, είτε για μεμονωμένα άτομα. Η προσθήκη της Νίκης στην εικονογραφία των νομισμάτων εστιάζει, όχι τόσο στη συμμετοχή στους αγώνες, αλλά στην ίδια τη νίκη, συμβολίζοντας κατ' επέκταση το δικαίωμα στην πολιτική εξουσία.

Εξυπηρετώντας τους ίδιους στόχους, το θέμα του άρματος που στέφεται από τη Νίκη διατηρήθηκε και από τους επόμενους τυράννους των Συρακουσών, τους αδελφούς του Γέλωνα, Ιέρωνα και Θρασύβουλο. Παρέμεινε δε σταθερός στο εικονογραφικό πρόγραμμα των Συρακουσών ακόμα και μετά την πτώση των τυράννων, στα χρόνια της δεύτερης δημοκρατίας, από το 466 έως το 406 π.Χ. Η Νίκη συνεχίζει να φέρει ένα ιδιαίτερο συμβολικό βάρος, με διαφορετική ωστόσο σημασία, καθώς ταυτίζεται πια, όχι με την εξουσία των τυράννων, αλλά με την παντοδυναμία της πόλης των Συρακουσών, η οποία θα διαδώσει στη συνέχεια τον τύπο σε δεκάδες άλλα ελληνικά, αλλά και επιχώρια σικελικά νομισματοκοπεία της περιοχής. Η θεότητα, ως σύμβολο και φορέας της δύναμης και της ισχύος, συνδέεται, λοιπόν, τώρα περισσότερο με την πόλη και όχι με τον δυνάστη και υπενθυμίζει την κραταιά δύναμη των Συρακουσών και την επιβολή τους στις υπόλοιπες σικελικές πόλεις. Ωστόσο, δεν θα μπορούσαμε να μιλήσουμε για μια απλή αντιγραφή του θέματος, οφειλόμενη στη μεγάλη δημοτικότητά του. Το πλείστον των σικελικών πόλεων επανέφεραν ή υιοθέτησαν για πρώτη φορά τον τύπο αρκετά χρόνια μετά την πτώση της τυραννίας, όταν ο απόηχος από τα ταραχώδη χρόνια ήταν πλέον πολύ μακρινός. Η υιοθέτηση έγινε ανάλογα με τις επιδιώξεις ή τις συμμαχίες τους, χωρίς, μάλιστα, να διστάσουν να εμπλουτίσουν τον τύπο ή να του προσδώσουν καθαρά τοπικούς

συμβολισμούς, συνδέοντάς τον με γεγονότα, κυρίως στρατιωτικά, που αφορούσαν την ίδια την πόλη τους. Ο κατεξοχήν συνδεδεμένος με τις αθλητικές επιτυχίες των τυράννων συμβολισμός της Νίκης που στέφει το άρμα μετεξελίσσεται, ο χαρακτήρας της διευρύνεται και τώρα εορτάζει σημαντικά τοπικά γεγονότα, ήτοι επανιδρύσεις πόλεων, επέκταση εδαφών, στρατιωτικές ή αθλητικές τοπικές νίκες (460 π.Χ., Γέλα· 455 π.Χ., Ιμέρα). Ταυτόχρονα, όντας ουσιαστικά ταυτισμένος με τις Συρακούσες, απηχεί την ανάγκη για πολιτική σταθερότητα και κατάδειξη μιας επίσημης ταυτότητας, όταν πολιτικές αναμετρήσεις οδηγούν μια πόλη να τονίσει και να διακηρύξει με αυτόν τον τρόπο το δωρικό χαρακτήρα της (460 π.Χ., Μεσσήνη).

Συνάμα, εμφανίζονται και νέοι τύποι της Νίκης. Η θεότητα στέφει ταύρο, που προσωποποιεί μια ποτάμια θεότητα, προκειμένου να αναδειχθεί η κυριότητα των Ελλήνων αποίκων στα εδάφη τους, στο πλαίσιο των επεκτατικών επιχειρήσεων του Δουκετίου, ηγέτη των Σικελών (461 π.Χ., Γέλα· 461 π.Χ., Κατάνη) ή χρησιμοποιείται ως δευτερεύον σύμβολο στα νομίσματα (450 π.Χ., Ακράγαντας). Η Νίκη εδώ, λειτουργεί αμυντικά, ως απόπειρα μιας εικονιστικής επιβεβαίωσης της εδαφικής κυριότητας, αλλά και συμβολίζει το προσδοκώμενο αποτέλεσμα, την τελική επικράτηση των Ελλήνων. Επίσης, ίπταται ή βαδίζει μόνη της, κρατώντας ποικίλα νικηφόρα σύμβολα, για να εορτάσει την απελευθέρωση από τους τυράννους ή την επικράτηση σε τοπικές εμφύλιες διαμάχες (461 π.Χ., Κατάνη· 445 π.Χ., Ιμέρα).

Ο τύπος του τεθρίππου επανέρχεται δυναμικά στο εικονογραφικό πρόγραμμα των πόλεων της Σικελίας, προκειμένου να μνημονευτούν οι εμφύλιοι πόλεμοι που σπαράζουν τη νήσο κατά το 425 π.Χ. (Συρακούσες, Γέλα, Καμάρινα, Κατάνη), αλλά και η μεγάλη νίκη των Συρακουσών και των συμμάχων της εναντίον των Αθηνών, στο πλαίσιο της Β' Αθηναϊκής εκστρατείας στη νήσο (415-413 π.Χ., Συρακούσες, Γέλα, Σεγέστη, Κατάνη, Μεσσήνη). Η ανάγκη για επανεπιβεβαίωση και επίδειξη της δύναμης των πόλεων αποκτά νέο έρεισμα και το σύμβολο της Νίκης επαναφορτίζεται, αποκτώντας εκ νέου βαρύνουσα σημασία. Κατά κύριο λόγο δε, επιλέγονται ως ηνίοχοι του άρματος γυναικείες τοπικές θεότητες, τις οποίες η Νίκη στέφει, μεταφέροντας με σαφήνεια το μήνυμα της κατάδειξης της τοπικής δύναμης. Όταν μάλιστα η ίδια η Νίκη παίρνει τα ηνία του άρματος, η σημειολογία είναι ακόμα περισσότερο έκδηλη, καθώς, όχι μόνο διατρανώνει τις ελπίδες για επιτυχή έκβαση των αγώνων, αλλά και προεξοφλεί συμβολικά τον επακόλουθο θρίαμβο.

Τοπικές εδαφικές συγκρούσεις (Σελινούντας, Σεγέστη) και, κυρίως, οι πολυπληθείς μάχες των ελληνικών πόλεων της Σικελίας εναντίον των Καρχηδονίων

από το 409 π.Χ. και μέχρι την τελική νίκη του Διονυσίου Α΄ το 396 π.Χ., αποτέλεσαν θαυμάσιες ευκαιρίες να διατρανώσουν οι αποικίες τις ελπίδες τους για ανεξαρτησία και αργότερα να εορτάσουν τη μεγάλη τους νίκη (Ιμέρα, Ακράγαντας, Συρακούσες, Καμάρινα, Μοργαντίνα). Οι πόλεις υιοθετούν και πάλι τον κλασικό τύπο του τεθρίππου που στέφεται από Νίκη, αλλά και νέους τύπους της θεότητας, οι οποίοι, είτε διαποτίζονται με θρησκευτικό περιεχόμενο, αντανακλώντας την προσφυγή των αποίκων στους θεούς, ή φέρουν καθαρά στρατιωτικό συμβολισμό.

Πολυπληθείς είναι, επίσης, οι απεικονίσεις της Νίκης στα νομίσματα της Κάτω Ιταλίας. Κατά κύριο λόγο χρησιμοποιείται ο τύπος της θεότητας που στέφει την προσωποποίηση ενός ποτάμιου θεού, τον ανθρωποκέφαλο ταύρο, ήρωες ή τοπικούς οικιστές των πόλεων. Η εικονογραφία των νομισμάτων και η μελέτη του ιστορικού πλαισίου αποκαλύπτουν νέους συμβολισμούς της Νίκης. Με την παρουσία της στα νομίσματα οι άποικοι διαδηλώνουν την επικράτηση πολιτικών ομάδων (453 π.Χ., Σύβαρη· 325 π.Χ., Κύμη) και κυρίως, κατά τον 4^ο αι. π.Χ., τιμούν και μνημονεύουν τη βοήθεια που τους προσφέρουν ξένοι ηγεμόνες στον αγώνα τους εναντίον των βαρβαρικών επιχώριων φύλων (Αρχίδαμος: Τάραντας [338 π.Χ.]· Αλέξανδρος Μολοσσός: Θούριοι, Τάραντας, Ηράκλεια, Μεταπόντιο [334-331/30 π.Χ.]). Και στην περίπτωση των αποικιών της Κάτω Ιταλίας η παρουσία της Νίκης στα νομίσματα σπάνια μπορεί να συσχετιστεί με αθλητικούς αγώνες. Το μοναδικό παράδειγμα προέρχεται από τη Νεάπολη, όπου η Νίκη που στέφει τον ανθρωποκέφαλο ταύρο μνημονεύει τους αθλητικούς αγώνες που διεξάγονταν στην πόλη προς τιμήν της Παρθενόπης.

Μια ειδική κατηγορία αφορά στους τύπους της Νίκης οι οποίοι αποκαλύπτουν τη θεοκρασία της με τοπικές Νύμφες των υδάτων. Το φαινόμενο παρατηρείται σε πόλεις της Σικελίας (Καμάρινα, Μοργαντίνα) και της Κάτω Ιταλίας (Τέρινα, Νεάπολη) και αναδεικνύει τη σπουδαιότητα που κατείχε το υδάτινο στοιχείο στη σκέψη των αποίκων, αλλά και την ανάγκη να τονίσουν την κυριότητά τους σε ποταμούς και πηγές, καθώς αποτελούσαν βασικό κριτήριο στην επιλογή του καταλληλότερου τόπου για την ίδρυση μιας πόλης. Η Νίκη αποκτά τις ιδιότητες και τα χαρακτηριστικά των Νυμφών, όπως διαπιστώνουμε εικονογραφικά από τη χρήση των συμβόλων τους, αναδεικνύοντας έτσι το μετασχηματισμό της σε μια ιδιαίτερη θεότητα. Τα νομίσματα αποτελούν τη μόνη μαρτυρία που μέχρι στιγμής διαθέτουμε, σχετικά με την ύπαρξη των τοπικών, ιδιαίτερων αυτών θεοτήτων, οι οποίες συνδύαζαν το νικηφόρο συμβολισμό της Νίκης με τις θεραπευτικές, εξαγνιστικές,

αλλά και σχετικές με τη γονιμότητα ιδιότητες των Νυμφών. Οι εν λόγω τύποι υιοθετούνται από τα νομισματοκοπεία, είτε ως σταθερά στο χρόνο θέματα, είτε προκειμένου να δηλωθεί η εδαφική κυριότητα των αποίκων, στο πλαίσιο της επανίδρυσης μιας πόλης ή της απειλής εισβολών από τοπικά φύλα ή τους Καρχηδονίους.

Παρότι οι δυτικές και ανατολικές αποικίες έχουν να επιδείξουν έναν εξαιρετικό πλούτο νομισματικών απεικονίσεων της Νίκης, στον κυρίως ελληνισμό η παρουσία της θεότητας αποδεικνύεται περιστασιακή. Με εξαίρεση την Ολυμπία, όπου έμπειροι τεχνίτες φιλοτέχνησαν τη θεότητα σε μια μεγάλη ποικιλία τύπων, από το 468 έως και το 432 π.Χ., η μορφή της φτερωτής θεάς εμφανίζεται μόνο σε μεμονωμένες εκδόσεις των Αβδήρων, του Μεθυλίου και της Υπάτης.

Η μορφή της Νίκης στα νομίσματα της Ολυμπίας απεικονίζεται κυρίως σε συμβατικούς τύπους, ιστάμενη ή καθισμένη, κρατώντας τα συνήθη βραβεία των νικητών αθλητών, το στεφάνι, την ταινία, τον κότινο και το κλαδί του φοίνικα. Παράλληλα, τους τύπους αυτούς διαδέχονται νέες παραλλαγές, ενδιαφέρουσες καλλιτεχνικής ερμηνείας, όπως η Νίκη που στέφει κρήνη, κρατά σκήπτρο ή συλλογίζεται. Η μορφή της είναι αυστηρά συνδεδεμένη με τον αγωνιστικό χαρακτήρα της περιοχής και την επιλογή των αρχών να αποδώσουν το δημοκρατικό ιδεώδες, τη νίκη δηλαδή, η οποία είναι έτοιμη να προσφερθεί σε όποιον αθλητή θα αποδειχθεί ικανότερος. Η Νίκη με όλες τις στάσεις της μιλά για τον δυνάμει νικητή του αγώνα, οποιοσδήποτε κι αν είναι αυτός, πάντα έτοιμη να του προσφέρει το ένδοξο στεφάνι της νίκης για να τον τιμήσει ή συμεριζόμενη την αγωνία του για το αποτέλεσμα. Για αυτό το λόγο άλλωστε, η παρουσία της παύει να κοσμεί τις εκδόσεις της Ολυμπίας, ήδη από τα πρώτα χρόνια του Πελοποννησιακού πολέμου, όταν το νόμισμα δεν ανταποκρίνεται συμβολικά στον πρότερο χαρακτήρα του, αλλά αποσκοπεί πια σε μεγάλο βαθμό στο να καλύψει πολεμικές ανάγκες.

Η Νίκη υιοθετείται μόνο κατά τον 4^ο αι. π.Χ. στις υπόλοιπες πόλεις της κυρίως Ελλάδας, είτε προκειμένου να εορταστεί μια νικηφόρος συμμετοχή σε τοπικούς αθλητικούς αγώνες (367 π.Χ., Άβδηρα) είτε, πιθανώς, ως συμβολική μνεία στο νεκρό στρατηγό Πελοπίδα, τον ελευθερωτή των θεσσαλικών πόλεων από τον τύραννο των Φερών Αλέξανδρο (α' μισό 4^{ου} αι. π.Χ., Μεθύλιο).

Ξεχωριστή μνεία χρήζει το θέμα της Αθηνάς Νικηφόρου. Εντύπωση προκαλεί το γεγονός ότι οι αρχαιότερες νομισματικές αναπαραστάσεις του χρυσελεφάντινου αγάλματος της Αθηνάς Παρθένου προέρχονται από πόλεις της Παμφυλίας και της

Κιλικίας. Πρόκειται για τα νομίσματα της Σίδης, των Όλμων και της Αφροδισιάδας. Η Αθηνά λατρευόταν ως θεότητα στις περιοχές αυτές, δεν αποκλείεται, λοιπόν, η υιοθέτηση του θέματος να μαρτυρά την ύπαρξη εκεί αντιγράφων του χρυσελεφάντινου αγάλματος της Παρθένου, ενός έργου τέχνης, που, χωρίς αμφιβολία, ήταν γνωστό σε ολόκληρο τον ελληνικό κόσμο. Στην ελληνική πόλη των Όλμων το θέμα υιοθετήθηκε με έναν καθαρά στρατιωτικό συμβολισμό, σε νομίσματα που, πιθανότατα, προορίζονταν για τις πληρωμές των μισθοφόρων του Πέρση σατράπη, Φαρνάβαζου (380-375 π.Χ.). Η μοναδική άλλη παράσταση της Αθηνάς Νικηφόρου προέρχεται από τα νομίσματα της Υπάτης στη Θεσσαλία και χρονολογείται λίγο πριν τα μέσα του 4^{ου} αι. π.Χ. Η εν λόγω απεικόνιση δεν αποκλείεται να συσχετίζεται με το κλίμα ενθουσιασμού για τη λήξη του Γ' Ιερού Πολέμου, όταν ο Φίλιππος υπέταξε τελικά τους τυράννους και τους συμμάχους τους, αποκαθιστώντας το νόμο των Θεσσαλών.

Στους χρυσούς στατήρες και τα διστάτηρα του Αλεξάνδρου η απεικόνιση της Νίκης χρησιμοποιείται ως σύμβολο με ένα νέο, καθαρά προσωποκεντρικό χαρακτήρα. Για πρώτη φορά, τόσο ξεκάθαρα, η θεότητα δεν συνδέεται πλέον με την πόλη και τις στρατιωτικές ή αθλητικές της νίκες. Η φτερωτή θεά ανήκει τώρα στον ίδιο τον ηγεμόνα, καθώς εκφράζει με τον πιο εύγλωττο τρόπο τις ικανότητές του και την εύνοιά της προς τις κατακτήσεις του. Αφορμή για την υιοθέτηση του τύπου της Νίκης που κρατά στεφάνι και στυλίδα, το 332 π.Χ. από το νομισματοκοπείο της Ταρσού, αποτέλεσε μια ιστορική νίκη του Αλεξάνδρου, η κατάληψη της Τύρου, η οποία και σηματοδότησε τη ναυτική του υπεροχή. Στη συνέχεια, ο τύπος διατηρήθηκε, όπως άλλωστε και οι τύποι των αργυρών νομισμάτων του, λόγω του μεστού σε μηνύματα χαρακτήρα του, ο οποίος παρείχε τη δυνατότητα να εκφραστούν ποικίλοι συμβολισμοί. Η εμβέλεια των σημασιοδοτήσεων της θεότητας κατέστησε ικανή τη μετουσίωσή της σε μια αφηρημένη ιδέα και τη σύνδεσή της με τα προσωπικά σχέδια του Αλεξάνδρου και την πορεία του προς τη νίκη. Έτσι, η μορφή της συνδέθηκε με τον ίδιο τον ηγεμόνα και προβλήθηκε ως μια από τις αρετές του.

Ως κινήσεις καλής θέλησης, διπλωματίας, αλλά και ευγνωμοσύνης προς την ευνοϊκή πολιτική του Μ. Αλεξάνδρου, μπορούν να ερμηνευτούν οι απεικονίσεις της Νίκης κατά την ίδια περίοδο από τα νομισματοκοπεία της Μυτιλήνης και της Κυρήνης. Οι μεν Μυτιληναίοι επιλέγουν την προτομή μιας Νίκης, χαραγμένης στα πρότυπα της απεικόνισής της στους στατήρες του Αλεξάνδρου, ενώ οι Κυρηναίοι υιοθετούν τη θεότητα στη θέση της ηνιόχου ενός άρματος, μνεία στα τέθριππα που

απλόχερα δώρισαν οι κάτοικοι της πόλης στον βασιλιά ή ίσως και μεταφορά ενός σύγχρονου αγαλματικού τύπου, αναμνηστικού της συνθήκης συμμαχίας με τον Αλέξανδρο.

Όπως διαπιστώσαμε, παρότι η θεότητα Νίκη ήταν οικεία σε όλο τον ελληνικό κόσμο δεν ήταν στον ίδιο βαθμό προσφιλής στο εικονογραφικό πρόγραμμα των νομισματοκοπειών. Οι διαφορές στην υιοθέτησή της από περιοχή σε περιοχή είναι καταφανείς. Η μορφή της εξαπλώθηκε ταχύτατα στις νομισματοκοπίες όλης της Μεγάλης Ελλάδας, άργησε να ριζώσει στη Μικρά Ασία, ενώ στην κυρίως Ελλάδα, με την εξαίρεση της Ολυμπίας, δεν αποτέλεσε ποτέ δημοφιλές θέμα.

Θεωρώ ότι η απάντηση στο φαινόμενο συσχετίζεται με την ιδιαίτερη και εξ ολοκλήρου διαφορετική πραγματικότητα που αντιμετώπιζαν οι αποικίες της Δύσης σε σχέση με τον υπόλοιπο ελληνισμό. Η ίδια η φύση και η εξέλιξη των πόλεων αυτών αποτέλεσαν τον ακρογωνιαίο λίθο, που επέτεινε μια αρχέγονη και ακατανίκητη ανάγκη για άμεση και συνεχή προβολή των επιτυχιών τους ή των προσδοκιών τους για τη νίκη, μέσω του κατεξοχήν φορέα της πολιτικής προπαγάνδας, του νομίσματος.

Όταν οι Έλληνες κατέφθασαν στη Δύση, τον 8^ο αι. π.Χ., μετέφεραν στις αποικίες που ίδρυσαν την ιδέα της πόλης-τύπου κράτους, εγκαθιδρύοντας παρόμοιους πολιτικούς θεσμούς και συστήματα. Ωστόσο, η έλλειψη στέρεων και βαθιά ριζωμένων παραδόσεων, αλλά και η ανάγκη να φιλοξενηθούν σε ένα τόπο, που όχι μόνο ήταν άγνωστος, αλλά στην πραγματικότητα αποτελούσε το όριο του ελληνικού κόσμου, υπαγόρευσαν μια διαφορετική εξέλιξη. Οι κοινωνικές και πολιτικές δομές της πόλης έπρεπε να δημιουργηθούν σχεδόν *ex nihilo* και κατά συνέπεια υπήρξαν πάντα περισσότερο ευπαθείς. Οι πόλεις, παραμένοντας στην περιφέρεια του ελληνικού κόσμου, δεν ακολούθησαν μια σταθερή εξέλιξη, όπως οι κοινωνίες της κυρίως Ελλάδας, καθώς οι δομές τους άλλαζαν συνεχώς και οι στάσεις μεταξύ των διαφορετικών κοινωνικών ομάδων που τις απάρτιζαν ήταν συνεχείς.

Ταυτόχρονα, οι Έλληνες από την πρώτη στιγμή που κατοίκησαν στα εδάφη της Σικελίας και της Κάτω Ιταλίας ήρθαν σε επαφή με τους ντόπιους πληθυσμούς. Ζώντας απομακρυσμένοι από τις μητροπόλεις τους, οι άποικοι αρχικώς καλλιέργησαν και ανέπτυξαν αυτές τις σχέσεις. Όμως, δεν μπόρεσαν να αποφύγουν τις συγκρούσεις και τις συνεχείς διεκδικήσεις εδαφών, οι οποίες κρατούσαν τους Έλληνες αποίκους σε συνεχή ετοιμότητα. Επιπροσθέτως, η μόνιμη έλλειψη ανθρώπινου στρατιωτικού δυναμικού, προκειμένου να αντιμετωπιστούν οι σοβαρότερες εξωτερικές απειλές,

ανάγκασε τους αποίκους να επιτρέπουν την εισροή των ντόπιων πληθυσμών ως πολιτών, γεγονός που τελικά διόγκωσε ακόμα περισσότερο την κοινωνική αστάθεια.

Τέλος, οι τύραννοι έπαιξαν και αυτοί αποφασιστικό ρόλο στη διαδικασία διαμόρφωσης του κοινωνικού και πολιτικού γίνεσθαι των Ελλήνων της Δύσης. Διαλύοντας τους μηχανισμούς αποφάσεων των πόλεων, αλλά και ενθαρρύνοντας τις ήδη υπάρχουσες ρωγμές στον κοινωνικό φλοιό, λόγω της συχνής καταφυγής τους στην τακτική των δημογραφικών χειρισμών, ταλάνιζαν τους πληθυσμούς, τόσο κατά τη διάρκεια της εξουσίας τους, όσο και μετά το πέρας αυτής. Οι προσωρινές πτώσεις των τυραννικών καθεστώτων άφηναν τους κρατικούς μηχανισμούς αδύναμους, ανίκανους να αντιμετωπίσουν την ανεξέλεγκτη πολιτική χειραφέτηση και τις συνεχείς αναδιανομές των περιουσιών και των δημόσιων θέσεων. Το σώμα των πολιτών, όντας το ίδιο διχασμένο και αποπροσανατολισμένο, στο τέλος συχνά κατέφευγε στις ίδιες μεθόδους, που είχαν υιοθετήσει οι τύραννοι.¹⁵¹³

Τα χαρακτηριστικά αυτά οδήγησαν στη διαμόρφωση μιας τελειώς διαφορετικής ταυτότητας και δομής των πόλεων της Δύσης και παράλληλα δημιούργησαν άλλες ανάγκες έκφρασης. Οι αποικίες της Δύσης ωθούσαν συνεχώς τις δυνάμεις τους στα άκρα και μέσα σε ένα ασταθές πλαίσιο προσπαθούσαν να αντιμετωπίσουν απειλές από αλλοεθνείς πληθυσμούς, από τους άλλους αποίκους, αλλά και από τις επεκτατικές τάσεις των Αθηναίων. Υπό το πρίσμα αυτό δεν μοιάζει ανεξήγητη η επιλογή τους να προβάλλουν τη μορφή της Νίκης στα νομίσματα, τονίζοντας σχεδόν κάθε αξιομνημόνευτο γεγονός του πολιτικού και κοινωνικού τους βίου. Μέσω της εξιδανικευμένης αυτής εικόνας της ανθρώπινης ψυχής και των αρετών της, αλλά και της ευεργετικής της δύναμης οι αποικίες της Μεγάλης Ελλάδας εξισορροπούσαν τους πολιτικούς και κοινωνικούς κλυδωνισμούς, αποκτούσαν μια αίσθηση εξουσίας στο ανασφαλές περιβάλλον τους και παγίωναν τη θέση τους στα νέα εδάφη.

Η συγκέντρωση των νομισματικών απεικονίσεων της Νίκης στις ελληνικές πόλεις της αρχαϊκής και κλασικής περιόδου, αλλά και η μελέτη του, σύγχρονου με

¹⁵¹³ Για τις κοινωνικές, πολιτικές και οικονομικές δομές που ενθάρρυναν τις στάσεις στην Σικελία, βλ. Berger 1992, 57-73 και για την ποικιλομορφία του πληθυσμού, 74-87. Για τα φαινόμενα των επανιδρύσεων, της εισαγωγής νέων αποίκων και των συνεχών μετακινήσεων πληθυσμών στη Σικελία, βλ. Seibert 1982-83, 33-65. Για τη χρήση των δημογραφικών χειρισμών ως μέσο ενδυνάμωσης από τους Σικελούς τυράννους, βλ. Jacquemin 1993, 19-27 και Vattuone 1994, 81-113. Βλ. επίσης και Figueira 2008, 492-95.

την έκδοσή τους, ιστορικού πλαισίου, μας βοήθησε να αποκτήσουμε μια ευρεία εικόνα σχετικά με τους στόχους για τους οποίους η μορφή της επιλέχθηκε ως μέσο, προκειμένου να μεταφέρει τα μηνύματα του κράτους ή των ατόμων που ήταν υπεύθυνοι για την κοπή των νομισμάτων.

Όπως διαπιστώσαμε, κατά την αρχαϊκή εποχή η Νίκη δεν μπορεί να συσχετιστεί με συγκεκριμένα ιστορικά γεγονότα των πόλεων. Η αποτύπωση της μορφής της οφείλεται περισσότερο στη μεγάλη δημοτικότητα την οποία απολάμβανε ο τύπος, ιδιαίτερα στην αττική αγγειογραφία της εποχής. Στο πέρασμα προς την κλασική περίοδο, η Νίκη συνδέεται κατεξοχήν με αθλητικούς αγώνες και πιο συγκεκριμένα με τις νίκες των τυράννων στις αρματοδρομίες των μεγάλων Πανελληνίων αγώνων, μέσω των οποίων οι δυνάστες επεδίωκαν τη νομιμοποίηση και διατήρηση της εξουσίας τους. Λίγο πριν τα μέσα του 5^{ου} αι. π.Χ. ο χαρακτήρας της θεότητας διευρύνεται και αντανακλά πλέον αξιωματικότερα για τις πόλεις γεγονότα, στον αθλητικό, αλλά κυρίως στον στρατιωτικό στίβο. Με την παρουσία της στο νόμισμα οι πόλεις εορτάζουν σημαντικές στρατιωτικές νίκες, επανιδρύσεις πόλεων, την επικράτηση πολιτικών ομάδων, την απελευθέρωση από τους τυράννους, αλλά και επανακτήσεις εδαφών. Άλλοτε, η μορφή της χρησιμοποιείται, όχι προκειμένου να μνημονευτεί μια συντελεσμένη επιτυχία, αλλά με σκοπό να εκφραστούν οι ελπίδες των πόλεων για την τελική επικράτηση εναντίον εξωτερικών απειλών. Μετά τα μέσα του 4^{ου} αι. π.Χ. η Νίκη αρχίζει να συσχετίζεται, σε καθαρά συμβολικό επίπεδο βέβαια, με συγκεκριμένα ιστορικά πρόσωπα, αποτυπώνοντας την ανάγκη των πόλεων να τους αποδώσουν με αυτόν τον τρόπο τις δέουσες τιμές. Στο κατώφλι της ελληνιστικής εποχής, στους χρόνους του Μ. Αλεξάνδρου, η επιβλητική μορφή της Νίκης αποκτά ένα νέο, καθαρά προσωποκεντρικό χαρακτήρα. Δεν συνδέεται πια με τις πόλεις και με τις αθλητικές ή στρατιωτικές της επιτυχίες, αλλά ανήκει στον ίδιο τον ηγεμόνα, προβάλλοντας τη στρατιωτική του μεγαλοσύνη και αντανακλώντας την επιτυχημένη του πορεία.

Παρότι, λοιπόν, η φύση και οι ιδιότητες της Νίκης προσαρμόστηκαν με την πάροδο του χρόνου στις συγκεκριμένες ανάγκες των πόλεων, ο πολιτικός χαρακτήρας του συμβολισμού της παρέμεινε σαφής και προεξέχων. Εκφράζοντας τα ιδανικά και τις μύχιες επιθυμίες των Ελλήνων της αρχαιότητας, η καλλίσφυρος θεότητα εκπλήρωσε στη σκέψη τους το σεβαστό της καθήκον, όπως αυτό υμνήθηκε στους στίχους του Βακχυλίδη, *Νίκα γλυκύδωρε, σοί πατήρ ὑψίζυγος ἐν πολυχρύσῳ τ' Ὀλύμπῳ*

ΓΕΝΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

*Ζηνὶ παρισταμένα κρίνεις τέλος ἀθανάτοισίν τε καὶ θνατοῖς ἀρετᾶς ἔλλαθι, βαθυπλοκάμου
κούρα Στυγὸς ὀρθοδίκου (Ἐπιν. 11.1-9).*

**ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΚΑΙ
ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ**

ΑΡΧΑΙΟΙ ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣ

Αθίν., *Δειπν.* = Αθήναιος, *Δειπνοσοφιστές* 12.1, 12.22.23· 13.83.12, 13.90.

Αίλ. Διον. = Αίλιος Διονύσιος 7.

Αιν. Τακτ. = Αινείας Τακτικός 15.8-10· 16.14.

Αισχ., *Επ.* Χ. = Αισχύλος, *Επτά επί Θήβας* 152, 800· *Χοηφόροι* 148.

Αναξίμ. Λαμψ. = Αναξίμανδρος Λαμψάκου (*FGrHist* 72) απ. 26.

Ανδοκ. = Ανδοκίδης 3.30.

Αντίοχος (*FGrHist* 555) απ. 4, 11, 12, 13, 14.

ΑΠ = *Ανθολογία Παλατινή* 5.22.1 (Ρουφίνος), 5.206 (Λεωνίδα)· 6.151 (Τύμναιος)· 6.13, 7.455 (Λεωνίδα εκ Τάραντος)· 15.46.3.

Αριστόξ., *Στ. αρμ.* = Αριστόξενος, *Στοιχεία αρμονικά* 2.36.35-37.

Αριστ., *Αθ. Πολ.* Π. ζώ. *Ιστ.* Πολ.· *Ρητορ.* = Αριστοτέλης, *Αθηναίων Πολιτεία* 24.2· *Περί τα ζώα ιστορία* 617^a15· *Πολιτικά* 1237^b14-15· 1303^a5, 1303^a29-33· 1306^b31· 1319^b, 15-27· *Ρητορική τέχνη* 1.1373^a21· απ. 66, 545, 568 (Rose).

Αριστοφ., *Θεσ.* *Ιππ.* *Λυσ.* *Όρν.* = Αριστοφάνης, *Θεσμοφοριάζουσαι* 315· *Ιππείς* 93, 586-594· *Λυσιστράτη* 317, 321· *Όρνιθες* 574, 926, 979.

Αρρ., *Ανάβ.* = Αρριανός, *Ανάβαση* 1.12.1, 1.17-23, 1.26.4· 2.1-2, 2.1.4, 2.5.9, 2.17, 2.20.1-3· 3.2.3-7.

Βακχουλ., *Επιν.* = Βακχυλίδης, *Επινίκια* 3.1, 3.3, 3.5-6· 5.32-36· 10.15-16· 11.1-9· 12.3-7· 13.59-60· απ. 48 (Bergk) = *ΑΠ* 6.313.

Vell. Pat. = Velleius Paterculus 1.4.1.

Βιργ., *Αεν.* = Βιργίλιος, *Aeneid* 7.735.

Δημ., *Κατ' Αριστοκρ.* *Όλυνθ.* *Προοίμ.* προς Βοιωτ.· *Φιλип.* = Δημοσθένης, *Κατ' Αριστοκράτους* 141-142· 2.28· *Όλυνθιακοί* 3.31· *Προοίμια* 54.1.4-5· προς Βοιωτόν περί του ονόματος 37.3· *Φιλιππικοί* 1.24· *apud Poll.* (Pollux) 9.80.

Διογ. Λαέρτ. = Διογένης Λαέρτιος 8.15, 8.66, 8.79-83.

Διόδ. = Διόδωρος 4.24.1, 4.39.3· 5.2.1, 5.3.4, 5.9.2-3· 10.28· 11.21.4-5, 11.25.2, 11.26.7, 11.38.7, 11.48.3-8, 11.49.1-2, 11.49.4, 11.51, 11.52.3-4, 11.53.5, 11.66.4, 11.67.5-68.5, 11.72-73, 11.76-78, 11.88-92· 12.5.1, 12.8, 12.9.2-3, 12.10.1-4, 12.11.3, 12.22.1, 12.23.1-2, 12.29.1-4, 12.31.1, 12.35.1, 12.36.4, 12.53, 12.55, 12.72, 12.76.4, 12.82.2-83.3· 13.4.2, 13.7.7, 13.8.4-5, 13.19.3, 13.34.1, 13.43-44, 13.54-57, 13.59.4-62.5, 13.73.5, 13.80-90, 13.95.1, 13.108-111.1-3, 13.113.4,

13.114· 14.9.2, 14.15.1-4, 14.47.6, 14.48.4, 14.56.2, 14.58.2, 14.70.4, 14.78.7, 14.94.3-4, 14.95-96· 15.4.2, 15.16.3, 15.22.1-2, 15.29.3, 15.36.1-4, 15.41.2, 15.80.4-5· 16.15.1-2, 16.51.1-2, 16.62.4, 16.63.1, 16.72.5, 16.73.1, 16.79.5-6, 16.80.1-6, 16.82.4, 16.82.7, 16.83.3, 16.88.3· 17.2.4, 17.7, 17.22-27, 17.29, 17.49.3· 18.8.4, 18.9.4· 20.41.1, 20.64.3· 22.2.2· 23.1.4· 29.1.

Διον. Αλικ., *Λύσ.*· *Ρωμ. Αρχ.* = Διονύσιος Αλικαρνασσεάς, *Περί Λυσίου* 1.4-7· *Ρωμαϊκή Αρχαιολογία* 1.33.1· 7.3, 7.5· 15.5.1-9, 15.6.3-5.

Διον. Περιηγ. = Διονύσιος Περιηγητής 357-358.

Εκατ. = Εκαταίος (*FGrHist* 1) απ. 78.

Ελλάν. = Ελλάνικος (*FGrHist* 4) απ. 79α, 82.

E.M. = Ετυμολογικόν Μέγα, λ. *βραβεύς*.

Ευρ., *Ιφιγ. εν Αυλ.*· *Ιφ. Ταυρ.*· *Ίων· Ορέστ.*· *Φοίνισ.* = Ευριπίδης, *Ιφιγένεια εν Αυλίδι* 275· *Ιφιγένεια εν Ταύροις* 1497-1499· *Ίων* 1261· *Ορέστης* 1378, 1691-1693· *Φοίνισσαι* 1764-1766· απ. 781.16 (Nauck).

Ευσ., *Χρον.* = Ευσέβιος, *Χρονικά* απ. 88b, 90, 91, 93b, 95d [Helm].

Euseb. Hieron. = Sancti Eusebii Hieronymi 1451.

Έφορ. = Έφορος (*FGrHist* 70) απ. 44^b, 141, 216.

Ηλιόδ., *Αιθ.* = Ηλιόδωρος, *Αιθιοπικά* 2.34.

Ηλ. περ. = Ηλιόδωρος περιηγητής (*FGrHist* 373) απ. 2.2.

Ηρόδ. = Ηρόδοτος 1.168· 3.90· 4.138.1, 4.158-160, 4.161.3, 4.163.2, 4.186.2, 4.189· 5.37-38, 5.44.2, 5.46.1, 5.47, 5.117· 6.21.1-2, 6.22.2, 6.23.2-6, 6.33.3· 7.86, 7.126, 7.137, 7.154, 7.155, 7.156, 7.156.6, 7.165, 7.170.1, 7.184· 8.77.10-11· 9.100.2-5.

Ησ., *Έργ.*· *Θεόγ.* = Ησίοδος, *Έργα και Ημέραι* 65, 73· *Θεογονία* 368, 383-385, 397-403, 526.

Ησύχιος, λ. *Έριδάντας*· *Κυπάρα*.

Θεόκρ. = Θεόκριτος 5.14.

Θεόπ. = Θεόπομπος, απ. 232 *apud* Αθήν., *Επιτ.* (Αθήναιος, *Επιτομή*) 12.51· απ. 193 (*FGrHist* 115).

Θεόφρ., *Φυτ. Ιστ.* = Θεόφραστος, *Περί φυτών ιστορίας* 4.13.2.

Θουκ. = Θουκυδίδης 1.45.2, 1.53.1, 1.138· 2.29, 2.67, 2.97.1-3· 3.2-18, 3.2.25, 3.2.27-50, 3.8-15, 3.18.3-4, 3.28.1, 3.35.1, 3.36.2, 3.39.2, 3.49-50, 3.83-103,

3.115.1-6· 4.1, 4.4.1, 4.24-25, 4.52.2-3, 4.58-65, 4.75.1· 5.4, 5.5.1-3, 5.50.4· 6-7· 8.22.2, 8.23.2, 8.26.1, 8.61.1, 8.62.1-2, 8.91.2, 8.107.1.

Ιάμβ., *Βί. Πυθ.* = Ιάμβλιχος, *Περί του Πυθαγορικού βίου* 30.170.

Ιμέρ., *Λόγ.* = Ιμέριος, *Λόγοι* 19.3· 65.30.

Ιουστ., *Επιτ.* = Ιουστίνος, *Επιτομή* 3.4· 12.2.1, 12.2.5-15· 16.3.7-8· 20.2.3-4· 23.1.15.

Ισοκρ., *Επιστ.* = Ισοκράτης, *Επιστολαί* 8.

Ίστρος (*FGrHist* 334) απ. 56.

Καλλίμ., *Αίτ.* = Καλλίμαχος, *Αίτια* II απ. 43.58-59.

Κικ., *Balb.· Verr.* = Κικέρωνας, *Pro Cornelio Balbo* 8.21· *Orationes Verrinae* 2.2.86, 2.4.124-125· 3.104.

Columella = L. Iunius Moderatus Columella 10.134.

Κορν. Νέπ., *Pel.* = Κορνήλιος Νέπως, *Pelopidas* 5.5.

Κούρτ. = Κόιντος Κούρτιος 3.8.22, 3.12.27· 4.5.14-22, 4.7.8, 4.8.13· 8.2.32· 8.11.24.

Λίβ. = Λίβιος 4.37.1-2, 4.44.12· 8.3.6-7, 8.22.5-7, 8.23.1-3, 8.24.4, 8.24.7-17, 8.25.8, 8.26.6-7· 9.28· 34.53.

Lindos Temple Chronicle (*FGrHist* 532) §17.

Λουκ., *Ανάχ.* = Λουκιανός, *Ανάχαρσις* 9-10.

Λυκ., *Αλεξ.* = Λυκόφρωνας, *Αλεξάνδρα* 729, 732-737, 1009.

Μένανδρ., *Δύσκ.· Μισ.· Σαμ.· Σικυών.* = Μένανδρος, *Δύσκολος* 968-969· *Μισούμεναι* 465-466· *Σαμία* 736-737· *Σικυώνιος* 422-423.

Μύρσιλος (*FGrHist*. 477) απ. 4.

Νεάνθης (*FGrHist* 84) απ. 28.

Νόνν., *Διον.* = Νόννος, *Διονυσιακά* 2.709.

Ξάνθος (*FGrHist* 765) απ. 33.

Ξέναρχ. = Ξέναρχος 4.21.

Ξενοφ., *Ελλ.· Κυνηγ.· Κύρ. Ανάβ.* = Ξενοφώντας, *Ελληνικά* 1.4.9, 1.6.35, 1.6.38, 1.11.14, 1.11.16-18· 2.1.18-21, 2.1.30, 2.2.1, 2.2.5· 3.1.9, 3.2.2-5, 3.4.10, 3.4.18· 4.1.29, 4.2.7, 4.8.3, 4.8.5, 4.8.28-29, 4.8.32· *Κυνηγετικός* 6.1.27-28· *Κύρου Ανάβαση* 1.1, 1.8.17· 6.2.11· 7.2.5, 7.4, 7.6.

- Οβίδ., *Μετ.* = Οβίδιος, *Μεταμορφώσεις* 5.552· 14.87-8.
- Όμηρ., *Ιλ.*· *Οδ.* = Όμηρος, *Ιλιάδα* 3.64· 4.2· 5.592· 9.557, 9.560· 14.319· 21.470· 23.257· *Οδύσσεια* 1.14· 5.333· 8.337, 8.448· 11.603· 24.85.
- Οxyrhynchus Papyri IV, αρ. 665.
- Οππ. Αν., *Αλ.* = Οππιανός Αναξαρβεύς, *Αλιευτικά* 3.15.
- Ορφ., *Λιθ.* = Ορφικά, *Λιθικά* 469.
- Πανσ. = Πανσανίας 1.1.3, 1.24.5, 1.24.7, 1.33.2, 1.42.4· 3.14.3, 3.17.4· 5.7.7, 5.10.2-4, 5.14.8, 5.15.3, 5.22.7, 5.23.4, 5.102· 6.1.7, 6.2.2, 6.4.10-11, 6.8.3, 6.12.6-7, 6.13.7, 6.18.1, 6.19.9, 6.20.19· 8.42.9, 8.48.3· 10.1.10, 10.9.5-6, 10.10.6, 10.13.10.
- Πανσ. Γραμμ. = Πανσανίας Γραμματικός 14.2.
- Πίνδ., *Ισθμ.*· *Νεμ.*· *Ολ.*· *Παιάν.*· *Πυθ.* = Πίνδαρος, *Ισθμόνικοι* 2.26· *Νεμεόνικοι* 1.14· 5.25, 5.42· 9.30-32· *Ολυμπιόνικοι* 1· 2.166.169· 3.16-17· 4· 5· 6.93-96· 9.10· 12· *Παιάνες απ.* 52b.5· *Πυθιόνικοι* 1.30-31, 1.60-65, 1.69-70· 3.79· 4· 5· 9.
- Πλάτ., *Νόμ.*· *Πρωτ.* = Πλάτωνας, *Νόμοι* 8.840E· 796b· *Πρωταγόρας* 335E.
- Πλίν. *HN* = Πλίνιος, *Historia Naturalis* 3.5.10· 7.47· 18.95· 23.107· 34.74· 36.11, 36.18, 36.19.3.
- Πλούτ., *Αγησ.*· *Άγισ.*· *Αλέξ.*· *Αлк.*· *Αριστ.*· *Δημήτρ.*· *Θεμ.*· *Θησ.*· *Πελ.*· *Περί. Φιλ.*· *Συμπ.*· *Τιμ.* = Πλούταρχος, *Αγησίλαος* 6.6· 12· *Άγισ* 3.3· *Αλέξανδρος* 3.5· 27.8-10· *Αλκιβιάδης* 22.1· *Αριστείδης* 23.4· *Δημήτριος* 29.2.1-4· *Θεμιστοκλής* 27.1· 29.1· *Θησεύς* 21.3· *Πελοπίδας* 31.2-4· 32.1-11· 33.1-5, 33.6-11· *Περί φιλίας* 478 A, B· *Συμποσιακά* 724A· *Τιμολέων* 11.6· 22.7· 23.6· 24.1· 25· 35.1-2.
- Πολύαιν., *Στρατ.* = Πολύαινος, *Στρατηγήματα* 2.10.1· 4.2.1, 4.2.22· 5.23, 5.44.1, 5.44.3· 6.9.3-4.
- Πολύβ. = Πολύβιος 8.35.6-8.
- Πομπ. Τρ. = Πομπήιος Τρόγος *apud* Ιουστ. (Ιουστίνος) 3.4.
- Σαπφώ, απ. 106 (PLF).
- Servius = Maurus Servius Honoratus A 7.734.1.
- Sil. Ital., *Pun.* = Silius Italicus, *Punica* 12.33-6.
- Σιμων. = Σιμωνίδης, απ. 17.1 (Diehl)· απ. 79 (Diehl) = *ΑΠ* 6.213· απ. 107 (Diehl)
- Σούδα, λ. Τέρρινα.

Σοφ., *Αντ. Έλ. Οιδ. Κολ. Φιλ.* = Σοφοκλής, *Αντιγόνη* 148-150· *Ελεγεία* 626· *Οιδίπους επί Κολωνώ* 55, 90, 458, 1050, 1090· *Φιλοκτήτης* 395.

Statius, *Silvae* 1.2.263.

Στέφανος Βυζάντιος, λ. Ἀρέθουσα· Νῶλα· Τέρινα.

Στράβ. = Στράβωνας 1.2.12· 5.3.6, 5.4.2, 5.4.4, 5.4.7, 5.4.9, 5.4.11-12· 6.1.1, 6.1.5, 6.1.7, 6.1.13-15, 6.2.3-4, 6.2.6, 6.3.1, 6.3.4, 6.3.6· 7a.1.44· 8.3.2, 8.6.22· 9.3.8· 10.1.15· 13.1.22· 14.1.30, 14.2.10, 14.3.10, 14.4.2, 14.5.4, 14.5.16.

Σχολ. Αριστ., *Παναθην.* = Σχολιαστής στον *Παναθηναϊκό* του Αριστείδη 172.7· 173.17 (Dindorf).

Σχολ. Αριστοφ., *Όρν.* = Σχολιαστής στις *Όρνιθες* του Αριστοφάνη 547 (White).

Σχολ. Δημ. = Σχολιαστής Δημοσθένη 4.84b.11 (Dilts).

Σχολ. Πίνδ., *Ολ.* = Σχολιαστής στους *Ολυμπιονίκους* του Πινδάρου 2.29· 5.16 (Drachmann).

Σχόλ. Λυκόφρ., *Αλεξ.* = Σχολιαστής στην *Αλεξάνδρα* του Λυκόφωνα 440, 732 (Leone).

Τατ., *Προς Έλλην.* = Τατιανός, *Προς Έλληνας* 33.4.1.

Τίμ. = Τίμαιος (*FGrHist* 566) απ. 2, 19, 22, 93, 98.

Ύμν. Ομηρ., *εις Άρ.*· *εις Δήμ.* = Ύμνοι Ομηρικοί, *εις Άρη* 8.4· *εις Δήμητραν* 1.486.

Φίλιστ. = Φίλιστος (*FGrHist* 555) απ. 5, 15.

Φιλοστέφ. = Φιλοστέφανος (*FGrHist* 3) απ. 25.

Φιλόστρ., *Εικ.* = Φιλόστρατος, *Εικόνες* 2.25.

Φλέγ. = Φλέγωνας (*FGrHist* 415) απ. 1.13· (*FGrHist* 257) απ. 1, στ. 24-28.

Χάρων. Λαμψακ. = Χάρωνας Λαμψάκου (*FGrHist* 262) απ. 7a και b.

Ψευδο-Αριστ., *Οικ.* = Ψευδο-Αριστοτέλης, *Οικονομικά* 2.2.8· 2.1347^b3, 2.1351^b1.

Ψευδο-Πλούτ., *Βίοι δέκα ρητ.*· *Περ. μουσ.* = Ψευδο-Πλούταρχος, *Βίοι δέκα ρητόρων* 835D· *Περί μουσικής* 1132-1133.

Ψευδο-Σκύλ. = Ψευδο-Σκύλακας 10.4· 98· 101-102.

Ψευδο-Σκύμν. = Ψευδο-Σκύμνος 242-243, 279-82· 305-307· 340· 350-356· 360· 617· 1016-1017.

ΕΠΙΓΡΑΦΕΣ

CEG 394.

Ditt. Syll. III⁴ 1014, 30.

FdD III, 4: 452.

IG I² 92· *IG* I³ 66.12· *IG* I³ 71.III.122-40· 77.IV.14-27· *IG* I³ 261.V.30· *IG* I³ 287.II.25· *IG* I³ 291.b.II.15· *IG* I³ 467-471· *IG* I³ 596· *IG* II² 40· *IG* II² 43.80· *IG* II² 213· *IG* II² 333· *IG* II² 403· *IG* II² 1424a· *IG* II² 1493· *IG* II/III² 2311· *IG* VII 2418.9 = *SIG*³ 201· *IG* XII 2.6· *IG* XII, 10· *IG* XIV 645.1.1.

I.G.A. 5_{12 a}.

IGDS 94.

OGIS 2 = Tod, *GHI* 2, αρ. 201.

SEG 3 (1927), 396· *SEG* 9 (1944), 1.2-3, 1.29· *SEG* 11 (1950), 1221· 1123a· *SEG* 13 (1956), 434· *SEG* 22 (1967), 274, 336· *SEG* 30 (1980), 1162-1170· *SEG* 33 (1983), 328· *SEG* 34 (1984), 849· *SEG* 53 (2003), 1724.

*SIG*³ 33· 34· 80· 128· 159· 163· 201.

ΝΟΜΙΣΜΑΤΙΚΟΙ ΚΑΤΑΛΟΓΟΙ ΚΑΙ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΕΝΕΣ ΣΥΛΛΟΓΕΣ

BMC (Cyrenaica) = E.S.G. Robinson, *A Catalogue of the Greek Coins in the British Museum. Cyrenaica* (Λονδίνο 1927).

BMC (Italy) = B.V. Head, R.S. Pool και P. Gardner, *A Catalogue of the Greek Coins in the British Museum. Italy* (Λονδίνο 1873).

BMC (Lycaonia, Isauria, Cilicia) = G.F. Hill, *A Catalogue of the Greek Coins in the British Museum. Lycaonia, Isauria, Cilicia* (Λονδίνο 1900).

BMC (Macedonia) = B.V. Head, *A Catalogue of the Greek Coins in the British Museum. Macedonia* (Λονδίνο 1879).

BMC (Peloponnesus) = P. Gardner, *A Catalogue of the Greek Coins in the British Museum. Peloponnesus* (Λονδίνο 1887).

BMC (Sicily) = B.V. Head, R.S. Pool και P. Gardner, *A Catalogue of the Greek Coins in the British Museum. Sicily* (Λονδίνο 1876).

BMC (Thessaly to Aetolia) = P. Gardner, *A Catalogue of the Greek Coins in the British Museum. Thessaly to Aetolia* (Λονδίνο 1883).

BMC (Troas, Aeolis and Lesbos) = W.W. Wroth, *A Catalogue of the Greek Coins in the British Museum. Troas, Aeolis and Lesbos* (Λονδίνο 1894).

Dewing = *The Arthur S. Dewing Collection of Greek Coins* (L. Mildenberg και S. Hurter), (Νέα Υόρκη 1985).

McClellan = S.W. Grose, *Catalogue of the McClellan Collection of Greek Coins* 1-2 (Cambridge 1923-1926).

SNG ANS = *Sylloge Nummorum Graecorum New York. The Collection of the American Numismatic Society 2. Lucania* (H. Troxell), (Νέα Υόρκη 1972).

- SNG ANS = Sylloge Nummorum Graecorum New York. The Collection of the American Numismatic Society 3. Bruttium – Sicily I. Abacaenum-Eryx* (H. Troxell), (Νέα Υόρκη 1975).
- SNG ANS = Sylloge Nummorum Graecorum New York. The Collection of the American Numismatic Society 4. Sicily II. Galaria-Styella* (E. Jaunzems), (Νέα Υόρκη 1977).
- SNG ANS = Sylloge Nummorum Graecorum New York. The Collection of the American Numismatic Society 5. Sicily III. Syracuse-Siceliotes* (D. Bérend), (Νέα Υόρκη 1988).
- SNG Ashmolean = Sylloge Nummorum Graecorum Great Britain 5.2. The Ashmolean Museum. Italy, Lucania (Thurium)-Bruttium, Sicily, Carthage* (C.H.V. Sutherland), (Λονδίνο 1969).
- SNG von Aulock = Sylloge Nummorum Graecorum Germany 1. Sammlung H. von Aulock. Pontus, Paphlagonia, Bithynia, Mysia, Troas, Aeolis, Lesbos, Ionia* (G. Kleiner), (Βερολίνο 1957).
- SNG Berry = Sylloge Nummorum Graecorum United States. The American Numismatic Society. The Burton Y. Berry Collection 2. Megaris to Egypt* (M. Thompson), (Νέα Υόρκη 1962).
- SNG Cop. = Sylloge Nummorum Graecorum. The Royal Collection of Coins and Medals. Danish National Museum 1. Italy-Sicily* (N. Breitenstein και W. Schwabacher), (Κοπεγχάγη 1981).
- SNG Cop. = Sylloge Nummorum Graecorum. The Royal Collection of Coins and Medals. Danish National Museum 2. Thrace and Macedonia* (N. Breitenstein και W. Schwabacher), (Κοπεγχάγη 1982).
- SNG Cop. = Sylloge Nummorum Graecorum. The Royal Collection of Coins and Medals. Danish National Museum 3. Thessaly to Aegean Islands* (N. Breitenstein και W. Schwabacher), (Κοπεγχάγη 1982).
- SNG Cop. = Sylloge Nummorum Graecorum. The Royal Collection of Coins and Medals. Danish National Museum 4. Bosporus to Lesbos* (N. Breitenstein και W. Schwabacher), (Κοπεγχάγη 1982).
- SNG Evelpidis = Sylloge Nummorum Graecorum Grèce. Collection Réna H. Evelpidis, Athènes. Deuxième Partie: Macédoine – Thessalie – Illyrie – Épire – Corcyre* (T. Hackens), (Louvain 1975).
- SNG Levante-Cilicia = Sylloge Nummorum Graecorum Switzerland 1. The Levante Collection. Cilicia* (I. Vecchi), (Ζυρίχη 1993).
- SNG Lewis = Sylloge Nummorum Graecorum Great Britain 6.1. The Lewis Collection in Corpus Christi College Cambridge. The Greek and Hellenistic Coins* (E.S.G. Robinson), (Λονδίνο 1972).
- SNG Lloyd = Sylloge Nummorum Graecorum Great Britain 2.3-4. The Lloyd Collection. Bruttium (Caulonia)-Sicily (Eryx)* (E.S.G. Robinson), (Λονδίνο 1934).
- SNG Lloyd = Sylloge Nummorum Graecorum Great Britain 2.7-8. The Lloyd Collection. Syracuse-Lipara* (E.S.G. Robinson), (Λονδίνο 1937).
- SNG Lockett = Sylloge Nummorum Graecorum Great Britain 3.4. The Lockett Collection. Peloponnese-Aeolis* (E.S.G. Robinson), (Λονδίνο 1945).
- SNG Manchester = Sylloge Nummorum Graecorum Great Britain 7. Manchester University Museum: the Raby and Güterbock collections* (J.F. Healy), (Λονδίνο 1986).
- SNG Morcom = The John Morcom Collection of Western Greek Bronze Coins* (J. Morcom και M. Price), (Οξφόρδη 1995).

- SNG München = *Sylloge Nummorum Graecorum Deutschland* 4. *Staatliche Münzsammlung München. Bruttium. Karthager in Italien* (P.R. Franke και H. Kühmann), (Βερολίνο 1974).
- SNG München = *Sylloge Nummorum Graecorum Deutschland* 6. *Staatliche Münzsammlung München. Sikelia* (P.R. Franke και S. Grunauer-von Hoerschelmann), (Βερολίνο 1977).
- SNG München = *Sylloge Nummorum Graecorum Deutschland* 6. *Staatliche Münzsammlung München. Sikelia, Punier in Sizilien, Lipara, Sardinia, Punier in Sardinien* (H. Kühmann και U. Pause-Dreyer), (Βερολίνο 1980).
- SNG München = *Sylloge Nummorum Graecorum Deutschland* 12. *Staatliche Münzsammlung München. Thessalien – Illyrien – Epirus – Korkyra* (K. Liampi), (Μόναχο 2007).
- SNG München = *Sylloge Nummorum Graecorum Deutschland* 19. *Staatliche Münzsammlung München. Troas-Lesbos* (H.R. Baldus), (Μόναχο 1991).
- SNG Tübingen = *Sylloge Nummorum Graecorum Deutschland. Münzsammlung der Uninersität Tübingen* 3. *Akarnanien – Bithynien* (D. Mannsperger και G. Fischer-Heetfeld), (Βερολίνο 1985).

ΚΑΤΑΛΟΓΟΙ ΔΗΜΟΠΡΑΞΙΩΝ

- Leu = Leu Numismatics AG, Zurich
30, 18 April 1982, αρ. 161.
90, 10 May 2004, αρ. 21, 24.
- NAC = Numismatica Ars Classica, Zurich (Roberto Russo – Italo Vecchi)
13, 8 October 1998, αρ. 250, 322.
- CNG = Classical Numismatic Group, Lancaster PA – London (Victori England), Triton
III, 30 November-1 December 1999, αρ. 84.

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ ΠΕΡΙΟΔΙΚΩΝ

- AA = *Archäologischer Anzeiger*
AAA = *Αρχαιολογικά Ανάλεκτα εξ Αθηνών*
AbhBerl = *Abhandlungen der Deutschen Akademie der Wissenschaften zu Berlin*
AE = *Αρχαιολογική Εφημερίς*
AH = *Acta Hyperborea*
AIIIN = *Annali dell'Istituto Italiano di Numismatica*
AJA = *American Journal of Archaeology. The Journal of the Archaeological Institute of America*
AJN = *American Journal of Numismatics*
AJP = *American Journal of Philology*
AM = *Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Athenische Abteilung*
AMNG = *Die antiken Münzen Nord-Griechenlands*
AMUGS = *Antike Münzen und geschnittene Steine*
Anatolia = *Anatolia. Revue annuelle de l'Institut d'archéologie de l'Université d'Ankara*
AncSoc = *Ancient Society*
AnnPisa = *Annali della Scuola normale superiore di Pisa*

- ANS Centennial Publication = *American Numismatic Society. Centennial Publication*
 ANSMN = *American Numismatic Society Museum Notes*
 AntCl = *L'Antiquité classique*
 Antike = *Die Antike: zeitschrift für kunst und kultur des klassischen altertums*
 AntW = *Antike Welt. Zeitschrift für Archäologie und Kulturgeschichte*
 Arch. Stor. Calabria e Lucania = *Archivio Storico per la Calabria e la Lucania*
 ArchCl = *Archeologia classica*
 ArchStor = *Archivio storico italiano*
 ASAtene = *Annuario della Scuola archeologica di Atene e delle Missioni italiane in Oriente*
 Athenaeum = *Athenaeum. Studi periodici di letteratura e storia dell'antichità, Università di Pavia*
 AZ = *Archäologische Zeitung*
 BA = *Bolletino d'Arte*
 BAN = *Bulletino Archeologico Napolitano*
 BCH = *Bulletin de correspondance hellénique*
 BdA = *Bollettino d'arte*
 BdN = *Bollettino di Numismatica*
 BÉFAR = *Bibliothèque des Écoles françaises d'Athènes et de Rome*
 BICS = *Bulletin of the Institute of Classical Studies of the University of London*
 BSA = *Annual of the British School at Athens*
 BullCom = *Bullettino della Commissione archeologica Comunale di Roma*
 BWPr = *Winckelmannsprogramm der archäologischen Gesellschaft zu Berlin*
 CÉFR = *Collection de l'École française de Rome*
 Chiron = *Chiron. Mitteilungen der Kommission für alte Geschichte und Epigraphik des Deutschen Archäologischen Instituts*
 CISA = *Contributo dell'Istituto di Storia antica dell'Università del Sacro Cuore.*
 CP = *Classical Philology*
 CQ = *Classical Quarterly*
 CS = *Critica Storica*
 Εγνατία = *Επιστημονική Επετηρίδα της Φιλοσοφικής Σχολής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας*
 Eranos = *Eranos. Acta philologica suecana*
 GRBS = *Greek, Roman and Byzantine Studies*
 GaR = *Greece and Rome*
 Hermes = *Hermes. Zeitschrift für klassische Philologie*
 Hesperia = *Hesperia. The Journal of the American School of Classical Studies at Athens*
 Historia = *Historia. Zeitschrift für alte Geschichte*
 HSCLP = *Harvard Studies in Classical Philology*
 JdI-EH = *Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts. Ergänzungsheft*
 JdI = *Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts*
 JHS = *Journal of Hellenic Studies*
 JIAN = *Journal international d'archéologie numismatique*
 JNAAus = *Journal of the Numismatic Association of Australia.*
 JNG = *Jahrbuch für Numismatik und Geldgeschichte*
 JöI = *Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Instituts Wien*
 Klearchos = *Klearchos. Bollettino dell'Associazione amici del Museo nazionale di Reggio Calabria*
 Klio = *Klio. Beiträge zur alten Geschichte*

- Ktema = Ktema: civilisations de l'orient, de la Grece et de Rome antiques*
ΚΩΚΑΛΟΣ = ΚΩΚΑΛΟΣ. Studi pubblicati dall'Istituto di storia antica dell'Università di Palermo
MALincei = Monumenti Antichi pubblicati per cura della Accademia dei Lincei
MBNG = Mitteilungen der Bayerischen Numismatischen Gesellschaft
Meded = Mededeelingen van het Nederlands Historisch Instituut te Rome
MÉFR = Mélanges d'archéologie et d'histoire de l'École française de Rome
MemLinc = Memorie. Atti della Accademia nazionale dei Lincei, Classe di scienze morali, storiche e filologiche
MemNap = Memorie dell'Accademia di archeologia, lettere e belle arti di Napoli
Mnemosyne = Mnemosyne. Bibliotheca classica batava
MüJb = Münchener Jahrbuch der bildenden Kunst
MusHelv = Museum Helveticum
NC = Numismatic Chronicle
NNM = American Numismatic Society. Numismatic Notes and Monographs
ΝομΧρον = Νομισματικά Χρονικά
NS = American Numismatic Society. Numismatic Studies
NumAntCl = Numismatica e antichità classiche. Quaderni ticinesi
NZ = Numismatische Zeitschrift
ÖJh = Jahreshefte des Österreichischen archäologischen Instituts in Wien
PcIa = Popoli e civiltà dell'Italia antica
Phoenix = Phoenix. The Classical Association of Canada
PP = La parola del passato
QArchEtr = Quaderni del Centro di studio per l'archeologia etrusco-italica
QIAMessina = Quaderni dell'Istituto di archeologia della Facoltà di Lettere e Filosofia della Università di Messina
QT = Quaderni Ticinesi
RA = Revue archéologique
RBN = Revue belge de numismatique et de sigillographie
RÉA = Revue des études anciennes
REG = Revue des études grecques
RendIstLomb = Rendiconti. Istituto lombardo, Accademia di scienze e lettere
RIN = Rivista italiana di numismatica e scienze affini
RivStorAnt = Rivista storica dell'antichità
RM = Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Römische Abteilung
RN = Revue numismatique
RSC = Rivista Storica Calabrese
SBBerl = Sitzungsberichte der Deutschen Akademie der Wissenschaften zu Berlin, Klasse für Sprachen, Literatur und Kunst
SBFrankfurt = Sitzungsberichte der Wissenschaften Gesellschaft an der Johann-Wolfgang-Goethe-Universität Frankfurt am Main
SchwMbll = Schweizer Münzblätter
SNR = Schweizerische numismatische Rundschau. Revue suisse de numismatique
SS = Studi Salentine
The Griffon NS = The Griffon: new series
ZfN = Zeitschrift für Numismatik
ZPE = Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik
ZVfVBerl = Zeitschrift der Vereins für Volkskunde in Berlin

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

- ABV = Beazley, J.D. 1956. *Attic Black-Figure Vase-Painters*. Οξφόρδη.
- ACGP = Hansen, M.H. και Th.H. Nielsen, εκδ. 2004. *An Inventory of Archaic and Classical Greek Poleis*. Οξφόρδη.
- Adamesteanu 1956 = Adamesteanu, D. 1956. “Monte Saraceno e il problema della penetrazione rodio-cretese nella Sicilia meridionale.” *ArchCl* 8: 121-46.
- Adamesteanu 1970 = Adamesteanu, D. 1970. “Αργοὶ λίθοι a Metaponto.” Εἰς *Adriatica praehistorica et antiqua: Miscellanea G. Novak Dicata*, V. Miroslavljević et al. (εκδ.), 307-324. Zagreb.
- Adamesteanu 1982 = Adamesteanu, D. 1982. “Siris e Metaponto alla luce delle nuove scoperte archeologiche.” *ASAtene* 60: 301-313.
- Adamesteanu 1985 = Adamesteanu, D. 1985. “Heraclea.” Εἰς *Il museo nazionale della Siritide di Policoro: archeologia della Basilicata meridionale*, S. Bianco και M. Tagliente (εκδ.), 93-102. Ρώμη.
- Adamesteanu 1987 = Adamesteanu, D. 1987. “Poleis italiote e comunità indigene.” Εἰς *Magna Grecia. Lo sviluppo politico, sociale ed economico*, G. Pugliese Carratelli (εκδ.), 115-134. Μιλάνο.
- Adornato 2008 = Adornato, G. 2008. “Delphic Enigmas? The Γέλας ἀνάσσων, Polyzalos and the Charioteer Statue.” *AJA* 112: 29-55.
- Adriani 1970 = Adriani, A. 1970. *Himera I: Campagne di scavo 1963-1965*. Ρώμη.
- Akurgal 1956 = Akurgal, E. 1956. “Recherches faites à Cyzique et à Ergili.” *Anatolia* 1: 15-24.
- Albini 1964 = Albini, U. 1964. *Andocide De Pace. Introduzione e commento*. Φλωρεντία.
- Alfieri, Arias και Hirmer 1958 = Alfieri, N., P.E. Arias και M. Hirmer. 1958. *Spina: Die neuentdeckte Etruskerstadt und die griechischen Vasen ihrer Gräber*. Μόναχο.
- Alföldi 1976 = Alföldi, M.R. 1976. “Dekadrachmen.” *SBFrankfurt* 13(4): 85-139.
- Alföldi 1991 = Alföldi, M.R. 1991. “Zur Gründung von Kyzikos.” Εἰς *Studien zum antiken Kleinasien, Friedrich Karl Dörner zum 80. Geburtstag gewidmet*, 129-38. Asia Minor Studien 3. Βόννη.
- Ampolo 1993 = Ampolo, C. 1993. “La città dell’eccesso per la storia di Sibari fino al 510 a.C.” Εἰς *Sibari e la Sibaritide: Atti del trentasecondo convegno di studi sulla Magna Grecia, Taranto-Sibari, 7-12 ottobre 1992*, 213-54. Τάραντας.
- Andrewes 1956 = Andrewes, A. 1956. *The Greek Tyrants*. Λονδίνο.
- Antonaccio και Neils 1995 = Antonaccio, C.M. και J. Neils. 1995. “A New Graffito from Archaic Morgantina.” *ZPE* 105: 261-77.
- Antonaccio 1997 = Antonaccio, C. 1997. “Urbanism at Archaic Morgantina.” *AH* 7: 167-93.
- Antonaccio 1999 = Antonaccio, C.M. 1999. “Κυπάρρα, a Sikel Nymph?” *ZPE* 126: 177-85.
- Antonelli 1996 = Antonelli, L. 1996. “La falce di Crono: considerazioni sulla fondazione di Zancle.” *ΚΩΚΑΛΙΟΣ* 42: 315-25.
- Archibald 1998 = Archibald, Z.H. 1998. *The Odrysian Kingdom of Thrace: Orpheus Unmasked*. Οξφόρδη και Νέα Υόρκη.
- Arnold-Biucchi 1983 = Arnold-Biucchi, C. 1983. “Appunti sulla Zecca di Messina dal 480 al 450 a.C.” *NumAntCl* 12: 49-60.
- Arnold-Biucchi 1988 = Arnold-Biucchi, C. 1988. “La monetazione d’argento di Himera classica. I tetradrammi.” *QT* 17: 85-100.

- Arnold-Biucchi 1990 = Arnold-Biucchi, C. 1990. *The Randazzo Hoard 1980 and Sicilian Chronology in the Early Fifth Century B.C.* NS 18. Νέα Υόρκη.
- Arnold-Biucchi 1996 = Arnold-Biucchi, C. 1996. "Riconiazioni siciliane." *NumAntCl* 25: 49-58.
- ARV² = Beazley, J.D. 1963. *Attic Red-Figure Vase-Painters*. 2^η εκδ. Οξφόρδη.
- Asheri 1980 = Asheri, D. 1980. "Rimpatrio di esuli e redistribuzione di terre nelle città siciliote ca. 446-461 a.C." Εἰς *Philias charin: Miscellanea di studi classici in onore di E. Manni*, 143-58. Ρώμη.
- Assmann 1906 = Assmann, E. 1906. "Das Stabkreuz auf griechischen Münzen." *ZfN* 25: 215-26.
- Atlan 1967 = Atlan, S. 1967. *Untersuchungen über die sidetischen Münzen des V. und IV. Jahrhunderts V. Chr.* (στην τουρκική). Ankara.
- Babelon 1892 = Babelon, E. 1892. *Mélanges numismatiques* I. Παρίσι.
- Bäbler και Scherf 2000 = Bäbler, B. και J. Scherf. 2000. λ. *Nike. Der Neue Pauly. Enzyklopädie der Antike* VIII, στ. 906-908. Στουτγάρδη.
- Bakalakis 1947 = Bakalakis, A.J. 1947. "A Lekythos from Skopelos." *AJA* 51: 263-66.
- Baldwin-Brett 1914 = Baldwin-Brett, A. 1914. *The Electrum Coinage of Lampsakos*. Νέα Υόρκη.
- Baldwin-Brett 1924 = Baldwin-Brett, A. 1924. "Lampsakos: The Gold Staters, Silver and Bronze Coinages." *AJN* 53: 1-77.
- Baldwin-Brett 1938 = Baldwin-Brett, A. 1938. "The Aphlaston, Symbol of Naval Victory or Supremacy on Greek and Roman Coins." Εἰς *Transactions of the International Numismatic Congress, June 30-July 3, 1936*, J. Allan, H. Mattingly και E.S.G. Robinson (εκδ.), 23-32. Λονδίνο.
- Baldwin-Brett 1955 = Baldwin-Brett, A. 1955. *Catalogue of Greek Coins*. Βοστώνη.
- Ballentine 1904 = Ballentine, F.G. 1904. "Some Phases of the Cult of the Nymphs." *HSCP* 15: 77-119.
- Barrett 1973 = Barrett, W.S. 1973. "Pindar's Twelfth Olympian and the Fall of the Deinomenidai." *JHS* 193: 23-35.
- Barron 1964 = Barron, J.P. 1964. "Religious Propaganda of the Delian League." *JHS* 58: 36-48.
- Baudrilliard 1894 = Baudrilliard, A. 1894. *Les divinités de la Victoire en Grèce et en Italie d'après les textes et les monuments figurés*. Παρίσι.
- Bell 1986-1987 = Bell, M. 1986-1987. "La fontana ellenistica di Morgantina." *QIAMessina* 2: 111-124.
- Bell 1988 = Bell, M. 1988. "Excavations at Morgantina, 1980-1985. Preliminary Report XII." *AJA* 92: 313-42.
- Bellinger 1963 = Bellinger, A.R. 1963. *Essays on the Coinage of Alexander the Great*. NS 11. Νέα Υόρκη.
- Bellinger και Berlincourt 1962 = Bellinger, A.R. και M.A. Berlincourt. 1962. *Victory as a Coin Type*. NNM 149. Νέα Υόρκη.
- Bérard 1957 = Bérard, J. 1957. *La colonisation grecque de l'Italie méridionale e de la Sicile dans l'antiquité*. Παρίσι.
- Bérend 1992 = Bérend, D. 1992. Βιβλιοκριτική στην C. Arnold-Biucchi. 1990. *The Randazzo Hoard 1980 and Sicilian Chronology in the Early Fifth Century B.C.* NS 18. Νέα Υόρκη. *RN* 34, 6th series: 251-54.
- Berger 1991 = Berger, Sh. 1991. "Great and Small Poleis in Sicily: Syracuse and Leontinoi." *Historia* 40: 129-42.

- Berger 1992 = Berger, Sh. 1992. *Revolution and Society in Greek Sicily and Southern Italy*. Historia Einzelschriften 71. Στουτγάρδη.
- Bernabò Brea 1975 = Bernabò Brea, L. 1975. “Centri indigeni della Sicilia.” Εἰς *Le emissioni dei centri Siculi fina all'epoca di Timoleonte e i loro rapporti con la monetazione delle colonie Greche di Sicilia: Atti del IV Convegno del centro internazionale di studie numismatici – Napoli 9-14 Aprile 1973*, 3-52. Istituto Italiano di Numismatica. Ρώμη.
- Bernert 1936 = Bernert, E. 1936. λ. Nike. *RE* 17.1, στ. 285-307. Στουτγάρδη.
- Berve 1953 = Berve, H. 1953. “Zur Herrscherstellung der Deinomeniden.” Εἰς *Studies Presented to David Moore Robinson on his Seventieth Birthday II*, G.E. Mylonas (εκδ.), 537-52. Saint Louis.
- Berve 1967 = Berve, H. 1967. *Die Tyrannis bei den Griechen I-II*. Μόναχο.
- Bicknell 1986 = Bicknell, P. 1986. “The Incuse of Telys of Sybaris.” *JNAAus* 2: 59-61.
- Biesantz 1965 = Biesantz, H. 1965. *Die thessalischen Grabreliefs*. Mainz.
- Blatter 1984 = Blatter, R. 1984. λ. Argonautai. *LIMC* II, 591-99. Ζυρίχη και Μόναχο.
- Blech 1982 = Blech, M. 1982. *Studien zum Kranz bei Griechen*. Βερολίνο.
- Boardman 1970 = Boardman, J. 1970. *Greek Gems and Finger Rings: Early Bronze Age to Late Classical*. Λονδίνο.
- Boardman 1974 = Boardman, J. 1974. *Athenian Black Figure Vases*. Λονδίνο.
- Boardman 1975 = Boardman, J. 1975. *Athenian Red Figure Vases. The Archaic Period*. Λονδίνο.
- Boardman 1978 = Boardman, J. 1978. *Greek Sculpture. The Archaic Period*. Λονδίνο.
- Boardman 1988 = Boardman, J. 1988. λ. Heracles. *LIMC* IV, 733-38. Ζυρίχη και Μόναχο.
- Boardman *et al.* 1990 = Boardman, J. *et al.* 1990. λ. Heracles. *LIMC* V, 5-192 . Ζυρίχη και Μόναχο.
- Bodenstedt 1977 = Bodenstedt, F. 1977. “Observations on Some Early Electrum Types of Mytilene and Phocaea.” *ANSMN* 22: 1-7.
- Bodenstedt 1981 = Bodenstedt, F. 1981. *Die Elektronmünzen von Phokaia und Mytilene*. Tübingen.
- Boehring 1968 = Boehring, Chr. 1968. “Hieron’s Aitna und das Hieroneion.” *JNG* 18: 67-98.
- Boehring 1978 = Boehring, Chr. 1978. “Rekonstruktion des Schatzfundes von Ognina 1923.” *SNR* 57: 102-143.
- Boehring 1979 = Boehring, Chr. 1979. “Zu Finanzpolitik und Münzprägung des Dionysios von Syrakus.” Εἰς *Greek Numismatics and Archaeology. Essays in Honor of Margaret Thompson*, O. Mørholm and N.M. Waggoner (εκδ.), 9-32. Wetteren.
- Boehring 1984-1985 = Boehring, Chr. 1984-1985. “Der Beitrag der Numismatik zur Kenntnis Siziliens im IV. Jahrhundert v. Chr.”, *ΚΩΚΑΙΟΣ* 30-31:103-131.
- Boehring 1989 = Boehring, Chr. 1989. “Himera im IV. Jh. v. Chr.” Εἰς *Kraay-Mørholm Essays. Numismatic Studies in Memory of C.M. Kraay and O. Mørholm*, G. Le Rider, K. Jenkins *et al.* (εκδ.), 29-39. Louvain-la-Neuve.
- Boehring 1992 = Boehring, Chr. 1992. Βιβλιοκριτική στην Arnold-Biucchi, C. 1990. *The Randazzo Hoard 1980 and Sicilian Chronology in the Early Fifth Century B.C.* *NS* 18. Νέα Υόρκη. *SNR* 71: 203-209.
- Boehring 1998 = Boehring, Chr. 1998. “Zur Münzgeschichte von Leontinoi in klassischer Zeit.” Εἰς *Studies in Greek Numismatics in Memory of Martin Jessop Price*, R. Ashton και S. Hurter (εκδ.), 43-53. Λονδίνο.

- Boehringer 1999 = Boehringer, Chr. 1999. Βιβλιοκριτική στην Caccamo Caltabiano, M. 1993. *La monetazione di Messana con le emissioni di Rhegion dell'età della tirannide*. AMUGS 13. Βερολίνο. SNR 78: 171-90.
- Boehringer 1929 = Boehringer, E. 1929. *Die Münzen von Syrakus*. Βερολίνο.
- Bommelaer 1991 = Bommelaer, J.-F. 1991. *Guide de Delphes: le site*. Παρίσι.
- Bonacasa 1992 = Bonacasa, N. 1992. "Da Agrigento a Himera: la proiezione culturale." Εἰς *Agrigento e la Sicilia greca. Atti della settimana di studio, Agrigento, 2-8 maggio 1988*, Braccesi, L. και E. De Miro (εκδ.), 133-50. Ρώμη.
- Borriello et al. 1985 = Borriello, M.R. et al. 1985. "La necropolis di Castel Capuano." Εἰς *Napoli Antica. Catalogo della mostra*, E. Greco (εκδ.), 232-79. Νάπολη.
- Bosworth 1980 = Bosworth, B. 1980. *A Historical Commentary on Arrian's History of Alexander*. Οξφόρδη.
- Bötticher 1853 = Bötticher, C. 1853. "Das Bild der Hippodameia on Hippodrom zu Olympia." AZ: 7-13.
- Bowra 1938 = Bowra, C.M. 1938. "Xenophanes and the Olympic Games." *AJP* 59(3): 257-79.
- Brauer 1986 = Brauer, G.C. 1986. *Taras. Its History and Coinage*. Νέα Υόρκη.
- Braun 2004 = Braun, Th. 2004. "Hecataeus' Knowledge of the Western Mediterranean." Εἰς *Greek Identity in the Western Mediterranean: Papers in Honour of Brian Shefton*, K. Lomas (εκδ.), 287-348. *Mnemosyne* suppl. 246. Βοστώνη.
- Briant 1996 = Briant, P. 1996. *Histoire de l'empire perse de Cyrus à Alexandre*. Παρίσι.
- Brommer 1963 = Brommer, F. 1963. *Die Skulpturen der Parthenon-Giebel*, 2 τόμ. Mainz.
- Brouskari 1974 = Brouskari, M.S. 1974. *The Akropolis Museum. A Discriptive Catalogue*. Αθήνα.
- Brun 1988 = Brun, P. 1988. "Mytilène et Athènes au IVe siècle av. J.C." *RÉA* 90: 373-84.
- Buck 1998 = Buck, R.J. 1998. *Thrasybulus and the Athenian Democracy: the Life of an Athenian Statesman*. Στουργάρδη.
- Buckler 1980 = Buckler, J. 1980. *The Theban Hegemony 371-362 B.C.* Cambridge.
- Buckler 1989 = Buckler, J. 1989. *Philip II and the Sacred War*. Νέα Υόρκη.
- Buckler 2003 = Buckler, J. 2003. *Aegean Greece in the Fourth Century BC*. Leiden.
- Bugno 1999 = Bugno, M. 1999. *Da Sybari a Thurii. La fine di un impero*. Νάπολη.
- Buhmann 1972 = Buhmann, H. 1972. *Der Sieg in Olympia und in den anderen panhellenischen Spielen*. Μόναχο.
- Bulle 1897-1902 = Bulle, H. 1897-1902. λ. *Nike*. *ML* III.1, στ. 305-358. Λειψία.
- Burnett 1977 = Burnett, A.M. 1977. "The Coinages of Rome and Magna Graecia in the Late Fourth and Third Centuries BC." *SNR* 56: 91-121.
- Burstein 1974 = Burstein, S.M. 1974. "The War Between Heraclea Pontica and Leukon I of Bosphorus." *Historia* 23: 401-416.
- Caccamo Caltabiano 1987 = Caccamo Caltabiano, M. 1987. "I decadrhammi di Evainetos e Kimon per una spedizione navale in oriente." *BdN* 4: 119-37.
- Caccamo Caltabiano 1993 = Caccamo Caltabiano, M. 1993. *La monetazione di Messana con le emissioni di Rhegion dell'età della tirannide*. AMUGS 13. Βερολίνο.
- Caccamo Caltabiano 1994 = Caccamo Caltabiano, M. 1994. λ. *Terina*. *LIMC* VII, 892-93. Ζυρίχη και Μόναχο.

- CAH IV² = Boardman, J., N.G.L. Hammond, D.M. Lewis και M. Ostwald, εκδ. 1988². *The Cambridge Ancient History IV. Persia, Greece and the Western Mediterranean, c. 525 to 479 B.C.* Cambridge.
- CAH V² = Lewis, D.M., J. Boardman, J.K. Davies και M. Ostwald, εκδ. 1992². *The Cambridge Ancient History V. The Fifth Century B.C.* Cambridge.
- CAH VI² = Lewis, D.M., J. Boardman, S. Hornblower και M. Ostwald, εκδ. 1994². *The Cambridge Ancient History VI. The Fourth Century B.C.* Cambridge.
- Cahn 1950 = Cahn 1950, H.A. “Die Lowen des Apollon.” *MusHelv* 7: 185-99.
- Cahn 1968 = Cahn, H.A. 1968. “Early Tarentine Chronology.” Εις *Essays in Greek Coinage Presented to Stanley Robinson*, C.M. Kraay και G.K. Jenkins (εκδ.), 59-74. Οξφόρδη.
- Cahn 1979 = Cahn, H.A. 1979. “«Olynthus» and Syracuse.” Εις *Greek Numismatics and Archaeology. Essays in Honor of Margaret Thompson*, O. Mørkholm και N.M. Waggoner (εκδ.), 47-53. Wetteren.
- Cahn 1992 = Cahn, H.A. 1992. “Die bekränzte Arethusa.” Εις *Florilegium Numismaticum: Studia in Honorem U. Westermark Edita*, H. Nilsson (εκδ.), 99-102. Στοκχόλμη.
- Calame 1996 = Calame, C. 1996. *L'Éros dans la Grèce antique*. Belin.
- Calciati 1990 = Calciati, R. 1990. *Pegasi I-II*. Mortara.
- Callataÿ 1982 = Callataÿ, F. de. 1982. “La date des premiers tétradrachmes des poids attiques émis par Alexandre le Grand.” *RBN* 128: 5-25.
- Callataÿ 2000 = Callataÿ, F. de. 2000. “Les monnayages Ciliciens du premier quart du IVe s. av. J.-C.” Εις *Mécanismes et innovations monétaires dans l'Anatolie achéménide. Numismatique et histoire. Actes de la Table Ronde Internationale d'Istanbul, 22-23 mai 1997*, O. Casabonne (εκδ.), 93-127. Παρίσι.
- Calciati 1983 = Calciati, R. 1983. *Corpus Nummorum Sicularum. La Monetazione di Bronzo I*. Μιλάνο.
- Calciati 1986 = Calciati, R. 1986. *Corpus Nummorum Sicularum. La Monetazione di Bronzo II*. Μιλάνο.
- Calciati 1987 = Calciati, R. 1987. *Corpus Nummorum Sicularum. La Monetazione di Bronzo III*. Μιλάνο.
- Calciati 1990 = Calciati, R. 1990. *Pegasi I-II*. Mortara.
- Canciani 1981 = Canciani, F. 1981. λ. *Agon*. *LIMC* I, 303-305. Ζυρίχη και Μόναχο.
- Cantilena 1985 = Cantilena, R. 1985. “La monetazione.” Εις *Napoli Antica. Catalogo della mostra*, E. Greco (εκδ.), 352-67. Νάπολη.
- Cantilena, Giove και Rubino 1986 = Cantilena, R., T. Giove και P. Rubino. 1986. “Didrammi e frazioni d'argento.” Εις *La monetazione di Neapolis nella Campania antica. Atti del VII Convegno del Centro internazionale di Studi Numismatici, Napoli 20-24 aprile 1980*, 101-218. Νάπολη.
- Cargill 1984 = Cargill, J. 1984. *The Second Athenian League*. Berkeley.
- Carpenter 1929 = Carpenter, R. 1929. *The Sculpture of the Nike Temple Parapet*. Cambridge.
- Carter 1986 = Carter, J. 1986. “Ricerca archeologica nella chora Metapontina – la campagna del 1985.” Εις *Neapolis: atti del venticinquesimo convegno di studi sulla Magna Grecia: Taranto, 3-7 ottobre 1985*, E. Greco και A. Pontrandolfo (εκδ.), 477-91. Τάραντας.
- Caruso 1974 = Caruso, T. 1974. “Alcuni tipi dei ciziceni.” *AnnPisa* 4(3), 3rd series: 741-51.
- Casabonne 2000 = Casabonne, O. 2000. “Conquête Perse et phénomène monétaire: l'exemple Cilicien.” Εις *Mécanismes et innovations monétaires dans l'Anatolie*

- achéménide. Numismatique et histoire: Actes de la Table Ronde Internationale d'Istanbul, 22-23 mai 1997*, O. Casabonne (εκδ.), 21-91. Παρίσι.
- Casabonne 2004 = Casabonne, O. 2004. *La Cilicie à l'époque Achéménide*. Παρίσι.
- Casson 1995² = Casson, L. 1995². *Ships and Seamanship in the Ancient World*. Βαλτιμόρη.
- CEG = Hansen, P.A. 1983. *Carmina epigraphica Graeca: saeculorum VIII-V a.Chr.n.* Βερολίνο.
- CH = *Coin Hoards* I-IX. Λονδίνο 1975-2002.
- Chamoux 1953 = Chamoux, F. 1953. *Cyrène sous la monarchie des Battiades*. Παρίσι.
- Chamoux 1957 = Chamoux, F. 1957. "L'Athéna mélancolique." *BCH* 81: 141-59.
- Chantraine 1957 = Chantraine, H. 1957. "Syrakus und Leontinoi." *JNG* 8: 7-19.
- Chryssanthaki 1995 = Chryssanthaki, K. 1995. *Recherche sur l'histoire d'Abdère sur la cote de Thrace: les textes littéraires et les documents épigraphiques*. Mémoire de DEA de l'histoire de l'antiquité. Παρίσι.
- Chryssanthaki 2001 = Chryssanthaki, K. "Les trois fondations d'Abdère." *REG* 114: 386-406.
- Chryssanthaki-Nagle 2007 = Chryssanthaki-Nagle, K. 2007. *L'histoire monétaire d'Abdère en Thrace (VIe s. av. J.-C. – IIe s. ap. J.C.)*. MELETHMATA 51. Αθήνα.
- Christ 1954-1955 = Christ, K. 1954-1955. "Literaturüberblicke der griechischen Numismatik: Sizilien." *JNG* 5-6: 179-228.
- Ciaceri 1932 = Ciaceri, E. 1932. *Storia della Magna Grecia* III. Μιλάνο και Ρώμη.
- Cohen 1969 = Cohen, A. 1969. «Political Anthropology: The Analysis of the Symbolism of Power Relations», *Man*, New Series 4(2): 215-35.
- Cornell 1974 = Cornell, T.J. 1974. "Notes on the Sources for Campanian History in the Fifth Century B.C." *MusHelv* 31: 193-208.
- Consolo Langher 1964 = Consolo Langher, S. 1964. *Contributo alla storia della antica moneta bronzea in Sicilia*. Μιλάνο.
- Cousinéry 1831 = Cousinéry, E.M. 1831. *Voyage dans la Macedoine*. Παρίσι.
- Crome 1951 = Crome, J.F. 1951. *Die Skulpturen des Asklepios-Tempels von Epidauros*. Βερολίνο.
- Curtius 1895 = Curtius, E. 1895. "Der Synoikismos von Elis." *SBBerl*: 793-806.
- Curtius 1938 = Curtius, L. 1938. *Die antike Kunst* II. Βερολίνο.
- CVA = *Corpus Vasorum Antiquorum*.
- Danner 1989 = Danner, P. 1989. *Griechische Akrotete der archaischen und klassischen Zeit*. Ρώμη.
- Davesne 1989 = Davesne, A. 1989. "La circulation monétaire en Cilicie à l'époque achéménide." *REA* 91: 157-168.
- D'Agostino 1999 = d'Agostino, B. 1999. "Pitecusa e Cuma tra Greci e Indigeni." Εἰς *La Colonisation Grecque en Méditerranée Occidentale. Actes de la rencontre scientifique en hommage à Georges Vallet 1995*, 51-62. *CÉFR* 151. Ρώμη.
- de Bry 1971 = de Bry, M. 1971. "Le diadème de Terina." *RA*: 295-98.
- De Sensi Sestito 1976 = De Sensi Sestito, G. 1976. "La fondazione di Sibari-Thurii in Diodoro." *RendIstLomb* 110: 243-58.
- De Sensi-Sensito 1981 = De Sensi-Sensito, G. 1981. "Contrasti etnici e lotte politiche a Zankle-Messana e Reggio alla caduta della tirannide." *Athenaeum* 59: 38-55.
- De Sensi Sestito 1985 = De Sensi Sestito, G. 1985. "Momenti ed aspetti della storia di Terina attraverso la circolazione monetario nel suo territorio." *RSC* 6: 199-208.

- De Sensi-Sensito 1999 = De Sensi Sestito, G. 1999. Tra l' Amato e il Savuto. Τόμ. 1, Terina e il Lametino nel contesto dell'Italia antica: la documentazione letteraria fra storiografia e topografia. Calabria και Basilicata.
- Debord 1999 = Debord, P. 1999. *L'Asie Mineure au IVe siècle (412-323 a.C.). Pouvoirs et jeux politiques*. Παρίσι.
- Decker 1995 = Decker, W. 1995. *Sport in der griechischen Antike*. Μόναχο.
- Demargne 1984 = Demargne, P. 1984. λ. *Athena*. LIMC II, 955-1044. Ζυρίχη και Μόναχο.
- Dench 1995 = Dench, E. 1995. *From Barbarians to New Men. Greek, Roman and Modern Perceptions of Peoples from the Central Apennines*. Οξφόρδη.
- Desideri και Jasink 1990 = Desideri, P. και A.M. Jasink. 1990. *Cilicia: dall'età di Kizzuwatna alla conquista macedone*. Τορίνο.
- Destrooper 1979 = Destrooper, A. 1979. "La figure ailée, le pied levé, sur les monnaies de Terina." *RBN* 125: 5-21.
- Di Vita 1956 = Di Vita, A. 1956. "La penetrazione siracusana nella Sicilia sudorientale alla luce delle più recenti scoperte archeologiche." *ΚΩΚΑΛΙΟΣ* 2: 177-205.
- Di Vita 1987 = Di Vita, A. 1987. "Tucidide VI 5 e l'epicrazia siracusana: Acre, Casmene e Camarina." *ΚΩΚΑΛΙΟΣ* 33: 77-87.
- Diehl 1964 = Diehl, E. 1964. *Die Hydria*. Mainz am Rhein.
- Diel 2007 = Diel, P. 2007. *Ο συμβολισμός στην ελληνική μυθολογία* (μτφ. Ι. Ράλλη και Κ. Χατζηδήμου). Αθήνα.
- Diels 1915 = Diels, H. 1915. "Das Aphlaston der antiken Schiffe." *ZVfVBerl*: 61-80.
- Ditt. Syll. = Dittenberger, W. 1883. *Sylloge inscriptionum graecarum*. Λειψία.
- Dugas και Flacelière 1958 = Dugas, Ch. και R. Flacelière. 1958. *Thésée. Images et récits*. Παρίσι.
- Dunbabin 1948 = Dunbabin, T.J. 1948. *The Western Greeks*. Οξφόρδη.
- Dyer 1905 = Dyer, L. 1905. "Olympian Treasuries and Treasuries in General." *JHS* 25: 294-319.
- Eckhel 1792-1826 = Eckhel, J. 1792-1826. *Doctrina Numorum Veterum*. Βιέννη.
- Ehling, Pohl και Sayar 2004 = Ehling, K., D. Pohl και M.H. Sayar. 2004. *Kulturbegegnung in einem Brückenland: Gottheiten und Kulte als Indikatoren von Akkulturationsprozessen im Ebenen Kilikien*. Βόννη.
- Ehrenberg 1965 = Ehrenberg, V. 1965. "The Foundation of Thurii." Εις *Polis und Imperium: Beiträge zur alten Geschichte*, von K.F. Stroheker και A.J. Graham (εκδ.), 298-315. Ζυρίχη και Στουτγάρδη.
- Erhart 1979 = Erhart, K.P. 1979. *The Development of the Facing Head Motif on Greek Coins and its Relation to Classical Art*. Νέα Υόρκη.
- Erim 1975 = Erim, K. 1975. "La zecca di Morgantina." Εις *Le emissioni dei centri siculi fino all'epica di Timoleonte: Atti del IV Convegno del Centro Internazionale di Studi Numismatici, Napoli 1973*, 67-76. *AIIN Suppl.* 20. Ρώμη.
- Erim 1989 = Erim, K. 1989. "The Mint of Morgantina." Εις *Morgantina Studies 2: The Coins*, T.V. Buttrey, K.T. Erim, T.D. Groves και R.R. Holloway (εκδ), 3-66. Princeton.
- Evans 1886 = Evans, A.J. 1886. "Recent Discoveries of Tarentine Terra-Cottas." *JHS* 7: 1-50.
- Evans 1889 = Evans, A.J. 1889. *The Horsemen of Tarentum*. Λονδίνο.
- Evans 1891 = Evans, A.J. 1891. "Syracusan 'Medaillons' and their Engravers." *NC* 11, 3rd series: 205-376.

- Evans 1894 = Evans, A.J. 1894. "Contributions to Sicilian Numismatics III. On a Hoard of Archaic and Transitional Sicilian Coins Recently Found at Villabate near Palermo." *NC* 14, 3rd series: 201-216.
- Evans 1912 = Evans, A.J. 1912. "The Artistic Engravers of Terina and the Signature of Euaenetos on its Later Didrachm Dies." *NC* 12, 4th series: 21-62.
- Fabricius 1957 = Fabricius, K. 1957. "Sybaris, Its History and Coinage." Εις *Congrès International de Numismatique, Paris 6-11 juillet 1953*. Τόμ. II, Actes, J. Babelon και J. Lafaurie (εκδ.), 65-76. Παρίσι.
- Farnel 1921 = Farnel, L.R. 1921. *Greek Hero Cults and Ideas of Immortality*. Οξφόρδη.
- Farnel 1932 = Farnel, L.R. 1932. *The Works of Pindar*. Λονδίνο.
- FdD III = Pouilloux, J. 1976. *Fouilles de Delphes III. Epigraphie: Les inscriptions de la terrasse du temple et de la région nord du Sanctuaire: Nos 351 à 516*. Παρίσι.
- FdD IV = Chamoux, F. 1955. *Fouilles de Delphes IV: Monuments figurés: sculpture: L'aurige*. Παρίσι.
- FGrHist = Jacoby, F. *Die Fragmente der Griechischen Historiker I-II D*. Βερολίνο 1923-1930· III A-III C. Leiden 1940-1958.
- Figueira 1991 = Figueira, T. 1991. *Athens and Aigina in the Age of Imperial Colonization*. Βαλτιμόρη.
- Figueira 2008 = Figueira, T. 2008. "Colonisation in the Classical Period." Εις *Greek Colonisation. An Account of Greek Colonies and Other Settlements Overseas*, τόμ. 2, G.H. Tsetskhladze (εκδ.), 427-523. Mnemosyne. Leiden-Boston.
- Finley 1979 = Finley, M.I. 1979. *Ancient Sicily*. 2^η έκδ. Λονδίνο.
- Fiorelli 1845 = Fiorelli, G. 1845. *Monete inedite dell'Italia antica*. Νάπολη.
- Fischer-Bossert 1992 = Fischer-Bossert, W. 1992. "ATHLA." *AA*: 39-60.
- Fischer-Bossert 1999 = Fischer-Bossert, W. 1999. *Chronologie der Didrachmenprägung von Tarent, 510-280 v. Chr.* *AMUGS* 14. Βερολίνο.
- Fischer-Hansen 2002 = Fischer-Hansen, T. 2002. "Reflections on Native Settlements in the Dominions of Gela and Akragas." Εις *Even More Studies in the Ancient Greek Polis*, T.H. Nielsen (εκδ.), 125-86. Papers from the Copenhagen Polis Centre 6. Historia Einzelschriften 162. Στουτγάρδη.
- Folsom 1993 = Folsom, R.S. 1993. *Αττική ερυθρόμορφη κεραμική* (μτφ. Κ. Ρακατσάνης). Ιωάννινα.
- Franke 1966 = Franke, P.R. 1966. "Zur Tyrannis des Klearchos und Satyros in Herakleia am Pontos." *AA* 81: 130-39.
- Franke 1984 = Franke, P.R. 1984. "Olympia und seine Münzen." *AntW* 15(2): 14-26.
- Franke και Hirmer 1964 = Franke, P.R. και M. Hirmer. 1964. *Die griechische Münze*. Μόναχο.
- Frederiksen 1984 = Frederiksen, M. 1984. *Campania*. Λονδίνο.
- Freeman 1891-1894 = Freeman, E.A. 1891-1894. *The History of Sicily from the Earliest Times*. 4 τόμ. Οξφόρδη.
- Fridze 1912 = Fridge, H. von 1912. "Die Elektronprägung von Kyzikos." *Nomisma* 7: 1-38.
- Fridze 1917 = Fridge, H. von 1917. "Die autonome Kupferprägung von Kyzikos." *Nomisma* 10: 1-30.
- Fritze και Gaebler 1907 = Fritze, H. von και H. Gaebler. 1907. "Terina." *Nomisma* 1: 14-28.
- Froning 1971 = Froning, H. 1971. *Dithyrambos und Vasenmalerei in Athen*. Würzburg.

- Furtwängler 1895 = Furtwängler, A. 1895. *Masterpieces of Greek Sculpture: A Series of Essays on the History of Art*. Λονδίνο.
- Furtwängler 1886-90 = Furtwängler, A. 1886-90. λ. *Herakles*. *ML* I.2, στ. 2135-2252. Hildesheim.
- Gabrici 1894 = Gabrici, E. 1894. *Topografia e numismatica dell'Antica Imera e di Therme*. Νεάπολη (επανεκδόση στο *RIN* 1894, 11-24, 143-67, 407-453 και *RIN* 1895, 11-30).
- Gabrici 1927 = Gabrici, E. 1927. *La monetazione del bronzo nella Sicilia antica*. Μπολόνια.
- Gabrici 1931 = Gabrici, E. 1931. "Notes on Sicilian Numismatics." *NC* 11, 5th series: 73-90.
- Gabrici 1958 = Gabrici, E. 1958. "La Nike funebre delle monete di Elis." *ANS Centennial Publication*: 201-208.
- Gabrici 1959 = Gabrici, E. 1959. "La figura femminile alata sulle monete della Magna Grecia." Εις *Problemi di Numismatica Greca della Sicilia e Magna Grecia*, E. Gabrici (εκδ.), 111-20. *MemNap* 4. Νάπολη.
- Gaebler 1923 = Gaebler, H. 1923. "Die Silberprägung von Lampsakos." *Nomisma* 12: 1-46.
- Gaebler 1925 = Gaebler, H. 1925. "Die Prägung der Stadt Olynthos und des chalkidischen Bundes. Die Lage von Orthagoria." *ZfN* 35: 193-216.
- Gallatin 1930 = Gallatin, A. 1930. *Syracusan Dekadrachms of the Euainetos Type*. Cambridge.
- Γαλλής 1974 = Γαλλής, Κ. 1974. "Αναθηματικά έπιγραφαί έξ "Ατραγος και Φαρσάλων." *AAA* 7: 273-84.
- Gardiner 1925 = Gardiner, E.N. 1925. *Olympia. Its History and Remains*. Οξφόρδη.
- Gardiner 1930 = Gardiner, E.N. 1930. *Athletics of the Ancient World*. Οξφόρδη.
- Gardner 1879 = Gardner, P. 1879. *The Coins of Elis*. Λονδίνο.
- Gardner 1883 = Gardner, P. 1883. *The Types of Greek Coins: an Archaeological Essay*. Cambridge.
- Gauer 1968 = Gauer, W. 1968. *Weihgeschenke aus den Perserkriegen*. Tübingen.
- Gentili 1968 = Gentili, B. 1968. "La dedica di Francavilla Marittima." *PP* 23: 222-24.
- Gialouris 1977 = Gialouris, N. 1977. "The Importance and Prestige of the Games." Εις *Athletics in Ancient Greece. Ancient Olympia and the Olympic Games*, Μ. Ανδρόνικος και Ν. Γιαλούρης (εκδ.), 77-81. Αθήνα.
- Γιαλούρης 1996 = Γιαλούρης, Ν. 1996. *Αρχαία Ηλις. Το Λίκνο των Ολυμπιακών Αγώνων*. Αθήνα.
- Giannelli 1963 = Giannelli, G. 1963. *Culti e miti della Magna Grecia. Contributo alla storia più antica delle colonie greche in Occidente*. Firenze.
- Giannelli 1969 = Giannelli, C.A. 1969. "L'intervento di Archidamo e di Alessandro il Molosso in Magna Grecia." *CS* 8: 1-22.
- Γιαννόπουλος 1930 = Γιαννόπουλος, Ν. 1930. "Θεσσαλικά. Γλυπτά έκ Θεσσαλίας." *AE*: 169-81.
- Giudice 1988 = Giudice, F. 1988. "La seconda e terza fondazione di Camarina alla luce dei prodotti del commercio coloniale." *QIAMessina* 3: 49-57.
- Gorini 1975 = Gorini, G. 1975. *La monetazione incusa della Magna Graecia*. Μιλάνο.
- Goulaki 1981 = Goulaki, A. 1981. *Klassische und klassizistische Nikedarstellungen. Untersuchungen zur Typologie und zum Bedeutungswandel*. Βόννη.
- Goulaki-Voutira 1992 = Goulaki-Voutira, A. 1992. λ. *Nike*. *LIMC* VI, 94-379. Ζυρίχη και Μόναχο.

- Graham 1992 = Graham, A.J. 1992. "Abdera and Teos." *JHS* 112: 44-73.
- Green 2006 = Green, P. 2006. *Diodorus Siculus, Books 11-12.37.1. Greek History 480-431 B.C.: the Alternative Version*. Austin.
- Greenwell 1887 = Greenwell, W. 1887. *Electrum Coinage of Cyzicus*. Λονδίνο.
- Greifenhagen 1968 = Greifenhagen, A. 1968. *Griechische Götter*. Βερολίνο.
- Griffith 1984 = Griffith, G.T. 1984. *The Mercenaries of the Hellenistic World*. Σικάγο.
- Gula 1995 = Gula, C. 1995. *Storia di Leontinoi: dalle origini della conquista romana*. Catania.
- Gulaki 1981 = Gulaki A. 1981. *Klassische und klassizistische Nikedarstellungen: Untersuchungen zur Typologie und zum Bedeutungswandel*. Βόννη.
- Gutmann και Schwabacher 1929 = Gutmann, F. και W. Schwabacher. 1929. "Die Tetradrachmen und Didrachmenprägung von Himera." *MBNG* 47: 101-144.
- Gwynn 1918 = Gwynn, A. 1918. "The Character of Greek Colonisation." *JHS* 38: 88-123.
- Habicht 1961 = Habicht, C. "Falsche Urkunden zur Geschichte Athens in Zeitalter der Perserkriege." *Hermes* 59: 1-35.
- Hafner 1938 = Hafner, G. 1938. *Viergespanne in vorderansicht: die repräsentative Darstellung der Quadriga in der griechischen und der späteren Kunst*. Βερολίνο.
- Hamdorf 1964 = Hamdorf, F.W. 1964. *Griechische Kultpersonifikationen der vorhellenistischen Zeit*. Mainz.
- Hamilton 1984 = Hamilton, R. 1984. "Olympian 12 and the Coins of Himera." *Phoenix* 38: 261-64.
- Hampe 1939 = Hampe, R. 1939. "Ein Denkmal für die Schrader von Marathon." *Antike* 15: 168-74.
- Hansen 1997 = Hansen, M.H. 1997. "A Typology of Dependent Poleis." Εις *Yet More Studies in the Ancient Greek Polis*, T.H. Nielsen (εκδ.), 29-37. Papers from the Copenhagen Polis Centre 4. *Historia Einzelschriften* 117. Στουτγάρδη.
- Harrell 2002 = Harrell, S.E. 2002. "King or Private Citizen: Fifth-Century Sicilian Tyrants at Olympia and Delphi." *Mnemosyne* 55(4): 439-64.
- Harris 1995 = Harris, D. 1995. *The treasures of the Parthenon and Erechtheion*. Οξφόρδη.
- Harris 1972 = Harris, H.A. 1972. *Sport in Greece and Rome*. Νέα Υόρκη.
- Harrison 1971 = Harrison, E.B. 1971. "The Victory of Callimachos." *GRBS* 12: 5-24.
- Hartswick 1998 = Hartswick, K.J. 1998. "The Athena Lemnia. A Response." Εις *Στέφανος. Studies in Honor of Brunilde Sismondo Ridgway*, K.J. Hartswick και M.C. Sturgeon (εκδ.), 105-114. Φιλαδέλφεια.
- Hausmann 1957 = Hausmann, U. 1957. "Akropolisscherben und Eurymedonkämpfe." Εις *Charites. Studien zur Altertumswissenschaft, Festschrift E. Langlotz*, K. Schauenburg (εκδ.), 144-51. Βόννη.
- Head 1911² = Head, B.V. 1911². *Historia Numorum: a Manual of Greek Numismatics*. Οξφόρδη.
- Healy 1957 = Healy, J.F. 1957. "Notes on the Monetary Union Between Mytilene and Phokaia." *JHS* 77: 267-68.
- Healy 1962 = Healy, J.F. 1962. "Alexander the Great and the Last Issue of Electrum Hektai at Mytilene." *NC* 2, 7th series: 65-71.
- Healy 1989 = Healy, J.F. 1989. "The Gold Staters of Lampsakos: a Preliminary Investigation." Εις *Proceedings of the 10th International Congress of Numismatics, London, September 1986*, I.A. Carradice (εκδ.), 45-50. Λονδίνο.

- von Heintze 1966 = von Heintze, H. 1966. *Das Bildnis der Saphho*. Mainz και Berlin.
- Herbig 1949 = Herbig, R. 1949. *Pan, der griechische Bocksgott: Versuch einer Monographie*. Φρανκφούρτη.
- Herington 1955 = Herington, C.J. 1955. *Athena Parthenos and Athena Polias. A Study in the Religion of Periclean Athens*. Μάντσεστερ.
- Hermay et al. 1986 = Hermay, A., H. Cassimatis και R. Vollkomer. 1986. λ. *Eros*. LIMC III, 850-942. Ζυρίχη και Μόναχο.
- Herrmann 1924-1925 = Herrmann, F. 1924-1925. "Die Silbermünzen von Larissa in Thessalien." *ZfN* 35: 1-69.
- Herrmann 1981 = Herrmann, P. 1981. "Teos und Abdera im 5. Jahrhundert v. Chr." *Chiron* 11: 1-30.
- Heyman 1968 = Heyman, C. 1968. "Achille-Alexandre sur le monnaies de Larissa Cremaste en Thessalie." Εις *Antidorum W. Peremans sexagenario ab alumnis oblatum*, 115-25. *Studia Hellenistica* 16. Louvain.
- Heyman 1970 = Heyman, C. 1970. "Les types de monnaies de Méthylion." *AncSoc* 1: 115-38.
- Hill 1903 = Hill, G.F. 1903. *Coins of Ancient Sicily*. Λονδίνο.
- Hiller 1971 = Hiller, F. 1971. *Formgeschichtliche Untersuchungen zur griechischen Statue des späten 5. Jh. V. Chr.* Mainz.
- Himmelmann 1972 = Himmelmann, N. 1972. *Das Akademische Kunstmuseum der Universität Bonn*. Βερολίνο.
- Himmelmann 2001 = Himmelmann, N. 2001. "Θυσιές ζώων στην ελληνική τέχνη." *Εγνατία* 5: 129-42.
- Hinz 1998 = Hinz, V. 1998. *Der Kult von Demeter und Kore auf Sicilien und in der Magna Graecia*. Wiesbaden.
- Höfer 1916-24 = Höfer, O. 1916-24. λ. *Terina*. ML V, στ. 376-77. Λειψία.
- Holloway 1978 = Holloway, Ross, R. 1978. *Art and Coinage in Magna Graecia*. Bellinzona.
- Holloway 1980-81 = Holloway, Ross, R. 1980-81. "Alexander the Great's Choice of Coin Types." *AJN* 27-28: 57-60.
- Holloway και Jenkins 1983 = Holloway, Ross, R. και K.G. Jenkins. 1983. *Terina*. Bellinzona.
- Holloway 1987 = Holloway, Ross, R. 1987. "The Coinage Production of the Sicilian Greek Mints of the Sixth and Fifth Centuries B.C." Εις *Rythmes de la production monétaire de l'antiquité à nos jours. Actes du Colloque International organisé à Paris du 10 au 12 janvier 1986*, G. Depeyrot, T. Hackens και G. Moucharte (εκδ.), 11-20. Louvain la Neuve.
- Holm 1906 = Holm, A. 1906. *Storia della moneta siciliana*. Τορίνο.
- Hölscher 1967 = Hölscher, T. 1967. *Victoria Romana*. Mainz.
- Hölscher 1974 = Hölscher, T. 1974. "Die Nike der Messenier und Naupaktier in Olympia." *Jdl* 89: 70-111.
- Homo 1926 = Homo, L. 1926. *Primitive Italy and the Beginnings of Roman Imperialism*. Νέα Υόρκη.
- Homolle 1879 = Homolle, Th. 1879. "Sur quelques monuments figurés trouvés à Délos." *BCH* 3: 393-99.
- Homolle 1881 = Homolle, Th. 1881. "Sur une signature des artistes Mikkiadès et Archermos de Chios." *BCH* 5: 272-78.
- Hornblower 1982 = Hornblower, S. 1982. *Mausolus*. Οξφόρδη.
- Hornblower 1983 = Hornblower, S. 1983. *The Greek World, 479-323 BC*. Λονδίνο.

- Hornblower 2004 = Hornblower, S. 2004. *Thucydides and Pindar: Historical Narrative and the World of Epinikian Poetry*. Οξφόρδη.
- Hornblower 2008 = Hornblower, S. 2008. *A Commentary on Thucydides III. Books 5.25-8.109*. Οξφόρδη.
- Houghton 1984 = Houghton, A. 1984. "The Seleukid Mint of Mallus and the Cult Figure of Athena Magarsia." Εις *Festschrift für Leo Mildenberg: Numismatik, Kunstgeschichte, Archäologie*, A. Houghton et al. (εκδ.), 91-110. Wetteren.
- Humphrey 1986 = Humphrey, J. 1986. *Roman Circuses Arenas for Chariot Racing*. Λονδίνο.
- Hurter 2001 = Hurter, S. 2001. "Die Nike von Mytilene: Eine anonyme Siegesprägung." *SchwMbl* 202 (June 2001): 21-22.
- IG = *Inscriptiones Graecae*.
- I.G.A. = Roehl, H., εκδ. 1882. *Inscriptiones Graecae Antiquissimae praeter Atticas in Attica repertas*. Βερολίνο.
- IGCH = M. Thompson, O. Mørkholm και C.M. Kraay, εκδ. 1973. *An Inventory of Greek Coin Hoards*. Νέα Υόρκη.
- IGDS = Dubois, L. 1989. *Inscriptions grecques dialectales de Sicile*. Παρίσι και Ρώμη.
- IGSK = *Inschriften griechischer Stadte aus Kleinasien*.
- Imhoof-Blumer 1871 = Imhoof-Blumer, F. 1871. "Die Flügelgestalten der Athena und Nike auf Münzen." *NZ* 3: 1-52.
- Imhoof-Blumer 1879 = Imhoof-Blumer, F. 1879. *Griechische münzen in der Großherzoglich Badischen Sammlung in Karlsruhe*. Βερολίνο.
- Imhoof-Blumer 1908 = Imhoof-Blumer, F. 1908. *Nymphen und Chariten auf griechischen Münzen*. *JIAN* 11. Αθήνα.
- Intzesiloglou 2000 = Intzesiloglou, Ch. 2000. "Circulation des produits ceramiques de quelques ateliers locaux en Thessalie du Sud-Ouest." Εις *L'artisanat en Grece ancienne: les productions, les diffusions. Actes du Colloque de Lyon, 10-11 décembre 1998*, F. Blondé και A. Muller (εκδ.), 177-92. Lille.
- Isler-Kerényi 1969 = Isler-Kerényi, C. 1969. *Nike. Der Typus der laufenden Flugelfrau in archaischer Zeit*. Erlenbach.
- Isaac 1986 = Isaac, B. 1986. *The Greek Settlements in Thrace until the Macedonian Conquest*. Leiden.
- Jacquemin 1993 = Jacquemin, A. 1993. "Oikiste et tyran: fondateur-monarque et monarque-fondateur dans l'Occident grec." *Ktema* 18: 19-27.
- Jackson 1991 = Jackson, D.F. 1991. "Philostratos and the Pentathlon." *JHS* 111: 178-81.
- Jamesson 1960 = Jamesson, M.H. 1960. "A decree of Themistokles from Troizen" *Hesperia* 29: 198-223.
- Jeffery 1990 = Jeffery, L.H. 1990. *The Local Scripts of Archaic Greece. A Study of the Origin of the Greek Alphabet and its Development from the Eighth to the Fifth Centuries B.C.* Οξφόρδη.
- Jenkins 1955 = Jenkins, G.K. 1955. "Greek Coins Recently Acquired by the British Museum." *NC* 15, 6th series: 131-56.
- Jenkins 1958 = Jenkins, G.K. 1958. "A Note on Corinthian Coins in the West." *ANS Centennial Publication*: 367-79.
- Jenkins 1961 = Jenkins, G.K. 1961. *Dionysios I of Syracuse and his Coinage*. *BICS* 8. Λονδίνο.
- Jenkins 1966 = Jenkins, G.K. 1966. *Coins of Greek Sicily*. Λονδίνο.
- Jenkins 1970 = Jenkins, G.K. 1970. *The Coinage of Gela*. *AMUGS* II. Βερολίνο.

- Jenkins 1971 = Jenkins, G.K. 1971. "Himera: the Coins of Akragantine Type." Εις *La monetazione arcaica di Himera fino al 472 A.C.: Atti del II Convegno del Centro Internazionale di Studi Numismatici, Napoli 15-19 Aprile 1969*, 21-36. Ρώμη.
- Jenkins 1971α = Jenkins, G.K. 1971α. "Coins of Punic Sicily." *SNR* 50: 25-78.
- Jenkins 1972 = Jenkins, G.K. 1972. *Monnaies grecques*. Fribourg.
- Jenkins 1979 = Jenkins, G.K. 1979. "A Tarentine Footnote." Εις *Greek Numismatics and Archaeology. Essays in Honor of Margaret Thompson*, O. Mørkholm και N.M. Waggoner (εκδ.), 109-113. Wetteren.
- Jenkins 1990 = Jenkins, G.K. 1990. *Ancient Greek Coins*. 2^η έκδ. Λονδίνο.
- Jenkins και Castro Hipolito 1989 = Jenkins, G.K. και M.C. Castro Hipolito. 1989. *A Catalogue of the Calouste Gulbenkan Collection of Greek Coins 2*. Λισαβόνα.
- Johnston 1975 = Johnston, A.W. 1975. "Sicilian Notes: [symbols] and the Date of the Demareteion." *ZPE* 17: 153-56.
- Johnston 1989 = Johnston, A.W. 1989. "The Bronze Coinage of Metapontum." Εις *Kraay-Mørkholm Essays. Numismatic Studies in Memory of C.M. Kraay and O. Mørkholm*, G. Le Rider, K. Jenkins et al. (εκδ.), 121-36. Louvain-la-Neuve.
- Johnston 1990 = Johnston, A.W. 1990. *The coinage of Metapontum. Part 3*. Νέα Υόρκη.
- Jongkees 1941 = Jongkees, J.H. 1941. *The Kimonian Decadrachms. A Contribution to Sicilian Numismatics*. Ουτρέχτη.
- Jongkees 1941 = Jongkees, J.H. 1941. "Notes on Coin Types of Olympia." *RN* 10, 6th series: 51-63.
- Joubin 1901 = Joubin, A. 1901. *La sculpture attique entre les guerres médiques et l'époque de Périclès*. Παρίσι.
- Γιούνγκ 1980 = Γιούνγκ, Κ. *Ο άνθρωπος και τα σύμβολά του* (μτφ. Α. Χατζηθεοδώρου). Αθήνα.
- Jüthner 1898 = Jüthner, J. 1898. "Siegerkranz und Siegerbinde." *JöI* 1: 42-48.
- Kagan 1969 = Kagan, J. 1969. *The Outbreak of the Peloponnesian War*. Νέα Υόρκη και Λονδίνο.
- Kagan 1981 = Kagan, J. 1981. *The Peace of Nicias and the Sicilian Expedition*. Νέα Υόρκη.
- Kaiser 1986 = Kaiser, W. 1986. "Alexanders Goldmünzen." *SNR* 65: 41-57.
- Kalogeropoulos 2003 = Kalogeropoulos K. 2003. "Die Botschaft der Nikebalustrade." *AM* 118: 281-315.
- Καλτσάς 2001 = Καλτσάς, Ν. 2001. *Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο. Τα γλυπτά. Κατάλογος*. Αθήνα.
- Karwiese 1980 = Karwiese, S. 1980. "Lysander as Herakliskos Drakonopnigon." *NC* 20, 7th series: 1-27.
- Karlsson 1992 = Karlsson, L. 1992. *Fortification Towers and Masonry Techniques in the Hegemony of Syracuse, 405-211 B.C.* Στοκχόλμη.
- Karlsson 1995 = Karlsson, L. 1995. "The Symbols of Freedom and Democracy on the Bronze Coinage of Timoleon." *AH* 6: 149-69.
- Kekulé 1876 = Kekulé, R. 1876. *Die Balustrade des Tempels der Athena-Nike in Athen*. Λειψία.
- Κεφαλίδου 1996 = Κεφαλίδου, Ε. 1996. *ΝΙΚΗΤΗΣ. Εικονογραφική μελέτη του αρχαίου ελληνικού αθλητισμού*. Θεσσαλονίκη.
- Kenfield 1993 = Kenfield, J. 1993. "The Case for a Phokaiian Presence at Morgantina as Evidenced by the Site's Archaic Architectural Terracottas." Εις *Les grands ateliers d'architecture dans le monde Egéen du Vie siècle av. J.-C.: Actes du*

- colloque d'Istanbul, 23-25 mai 1991*, J. des Courtils και Ch. Moretti (εκδ.), 261-69. Παρίσι.
- Kern 1935 = Kern, O. 1935. *Die Religion der Griechen* II. Βερολίνο.
- Kieseritzky 1876 = Kieseritzky, G. 1876. *Nike in der Vasanmalerei*. Μόναχο.
- Kirchhoff 1879 = Kirchhoff, A. 1879. "Inschriften aus Olympia." *AZ* 37: 153-64.
- Klein 1912 = Klein, J. 1912. *Der Kranz bei den alten Griechen. Eine religions-gesch. Studie auf Grund der Denkmäler*. Günzburg.
- Kleiner 1949 = Kleiner, G. 1949. *Alexanders Reichsmünzen. AbhBerl* 5. Βερολίνο.
- Kluwe 1966 = Kluwe, E. 1966. *Die Tyrannis der Peisistratiden und ihr Niederschlag in der Kunst*. Jena.
- Knapp 1876 = Knapp, P. 1876. *Nike in der Vasanmalerei*. Tübingen.
- Knoepfler 1992 = Knoepfler, D. 1992. "La chronologie du monnayage de Syracuse sous les Deinomenides: nouvelles données et critères méconnus." *SNR* 71: 5-45.
- Koch 1994 = Koch, L. 1994. *Weibliche Sitzstatuen der Klassik und des Hellenismus und ihre kaiserzeitliche Rezeption*. Αμβούργο.
- Konuk 1998 = Konuk, K. 1998. "The Early Coinage of Kaunos." Εις *Studies in Greek Numismatics in Memory of Martin Jessop Price*, R. Ashton και S. Hurter (εκδ.), 197-223. Λονδίνο.
- Kotsidou 1991 = Kotsidou, H. 1991. *Die musischen Agone der Panathenäen in archaischer und klassischer Zeit: eine historisch-archäologische Untersuchung*. Μόναχο.
- Kovalenko 2008 = Kovalenko, S. 2008. *Die spätklassische Münzprägung von Chersonesos Taurica*. Βερολίνο.
- Kraay 1958 = Kraay, C.M. 1958. "The Coinage of Sybaris After 510 B.C." *NC* 43, 6th series: 13-37.
- Kraay 1960 = Kraay, C.M. 1960. *Greek Coins and History*. Λονδίνο.
- Kraay 1969 = Kraay, C.M. 1969. *Greek Coins and History: Some Current Problems*. Λονδίνο.
- Kraay 1969α = Kraay, C.M. 1969α. "Fifth Century Overstrikes at Rhegium and Messina." Εις *La circolazione della moneta Ateniese in Sicilia e in Magna Grecia: Atti del I Convegno del Centro Internazionale di Studi Numismatici, Napoli 5-8 Aprile 1967*, 141-50. *AJN* 12-14. Ρώμη.
- Kraay 1969β = Kraay, C.M. 1969β. "Notes on the Mint of Side in the Fifth Century B.C." *NC* 9, 7th series: 15-20.
- Kraay 1971 = Kraay, C.M. 1971. Βιβλιοκριτική στον G.K. Jenkins. 1970. *The Coinage of Gela. AMUGS* II. Βερολίνο. *NC* 11, 7th series: 332-38.
- Kraay 1972 = Kraay, C.M. 1972. "The Demareteion Reconsidered: a Reply." *NC* 12, 7th series: 13-24.
- Kraay 1976 = Kraay, C.M. 1976. *Archaic and Classical Greek Coins*. Λονδίνο.
- Kraay 1979 = Kraay, C.M. 1979. "The Bronze Coinage of Himera and 'Himera'." Εις *Le origini della monetazione di bronzo in Sicilia e in Magna Graecia. Atti del VI Convegno del Centro Internazionale di Studi Numismatici, Napoli 17-22 Aprile 1977*, 27-52. *AJN* Suppl. 25. Ρώμη.
- Kraay και Emeleus 1962 = Kraay, C.M. και V.M. Emeleus. 1962. *The Composition of Greek Silver Coins: Analysis by Neutron Activation*. Οξφόρδη.
- Kraay και Hirmer 1966 = Kraay, C.M. και M. Hirmer. 1966. *Greek Coins*. Λονδίνο.
- Krauskopf 1988 = Krauskopf, I. 1988. λ. *Gorgo. LIMC* IV, 285-350. Ζυρίχη και Μόναχο.
- Krug 1968 = Krug, A. 1968. *Binden in der griechischen Kunst: Untersuchungen zur Typologie (6.-1. Jahrh. v. Chr.)*. Hösel.

- Kuester 1913 = Kuester, E. 1913. *Die Schlange in der griechischen Kunst und Religion*. Religionsgeschichtliche Versuche und Vorarbeiten 13.2. Giessen.
- Kurke 1999 = Kurke, L. 1999. *Coins, Bodies, Games, and Gold: the Politics of Meaning in Archaic Greece*. Princeton.
- Labarre 1996 = Labarre, G. 1996. *Les sités de Lesbos aux époques hellénistiques et impériale*. Lyon.
- Lacroix 1943 = Lacroix, L. 1943. "A propos d'une prétendue copie de statue sur un statère de Mallos en Cilicie." *AntCl* 12: 57-76.
- Lacroix 1946 = Lacroix, L. 1946. "A propos des monnaies de Cyzique et de la legende d'Oreste." *AntCl* 15: 209-224.
- Lacroix 1949 = Lacroix, L. 1949. *Les reproductions de statues sur les monnaies grecques*. Διέγη.
- Lacroix 1965 = Lacroix, L. 1965. *Monnaies et colonisation dans l'Occident Grec*. Βρυξέλλες.
- Lacroix 1974 = Lacroix, L. 1974. *Études d'archéologie numismatique*. Παρίσι.
- Lacroix 1979 = Lacroix, L. 1979. "La typologie du bronze par rapport à celle de l'argent." Εις *Le origini della monetazione di bronzo in Sicilia e in Magna Graecia. Atti del VI Convegno del Centro Internazionale di Studi Numismatici, Napoli 17-22 Aprile 1977*, 265-92. *AJN Suppl.* 25. Ρώμη.
- Laloux 1971 = Laloux, M. 1971. "La circulation des monnaies d'électrum de Cyzique." *RBN* 117: 31-69.
- Laloux 1976 = Laloux, M. 1976. "Quelques parallèles stylistiques entre les types monétaires cyzicénienes et l'art du VIe et IVe s. avant J.-C." Εις *Proceedings of the 8th International Congress of Numismatics, New York-Washington, September 1973*, H.A. Cahn και G. Le Rider (εκδ.), 107-109. Παρίσι.
- Lambrinudakis et al. 1984 = Lambrinudakis, W. et al. 1984. λ. *Apollon. LIMC* II, 183-327. Ζυρίχη και Μόναχο.
- Lampoley 1983 = Lampoley, J.-L. 1983. "Tarente et les Messapiens. A propos de Strabon VI, 3, 4 (C 281)." *MÉFR* 95: 523-33.
- Lampoley 1996 = Lampoley, J.-L. 1996. *Recherches sur les messapiens IVe-IIe siècle avant J.-C.* *BÉFAR* 292. Ρώμη.
- Lang και Crosby 1964 = Lang, M. και M. Crosby 1964. *Weights, Measures and Tokens. The Athenian Agora X*. Princeton.
- Langbehn 1881 = Langbehn, J. 1881. *Flügelgestalten der ältesten griechischen Kunst*. Μόναχο.
- Lange 1870 = Lange, K. 1870. *Das Motiv des aufgestützten Fusses in der antiken Kunst und dessen staturaische Verwendung durch Lysippos*. Λειψία.
- Langlotz 1939 = Langlotz 1939. *Die archaischen Marmorbildwerke der Akropolis*. Frankfurt am Main.
- Laronde 1987 = Laronde, A. 1987. *Cyrène et la Libye hellénistique*. Παρίσι.
- Larson 2001 = Larson, J. 2001. *Greek Nymphs. Myth, Cult, Lore*. Νέα Υόρκη.
- Lavva 2001 = Lavva, S. 2001. *Die Münzprägung von Pharsalos*. Saarbrücker.
- Λαζαρίδης 1971 = Λαζαρίδης, Δ. 1971. "Αβδηρα και Δίκαια. Αρχαίες Ελληνικές Πόλεις 6. Αθήνα.
- Leclerc 1997 = Leclerc, M.-Ch. 1997. "L'insoutenable légèreté de la victoire. Niké chez Homère et Hésiode." *REG* 110: 325-52.
- Lederer 1910 = Lederer, Ph. 1910. *Die Tetradrachmenprägung von Segesta*. Μοναχο.
- Lederer 1921 = Lederer, Ph. 1921. "Ein goldstater Alexanders des Grossen." *ZfN* 33: 185-205.
- Leipen 1971 = Leipen, N. 1971. *Athena Parthenos. A Reconstruction*. Οντάριο.

- Lenormant 1856 = Lenormant 1856. “Les statères de Cyzique.” *RN* 1: 7-46.
- Lenormant 1883 = Lenormant, F. 1883. “Sur une monnaie de Sybaris.” *RN* 1: 20-23.
- Lenormant 1884 = Lenormant, F. 1884. *La Grande-Grèce: paysages et histoire* III. Παρίσι.
- Lepore 1967 = Lepore, E. 1967. “Neapolis greca nel quinto secolo a.C.” Εἰς *Storia di Napoli I. Età Classica*, 141-92. Νάπολη.
- Le Rider 1977 = Le Rider, G. 1977. *Le monnayage d'argent et d'or de Philippe II: frappé en Macédoine de 359 à 294*. Παρίσι.
- Le Rider 1996 = Le Rider, G. 1996. *Monnayage et finances de Philippe II. Un état de la question*. MELETHMATA 23. Αθήνα.
- Le Rider 2003 = Le Rider, G. 2003. *Alexandre le Grand: monnaie, finances et politique*. Παρίσι.
- Lermann 1900 = Lermann, W. 1900. *Athenatypen auf griechischen Münzen*. Λειψία.
- Leschhorn 1984 = Leschhorn, W. 1984. *Gründer der Stadt. Studien zu einem politisch-religiösen Phänomen der griechischen Geschichte*. Paligenesia 20. Στουτγάρδη.
- Liampi 1992 = Liampi, K. 1992. λ. *Larisa. LIMC* VI, 213-216. Ζυρίχη και Μόναχο.
- Λιάμπη 1993 = Λιάμπη, Κ. 1993. “Παρουσίαση και εικονογραφία των νομισματικών εκδόσεων των Αινιάνων.” Εἰς *Α' Συνέδριο Φθιωτικών Ερευνών. Γλώσσα-Ιστορία-Λαογραφία, Λουτρά Υπάτης, 27-29 Απριλίου 1990*, (επιμ. Γ.Δ. Δελόπουλος), 39-53. Λαμία.
- Liampi 1994 = Liampi, K. 1994. “Ein Beitrag zur Münzprägung der Ainianen.” Εἰς *Θεσσαλία. Δεκαπέντε χρόνια αρχαιολογικής έρευνας, 1975-1990. Αποτελέσματα και προοπτικές. Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου, Λυών, 17-22 Απριλίου 1990*, Β', 327-34. Αθήνα.
- Liampi 1996 = Liampi, K. 1996. “Das Corpus der Obolen und Hemiobolen des thessalischen Bundes und die politische Geschichte Thessaliens im 2. Viertel des 5. Jahrhunderts v. Chr.” Εἰς *Hellas und der griechische Osten: Studien zur Geschichte und Numismatik der griechischen Welt. Festschrift für Peter Robert Franke zum 70. Geburtstag* (hsg. W. Leschhorn et al.), 99-126. Saarbrücken.
- Liampi 1998 = Liampi, K. 1998. “A Hoard of Bronze Coins of Alexander the Great.” Εἰς *Studies in Greek Numismatics in Memory of Martin Jessop Price*, R. Ashton και S. Hurter (εκδ.), 247-53. Λονδίνο.
- Liampi 2008 = Liampi, K. 2008. “NIKA, ΛΕΙΑ: Graffiti on Sicyonian and Theban Staters in a New Hoard from Boeotia / Beginning of 2000.” *AJN* 20: 209-226.
- Liegle 1941 = Liegle, J. 1941. *Euainetos*. *BWPr* 101. Βερολίνο.
- Lomas 1993 = Lomas, K. 1993. *Rome and the Western Greeks, 350 BC-AD 200. Conquest and Acculturation in Southern Italy*. Λονδίνο και Νέα Υόρκη.
- Lomas 1996 = Lomas, K. 1996. *Roman Italy, 338 BC-AD 200: a Sourcebook*. Νέα Υόρκη.
- Lomas 2000 = Lomas, K. 2000. “Alternatives in Italy: Ethnicity, Colonization and Citizenship in the Western Mediterranean.” Εἰς *Alternatives to Athens: Varieties of Political Organization in Ancient Greece*, R. Brock και S. Hodkinson (εκδ.), 167-85. Οξφόρδη.
- Losada 1972 = Losada, L.A. 1972. *The Fifth Column in the Peloponnesian War*. Leiden.
- Macaluso 2008 = Macaluso 2008. “Note sull'uso del bronzo scambiato a peso e sulla circolazione monetaria a Himera.” Εἰς *Himera V. L'abitato: isolato II. I blocchi 1-4 della zona I*, N. Allegro (εκδ.), 275-81. Παλέρμo.
- Machler 2002 = Machler, H. 2002. “Bakchylides and the Polykalos Inscription.” *ZPE* 139: 19-21.

- Malkin 1987 = Malkin, I. 1987. *Religion and Colonization in Ancient Greece*. Leiden.
- Mallwitz 1988 = Mallwitz, A. 1988. "Cult and Competition Locations in Olympia." Εἰς *The Archaeology of the Olympics. The Olympics and Other Festivals in Antiquity*, W.J. Raschke (εκδ.), 79-109. Wisconsin.
- Manganaro 1989 = Manganaro, G. 1989. "Case e terra a Kamarina e Morgantina nel III-II a.C." *PP* 44: 189-216.
- Manganaro 1996 = Manganaro, G. 1996. "La monetazione de Katane dal V al I sec. A.C." Appendix στο *Catania Antica: Atti del Convegno della S.I.S.A.C., Catania 23-24 maggio 1992*, B. Gentili (εκδ.), 303-321. Ρώμη.
- Manganaro 1999 = Manganaro, G. 1999. "Dall'obolo alla litra e il problema del 'Demareteion'." Εἰς *Travaux de numismatique grecque offerts à Georges Le Rider*, M. Amandry και S. Hurter (εκδ.), 239-55. Λονδίνο.
- Mann 2001 = Mann, Ch. 2001. *Athlet und Polis im archaischen und frühklassischen Griechenland. Hypomnemata* 138. Göttingen.
- Manni 1962 = Manni, E. 1962. "Alessandro il Molosso e la sua spedizione in Italia." *SS* 14: 344-52.
- Manni 1976 = Manni, E. 1976. "Indigeni e colonizzatori nella Sicilia preromana." Εἰς *Assimilation et résistance à la culture gréco-romaine dans le monde ancien: travaux du VIe Congrès international d'études classiques, Madrid, septembre 1974*, D.M. Pippidi (εκδ.), 181-211. Παρίσι.
- Marconi 1931 = Marconi, P. 1931. *Himera: lo scava del tempio della Vittoria e del Temenos*. Ρώμη.
- Mark-Ira 1993 = Mark-Ira, S. 1993. *The Sanctuary of Athena Nike in Athens. Architectural Stages and Chronology*. Princeton.
- Martin et al. 1979 = Martin, R. et al. 1979. "Le città greche: le città ellenizzate." Εἰς *Storia della Sicilia I*, R. Romeo (εκδ.), 483-764. Νάπολη.
- Martin 1981 = Martin, Th. 1981. "Diodorus on Philip II and Thessaly in the 350s B.C." *CP* 76: 188-201.
- Martin 1985 = Martin, Th. 1985. *Sovereignty and Coinage in Classical Greece*. Princeton.
- Mattingly 1992 = Mattingly, H.B. 1992. "The Demareteion Controversy – A New Approach." *Chiron* 22: 1-12.
- Mattingly 1996 = Mattingly, H.B. 1996. *The Athenian Empire Restored: Epigraphic and Historical Studies*. Michigan.
- Matz 1913 = Matz, F. 1913. *Die Naturpersonifikation in der griechischen Kunst*. Göttingen.
- May 1966 = May, J.M.F. 1966. *The Coinage of Abdera (540-345 B.C.)*. Λονδίνο.
- McClellan 1907 = McClellan, J.R. 1907. "The True Meaning of Φ on the Coins of Magna Graecia." *NC* 7, 4th series: 107-110.
- Meier-Welcker 1980 = Meier-Welcker, H. 1980. *Himera und die Geschieke des griechischen Sizilien*. Boppard am Rhein.
- Meiggs 1972 = Meiggs, R. 1972. *The Athenian Empire*. Οξφόρδη.
- Meiggs και Lewis 1969 = Meiggs, R. και D. Lewis, εκδ. 1969. *A Selection of Greek Historical Inscriptions to the End of the Fifth Century B.C.* Οξφόρδη.
- Mele 1987 = Mele 1987. "Aristodemo, Cuma e il Lazio." Εἰς *Etruria e Lazio Arcaico*, M. Cristofani (εκδ.), 155-77. *QArchEtr* 15. Ρώμη.
- Merritt 1932 = Merritt, B.D. 1932. *Athenian Financial Documents of the Fifth Century*. Michigan.
- Mertens-Horn 1991 = Mertens-Horn, M. 1991. "Una nuova antefissa a testa femminile da Akrai ed alcune considerazioni sulle Ninfe di Sicilia." *BA* 76: 9-28.

- Mildenberg 1976 = Mildenberg, L. 1976. "Kimon in the Manner of Segesta." Εἰς *Proceedings of the 8th International Congress of Numismatics, New York-Washington, September 1973*, Η.Α. Cahn καὶ G. Le Rider (εκδ.), 113-21. Παρίσι.
- Mildenberg 1976 = Mildenberg, L. 1976. "Το ἔργο του χαρακτῆ Κίμωνος τῶν Συρακουσῶν καὶ οἱ ἐπιδράσεις του." *ΝομΧρον* 5-6: 24-25.
- Mildenberg 1989 = Mildenberg, L. 1989. "Über Kimon und Euainetos im Funde von Naro." Εἰς *Kraay-Mørkholm Essays. Numismatic Studies in Memory of C.M. Kraay and O. Mørkholm*, G. Le Rider, K. Jenkins *et al.* (εκδ.), 181-90. Louvain-la-Neuve.
- Mildenberg 1993-1994 = Mildenberg, L. 1993-1994. "The Cyzicenes: a Reappraisal." *AJN* series 2, 5-6: 1-12.
- Miller 1983 = Miller H.F. 1983. *The Iconography of the Palm in Greek Art: Significance and Symbolism*. Ann Arbor.
- Milne 1962 = Milne, M.J. 1962. "Three Attic Red-Figured Vases in New York." *AJA* 66(3): 305-306.
- Minervini 1858 = Minervini, C.J. 1858. "Dilucidazione di un vaso dipinto posseduto dal sig. Raffaele Parone." *BAN* 6: 145-52.
- Mirone 1917 = Mirone, S. 1917. "Le monete dell'antica Catania." *RIN* 30: 107-142, 203-236.
- Mirone 1918 = Mirone, S. 1918. "Le monete dell'antica Catania." *RIN* 31: 9-76.
- ML = Roscher, W.H. 1884-1937. *Ausführliches Lexikon der griechischen und römischen Mythologie* I-VI. Λειψία.
- Mommsen 1898 = Mommsen, Th. 1898. *Feste der Stadt Athen im Altertum, geordnet nach attischem Kalender*. Λειψία.
- Moretti 1957 = Moretti, L. 1957. *Olympionikai i vincitori negli antichi agoni Olimpici. MemLinc* 8. Ρώμη.
- Moustaka 1983 = Moustaka, A. 1983. *Kulte und Mythen auf thessalischen Münzen*. Würzburg.
- Moustaka 1992 = Moustaka, A. 1992. λ. *Nike. LIMC* VI, 1-93. Ζυρίχη καὶ Μόναχο.
- Μουστάκα 1992 = Μουστάκα, Α. 1992. "Μορφή καὶ συμβολισμός της Νίκης στην Αρχαία Ολυμπία." Εἰς *Πρακτικά Συμποσίου Ολυμπιακῶν Αγῶνων, 5-9 Σεπτεμβρίου 1988*, W. Coulson καὶ Η. Kyrieleis (εκδ.), 39-43. Αθήνα.
- Moustaka 1993 = Moustaka, A. 1993. *Grossplastik aus Ton in Olympia*. Βερολίνο.
- Moustaka 1997 = Moustaka, A. 1997. "ΤΡΙΚΚΑΙΩΝ ΑΘΛΑ." Εἰς *Numismatic Archaeology: Proceedings of an International Conference Held to Honour Dr. Mando Oeconomides in Athens 1995*, K.A. Sheedy καὶ Ch. Papageorgiadou-Banis (εκδ.), 86-95. Οξφόρδη.
- Moysey 1986 = Moysey 1986. "The Silver Stater Issues of Pharnabazos and Datames from the Mint of Tarsus in Cilicia." *ANSMN* 31: 7-62.
- Μπακαλάκης 1990 = Μπακαλάκης, Γ. 1990. "Φεραία Ἀθηνᾶ." Εἰς *Οἶνος Ἰσμαρικός. Μικρά Μελετήματα του καθηγητή Γεωργίου Μπακαλάκη. Τιμητικός τόμος*. Μέρος Β, 949-71.
- Müller 1885 = Müller, L. 1885. *Numismatique d'Alexandre le Grand*. Κοπεγχάγη.
- Münzer καὶ Strack 1912 = Munzer, F. καὶ M.L. Strack. 1912. *Die antiken Münzen von Thrakien*. I, 1. *Die Münzen der Thraker und der Städte Abdera, Ainos, Anchialos*. *AMNG* 2. Βερολίνο.
- Musti 1988-1989 = Musti, D. 1988-1989. "La storia di Segesta e di Erice tra il VI ed il III secolo A.C." Εἰς *Gli Elimi e l'area elima fino all'inizio della prima guerra punica: Atti del Seminario di Studio, Palermo-Contessa Entellina, 25-28 maggio 1989*, *ArchStor* 14-15: 155-71.

- Mutafian 1988 = Mutafian, C. 1988. *La Cilicie au carrefour des Empires*. 2 τόμ. Παρίσι.
- NAC = Numismatica Ars Classica, Zurich (Roberto Russo – Italo Vecchi) 13, 8 October 1998, αρ. 322.
- Naville 1951 = Naville 1951. *Les monnaies d'or de Cyrénaïque*. Γενεύη.
- Nenci 1978 = Nenci, G. 1978. “Per una definizione della Iapygia.” *AnnPisa* 8: 43-58.
- Neumann 1965 = Neumann, G. 1965. *Gesten und Gebärden in der griechischen Kunst*. Βερολίνο.
- Neumann 1977 = Neumann, G. 1977. “Zu einige Beischriften auf Münchner Vasen.” *AA*: 38-43.
- Neutsch 1967 = Neutsch, B. 1967. *Archäologische Forschungen in Lukanien 2. Herakleia-Studien*. *RM* 11. Χαϊδελεβέργη.
- Newell 1912 = Newell, E.T. 1912. *Reattribution of Certain Tetradrachms of Alexander the Great*. Νέα Υόρκη.
- Newell 1938 = Newell, E.T. 1938. *The Coinage of the Eastern Seleucid Mints. From Seleucus I to Antiochus III*. Νέα Υόρκη.
- Nicolet 1975 = Nicolet, H. 1975. “Remarques sur la chronologie relative des plus anciennes séries de statère éléens.” *RN* 17: 6-18.
- Nilsson 1951 = Nilsson, M.P. 1951. *Cults, Myths, Oracles and Politics in Ancient Greece*. Lund.
- Nilsson 1952 = Nilsson, M.P. 1952. “Kultische Personifikation.” *Eranos* 50: 31-40.
- Noe 1931 = Noe, S.P. 1931. *The Coinage of Metapontum*. *NNM* 47. Νέα Υόρκη.
- Noe 1935 = Noe, S.P. 1935. *The Thurian Di-Staters*. *NNM* 71. Νέα Υόρκη.
- Noe 1984 = Noe, S.P. 1984. *The Coinage of Metapontum. Parts I and II*. (Additions and corrections by A. Johnston). *NNM* 32 και 47. Νέα Υόρκη.
- Nollé 1993 = Nollé, J. 1993. *Side im Altertum: Geschichte und Zeugnisse I*. *IGSK* 43. Βόννη.
- Oeconomides-Caramessini 1989 = Oeconomides-Caramessini, M. 1989. “À Propos du Trésor de Lappa, *IGCH* 35.” Εις *Kraay-Mørkholm Essays. Numismatic Studies in Memory of C. M. Kraay and O. Mørkholm*, G. Le Rider, K. Jenkins, N. Waggoner και U. Westermark (εκδ.), 217-23. Louvain-la-Nauve.
- OGIS = Dittenberger, W. 1903-1905. *Orientalis Graeci Inscriptiones Selectae I-II*. Λειψία.
- Ogle 1910 = Ogle, M.B. 1910. “Laurel in Ancient Religion and Folk-Lore.” *AJP* 31: 287-311.
- Οικονομίδου 1986 = Οικονομίδου, Μ. 1986. “Επιδράσεις των ελληνικών αποικιών της Δύσης στην εικονογραφία των νομισμάτων Ελλάδας και Ανατολής.” *The Griffon NS* 1-2: 113-27.
- Oeconomides 1991 = Oeconomides, M. 1991. “The Human Figure in Archaic Greek Coinage.” Εις *New Perspectives in Early Greek Art*, D. Buitron-Oliver (εκδ.), 273-83. Ανόβερο και Λονδίνο.
- Orsi 1899 = Orsi, P. 1899. “Camarina: campagna archeologica del 1896.” *MALincei* 9: στ. 201-287.
- Pace 1927 = Pace, B. 1927. *Camarina: topografia, storia, archeologia*. Sicilia Antiqua. Catania.
- Παπαχατζής 2004 = Παπαχατζής, Ν.Δ. 2004. *Πανσανίου Ελλάδος Περιήγησις. Μεσσηνιακά-Ηλιακά*. Αθήνα.
- Parise 1973 = Parise, N.F. 1973. “Struttura e funzione delle monetazioni arcaiche di Magna Grecia. Appunti per un riesame dei dati e degli orientamenti.” Εις

- Economia e società nella Magna Grecia: atti del dodicesimo Convegno di studi sulla Magna Grecia, Taranto, 8-14 ottobre 1972*, 87-124. Νάπολη.
- Petersen 1886 = Petersen, E. 1886. "Archaische Nikebilder." *AM* 11: 372-88.
- Philipp 1934 = Philipp, H. 1934. λ. *Terina*. *RE* V A,1, στ. 725-27. Στουτγάρδη.
- Picard 1990 = Picard 1990. "Le monnayage de Thasos." *Νομ. Χρον.* 9: 15-22.
- Pirenne-Delforge 1994 = Pirenne-Delforge, V. 1994. *L'Aphrodite grecque. Contribution à l'étude de ses cultes et de sa personnalité dans le panthéon archaïque et classique*. Αθήνα και Λιέγη.
- Πιττάκης 1839 = Πιττάκης, Κ.Σ. 1839. "Αρχαιότητες ἐν Ὑπάτι." *AE*: 209.
- PLF = Lobel, E. και D. Page, εκδ. 1955. *Poetarum Lesbiorum Fragmenta*. Οξφόρδη.
- Poole 1873 = Poole, R.S. 1873. *The Use of the Coins of Camarina in Illustration of the Fourth and Fifth Olympian Odes of Pindar*. Transactions of the Royal Society of Literature 10. Λονδίνο.
- Pötscher 1972 = Pötscher, W. 1972. λ. *Nike*. *KIPauly* IV, στ. 100-102. Μόναχο.
- Pozzi 1965 = Pozzi, E. 1965. "Anelli aurei italioti e tipi monetali di Terina." *Klearchos* 8: 153-58.
- Pozzi Paolini 1977 = Pozzi Paolini, E. 1977. "Locri Epizefirii: la monetazione." Εἰς *Locri Epizefirii: Atti del XVI Convegno di Studi sulla Magna Grecia, 3-8 Ottobre, Taranto 1976*, 217-301. Νάπολη.
- Pleket 1974 = Pleket, H.W. 1974. "Zur Soziologie des antiken Sports." *Meded* 36: 56-87.
- Preller 1854 = Preller, L. 1854. *Griechische Mythologie I. Theogonie und Goetter*. Λειψία (2^η έκδ. 1860).
- Price 1968 = Price, M.J. 1968. "Early Greek Bronze Coinage." Εἰς *Essays in Greek Coinage Presented to Stanley Robinson*, C.M. Kraay και G.K. Jenkins (εκδ.), 90-104. Οξφόρδη.
- Price 1991 = Price, M.J. 1991. *The Coinage in the Name of Alexander the Great and Philip Arrhidaios: a British Museum Catalogue*. Ζυρίχη και Λονδίνο.
- Price 1993 = Price, M.J. 1993. "Alexander's Policy on Coinage." Εἰς *Alexander the Great: Reality and Myth*, J. Carlsen et al. (εκδ.), 171-76. *AnalRom* Suppl. 20. Ρώμη.
- Radt 1958 = Radt, S.L. 1958. *Pindar's zweiter und sechster Paian. Text, Scholien und Kommentar*. Άμστερνταμ.
- Ρακατσάνης και Τζιαφάλιας 1997 = Ρακατσάνης, Κ. και Αθ. Τζιαφάλιας. 1997. *Λατρείες και Ιερά στην αρχαία Θεσσαλία. Α΄ Πελασγιώτις*. Ιωάννινα.
- Raschke 1988 = Raschke, W.J. 1988. "Images of Victory." Εἰς *The Archaeology of the Olympics. The Olympics and Other Festivals in Antiquity*, W.J. Raschke (εκδ.), 38-54. Λονδίνο.
- Raubitscheck 1949 = Raubitscheck, A.E. 1949. *Dedications from the Athenian Acropolis. A Catalogue of the Inscriptions of the Sixth and Fifth Centuries B.C.* Cambridge.
- Ravel 1947 = Ravel, O.E. 1947. *Descriptive Catalogue of the Collection of Tarentine Coins Formed by M.P. Vlasto*. Λονδίνο.
- Ravel 1948 = Ravel, O.E. 1948. *Les "poulains" de Corinthe: monographie des stateres corinthiens* II. Λονδίνο.
- Raven 1967 = Raven, E.J.P. 1967. Βιβλιοκριτική στον J.M.F. May. 1966. *The Coinage of Abdera (540-345 B.C.)*. Λονδίνο. *NC* 7, 7th series: 289-97.
- Raviola 1990 = Raviola, F. 1990. "La tradizione letteraria sulla fondazione di Neapolis." *Hesperia* 1: 19-60.

- Regling 1906 = Regling, K. 1906. *Terina*. Programm zum Winckelmannsfeste der Archaeologischen Gesellschaft zu Berlin 66. Βερολίνο.
- Regling 1924 = Regling, K. 1924. "Choirion, nicht Herakleidas." *ZfN* 34: 349-53.
- Regling 1931 = Regling, K. 1931. "Der griechische Goldschatz von Prinkipo." *ZfN* 41: 1-46.
- Reisch 1890 = Reisch, E. 1890. *Griechische Weihgeschenke*. Βιέννη.
- Rhodes και Osborne 2007 = Rhodes, P.J. και R. Osborne. 2007. *Greek Historical Inscriptions 404-323 BC*. Οξφόρδη.
- Richter 1941 = Richter, G.M.A. 1941. "A Greek Silver Phiale in the Metropolitan Museum." *AJA* 45(3): 363-89.
- Richter 1950 = Richter, G.M.A. 1950. "Greek Fifth-Century Silverware and Later Imitations." *AJA* 54(4): 357-70.
- Richter 1968 = Richter, G.M.A. 1968. *Engraved Gems of the Greeks and the Etruscans*. Λονδίνο.
- Ridgway 1986 = Ridgway, B.S. 1986. "The Nike of Archermos and her Attire." Εις *Chios, a Conference of the Homereion in Chios 1984*, J. Boardman και C.A. Vaphopoulou-Richardson (εκδ.), 239-74. Οξφόρδη.
- Rizza 1996 = Rizza, G. 1996. "Catania in età greca: l'evidenza archeologica." Εις *Catania Antica: Atti del Convegno della S.I.S.A.C., Catania 23-24 maggio 1992*, B. Gentili (εκδ.), 11-18. Ρώμη.
- Rizzo 1938 = Rizzo, G.E. 1938. *Saggi preliminary sul'arte della moneta nella Sicilia Greca*. Ρώμη.
- Rizzo 1939 = Rizzo, G.E. 1939. "Auræ velificantes." *BullCom* 67: 141-68.
- Rizzo 1946 = Rizzo, G.E. 1946. *Monete Greche della Sicilia*. Ρώμη.
- Robert 1966 = Robert, L. 1966. *Monnaies antiques en Troade*. Γενεύη και Παρίσι.
- Robertson 1975 = Robertson, M. 1975. *History of Greek Art*. Cambridge.
- Robinson 1911 = Robinson, D.M. 1911. "Two Corinthian Copies of the Head of Athena Parthenos." *AJA* 15: 482-503.
- Robinson 1946 = Robinson, E.S.G. 1946. "Rhegion, Zankle-Messana and the Samians." *JHS* 66: 13-20.
- Robinson 1964 = Robinson, E.S.G. 1964. "Carthaginian and Other South Italian Coinage of the Second Punic War." *NC* 4, 7th series: 37-64.
- Robinson 1955 = Robinson, R.S. 1955. *Sources for the History of Greek Athletics*. Ohio.
- Rogers 1932 = Rogers, E. 1932. *The Copper Coinage of Thessaly*. Λονδίνο.
- Roller 1981 = Roller, L.E. 1981. "Funeral Games in Greek Art." *AJA* 85(2): 107-119.
- Romilly 1988 = Romilly, J. de 1988. *Αρχαία Ελληνική γραμματολογία* (μτφ. Θ. Χριστοπούλου-Μικρογιαννάκη). Αθήνα.
- Rutherford 1998 = Rutherford, I. 1998. *Pindar's Paians. A Reading of the Fragments with a Survey of the Genre*. Οξφόρδη.
- Rutter 1970 = Rutter, N.K. 1970. "Sybaris – Legend and Reality." *GaR* 17: 168-76.
- Rutter 1971 = Rutter, N.K. 1971. "Campanian Chronology in the Fifth Century B.C." *CQ* 21(1): 55-61.
- Rutter 1973 = Rutter, N.K. 1973. "Diodorus and the Foundation of Thurii." *Historia* 22: 155-76.
- Rutter 1979 = Rutter, N.K. 1979. *Campanian Coinages 475-380 B.C*. Εδιμβούργο.
- Rutter 1986 = Rutter, N.K. 1986. "Sicily and South Italy: the Background to Thucydides Books 6 and 7." *GaR* 33(2), 2nd series: 142-55.
- Rutter 1997 = Rutter, N.K. 1997. *The Greek Coinages of Southern Italy and Sicily*. Λονδίνο.

- Rutter 1998 = Rutter, N.K. 1998. "The Coinage of Syracuse in the Early Fifth Century BC." Εις *Studies in Greek Numismatics in Memory of Martin Jessop Price*, R. Ashton και S. Hurter (εκδ.), 307-315. Λονδίνο.
- Rutter 2001 = Rutter, N.K. 2001. *Historia Numorum. Italy*. Λονδίνο.
- Sabbatini 1988 = Sabbatini, C. 1988. "Aspetti della politica di Dionisio in Italia: note sul testo diodoreo." *RivStorAnt* 16: 31-48.
- Salmon 1967 = Salmon, E.T. 1967. *Samnium and the Samnites*. Cambridge.
- Salviat 1964 = Salviat, F. 1964. "Religion populaire et timbres amphoriques: Hermès, Hélène et les Δόκανα." *BCH* 88(2): 486-95.
- Sambon 1902 = Sambon, A. 1902. "La cronologia delle monete di Neapolis." *RIN* 15: 119-37.
- Sambon 1917-1918 = Sambon, A. 1917-1918. "Les monnaies de Morgantinè." *RN* 21: 114-30.
- Σαμσάρης 1980 = Σαμσάρης, Δ. 1980. *Ὁ ἐξελληνισμὸς τῆς Θράκης κατὰ τὴν ἑλληνικὴ καὶ ρωμαϊκὴ ἀρχαιότητα*. Θεσσαλονίκη.
- Saprykin 1997 = Saprykin, S.J. 1997. *Heracleia Pontica and Tauric Chersonesus Before Roman Domination*. Άμστερνταμ.
- Schauenburg 1987 = Schauenburg, K. 1987. "Flügelgestalten auf unteritalischen Grabvasen." *Jdl* 102: 199-232.
- Scheibler 1979 = Scheibler, I. 1979. "Griechische Künstlervotive der archaischen Zeit." *MüJb* 30: 7-30.
- Schlörb 1965 = Schlörb, B. 1965. *Timotheos*. *Jdl-EH* 22. Βερολίνο.
- Schönert-Geiss 1987 = Schönert-Geiss, E. 1987. "Einige Bemerkungen zu den prämonetären Geldformen und zu den Anfängen der Münzprägung." *Klio* 69: 406-442.
- Schwabacher 1925 = Schwabacher, W. 1925. *Die Tetradrachmenprägung von Selinunt*. *MBNG* 43. Μόναχο.
- Schwabacher 1933 = Schwabacher, W. 1933. "Zu den Münzen von Katana." *RM* 48: 121-26.
- SEG = Supplementum Epigraphicum Graecum*.
- Seibert 1982-83 = Seibert, J. 1982-83. "Die Bevölkerungsfluktuation in der Griechenstädten Siziliens." *AncSoc* 13-14: 33-65.
- Seltman 1921 = Seltman, C.T. 1921. *The Temple Coins of Olympia*. Cambridge.
- Seltman 1948 = Seltman, C.T. 1948. "The Engravers of the Akragantine Dekadrachms." *NC* 8, 6th series: 1-10.
- Seltman 1948a = Seltman, C.T. 1948a. "Greek Sculpture and Some Greek Festival Coins." *Hesperia* 17: 71-85.
- Seltman 1955² = Seltman, C.T. 1955². *Greek Coins*. Λονδίνο.
- Sergueenkova 2006 = Sergueenkova, V. 2006. "The Styliis on the Gold of Alexander the Great." *NumAntCl* 35: 165-77.
- Shapiro 1992 = Shapiro, H.A. 1992. "Mousikoi Agones. Music and Poetry in the Panathenaia." Εις *Goddess and Polis. The Panathenaic Festival in Ancient Athens*, J. Neils (εκδ.), 53-75. New Hampshire.
- Sheedy 2007 = Sheedy, K.A. 2007. *Alexander and the Hellenistic Kingdoms. Coins, Image and the Creation of Identity. The Westmoreland Collection*. Σίδνεϊ.
- Shefton 1950 = Shefton, B.B. 1950. "The dedication of Callimachus (*IG* I2 609)." *BSA* 45: 140-65.
- Shelov 1956 = Shelov, D. 1956. *The Coinage of Bosphorus in the VI-II Centuries B.C.* (στη ρωσική). Μόσχα.

- Siciliano 1992 = Siciliano, A. 1992. "Alcune considerazioni sulle emissioni in bronzo di Taranto". Εἰς *L'età annibalica e la Puglia. Atti del II Convegno di studi sulla Puglia romana, Mesagne 1988*, 117-26. Mesagne.
- SIG³ = Dittenberger, W. 1915-1924. *Sylloge Inscriptionum Graecarum* I-IV. Λευψία.
- Sjöqvist 1958α = Sjöqvist, E. 1958α. "Excavations at Serra Orlando (Morgantina): Preliminary Report 2." *AJA* 62: 155-64.
- Sjöqvist 1958β = Sjöqvist, E. 1958β. "Timoleonte e Morgantina." *ΚΩΚΑΛΙΟΣ* 4: 107-118.
- Sjöqvist 1962 = Sjöqvist, E. 1962. "I Greci a Morgantina." *ΚΩΚΑΛΙΟΣ* 8: 52-68.
- Skarlatidou 1986 = Skarlatidou, E. 1986. "The Archaic Cemetery of Abdera." Εἰς *Les Thraces et les colonies grecques, VII-V s. av. n. è., Thracia Pontica 3, Troisième Symposium International, Sozopol, 6-12 octobre 1985*, 99-108. Σόφια.
- Smith 1886 = Smith, C. 1886. "Nike Sacrificing a Bull." *JHS* 7: 275-85.
- Smith 2000 = Smith, M. 2000. "The Archaic Coinage of "Lete"." Εἰς *Internationaler Numismatischer Kongress 12th 1997 Berlin: Proceedings of the 12th International Numismatic Congress, Berlin, 1997*, I, B. Kluge και B. Weisser (εκδ.), 217-21. Βερολίνο.
- Sourvinou-Inwood 2005 = Sourvinou-Inwood, Ch. 2005. *Hylas, the Nymphs, Dionysos and Others. Myth. Ritual, Ethnicity*. Στοκχόλμη.
- Spagnoli 1993 = Spagnoli, E. 1993. "La documentazione." Εἰς *Sibari e la Sibaritide: Atti del trentasecondo convegno di studi sulla Magna Grecia, Taranto-Sibari, 7-12 ottobre 1992*, 612-31. Τάραντας.
- Spencer 2000 = Spencer, N. 2000. "Exchange and Stasis in Archaic Mytilene." Εἰς *Alternatives to Athens: Varieties of Political Organization in Ancient Greece*, R. Brock και S. Hodkinson (εκδ.), 68-81. Οξφόρδη.
- Stauber 1996 = Stauber, J. 1996. *Die Bucht von Adramytteion 1. Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien* 50. Βόννη.
- Stazio 1971 = Stazio, A. 1971. "Aspetti e momenti della monetazione Tarantina." Εἰς *Taranto nella civiltà della Magna Grecia: Atti del decimo convegno di studi sulla Magna Grecia, Taranto, 4-11 ottobre 1970*, 147-81. Νάπολη.
- Stazio 1974 = Stazio, A. 1974. "Osservazioni sulla monetazione di Metaponto." Εἰς *Metaponto. Atti del tredicesimo convegno di studi sulla Magna Grecia, Taranto, 14-19 ottobre 1973*, 67-106. Νάπολη.
- Stazio 1979 = Stazio, A. 1979. "La monetazione delle città euboiche d'Occidente." Εἰς *Atti del diciottesimo Convegno di Studi sulla Magna Grecia, Taranto, 8-12 ottobre 1978*, 167-208. Τάραντας.
- Stazio 1992 = Stazio, A. 1992. "Moneta, economia e società." Εἰς *Agrigento e la Sicilia Greca, Atti della Settimana di Studio, Agrigento, 2-8 Maggio 1988*, L. Braccesi και E. De Miro (εκδ.), 219-29. Ρώμη.
- Stazio 1993. = Stazio, A. 1993. "La monetazione." Εἰς *Sibari e la Sibaritide: Atti del trentasecondo convegno di studi sulla Magna Grecia, Taranto-Sibari, 7-12 ottobre 1992*, 597-612. Τάραντας.
- Σταϊνχάουερ 2009 = Σταϊνχάουερ, Γ. 2009. *Ο Μαραθών και το Αρχαιολογικό Μουσείο*. Αθήνα.
- Stein-Hölkeskamp 1989 = Stein-Hölkeskamp, E. 1989. *Adelskultur und Polisgesellschaft : Studien zum griechischen Adel in archaischer und klassischer Zeit*. Στουτγάρδη.
- Sternberg 1976 = Sternberg, H.R. 1976. "Die Silberprägung von Laos ca. 510-440 v.Chr." Εἰς *Proceedings of the 8th International Congress of Numismatics, New*

- York-Washington, September 1973*, H.A. Cahn και G. Le Rider (εκδ.), 143-62. Παρίσι.
- Stuart-Poole 1883 = Stuart-Poole, R. 1883. "Athenian Coin-Engravers in Italy." *NC* 3, 3rd series: 269-77.
- Studniczka 1898 = Studniczka, F. 1898. *Die Siegesgöttin: Entwurf der Geschichte einer antiken Idealgestalt*. Λειψία.
- Svoronos 1914 = Svoronos, J.N. 1914. "Stylides, ancres hierae, aphlasta, stoloι, acrostolia, embola, proembola et totems marins." *JIAN* 16: 81-152.
- Talbert 1974 = Talbert, R.J. 1974. *Timoleon and the Revival of Greek Sicily, 344-317 BC*. Cambridge.
- Θεοδωρακόπουλος 1947 = Θεοδωρακόπουλος, Ι. 1947. *Εισαγωγή στον Πλάτωνα*. Αθήνα.
- Thompson 1972 = Thompson, H.A. 1972. *The Agora of Athens: the History, Shape, and Uses of an Ancient City Center. Agora XIV*. Princeton.
- Thompson 1940 = Thompson, H.M. 1940. "A Golden Nike from the Athenian Agora." Εις *Athenian Studies Presented to William Scott Ferguson*, 183-210. Cambridge.
- Thompson 1944 = Thompson, H.M. 1944. "The Golden Nikai Reconsidered." *Hesperia* 13: 173-209.
- Thöne 1999 = Thöne, C. 1999. *Ikonographische Studien zu Nike im 5. Jahrhundert v. Chr. Untersuchungen zur Wirkungsweise und Wesensart*. Archäologie und Geschichte 8. Χαϊδελβέργη.
- Todd 1908 = Todd, C.H. 1908. "The Samians at Zancle-Messana." *JHS* 28: 56-76.
- Tod, *GHI* = Tod, M.N., εκδ. 1933-1948. *A Selection of Greek Historical Inscriptions I-II*. Οξφόρδη.
- Touratsoglou 1999 = Touratsoglou, I. 1999. "Statères d'Alexandre et statères de Cyzique: le trésor du Pirée, 1882 (IGCH 47)." Εις *Travaux de numismatique grecque offerts à Georges Le Rider*, M. Amandry, S. Hurter και D. Bérend (εκδ.), 351-57. Λονδίνο.
- Τουράτσογλου (υπό έκδ.) = Τουράτσογλου, Ι. (υπό έκδ.). "Κυζίκου Ελευθερία." *ΝομΧρον*.
- Traité* = Babelon, E. 1907-1932. *Traité des monnaies grecques et romaines II. Description historique*, 1-4. Παρίσι.
- Trendall 1938 = Trendall, A.D. 1938. *Frühhellenistische Vasen*. Λειψία.
- Trendall 1957 = Trendall, A.D. 1957. "Three Vases in Sidney." Εις *Charites. Studien zur Altertumswissenschaft*, K. Schauenburg (εκδ.), 165-69. Βόννη.
- Trendall 1967 = Trendall, A.D. 1967. *The Red-Figured Vases of Lucania, Campania and Sicily*, τόμ. Ι. Οξφόρδη.
- Trendall 1987 = Trendall, A.D. 1987. *The Red-Figured Vases of Paestum*. Λονδίνο.
- Treu 1897 = Treu, G. 1897. *Die Ausgrabungen zu Olympia III*. Βερολίνο.
- Triedler 1969 = Triedler, H. 1969. λ. *Mallos*, *KIPauly* III, στ. 935-36. Μόναχο.
- Troxell 1979 = Troxell, H.A. 1979. "Winged Carians." Εις *Greek Numismatics and Archaeology. Essays in Honor of Margaret Thompson*, O. Mørkholm and N.M. Waggoner (εκδ.), 257-68. Wetteren.
- Troxell 1991 = Troxell, H.A. 1991. "Alexander's Earliest Macedonian Silver." Εις *Mnemata. Papers in Memory of Nancy M. Waggoner*, W.E. Metcalf (εκδ.), 49-61. Νέα Υόρκη.
- Troxell 1997 = Troxell, H.A. 1997. *Studies in the Macedonian coinage of Alexander the Great*. *NS* 21. Νέα Υόρκη.

- Troxell 1998 = Troxell, H.A. 1998. "Ants and Eagles: Some Late Alexander Staters from Amphipolis." Εἰς *Coins of Macedonia and Rome. Essays in Honour of Charles Hersch*, A. Burnett, U. Wattenberg και A. Wittschonke (εκδ.), 67-70. Λονδίνο.
- Tsakirgis 1995 = Tsakirgis, B. 1995. "Morgantina: A Greek Town in Central Sicily." *AH* 6: 123-47.
- Tudeer 1913 = Tudeer, L. 1913. "Die Tetradrachmenprägung von Syrakus in der Periode der signierenden Künstler." *ZfN*: 1-292.
- Tusa Cutroni 1972 = Tusa Cutroni, A. 1972. "La monetazione di Himera: aspetti e problemi." Εἰς *Quaderno Imerese I. Studi e materiali*, N. Allegro, O. Belvedere και N. Bonacasa (εκδ.), 111-22. Istituto di Archeologia. Università di Palermo. Ρώμη.
- Tusa Cutroni 1974 = Tusa Cutroni, A. 1974. "Monetazione punica e sua circolazione nell'Italia antica." *Pcla* 3: 109-120.
- Tusa Cutroni 1988-1989 = Tusa Cutroni, A. 1988-1989. "La monetazione dei centri elimi nel corso del V secolo A.C." Εἰς *Gli Elimi e l'area elima fino all'inizio della prima guerra punica: Atti del Seminario di Studio, Palermo-Contessa Entellina, 25-28 maggio 1989*, *ArchStor* 14-15: 173-92.
- Tusa 1982 = Tusa, V. 1982. "Ricerche e scavi nelle necropoli selinuntine." *ASAtene* 60: 189-202.
- Ugolini 1934 = Ugolini, L.M. 1934. "La Nike di Butrinto." *BdA* 27: 299-312.
- Urso 1998 = Urso, G. 1998. *Taranto e gli xenikoi strategoi*. Istituto italiano per la storia antica 66. Ρώμη.
- Usener 1896 = Usener, H.K. 1896. *Götternamen. Versuch einer Lehre von der religiösen Begriffsbildung*. Βόννη.
- Valavanis 1990 = Valavanis, P. 1990. "La proclamation des vainqueurs aux Panathénées." *BCH* 114: 325-59.
- Βαλαβάνης 1991 = Βαλαβάνης, Π. 1991. *Παναθηναϊκοί αμφορείς από την Ερέτρια*. Αθήνα.
- Valenza Mele 1993 = Valenza Mele, N. 1993. "Napoli I." Εἰς *Bibliografia topografica della colonizzazione greca in Italia e nelle isole tirreniche*, τόμ. 12, G. Nenci και G. Vallet (εκδ.), 165-239. Ρώμη.
- Vallet 1958 = Vallet, G. 1958. *Rhégion et Zancle: histoire, commerce et civilisation des cités chalcidiennes du détroit de Messine*. *BÉFAR* 189. Παρίσι.
- Van Compernelle 1957 = Van Compernelle, R. 1957. "Les Deinoméniades et le culte de Dèmèter et Korè à Gela." Εἰς *Hommages à Waldemar Deonna*, M. Amandry (εκδ.), 474-79. *Latomus* 28. Βρυξέλλες.
- Van Compernelle 1992 = Van Compernelle, R. 1992. *L'influence de la politique des Deinomenides et des Emménides sur l'architecture et l'urbanisme sicéliotes*. Louvain.
- Van Keuren 1994 = Van Keuren, F. 1994. *The Coinage of Heraclea Lucaniae*. Ρώμη.
- van Straten 1995 = van Straten, F.T. 1995. *Hierà Kalá: Images of Animal Sacrifice in Archaic and Classical Greece*. Leiden.
- Vassallo 1983 = Vassallo, S. 1983. "La circolazione della moneta bronzea di Agrigento nel V sec. a.C." *RIN* 85: 17-34.
- Vattuone 1994 = Vattuone, R. 1994. "«Metoikesis». Trapianti di popolazioni nella Sicilia greca fra VI e IV sec. A.C." *CISA* 20: 81-113.
- Βεληγιάννη-Τερζή 1997 = Βεληγιάννη-Τερζή, Χ. 1997. "Τέως και Άβδηρα." Εἰς *Πρακτικά 2^ο Διεθνούς Συμποσίου Θρακικών Σπουδών. Αρχαία Θράκη 2*, 691-706. Κομοτηνή.
- Βορτσελάς 1907 = Βορτσελάς, Ι. 1907. *Φθιώτις ή πρός Νότον τῆς Ὀθρουο*. Αθήνα.

- di Vita 1958 = di Vita, A. 1958. "Camarina e Scornavacche in età timoleonteia." *ΚΩΚΑΛΟΣ* 4: 83-99.
- Waele 1971 = Waele, J.A. de. 1971. *Acragas Graeca. Die historische Topographie des griechischen Akragas auf Sizilien*. Τόμ. 1. *Historischer Teil*. Nederlands Historisch Instituut te Rome. Archeologische studiën 3. Χάγη.
- Wade-Gery 1933 = Wade-Gery, H.T. 1933 "Classical Epigrams and Epitaphs." *JHS* 53: 71-104.
- Walters 1926 = Walters, H.B. 1926. *Catalogue of the Engraved Gems and Cameos, Greek, Etruscan and Roman in the British Museum*. Λονδίνο.
- Warren 1962 = Warren, J.A.W. 1962. "A Neglected Hoard of Elean Coins." *NC* 2, 7th series: 413-15.
- Waywell 1967 = Waywell, G.B. 1967. "A Four-Horse Chariot Relief of the Fifth Century BC." *BSA*: 19-26.
- Webster 1972 = Webster, T.B.L. 1972. *Potter and Patron in Classical Athens*. Λονδίνο.
- Weiler 1974 = Weiler, I. 1974. *Der Agon im Mythos. Zur Einstellung der Griechen zum Wettkampf*. Impulse der Forschung 16. Darmstadt.
- Welter 1939 = Welter, G. "Vom Nikepyrgos." *AA* 1939: στ. 1-22.
- West 1992 = West, M.L. 1992. *Ancient Greek Music*. Οξφόρδη.
- Westermarck 1998 = Westermarck, U. 1998. "A New Tetradrachm of Kamarina." *Εις Studies in Greek Numismatics in Memory of Martin Jessop Price*, R. Ashton και S. Hurter (εκδ.), 373-77. Λονδίνο.
- Westermarck 1999 = Westermarck, U. 1999. "Himera: The Coins of Acragantine Type. 2." *Εις Travaux de numismatique grecque offerts à Georges Le Rider*, M. Amandry και S. Hurter (εκδ.), 409-434. Λονδίνο.
- Westermarck και Jenkins 1980 = Westermarck, U. και K. Jenkins. 1980. *The Coinage of Kamarina*. The Royal Numismatic Society 9. Λονδίνο.
- Westlake 1935 = Westlake, H.D. 1935. *Thessaly in the Fourth Century B.C.* Λονδίνο.
- Westlake 1968 = Westlake, H.D. 1968. *Individuals in Thucydides*. Cambridge.
- White 1956 = White, J. 1956. *Perspective in Ancient Drawing and Painting*. Λονδίνο.
- Wilhelm 1941 = Wilhelm, A. 1941. "Zu Ehren des Pelopidas." *ÖJh* 33: 35-45.
- Williams 1972 = Williams, R.T. 1972. "The Demareteion Reconsidered." *NC* 12, 7th series: 1-11.
- Work 1940 = Work, E. 1940. *The Earlier Staters of Heraclea Lucaniae*. Νέα Υόρκη.
- Worthington 1990 = Worthington, I. 1990. "Alexander the Great and the Date of the Mytilene Decree." *ZPE* 83: 194-14.
- Wuilleumier 1971 = Wuilleumier, P. 1971. "La gloire de Tarente." *Εις Taranto nella civiltà della Magna Grecia: Atti del decimo convegno di studi sulla Magna Grecia, Taranto, 4-11 ottobre 1970*, 9-18. Νάπολη.
- Wuilleumier 1939 = Wuilleumier, P. 1939. *Tarente des origines à la conquête Romaine*. Παρίσι.
- Xella 1994 = Xella, P. 1994. "À propos de SYS dans les légendes monétaires puniques de Sicile." *SNR* 73: 13-18.
- Zahrnt 1993 = Zahrnt, M. 1993. "Die Schlacht bei Himera und die sizilische Historiographie." *Chiron* 23: 353-90.
- Zancani Montuoro 1950 = Zancani Montuoro, P. 1950. "Sibari, Posidonia e lo Heraion." *Arch. Stor. Calabria e Lucania* 19: 65-84.
- Zervos 1982 = Zervos, O. 1982. "The Earliest Coins of Alexander the Great: Notes on a Book by Gerhard Kleiner." *NC* 142: 166-79.

- Zodda 1989 = Zodda, D. 1989. “Contributo alla storia della monetazione di Erice nel V sec. a.C.” *RIN* 92: 3-26.
- Züchner 1942 = Züchner, W. 1942. *Griechische Klappspiegel*. Βερολίνο.

Περίληψη στα αγγλικά (Summary in English)

The research objective of this doctoral thesis was not only to study the typology and style of the depictions of Nike in archaic and classical Greek coins but mainly to connect them with the history of the cities and demonstrate the symbolism of the deity on coins.

The first stage of our work focused on the collection of Nike's references in the literary sources. Through their study we attempted to clarify the lineage of Nike, her field activities, her form and nature. Subsequently, our attention turned to the representations of Nike in art. We commented on their typology and style and we studied the evolution of the deity's nature and way of action.

The main part of our study concentrated on the analysis of representations of Nike on coins. As we detected, the depiction of the deity was not in the same degree popular in the iconographic program of the mints. Her image spread rapidly throughout the coinages of Magna Graecia, delayed to root in Asia Minor and, with the exception of Olympia, Nike never became a popular theme in Greece Proper. Also, although her nature and character adjusted over time to comply with the specific needs of the issuing authorities, the political nature of her symbolism remained clear and prominent.

During the archaic period we can not associate Nike with specific historical events of the cities. Her depiction on coins is mainly due to the great popularity which the type enjoyed in art, particularly in Attic vase painting of the era. As we turn to the classical period, Nike starts to correlate with athletic contests. More specifically she commemorates the victories of the tyrants in the chariot races of the great Pan-Hellenic games, through which the rulers sought to legitimize and maintain their power. Shortly before mid-fifth c. BC the nature of the divinity extends and henceforth Nike reflects the most memorable events of the cities, in the athletic and especially in the military arena. Sometimes, her image is engraved not to celebrate a success that has already taken place, but in order to express the hopes of the city for a final predominance over external threats. After the mid-4th c. BC Nike starts to correlate with specific historical figures, reflecting the need of the cities to express their gratitude and honour these persons. At the threshold of the Hellenistic era, the period of Alexander the Great, the imposing image of Nike acquires a new personality-centered character. She is no longer associated with the cities, but she

belongs to the ruler himself, offering her assistance to his conquests and highlighting his military greatness.